PONTICA

XXI - XXII

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1988 — 1989

XXI — XXII

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE
CONSTANȚA

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

PONTICA

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979
Vol. XIII	1980
Vol. XIV	1981
Vol. XV	1982
Vol. XVI	1983
Vol. XVII	1984
Vol. XVIII	1985
Vol. XIX	1986
Vol. XX	1987
Vol. XXI și XXII	1988—1989

Redactor responsabil : **dr. A. V. RĂDULESCU**

Secretari științifici :
L. BUZOIANU
C. CHERA

SUMAR

SOMMAIRE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

ETUDES ET COMMUNICATIONS

PUIU HASOTTI

— *Observaţii privind cultura Gumelniţa în Dobrogea* 7
— *Observations concernant la culture Gumelniţa en Dobrodja* . . . 7

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUŢĂ-GEORGESCU

— *Importuri amforice la Albeşti (jud. Constanţa): Sinope* . . . 23
— *Importations d'amphores à Albeşti (dép. de Constantza): Sinope* . 23

RADU OCHEŞEANU

— *Un tezeur de denari din vremea Flavilor descoperit la Adamclisi* 91
— *Ein in Adamclisi aufgefundender Hort Denari aus flavischer Zeit* 91

OCTAVIAN BOUNEGRU

— *Contribuţii privind cronologia şi răspîndirea ceramicii decorate în tehnica barbotinei din Dobrogea* 99
— *Beiträge, die Chronologie unde Ausbreitung der mit Barbotinetechnik verzierten Keramik aus der Dobrudscha betreffend* 99

MIHAI IRIMIA

— *O nouă unitate militară romană din sud-vestul Dobrogei* . . . 113
— *Une nouvelle unité militaire romaine au sud-ouest de la Dobroudja* 113

MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAŞCA

— *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană şi romano-bizantină la Tomis* 123
— *Neue Funde in den Gräberfeldern römischer und römisch-bizantinischer Epoche in Tomis* 123

GHEORGHE POENARU-BORDEA, RADU OCHEŞEANU, EUGEN NICOLAE

— *Tezaurul de monede romane tîrzii descoperit la Ulmetum în 1912.* 163
— *Le trésor de monnaies du Bas Empire romain découvert à Ulmetum en 1912* 163

ZAHARIA COVACEF

— *Capidava în secolul VI e.n. Cîteva observații pe baza cercetărilor din sectorul V al cetății* 187
— *Capidava dans le VI—éme siècle de n.è. Quelques observations sur la base des recherches du sécteur V de la cité* 187

RADU FLORESCU, ZAHARIA COVACEF

— *Stratigrafia Capidavei romane tîrzii și feudale timpurii* 187
— *La stratigraphie de Capidava dans les époques romaine-tardive et du moyen âge* 197

COSTEL CHIRIAC

— *Un monument inedit: complexul rupestru de la Dumbrăveni (jud. Constanța)* 249
— *Ein unveröffentlichtes Denkmal. Der Höhlenkomplex von Dumbrăveni (Kr. Konstanza)* 249

SILVIA BARASCHI

— *Din toponimia medievală ponto-dunăreană* 271
— *Sur la toponymie ponto-danubienne au Moyen Âge* 271

NOTE

GLICHERIE CARAIVAN, GEORGE ENESCU

— *Observații seismo-acustice subacvatice în zona Păcuiul lui Soare (notă preliminară)* 287
— *Seismisch-akustiche Beobachtungen unter Wasser im Bereich Păcuiul lui Soare* 287

DRAGOMIR POPOVICI, PUIU HASOTTI

— *Considerations About the Synchronism of the Cernavoda I Culture* 291

MIHAI IRIMIA, MIRCEA MUNTEANU

— *Un topor din epoca bronzului descoperit la Nicolae Bălcescu (jud. Călărași)* 299
— *Eine in Nicolae Bălcescu (Kreis Călărași) aufgefunde Axt aus der Bronzezeit* 299

DAN SLUȘANSCHI

— *Tomitana Graeca* 304

SORIN OLTEANU

— *Note epigrafice* 313
— *Notes épigraphiques* 313

ZAHARIA COVACEF

— *Cîteva observații privind cultul zeiței Venus la Tomis* 319
— *Quelques considérations sur le culte de Venus à Tomis* 319

MARIA COMȘA

— *O casă romană tîrzie situată extra-muros de la Dinogeția* . . . 327
— *Une maison romaine tardive située extra-muros de Dinogeția* . . 327

TUDOR PAPASIMA

— *Monede recent descoperite în satul Credința (jud. Constanța)* . . 333
— *Neulich im Dorf Credința (Kr. Constanța) aufgefundene Münzen* . 333

OVIDIANA

IOAN MICU

— *Poemul ovidian Halieuticon* 337
— *Le poème Halieuticon d'Ovide* 337

RECENZII

P. Ovidii Nasonis Halieuticon a cura di Filippo Capponi, Leiden, E. J. Brill, 1972 ; Filippo Capponi, *Note filologiche* ; Filippo Capponi, *I. Frammenti degli Halieutica ovidiani (I. Micu)* 363

CRONICA

ANTONETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA

— *Descoperiri monetare în Dobrogea (VIII)* 369
— *Münzenfunde in der Dobrudscha (VIII)* 369

OBSERVAȚII PRIVIND CULTURA GUMELNIȚA ÎN DOBROGEA

PUIU HAȘOTTI

În rîndurile de față, ne propunem o aducere la zi a descoperirilor privind cultura Gumelnița în Dobrogea și formularea unor observații pe baza datelor ce le avem asupra acestei culturi în spațiul amintit Din capul locului menționăm că atribuim culturii Gumelnița toate descoperirile (mai puțin mormîntul de la Palazu Mare) din Dobrogea care au fost încadrate de unii cercetători cu diferite ocazii în așa-numita „cultură Varna", sau aspectului cultural Stoicani-Aldeni. Asupra existenței sau inexistenței acestora în Dobrogea ne vom opri la momentul potrivit. Pentru început considerăm oportună o scurtă prezentare a descoperirilor. Amintim faptul că cele mai importante descoperiri s-au făcut în așezările în formă de tell, pe care Sebastian Morintz [1], le împarte în trei categorii : a) situate pe promontoriile unor terase sau pe boturi de deal ; b) situate pe înălțimi sau pe locuri ceva mai ridicate decît terenul înconjurător (o variantă o reprezintă tell-urile situate pe ostroave) ; c) tell-uri situate în șesul luncilor, pe marginea lacurilor sau pe un teren foarte puțin accidentat. De remarcat este faptul că în Dobrogea întîlnim, în ciuda unui număr relativ redus de astfel de așezări, toate cele trei variante menționate. Așezările tell sînt următoarele :

1. Hîrșova [2]. La marginea orașului, pe malul Dunării, se află unul dintre cele mai mari tell-uri din România (avea un diametru de aproape 200 m și o înălțime de 11 m). Dunărea a erodat o mare parte din el. Tell-ul s-a format pe niște depuneri nisipoase așezate pe stîncă. Cercetările au început în 1961, după cîțiva ani au fost întrerupte, pentru a fi reluate pe o scară mai amplă în anul 1985. Importanța descoperirilor făcute la Hîrșova este binecunoscută. Ele au adus noi observații de conținut privind cultura Gumelnița din Dobrogea, precum și prețioase date asupra sincronismelor dintre culturile Boian și Hamangia [3]. Pornind de

[1] Seb. Morintz, SCIV, 13, 1962, 2, p. 273—282.
[2] D. Galbenu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—305.
[3] Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 187—199 ; idem, Peuce, 2, 1974, p. 3—8 ; Eug. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 230—235.

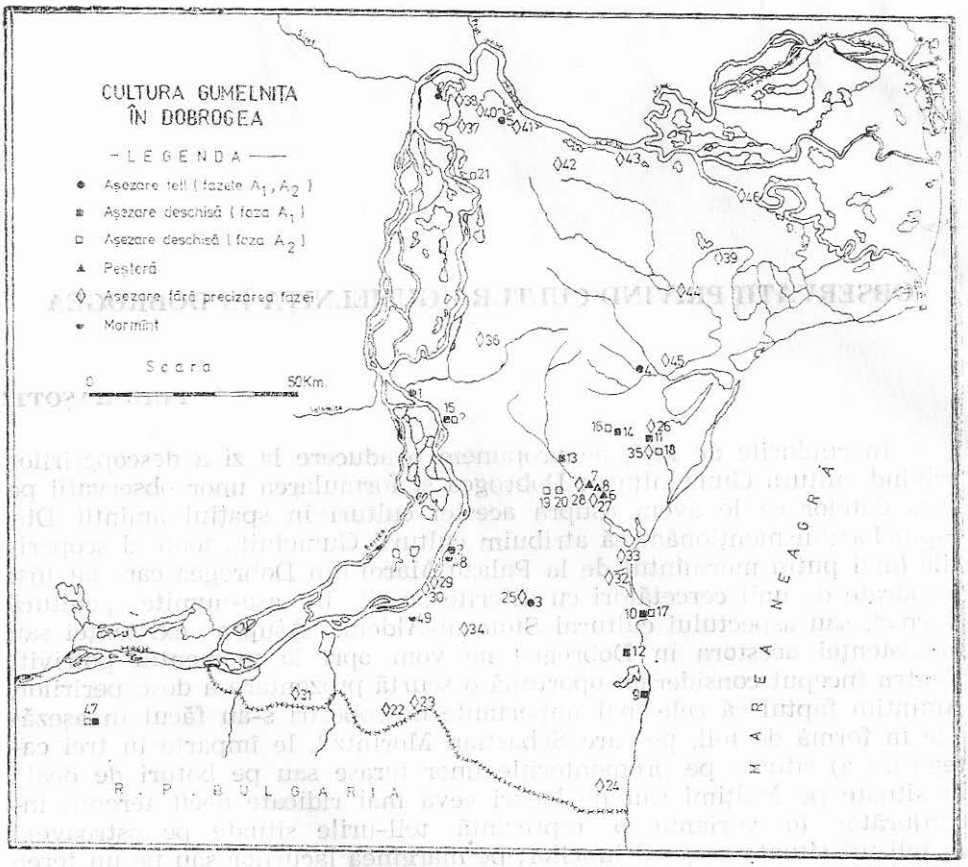

1. Hîrșova ; 2. Cernavoda ; 3. Medgidia ; 4. Baia ; 5. Luncavița ; 6. Peștera „Gura Dobrogei" ; 7. Peștera „La Izvor" , 8. Peștera „La Baba" ; 9. Costinești ; 10. Constanța „Tăbăcărie" ; 11. Istria ; 12. Agigea ; 13. Cheia ; 14. Tariverdi „Cărămidărie" ; 15. Ghindărești ; 16. Tariverdi ; 17. Constanța „Parcul Catedralei" ; 18. Histria. 19. Tîrgușor „Urs" ; 20. Tîrgușor „Sitorman" ; 21. Carcaliu ; 22. Fîntîna Mare ; 23. Văleni ; 24. Limanu ; 25. Medgidia ; 26. Istria ; 27. Gura Dobrogei ; 28. Grădina ; 29. Cochirleni ; 30. Cochirleni ; 31. Esichioi ; 32. Ovidiu ; 33. Năvodari ; 34. Ivrinezu Mare ; 35. Histria ; 36. Calfa ; 37. Jijila ; 38. Garvăn ; 39. Popina ; 40. Văcăreni ; 41. Rachelu ; 42. Niculițel ; 43. Somova ; 44. Enisala ; 45. Lunca ; 46. Mahmudia ; 47. Atmageaua Tătărească ; 48. Cernavoda ; 49. Rasova.

la descoperirile din acest tell, autoarea săpăturilor din anii '60, a formulat o serie de concluzii privind începutul culturii Gumelnița în Dobrogea [4], caracterizat printr-o așanumită „fază Hîrșova", opinie contestată după o temeinică argumentare de M. Simon [5]. Părerea aceleiași autoare, după care „faza Hîrșova" ar fi fost o fază inițială a culturii Gumelnița și im-

[4] D. Galbenu, Dacia, NS, 10, 1966, p. 321—328.
[5] M. Simon, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 359—366.

plicit tell-ul de aici să fi reprezentat un prim focar de difuziune al acestei culturi, ni se pare mai mult decît controversabilă. În tellul de la Hîrșova, stratul gumelnițean are o grosime de circa 6 m și conține mai multe nivele și subnivele ale fazelor A1 și A2 ale acestei culturi. Din cele 12 locuințe cercetate de G. Galbenu, 9 aparțin culturii Gumelnița — 6 din faza A1 și 3 din faza A2. Viitoarele cercetări, mult mai ample decît cele precedente, au menirea de a aduce noi date privind conținutul și cronologia internă a culturii Gumelnița.

2. Cernavoda [6]. Pe malul Dunării, la marginea de nord-est a orașului (actualmente zona este complet schimbată datorită lucrărilor pentru construirea canalului Dunăre-Marea Neagră) se afla un tell ce a intrat în literatura de specialitate drept „tell-ul Schuchhardt" — după numele arheologului german care a întreprins aici primele săpături la sfîrșitul secolului trecut și apoi în 1914. Cercetările au fost reluate de I. Nestor în 1934. Cu această ocazie s-a arătat că aici nu sînt două faze ale culturii Gumelnița, cum menționase Schuchhardt, ci numai una, alături de observația că „avem de-a face, așadar, cu o variantă a civilizațiunii Gumelnița" [7]. Se pare deci că I. Nestor a sesizat cu mai bine de cinci decenii în urmă, un fenomen ce apoi a fost confirmat de cercetările ulterioare, anume că în Dobrogea cultura Gumelnița are unele caracteristice regionale.

3. Medgidia [8]. La circa 200 m est de gara orașului, lîngă un canton C.F.R. se afla un tell, la care înainte de a fi complet distrus, (cercetările au început după ce partea superioară a sa fusese descoperită ; deci nu putem ști ce se afla peste nivelele Gumelnița A2 care sînt din plin documentate) de lucrări de interes obștesc, s-au executat cîteva sondaje. Tell-ul avea o mărime mijlocie — diametrul = 50 m. În cele patru nivele au fost identificate fazele A1 și A2 ale culturii Gumelnița. Dintre locuințele cercetate, se detașează ca importanță cea în care au fost găsite cinci mari vase de provizii și mai multe rîșnițe așezate direct pe podea. Autorul săpăturilor a considerat, nu fără temei, că ne aflăm în fața celei mai vechi „mori" primitive de pe teritoriul României. La rîndul nostru, subliniem că materialul aflat în expoziția și depozitele Muzeului de Istoria Națională și Argeologie Constanța, aparțin fazelor A1 și A2, asemănările cu ceramica de la Hîrșova fiind evidente.

4. Baia [9]. Tell-ul se află în apropierea malului jos al unui pîrîu și are o poziție lipsită de orice apărare naturală. Secțiunea executată spre limita sa de nord, a relevat existența unui șanț și a unui val de apărare. Între val și șanț existau gropi specifice, care atestă că în ansamblul sis-

[6] I. Nestor, Analele Dobrogei, 18, 1937, p. 1—21.

[7] *Ibidem*, p. 13.

[8] D. Berciu, Seb. Morintz, Materiale, 5, 1959, p. 101 și informații amabile de la N. Harțuche ; N. Harțuche, Material aflat în fondul documentar al M.I.N.A. Constanța.

[9] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966, p. 121 ; Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 274, p. 280—281.

temului de împrejmuire se folosea și un gard de lemn. Nivelele gumelnițene ale tell-ului de la Baia, aparțin fazelor A1 și A2 ale acestei culturi.

5. Luncavița [10]. Tell aflat pe o terasă a Dunării. Au fost identificate două șanțuri de apărare, unul mai larg — lățime = 12 m — dar cu adîncime mai redusă și altul care îl tăia pe primul. Contemporan cu tell-ul a fost cel puțin șanțul mai larg. Depunerile formau șase nivele. E. Comșa — cel care a efectuat săpăturile de aici — a arătat că a constatat o influență a „grupului cultural Aldeni II", pe fondul predominării elementelor gumelnițene. În privința existenței aici a unui aspect „Aldeni II" nu ne putem pronunța în nici un fel, datorită publicării sumare a săpăturilor. De remarcat este faptul că în nivelul inferior nu există material specific fazei A1 și în cel din faza B lipsește — fenomen întîlnit pretutindeni în Dobrogea. Cele două observații demonstrează că tell-ul s-a format cînd aspectul Stoicani-Aldeni era deja născut. Deci o pătrundere efectivă a aspectului Stoicani-Aldeni în Dobrogea de nord-est este foarte greu de presupus, iar pînă la Costinești, în sudul Dobrogei, este practic exclus; asupra acestui subiect vom reveni. Așezarea de la Luncavița își încheie evoluția odată cu pătrunderea (aici pare violentă, căci nivelele superioare — nr. 1 și nr. 2 — erau foarte puternic incendiate) a triburilor Cernavoda I, într-un moment corespunzător sfîrșitului fazei A2 a culturii Gumelnița.

Cele mai substanțiale date privind cultura Gumelnița în Dobrogea, le avem din cele cinci tell-uri prezentate pe scurt mai sus. Ele au fost cercetate în urma unor săpături mai mult sau mai puțin ample.

De la majoritatea celorlalte așezări, fie deschise, fie peșteri, nu avem date stratigrafice și cronologice prea bogate. Mai mult, asupra unora dintre ele nu deținem decît informații foarte vagi. Pe toate le vom prezenta pe scurt în cele ce urmează.

Punctele cele mai numeroase în care a fost identificată cultura Gumelnița le reprezintă așezările deschise. Un loc aparte îl au însă cele trei peșteri din centrul Dobrogei care au avut darul de a ne oferi o serie de date stratigrafice clare privind raporturile cronologice ale acestei culturi.

În faza A1 (menționăm că în respectiva fază am inclus și așezările pe care D. Galbenu le-a încadrat în „faza Hîrșova") au fost datate descoperirile din următoarele puncte.

1. Peștera „Gura Dobrogei" [11] (com. Gura Dobrogei). Nivelele neolitice sînt în număr de trei și au următoarea dispunere: nivelul inferior conține material din faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia (Hamangia III); cel mijlociu conține materiale amestecate ce aparțin fazei menționate a culturii Hamangia și fazei Spanțov a culturii Boian, iar cel superior se datează pe baza ceramicii în faza A1 a culturii Gumelnița,

[10] Eug. Comșa, SCIV, 3, 1952, p. 413—416; idem, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 747—756; idem, Materiale, 8, 1962, p. 221—224; idem, Peuce, 2, 1974, p. 18.

[11] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Materiale, 5, 1959, p. 47; N. Harțuche, Pontica, 9, 1976, p. 14—15.

sau cum au arătat autorii cercetărilor în „faza timpurie“ [12] sau într-un „facies dobrogean timpuriu“ [13].

2. Peștera „la Izvor“ [14] (sat Cheia). Peste nivelul Hamangia III (faza Ceamurlia de Jos) se află un nivel gumelnițean cu materiale din faza A1. Cele cîteva cioburi Cernavoda I care se aflau în nivelul gumelnițean au fost antrenate aici din vechime.

3. Peștera „la Baba“ [15] (sat Cheia). Cel mai vechi nivel neolitic datează tot din faza III a culturii Hamangia, după care urmează două nivele gumelnițene marcate între altele de vetre. N. Harțuche subliniază că ceramica gumelnițeană este asemănătoare celei din nivelul inferior al tell-ului de la Medgidia și cu cea recoltată de la suprafața solului din punctul „Silițe“ de pe raza satului Cheia, deci din faza A1 (mai precis de la sfîrșitul acestei faze — datarea lui N. Harțuche este „Ic — IIa“) [16].

4. Costinești [17]. Așezare cu un singur nivel (deasupra acestuia se află unul de epocă romană) datat pe baza unui destul de bogat material arheologic la începutul culturii Gumelnița — faza A1. Așezarea de la Costinești, ca și cea de la Constanța — lacul Tăbăcărie — precum și nivelele din partea inferioară a stratului gumelnițean din tell-ul de la Hîrșova, au fost încadrate de D. Galbenu în „faza Hîrșova“ [18] a culturii Gumelnița, fază corespunzătoare celui mai timpuriu orizont al acestei culturi. La Costinești a fost investigată numai o margine a așezării. D. Galbenu a apreciat just, că aici, ca și în celelalte două puncte menționate mai sus, există o serie de tradiții ale culturii Hamangia în tehnica de confecționare a ceramicii. S-a cercetat și o locuință apreciată ca „semibordei“, la a cărei construcție s-au folosit și pietre, întocmai ca la locuințele aparținînd „culturii Varna“ din tell-ul de la Duranculak [19]. S-au descoperit și trei fragmente de idoli antropomorfi și unul din gresie verzuie. Remarcăm faptul că la unele fragmente de ceramică fină, s-a folosit și pictura cu roșu crud tipică pentru începutul culturii Gumelnița și pentru cultura Varna“.

5. Constanța [20] (pe malul lacului Tăbăcărie). Este o descoperire întîmplătoare, încadrată după cum am mai arătat în faza „Hîrșova“, deci la începutul culturii Gumelnița. Era o așezare deschisă situată pe malul lacului, care în acea vreme era golf al Mării Negre. Au fost sesizate două nivele, dar nu s-a specificat dacă materialul diferă de la un nivel la altul. În cel inferior s-au descoperit și doi idoli antropomorfi, fragmentari.

---

[12] N. Harțuche, *op cit.*, p. 15.

[13] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 47.

[14] *Ibidem*, p. 46—47 ; N. Harțuche, *op. cit.*, p. 17.

[15] *Ibidem*, p. 18 ; C. S. Nicolăescu ! plopșor și colab., *op. cit.*, p. 48.

[16] N. Harțuche, *op. cit.*, p. 18.

[17] D. Galbenu, Pontica, 4, 1971, p. 237—245.

[18] Idem, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—305 ; idem, Dacia, NS, 10, 1966, p. 321—328.

[19] *Istoria na Dobrudja*, Varna, 1984, p. 42—56 ; H. Todorova, International Simposium über Lengyel-cultur, Nitra, Viene, 1986, p. 281—288.

[20] D. Galbenu, Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie, 1, 1964, p. 72—73.

6. Istria [21]. La sud de sat s-a recoltat ceramică din faza a III-a a culturii Hamangia și din faza A1 a culturii Gumelnița.

7. Agigea [22]. La marginea de est-nord-est a comunei, pe malul nordic la lacului Agigea, care la rîndul său era un golf al Mării Negre, exista o așezare din faza A1. Din păcate, în momentul ajungerii noastre la fața locului, sitt-ul era complet distrus de lucrările pentru canalul Dunăre-Marea Neagră. Au fost recuperate fragmente ceramice și cîteva unelte din silex.

8. În satul Cheia, punctul „Silișteˮ [23], este o așezare încadrată de N. Harțuche în „Ic—IIaˮ, deci în faza A1 a culturii Gumelnița.

9. La Tariverdi, punctul „Cărămidărieˮ [24], a fost semnalată o așezare „Gumelnița timpurieˮ.

O situație mai specială o semnalăm pentru așezarea de la Ghindărești [25] care se află pe un bot de deal, la marginea Dunării. Din observațiile de pe teren, s-a constatat că așezarea era fortificată „cu pietre de calcar legate cu lut, care constituiau un val ce întărea panta... și înconjura întreaga așezareˮ[26]. Săpăturile s-au redus la un mic sondaj. Din stratul neolitic s-a recoltat ceramică din fazele A1 și A2, dar nivelul gumelnițean era suprapus de un altul hallstattian, astfel încît apreciem că nu putem fi deloc siguri că fortificația menționată ținea de așezerea gumelnițeană. Menționăm că așezarea este una simplă, de suprafață.

Din faza A2 a culturii Gumelnița, în afară de așezarea de la Ghindărești se mai cunosc următoarele așezări deschise.

1. Tariverdi [27]. Pe malul nordic al pîrîului Duingi s-a constatat o așezare „extrem de bogatăˮ.

2. Constanța — „parcul Catedraleiˮ [28]. De aici provin : un fragment de idol antropomorf de lut, un fragment de capac și un vas de mici dimensiuni.

3. Istria [29]. La marginea de est-nord-est a malului rîpos al lacului Sinoe, la circa 3 km nord de cetatea Histria, a fost sondată o așezare cu două nivele, cel inferior fiind foarte sărac în materiale. Din ilustrația publicată ni se pare a fi un material caracteristic exclusiv fazei A2. Locuința cercetată nu este clar prezentată — groapă în care s-a găsit o porțiune de podea fățuită.

4. Tîrgușor, punctul „Ursˮ [30]. Aici se află o așezare din faza III-a a culturii Hamangia (începutul fazei Ceamurlia de Jos) pe care o cercetăm

[21] Al. Avram, C. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 18, 1978 ; p. 114.
[22] Identificare pe teren făcută de subsemnatul.
[23] N. Harțuche, *op. cit.*, p. 18.
[24] D. Berciu, C. Preda, Materiale, 5, 1959, p. 233.
[25] Seb. Morintz, D. Șerbănescu, SCIV, 25, 1974, 1, p. 61—62, 63.
[26] *Ibidem*, p. 62.
[27] A. Avram, C. Bounegru, C. Chiriac, *op. cit.*, p. 118.
[28] Materialele se află în depozitele Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța. Ele au fost găsite cu ocazia cercetărilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei) — A. Rădulescu, C. Scorpan, Pontica, 8, 1975, p. 9—49.
[29] Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1957, p. 56—58, fig. 39.
[30] Cercetări ale subsemnatului.

de mai mulți ani. În unele secțiuni aflate la marginea de sud a așezării, deasupra nivelului Hamangia, a apărut un nivel subțire Gumelnița A2.

5. Tîrgușor — „Sitorman“ [31]. Așezarea se află la circa 800 m est de cea de la punctul „Urs.“. Au fost efectuate numai cercetări de suprafață. Remarcăm între alte descoperiri, un topor de silex și partea superioară a unui idol Cucuteni A1, care evident, reprezintă un import.

6. Carcaliu [32]. Pe platoul unui deal din apropierea Dunării, se află o așezare cu un strat subțire de cultură — 0,30—0,40 m. O importanță aparte o au importurile Cucuteni A3, care asigură încă o dată sincronismele dintre cele două faze ale acestor culturi.

În Dobrogea se cunosc, de asemenea, foarte multe așezări deschise a căror încadrare cronologică într-una din fazele culturii Gumelnița nu a putut fi făcută din lipsa unor săpături sau observații mai ample de teren, astfel încît pe acestea le vom menționa ca atare. Lista lor este următoarea : Fîntîna Mare [33], Vlădeni [34], Limanu [35], Medgidia [36], Istria, punctul „Bent“ [37], Gura Dobrogei — la marginea de sud a localității [38], Grădina [39], Cochirleni [40], Cochirleni — la circa 800 m vest de cetatea Pătulului [41], Esichioi — „movila lui moș Manea“ [42], Ovidiu — insula Ovidiu [43], Năvodari — pe malul lacului Tașaul [44], Ivrinezu Mare — la 2 km nord—nord-vest de localitate [45], Istria [46], toate în județele Constanța. În județul Tulcea, în afară de Mahmudia [47], există următoarele puncte [48] : Calfa, Jijila — la Sevastin, Garvăn — la Chiatra, Popina Mare, Văcăreni, Rachelu, Niculițel, Somova, Enisala, Lunca.

În repertoriul arheologic al R.S.R. sînt menționate ca așezări neolitice, fără a se specifica cultura, următoarele puncte : General Dragalina și Greci [49].

---

[31] P. Hașotti, W. Wisoșenschi, Pontica, 17, 1986, p. 23—35.

[32] El. Lăzurcă, Peuce, 9, 1984, p. 23—29.

[33] Cap de idol antropomorf, cu trei perforații laterale, tipic pentru cultura Gumelnița. Piesa se află în depozitele Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

[34] Cioburi atipice și o dăltiță. Materialul se află în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

[35] Așezare pe un ostrov ; informație O. Bounegru.

[36] Așezare aflată la Km. 23 al Canalului Dunăre-Marea Neagră ; informație Eug. Mihail.

[37] Informație O. Bounegru.

[38] Em. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 19, 1986, p. 243.

[39] Eug. Comșa, Rev. Muz., 3, 1977, p. 69.

[40] *Ibidem.*

[41] Informație A. Panaitescu.

[42] Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 69.

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem.*

[45] P. Hașotti, Eug. Mihail, Pontica, 16, 2983, p. 291.

[46] Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 63.

[47] I. Oberländer-Tîrnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 35.

[48] Eug. Comșa, Peuce, 2, 1971, p. 17.

[49] *Ibidem*, p. 18.

Se cunosc de asemenea și trei morminte despre care avem date sumare. Unul dintre ele a fost identificat la Rasova [50], iar altul a fost săpat de I. Nestor la Cernavoda [51] în punctul „Cetate". Acesta din urmă conținea pe lîngă scheletul chircit două vase — un askos și un vas bitronconic. O descoperire deosebită este mormîntul de la Palazu Mare [52]. Este vorba despre un mormînt de inhumație descoperit întîmplător. Ca inventar funerar conținea trei vase, un suport cu secțiunea orizontală aproximativ pătrată, o brățară și cîteva mărgele din scoici, precum și o dăltiță. Mormîntul a fost considerat de autoarea descoperirilor ca aparținînd „fazei Hîrșova", deci unui facies foarte timpuriu al culturii Gumelnița, dar avînd în vedere noile descoperiri de la Duranculak [53], apreciem că acest mormînt aparține aspectului cultural local Varna, care reprezintă o variantă a marelui complex cultural Gumelnița—Karanovo VI—Kodjadermen. Aspectul cultural Varna s-a manifestat pe un segment al litoralului vest-pontic.

În Dobrogea există deci 46 de așezări gumelnițene, dintre care cinci sînt tell-uri, 39 așezări de suprafață și trei peșteri. În tell-uri sînt documentate fazele A1 și A2, în șase așezări și în cele trei peșteri numai faza A1, în șase așezări numai faza A2. Pentru celelalte sitt-uri nu se poate preciza faza. Așezarea deschisă de la Ghindărești are depuneri din ambele faze. Ne scapă explicația privind existența în peșteri doar a fazei A1. Oricum, acestea erau locuite ocazional, populația retrăgîndu-se aici pentru scurte intervale de timp. Că este așa, o demonstrează lipsa plasticii (element de suprastructură) și numărul mic de unelte descoperite în peșteri. Este de asemenea posibil ca ele să fi fost folosite drept adăposturi sezoniere. Lăsînd la o parte presupusa fortificație a așezării de la Ghindărești, amintim că numai la tell-urile de la Luncavița și Baia s-au identificat valurile și șanțurile de apărare. Cercetările sumare sau locuirea contemporană (Hîrșova) nu au permis eventuala identificare și în celelalte tell-uri ale unor astfel de sisteme de apărare pe care însă nu avem motive să nu le presupunem. Din cele expuse pînă acum reiese și caracterul destul de limitat al cercetărilor sistematice privind cultura Gumelnița din dreapta Dunării.

Elementele de conținut ale culturii Gumelnița din Dobrogea, sînt caracteristice pentru întreaga arie a acestei culturi, astfel încît o prezentare (re-prezentare) a lor ni se pare inutilă. Numai ceramica are ușoare elemente specifice ce se datoresc fondului Hamangia de aici. Din punct de vedere al locuințelor, cu totul deosebit ni se pare „semibordeiul" de la Limanu, pe care îl considerăm totuși o locuință de suprafață. O mențiune specială necesită locuința nr. 5 de la Hîrșova [54], aflată în nivelul Gumelnița A1, care după cum se știe adăpostea un foarte interesant atelier de prelucrare a podoabelor din scoica Spondylus.

[50] Idem, Rev. Muz., 5, 1977, p. 70.
[51] I. Nestor, *op. cit.*, p. 16—18.
[52] D. Galbenu, *op. cit.*, p. 73, p. 81, fig. 4, 5.
[53] T. Dimov, I. Boiadjiev, H. Tudorova, Dobrudja sbornic, I, 1984, p. 74—88; H. Todorova, *op. cit.*, p. 281—288; *Istoria na Dobrudja*, p. 42—56.
[54] D. Galbenu, Dacia, NS, 7, 1963, p. 501—509.

Un aspect de o importanță majoră, asupra căruia au existat și mai există lacune și păreri contradictorii îl constituie începutul culturii Gumelnița în Dobrogea. Acest moment se leagă de un fenomen complex care pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră s-a manifestat prin puternice întrepătrunderi culturale și etnice. Rolul predominant îl au, ca și în stînga Dunării, triburile Boian din faza Spanțov care pînă spre sfîrșitul evoluției lor, au ajuns practic pînă la mare, dovadă în acest sens stînd mai ales descoperirile de la Sarichioi [55]. Aici s-a cercetat o așezare cu două nivele suprapusă de o necropolă de inhumație, ambele fiind datate în faza de tranziție de la Boian la Gumelnița. Se pare că au fost surprinse elemente de canibalism ritual. Deosebit de interesant este un vas ce se încadrează spre sfîrșitul acestei perioade, atestînd deci o persistență îndelungată a elementelor Boian tîrzii. Nu putem vorbi însă de o intensă locuire a Dobrogei de către purtătorii culturii Boian, chiar și la sfîrșitul evoluției lor culturale.

Pe de altă parte, fondul vechi Hamangia cu care Boianul tîrziu a intrat într-un contact intim, a avut drept consecință crearea unui aspect local al culturii Gumelnița în Dobrogea, puțin diferit de cel din Muntenia. Considerăm că specificul culturii Gumelnița în Dobrogea se manifestă exclusiv în faza A1, pentru ca apoi, în următoarea fază (A2) să asistăm la o manifestare culturală unitară a acestei culturi pe un spațiu deosebit de întins. Caracterul puțin deosebit al culturii Gumelnița din Dobrogea a fost observat pentru prima dată, așa cum am arătat și mai sus, de I. Nestor. După cîțiva ani, în 1937, în urma săpăturilor de la Atmageaua Tătărască [56], Vl. Dumitrescu a sesizat același lucru. Cei doi autori nu aveau elemente prin care ar fi putut explica fenomenul respectiv, întrucît cultura Hamangia nu fusese încă descoperită.

Cercetările din masivul tell de la Hîrșova [57], au reliefat pentru prima dată aportul culturii Hamangia [58], este drept, nici pe departe decisiv, la geneza culturii Gumelnița în Dobrogea, subliniindu-se totodată caracterul specific al acestei sculpturi în spațiul amintit.

Luîndu-se în discuție fenomenul expus mai sus, alături de o serie de forme ceramice ce trădează tradiții mai vechi, ele fiind totodată tipice pentru cultura Gumelnița în Dobrogea sau pentru „cultura Varna", s-a considerat că la Hîrșova ne-am afla în fața celei mai vechi faze („faza Hîrșova") [59] a culturii Gumelnița și că aici ar fi punctul (sau cel puțin unul din punctele) de origine și de expansiune a culturii Gumelnița. Apoi, odată cu înaintarea spre litoral, cultura Gumelnița ar fi fost tot mai

[55] E. Oberländer-Tîrnoveanu, I. Oberländer-Tîrnoveanu, Materiale, Oradea, 1979, p. 58—70.

[56] Vl. Dumitrescu, Anals of archaeology and anthropology, 24, 1—2, 1937, p. 3—19.

[57] D. Galbenu, SCIV, 23, 1961, 2, p. 285—305.

[58] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 73 și urm.

[59] D. Galbenu, *op. cit.*, p. 291—292 ; idem, Sesiunea muzeelor de istorie, 1, 1964, p. 70—75 idem, Rev. Muz., 2, 1965, nr. special, p. 414—415 ; idem. Dacia, NS, 10, 1966, p. 324—326.

contaminată de cultura Hamangia [60]. Asupra inexistenței unei „faze Hîrșova" nu mai insistăm, mulțumindu-ne să ne exprimăm acordul la demonstrația făcută de M. Simon [61], cu amandamentul că tipologia oarecum forțată l-a condus pe autor la concluzia că la tell-ul de la Hîrșova nu există faza Gumelnița A1, atîta vreme cît cele mai timpurii materiale (cele din „faza Hîrșova") au fost încadrate în urma analizei sale în faza A2.

Cercetările mai vechi din tell-ul de la Hîrșova, dublate de cele din anii 1985—1989, au demonstrat că între nivelele Boian-Spanțov și cele Gumelnița A1 nu există vreo cezură, trecerea de la o cultură la alta făcîndu-se, organic, evolutiv. Faptul că în nivelele Boian-Spanțov s-a găsit ceramică Hamangia dintr-o etapă finală a fazei Ceamurlia de Jos (Hamangia IIIc), sau că în Dobrogea există și alte descoperiri din faza Spanțov a culturii Boian, nu trebuie neapărat să ne conducă la concluzia după care triburile Boian-Spanțov, ar fi pătruns violent în dreapta Dunării [62], cu atît mai mult cu cît cultura Boian se pare că a fost prezentă în Dobrogea poate încă de la nivelul fazei Giulești și sigur din faza Vidra.

De ce cultura Hamangia nu a avut un rol mai substanțial la formarea, cel puțin în Dobrogea a culturii Gumelnița ? Considerăm că la această întrebare se poate răspunde prin caracterul limitat (din punct de vedere geografic) și mai ales prin conservatărismul culturii Hamangia, trăsături ce au dus la imposibilitatea evoluției sale spre o altă cultură, la marginalizarea și implicit la rămînerea sa în urmă în ceea ce privește elementele de cultură materială, fapt ce au făcut-o mai ușor asimilabilă de către triburile Boian-Spanțov, mult mai evoluate (avem în vedere așezările în formă de tell, marile locuințe de suprafață, ceramica, uneltele din silex și os, cele din piatră șlefuită, etc. toate net superioare corespondentelor lor din ultima fază a culturii Hamangia).

Un fenomen contemporan cu răspîndirea triburilor Boian-Spanțov în Dobrogea, a fost infiltrarea sporadică a unor elemente Precucuteni III [63], ele necontribuind însă în vreun fel la geneza culturii Gumelnița în Dobrogea.

Nașterea culturii Gumelnița a avut loc practic la același moment cronologic pe întreg spațiul de difuziune. Sigur că au existat zone care au avut un anume rol primordial (că lucrurile s-au petrecut astfel, o probează descoperirile de la Măgurele [64], unde s-a surprins un aspect foarte timpuriu al culturii Gumelnița ; indirect, descoperirile de aici demonstrează și faptul că nu putem atribui Hîrșovei calitatea de punct de geneză al acestei culturi) dar apariția culturii Gumelnița, poate fi considerată drept un fenomen exploziv. Menționăm faptul că nord-vestul Munteniei,

---

[60] Idem, Rev. Muz., 2, 1965, nr. special, p. 414—415 ; idem, Pontica, 4, 1971, p. 237—255.

[61] M. Simon, *op. cit.*, p. 305—318.

[62] Eug. Comșa, Peuce, 2, 1974, p. 16.

[63] S. Marinescu-Bîlcu, Dacia, NS, 8, 1964 p. 307—312 ; idem, Pontica, 5, 1972, p. 29—43 ; idem, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 137—139.

[64] P. Roman SCIV, 14, 1963, 1, p. 23—39.

[65] N. Hartuche, Istros, 5, 1987, p. 5—10.

unde nivelele Gumelnița A1 se suprapun peste cele Boian-Giulești [65] și nu peste cele Boian-Spanțov (sau așa-numitul Boian V sau Vc de la Tangîru) [66], pare a fi fost ocupat de triburile gumelnițene nu chiar de la începutul fazei A1. Prin urmare, la rîndul nostru, considerăm că nu a existat un punct inițial de formare și apoi de difuziune — și implicit o fază mai timpurie — a culturii Gumelnița [67], cum s-a susținut că ar exista la Hîrșova [68].

Teritoriul Dobrogei a reprezentat pentru anumiți cercetători, obiectul de dispută între diferite culturi sau aspecte culturale, care s-ar fi manifestat aici cu ponderi mai mari sau mai mici, înlocuind mai mult sau mai puțin cultura Gumelnița. Nu vom face o reluare amplă a acestor ipoteze, ci le vom prezenta numai pe scurt. Astfel, o serie de descoperiri au fost atribuite aspectului cultural Stoicani-Aldeni [69], forțîndu-se nota pînă la a atribui acestui aspect cultural chiar și așezarea de la Costinești. Lăsînd la o parte faptul că ceramica descoperită aici este tipic gumelnițeană, în cazul în care am accepta ipoteza de mai sus, ar însemna ca respectiva așezare să fie total ruptă de o unitate geografică ce se impune pentru orice cultură, căci ea s-ar situa la circa 200 km de cea mai apropiată așezare Stoicani-Aldeni. Cum s-a arătat [70], aspectul cultural Stoicani-Aldeni reprezintă o sinteză între culturile Precucuteni III și Gumelnița A1. Deci răspîndirea în Dobrogea a comunităților Stoicani-Aldeni, ar fi putut avea loc fie la nivelul fazei A1 a culturii Gumelnița, fenomen imposibil atîta timp cît Gumelnița A1 este o componentă efectivă a Stoicani-Aldeniului, fie la nivelul fazei A2, fapt tot atît de improbabil dacă avem în vedere puternica populare a Dobrogei de către comunitățile gumelnițene în respectiva fază.

La fel de forțată ni se pare ideea de a îngloba Dobrogea în arealul „culturii Varna" [71], care s-ar fi extins chiar și pe malul stîng al Dunării, în sudul Basarabiei. H. Tudorova susține existența unei culturi pontice, născută pe un fond Hamangia și Sava, cu participarea efectivă și a culturilor Boian și Polyanitsa. Vorbind despre „cultura Varna", se arată că pe litoral ea a absorbit repede cultura Gumelnița, apoi a pătruns în sudul Basarabiei, unde intrînd în contact cu „Precucuteni-Tripolie" a dat naștere unei variante a „culturii Varna". Este vorba despre „varianta Bolgrad" [72], care nu ar avea decît 1% elemente gumelnițene. Toate acestea în ciuda faptului că atunci cînd a tratat descoperirile de la Ezero, a apreciat „Varna" drept un aspect local al complexului Gumelnița-Karanovo VI [73], ceea ce ni se pare mai aproape de realitate.

---

[66] D. Berciu, *op. cit.*, p. 401—415.
[67] M. Simon, SCIV, 30, 1979, 3, p. 358—364.
[68] A se vedea nota 59.
[69] I. T. Dragomir, *Eneeoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București 1983, p. 11 și harta de la p. 125.
[70] M. Simon, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 5—32.
[71] A se consulta notele 19 și 53 și H. Todorova, *The Eneolithic in Bulgaria*, BAR, International Series, 49, 1970, p. 40—41 ; idem, *Eneolit Bulgarii*, Sofia, 1979, p. 32—33.
[72] Idem, *Eneolit...*, p. 41—42.
[73] H. Todorova, G. Tonceva, Germania, 53, 1977, p. 30—46.

BIBLIOTECA MUZEULUI

Opinii oarecum asemănătoare cu cele ale cercetătoarei bulgare, a expus E. Comșa [74], care a arătat că respectiva „cultură Varna", este situată cronologic între culturile Mariţa și faza de tranziţie de la Boian la Gumelniţa. Ea s-ar fi răspîndit în Dobrogea pînă la linia Istria—Medgidia—Cernavoda. Plasată cronologic înainte de sfîrșitul culturii Hamangia, „cultura Varna" ar evolua paralel, pe teritorii diferite, una în nordul, cealaltă în sudul Dobrogei, cu Boian-Spanţov, cele mai timpurii elemente fiind plasate chiar la nivelul Boian-Vidra. Toate acestea ar însemna ca la sud de linia amintită să nu existe Boian-Spanţov, ceea ce ar duce la greutăţi deosebite în explicarea apariţiei în respectiva zonă a Gumelniţei A1. În plus, inexistenţa unor elemente Varna în ceramica gumelniţeană din așezările situate la sud de linia Istria—Cernavoda (care între altele, fie spus, este o linie artificială, nebazată pe anumite elemente geografice), ne fac să nu putem accepta această ipoteză. S-ar mai naște apoi încă o întrebare — cultura Hamangia a dispărut odată cu apariţia în Dobrogea a fazei Spanţov ? Cercetările de la Hîrșova [75] au demonstrat că la această întrebare se poate răspunde numai negativ, fapt ce practic ar elimina de la sine „cultura Varna" în spaţiul amintit. Că Hamangia și Gumelniţa au fost vecine în timp o demonstrează și aspectul „pontic" al ceramicii culturii Gumelniţa din Dobrogea, aceasta trădînd anumite influenţe Hamangia.

În ceea ce privește „cultura Varna" opinia noastră este că ne aflăm în faţa unui aspect local al marelui complex cultural Gumelniţa-Karanovo VI-Kodjadermen. El s-a născut pe un fond Sava și s-a manifestat numai pe un segment al litoralului vest-pontic, limita sa nordică fiind cel mult pînă în jurul oraşului Constanţa. Vasele Varna care diferă de cele ale culturii Gumelniţa, se datează într-o primă fază a acestui aspect local, ce într-adevăr pare a fi cu puţin anterioară fazei Gumelniţa A1. Apoi, la nivelul fazei Gumelniţa A1 se creează o uniformizare și o unitate culturală cu unele ușoare diferenţieri locale. Descoperirile de la Atmageaua Tătărască [76] aduc noi elemente la problematica în discuţie. Așezarea se află mai departe de litoral, dar în dreptul Duranculakului unde descoperirile Varna abundă. Dar la Atmageaua Tătărască ceramica este tipică pentru Gumelniţa A1, fapt ce demonstrează că nu departe de litoral aspectul Varna cedează locul culturii Gumelniţa. La nivelul neoeneoliticului dezvoltat, cînd se creează mari sinteze culturale, nu se pot admite pentru diferite culturi spaţii atît de restrînse ale aspectului Varna.

La tratarea subiectului privind „cultura Varna" se adaugă demonstraţiile făcute de D. Galbenu [77] și M. Simon [78], ultimul autor arătînd pe baza unei amănunţite analize tipologice că așa-numita „cultură Varna" nu este altceva decît un aspect local (adăugăm noi, cu anu-

[74] Eug. Comșa, Dacia, NS, 6, 1962, p. 65—66 ; idem, Pontica, 5, 1972, p. 43.
[75] D. Galbenu, SCIV, 23, 1962, 2, p. 288—300.
[76] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 3—14, pl. 1-V.
[77] D. Galbenu, Sesiunea muzeelor de istorie, 1, 1964, p. 74—75.
[78] M. Simon, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 305—314.

mite caracteristici în ceramică, prelucrarea abundentă a aurului și folosirea masivă a pietrei la construirea locuințelor), al marelui complex Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen.

O mențiune specială necesită mormîntul de la Palazu Mare [79], asupra căruia s-au exprimat diferite opinii — D. Galbenu l-a încadrat în „faza Hîrșova" [80], S. Marinescu-Bîlcu l-a atribuit într-o oarecare măsură culturii Precucuteni III [81], iar D. Berciu unei faze finale a culturii Hamangia [82], la care ar fi participat și elemente străine. După noile descoperiri de la Duranculak [83], care au permis o bună conturare a aspectului cultural local (de litoral) Varna, ni se pare că nu greșim dacă atribuim mormîntul de la Palazu Mare acestui aspect local, descoperire care ar marca limita nordică a sa. În același context cultural încadrăm majoritatea vaselor din colecția Salocolu, precum și cele ce provin dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea [84]. Aceste vase, în ciuda aspectului relativ eterogen al unora dintre ele, le atribuim în majoritatea lor, unei etape de început a aspectului Varna și considerăm că ele trebuie să fi făcut parte din inventarele unor morminte aflate în diferite puncte pe litoral, cel mai probabil la sud de Constanța.

Sfîrșitul culturii Gumelnița din Dobrogea ridică unele aspecte mai deosebite în comparație cu celelalte regiuni, întrucît aici fenomenul respectiv s-a produs mai timpuriu, datorită pătrunderii dinspre stepele nord-pontice a culturii Cernavoda I. Pătrunderea triburilor Cernavoda I, difuziunea pe un spațiu considerabil și intrarea lor în diferite sinteze culturale este un proces vast și complex, care încă mai suscită discuții între specialiști, el nefăcînd însă subiectul rîndurilor de față.

Dat fiind lipsa unor date de C14 edificatoare, s-au făcut diferite încadrări cronologice, pe baza stratigrafiei comparate și a tipologiei. Apoi, avîndu-se în vedere importurile cucuteniene în mediul Cernavoda I, s-a presupus că infiltrarea acestei culturi în Dobrogea s-a produs la nivelul fazei Cucuteni A—B [85]. Reluînd problematica pe o bază mai largă, Vl. Dumitrescu [86] s-a oprit aproximativ la aceeași datare, lăsînd deschisă posibilitatea și a unei încadrări mai timpurii a momentului penetrării

[79] D. Galbenu, *op. cit.*, p. 73—75, p. 81 fig. 4; idem Dacia NS, 10, 1966, p. 323 fig. 1/22, 23, p. 326.

[80] *Ibidem*, p. 326.

[81] S. Marinescu Bîlcu, Dacia NS, 16, 1972, p. 64—65.

[82] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 33—34.

[83] Istoria na Dobrudja, p. 42—56; T. Dimov, H. Boiadjiev, H. Todorova, *op. cit.*, p. 42—47; H. Todorova în Simposion über Lengyel cultur, Nitra, Vienne, 1986, p. 281—286.

[84] S. Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, p. 53—73 (mai puțin castronul de la fig. 7/3, care pare a aparține culturii Hamangia).

[85] Seb. Morintz, P. Roman, Dacia, NS, 13, 1969, p. 61—72; idem, SICV, 21, 1970, 4, p. 55 și urm.

[86] Vl. Dumitrescu, Apulun, 12, 1974, p. 33—36; id., în Congrés International des études sud-est européen Aténe, 1970, corapport, tirage a part, p. 15—16; idem Pontica, 13, 1970, p. 25—26; idem, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 2, 1986, p. 80.

culturii Cernavoda I. În urma unor cercetări mai noi, N. Harțuche [87], aprecia că „pătrunderea [Cernavoda I] corespunde cu faza Cucuteni A4, începutul fazei A—B și cu răspîndirea sceptrelor de piatră în formă de cap de cal de pe teritoriile României, Bulgariei și Jugoslaviei". Același autor a arătat că descoperirile de la Brăiliță, Rîmnicelu și cele trei puncte de la Lișcoteanca au concordat în a releva că în nivelele superioare Gumelnița A2 cu care se încheie evoluția acestei culturi, în nord-estul Munteniei și Dobrogea, s-au găsit importuri Cucuteni A2 [88]. În mod just, s-a legat dispariția Gumelniței A2 de această perturbație creată de Cernavoda I în Dobrogea și pe valea Dunării. Cercetările mai recente de la Hîrșova [89] au pus în lumină două aspecte. Pe de o parte, la baza nivelului Cernavoda I (faza Cernavoda Ia) s-au descoperit fragmente ceramice pictate Cucuteni A4. Deci pătrunderea în Dobrogea și pe valea Dunării a culturii Cernavoda I s-a produs mai timpuriu decît se credea pînă acum. Fenomenul este confirmat și de faptul că la partea superioară a stratului gumelnițean de la Hîrșova, care s-a dovedit a fi specific fazei A2, s-au descoperit fragmente pictate Cucuteni A3. Avem deci dova clară că pătrunderea culturii Cernavoda I s-a produs la nivelul Cucuteni A4, tot atunci cînd la sfîrșit faza A2 a culturii Gumelnița în Dobrogea.

REMARQUE SUR LA CULTURE GUMELNIȚA EN DOBROUDJA

Résumé

PUIU HAȘOTTI

Les recherches sur la culture Gumelnița en Dobroudja n'ont pas été très nombreuses, ce qui fait qu'à l'heure actuelle, on ne dispose pas de données sûres concernant certains aspects de cette culture. On espère que les nouveaux recherches au tell de Hîrșova vont apporter d'éléments supplémentaires pour compléter nos connaissances relativement au contenu de la culture Gumelnița aussi bien qu'à sa chronologie interne.

Les plus riches informations nous ont été offertes par les fouilles (souvent réduites à de simples sondages) de cinq tells : Hîrșova, Cernavodă, Medgidia, Baia Luncavița, dont les niveaux, contiennent des matériaux provenant des phases A_1 et A_2 de la culture Gumelnița.

Outre les cinq tells sus mentionnés, la culture Gumelnița en Dobroudja a été identifié dans les endroits suivants : la phase II en six habitations ouvertes et en trois cavernes, la phase A_2 en six autres habitations ouvertes. L'habitation de Ghindărești a des niveaux appartenant aux phases citées.

[87] N. Harțuche, Danubius, 2—3, 1984, p. 31—32.

[88] N. Harțuche, Fl. Atanasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a muzeului Brăilei*, 1976, p. 16.

[89] D. Galbenu, D. Popovici, P. Hașotti, Comunicare prezentată la sesiunea de rapoarte, Sibiu, 1989 ; săpături recente (1989) ale celor menționați.

On connaît aussi deux sépultures d'inhumation : une à Cernavoda et une autre à Rasova.

Une mention spéciale doit être accordée à la sepulture de Palazu Mare qui, après les découvertes de Durankulak (Bulgarie), est attribuée à l'aspect culturel Varna et non pas à la „phase Hîrșova" ou bien à certains éléments ethniques précucutéans.

L'aspect Varna est une variante régionale de littoral du grand complexe culturel Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen dont la limite septentrionalle se trouve aux environs de Constanța.

Nous considérons que le début de la culture Gumelnița en Dobroudja est marqué par la phase A_1 et non pas par l'ainsi dite phase Hîrșova qui est antérieure à la phase A_1.

La diffusion en Dobroudja des communautés de la culture Varna ou de Stoicani-Aldeni „nous impossible. D'ailleurs, cette hypothèse est contredite par les réalités archéologiques.

La fin de la culture Gumelnița sur le territoire qui s'étand entre le Danube et la Mer Noire a lieu en même temps que la pénétration des tribues de la culture Cernaveda I. Ce phénomène (attesté par les récentes découvertes de Hîrșova, Brăiliță, Rîmnicelu Lișcoteanca et Carcaliu) s'est produit à un moment synchrone avec la phase A_3 de la culture Cucuteni.

L'instalation de la culture Cernavoda I a mis fin à la phase A_2 de la culture ce qui fait que la phase B de cette culture est inexistente en Dobroudja.

IMPORTURI AMFORICE LA ALBEȘTI (JUD. CONSTANȚA): SINOPE

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU,
LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU

Prezentul studiu consacrat produselor ștampilate sinopeene se plasează în continuare unor preocupări recente [1] al căror obiect l-a constituit prezența materialelor amforice în așezarea greco-autohtonă de la Albești. Un număr mare de materiale publicate mai ales în ultimii 20 de ani [2] fac dovada faptului că Sinope, pe toată durata existenței sale autonome, a fost un partener comercial deloc de neglijat al Callatidei [3]. Așezările din teritoriul cunoscutei colonii vest-pontice nu puteau să nu beneficieze de pe urma unor atari relații, deși pe măsură ce ele vor deveni mai puternice și vor depinde mai puțin de colonie, vor face notă aparte și nu întotdeauna în direcția imprimată de colonie. Este tocmai ceea ce încercăm să dovedim la Albești prin analiza produselor ștampilate de Sinope, singurele care prin numărul lor mare și prezența și într-o perioadă mai tîrzie din viața așezării se pretează la o astfel de argumentare [4].

Înainte de a trece la o prezentare a materialului sinopean de la Albești, considerăm necesară o „rememorare" a datelor problemei, legate de fiecare dată de cronologia stabilită încă din 1929 de B.N. Grakov, în-

[1] Vezi studiile noastre, publicate în Pontica, 19, 1986, p. 33—60 ; p. 61—74 ; Pontica, 20, 1987, p. 53—76 și p. 79—106.

[2] Ne referim în primul rînd la ampla prezentare făcută de M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, în Dacia, NS, 13, 1969, p. 127—282 ; (o parte din materialele publicate anterior de Th. Sauciuc-Săveanu sînt reluate sau își află tipologia în acest catalog) ; dintre studiile care au ca obiect un număr mai mare de ștampile de la Callatis notăm L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 149—187 ; Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 287—313 ; Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 32, 1988, p. 27—35.

[3] Vezi și un decret de proxenie dat de Sinope pentru un cetățean originar din Callatis, la David French, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 391—393 (data decretului, sec. IV î.e.n., deși nu este exclus și sec. III î.e.n.) ; Em. Doruțiu-Boilă, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 246, n. 23.

[4] Vezi totuși și situația importurilor din Rhodos, prezentată de noi în Pontica, 20, 1987, 53—76.

tr-o lucrare devenită clasică [5]. Pornind de la schema inițială stabilită de Grakov și care avea în compunere șase grupe cronologice, alți cercetători sovietici au propus, pe rînd, scări cronologice proprii, în ordinea stabilită de Grakov, dar ale căror deviații de timp ajung între 50 și chiar 100 de ani [6]. Ne referim la propunerile, nu întotdeauna rămase definitive, ale lui Semenov (în 1963) [7], Brashinskii (tot 1963) [8] și Vasilenko (în 1972) [9]. O imagine a acestor cronologii o dă recent Fr. Alabe într-un tabel ce conține și numărul de astynomi corespunzători fiecărei grupe :

	Grakov	Semenov	Brashinskii	Vasilenko
23 ast. Grupa I	300—270	350—325	360—320	400—360
42 ast. Grupa II	270—220	325—280	320—270	360—310
29 ast. Grupa III	220—180	280—245	270—220	310—260
22 ast. Grupa IV	180—150	245—215	220—183	260—220
30 ast. Grupa V	150—120	215—170	183—150	220—180
46 ast. Grupa VI	120— 70	170—110	150—100	180—130
Total — 214 ast.	230 ani	240 ani	260 ani	270 ani

Tabelul nu poate oferi și niște date definitive, întrucît atît Grakov cît și Brashinskii, revenind asupra schemelor inițiale, operează modificări la una sau alta dintre grupe, fără să intervină asupra întregii lor cronologii. Astfel, Grakov, în 1954, stabilește momentul de început al ștampilelor de Sinope la mijlocul sec. IV î.e.n. [10]. La rîndul lui, Brashinskii, în 1980, conștient evită niște date absolute pentru grupele III și IV, pe care le plasează în sec. III î.e.n. [11] Același cercetător, în 1984, mai decis acum, acordă valoare determinantă prezenței ștampilelor de grupa a IV-a la Elisavetovskoe și admite că „datarea acestei grupe în al doilea sfert al sec. III î.e.n. se bazează pe sincronisme bine stabilite" [12].

[5] B. N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima s imenami astinomov* M., 1929.

[6] O trecere în revistă a cercetărilor, vezi la D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa III—I vekov do n.e.*, M. 1975, p. 135—137 și, mai recent, Fr. Alabe, în Recherches sur les amphores grécques, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 377—380.

[7] Vezi D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 136, n. 11.

[8] I. B. Brashinskii, *Ekonomiceskie sviazi Sinopî v IV-II vv. do n.e.*, vol. *Antičnîi gorod*, M., 1963, p. 133.

[9] D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 136, n. 16.

[10] B. N. Grakov, MIA, 36, 1954, p. 90.

[11] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V—III vv. do n.e.*, L., 1980, p. 42 (notat mai departe, Brashinskii, 1980).

[12] I. B. Brashinskii, *Metodî issledovaniia antičnoi torgovli*, L., 1984, p. 128—147 (notat mai departe, Brashinskii, 1984) ; vezi observația la Fr. Alabe, *loc. cit.* p., 379.

O cronologie deosebită, fondată pe o clasificare originală, propune V. I. Țehmistrenko [13]. Lui, și în particular lui V. F. Gaidukievici, li se recunoaște [14] meritul de a fi pus în legătură sfîrșitul ștampilării la Sinope cu capturarea orașului, în 183 î.e.n., de către Pharnakes I, regele Pontului [15]. Această opinie, respinsă de Brashinskii în 1963 [16], pare acum nu numai logică, dar și fundamentată de conținutul descoperirilor arheologice din Athena, de la Middle Stoa. Cum data finală a ștampilelor din săpătura de aici este anul 183 î.e.n. (dată stabilită după ștampilele rhodiene și cnidiene), concluzia Virginiei Grace după care „seriile ștampilelor sinopeene au luat sfîrșit în 183 î.e.n." [17], pare acum definitivă. Încă din 1956 V. Grace sugerase datarea unor ștampile din grupa a VI-a în prima jumătate sau, mai probabil, în primul sfert al sec. III î.e.n. (întrevăzînd posibilitatea unor reconsiderări a unor părți din cronologia lui Grakov) [18], iar în 1970 era fermă în afirmația că „data de sfîrșit a seriei de Sinope a fost 183 î.e.n." [19].

Un alt punct ce pare să întrunească asentimentul quasigeneral din partea cercetătorilor privește data de început a ștampilării, pe care Țehmistrenko o stabilește prin analogie cu drahmele de argint de Sinope cu emblema „vulturul pe delfin", care au circulat în perioada 370—360 î.e.n. [20]. Dar același cercetător admite o dată și mai timpurie a ștampilării produselor sinopeene, care s-ar plasa în primul sfert al sec. IV î.e.n. sau în ultimul sfert al sec. V î.e.n. Fără să excludem posibilitatea unei eventuale datări mai coborîte — vezi tot la Țehmistrenko ipoteza ștampilării amforelor în perioada cea mai timpurie doar cu stampile anepigrafice — ni se pare mai fundamentată teza începutului ștampilării la Sinope în perioada deja anunțată. Pe de altă parte, argumentația lui Vasilenko, și ea în favoarea unei datări coborîte, nu pare pentru Brashiskhii îndeajuns de convingătoare și este respinsă acum de reluarea interpretării materialului din kurganul „Vosimoipiatibratnîi" din necropola de Elisavetovskoe [21].

---

[13] V. I. Țehmistrenko, SA, 1970, 3 ; idem, *Kleima kak istočnik dlia izuceniia keramiceskovo proizvodstva v Sinope v IV—II vv. do n.e.*, M., 1963, lucrare citată de D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 136, n. 10.

[14] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs* — Exploration archéologique de Délos, 27, P. 1970, p. 284 ; eadem, Hesperia, 54, 1985, p. 20, n. 50.

[15] V. I. Țehmistrenko, SA, 3, 1960, p. 75 (deși același autor fixează sfîrșitul ștampilării la cca. 175 î.e.n. și stabilește lichidarea magistraturii astynomilor la Sinope cu cîțiva ani mai devreme decît 183 î.e.n., *ibid.*, n. 106).

[16] I. B. Brashinskii, în *Antičnîi gorod*, p. 133 și n. 7 ; vezi și D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 137.

[17] V. Grace, *loc. cit.*, p. 21.

[18] Eadem, Hesperia, Suppl. 10, 1956, p. 165—166, sub nr. 194.

[19] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op cit.*, p. 284 ; vezi mai departe, p. 382, o argumentare în componența depozitului din Olbia (E. I. Levi, vol. *Olvia. Temenos i agora*, M.-L., 1964, p. 225—280.

[20] V. I. Țehmistrenko, SA, 1960, 3, p. 68.

[21] I. B. Brashinskii, 1980, p. 43.

Revenind asupra cronologiei propuse de Țehmistrenko, incontestabil meritorie în urmărirea schimbărilor treptate petrecute în conținutul legendelor și emblemelor ștampilelor de Sinope, aceasta are de suferit însă sub aspectul clarității [22]. Unele din observațiile și criteriile stabilite de Țehmistrenko rămît însă în picioare și au șansa de a fi desăvîrșite ulterior de alți cercetători.

Considerînd ca limite cîștigate, cu aproximație mijlocul sec. IV î.e.n. și 183 î.e.n. pentru ștampilarea produselor sinopeene, nu putem să nu remarcăm faptul că răstimpul avut în vedere (aproape 180 de ani) este inferior ca durată celorlalte intervale de timp propuse (vezi tabelul) și depășit de numărul de astynomi afectați întregii perioade de ștampilare [23]. Dacă acest interval, așa cum pare acum, este și cel real, atunci trebuie să acceptăm ca ipoteză de lucru sugestia V. Grace [24] după care, funcția de astynom la Sinope, diferită de cea de eponim oficial [25], nu se desfășura pe durata unui an întreg.

Vom nota cîteva puncte comune ale cercetătorilor cu privire la plasarea în timp a uneia sau alteia din grupele grakoviene, în funcție de care va fi analizat apoi și materialul amforic de la Albești.

Recentele descoperiri de la Valma (Thasos) au dus la aflarea a două produse sinopeene cu nume din subgrupa I A la Grakov și emblema „vultur pe delfin" [26]. Cele două ștampile se acordă ca datare cu restul de peste 250 de exemplare thasiene, din care majoritatea aparțin perioadei 370—330 î.e.n. și, la o primă analiză, cu restul materialelor — monede și piese ceramice —, împreună cu care formează un ansamblu omogen [27].

Un alt sincronism privește sfîrșitul grupei I sau trecerea de la grupa I de ștampile la grupa a II-a, eveniment plasat de Brashinskii în al treilea sfert al sec. IV î.e.n., în funcție de inventarul mormîntului 8 din necropola de la Elisavetovskoe [28]. Datarea este întărită prin găsirea unui stater de aur de la Philip al II-lea și a unui kantharos attic în in-

---

[22] Vezi observațiile la D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 138.

[23] Acest număr nu a rămas la 214 ; el a mai crescut între timp, este adevărat, însă, cu puține nume noi, după cum alte nume cu statut nesigur la Grakov, sînt apreciate acum ca producători.

[24] V. Grace, Hesperia, 54, 1985, p. 21.

[25] Vezi Grakov, 1929, p. 49 ; pentru funcția de astynom, Fr. Alabe propune denumirea de „fals-eponim" (după modelul thasian), terminologie, după noi, mai puțin clară decît cea oficială înscrisă pe ștampile. Vezi D. B. Șelov, MIA, 56, 1957, p. 213—214 și V. I. Țehmistrenko, SA, 1971, 3, p. 67—75, observații cu privire și la alte funcții înscrise pe ștampilele de Sinope, respectiv ἀγορά́νομος și αἰσυμνήτης. În figurarea pe aceeași ștampilă a funcției de ἀστύνομος și αἰσυμνήτης pentru una și aceeași persoană (vezi Țehmistrenko, *loc. cit.*, reluarea unei ștampile publicate de E. M. Pridik și B. N. Grakov), putem vedea o indicație că funcția de *astynom*, mai puțin important decît aceea de *asiymnet*, posibil să nu fi fost anuală.

[26] Fr. Alabe, *loc. cit.*, p. 385.

[27] Francine Blondé, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 277—278.

[28] Inițial, Brashinskii, SA, 3, 1961, p. 183 și urm. plasa acest mormînt la granița dintre al treilea și ultimul sfert al sec. IV î.e.n. Revenind, în 1984, p. 139, același cercetător restrînge definitiv datarea la al treilea sfert al sec. IV î..e.n.

ventarul unui mormînt de la Vani (R.S.S. Gruzină), care conținea pe lîngă alte piese și o amforă sinopeană cu ștampila ἐπὶ Κύγου , din grupa I tîrzie [29].

Ștampile din grupa I-B și II au fost descoperite și pe agoraua atheniană, în depozite tot din al treilea sfert al sec. IV î.e.n. [30], astfel că trecerea dintre cele două grupe pare acum definitiv fixată în acest sfert de secol.

Tot definitiv acceptată pare datarea complexului movilei Zelensk la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n. [31]. Deosebit de important pentru noi este aflarea în inventarul movilei a unui număr de 18 ștampile sinopeene din grupele II și III, situație care permite discuții asupra cronologiei ultimei grupe [32].

Alte descoperiri de la Eupatoria (Kerkinitis) [33] și Sborjanovo [34], lîngă Isperih, sprijină datarea celor două grupe sinopeene pe alte materiale amforice aflate în săpătură — în special produse de Heraclea Pontică și Thasos. La Eupatoria, cele 8 ștampile thasiene identificate [35] asigură pentru restul pieselor o datare în ultimul sfert al sec. IV î.e.n. [36], perioadă care, dată fiind prezența și a unor piese heracleene din perioada C, poate să se fi prelungit și la începutul secolului următor [37]. Comparînd cu situația de la Sborjanovo, cetate tracică parțial contemporană așezării de la Eupatoria, avem asigurată pentru șampilele de grupa a III-a sinopeană o datare în ultimul sfert al sec. IV î.e.n. și probabil primele decenii ale secolului următor. Două nume din această grupă — Μικρίας și Μνησικλῆς — sînt comune și la Eupatoria, iar majoritatea ștampilelor de Thasos se datează între anii 325—310 î.e.n. [38]. Singura ștampilă din sec. III î.e.n. este un exemplar thasian cu numele lui Χαιρέας [39].

Un alt punct asupra căruia s-au purtat discuții a avut ca obiect datarea ridicată a grupei a IV-a (după Grakov, 1929 și Brashinskii, 1963). Reluînd observațiile pe baza materialelor de pe malul stîng al Nistrului (Nikonium, Efimovka, Zatoka), B. A. Vasilenko arată incompatibilitatea grupei a IV-a de ștampile sinopeene (datată la sfîrși-

---

[29] I. B. Brashinskii, 1984, p. 138—139 și n. 59—60.

[30] V. Grace, *loc. cit.*, p. 21, n. 52.

[31] Vezi Brashinskii, 1984, p. 140—141 și notele 69, 71, 73.

[32] Vezi V. I. Țehmistrenko, SA, 1960, 3, p. 71.

[33] A. B. Kolesnikov, VDI, 1985, 2, p. 67—73.

[34] A. Balkanska, Archeologija, 27, 1985, 4, p. 24—31.

[35] Ștampilele thasiene au înscrise pe ele numele lui Πολύς, Ἀλκείδης, Ἀρχῆναξ, Δέαλκος.

[36] M. Debidour, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 331.

[37] De altfel, autorul articolului referitor la descoperirile de la Eupatoria, A. B. Kolesnikov, stabilește durata de viață a așezării de aici anii 350—280 î.e.n., propunînd și o cronologie a primelor patru grupe sinopeene : grupa I — 370—345 î.e.n. ; grupa a II-a — 345—305 î.e.n. ; grupa a III-a — 305—275 î.e.n. și grupa a IV-a — 275—250 î.e.n. (vezi A. B. Kolesnikov, *loc. cit.*).

[38] A. Balkanska, *loc. cit.* Ștampilele de Thasos aparțin, în ordine, lui Δεινώπας, Κρατιστῶναξ, Κριτίας, Κλεοφῶν II și Χαιρέας. Pentru datarea lor, vezi M. Debidour, *loc. cit*, 100., p. 331—332.

[39] Datat 300—270 î.e.n. sau 290—273 î.e.n. Ultima datare vezi la Gh. Poenaru-Bordea, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 348—349.

tul sec. III — începutul sec. II î.e.n. după Brashinskii) cu celelalte date rezultate în urma cercetării așezărilor amintite și ajunge la concluzia unei noi revizuiri a datelor absolute a ștampilelor de Sinope, în favoarea scăderii lor [40]. La concluzii referitoare la necesitatea redatării grupelor tîrzii ajunge și Kruglikova și Vinogradov pe baza analizei materialelor din așezarea Andreevka Iujnaia [41]. La rîndul lui, D. B. Șelov, pe baza materialelor de la Tanais presupune că ștampilele din grupa a IV-a trebuiesc datate în sec. III î.e.n., posibil chiar în prima jumătate a secolului [42]. Ultima presupunere a lui Șelov pare credibilă și Brashinskii o va lua în considerare în cercetarea materialelor de la Elisavetovskoe [43]. Cum viața la Elisavetovskoe ca centru comercial încetează nu mai tîrziu de mijlocul sec. III î.e.n. [44] iar cele mai tîrzii ștampile sinopeene de aici sînt cele din grupa a IV-a [45], ar rezulta că data de sfîrșit a acestei grupe s-ar plasa în jurul mijlocului acestui secol [46].

Un studiu asupra ștampilelor de grupa a IV-a stabilește pentru această grupă perioada cuprinsă între 280—262 î.e.n. [47]. Prin metoda calculului invers, V. Grace ajunge la o datare apropiată — 281—259 î.e.n. —, dar, nebeneficiind de contexte arheologice apropiate, cunoscuta savantă o dă mai mult cu valoare informativă. O indicație mai generală de datare a grupei a IV-a în sec. III î.e.n. este aflată în descoperirea unei ștampile din această grupă în context de sec. III î.e.n., similară unui alt exemplar descoperit la Seuthopolis [48].

Pentru ultimele două grupe grakoviene ne rămîne perioada din jurul mijlocului sec. III î.e.n. pînă în 183 î.e.n. Cum ultima dată pare acum definitivă, vom mai adăuga două puncte de spirjin argumentației de la începutul discuției noastre. Primul este mai vechi și se referă la prezența ștampilelor sinopeene din grupele V și VI în depozitul-cisternă de pe agoraua olbiană (în care majoritare sînt ștampilele rhodiene din perioada „pergamică" [49]). Referindu-se tocmai la prezența sinopeană din

[40] B. A. Vasilenko, SA, 1971, 3. Vezi în tabel datele propuse de el în 1972 pentru grupa a IV-a : 260—220 î.e.n.

[41] I. T. Kruglikova, Iu. G. Vinogradov, KS, 133, 1973, p. 44 și urm.

[42] D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa...*, p. 139.

[43] I. B. Brashinskii, 1980, p. 42.

[44] *Ibidem ;* Brashinskii nu exclude posibilitatea ca perioada funcționării acestui centru să se limiteze la prima treime a sec. III î.e.n.

[45] Două ștampile sinopeene din grupa a VI-a au ajuns aici probabil de la Tanais.

[46] Pornind de la aceste observații ale lui Brashinskii își va baza A. B. Kolesnikov propunerile sale de cronologie, vezi mai sus, n. 37.

[47] N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—40. Datele care sînt atribuite celorlalte grupe sinopeene le aflăm parțial la Al. Avram, V. Sandu, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 287—313 : grupa I-a — 360—325 î.e.n. ; grupa a II-a — 325—305 î.e.n. ; grupa a III-a — 305—280 î.e.n. ; grupa a IV-a — 280—260 î.e.n. ; grupa a V-a — 260—230 î.e.n. ; grupa a VI-a — 230—183 î.e.n.

[48] V. Grace, *loc. cit.*, p. 20 și n. 51 referitoare la așezarea de la Seuthopolis (datată după seriile monetare între 359—229 î.e.n. sau, mai nou, 350—275 î.e.n.) ; ștampila sinopeană de grupa a IV-a cu numele lui Ἀντίμαχος, la care se referă Grace, este considerată acum de cercetătorii bulgari ca fiind străină complexului.

[49] E. I. Levi, *loc .cit.*, p. 225—280 (274 pentru ștampilele sinopeene).

acest depozit, V. Grace își exprima în 1971 opinia că datarea complexului este ceva mai tîrzie decît mijlocul sec. II î.e.n și îi confirmă supoziția după care seriile de Sinope iau sfîrșit în prima jumătate a sec. II î.e.n. [50].

Al doilea punct de sprijin îl aduce Fr. Alabe, care prezintă o ștampilă sinopeană din grupa a VI-a (după Alabe, începutul grupei), găsită la Apollonia (în Lybia) împreună cu ștampile rhodiene și cnidiene din perioada 240—190 î.e.n. [51].

Din acest punct de vedere afirmația lui Șelov, după care ștampilarea astynomică mai exista la Sinope în a doua jumătate a sec. II î.e.n., credem că trebuie revizuită [52], mai ales că ștampile din grupele V—VI pe care el își bazează argumentația s-au aflat și la Albești, unde Rhodosul nu mai este prezent de la sfîrșitul perioadei a II-a [53]. O verificare se pare că o aflăm în rezultatele cercetării de la Satu-Nou — „Valea lui Voicu" : ștampilele sinopeene de aici aparțin numai grupelor V și VI, în timp ce datarea ștampilelor rhodiene este delimitată între 260—190 î.e.n. [54] (din 47 exemplare rhodiene, doar una singură este contemporană depozitului pergamic, restul aparțin perioadelor timpurii — I și II [55]). Mai puțin clară pentru noi este situația de la Semenovka (în Crimeea), unde s-au aflat 7 ștampile sinopeene din grupele V și VI și 21 exemplare rhodiene, între care unele sînt ulterioare perioadei complexului din Pergam [56].

În ce ne privește, nu sîntem în măsură să operăm o separație între cele două grupe — și din datele cunoscute de noi, mergînd doar pe sistemul asociațiilor de nume — nu știm cît va fi de semnificativ un atare demers. De aceea, vom adopta delimitările onomastice la care s-a oprit B. N. Grakov, cărora le vom adăuga propriile observații ocazionate de situația stratigrafică de la Albești. Din punct de vedere cronologic, pentru ambele grupe avem în vedere perioada cuprinsă aproximativ între mijlocul sec. III î.e.n. — 183 î.e.n. (eventual 262/259—230/229, grupa a V-a, și 230/229 — 183 î.e.n., grupa a VI-a [57]).

---

[50] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 332.

[51] Fr. Alabe, *loc. cit.*, p. 384—385.

[52] D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 139 ; de altfel, tot Șelov, MIA, 56. 1957, p. 212 distinge o categorie de ștampile (VII) care s-ar data de-abia în sec. I î.e.n.

[53] A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 20, 1987 p. 66.

[54] N. Conovici, în Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași, p. 130—131.

[55] N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 36.

[56] I. T. Kruglikova, KS, 116, 1969, p. 93—97.

[57] Datele sînt aflate de noi prin calcul invers și la ele s-au oprit V. Grace (indirect și prin aceeași metodă) și Al. Avram, N. Conovici. Ele corespund numai dacă avem în vedere numărul de 30 de astynomi din grupa a V-a și 46 de astynomi din grupa a VI-a, stabiliți de B. N. Grakov. Incluzînd însă și cei 16 astynomi comuni grupelor V—VI, atunci aceeași perioadă se raportează unui număr de 92 de astynomi, revenindu-i fiecărui astynom o perioadă de funcționare de circa 9 luni. În aceste condiții însă, limita grupelor capătă altă valoare (desigur, nu cu mult distanțată de cea obținută prin calcul invers). De aceea, pentru ștampilele amforelor de Sinope preferăm să ne raportăm nu la date absolute, ci la perioade relative, reieșite din cercetarea unor complexe arheologice cunoscute nouă.

*

Totalul exemplarelor sinopeene de la Albești numără 204 piese, dintre care 203 sînt torți de amfore și doar un singur exemplar este un fragment de țiglă. O repartizare generală a lor, care să țină seama, pe de-o parte, de conținutul grupelor grakoviene, pe de altă parte, de prezența unor ștampile de producători, are următoarea configurație :

grupa I — 1 exemplar
grupa a II-a — 3 exemplare
grupa a III-a — 2 exemplare
grupa a IV-a — 15 exemplare
grupa a V-a — 41 exemplare
grupa a VI-a — 106 exemplare
comune grupelor V—VI — 11 exemplare
ștampile de producător — 13 exemplare
ștampile cu legenda neîntregită — 12 exemplare

Schema nu poate fi acceptată ca atare fără cîteva precizări privind statutul numelor într-o grupă sau alta, și care atrag după sine și alte observații de ordin cronologic.

Cele mai multe au în vedere grupele de început (I—III), care sînt și cel mai slab reprezentate în ansamblul importurilor sinopeene de la Albești (2,45%). În grupa I am încadrat fragmentul de țiglă cu numele astynomului Μενάλκης și al producătorului Διονύσιος. Un astynom Μενάλκης nu apare la Grakov. Este presupus, în schimb, după Pridik, 1917, p. 128, nr. 16 [58], un Μένα(νδρος), care apare la Olbia pe un fragment de cărămidă, dar într-o altă formulă și cu emblema, la dreapta, „vultur pe delfin" [59]. Pe exemplarul de la Albești însă numele apare clar imprimat în forma Μενάλκ(ους) precedată de prepoziția ἐπί, formulă care dă un suficient temei de plasare în grupa I [60], probabil nu o perioadă timpurie a grupei, ținînd cont că celelalte elemente componente ale ștampilei — desemnarea magistraturii și numele producătorului — nu sînt abreviate.

Pe de altă parte, nu este exclus ca acest exemplar să fi ajuns la Albești nu neapărat în limitele perioadei enunțate, știut fiind din alte complexe că există o neconcordanță între datarea țiglelor și cărămizilor și ansamblul ștampilelor de amfore [61]. De aceea, preferăm să apreciem pătrunderea importurilor sinopeene în funcție de situația ștampilelor pe

[58] Ne referim la E. M. Pridik, *Inventarnîi katalog kleim na amfornîh ručkah i gorliškah i na čerepitah Ermitajnovo sobraniia*, P., 1917.

[59] S-ar putea ca exemplarul de la Pridik să se regăsească într-o piesă mai veche de la Callatis, din păcate slab imprimată (vezi Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 2, 1925, p. 131, nr. 6).

[60] Dispuneri asemănătoare, vezi la I. B. Brashinskii, 1980, nr. 546—551 (cu emblema „vultur pe delfin").

[61] Vezi, de exemplu, la Olbia, *loc. cit.*, ștampile pe țigle din grupa I și II și ștampile pe torți de amfore din grupele V și VI (E. I. Levi, *loc. cit.*, p. 274). O situație deosebită se înregistrează la Neapolele scitic, oraș întemeiat spre sfîrșitul sec. III î.e.n., dar unde au fost descoperite 16 ștampile sinopeene din grupele I și II, aplicate pe țigle. Vezi I. B. Brashinskii, în *Antičnîi gorod*, p. 142—143 și recent, A. S. Golenkov, V. K. Golenko, KS, 159, 1979, p. 74—84.

amfore și să plasăm aceste începuturi la Albești nu mai tîrziu de al treilea sfert al sec. IV î.e.n. [62]. Cele dintîi produse ajunse aici aparțin astynomilor Μνῆσις și Φίλων, ambii plasați de noi la începutul grupei a II-a [63]. Activitatea celui de al treilea astynom din grupă — Ζωπύριων —, se desfășoară într-o perioadă ceva mai tîrzie, producătorii cunoscuți pe ștampilele lui fiind prezenți și în următoarea grupă cronologică.

În grupa a III-a am plasat numele lui Βόρυς și Πυθοκλῆς, luînd în considerare pentru primul nume numai un singur astynom, cel din grupa a III-a [64]. În funcție de iconografia ștampilei — cap de Silen — am reconstituit numele lui Πυθοκλῆς pe un exemplar aproape șters de la Albești și, indirect, pe un exemplar de la Callatis [65].

Din grupa a IV-a, ne vom opri asupra numelui astynomului Ἑκαταῖος pentru care Grakov distinge doi omonimi : unul în grupa a IV-a, cu simbol „crater" sau „ciorchine", și un altul în grupa a V-a, cu simbol „proră" [66]. Corectura o face Brashinskii [67], care, pe baza materialelor de la Elisavetovskoe respinge prezența unui Ἑκαταῖος în grupa a V-a [68] admițînd încadrarea celor doi (?) omonimi în limitele grupei a IV-a.

---

[62] Vezi și situația recipientelor amforice de la Albești, la M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, în Pontica, 20.

[63] Cei doi astynomi apar și cu producători din grupa I (Ἀρχεπτόλεμος, Ποσειδώνιος, Γόλας pentru Μνῆσις; Βᾶς, Λάκων, Ποσειδώνιος pentru Φίλων). O serie de producători comuni pledează pentru plasarea activității astynomilor respectivi la un interval de timp apropiat. Precizăm că ne referim la Φίλων din grupa a II-a la Grakov, diferit de omonimul din grupa I. Pentru o eventuală plasare a lui Φίλων II și Ζωπυριων în grupa a III-a, vezi totuși Dacia, NS, 33 (sub tipar).

[64] După sugestia lui N. Conovici, Βόρυς din grupa a III-a este una și aceeași persoană cu omonimul său din grupa a II-a. La astynomul din grupa a III-a s-a oprit și I. B. Brashinskii, 1980, p. 577—583 (e adevărat însă, cu altă formulă de dispunere a numelui).

[65] M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, catalog nr. 657. După părerea noastră, pe r. 2 nu pare să fie vorba de numele lui Ἀριστοκλῆς, ci de un nume mai scurt. Pridik, 1917, tabl. 16, nr. 2, 3, 5, 6 prezintă același simbol cu numele astynomului Πυθοκλῆς. Pentru exemplarul de la Albești, propunem citirea dată de noi în catalog.

[66] B. N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima...*, p. 134 și 143. Vezi discuția și la D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa...*, nr. 558. Tot de la Șelov (vezi n. 35) aflăm că Țehmistrenko încadra numele în etapa a doua a perioadei a III-a, cînd numele astynomilor și cele ale producătorilor apar pe torți diferite.

[67] I. B. Brashinskii, 1980, p. 184—185. Tot acolo, sub nr. 603 aflăm un fragment de amforă sinopeană cu ambele torți ștampilate : a) ἀστυνόμου Ἑκαταίου (tirs) și b) Κτήσων. În felul acesta se verifică și clasificarea lui Țehmistrenko, pentru care vezi referiri la nota anterioară.

[68] Tot numai grupa a IV-a este acceptată și de Al. Avram, V. Sandu, *loc. cit.*, p. 55, nr. 24 și Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, p. 309, nr. 72. Credem, de asemenea, că identificarea lui Ἑκαταῖος (din ștampilele fără producător și cu simbolul „tirs") cu Ἑκαταῖος ὁ Λαμάχου (cu același simbol) pe care o propun Avram-Conovici, este corectă (informația N. Conovici, căruia îi mulțumim).

Numele din ultimele două grupe — V și VI — sînt fixate de Grakov și trecerea unora dintre ele într-o altă grupă, atît cît ne este cunoscut, nu privește situația de la Albești [69].

O remarcă ne prilejuiește astynomul Ἥφις ὁ Ἑστιαίου pe care Grakov îl încadrează, nedecis, în grupele V—VI. Recent, aflăm la Al. Avram [70], referitor la o ștampilă pentru care noi propunem reconstituirea numelui producătorului Ἡφαίστιος, opțiunea pentru grupa a V-a. Întrucît, din cîte cunoaștem noi, acest astynom apare cu producători comuni celor două grupe (Ἀγάθων, Φιλήμων, Ἡφαίστιος, Μενέρκητος) motivele unei atari opțiuni ne scapă și ne menținem deocamdată la încadrarea propusă de Grakov.

O situație specială cunosc ștampilele de producător, care presupun existența în anumite perioade a unor amfore cu ambele toarte ștampilate [71]. În funcție de formula legendei, ele reprezintă varianta a V-a la Grakov [72], sau grupa a III-a a ștampilelor de producător la Țehmistrenko [73]. Se admite, în general, că astfel de ștampile apar complementar pe lîngă ștampile de astynomi care nu au menționat și numele producătorului [74]. La Țehmistrenko această categorie acoperă grupele IV—VI din clasificarea lui Grakov, ocupînd secolul III și primul sfert al sec. II î.e.n. (pînă la începutul grupei a IV-a de olari) [75]. Datarea lui Țehmistrenko pentru această categorie se verifică prin aflarea unor ștampile de producător în complexe arheologice a căror perioadă de funcționare este acum stabilită. La Elisavetovskoe, apare o singură ștampilă de producător împreună cu o ștampilă de astynom din grupa a IV-a (care, oricum, se plasează în sec. III î.e.n., pînă la jumătatea secolului [76]); la Tanais apar 3 ștampile de producător, cu nume din grupele IV și V la Grakov, care admit o datare tot în sec. III î.e.n. [77]. Ștampilele de producător de la Albești conțin, în general, nume din grupele IV—VI de la Grakov;

---

[69] Despre unele transferări de nume în cadrul grupelor, N. Conovici SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—44; și Al. Avram, N. Conovici, Dacia,NS, 33 (sub tipar).

[70] Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, nr. 97.

[71] Astfel de exemplare se cunosc în kurganul Zelensk (vezi V. V. Skorpii, IAK, 51, 1914, p. 125, N. 22, citat de V. I. Țehmistrenko, SA, 1, 1958, n: 39) și Elisavetovskoe (I. B. Brashinskii, 1980, p. 185, nr. 603). Vezi și B. N. Grakov, *Drevnegrecckie kleima....*, pl. 14/5 un fragment de țiglă cu două ștampile.

[72] B. N. Grakov, *op .cit.*, p. 37—38.

[73] V. I. Țehmistrenko, SA, 1960, 3, p. 71—72. Nu ne referim aici la ștampilele de producător cu emblema „vultur pe delfin", pe care Țehmistrenko le plasează la începutul perioadei de ștampilare. Tot Țehmistrenko presupune că după 183 î.e.n. a continuat ștampilarea la Sinope doar cu ștampile de olar (grupa a V-a); vezi Țehmistrenko, *ibid.*, p. 75—76. Ultima situație însă, este mai greu de verificat.

[74] Se cunoaște însă și o amforă întreagă, care are aplicată numai ștampila de producător pe una din torți. Vezi, D. B. Șelov, *op. cit.*, sub 587.

[75] V. I. Țehmistrenko, *loc. cit.*, p. 71—72.

[76] I. B. Brashinskii, 1980, catalog nr. 603 și 709. Pentru datarea de la Elisavetovskoe, vezi mai sus, p. 28 și n. 44.

[77] D. B. Șelov, *op. cit.*, nr. 586—588 (deși pentru nr. 587 Șelov propune o încadrare în grupa a V-a de producători, după Țehmistrenko, datată după 183 î.e.n.; vezi mai sus, n. 73).

într-un singur caz putem presupune și grupa a III-a : este vorba de numele producătorului Κλεαίνετος însoțit de patronimicul Νουμηνίου sau Νευμηνίου și emblema „capul lui Heracles". Primul nume, neînsoțit de patronimic, este menționat în grupele II—VI, iar al doilea apare ca patronimic doar cu producători din grupele II și III (Διονύσιος, Μνῆσις, Ποσειδώνιος, Σάγαρις), pentru care tot Grakov completează că „pot apărea uneori și fără astynom" [78]. Cum însă o bună parte a numelor din grupa a III-a se plasează, după cum am văzut, și la începutul sec. III î.e.n., putem admite pentru ștampilele de producător de la Albești o circulație generală în sec. III î.e.n.

Un aspect deosebit de important și la care ne vom referi în continuare privește analiza materialului amforic de care ne ocupăm, din punct de vedere al unui context arheologic ajutător. În acest sens ne vom raporta, pe de-o parte, la alte materiale din săpătură, în special alte ștampile de amfore, produse ale unor centre care au tot mai pronunțat șansa de a deveni „etaloane" de datare pentru alte materiale — și ne referim aici la Thasos și Rhodos ; pe de altă parte, în special pentru ștampilele din ultimlele grupe sinopeene, vom face apel numai la datele tehnice oferite de săpătura de la Albești.

Ștampilele thasiene de la Albești oferă puține elemente ajutătoare în datarea produselor de care ne ocupăm. Acest fapt s-ar datora, pe de-o parte, numărului lor mic (22 exemplare) [79], pe de altă parte încetării importului thasian aici în jurul mijlocului sec. III î.e.n., în timp ce majoritatea produselor sinopeene se plasează după această dată. Este de așteptat, deci, ca unele incidențe ale celor două centre să se producă pînă la această dată și, în special, la nivelul grupei a IV-a de Sinope. Aceste incidențe se verifică doar în două cazuri de ștampile de producători — Κράτων și Πρῶτος —, apărute cu ștampilele unor falși-eponimi thasieni — Ἀπολλόδωρος și Ἡροφῶν , din prima jumătate a sec. III î.e.n (sau 300—270 î.e.n.) [80].

Mai numeroase sînt situațiile în care întîlnim ștampile sinopeene din grupele V și VI alături de produse rhodiene databile la Albești în perioada delimitată de al doilea sfert și sfîrșitul secolului III î.e.n. (cca. 205 î.e.n.).

În acest sens notăm prezența astynomilor din grupa a V-a Χορηγῶν ὁ Λεωμέδοντος și Ἱκέσιος ὁ Βακχίου, împreună cu ștampile rhodiene — din jurul mijlocului sec. III î.e.n. Καλλικρατίδας (în SB,c.151) și Ξενότιμος (în SC.c.59). Tot un astynom din grupa a V-a — Ἀντ πατρος ὁ Νίκωνος apare cu rhodianul Μέντωρ, datat după 240 î.e.n. (vezi la noi, *Rhodos*, cat.149/33), situație înregistrată în SB,c.78 (vezi și tabelul I).

Doi dintre astynomii de la Tanais, pe care Șelov îi plasează în context rhodian din a doua jumătate a sec. II î.e.n. — Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου și Φήμιος ὁ Θεοπείθου —, apar la Albești cu producători

[78] B. N. Grakov, *op. cit.*, p. 134—135.
[79] M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 19, 1986, catalog p. 70—73.
[80] *Ibid.*, catalog 100(5) și 107(12).

SINOPE \ RHODOS	Ξενότιμος	Ἀρτεμίδωρος	Σωτήριχος	Δαμήλεως	Σωσίλαος	Σάτων	Παυσανίας	Ἀρχέδαμος	Μένιππος	Καλλικράτιδας	Ἀριστοκλῆς
Ἴφις ὁ Ἐστιαίου	X								X		
Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου	X						X				
Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου	X						X	X	X		
Μικίων ὁ Ἀριστοκράτους		X	X								
Ἡκέσιος ὁ Ἐξηκεστίδου		X	X	X		X					
Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου		X	X								X
Φοίνιππος				X							
Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου					X				X		
Βόρυς ὁ Ζεύξιος							X				
Ἄγλος ὁ Φιλίσκου							X				
Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος									X		
Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος										X	
Ἡκέσιος ὁ Βακχίου	X										
Φήμιος ὁ Θεοπείθους		X									

TABELUL I

rhodieni din al treilea sfert al sec. III î.e.n. : Ἀριστοκλῆς (SB,c.134), Ἀρτεμίδωρος și Σωτήριχος (SB,c.6) în cazul primului astynom, și din nou Ἀρτεμίδωρος (SB,c.38), pentru al doilea. Prezența lui Ἀρτεμίδωρος în ambele situații conferă stabilitate grupului.

Deși este dificil încă de a stabili o ordine în cadrul ultimelor grupe sinopeene, înregistrăm trei situații ale incidențelor surprinse de noi.

a) ștampile rhodiene din jurul mijlocului sec. III î.e.n aflate în context cu astynomi sinopeeni din grupa a V-a (de exemplu, Καλλιρατίδας și Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος (vezi mai sus) ;

b) ștampile rhodiene din al treilea sfert al sec. III î.e.n. aflate cu ștampile sinopeene din ultimele două grupe. Notăm aici pe Ξενότιμος — prezent cu Ἡκέσιος ὁ Βακχίου (din grupa a V-a) ; Ἴφις ὁ Ἐστιαίου (din grupele V—VI), Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου și Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου (din grupa a VI-a) ; eponimul Παυσανίας este înregistrat, pe rînd, cu, Ἄγλος ὁ Φιλίσκου (grupa a V-a), dar și cu Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου, Ἀπιλλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου și Βόρυς ὁ Ζεύξιος (toți din grupa a VI-a) ;

producătorul Μέντωρ — cu Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος (grupa a V-a), Ἶφις ὁ Ἑστιαίου (grupele V—VI), Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου și Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου (grupa a VI-a) ;

c) ștampile rhodiene apărute numai cu astynomi din grupa a VI-a. Este cazul lui Ἀρτεμίδωρος și astynomii Μίκριος ὁ Ἀρισταγόρου, Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου, Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου, și Φήμιος ὁ Θεοπείθου; Σωτήριχος — și din nou primii trei astynomi menționați în exemplul anterior.

Situația înregistrată la punctul b) ni se pare în măsură să justifice, pînă la alte probe, plasarea unui grup de astynomi la sfîrșitul grupei a V-a (Ἡκέσιος ὁ Βακχίου, Ἄλλος ὁ Φιλίσκου Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος) și plasarea altui grup de astynomi la începutul grupei a VI-a (Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου, Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου și probabil, Βόρυς ὁ Ζεύξιος și Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου). Dintre toți, situație mai bine consolidată pentru sfîrșitul grupei a V-a o are Ἄλλος ὁ Φιλίσκου, iar pentru începutul grupei a VI-a Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου[81]. Cît privește pe Ἶφις ὁ Ἑστιαίου acesta, probabil, se plasa chiar la limita dintre cele două grupe.

Astynomii prezenți la punctul c) par ulteriori primilor, fără însă să depășească granița secolului III î.e.n. ; mai puțin Φήμιος ὁ Θεοπείθου ceilalți par a alcătui un grup omogen.

Situația din teren, raportată numai la nivelul clasei sinopeene, este în măsură să sprijine aceste aprecieri. În același carou, astynomi plasați de noi la începutul grupei a VI-a apar împreună cu alții din grupa a V-a ; este cazul lui Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου alături de Ἡόβακχος ὁ Μολπαγόρου și Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος (în SA,c.35) ; Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου cu Πυθόχριστος ὁ Ἀπολλωνίδου și Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος (în SB, c.26, — 0,45 m). De asemenea, întîlnim astynomi de la sfîrșitul grupei a V-a cu 2—3 astynomi din grupa a VI-a. Notăm aici pe, Ἄλλος ὁ Φιλίσκου, apărut cu Βόρυς ὁ Ζεύξιος, Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου (de două ori), Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου (toate ștampilele aflate în SB,c.34, — 0,60 m) ; sau Ἡκέσιος ὁ Βακχίου și Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος, apărute cu două ștampile de astynomi din grupa a VI-a : Ἀθήνιππος ὁ Μητροδώρου și Διονύσιος ὁ Ἀπημάντου (SD,c.31). Lista poate continua și cu alte exemple : Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος (grupa a V-a) și Ἡρώνυμος ὁ Ποσειδωνίου (grupa a VI-a), în SB,c.121 ; Ἡκέσιος ὁ Βακχίου (grupa a V-a) și Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου (grupa a VI-a), în SC,c.62—63. La rîndul lui, Ἶφις ὁ Ἑστιαίου apare cu astynomi din grupa a V-a — Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου (SA,c.1) și Ἡκέσιος ὁ Βακχίου (SB,c.36, — 0,40 m), dar în situații repetate, cu aceiași astynomi de la începutul grupei a VI-a : Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου (de două ori) și Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου (SB,c.2, —0,45 m) ; din nou Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου (în SB,c.72, —0,70 m și de două ori în SC,c.61).

Pe baza noilor relații surprinse, sîntem în măsură să introducem cîteva nume noi în seriile de astynomi propuse : Πασιχάρης ὁ Δημητρίου, care apare în SB,c.16 cu patru astynomi din grupa a VI-a, îl introducem

[81] Fr. Alabe, *loc. cit.*, fără însă să ne motiveze, ajunge la aceeași concluzie. Un argument pentru noi îl constituie prezența acestui astynom în depozitul de la Olbia, alături de Πάμφιλος ὁ Ἑκαταίου (din grupa a V-a) și Ἶφις ὁ Ἑστιαίου (grupele V—VI).

la sfîrșitul grupei a V-a ; tot atunci plasăm activitatea lui Ἰόβακχος ὁ Μολπαγόρου care apare în SB,c.134, — 0,40 m cu doi astynomi din ultima grupă și Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου întîlnit în SB,c.141, — 0,45 m cu un astynom de la sfîrșitul grupei a V-a (Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος) și altul din grupa a VI-a.

Coroborînd aceste date cu altele obținute din combinațiile de nume astynomi-producători, ajungem la observații interesante privind serii de astynomi sau astynomi izolați din cadrul grupelor.

În primul caz, se confirmă plasarea celor doi astynomi — Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος și Ἱκέσιος ὁ Βακχίου la intervale apropiate de timp : 11 din 22 de combinații cunoscute nouă sînt comune celor doi astynomi [82].

Un al treilea astynom din grupa a V-a — Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος se alătură acestei serii [83] și pare să-și fi desfășurat activitatea spre sfîrșitul grupei [84].

În grupa a VI-a, unde numărul de astynomi raportat la un număr aproape egal de producători este mai mare, este mai dificil de surprins serii asemănătoare pe baza combinațiilor de nume. O situație singulară prezintă aici numele lui Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου ; toate numele de producători cu care este înregistrat, sînt comune cu ale altor astynomi din grupa a V-a : majoritatea cu Ἱκέσιος ὁ Βακχίου (Ἄκορνος, Ἡφαίστιος, Κλεαίνετος, Ἡρκαλείδης, Σάγαρις, Κτήσων, Ἀτώτης, Δημοτέλης, Ἐπιχάρης), cîteva și cu Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος (Ἀπολλώνιος și Ἀπατούριος) [85] și Πασιχάρης ὁ Δημητρίου (Μένανδρος). În această situație, ni se pare mai normal să-l plasăm pe Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου în grupa a V-a, la o dată apropiată de a astynomilor de la sfîrșitul acestei grupe.

Fiecare dintre numele discutate de noi apare la Albești pe mai multe exemplare, astfel că putem vorbi de o prezență masivă a produselor sinopeene aici în a doua jumătate a sec. III î.e.n. și cu deosebire spre sfîrșitul grupei a V-a și începutul grupei a VI-a de astynomi [86].

Nu este exclus ca întregul lot de ștampile sinopeene de grupa a VI-a semnalat la Albești să aparțină perioadei de pînă la sfîrșitul sec. III î.e.n. (aceasta nu vrea să însemne însă încetarea vieții economice la Albești la această dată). Ne bazăm supoziția pe :

a) cronologia ștampilelor rhodiene de aici, care se apreșie înaintea perioadei a III-a ;

---

[82] Ne referim la numele producătorilor Ἄνδρων, Ἡρακλείδης, Θεύδωρος, Μενίσκος, Σάγαρις Διὸς, Κεφαλίων, Κλεαίνετος, Ἡφαίστιος, Φίλων, Μιθραδάτης.

[83] Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος are în comun cu ceilalți doi astynomi numele producătorilor Ἄνδρων, Ἡρακλείδης, Μενίσκος, Κεφαλίων, Κλεαίνετος, Φίλων, iar numai cu Ἱκέσιος ὁ Βακχίου pe Μνῆσις și Κτήσων.

[84] Avem în vedere și aflarea lui Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος cu producători pentru care este specificată numai grupa a VI-a : Μόνιμος, Ναυσικράτης, Ἀπολλόδωρος,

[85] Nu mai enumerăm și producătorii comuni pentru Ἱκέσιος ὁ Βακχίου și Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος, care apar la Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου . De altfel, Ἀπατούριος și Ἀπολλώνιος sînt singurii producători pe care acest astynom îi are în comun cu astynomii din grupa a VI-a.

[86] Raportate la numărul de astynomi din cele două grupe, aceste nume reprezintă cca. 81%.

b) prezențe ale ștampilelor unor astynomi din această grupă în contextul unor astynomi recunoscuți de noi cu o activitate mai timpurie. Ne referim la Καλλίχορος ὁ Πρωταγόρου (în SA,c.38, — 0,50 m), cu Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου); Φαίνιππος (în SB,c.7, — 0,55 m, cu același Ἡκέσιος); Πρωταγόρας ὁ Κυνίσκου (în SB,c.16, — 0,50 m cu Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου și Μίκριος ὁ Ἀριστογόρου); Πόσις ὁ Στρατονίκου (în SB,c.35, — 0,60 m cu Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου); Μνῆσις ὁ Φορμίωνος și Μητρόδωρος ὁ Ἀριστογόρου (în SC,c.61, împreună cu Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου și Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου);

c) prezența pe aceste ștampile ale unor nume de producători comuni astynomilor timpurii din grupă (vezi aici și mai departe, tabelul II): Ἀπολλώνιος (cu Ἀθήνιππος ὁ Μητροδώρου și Διονύσιος ὁ Ἀπημάντου); Ἀπατούριος (cu Ἡρώνυμος ὁ Ποσειδωνίου și Θηρικλῆς ὁ Ἀπολλωνίου); Κτήσων (cu Ἵππων ὁ Διονυσίου); Πάπης și Σάγαρις (cu Πλειταρχίδης ὁ Ἀπημάντου);

d) prezența unor producători comuni pe ștampilele astynomilor din grupa a VI-a de la Albești, fapt ce conferă o trăsătură de unitate grupului. În ordinea frecvenței, notăm pe Φιλήμων (prezent cu Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου, Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου, Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου, Ἵππων ὁ Διονυσίου, Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου și Μνῆσις ὁ Φορμίωνος); Δημήτριος (cu Ἡκέστος ὁ Ἀντιπάτρου, Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου Καλλίχωρος ὁ Πρωταγόρου, Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου, Μνῆσις ὁ Φορμίωνος); Ἀπατούριος, (cu Βόρυς ὁ Ζεύξιος, Ἡρώνυμος ὁ Ποσειδωνίου, Θηρικλῆς ὁ Ἀπολλωνίου); Ἀπολλώνιος (cu Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου și Πόσις ὁ Στρατονίκου); Μάνικκος (cu Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου și Μνῆσις ὁ Φορμίωνος); Πάπης (cu Ἵκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου și Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου); Ἡφαίστιος (cu Πόσις ὁ Στρατονίκου și Πρωταγόρας ὁ Κυνίσκου); și, în sfîrșit, Κτήσων cu Ἵππων ὁ Διονυσίου și Φαίνιππος).

O ultimă remarcă datorăm ștampilelor de producător aflate în contexte arheologice de datare suficient de clare. Astfel, Κλεαίνετος ὁ Νουμηνίου se află în SA,c.1 la o adîncime aproape egală cu astynomul din grupa a IV-a — Κρατίσταρχος (— 1,15 m față de — 1,10 m) și, oricum, sensibil mai mare față de a altor doi astynomi din grupele V—VI (— 0,75 m).

Exemplarul cu numele lui Ἀγάθων, apărut în SA,c.38 (— 0,75 m) este anterior ștampilelor de astynomi de grupa a VI-a (aflate tot acolo, la — 0,50 m) și indică probabil pe producătorul din grupa a IV-a. În schimb, Ἑρμῶν apare în SD,c.93 în condiții stratigrafice apropiate de astynomul din grupa a VI-a Καλλίχορος ὁ Πρωταγόρου (— 0,75 m față de — 0,70 m) și înclinăm să-l datăm la o dată apropiată de acesta. Un alt producător — Ἀπατούριος apare în SB,c.31 cu ștampila unui astynom din grupa a VI-a (Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου), iar nivelul pe care apar (la — 0,35 m în cazul ambelor ștampile), le plasează la o dată ulterioară ștampilei de la sfîrșitul grupei a V-a, cu numele lui Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος (apărută la — 0,60 m).

În aceste condiții, cele 12 ștampile de producător pot fi repartizate: 7 în grupele III (2) și IV (5) — după Grakov — și alte 4, în mod egal, în următoarele două grupe. Singura asupra căreia nu ne putem pronunța rămîne ștampila producătorului Ἑστιαῖος.

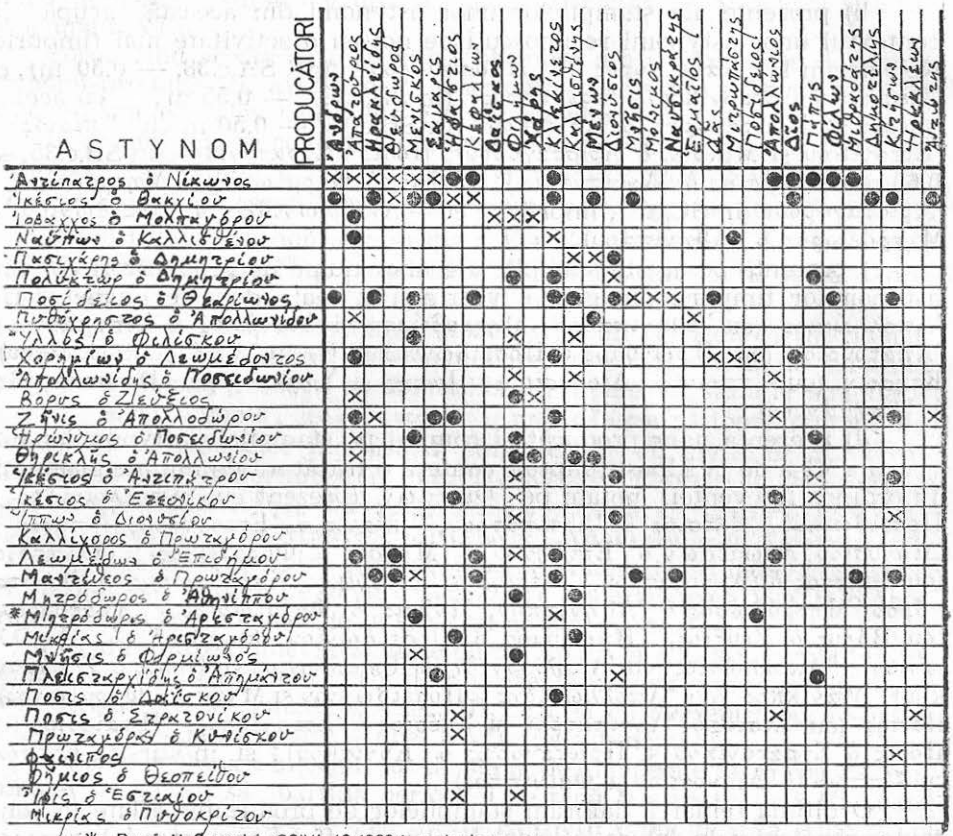
ASTYNOM
PRODUCĂTORI
Ἀνδρων
Ἀπατούριος
Ἡρακλείδης
Θεόδωρος
Μενέκλεις
Σωκράτης
Ἡράκλειος
Κέφαλος
Δαίδαλος
Φίλιππος
Χάρης
Καλλικλῆς
Καλλιστώνης
Μέγων
Διονύσιος
Μάγνης
Μόσχος
Ναυσικράτης
Ἑρμαῖος
Δᾶς
Μητρόδωρος
Ποθεινός
Ἀπολλώνιος
Δῖος
Πάτις
Φάδων
Μιθρόδατος
Δημοσθένης
Κλέων
Ἡράκλειον
Ἄγαθος
Ἀναξιμένης
Ἀριστοκράτης
Ἀρτεμίδωρος
Ἀσκληπιάδης
Ἀφροδείσιος
Βάκχιος
Γλαύκων
Δαμοκράτης
Δημήτριος
Διόδωρος
Διονύσιος
Διόσκουρος
Ἑκαταῖος
Ἑκάτων
Ἑρμαῖος
Ἑρμογένης
Ἑρμόδωρος
Ἑρμοκράτης
Ἑστιαῖος
Ἡγήσιππος
Ἡγησίστρατος
Ἡρακλείδης
Ἡρακλείτος
Ἡρακλῆς
Ἡρόδοτος
Θεόδοτος
Θεόφιλος
Θεοφίλου
Θεόφραστος
Θρασύμαχος
Ἰάσων
Ἰσοκράτης
Καλλικλῆς
Καλλικράτης
Κλεόμαχος
Κλεόστρατος
Κλεύξις
Κράτιππος
Κτησικλῆς
Λεωμέδων
Λυσίμαχος
Μάγνης
Μάντις
Μαντίθεος
Μαντικλῆς
Μαρσύας
Μάρων
Μειδίας
Μενέκλεις
Μενεκράτης
Μενεσθένης
Μενίσκος
Μητρόδωρος
Μιθρόδατος
Μόσχος
Μύρτις
Νικάνωρ
Νικίας
Νικόστρατος
Νικοφάνης
Νικώνυμος
Νουμήνιος
Ξενοκράτης
Ξενοφάνης
Ὀλυμπιόδωρος
Ὀνήσιμος
Παμφίλη
Παμφίλος
Πανδοκρίτη
Πανδοκρίτη
Πανδοκρίτου
Πανδοκρίτου
Πανδοκρίτου

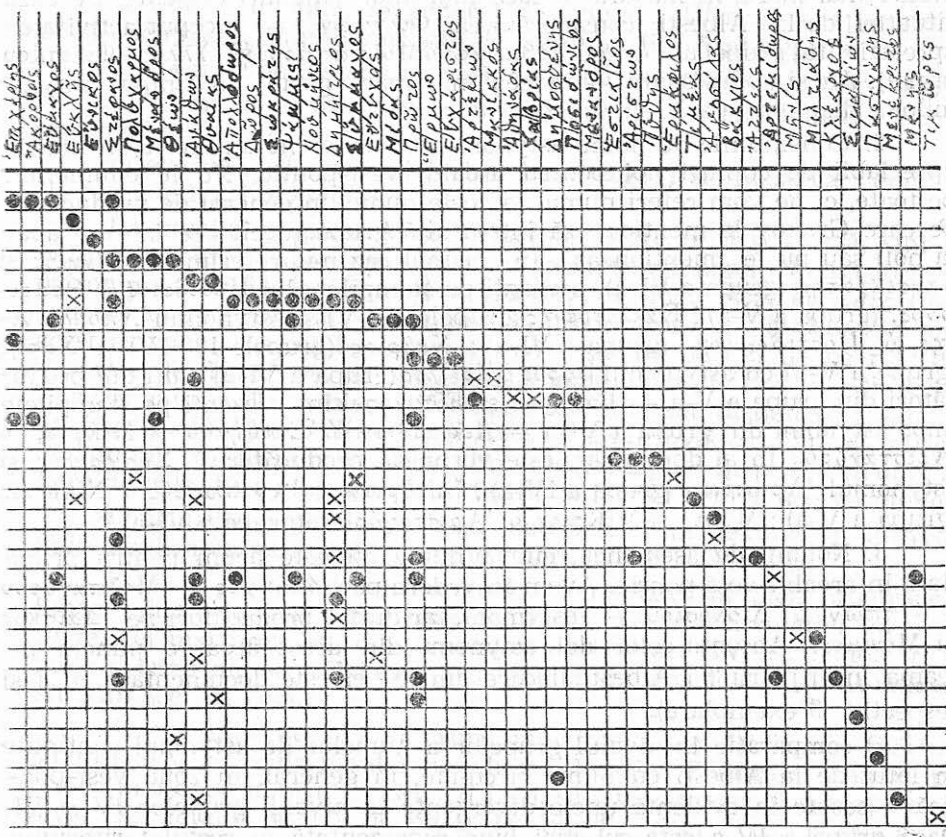

și se referă la numele lui Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου — 16 exemplare, Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου — 13 exemplare, Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου — tot 13 exemplare. Aceste cifre reprezintă cca 42% din conținutul grupei a VI-a și denotă o intensă activitate în timpul astynomilor respectivi sau poate o „preferință" din partea cumpărătorilor pentru producția unei anumite perioade.

Producătorul cu cele mai multe prezențe este Φιλήμων — pe 21 exemplare în grupa a VI-a (față de numai două exemplare în grupa a V-a și 4 în grupele V—VI). Prezențele repetate ale acestui producător se înregistrează cu aceiași astynomi menționați mai sus : Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου pe 10 exemplare, Ἡκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου pe 5 exemplare și Ἡκέσιος ὁ Ἐτεονίκου — pe 4 exemplare. Este vorba aici nu de o „specializare" sau „preferință" din partea astynomilor, ci mai degrabă de un

atelier mai mare, în măsură să facă față unor solicitări crescute. Pe baza situației de la Albești considerăm că Φιλήμων și-a început activitatea spre sfîrșitul grupei a V-a (cu Βάκχος ὁ Μολπαγόρου și Ἵππων ὁ Φιλίσκου la noi), dar și-a desfășurat-o în cea mai mare parte în timpul astynomilor din grupa a VI-a[87].

2. Conexiunile de nume astynom-producător ne-au oferit un număr apreciabil de cupluri noi pentru arealul vest-pontic. Nu le enumerăm pe toate, ci ne vom referi numai la acele nume, în general de producător, pe care Grakov le menționează într-o altă grupă (decît cea în care apar la noi) sau nu le menționează. În primul caz ne referim la Μόνιμος și Ναυσικράτης (grupa a VI-a), prezenți pe ștampilele lui Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος, (grupa a V-a); Καλλισθένης (grupele II—V) și astynomul Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου (grupa a VI-a); Χαβρίας (grupele II—IV) și Χάρης (grupa a V-a) cu astynomul Βόρυς ὁ Ζεύξιος (grupa a VI-a); alți doi producători din grupa a V-a — Βάκχιος și Εὔτυχος sînt prezenți pe ștampilele unor astynomi din grupa a VI-a — Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου și Μίκριος ὁ Ἀριστταγόρου În al doilea caz, este vorba de producătorul Σωτήριχος și astynomul Ἀριστίων (grupa a IV-a); Ἄνδρων și Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος (grupa a V-a); Μῆνις și Μίκριος ὁ Ἀριστταγόρου (grupa a VI-a)[88].

3. Notăm, de asemenea, cîteva nume atestate acum pentru prima dată în arealul vest-pontic. Avem în vedere pe Βάκχος ὁ Μολπαγόρου și Ἵππων ὁ Διονυσίου — astymoni, iar dintre producători pe Δαΐσκος și Μόνιμος. Absența celor doi astynomi din acest areal o punem pe seama întîmplării (la Albești fiecare dintre ei este documentat cu 4 și respectiv 3 exemplare).

O comparație la nivelul grupelor a numelor de astynomi conținute în lotul de la Albești cu nume circulate, în general, în zona vest-pontică[89], scoate în evidență unele divergențe la nivelul grupelor IV și VI. Dacă grupa a IV-a este cel mai bine reprezentată în restul teritoriului — și în special la Callatis —, și cu un număr de exemplare pentru fiecare astynom de ordinul zecilor (vezi, de exemplu, Αἰσχίνης, Ἀντίμαχος Δημήτριος, Ἑκαταῖος etc.), la Albeți prezența ei este mult mai slabă și doar cu cel mult două exemplare pentru numele de astynomi mai circulate. Invers, grupa a VI-a, mai slab reprezentată în arealul vest-pontic (comparativ cu grupa a IV-a și chiar cu grupa a V-a), este cel mai bine cotată la Albești și, pentru unii astynomi, cu un număr de exemplare superior cifrelor cunoscute pentru restul teritoriului (vezi mai sus, punctul 1).

---

[87] Prezența lui Φιλήμων pe 4 ștampile ale lui Ἵππις ὁ Ἑστιαίου, ne determină să plasăm acest astynom mai degrabă în grupa a VI-a decît în grupa a V-a.

[88] Aceste nume — Ἄνδρων, Μῆνις, Σωτήριχος —, precum și altele nemenționate de Grakov, dar prezente la Albești (Κτησικλῆς, Δημοτέλης) sînt înregistrate de E. M. Pridik, în *Die Astynomennamen auf Amphoren und Ziegelstempeln aus Südrussland*, 1928..

[89] Vezi M. Lazarov, Izvestija Varna, 14 (29), 1978, p. 28—59 (completat de noi și cu descoperirile ulterioare apariției articolului).

4. Unele ștampile, în general de grupa a IV-a, care apar pe cîte două exemplare, cunosc variante de conținut, fie că ne referim la :

a) formula de dispunere (vezi, de pildă, ștampilele lui Ἀντίμαχος) ;

b) forma de genitiv a numelui astynomului (de exemplu, Καλλισθένου sau Καλλισθένους) ;

c) execuția (la ștampilele lui Ἀντίμαχος) și plasarea emblemei (la cele ale lui Καλλισθένης).

La nivelul grupelor V și VI aceste diferențe deși există, sînt mai puțin frecvente și apar, de regulă, cu anumiți astynomi. Notăm forma de patronimic Ποσιδωνίου sau Ποσειδωνίου pe lîngă Ἀπολλωνίδης (forma a doua apare constant cu numele producătorului Φιλήμων) ; tot la acest astynom, articolul genitival τοῦ stă fie pe r.2, fie pe r.3 ; două variante de dispunere cu numele astynomului Ἶφις ὁ Ἐστιαίου și Μίκριος ὁ Ἀρισταγόρου [90] ; maniere diferite de realizare sau dispunere a simbolului (cu Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος și Πόσις ὁ Στρατονίκου). Fără să intrăm în amănunte, considerăm că aceste diferențe pot fi puse fie pe seama unor ateliere diferite, fie a unor gravori diferiți, ce lucrau pentru același atelier. [91]

Concluziile generale pe baza materialelor prezentate au în vedere individualizarea lotului de ștampile sinopeene de la Albești.

Față de alte importuri amforice semnalate tot aici, produsele de Sinope sînt cele mai numeroase cantitativ. Durata circulației lor se întinde, cel mai probabil, din al treilea sfert al sec. IV î.e.n. pînă în primele decenii ale sec. II î.e.n. (deși noi propunem și o dată situată spre sfîrșitul sec. III î.e.n.).

Spre sfîrștul sec. IV și prima jumătate a sec. III î.e.n., mărfurile sinopeene vor circula paralel cu cele de Heraclea Pontică și Thasos, pentru ca în a doua jumăatte a sec. III î.e.n. să aibă o prezență aproape exclusivă. Din totalul de 179 de piese databile [92], doar cca. 14,6% aparțin grupelor I—IV, restul de 85,4% revin grupelor V și VI. În funcție de plasarea unor serii de astynomi la sfîrșitul grupei a V-a și începutul grupei a VI-a, opinăm pentru o prezență sensibil sporită (cca. 50%) a produselor sinopeene tocmai spre limita dintre cele două grupe.

Numărul mare de exemplare aparținînd unor astynomi din seriile amintite, prezența acelorași producători pe ștampile ale unor astynomi diferiți și în special, aflarea celor mai multe piese la Albești în contexte arheologice ajutătoare, pot constitui, credem noi, puncte de referință în cercetările viitoare asupra produselor ștampilate de Sinope.

*

Catalogul conține 204 ștampile ceramice sinopeene descoperite în săpăturile de la Albești în anii 1974—1989 * și prezentate în ordinea grupelor de astynomi, stabilite de B. N. Grakov, în *Drevnegreceskie kerami-*

[90] Vezi V. I. Ţehmistrenko, SA, 1958, 1.

[91] Vezi o analiză riguroasă tot la V. I. Ţehmistrenko, NE, 1961, 7, p. 23—36.

[92] Nu am luat în calcule cele 12 ștampile cu legenda neîntregită.

ceskie kleima s imenami astynomov, M., 1929, cu unele corecturi operate ulterior de alți cercetători și la care ne-am referit mai pe larg în prima parte a articolului.

Trimiterile din catalog se fac, în ordine, la :

— listele de nume din lucrarea lui Grakov ;

— tipul de ștampilă ;

— prezențe ale numelui astynomului în arealul vest-pontic.

Cînd avem același tip de ștampilă pe mai multe exemplare, apărute în același punct (localitate) sau în puncte (localități) diferite, luăm în considerare exemplarul cel mai cunoscut (care presupune și o lectură mai clară) și cu loc de descoperire cît mai apropiat așezării de la Albești. Din economie de spațiu, pentru atestări ale numelui astynomului în arealul vest-pontic (o atare menționare presupunînd încadrarea așezării de la Albești într-un sistem de relații comerciale subscrise unei arii geografice delimitate), considerăm suficient de concludentă referirea la lucrarea lui M. Lazarov, *Sinope* (vezi mai jos prescurtările), deși numărul aparițiilor exemplarelor ștampilate în acest areal, între timp, a crescut.

Urmînd ordinea folosită în cataloagele mai mari, prezentăm :

A) Ștampile pe torți de amfore ;

B) Ștampile pe țigle.

Semnificația celor două grupuri de cifre care indică numărul de ordine în catalog este cea explicată de noi în Pontica 19, 1986, p. 74 și anume : primul grup indică ordinea în catalogul general, iar al doilea, reprezintă indicativul centrului de producție.

PRESCURTĂRI (NOI) FOLOSITE ÎN CATALOG

— Grakov — B. N. Grakov, *Drevnegreceskie kleima s imenami astynomov*, M., 1929.

— L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, — L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Ștampile de amfore inedite de la Callatis* Pontica, 16, 1983, p. 149—186.

— M. Irimia, Pontica, 13, 1980 — M. Irimia, *Date noi privind așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 13, 1980, p. 66—118.

— Lazarov, Izvestija Varna 10 (25), 1974 — M. Lazarov, *Amfornite peceati ot Odesos*, Izvestija Varna 10 (25), 1974, p. 19—55.

— Lazarov, *Sinope* — M. Lazavor, *Sinope i zapadnopontiiskiiat pazar*, Izvestija Varna, 14 (29), 1978, p. 11—64.

* Vezi Pontica, 19, 1986, p. 35, fig. 2 și 3.

CATALOG

A. *ȘTAMPILE PE TORȚI DE AMFORA*

Grupa a II-a

166(1). Inv. 22028. Albești, 1978, SC, c. 57, —0,80 m (Pl. I/1; X/1)

Ζωπυρίων[ος]
ἀστυνόμο[υ]
Πύ[θεω|θέου]

ghioagă ←

Grakov, p. 125, nr. 14 (ast.); p. 129, nr. 38 (prod.)

Cu diverși producători, vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 29, nr. 7

167(2). Inv. 14379. Albești, 1977 (Pl. I/2; X/2).

[Μνῆ]σιος →
ἀστυνόμο(υ) cap cu
Ἀρχεπτόλε(μος) barbă

Grakov, p. 126, nr. 30 (ast.); p117 (prod., grupa I)

Tip Canarache, nr. 386. Vezi și M. Lazarov, *Sinope*, p. 29, nr. 12

168(3). Inv. 21981. Albești, 1978, SB, c. 62 (martor) (Pl. I/3; X/3)

[Φί]λωνος ἀ[σ] ↑ floare;
[τυ]νόμου ↓ ghioagă
[Ποσειδω]νίου

Grakov, p. 127, nr. 39 (ast.); p. 129, nr. 37 (prod.)

Variantă de dispunere și simbol, la Pridik, 1917, p. 98, nr. 759.

Pentru numele astynomului în ștampile cu mai multe simboluri vezi discuția la V.I. Ţehmistrenko, 1958, p. 66—67.

Grupa a III-a

169(4). Inv. 31660. Albești, 1981, SB, c. 82 (Pl. I/4; X/4)

Βόρυος
ἀστυνόμου → cap cu
Τεύθρα barbă

Grakov, p. 123, nr. 7 (ast.); p. 129, nr. 44 (prod.)

Tip Pridik, 1917, p. 87, nr. 518—519. Pentru numele astynomului, vezi M. Lazarov, *Sinope*, p. 29, nr. 4. Sfîrșitul sec. IV — primul sfert al sec. III î.e.n. după D.B. Șelov, apud N.A. Onaiko, Arheologija SSSR, 1970, p. 90, nr. 61.

170(5). Inv. 31563. Albești, 1980, SB, c. 16, — 0,40—0,70 m (Pl. I/5)

[ἀστυνόμ]ου ←
[Πυθοκλέους] | cap de
[. . . . . .] Silen

Grakov, p. 134, nr. 27 (ast.). Vezi numele astynomului la M. Lazarov, *Sinope*, p. 33, nr. 16

Grupa a IV-a

171(6). Inv. 31584. Albești, 1981, SB, c. 133 (Pl. I/6; X/5)

ἀστυνόμου
Αἰσχίνου ↓ ciorchine
Στέφανος

Grakov, p. 138, nr. 2 (ast.); p. 140, nr. 39 (prod.)
Tip Canarache, nr. 214. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 33—35, nr. 1

172(7) Inv. 34741. Albești, 1989, SB, c. 92 (Pl. I/7; XVI/1)

ἀ[στ]υνόμου
Αἰσχίνου ↓ ciorchine
Στέφανος

173(8) Inv. 33641. Albești, 1984, SD, c. 89, —0,60 m (Pl. I/8; X/6)

[ἀσ]τυνόμου
[Αἰσ]χίνου ↓ ciorchine
[Φί]λων

Grakov, p. 140, nr. 47 (prod.)

174(9) Inv. 31826. Albești, 1981, SA, c. 95, —0,55 m (Pl. I/9; X/7)

ἀστυνόμου
Ἀντιμάχου ↑ cornul
Καλλισθένης | abundenței

Grakov, p. 138, nr. 4 (ast.); p. 140, nr. 17 (prod.)
Tip Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 308, nr. 47—48

175(10) Inv. 31825. Albești, 1981, SA, passim (Pl. I/10; X/8)

Κλέων
ἀστυνόμου ↑ cornul
Ἀντιμάχου | abundenței

Grakov, p. 205 nu specifică grupa pentru numele producătorului.
La Brashinskii, 1980, nr. 625 producătorul Κλέων apare tot cu un astynom din grupa a IV-a.
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 385 (revizuit).

176(11) Inv. 33642. Albești, 1984, SD, c. 90, —0,30 m (Pl. I/11, X/10)

ἀστύνομος →
Ἀριστίων | Satir
Νικίας

Grakov, p. 138, nr. 5 (ast.); p. 140, nr. 29 (prod)
Tip Al Avram, SCIVA, 39, 1988, p. 308, nr. 53—54 (simbol interpretat „om cărînd un sac în spate")

1

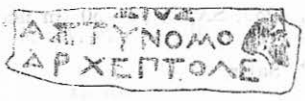

2

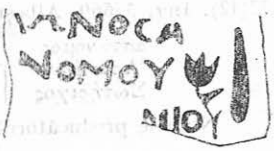

3

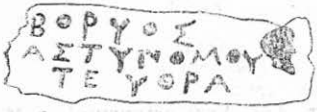

4

5

6

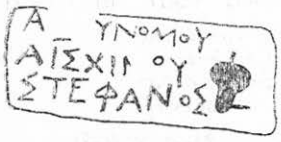

7

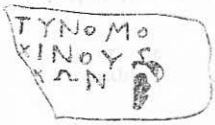

8

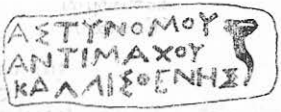

9

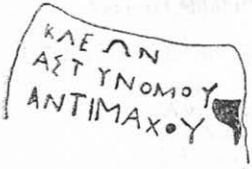

10

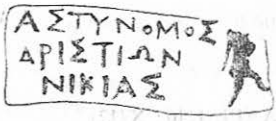

11

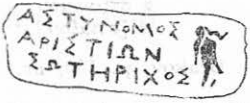

12

13

14

15

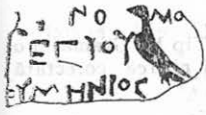

16

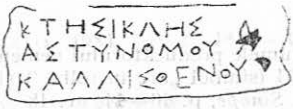

17

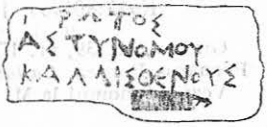

18

19

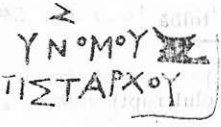

20

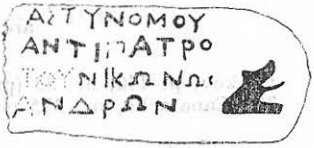

21

PLANȘA I

177(12). Inv. 33669. Albești, 1985, SA, c. 23–30 (în martor) (Pl. I/12; X/9)

ἀστύνομος
Ἀριστίων
Σωτήριχος

→ Satir

Numele producătorului neînregistrat la Grakov, 1929 și M. Lazarov, *Sinope*

178(13). Inv. 21982. Albești, 1978, SB, c. 2, –0,75 m (Pl. I/13)

ἀσ[τυνό]μου
Δη[μητ]ρίου
Ν[ι]κία[ς]

← cap cu cunună murală

Grakov p 139, nr. 9 (ast.); p. 140, nr. 29 (prod.)
Tip M. Gramatopol. Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 433. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 37–38, nr. 9

179(14). Inv. 31656. Albești, 1981, SA (Pl. I/14, X/11)

ἀστυνόμου
Ἑκαταίου

tirs cu panglică →

Vezi discuția în articol. Tip Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 309, nr. 70–71. Vezi răspîndirea numelui la M. Lazarov, *Sinope*, p. 44, nr. 7

180(15) Inv. 34734. Albești, 1988, SA, c. 34, –0,10–0,70 m (Pl. I/15)

ἀ[στυνόμου]
Ἑ[στιαίου]

Grakov, p. 139, nr. 15 (ast.)

181(16) Inv. 21600. Albești, 1976, SA (Pl. I/16; X/12)

[ἀ]στ[υ]νόμο[υ]
[Ἡ]κ]εσίου
[Ν]ουμήνιος

← pasăre

Grakov, p. 139, nr. 16 (ast.); p. 140, nr. 30 (prod.)
Tip Al. Avram, *loc. cit.*, nr. 79. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 40, nr. 17

182(17) Inv. 14392. Albești, 1977, SB, c. 112 (Pl. I/17; X/13)

Κτησικλῆς
ἀστυνόμου
Καλλισθένου

↑ arc în tobă

Grakov, p. 139, nr. 17 (ast.); numele producătorului nemenționat. Tip M. Gramatopol Gh. Poenaru- Bordea, *Callatis*, nr. 491 (simbol „arc în tolbă") și 560 (cu citirea corectată)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 40–41, nr. 18

183(18). Inv. 22007. Albești, 1978, SD, c.31 (Pl. I/18; X/14)

Πρῶτος
ἀστυνόμου
Καλλισθένους

arc în tolbă →

Grakov, p. 140, nr. 33 (prod.)
Tip Canarache, nr. 375 (simbolul rupt)

184(19). Inv. 21447. Albești, 1976, SA, c.1, —1,10 m (Pl. I/19)

[Π]ρῶτος
ἀ[στ]υνόμου
Κ[ρατιστάρ]χ[ου]
→ cap de Silen

Grakov, p. 139, nr. 18 (ast.)
Tip Canarache, nr. 377.

185(20) Inv. 33645. Albești, 1984, SD, c. 90, —0,10—0,50 m (Pl. I/20; X/15)

[Πρῶτο]ς
[ἀστ]υνόμου
[Κρα]τιστάρχου
→ cap de Silen

Grupa a V-a

186(21). Inv. 31821. Albești, 1981, SA, c. 98, —0,50 m (Pl. I/21; X/16)

ἀστυνόμου
Ἀντιπάτρο[υ]
τοῦ Νίκωνος
Ἄνδρων
→ proră de corabie

Grakov, p. 143, nr. 2 (ast.); numele producătorului neatestat (semnalat însă ulterior la Canarache, nr. 324 și L. Buzoianu, Pontica, 14, 1981, p. 146, nr. 31 (cu astynomi tot din grupa a V-a)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 43, nr. 2

187(22). Inv. 13640. Albești, 1975, SB, c. 78, —0,60 m (Pl. II/1; X/17)

ἀστυ[νόμου]
Ἀντιπάτ[ρου]
τοῦ Νίκωνο[ς]
[Ἀ]πατούριος
simbolul rupt

Grakov, p. 145, nr. 5 (prod.)

188(23). Inv. 14384. Albești, 1977, SB, c. 121 (Pl. II/2; X/18)

[ἀστ]υνόμου
[Ἀντ]ιπάτρου
[τοῦ]Νίκωνος
[Ἡρακλ]είδου
→ proră de corabie

Grakov, p. 145, nr. 25 (prod.)
Tip Mircev, nr. 182 (Bizone; simbolul rupt)

189(24). Inv. 31678. Albești, 1981, SB, c. 141, —0,45 m (Pl. II/3)

ἀστυνόμου
Ἀντιπάτρου
τοῦ Νίκωνος
Θεύδωρος
→ proră de corabie

Grakov, p. 145, nr. 27 (prod.; forma Θεόδωρος)
Tip M. Lazarov, Izvestija Varna, 10 (25), 1979, p. 52, nr. 112 (Odessos).

190(25). Inv. 32434. Albești, 1982, SD, c. 31, —0,45 m (Pl. II/4)

[ἀστυν]όμ[ου]
Ἀντιπάτρου
τοῦ Νίκωνος
→ proră de corabie

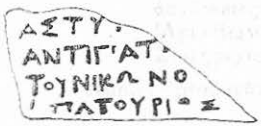
1

2

3

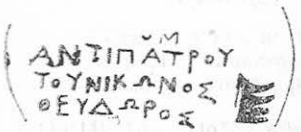
4

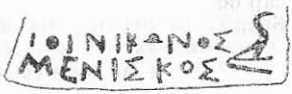
5

6

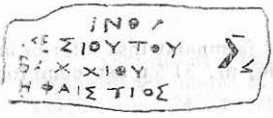
7

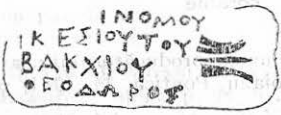
8

9

10

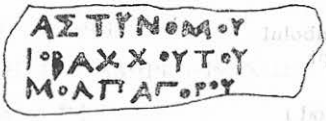
11

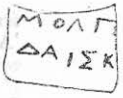
12

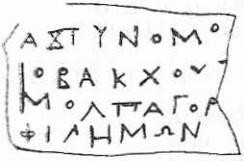
13

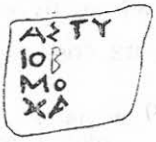
14

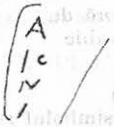
15

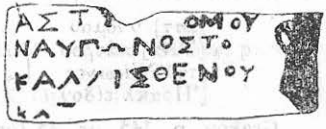
16

17

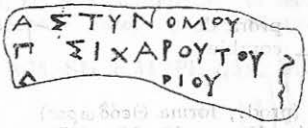
18

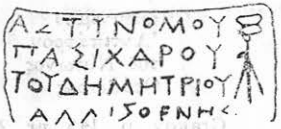
19

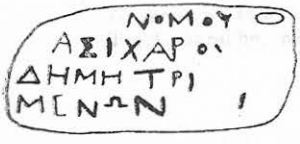
20

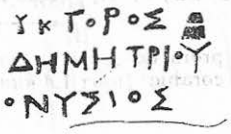
21

22

PLANȘA II

191(26). Inv. 31554. Albești, 1980, SB, c. 31, —0,35 m (Pl. II/5; XI/1)

[ἀστυνόμου]
[Ἀντιπάτρου] | proră de
τοῦ Νίκωνος | → corabie
Μενίσκος

Grakov, p. 145, nr. 43 (prod.)

192(27). Inv. 22015. Albești, 1978, SA, c. 22 (Pl. II/6)

ἀστυνόμ[ου]
Ἀντιπ[άτρο]υ | proră de
τοῦ Νίκωνος | → corabie
Σάγ[α]ρις

Grakov, p. 145, nr. 53 (prod.)

193(28). Inv. 14128. Albești, 1977, SC, c. 62—63, —0,15—0,70 m (Pl. II/7)

[ἀστ]υνόμ[ου]
[Ἡ]κεσίου τοῦ proră de
Βαχχίου corabie
Ἡφαίστιος

Grakov, p. 144, nr. 12 (ast.); p. 145, nr. 26 (prod).
Tip Mircev, nr. 193 (Bizone). Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 45, nr. 10

194(29). Inv. 31551. Albești, 1980, SB, c. 36, —0,40 m (Pl. II/8; XI/2)

[ἀστ]υνόμου
Ἡκεσίου τοῦ | proră de
Βακχίου | → corabie
Θεόδωρος

95(30). Inv. 21985. Albești, 1978, SD, c. 31 (Pl. II/9)

[ἀ]στυν[όμου]
[Ἡ]κεσίου[τοῦ] simbolul
Βαχχίο[υ] rupt
Κεφαλίων

Grakov, p. 145, nr. 31 (prod.)

196(31). Inv. 33647. Albești, 1983, SC, c. 59, până la —0,85 m (Pl. II/10)

[ἀστυνόμ]ου
[Ἡ]κεσίου τ]οῦ | proră de
[Βαχχίου] | → corabie
[. . . . .]

197(32). Inv. 21594. Albești, 1976, SB, c. 59, —0,70 m (Pl. II/11; XI/3)

ἀστυνόμου
Ἰοβάχχου τοῦ
Μολπαγόρου

Grakov, p. 144, nr. 14 (ast.)
Numele acestui astynom acum este atestat pentru prima dată în arealul vest-pontic. La Pridik, 1917, p. 72, nr. 209—210, astynomul apare cu simbol „proră de corabie" (vezi și Grakov, *loc. cit.*) și însoțit de un nume de producător

198(33). Inv. 33675. Albești, 1985 (Pl. II/12)

[ἀστυνόμου]
[Ἰοβάχχου τοῦ] simbolul
Μολπ[αγόρου] rupt
Δαίσκ[ος]

Grakov, p. 145, nr. 12 (prod.)

199(34). Inv. 34716. Albești, 1988, SA, c. 35 (Pl. II/13; XI/4)

ἀστυνόμο[υ]
'Ιοβάκχου [τοῦ] simbolul
Μολπαγόρ[ου] rupt
Φιλήμων

200(35). Inv. 21604. Albești, 1976, SB, c. 1, —0,40 m (Pl. II/14)

ἀστυ[νόμου]
'Ιοβ[άκχου τοῦ] simbolul
Μο[λπαγόρου] rupt
Χά[ρης]

Grakov, p. 145, nr. 61 (prod.)

201(36). Inv. 32401. Albești, 1981, SB, c. 134, —0,40 m (Pl. II/15)

ἀ[στυνόμου]
'Ιο[βάκχου τοῦ] simbolul
Μ[ολπανόρου] rupt
Α[. . . . .]

Dificil de spus dacă putem reconstitui pe ultimul rînd numele producătorului Ἀπατούριος pentru care vezi Pridik, 1917, p. 72, nr. 209

202(37). Inv. 21979. Albești, 1978, SB, c. 71 (Pl. II/16)

Amforă întreagă purtînd pe una din torți ștampilă. Pentru forma vasului, vezi M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 20, 1987, pl. II/4, VI/6

ἀστυ[ν]όμου
Ναύπωνος το[ῦ] simbolul șters
Καλλισθένου (probabil acrostil)
Κλ[εαίνετος]

Grakov, p. 144, nr. 19 (ast.); p. 145, nr. 33 (prod.)
Numele astynomului la Pridik, 1917, p. 76, nr. 293—296 și p. 127, nr. 2 (pe cărămidă). În arealul vest-pontic, numele mai apare la M. Irimia, Pontica, 13, 1981, p. 99, nr. 1

203.(38). Inv. 31690. Albești, 1980, SB (Pl. II/17; XI/5)

ἀσ[τυνόμου]
Πασιχάρου ↑ kerykeion
τοῦ Δημητρίου | cu fundă

Grakov, p. 144, nr. 21 (ast.)
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 567
Vezi astynomul la M. Lazarov, Sinope, p. 46, nr. 16

204(39). Inv. 14398. Albești, 1977, SB, c. 28, —0,90 m (Pl. II/18)

ἀστυνόμου
Π[α]σιχάρου τοῦ ↑ kerykeion
Δ[ημητ]ρίου | cu fundă

205(40). Inv. 31553. Albești, 1980, SB, c. 16, —0,50 m (Pl. II/19; XI/6)

ἀστυνόμου
Πασιχάρου ↑ kerykeion
τοῦ Δημητρίου | cu fundă
[Κ]αλλισθένης

Grakov, p. 145, nr. 30 (prod.)
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 568 (numele astynomului întregit de autori Καλλισθέν[ους])

206(41). Inv. 21984. Albești, 1978, SD, c. 1 (Pl. II/20)

[ἀστυ]νόμου
[Π]ασιχάρου[τοῦ] probabil
Δημητρί[ου] kerykeion
Μένων cu fundă

Grakov, p. 145, nr. 44 (prod.)
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Tomis*, nr. 26

207(42). Inv. 32422. Albești, 1980, SA (Pl. II/21; XI/7)

[ἀστυνόμου]
[Πολ]ύκτωρος neclar:
τοῦ Δημητρίου cap cu
[Δ]ιονύσιος barbă?

Grakov, p. 144, nr. 22 (ast.); p. 145, nr. 14 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 46, nr. 17

208(43). Inv. 34743. Albești, 1987, SE, c. 48 (Pl. II/22)

ἀστ[υνόμου]
Ποσ[ιδείου] simbolul
τοῦ [Θεαρίωνος] rupt
Εὐκ[λῆς]

Grakov, p. 144, nr. 23 (ast.); p. 145, nr. 21 (prod.)

209(44). Inv. 31562. Albești, 1979, SC, c. 58 (martor) (Pl. III/1)

[ἀστυ]νόμου divinitate
[Ποσιδ]είου feminină rezemată
[τοῦ Θε]αρίω[ν]ος de o coloană, cu cornul abundenței în mîna stîngă
[. . . .]τι[ ]

Grakov, p. 144, nr. 23 (ast.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 46—47, nr. 18

210(45). Inv. 33648. Albești, 1984, SD, c. 98, —0,75—0,95 m (Pl. III/2)

[ἀστυνόμου]
Ποσιδ[είου] simbolul
τοῦ Θεαρ[ίωνος] rupt
Μνῆσ[ις]

Grakov, p. 145, nr. 48 (prod.)
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 575

211(46). Inv. 31828. Albești, 1981, SA, c. 96, —0,50 m (Pl. III/3)

[ἀστυνόμου]
Πο[σιδείου] simbolul
τοῦ Θ[εαρίωνος] rupt
Μόν[ιμος]

Grakov, p. 151, nr. 50 (prod., grupa a VI-a)
Producătorul Μόνιμος nu a fost deocamdată înregistrat în arealul vest-pontic

212(47). Inv. 21983. Albești, 1979, SB (Pl. III/4)

ἀσ[τυνόμου] divinitate feminină
Ποσιδε[ί]ο[υ τοῦ] rezemată de o coloană,
Θεα[ρί]ωνος cu cornul abundenței
Να[υσικράτη]ς în mîna stîngă

Grakov, p. 151, nr. 51 (prod., grupa a VI-a)
Variantă de dispunere, M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 576

1

2

3

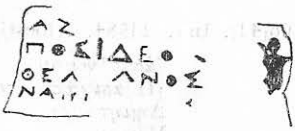

4

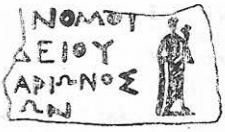

5

6

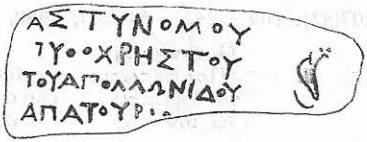

7

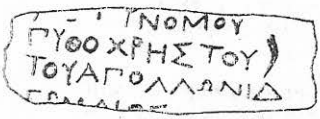

8

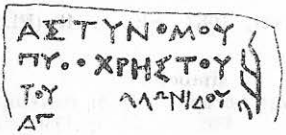

9

10

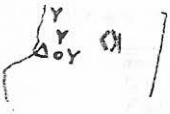

11

12

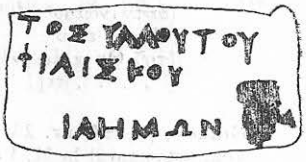

13

14

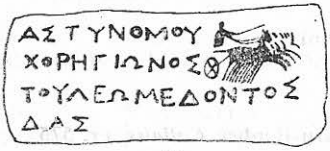

15

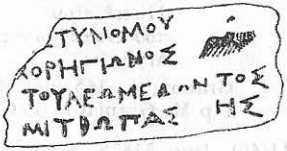

16

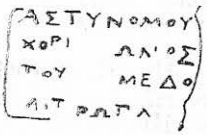

17

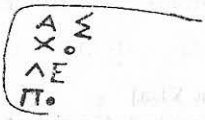

18

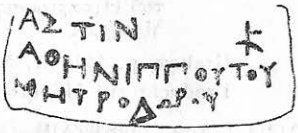

19

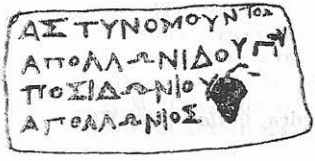

20

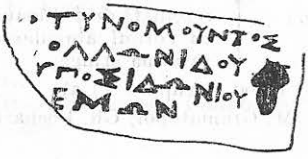

21

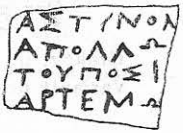

22

PLANȘA III

213(48). Inv. 22009. Albești, 1978, SA, c. 53, — 0,50 m (Pl. III/5; XI/8)

[ἀστυ]νόμου
[Ποσι]δείου
[τοῦΘε]αρίωνος
[. . .]ων

divinitate feminină
rezematăde o coloană,
cu cornul abundenței
în mîna stîngă

Numele producătorului poate fi Ἄνδρων, Κτήσων, Φιλήμων sau Φίλων. Ținînd însă seama de prezența pe numeroase exemplare ale acestui astynom a numelui producătorului Κτήσων înclinăm să reconstituim pe ultimul rînd al ștampilei acest nume

214(49). Inv. 31570. Albești, 1980, SB, c. 26, — 0,45 m (Pl. III/6)

[ἀστυνόμου]
[Ποσιθεί]ου
[τοῦ Θεαρίωνος]
[. . . . . .]

divinitate feminină
rezemată de o coloană,
cu cornul abundenței
în mîna stîngă

215(50). Inv. 31663. Albești, 1978, SB, c. 141, — 0,45 m (Pl. III/7; XI/9)

ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου acrostil
τοῦ'Απολλωνίδου
'Απατούριο[ς]

Grakov, p. 144, nr. 25 (ast.); p. 145, nr. 5 (prod.)

Tip Al Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 310, nr. 94
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 47, nr. 19

216(51). Inv. 31552. Albești, 1980, SB, c. 21—31 (martor) (Pl. III/8; XI/10)

[ἀστ]υνόμου
Πυθοχρήστου acrostil
τοῦ'Απολλωνίδ[ου]
'Ερμαῖος

Grakov, p. 145, nr. 17 (prod.)

217(52). Inv. 31676. Albești, 1981, SB, c. 141, — 0,45 m (Pl. III/9; XI/11)

ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου acrostil
τοῦ['Απο]λλωνίδου
ΑΓ (. . . . .]

Pentru un producător 'Απατούριος pe ultimul rînd, vezi mai sus, nr. 215(50)

218(53). Inv. 31567. Albești, 1980, SB, c. 90, — 0,40—0,85 m (Pl. III/10)

ἀ[στυνόμου]
Π[υθοχρήστου] simbolul
το[ῦ'Απολλωνίδου] rupt
'Α ν[. . . . . .]

219(54). Inv. 32398. Albești, 1980, SB, c. 26, —0,45 m (Pl. III/11)

[ἀστυνόμο]υ
Πυθοχρήστο]υ acrostil
[τοῦ'Απολλωνί]δου
[. . . . . .]

220(55). Inv. 31583. Albești, 1980, SB, c. 34, — 0,60 m (Pl. III/12)

[ἀστυνομοῦ]ντος
["Υλλο]υ τοῦ
[Φιλί]σκου
[Καλλ]ισθένης

↑ capul lui Serapis cu barbă

Grakov, p. 144, nr. 26 (ast.); p. 145, nr. 30 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 48, nr. 20

221(56). Inv. 22026. Albești, 1979, SE, c. 24 (Pl. III/13; XI/12)

[ἀστυνομοῦν]
τος "Υλλουτοῦ
Φιλίσκου
[Φ]ιλήμων

→ capul lui Serapis cu barbă

Grakov, p. 145, nr. 58 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 80, nr. 368, completat însă "Υλλου τοῦ [Μενίσκου]; *ibid.*, p. 139, nr. 18, ultimul rînd întregit [Φιλήμω]νος

222(57). Inv. 22019. Albești, 1979, SB, c. 32, — 0,55 m (Pl. III/14)

ἀ[στυνόμου]
Φημ[ίου τοῦ]
Θυσ[ίλεω]
'Αρι[. . . . .]

Grakov, p. 144, nr. 27 (ast.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 48, nr. 21

223(58). Inv. 31672. Albești, 1981, SB, c. 151, — 0,75 m (Pl. III/15; XI/13).

ἀστυνόμου
Χορηγίωνος
τοῦ Λεωμέδοντος
Δάς

→ Nike conducînd quadriga

Grakov, p. 144, nr. 29 (ast.); p. 145, nr. 13 (prod)
Vezi astynomul la M. Lazarov *Sinope*, p. 48, nr. 24

224(59). Inv. 31827. Albești, 1981, SA, c. 55, — 0,55 m (Pl. III/16; XI/14)

[ἀσ]τυνόμου
Χορηγίωνος
τοῦΛεωμέδοντος
Μιτρωπάσ[τ]ης

→ Nike conducînd quadriga

Grakov, p. 145, nr. 47 (prod.) La noi numele producătorului sris cu *tau* în loc de *theta* Vezi și L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 178, nr. 73 un exemplar pe care credem acum că putem reconstitui numele [Μιτρω]πάστης

225(60). Inv. 33646. Albești, 1984, SA, c. 16—23 (martor), — 0,40 m (Pl. III/17)

[ἀσ]τυνόμου
Χορ[ηγί]ωνο[ς]
τοῦ[Λεω]μέδο[ντος]
Μιτρωπά[στης]

simbolul rupt

226(61). Inv. 34717. Albești, 1988, SA, c. 35, — 0,65 m (Pl. III/18)

ἀσ[τυνόμου]
Χο [ρηγίωνος τοῦ]
Λε[ωμέδοντος]
Πο[σίδειος]

simbolul rupt

Grupa a VI-a

227(62). Inv. 21980. Albești, 1980, SB, c. 31, — 0,75 m (Pl. III/19)

ἀστυν[όμου]
Ἀθηνίππου τοῦ stea?
Μητροδώρου

Grakov, p. 148, nr. 1 (ast.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 48, nr. 1

228(63). Inv. 14105. Albești, 1977, SC, c. 61, — 0,85 m (Pl. III/20; XI/15)

ἀστυνομοῦντος
Ἀπολλωνίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσιδωνίου
Ἀπολλώνιος

Grakov, p. 148, nr. 4 (ast.); p. 150, nr. 8 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 48—49, nr. 3

229(64). Inv. 22020. Albești, 1979, SB, c. 41 (Pl. III/21; XI/16)

[ἀσ]τυνομοῦντος
[Ἀπ]ολλωνίδου
[το]ῦ Ποσιδωνίου ↓ ciorchine
[Ἀρτ]έμων

Grakov, p. 150, nr. 10 (prod.)
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 580

230(65). Inv. 37226. Albești, 1989, SB, c. 65, — 0,42 m (Pl. III/22; XVI/2)

ἀστυνομ[οῦντος]
Ἀπολλω[νίδου] simbolul
τοῦ Ποσι[δωνίου] rupt
Ἀρτέμω[ν]

231(66). Inv. 14101. Albești, 1977, SC, c. 60, — 0,20—0,35 m (Pl. IV/1; XI/17)

ἀστυνομοῦντος
Ἀπολλωνίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσιδωνίου
Καλλισθέ[νη]ς

Grakov, p. 150, nr. 35 (prod.)

232(67). Inv. 14102. Albești, 1977, SC, c. 61, — 0,85 m (Pl. IV/2; XI/18)

ἀστυνομοῦ[ντος]
Ἀπολλωνίδοῦ ↓ ciorchine
τοῦ Ποσιδωνίου
Μανικκός

Grakov, p. 150, nr. 44 (prod.)
Tip Brashinskii, 1980, p. 82, nr. 571; variantă, M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Tomis*, nr. 30 (forma Μανικός)

233(68). Inv. 13638. Albești, 1977, SC, c. 66—49 (martor), — 0,35 m (Pl./IV/3; XII/1)

ἀστυνομοῦντος
Ἀπολλωνίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσειδωνίου
Φιλήμωυ

Grakov, p. 151, nr. 66 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 64, nr. 41—43

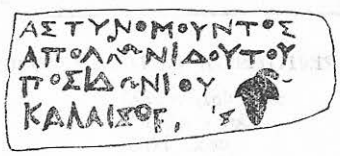

1

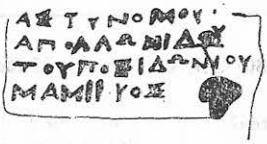

2

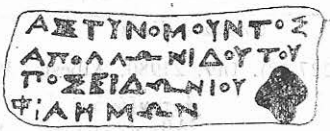

3

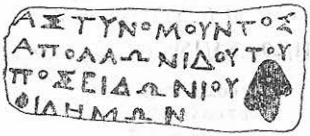

4

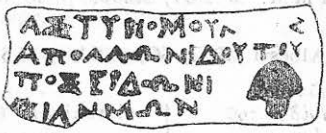

5

6

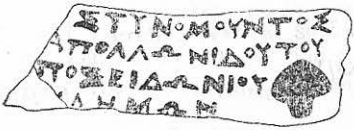

7

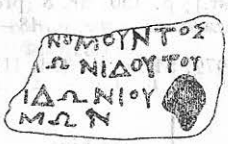

8

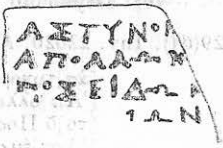

9

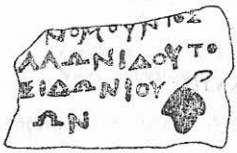

10

11

12

13

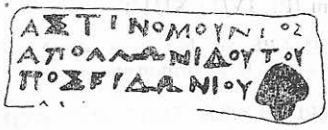

14

15

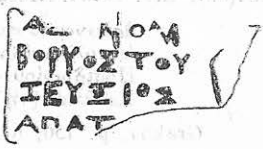

16

17

18

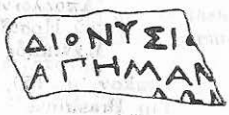

19

20

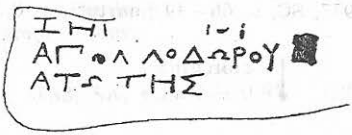

21

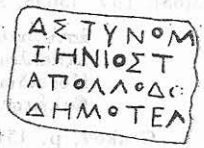

22

PLANȘA IV

234(69). Inv. 31593. Albești, 1981, SB, c. 2, — 0,45 m (Pl. IV/4; XII/4)

ἀστυνομοῦντος
Ἀπολλωνίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσειδωνίου
Φιλήμων

235(70). Inv. 21595. Albești, 1976, SB, c. 72, — 0,70 m (Pl. IV/5; XII/2)

ἀστυνομοῦν[τος]
Ἀπολλωνίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσειδωνί[ου]
Φιλήμων

236(71). Inv. 21582. Albești, 1976, SA, c. 7, — 0,33 m (Pl. IV/7; XII/3)

[ἀ]στυνομοῦντος
Ἀπολλωνίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσειδωνίου
[Φ]ιλήμων

37(72). Inv. 31564. Albești, 1980, SB, c. 26, — 0,45 m (Pl. IV/6)

ἀ[στυνομοῦντος]
Ἀπ[ολλωνίδου τοῦ] simbolul
[Πο]σειδωνίου rupt
Φι[λήμων]

238(73). Inv. 31573. Albești, 1980, SB, c. 34, — 0,60 m (Pl. IV/8)

[ἀστυ]νομοῦντος
[Ἀπολ]λωνίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσε]ιδωνίου
Φίλή]μων

239(74). Inv. 13637. Albești, 1977, SC, c. 66—49 (martor), — 0,35 m (Pl. IV/9)

ἀστυνομ[οῦντος]
Ἀπολλων[ίδου τοῦ] simbolul
Ποσειδων[ίου] rupt
[Φιλή]μων

240(75). Inv. 21587. Albești, 1976, SB, c. 4, — 0,25 m (Pl. IV/10; XII/5)

[ἀστυ]νομοῦν τος
[Ἀπο]λλωνίδου το[ῦ] ↓ ciorchine
[Ποσ]ειδωνίου
[Φιλήμ]ων

241(76). Inv. 14125. Albești, 1977, SC. c. 49—50, —0, 15—0,70 m (Pl. IV/11)

[ἀστυνο]μοῦντ[ο]ς
[Ἀπολλων]ίδου τοῦ ↓ ciorchine
Ποσειδων]ίου
[Φιλήμων]

242(77). Inv. 31829. Albești, 1980, SB (Pl. IV/12; XII/6)

[ἀστυνο]μοῦντος
[Ἀπολλω]νίδου ↓ ciorchine
[τοῦ Ποσ(ε)ι]δωνίου
[. . . . .]ων

243(78). Inv. 13639. Albești, 1977, SC. c. 66–49 (martor), — 0,35 m (Pl. IV/14; XII/17)

ἀστυνομοῦντος
Ἀπολλωνίδου τοῦ — ciorchine
Ποσειδωνίου
[. . . . . .]

După forma Ποσειδωνίου și dispunere, producătorul este probabil tot Φιλήμων

244(79). Inv. 32403. Albești, 1980, SB (Pl. IV/15)

[ἀστυνομοῦντ]ος
[Ἀπολλωνί]δου το[ῦ] — ciorchine
Ποσ(ε)ιδων[ίου
[. . . . . .]

245(80). Inv. 31667. Albești, 1980, SB, c. 34, — 0,60 m (Pl. IV/13)

[ἀστυνόμου]
[Βόρυος τοῦ — divinitate feminină
[Ζεῦξιο]ς — ținînd în mîini cîte
[Ἀθηνά]δας — o torță

Grakov, p. 149, nr. 6 (ast.); p. 150, nr. 3 (prod.)
Numele producătorului reconstituit după Pridik, 1917, p. 65, nr. 70. Pe ștampilă putea însă figura și numele altui producător, Ἀγησίλας. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 49, nr. 5

246(81). Ind. 22018. Albești, 1979, SB, c. 21, — 0,30 m (Pl. IV/16; XII/8)

ἀσ[τυ]νόμ[ου]
Βόρυος τοῦ
Ζεύιος — parțial conservat,
Ἀπατ[ούριος] — torță aprinsă

Grakov, p. 150, nr. 6 (prod.)
Tip M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 99, nr. 2

247(82). Inv. 31655. Albești, 1982, SB, c. 38, — 0,15 m (Pl. IV/17; XII/9)

[ἀστυνόμου]
[Βόρυος τοῦ] — divinitate feminină
Ζεύξιος — ținînd în mîini cîte
Χαβρίας — o torță

Grakov. p. 212 (prod., grupele II–IV)

248(83). Inv. 21993. Albești, 1979, SB, c. 22, — 0,60 m (Pl. IV/18)

ἀστ[υνόμου]
Βόρυος[τοῦ] — simbolul
Ζεύξι[ος] — rupt
Χάρης

Grakov, p. 145, nr. 61 (prod., grupa a V-a)

249(84). Inv. 22010. Albești, 1978, SD, c. 31, — 0,75 m (Pl. IV/19)

[ἀστυνόμου]
Διονυσίο[υ τοῦ] — simbolul
Ἀπημάν[του] — rupt
[. . .]μων

Grakov, p. 149, nr. 8 (ast.)
Nume producătorului poate fi Ἀρτέμων sau Φιλήμων, ultimul prezent la Mircev, nr. 189. Pentru numele astynomului cu diverși producători, vezi M. Lazarov, *Sinope* p. 49, nr. 7

250(85). Inv. 31587. Albești, 1981, SB, c. 141, — 0,45 m (Pl. IV/20; XII/10)

[ἀστυν]όμου
[Ζήνιος]τοῦ trofee
[Ἀπολλ]οδώρου
[Ἀπολλω]νίου

Grakov, p. 149, nr. 12 (ast.); p. 150, nr. 8 (prod.)
Reconstituire după L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 179, nr. 74. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 49—50, nr. 9

251(86). Inv. 31685. Albești, 1981, SB, c. 131, — 0,30 m (Pl. IV/21; XII/11)

[ἀστυνόμου]
Ζή[νιος]τοῦ trofee
Ἀπολλοδώρου
Ἀτώτης

Grokov, p. 145, nr. 7 (prod., grupa a V-a)

252(87). Inv. 31822. Albești, 1981, SB, c. 141, — 0,45 m (Pl. IV/22; XII/12)

ἀστυνόμ[ου]
Ζήνιος τ[οῦ] simbolul
Ἀπολλοδώ[ρου] rupt
Δημοτέλ[ης]

Nume de producător neînregistrat de Grakov.
Cu acest astynom apare la Callatis, în Dacia, I, 1924, p. 151, nr. 10 un nume de producător în forma neîntregită Δημ[...]; în Dacia 5—6, 1935—1936, p. 257, nr. 31, cr același astynom apare, de asemenea, un producător Δημο[.....], întregit de autou Δημο[σθένης]. În ambele situații credem acum că este vorba de producătorul Δημοτέλης, citit pe ștampila de la Albești.

253(88). Inv. 14388. Albești, 1977, SB, c. 112 (Pl. V/1; XII/13)

[ἀστυνομο]ῦντος
[Ζήνι]ος τοῦ trofee
[Ἀπολλο]δώρου
[Ἡρακλε]ίδης

Grakov, p. 150, nr. 31 (prod.)
Tip Mircev, nr. 191 (Odessos)

254(89). Inv. 33649. Albești, 1984, SD, c. 32, — 0,60 m. Dublă frapă (Pl. V/2; XII/14)

ἀστυνόμ[ου]
Ζήνιος τοῦ trofee
<Ζήνιο[ς τ]οῦ<οῦ>
Ἀπολλοδώ[ρου]

255(90). Inv. 31823. Albești, 1981, SB, c. 134, — 0,40 m (Pl. V/3; XII/15)

ἀστυνόμου
Ἡρακλείδου ↑ divinitate feminină
τοῦ Ἑκαταίου | cu cornul abundenței
Α[. . . .] în mîna stîngă

Grakov, p. 149, nr. 14 (ast.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 50, nr. 11. Dificil de spus dacă putem reconstitui, după Canarache, nr. 272, numele producătorului Ἀπολλώνιος, pe ultimul rînd.

1

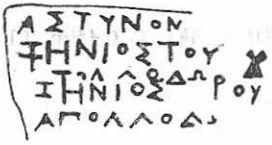
2

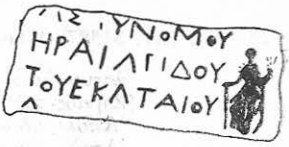
3

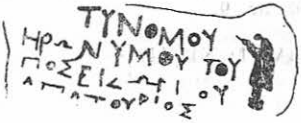
4

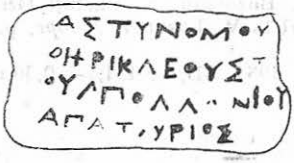
5

6

7

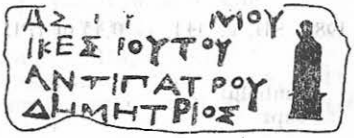
8

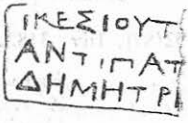
9

10

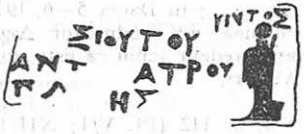
11

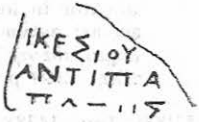
12

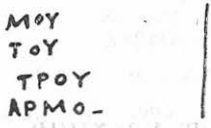
13

14

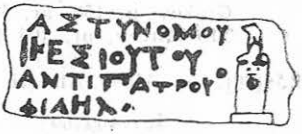
15

16

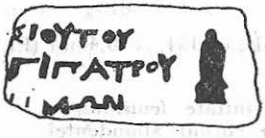
17

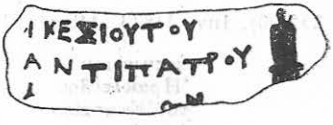
18

19

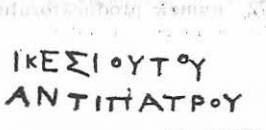
20

21

PLANȘA V

256(91). Inv. 14386. Albești, 1977, SB, c. 121 (Pl. V/4)

[ἀσ]τυνόμου
Ἡρωνύμου τοῦ — trofee
Ποσειδωνίου
Ἀπατούριος

Grakov, p. 149, nr. 16 (ast.); p. 150, nr. 6 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 70, nr. 180. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 51, nr. 13

257(92). Inv. 14368. Albești, 1980, SB (Pl. V/5)

ἀστυνόμου
Θηρίκλεους τ — simbolul
οῦ Ἀπολλωνίου — șters
Ἀπατούριος

Tip Grakov, p. 149, nr. 18 (ast.); vezi mai sus producătorul
Variantă de dispunere a legendei la Canarache, nr. 276. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 51, nr. 14

258(93). Inv. 14399. Albești, 1977, SB, c. 8—9 (Pl. V/6)

[ἀστυνόμου]
[Θηρίκλε]ους τοῦ — leu
[Ἀπολλω]νίου — mergînd
[. . . . . .]ς

259(94). Inv. 34733. Albești, 1988, SA. c. 33, — 0,10 m (Pl. V/7; XVI/3)

[ἀ]στυνόμ[ου]
[Θ]ηρίκλε[ους] — simbolul
[τοῦ Ἀ]πολ[λωνίου] — rupt
[. . . . .]

260(95). Inv. 31578. Albești, 1982, SA, c. 38, — 0,50 m (Pl. V/8; XII/16)

ἀστυ[νό]μου
Ἡ|κεσίου τοῦ — hermă
Ἀντιπάτρου
Δημήτριος

Grakov, p. 149, nr. 19 (ast.); p. 150, nr. 23 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 51, nr. 15

261(96). Inv. 34738. Albești, 1989, SB, c. 53 (Pl. V/9; XVI/4)

[ἀστυνόμου]
Ἡ|κεσίου τ[οῦ] — simbolul
Ἀντιπάτ[ρου] — rupt
Δημήτρι[ος]

262(97). Inv. 31561. Albești, 1980, SB, c. 35, — 0,60 m (Pl. V/10; XII/17)

ἀστυν[όμου]
Ἡ|κεσίου[τοῦ] — simbolul
Ἀντιπά[τρου] — rupt
Ἑρμάφιλ[ος]

Grakov, p. 150, nr. 29 (prod.)

263(98). Inv. 31600. Albești, 1982, SB, c. 48, — 0,50 m (Pl. V/11)

[ἀστυνομο]ῦντος
[Ἡ|κε]σίου τοῦ — hermă
Ἀντ[ιπ]άτρου
Π[άπ[ης

Grakov, p. 151, nr. 52 (prod.)
Tip Canarache, nr. 282 (simbolul interpretat greșit).

264(99). Inv. 32421. Albești, 1982, SB, c. 38 (Pl. V/12)

[ἀστυνομοῦντος]
'|κεσίου[τοῦ] simbolul
'Αντιπά[τρου] rupt
Πάπης

265(100). Inv. 32396. Albești, 1982, SC. c. 42, — 0,85 m (Pl. V/13)

[ἀστυνό]μου
['|κεσίου]τοῦ simbolul
['Αντιπά]τρου șters
[Πολύχ]αρμο[ς]

Grakov, p. 151, nr. 53 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 139, nr. 10

266(101). Inv. 31830. Albești, 1981, SB, c. 2, — 0,45 m (Pl. V/14)

[ἀστυνόμου]
['|κε]σίου[τοῦ] simbolul
['Αν]τιπά[τρου] rupt
[Πολ]ύχα[ρμος]

267(102). Inv. 31571. Albești, 1980, SB, c. 35 (Pl. V/15; XII/18)

ἀστυνόμου
'|κεσίου τοῦ hermă
'Αντιπάτρου
Φιλήμ[ων]

Grakov, p. 151, nr. 66 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 139, nr. 11

268(103). Inv. 34718. Albești, 1988, SA, c. 35, — 0,45 m (Pl. V/16; XIII/1)

[ἀ]στυνόμου
['|κε]σίου τοῦ hermă
['Αν]τιπάτρου
[Φι]λήμων

269(104). Inv. 22027. Albești, 1978, SB, c. 68—58 (martor), — 0,75 m (Pl. V/17; XIII/2)

[ἀστυνόμου]
['|κε]σίου του hermă
['Αν]τιπάτρου
[Φιλ]ήμων

270(105). Inv. 31572. Albești, 1980, SB, c. 34 — 0,60 m (Pl. V/18; XIII/3)

[ἀστυνόμου]
'|κεσίου τοῦ hermă
'Αντιπάτρου
Φ[ιλήμ]ων

271(106). Inv. 31661. Albești, 1980, SB, c. 34, — 0,60 m (Pl. IV/19)

ἀστ[υνόμου]
'|κεσ[ίου τοῦ] simbolul rupt
'Αντ[ιπάτρου]
Φιλ[ήμων]

272(107). Inv. 33672. Albești, 1985, SB, c. 2, — 0,45 m (Pl. V/20)

[ἀστυνόμου]
'|κεσίου τοῦ simbolul
'Αντιπάτρου șters
[. . . . .]

273(108). Inv. 34707. Albești, 1987, SE, c. 48, — 0,70 m (Pl. V/21)

[ἀσ]τυνόμου
[Ἡ]κε]σίου τοῦ hermă
[Ἀν]τιπάτρου
[Σύ]μ[μ]αχος

274(109). Inv. 21599. Albești, 1975, SB, c. 68, — 0,80 m (Pl. VI/1; XIII/4)

[ἀστυνόμου]
Ἡ]κεσίου τ[οῦ] ← probabil
Ἐτεονίκου călăreț
Ἀγάθων

Grakov, p. 149, nr. 21 (ast.); p. 150, nr. 1 (prod.)
Aceeași legendă, M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 588 (simbolul orientat spre dreapta). Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 51—52, nr. 17

275(110). Inv. 21588. Albești, 1976, SB, c. 6, — 0,70 m (Pl. VI/2; XIII/5)

[ἀστ]υνόμου
Ἡ]κεσ[ί]ου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
Ἀ[γάθων

276(111). Inv. 31557. Albești, 1980, SB, c. 35, — 0,60 m (Pl. VI/3)

[ἀστυν]όμου
[Ἡ]κεσίου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
[Ἀ]γ[άθων]

277(112). Inv. 22031. Albești, 1979, SB, c. 31, — 0,35 m (Pl. VI/4)

Partea superioară a unei amfore sinopeene, care păstrează pe una din torți o ștampilă dreptunghiulară; pentru forma vasului vezi M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță Georgescu, Pontica, 20, 1987, pl. II/6 și VII/7

[ἀστυνόμ]ου
[Ἡ]κεσίου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
Δημήτριος

Grakov, p. 150, nr. 23 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 139, nr. 13; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 589 (?)

278(113). Inv. 22016. Albești, 1979, SB, c. 11, — 0,50 m (Pl. VI/5; XIII/6)

[ἀστυνόμου]
[Ἡ]κεσίου τοῦ simbolul
Ἐτεονίκου rupt
Εὐκλῆς

Grakov, p. 150, nr. 28 (prod.)

279(114). Inv. 31592. Albești, 1982, SA, c. 38, — 0,50 m (Pl. VI/6; XIII/7)

ἀσ[τυνόμου]
Ἡ]κεσίου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
Εὐκλῆς

1

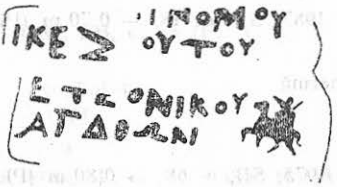

2

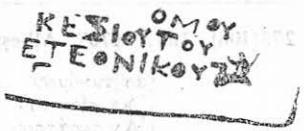

3

4

5

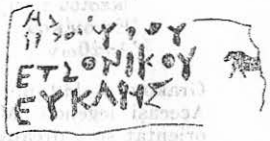

6

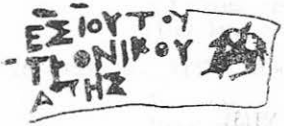

7

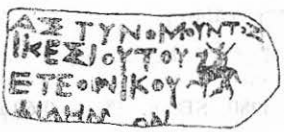

8

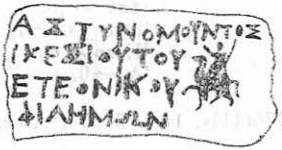

9

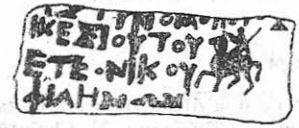

10

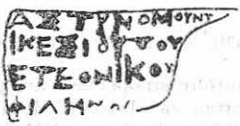

11

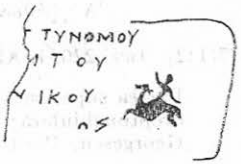

12

13

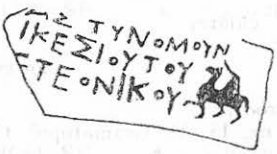

14

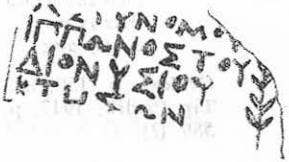

15

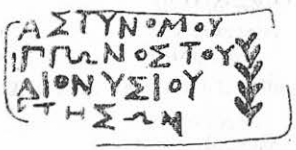

16

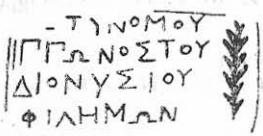

17

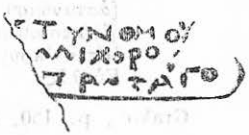

18

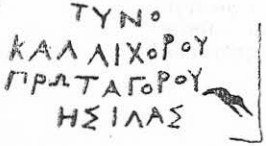

19

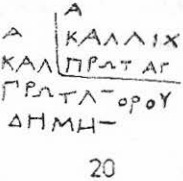

20

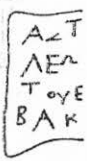

21

PLANȘA VI

280(115). Inv. 14389. Albești, 1977, SB, c. 113 (Pl. VI/7; XIII/8)

[ἀστυνόμου]
[Ἡ|κ]εσίου τοῦ ← călăreț
[Ἐ]τεονίκου
Π]άπης

Pentru producător, vezi mai sus nr. 263(98)
Tip Pridik, 1917, p. 72, nr. 204

281(116). Inv. 14377. Albești, 1977 (Pl. VI/8; XIII/9)

ἀστυνομοῦ τος
Ἡ|κεσίου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
Φιλήμων

Tip L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 179, nr. 75

282(117). Inv. 31679. Albești, 1981, SB, c. 7 (Pl. VI/9; XIII/10)

ἀστυνομοῦντος
Ἡ|κεσίου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
Φιλήμων

283(118). Inv. 21591. Albești, 1976, SB, c. 7, — 0,55 m (Pl. VI/10; XIII/11)

ἀστυνομοῦντος
Ἡ|κεσίου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
Φιλήμων

284(119). Inv. 22030. Albești, 1978, SD, c. 3—4, 0,65 m (Pl. VI/11)

ἀστυνομοῦντ[ος]
Ἡ|κεσίου τοῦ simbolul
Ἐτεονίκου rupt
Φιλή[μων]

285(120). Inv. 33624. Albești, 1982, SD, c. 94, — 0,80 m (Pl. VI/12)

[ἀσ]τυνόμου
[Ἡ|κεσίο]υ τοῦ ← călăreț
[Ἐτεον]ίκου
[. . .] ος

286(121). Inv. 31558. Albești, 1980, SB, c. 16, — 0,50 m (Pl. VI/13; XIII/12)

[ἀστυ]νόμου
[Ἡ|κε]σίου τοῦ ← călăreț
[Ἐτ]ε(ον)ίκου
[. . . . .]

287(122). Inv. 34739. Albești, 1989, SB, c. 53, (Pl. VI/14; XVI/5)

ἀστυνομοῦν[τος]
Ἡ|κεσίου τοῦ ← călăreț
Ἐτεονίκου
[Φιλήμων]

288(123). Inv. 32419. Albești, 1982, SB, c. 48 (Pl. VI/15; XIII/13)

ἀστυνόμου
Ἵ|ππωνος τοῦ ramură
Διονυσίου
Κτήσων

Grakov, p. 149, nr. 23 (ast.); p. 150, nr. 40 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 72, nr. 214. Acest astynom apare acum prima dată în arealul vest-pontic. În SA, 23, un exemplar al acestui astynom împreună cu producătorul Διονύσιος a apărut pe N II, datat în sec. IV—III î.e.n.

289(124). Inv. 33668. Albești, 1985 (Pl. VI/16; XIII/14)

ἀστυνόμου
Ἵ|ππωνος τοῦ ramură
Διονυσίου
Κτήσων

290(125). Inv. 32360. Albești, 1983, SD, c. 21 (în martorul spre SA, c. 8), — 0,45 m (Pl. VI 17; XIII/15)

[ἀσ]τυνόμου
Ἵ|ππωνος τοῦ
Διονυσίου ramură
Φιλήμων

291(126). Inv. 32392. Albești, 1982, SD, c. 93, — 0,70 m (Pl. VI/18; XIII/16)

[ἀ]στυνόμου
[Κα]λλιχόρου simbolul
[τοῦ]Πωταγό[ρον] șters

Grakov, p. 149, nr. 24
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 52, nr. 18

292(127). Inv. 34737. Albești, 1989, SB, c. 63, — 0,40 m (Pl. VI/19; XVI/6)

[ἀσ]τυνό[μου]
Καλλιχόρου[τοῦ] simbolul șters
Πρωταγόρου (cal de mare?)
[Ἀγ]ησίλας

Grakov, p. 150, nr. 2 (prod.)

293(128). Inv. 32361. Albești, 1982, SA, c. 38, — 0,50 m. Dublă frapă (Pl. VI/20)

ἀ[στυνόμου]
Καλλιχ[όρου τοῦ] simbolul
Πρωταγόρου rupt
Δημήτ[ριος]

Grakov, p. 150, nr. 23 (prod.)
Tip Canarache, nr. 292

294(129). Inv. 33670. Albești, 1985, SA, c. 23—30 (martor) (Pl. VI/21)

ἀστ[υνόμου]
Λεω[μέδον τος] simbolul
τοῦ Ἐ[πιδήμου] rupt
βάκ[χιος]

Grakov, p. 149, nr. 28 (ast.); p. 145, nr. 8 (prod., grupa a V-a)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 52, nr. 20

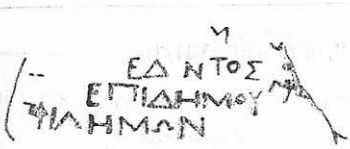

1

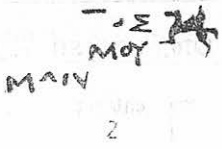

2

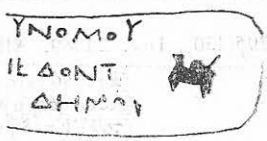

3

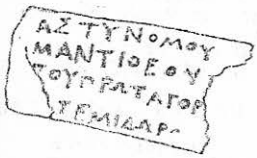

4

5

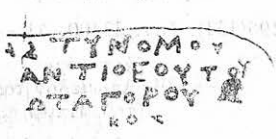

6

7

8

9

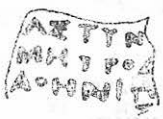

10

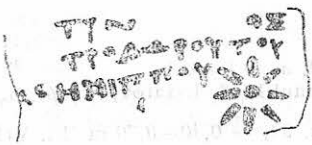

11

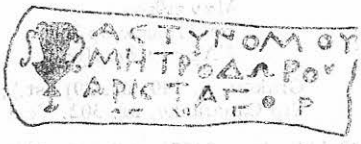

12

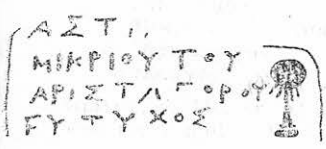

13

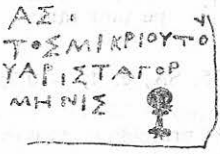

14

15

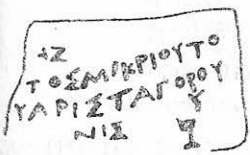

16

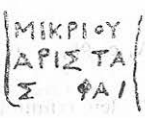

17

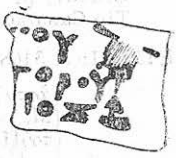

18

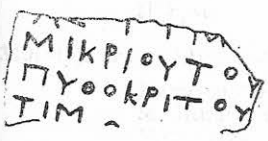

19

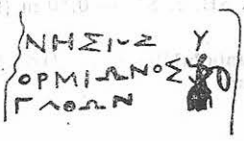

20

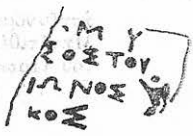

21

PLANȘA VII

295(130). Inv. 21589. Albești, 1976, 1976, SB, c. 6, — 0,70 m (Pl. VII/1)

[ἀστυνό]μ[ου]
[Λεωμ]έδ[ο]ν τος ← călăreț
[τοῦ]'Επιδήμου
Φιλήμων

Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 591

296(131). Inv. 32400. Albești, 1980, SB, c. 16, — 0,65 m (Pl. VII/2)

[ἀστυνόμου]
[Λεωμέδον]τος ← călăreț
[τοῦ 'Επιδή]μου
[. . . . .]μων

Numele producătorului ar putea fi reconstituit Φιλήμων, vezi mai sus, dar și 'Αρτέμων (tot din grupa a VI-a)

297(132). Inv. 31832. Albești, 1981, SB, c. 134, — 0,40 m (Pl. VII/3)

[ἀστ]υνόμου
[Λεωμ]έδοντ[ος] ← călăreț
[τοῦ Επι]δήμου
[. . . . .]

298(133). Inv. 31824. Albești, 1981, SB, c. 132, — 0,90 m (Pl. VII/4; XIII/17)

ἀστυνόμου
Μαντιθέου simbolul
τοῦ Πρωταγόρ[ου] rupt
['Αρ]τεμίδωρ[ος]

Grakov, p. 149, nr. 29) ast.); p. 150, nr. 9 (prod.)
Tip Canarache, nr. 302. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 52—53, nr. 21

299(134). Inv. 34732. Albești, 1988, SA, c. 34, — 0,10—0,70 m (Pl. VII/5; XVI/7)

[ἀστ]υνόμου
[Μαν]τιθέου → leu triumfător
[τοῦ]Πρωταγόρου pe taur rănit
['Αρτ]εμίδωρος

300(135). Inv. 21584. Albești, 1976, SA, c. 1, — 0,75 m (Pl. VII/6)

ἀστυνόμου
[Μ]αντιθέου τοῦ ↑ protomă
[Πρ]ωταγόρου de leu
[Μενίσ]κος

Grakov, p. 150, nr. 46 (prod.)
Tip Canarache, nr. 304

301(136). Inv. 31684. Albești, 1981, SA, c. 96, — 0,50 m (Pl. VII/7; XIII/18)

[ἀστυ]νόμου
[Μα]ντιθέου → leu triumfător
[τοῦΠ]ρωταγόρου pe taur rănit
[. . . . .]ος

Vezi și L. Buzoianu, Pontica, 14, 1981, p. 148, nr. 66

302(137). Inv. 31560. Albești, 1979, SB, c. 81, — 0,50 m (Pl. VII/8)

ἀστ[υνόμου]
Μαν[τιθέου] simbolul
τοῦ Πρωταγόρου] rupt
[. . . . .]

303(138). Inv. 14104. Albești, 1977, SC, c. 61, — 0,85 m (Pl. VII/9; XIV/1)

[ἀστυνομοῦ ν τος]
Μητροδώ ρ[ου τοῦ] stea cu
'Αθηνίππου 8 raze
Δημή]τρ[ι]ος

Grakov, p. 150, nr. 30 (ast.)
Tip Canarache, nr. 308. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 53, nr. 22

304(139). Inv. 21593. Albești, 1976, SB, c. 8 — 0,60 m (Pl. VII/10; XIV/2)

ἀστυν[ομοῦντος]
Μητροδ[ώρου τοῦ] simbolul
'Αθηνίπ[που] rupt
[. . . . .]σ[. . . . .]

305(140). Inv. 14124. Albești, 1977, SC. c. 62—63 (Pl. VII/11; XIV/3)

[ἀσ]τυν[ομοῦντ]ος
[Μη]τροδώρου τοῦ stea cu
'Αθηνίππου 8 raze
[. . . . . .]

306(141). Inv. 22029. Albești, 1978, SC, c. 61 (Pl. VII/12; XIV/4)

ἀστυνόμου
Kantharos ↑ Μητροδώρου [τοῦ]
'Αρισταγόρ[ου]
[Κ[λε[αίνε τος](?)

Grakov, p. 151, nr. 31 (ast.); nr. 36 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 53, nr. 23

307(142). Inv. 32259. Albești, 1983, SB, c. 92, — 0,45 m (Pl. VII/13; XIV/5)

ἀστ[υνόμου]
Μικρίου τοῦ trofee
'Αρισταγόρου
Εὔτυχος

Grakov, p. 150, nr. 32 (ast.); p. 145, nr. 23 (prod., grupa a V-a)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 53, nr. 24

308(143). Inv. 33644. Albești, 1984, SD, c. 2, — 0,40 m (Pl. VII/14; XIV/6)

ἀσ[τυνομοῦ]ν
τος Μικρίου το trofee
ῦ'Αρισταρόρ[ου]
Μῆνις

Numele producătorului nu apare la Grakov.

309(144). Inv. 21849. Albești, 1976, SB, c. 6, — 0,70 m (Pl. VII/15; XIV/7)

ἀστυ[νομοῦν]
τος Μικρίου [το] trofee
ῦ 'Αρισταλόρου
Μ[ῆ]νις

310(145). Inv. 21986. Albești, 1978, SD, c. 3 (Pl. VII/16; XIV/8)

ἀσ[τυνομοῦν]
τος Μικρίου το trofee
ῦ'Αρισταγόρου
[Μῆ]νις

311(146). Inv. 31565. Albești, 1980, SB, c. 16, — 0,50 m (Pl. VII/17)

[ἀστυνόμου]
Μικρίου[τοῦ] simbolul
Ἀριστα[γόρου] rupt
Σ[τέ]φα[νος]

Grakov, p. 151, nr. 61 (prod.)
Tip Canarache, nr. 313

312(147). Inv. 22008. Albești, 1978, SA, c. 22, — 0,15 m (Pl. VII/18)

[ἀστυνόμου]
[Μικρίοστ]οῦ trofee
[Ἀριστα]γόρου
[Στέφαν]ος

Numele producătorului reconstituit ipotetic

313(148). Inv. 34736. Albești, 1989, SB, c. 65, — 0,42 m (Pl. VII/19; XVI/8)

ἀ[στυνό]μ[ου]
Μικρίου τοῦ simbolul
Πυθοκρίτου rupt
Τιμῶ[ρις]

Grakov, p. 150, nr. 34 (ast.); p. 151, nr. 64 (prod.)

314(149). Inv. 34708. Albești, 1988, SB, c. 48, — 1,20 m (Pl. VII/20)

[ἀστυνόμου]
[M]νήσιος[το]ῦ ↑ Nike
[φ]ορμίωνος |
[Ἀ]γάθωυ

Grakov, p. 150, nr. 35 (ast.) nr. 1 (prod.)
Tip Pridik, 1917, p. 75, nr. 288

315(150). Inv. 14144. Albești, 1977, Sc, c. 66, — 0,30 m (Pl. VII/21)
Fragment din gîtul și toarta unei amfore sinopeene. Se păstrează jumătatea dreaptă a ștampilei aplicate pe una din torți; unele litere sînt tocite. Înălțimea gîtului = 8,7cm; diametrul = 10 cm.

[ἀστυνό]μ[ο]υ
[Μνή]σ[ι]ος τοῦ ↑ Nike
[Φορμ]ίωνος |
[Μενίσ]κος sive
[Μανικ]κός

Grakov, p. 150, nr. 35 (ast.); nr. 46, 44 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 53, nr. 25

16(151). Inv. 29732. Albești, 1978, SC, c. 61 (Pl. VIII/1)
Amforă fragmentară de tip Sinope; pentru forma vasului, vezi M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 20, 1978, pl. II/5. VII/6 Toarta vasului prezintă începutul unei ștampile:

[ἀστυνόμου] simbolul
Μν[ήσιος τοῦ] rupt
Φο[ρμίωνος]

317 15). Inv. 31664. Albești, 1982, SA, c. 45, — 0,20 m Pl. VIII/2; XIV/9)

ἀστυνόμου
Πλειταρχίδου ← vînător
τοῦ Ἀπημάντου | cu lance
Διονύσιος

Grakov, p. 150, nr. 37 (ast.); nr. 25 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 53—54 nr. 26

318(153). Inv. 22013. Albești, 1978, SA, c. 30, — 0,15 m (Pl. VIII/3; XIV/10)

ἀστυνόμου
Πόσιος τοῦ Δαίσ simbol neclar:
κου probabil ciorchine
Θυαΐας

Grakov, p. 150, nr. 39) ast.); p. 145, nr. 29 (prod., grupa a V-a)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 54, nr. 27

319(154). Inv. 14400. Albești, 1977, SB, c. 69—79 (Pl. VIII/4; XIV/11)

[ἀστυνομοῦντος]
Πόσιος τοῦ ← cap feminin
Στρατονίκου cu cască
Ἀπολλώνιο[ς]

Grakov, p. 150, nr. 40 (ast.); nr. 8 (prod.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 54, nr. 28

320(155). Inv. 31566. Albești, 1980, SB, c. 35, — 0,60 m (Pl. VIII/5)

[ἀστ]υνομοῦντος
Πόσιος τοῦ ← cap feminin
Στρατονίκου cu cască
Ἀπολ[λώνιος]

321(156). Inv. 31556. Albești, 1976, SB, c. 50, — 1,60 m (Pl. VIII/6; XIV/12)

[ἀστυνο]μοῦντος
Πόσιος τοῦ → cap feminin
Στρατονίκου cu cască
Ἡρακλέων

Producătorul Ἡρακλέων atestat prima dată în arealul vest-pontic

322(157). Inv. 33671. Albești, 1985, SA (Pl. VIII/7)

[ἀστυνομοῦντ]ος
Πόσιος τοῦ → cap feminin
Στρατονίκου cu cască
Ἡφαίστιος

Grakov, p. 150, nr. 32 (prod.)

323(158). Inv. 34706. Albești, 1987, SE, c. 39, — 0,50 m (Pl. VIII/8)

ἀστυ[νόμου]
Πόσιος[τοῦ] simbolul
Στρατο[νίκου] rupt
[. . . . .]

324(159). Inv. 31555. Albești, 1980, SB, c. 16, — 0,50 m (Pl. VIII/9; XIV/13)

[ἀστυ]νομοῦντος Nike cu
Πρωταγόρου ramură
τοῦ Κυνί(σ)κου în mîna
[Ἡ]φαίσ[τιος] stîngă

Grakov, p. 150, nr. 42 (ast.)
Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 59, nr. 29

1

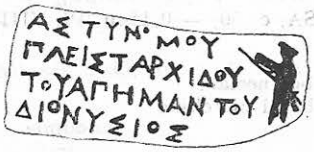

2

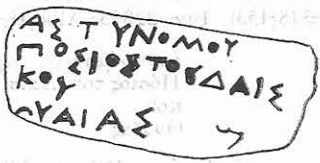

3

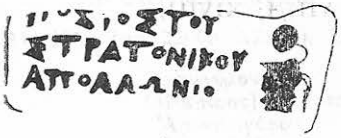

4

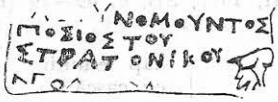

5

6

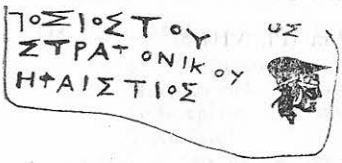

7

8

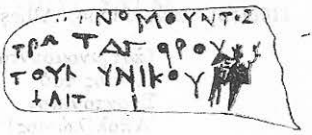

9

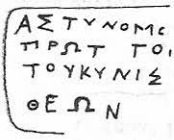

10

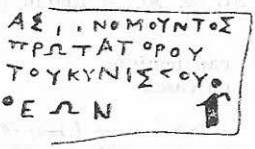

11

12

13

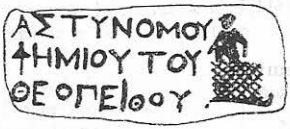

14

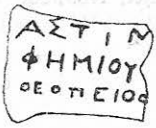

15

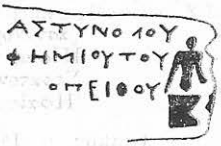

16

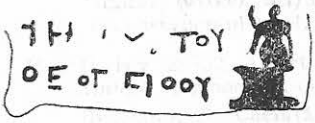

17

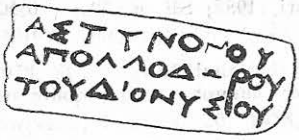

18

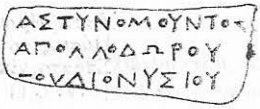

19

20

21

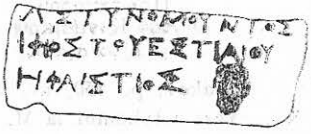

22

PLANȘA VIII

325(160). Inv. 32435. Albești, 1983, SD, c. 21 (în martorul spre SA, c. 8); (Pl. VIII/10)

ἀστυνομο[ῦντος]
Πρωτ[α]γό[ρου] simbolul
τοῦ Κυνίσ[κου] rupt
Θέων

Grakov, p. 145, nr. 28 (prod., grupa a V-a)
Tip Canarache, nr. 332 (reconstituirea pentru numele producătorului neacceptată de M. Lazarov, *loc. cit.*)

326(161). Inv. 34743. Albești, 1988, SB, c. 38—39, — 0,45—0,55 m (Pl. VIII/11; XIV/14)

ἀσ[τυ]νομοῦντος
Πρωταρόρου Eros
τοῦ Κυνίσκου
Θέων

327(162). Inv. 32439. Albești, 1983, SB, c. 2 (martor); (Pl. VIII/13)

[ἀστυνομοῦ]ν τος
Πρωταγόρ]ου
[τοῦ Κυνί]σκου Eros
[. . . . .]

328(163). Inv. 21592. Albești, 1976, SB, c. 7 — 0,55 m (Pl. VIII/12; XIV/15)

ἀστυνόμο[υ]
Φαινίππου personaj feminin
[Κ]τήσω[ν] cu două torțe

Grakov, p. 150, nr. 45 (ast.); nr. 40 (prod.)
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 341 (exemplar citit Αἰνίππου de autori și reconstituit Φαινίππου τοῦ Πασιχάρου de M. Lazarov, *Sinope p.* 54, nr. 31. La o recitire a ștampilei — acum inv. 9651 — s-a putut întregi numele Φαινίππου și interpreta legenda ca „personaj feminin"

329(164). Inv. 31662. Albești, 1981, SB, c. 151, — 0,45 m (Pl. VIII/14; XIV/16)

ἀστυνόμου
Φημίου τοῦ Hiketes
Θεοπείθου pe altar

Grakov, p. 150, nr. 46 (st.)
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 597, 598 (?)

330(165). Inv. 32420. Albești, 1982, SB, c. 38 (Pl. VIII/15; XIV/17)

ἀστυν[όμου]
Φημίου [τοῦ] simbolul
Θεοπείθο [υ] rupt

331(166). Inv. 33673. Albești, 1985 (Pl. VIII/16; XIV/18)

ἀστυνόμου
Φημίου τοῦ Hiketes
[Θε]οπείθου pe altar

332(167). Inv. 22012. Albești, 1978, SA, c. 53, — 0,50 m (Pl. VIII/7)

[ἀστυνόμου]
Φη [μίου]τοῦ Hiketes
Θεοπείθου pe altar

NUME DE ASTYNOMI COMUNE GRUPELOR V ȘI VI

333(168). Inv. 22025. Albești, 1979, SA, c. 63, — 0,55 m (Pl. VIII/18; XV/1)

ἀστυνόμου
Ἀπολλοκώρου
τοῦ Διονυσίου

Grakov, p. 153, nr. 2
Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 525—528
Vezi și M. Lazarov, *Sinope*, p. 55, nr. 1

334(169). Inv. 31589. Albești, 1981, SB, c. 82 (în martor) (Pl. VIII/19; XV/2)

ἀστυνομοῦντος
Ἀπολλοδώρου
τοῦ Διονυσίου

335(170). Inv. 31831. Albești, 1977, SB, c. 2, — 0,45 m (Pl. VIII/20)

ἀστυν[ομοῦντος] ↑ cap de
Ἄ|φιος τ[οῦ Ἑστιαίου] Silehn
Ἀγάθων

Grakov, p. 153, nr. 12
Tip Canarache, nr. 289. Vezi astynomul la M. Lazarov, *Sinope*, p. 55, nr. 5

336(171). Inv. 14103. Albești, 1977, SC, c. 61, — 0,85 m (Pl. VIII/21; XV/3)

[ἀστυ]νόμου
Ἄ|[φιο]ς τοῦ ↑ cap de
Ἑστιαίου Silen
Ἡφαίστιος

M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 1121 prezintă o ștampilă (altă variantă însă de dispunere), cu numele producătorului în forma [...] ΣΤ/ [...] , rămasă nereconstituită și stimbolul „ciorchine". Probabil este vorba tot de Ἡφαίστιος iar simbolul reinterpretat, „cap de Silen". Vezi și Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 310, nr. 97 și discuția din articolul nostru.

337(172). Inv. 31677. Albești, 1981, SB, c. 2, — 0,45 m (Pl. VIII/22; XV/4)

ἀστυνομοῦντος
Ἄ|φιος τοῦ Ἑστιαίου ↑ cap de
Ἡφαίστιος Silen

338(173). Inv. 14394. Albești, 1977, SA, c. 1 (Pl. IX/1; XV/5)

ἀσ[τ]υνόμου
Ἄ|φιος τοῦ ↑ cap de
Ἑστιαίου Silen
Φιλήμων

Tip L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 180, nr. 79

339(174). Inv. 34740. Albești, 1989, SB, c. 43, — 0,20 m (Pl. IX/2; XVI/9)

[ἀστυνόμου]
Ἄ|φιος τοῦ ↑ cap de
Ἑστιαίου Silen
Φιλήμων

340(175). Inv. 21597. Albești, 1976, SB, c. 72, — 0,70 m (Pl. IX/3; XV/6)

[ἀστυνόμου]
Ἄ|φιος τοῦ
Ἑστιαίου
Φιλήμων

↑ cap de Silen

341(176). Inv. 21596. Albești, 1975, SA, c. 1 (Pl. IX/4)

[ἀστυ]νόμου
[Ἄ|φιο]ς τοῦ
[Ἑσ]τιαίου
[Φι]λήμων

↑ cap de Silen

342(177). Inv. 31569. Albești, 1980, SB, c. 36, — 0,40 m (Pl. IX/5)

[ἀστυνόμου]
[Ἄ|φιος τ]οῦ
[Ἑστιαί]ου
[Φιλήμ]ων

↑ cap de Silen

343(178). Inv. 21583. Albești, 1976, SA, c. 6, — 0,35 m (Pl. IX/6)

[ἀστυνομοῦν τος]
[Ἄ|φιος τοῦ Ἑ]στιαίου
[. . . . . .]

cap de Silen

ȘTAMPILE CU NUME DE PRODUCĂTORI

344(179). Inv. 32424. Albești, 1982, SA, c. 38, — 0,75 m (Pl. IX/7)

Ἀγάθων

Producător, grupele IV—VI. Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 600—601

345(180). Inv. 32404. Albești, 1979, SB, c. 31, — 0,35 m (Pl. IX/8; XV/7)

Ἀπατοῦρι[ος]

Producător, grupele IV—VI. Tip Al. Avram, *loc. cit.*, p. 311, nr. 110

346(181). Inv. 22022. Albești, 1979, SB, c. 63 (Pl. IX/9; XV/8)

Ἀρτέμων

Producător, grupa a V-a. Îl aflăm, în general, în asociație cu astynomi din aceeași grupă. Neînregistrat singur la M. Lazarov, *Sinope*, p. 57

347(182). Inv. 33676. Albești, 1985, SD, c. 12, — 0,70 (Pl. IX/10; XV/9)

Δαΐσκος

Producător, grupele III și V; numele în nominativ; probabil, aici, producătorul din grupa a V-a. Neînregistrat la M. Lazarov, *loc. cit.*

348(183). Inv. 32402. Albești, 1982, SA, c. 45 (Pl. IX/11; XV/10)

Δᾶς ↓ ciorchine

Pridik, 1917, p. 111, nr. 211.

349(184). Inv. 34735. Albești, 1988, SA, c. 33, — 0,10—0,55 m (Pl. IX/12; XVI/10)

Δᾶς ↓ ciorchine

PLANȘA IX

350(185). Inv. 32389. Albești, 1982, SD, c. 93, — 0,75 m (Pl. IX/13)

'Ερ [μωνος]

Producător, grupa a V-a. Reconstituire ipotetică după M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Callatis*, nr. 606. Același nume și cu emblemă însă, la Pridik, 1917, p. 111, nr. 127

351(186). Inv. 21603. Albești, 1975, SA (Pl. IX/14)

'Ε[στι]αῖος

Producător, grupele III—VI. Nume neînregistrat de M. Lazarov, *loc. cit.*

352(187). Inv. 14367. Albești, 1978, SA, c. 1, — 1,15 m (Pl. IX/15; XV/11)

Κλεαίνετος
Νουμηνίου → capul lui Heracles

Tip Pridik, 1917, p. 83, nr. 444. Neînregistrat de M. Lazarov, *loc. cit.*

353(188). Inv. 31559. Albești, 1979, SB (Pl. IX/16)

Κλ[εαίνε]τος
Νευμηνίου → capul lui Heracles

354(189). Inv. 32393. Albești, 1978, SC, c. 57, — 0,80 m (Pl. IX/17; XV/12)

Κράτων ← cap bărbos

Tip Pridik, 1917, p. 112, nr. 264 (dat cu proveniență „incertă"). Neînregistrat de M Lazarov, *loc. cit.*

355(190). Inv. 21585. Albești, 1976, SA c. 15, — 0,93 m (Pl. IX/18)

Πρῶτος → cap de bărbat

Producător, grupele IV—VI. Tip Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 264, nr. 54

356(191). Inv. 33643. Albești, 1984, SA, c. 23—30 (martor); (Pl. IX/19; XV/13)

Πρῶτος

ȘTAMPILE CU LEGENDA NEINTREGITĂ

357(192). Inv. 22011. Albești, 1978, SA, c. 51, — 0,70 m (Pl. IX/20)

[. . . . .]ου
[. . . . .]υ ↓ ciorchine
[. . . . .]ς

Probabil astynomul Αἰσχίνης, din grupa a IV-a. Simbolul „ciorchine" apare și cu alți astynomi: Ἀπολλωνίδης ὁ Διονύσιου ὁ Ποσειδωνίου, Δημητρίου Ἄ|φις ὁ Ζωπύρου etc. Dată fiind lățimea ștampilei (22 mm), nu pare ca lgenda să se fi întins pe mai mult de trei rînduri.

358(193). Inv. 31568. Albești, 1980, SB, c. 35, — 0,60 m (Pl. IX/21)

[. . . . .]
[. . . . .] ↓ ciorchine
[. . . . .]ς

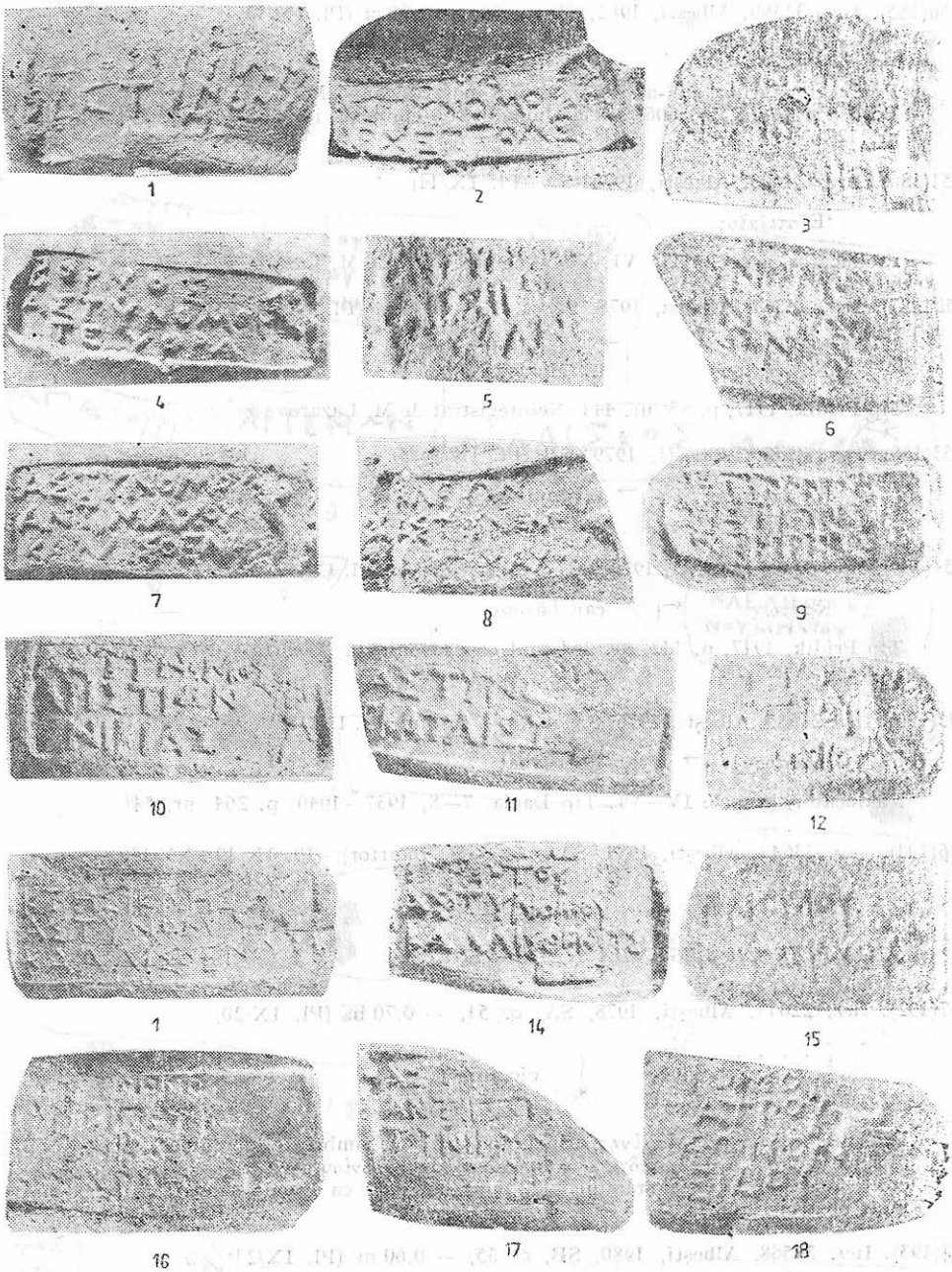

PLANȘA X

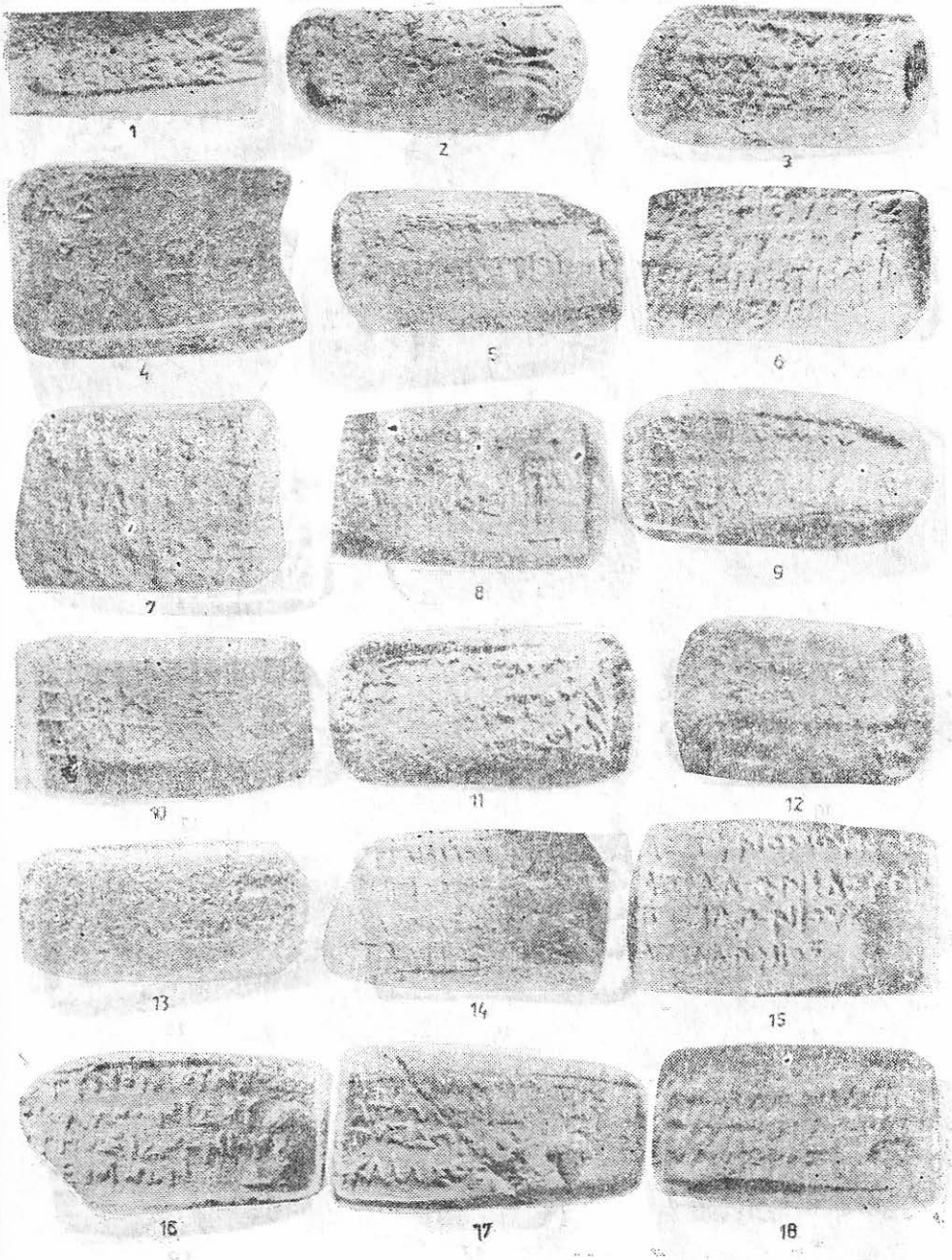

PLANȘA XI

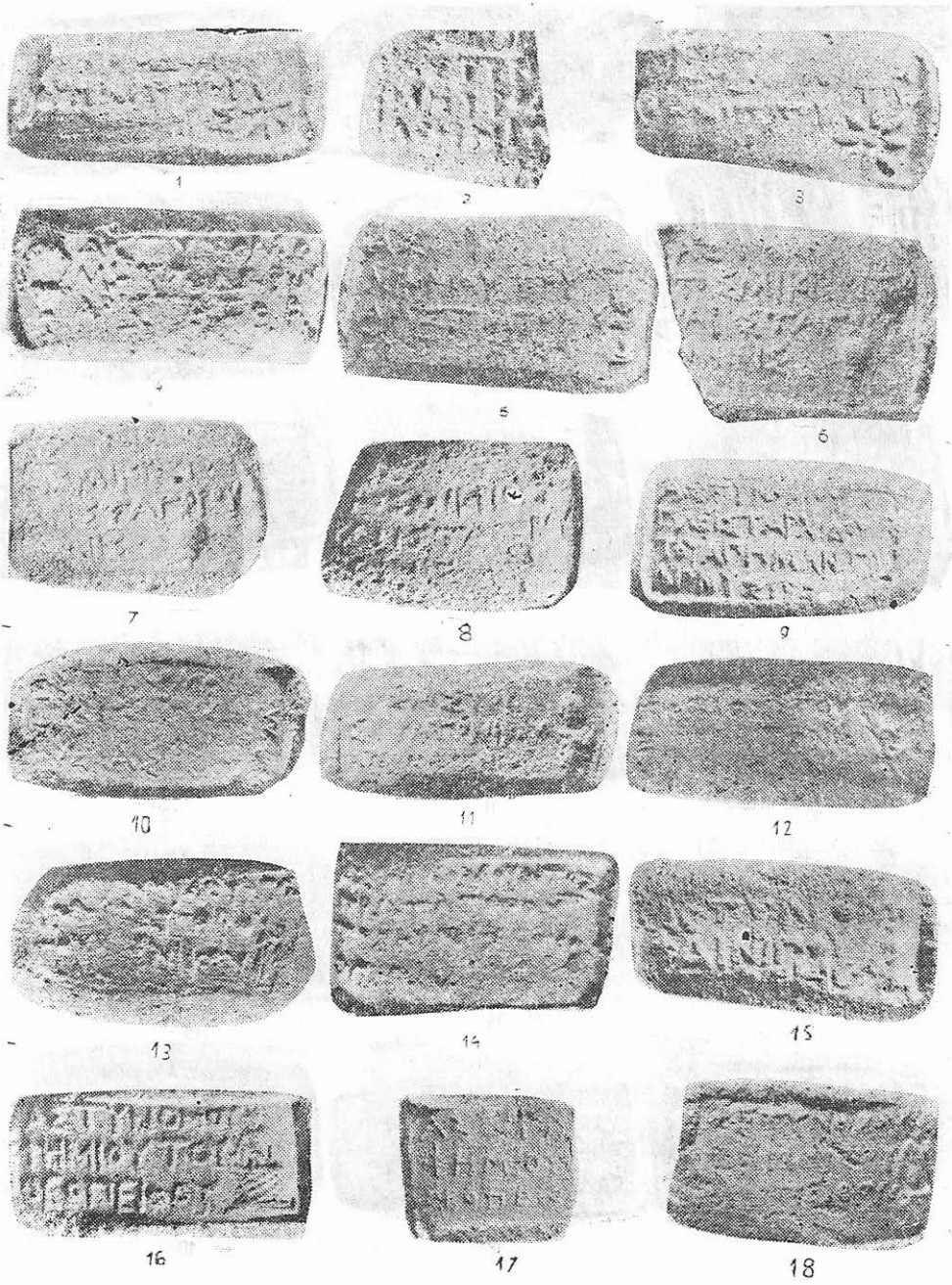

PLANȘA XII

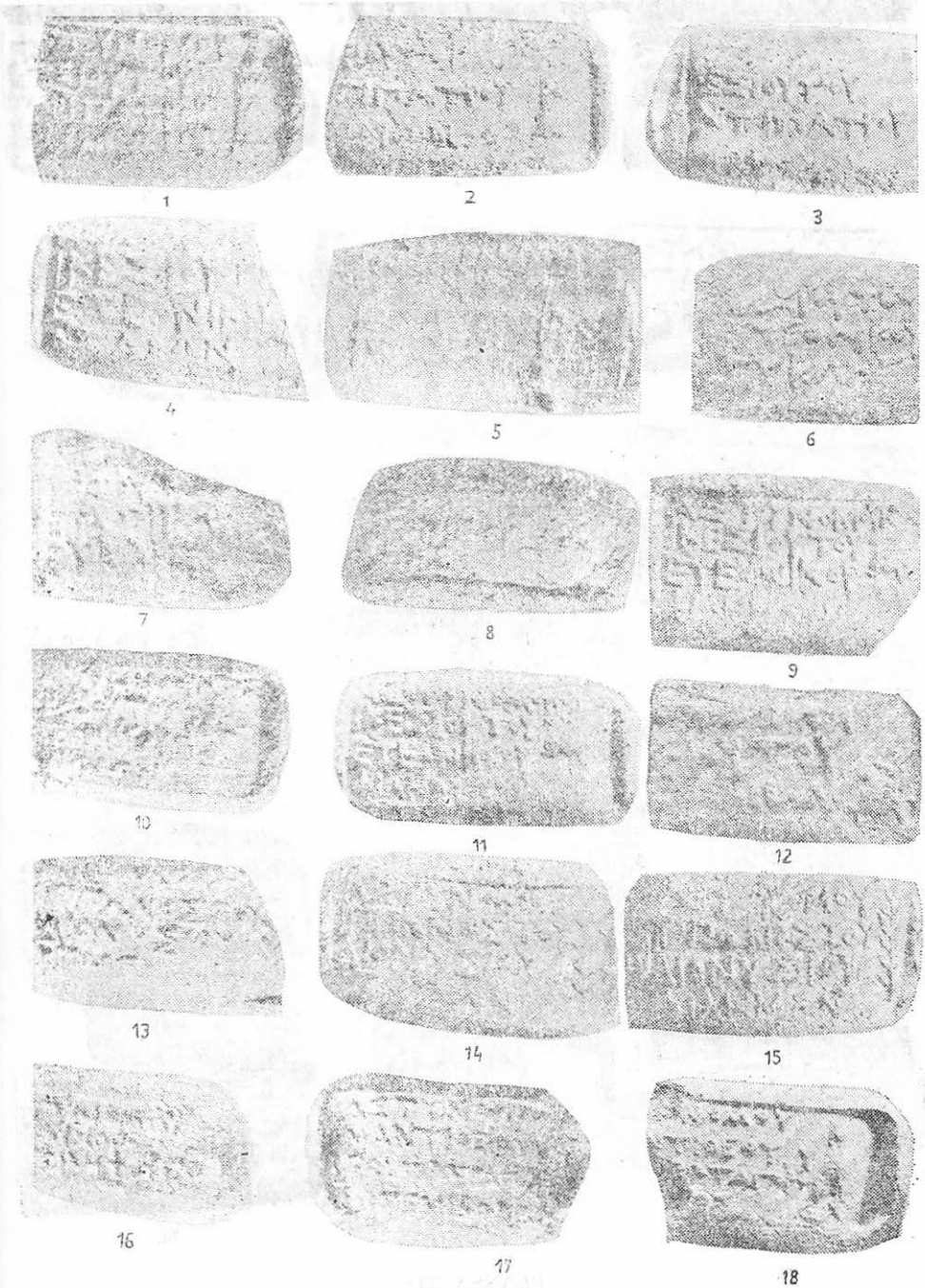

PLANȘA XIII

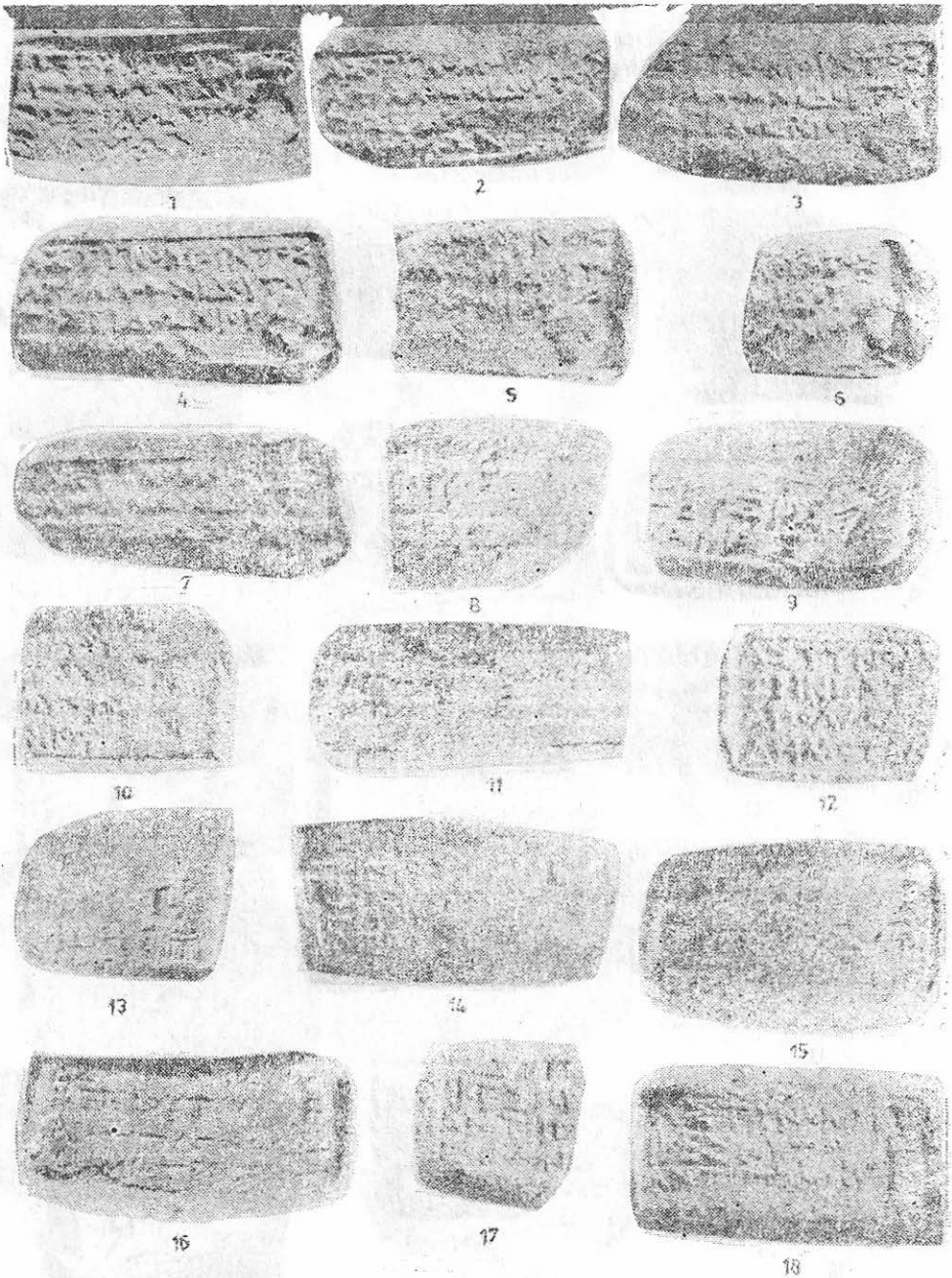

PLANȘA XIV

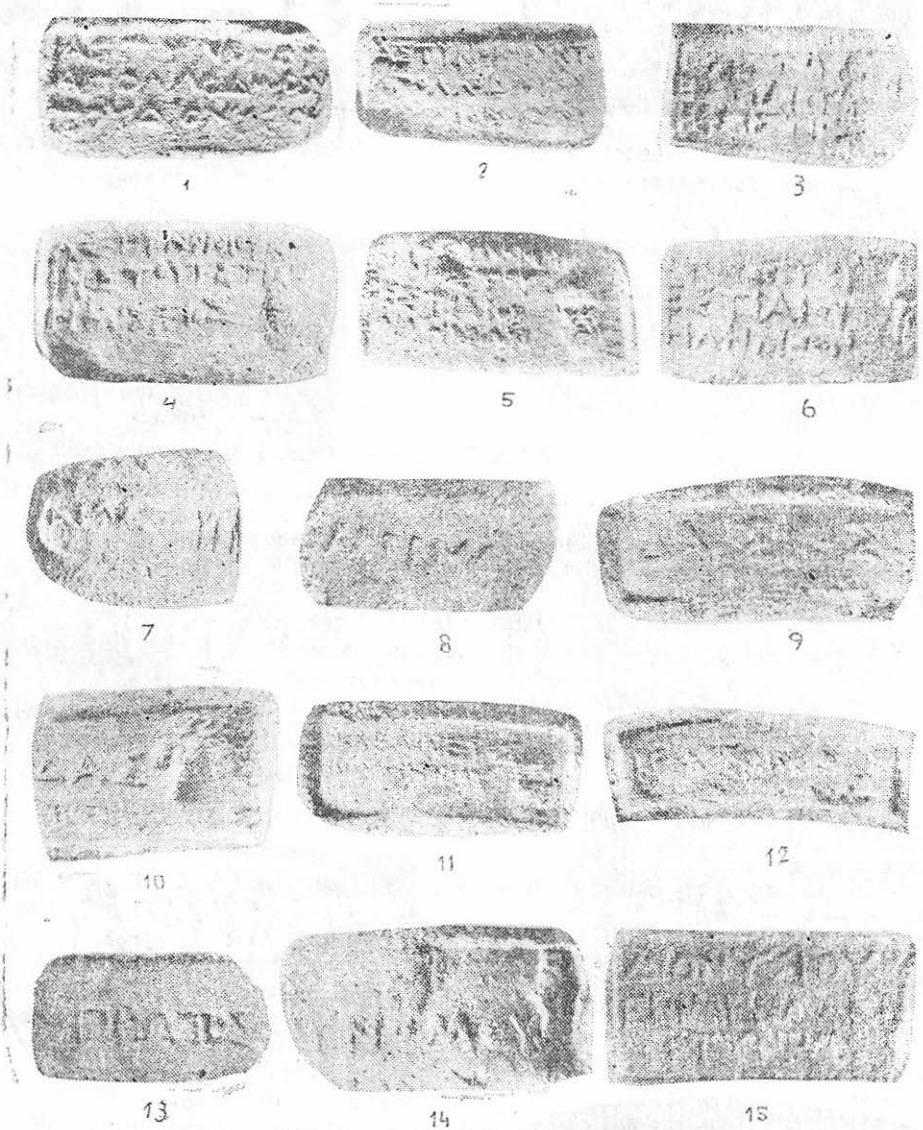

PLANȘA XV

1

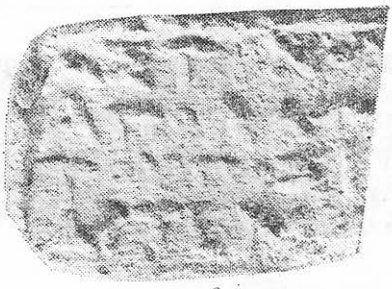

2

3

4

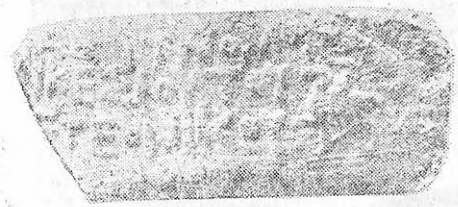

5

6

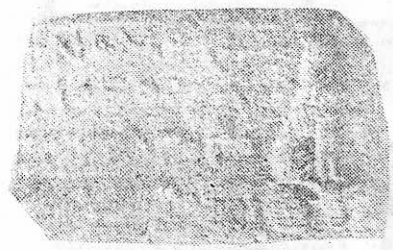

7

8

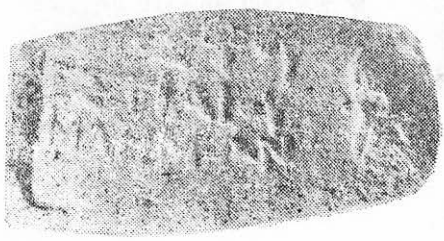

9

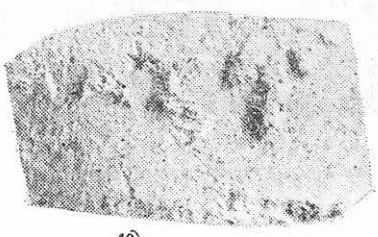

10

PLANȘA XVI

359(194). Inv. 32397. Albești, 1981, SB, c. 26, — 0,45 m (Pl. IX/22)

ἀσ[. . . . . .]
Αἰσ[. . . . . .]

Numele astynomului poate fi Αἰσχίνης sau Αἰσχίνης însoțit de diverse patronimice: Αἰσυμνήτης sau Αἰσχρίων. După locul de descoperire, posibil să avem de a face cu un astynom din grupele V sau VI.

360(195). Inv. 21445. Albești, 1976, SB, c. 3, — 0,40 m (Pl. IX/23)

ἀστ[. . . . . .]
τος [. . . . . .]

Dăm spre exemplificare două întregiri posibile, după Canarache, nr. 315:

ἀστ[υνομοῦν]
τος[Μνησικλέους]

și nr. 338:

ἀστ[υυομοῦν]
τος["Ιλλου τοῦ]
Φιλίσκου]

Pentru a doua posibilitate, vezi mai sus nr. 221(56)

361(196). Inv. 22014. Albești, 1978, SB, c. 48, — 1,05 m (Pl. IX/24; XV/14)
Ștampilă rectangulară ruptă la stînga și cu cadrul de jos șters. Legenda conține doar titulatura, plasată la mijlocul ștampilei. Simbolul este plasat deasupra, tot la mijloc, probabil „cap de bărbat orientat spre stînga". În partea dreaptă, alt simbol sau un rebut.

cap de bărbat orientat
spre stînga (?); neclar
[ἀστ]υνόμου

362(197). Inv. 21602. Albești, 1974, SA, c. 5, — 0,30 m (Pl. IX/25)
Din ștampilă se păstrează cîteva litere din ultimul rînd și simbolul.

[. . . . . .]λις ⟶ cap

Eventual Pridik, 1917, p. 66, nr. 87, cu același simbol și legenda [ἀστυνόμου]/ Δημητρίου/Κινῶλις

363(198). Inv. 32425. Albești, 1980, SB, c. 35, — 0,15—0,60 m (Pl. IX/26)

[. . . . . .]
Ζοπ[. . .]ου simbol
[. . . . . .] neclar

Pe rîndul doi, eventual nn Ζώπυρος,

364(199). Inv. 33674. Albești, 1985 (Pl. IX/27)

[ἀστυνό]μου
[. . . . . .]υ stea cu
[. . . . . .]ου 8 raze

Posibil un Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου, după dispunerea din Pridik, 1917, p. 139, nr. 14

365(200). Inv. 33677. Albești, 1985, SD, c. 12—22, — 0,30 m (Pl. IX/28)

[. . . . . .]τος
[. . . . . .]ου vas cu
[. . . . . .]υ toarte
[. . . . . .]

În general, simbolul apare cu astynomi din grupa a IV-a

366(201). Inv. 32395. Albești, 1978, SA, c. 16 (Pl. IX/29)

[. . . . .] ον
[. . . . .] νο

367(202). Inv. 32423. Albești, 1982, SA, c. 45, — 0,35 m (Pl. IX/30)

[. . . . .] ων
[. . . . .]
[. . . . .]

368(203). Inv. 32399. Albești, 1980, SB (Pl. IX/31)

Din ștampilă s-a păstrat numai simbolul „kerykeion cu fundă". Simbol asemănător, Canarache, nr. 319, cu astynomul Πάσιχάης ὁ Δημητρίου; vezi și Pridik, 1917, tabl. XIV/3, cu același astynom.

B. *ȘTAMPILE PE CĂRĂMIZI*

369(204). Inv. 32394. Albești, 1982, SD, c. 91, — 0,70 m (Pl. IX/32; XV/15)

Διονυσίου
ἐπὶ Μεναλκέ(ους)
ἀστυνόμου

Vezi discuția în articol, p. 31

INDICE DE NUME

Ἄγαθων — prod. 274(109)—276(111); 314(149); 335(170); 344(179)
Ἀγησίλας — prod. 292(127)
Ἀθηνάδας — prod. 245(80)
Ἀθηνίππος ὁ Μητροδώρου — ast. 227(62)
Αἰσχίνης — ast. 171(6)—173(8)
Ἄνδρων — prod. 186(21)
Ἀντίμαχος — ast. 174(9); 175(10)
Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος — ast. 186(21)—192(27)
Ἀπατούριος — prod. 187(22); 215(50); 246(81); 256(91); 257(92); 345(180)
Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου — ast. 333(168)—334(169)
Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου — ast. 228(63)—244(79)
Ἀπολλώνιος — prod. 228(63); 250(85); 319(154); 320(155)
Ἀριστίων — ast. 176(11)—177(12)
Ἀρτεμίδωρος — prod. 298(133)—299(134)
Ἀρτέμων — prod. 229(64)—230(65); 346(181)
Ἀρχεπτόλεμος — prod. 167(2)
Ἀτώτης — prod. 251(86)
Βάκχιος — prod. 294(129)
Βόρυς — ast. 169(4)
Βόρυς ὁ Ζεύξιος — ast. 245(80)—248(83)
Δαίσκος — prod. 198(33); 347(182)
Δᾶς — prod. 223(58); 348(183)—349(184)
Δημήτριος — ast. 178(13)
Δημήτριος — prod. 260(95); 261(96); 277(112); 293(128); 303(138)

Δημοτέλης — prod. 252(87)
Διονύσιος — prod. 207(42); 317(152); 369(204)
Διονύσιος ὁ Ἀπημάντου — ast. 249(84)
Ἑκαταῖος — ast. 179(14)
Ἑρμαῖος — prod. 216(51)
Ἑρμάφιλος — prod. 262(97)
Ἕρμων — prod. 350(185)
Ἑσεταῖος — ast. 180(15)
Ἑστιαῖος — prod. 351(186)
Εὔκλῆς — prod. 208(43); 278(113)—279(114)
Εὔτυχος — prod. 307(142)
Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου — ast. 250(85)—254(89)
Ζωπύριων — ast. 166(1)
Ἡρακλείδης — prod. 188(23); 253(88)
Ἡρακλείδης ὁ Ἑκαταίου — ast. 255(90)
Ἡρακλέων — prod. 321(156)
Ἡρώνυμος ὁ Ποσειδωνίου — ast, 256(91)
Ἡφαίστιος — prod. 193(28); 322(157); 324(159); 336(171)—337(172)
Θεόδωρος — prod. 194 29)
Θεύδωρος — prod. 189(24)—190(25)
Θέων — prod. 325(160)—326(161)
Θηρικλῆς ὁ Ἀπολλωνίου — ast. 257(92)—259(94)
Θυαίας — prod. 318(153)
Ἱκέσιος — ast. 181(16)
Ἱκέσιος ὁ Ἀντιπάτρου — ast, 260(95)—273(108)
Ἱκέσιος ὁ Βακχίου — ast. 193(28)—196(31)
Ἱκέσιος ὁ Ἐτεονίκου — ast. 274(109)—287(122)
Ἰόβακχος ὁ Μολπαγόρου — ast. 197(32)—201(36)
Ἵππων ὁ Διονυσίου — ast. 288(123)—290(125)
Ἶρις ὁ Ἑστιαίου — ast. 335(170)—343(178)
Καλλισθείνης — ast. 182(17)—183(18)
Καλλισθένης — prod. 174(9); 205(40); 220(55); 231(66)
Καλλίχορος ὁ πρωταγόρου — ast. 291(126)—293(128)
Κεφαλίων — prod. 195(30)
Κλεαίνετος — prod. 202(37); 306(141)
Κλεαίνετος (ὁ) Νουμηνίου — prod. 352(187)—353(188)
Κλέων — prod. 175(10)
Κρατίσταρχος — ast. 184(19)—185(20)
Κράτων — prod. 354(189)
Κτησικλῆς — prod. 182(17)
Κτήσων — prod. 288(123)—289(124); 328(163)
Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου — ast. 294(129)—297(132)
Μανικκός — prod. 232(67); 315(150)?
Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου — ast. 298(133)—302(137)
Μενάλκης — ast. 369(204)
Μενίσκος — prod. 191(26); 300(135); 315(150)?
Μένων — prod. 206(41)
Μῆνις — prod. 308(143)—310(145)
Μητρόδωρος ὁ Ἀθηνίππου — ast. 303 138)—305(140)
Μητρόδωρος ὁ Ἀριστα γόρου — ast. 306(141)
Μικρίας ὁ Ἀριστα γόρου — ast. 307(142)—312(147)
Μικρίας ὁ Πυθοκρίτου — ast. 313(148)
Μιτρωπάστης — prod. 224(59)—225(60)
Μυῆσις — ast. 167(2)
Μυῆσις — prod. 210(45)
Μυῆσις ὁ Φορμίωνος — ast. 314(149)—316(151)
Μόυσιμος — prod. 211(46)
Ναύπων ὁ Καλλισθένου — ast. 202(37)

Ναυσικράτης — prod. 212(47)
Νικίας — prod. 176(11); 178(13)
Νουμήνιος — prod. 181(16)
Πάπης — prod. 263(98)—264(99); 280(115)
Πασιχάρης ὁ Δημητρίου — ast. 203(38)—206(41)
Πλειστάρχίδης ὁ Ἀπημάντου — ast. 317(152)
Πολύκτωρ ὁ Δημητρίου — ast. 207(42)
— prod. 265(100)—266(101)
Πολύχαρμος — prod. 168(3)
Ποσειδώνιος — prod. 226(61)
Ποσίδειος — ast. 208(43)—214(49)
Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος — ast. 318(153)
Πόσις ὁ Δαίσκου — ast. 319(154)—323(158)
Πόσις ὁ Στρατονίκου — ast. 324(159)—327(162)
Πρωταγόρας ὁ Κυνίσκου — prod. 183(18)—185)20); 355(190)—356 (191)
Πρῶτος — prod. 166(1)
Πύθης — ast. 170(5)
Πυθοκλῆς — ast. 215(50)—219(54)
— prod. 192(27)
Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου — prod. 171(6); 172(7); 311(146)—312(147)
Σάγαρις — prod. 273(108)
Στέφανος — prod. 177(12)
Σύμμαχος — prod. 169(4)
Σωτήριχος — prod. 313 (148)
Τεύθρας — ast. 220(55)—221(56)
Τιμῶρις — ast. 328(163)
Ὕλλος ὁ Φιλίσκου — ast. 329 164)—332(167)
Φαίνιππος — ast. 222(57)
Φήμιος ὁ Θεοπείθου — prod. 199(34); 221(56); 233(68)—241(76)
Φήμιος ὁ Θυσίλεω — 267(102)—271(106); 284(116)—284(119); 287(122); 290(125); 295(130); 338(173)—342(177)
Φιλήμων — ast. 168(3)
Φίλων — prod. 173(8)
Φίλων — prod. 247(82)
Χαβρίας — prod. 200(35); 248(83)
Χάρης — ast. 223(58)—226(61)
Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος

INDICE DE SIMBOLURI

acrostil — 215(50)—217(52); 219(54) ?
arc în tolbă — 182(17)—183(18)
cal de mare (?) — 292(127)
cap de bărbat — 355(190); 361(196)—362(197)
cap cu barbă — 167(2); 169(4); 207(42) ?; 354(189)
cap cu cunună murală — 178(13)
cap feminin cu cască — 319(154)—322(157)
cap Heracles — 352(187)—353(188)
cap de Silen — 170(5); 184(19)—185(20); 335(170)—343(178)
cap Serapis — 220(55)—221(56)
călăreț — 274(109)—277(112); 279(114)—283(118); 285(120)—287(122); 295(130)—297(132)
ciorchine — 171(6)—173(8); 228(63)—229(64); 231(66)—236(71); 238(73); 240(75)—244(79); 318(153) ?; 348(183)—349(184); 357(192)—358(193)
cornul abundenței — 174(9); 175(10)

divinitate feminină rezemată de o coloană cu cornul abundenței în mîna stîngă — 209(44) ; 212(47)—214(49) ; 255(90)
divinitate feminină ținînd în mîini cîte o torță — 245(80)—247(82)
Eros — 326(161)—327(162)
floare — 168(3)
ghioagă — 166(1) ; 168(3)
hermă — 260(95) ; 263(98) ; 267(102)—270(105) ; 273(108)
Hiketes pe altar — 329(164) ; 331(166)—332(167)
kantharos — 305(141)
kerykeion cu fundă — 203(38)—206(41)
leu mergînd — 258(93)
leu triumfător pe taur rănit — 299(134) ; 301(136)
Nike — 314(149)—315(150)
Nike conducînd quadriga — 223(58)—224(59)
Nike cu ramură în mîna stîngă — 324(159)
pasăre — 181(16)
personaj feminin cu două torțe — 328(163)
proră de corabie — 186(21) ; 188(23)—194(29) ; 196(31)
protomă de leu — 300(135)
ramură — 288(123)—290(125)
Satir — 176(11)—177(12)
stea (cu opt raze) — 227(62) ? ; 303(138) ; 305(140) ; 364(199)
tirs cu panglică — 179(14)
trofee — 250(85)—251(86) ; 253(88)—254(89) ; 256(91) ; 307(142)—310(145) ; 312(147)
vas cu toarte — 365(200)
vînător cu lance — 317(152)

IMPORTATIONS D'AMPHORES À ALBEȘTI (DÉP. DE CONSTANTZA) : SINOPE

Résumé

A. RĂDULESCU, M. BĂRBULESCU,
L. BUZOIANU, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU

L'étude consacrée aux produits estampillés sinopéens se placent dans la continuation de préoccupations récentes dont l'objet a été constitué la présence des amphores dans la ville gréco-autochtone d'Albești. Après une „remémoration" de la bibliographie du problème, rapportée à la chronologie des vestiges estampilés sinopéens, on passe à l'analyse proprement- dite des pièces arrivées à Albești.

L'étude met en principal l'accent sur les exemplaires des derniers groupes à Grakov — V et VI — lesquels sont, d'ailleurs, les plus nombreux. Un apport considérable dans l'économie de l'ouvrage est donné par les propres observations des auteurs occasionées par la situation stratigraphique d'Albești. On considère, tour à tour, la présence-en tant qu'éléments auxiliaires de datation — de quelques estampilles thasiennes et rhodiennes, ainsi que l'enregistrement de la situation du terrain rapportée uniquement au niveau de la classe sinopéenne. La corroboration de ces données avec d'autres obtenues des combinaisons de noms astynomes-producteurs donne aux auteurs la possibilité de surprendre des séries d'astynomes placées à la fin du Ve groupe et au début du VIe groupe.

D'autres remarques ont en vue la fréquence de certains noms d'astynomes et producteurs dans le cadre des groupes ; de nouvelles associations de noms ou d'astynomes apparus maintenant dans l'aire du Pont Gauche ; la présence de plusieurs variantes dans le contenu des légendes etc.

Les conclusions générales, à base des vestiges présentés, ont en vue l'individualisation du lot d'estampilles sinopéennes d'Albești.

Le catalogue contient 192 estampilles céramiques sinopéennes découvertes dans les fouilles d'Albești entre 1974—1988 et présentées par l'ordre des groupes d'astynomes établis par B. N. Grakov en 1929, avec certaines rectifications opérées ultérieurement par d'autres chercheurs.

Les envois du catalogue sont faits, par cet ordre, aux :

— listes de noms de l'ouvrage de Grakov ;

— type des estampilles ;

— présences du nom de l'astynome dans l'espace du Pont Gauche.

La structure du catalogue est la suivante : A) Estampilles sur anses d'amphores et B) Estampilles sur tuiles. À la fin, le catalogue présente une liste de noms propres et une liste des symboles.

UN TEZAUR DE DENARI DIN VREMEA FLAVILOR DESCOPERIT LA ADAMCLISI

RADU OCHEȘEANU

I. Dinu, entuziast popularizator al antichităților de la Tropaeum Traiani [1], a oferit cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei un număr de monede antice și bizantine „găsite în împrejurimile localității Adamclisi" [2]. Deși inventarul colecțiilor cabinetului numismatic nu conține și alte informații asupra condițiilor de descoperire, pentru monedele antice s-a acreditat, în literatura numismatică, părerea că acestea reprezintă „un tezaur format din 118 monede de bronz din secolul al IV-lea e.n." [3]. De fapt, înregistrarea 1315/1957 din inventarul colecțiilor unde se citește „118 monede de bronz din epoca lui Constantin cel Mare" [4] este eronată. În realitate, în lotul de monede antice se află doar vreo 30 de bronzuri din secolul al IV-lea e.n. Cu excepția unui grup de 36 monede romane de argint republicane și imperiale din secolul I e.n. care, în condițiile unei frecvențe foarte scăzute a descoperirilor izolate din aceste categorii de material monetar în Dobrogea [5] în raport cu restul monedelor adunate de I. Dinu, formează prin structură și compoziție, cu siguranță, un tezaur [6], celelalte monede sînt fie bronzuri din secolul I e.n., fie monede de argint din secolele II—III e.n., cele mai timpurii datînd din vremea împăratului Commodus [7].

---

[1] I. Dinu, *Ruinele romane de la Adamclisi*, Constanța, 1928.

[2] *Biblioteca Academiei Române, cabinetul numismatic, registrul colecțiilor 1918—1962, inv. 1315/1957* pentru monedele antice și *inv. 1315/1957* pentru monedele bizantine.

[3] Bucur Mitrear, *SCIV*, 9, 1958, 1, p. 155, nr. 25.

[4] *Biblioteca Academiei Române, cabinetul numismatic, registrul colecțiilor 1918—1962, inv. 1315/1957.*

[5] R. Ocheșeanu, *Pontica, XIX*, 1986, p. 75—85, pentru monedele republicane și R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, BSNR, LXXVII — LXXXIX, 1987, p. 138 pentru denarii iulio-claudici.

[6] În sprijin vin și cele două tezaure din nordul Dobrogei, Tulcea și Babadag, cu aceiași structură.

[7] R. Ocheșeanu, *Catalogul descoperirilor monetare de la Tropaeum Traiani*, în *mss.*

Cum în lipsa unor informații mai circumstanțiate asupra condițiilor de descoperire orice alte argumente teoretice care ar fi aduse în sprijin sînt, de fapt, sterile, preferăm să dăm mai jos catalogul monedelor romane republicane și imperiale, care, considerăm că formează un depozit monetar descoperit în împrejurările comunei Adamclisi.

P. MAE ANT M. F.
RRC, p. 279, nr. 249, 1, Roma, a. 132 î.e.n.

1. Denarius ← 3,75 g, 17,5 mm.
L.LIC. CN. DOM și asociații.
RRC, p. 298 nr. 282, 5, Narbo, a. 118 î.e.n.

2. Denarius serratus ↗ 3,57 g, 20,5 mm.
Q. TITI
RRC, p. 344, nr. 341, 1, Roma, a. 90 î.e.n.
Av. signum incussum.

3. Denarius ↑ 3,50 g, 17 mm.
C. VIBIVS C. F. PANSA
RRC, p. 346, nr. 342, 5 tip general, Roma, a. 90 î.e.n.

4. Denarius. ↑ . 3,20 g, 18 mm.
L. RVBRI DOSSENI
RRC, p. 362, nr. 348, 3, Roma, a. 87 î.e.n.

5. Denarius. ↑. 3,48 g, 16,5 mm.
L.C. MEMIES L.F GAL
RRC, p. 363, nr. 349, 1, Roma, a. 87 î.e.n.
Av. signi incussi.

6. Denarius. ↘ . 3,43 g, 17 mm.
GAR, OGVL, VER
RRC, p. 366, nr. 350 A, 2, Roma, a. 86 î.e.n.
Av. signi incussi.

7. Denarius. ↓ . 3,40 g, 19,5 mm.
C. NORBANVS
RRC, p. 372, nr. 357, 1 b, Roma, a. 83 î.e.n.
Av și rv. signi incussi.

8. Denarius. ↖ 3,32 g, 18 mm.
C. PISO L. F. FRVGI
RRC, p. 435, nr. 1 b, tab. XLIII, 7, Roma, a. 67 î.e.n.
Av. marca de control ⊒ în față ; rv. vîrf de săgeată.

9. Denarius, ↓ 3,50 g, 17 mm,
RRC, p. 435, nr. 1 b, tab. —, Roma, a. 67 î.e.n.
Av. marcă de control în spate M, în față E ; rv. ?, legenda
C. PISO FRVG
Av. signum incussum.

10. Denarius. ↓ . 3,45 g, 19 mm.
C. MEMMI C. F
RRC, p. 451, nr. 472, 1, Roma, a. 56 î.e.n.
Rv. signum incussum.

11. Denarius. ↓ . 3,70 g, 19 mm
BRVTVS
RRC, p. 455, nr. 433, 1, Roma, a. 54 î.e.n.
Av. și rv. signi incussi.

12. Denarius. ↘ . 3,37 g, 16,5 mm.
T. CARISIVS IIIVIR
RRC, p. 475, nr. 464, 1, Roma, a. 46 î.e.n.
Av. și rv. signi incussi.

13. Denarius. ↘ . 3,36 g, 17 mm.
RRC, p. 475, nr. 464, 2, Roma, a. 46 î.e.n.

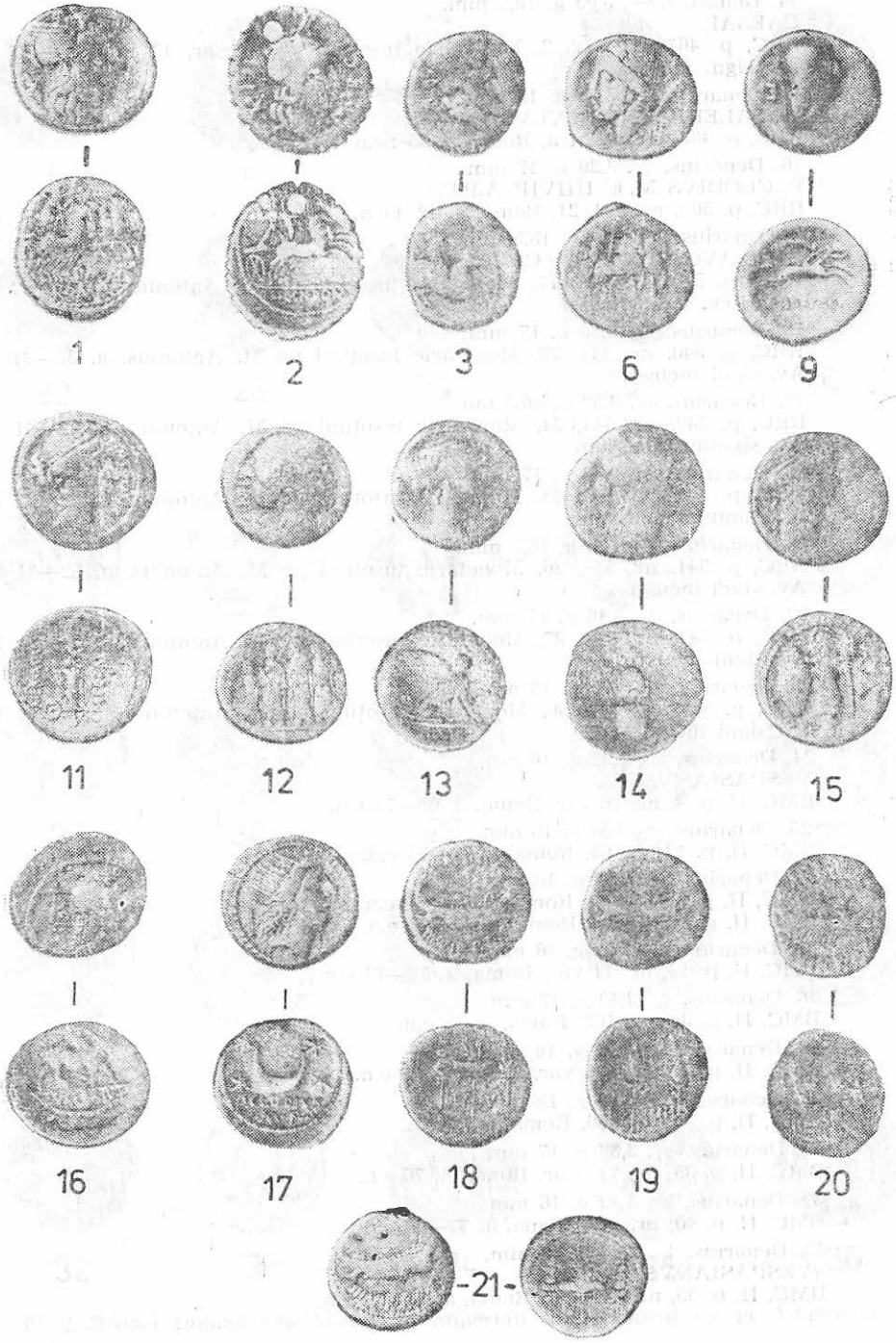

Pl. 1. Denari romani republicani din tezaurul de la Adamclisi

14. Denarius. ←. 3,05 g, 18,5 mm.
CAESAR
RRC, p. 467, nr. 452, 2, Monetărie însoțind pe Caesar, 13 iulie 48—47 î.e.n.
Av. signi incussi.

15. Denarius. ↑. 3,20 g, 18 mm.
L. VALERIVS ACISCVLVS
RRC, p. 483, nr. 474, 1 a, Roma, a. 45 î.e.n.

16. Denarius. ↓. 3,29 g, 17 mm.
P. CLODIVS M. F IIIIVIR A.P.F.
RRC, p. 505, nr. 494, 21, Roma, a. 42 î.e.n.

17.Denarius. ↗. 3,81 g, 18,5 mm.
ANT. AVG. IIIVIR R.P.C.
RRC, p. 540, nr. 544, 17, Monetărie însoțind pe M. Antonius, a. 32—31 î.e.n.
Av. și rv. signi incussi.

18. Denarius. ↓. 3,50 g, 17 mm.
RRC, p. 540, nr. 544, 22, Monetărie însoțind pe M. Antonius, a. 32—31 î.e.n.
Av. signi incussi.

19. Denarius. →. 3,52 g, 16,5 mm.
RRC, p. 540, nr. 544, 24, Monetărie însoțind pe M. Antonius, a. 32—31 î.e.n.
Av. signum incussum.

20. Denarius. ↓. 3,33 g, 17 mm.
RRC, p. 541, nr. 544, 25, Monetărie însoțind pe M. Antonius, a. 32—31 î.e.n.
Av. signum incussum.

21. Denarius. ↓. 3,83 g, 16,5 mm.
RRC, p. 541, nr. 544, 26, Monetărie însoțind pe M. Antonius, a. 32—31 î.e.n.
Av. signi incussi.

22. Denarius. ↓. 3,46 g, 17 mm.
RRC, p .541, nr. 544, 27, Monetărie însoțind pe M. Antonius, a. 32—31 î.e.n.
Av. signi incussi.

23. Denarius. ↑. 3,25 g, 18 mm.
RRC, p. 541, nr. 544, 36, Monetărie însoțind pe M. Antonius, a. 32—31 î.e.n.
Rv. signi incussi.

24. Denarius, ↙, 3,32 g, 16 mm.
VESPASIANVS
BMC, II, p. 4, nr. 26 var, Roma, a. 69—70 e.n.

25. Denarius ↓ .3,50 g, 18 mm.
BMC, II, p. 12, nr. 65, Roma, a. 72—73 e.n.

26. Denarius. ↓. 3,52 g, 18 mm.
BMC, II, p. 10, nr. 57, Roma, a. 70—71 e.n. ori
BMC, II, p. 13, nr. 70, Roma, a. 72—73 e.n.

27. Denarius. ↓. 3,43 g, 16 mm.
BMC, II, p. 13, nr. 71 var, Roma, a. 72—73 e.n.

28. Denarius. ↓ 3,40 g, 17 mm.
BMC, II, p. 30, nr. 162, Roma, a. 75 e.n.

29. Denarius. ↓. 3,42 g, 18 mm.
BMC, II, p. 31, nr. 165 var, Roma, a. 75 e.n.

30. Denarius. ↓. 3,38 g, 19 mm.
BMC, II, p. 31, nr. 166, Roma, a. 75 e.n.

31. Denarius. ↓. 3,38 g, 17 mm.
BMC, II, p. 35, nr. * var, Roma, a. 76 e.n.

32. Denarius. ↓. 3,42 g, 18 mm.
BMC, II, p. 40, nr. 219, Roma, a. 77—78 e.n.

33. Denarius. ↓. 3,67 g, 18 mm.
(VESPASIANVS) — TITVS
BMC, II, p. 55, nr. 319 var, Roma, a. 78—79 e.n.

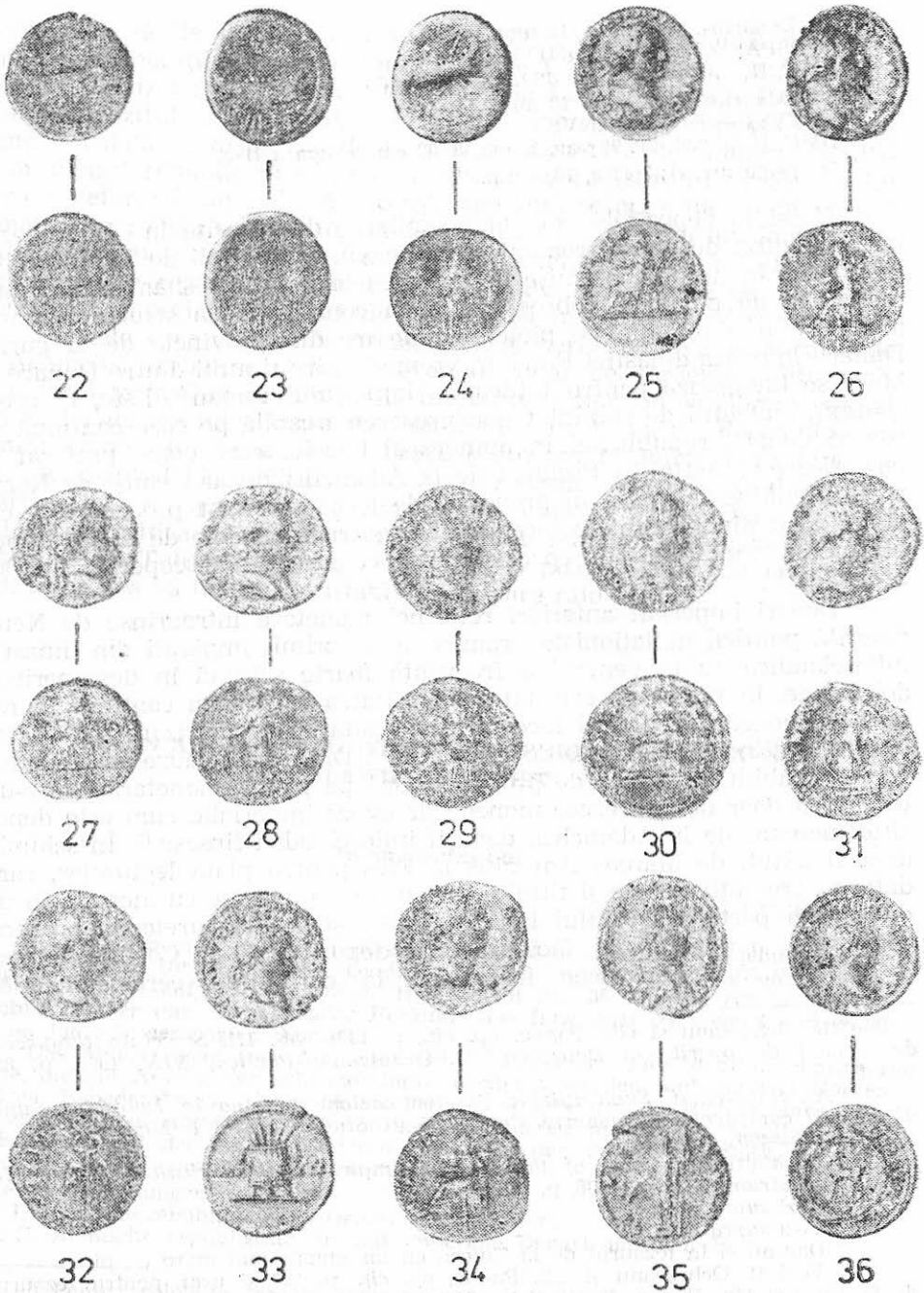

Pl. 2. Denari romani republicani și imperiali din tezaurul de la Adamclisi

34. Denarius. ↓ 3,38 g, 18 mm.
(VESPASIANVS) — DOMITIANVS
BMC, II, p. 55, nr. 322, Roma, a. 78—79 e.n.
35. Denarius. ↙. 3,42 g, 18 mm.
(TITVS) — DOMITIANVS
BMC, II, p. 239, nr. 90 var, Roma, a. 80 e.n., grupa a II-a.
36. Denarius, ↙. 3,45 g, 18,5 mm.

Ca și în depozitele monetare similare descoperite în Dobrogea [8], tezaurul mixt de denari romani republicani și imperiali de la Adamclisi ilustrează, în limitele permise de acțiunea legii lui Gresham asupra numerarului de pe piața dobrogeană, prin compoziția sa structura masei monetare în circulație pe piețele monetare din provincia de la gurile Dunării în epoca dinastiei Flavilor, vreme la care ținutul dintre Dunăre și Mare se integrează pentru totdeauna imperiului roman [9]. Este, în acest context, mai întîi de subliniat ponderea remarcabilă pe care continuă să o aibă denarii republicani în numerarul epocii care este preferat la tezaurizare [10]. Astfel în tezaurul de la Adamclisi denarii emiși de Roma republicană se întîlnesc în proporție de 66,66%. Acest procent este cel mai ridicat din procentele înregistrate pentru monedele de argint republicane în tezaurele din epoca flavilor ce au fost descoperite în Dobrogea [11].

Denari imperiali anteriori reformei monetare întreprinse de Nero, datorită politicii deflaționiste promovată de primii împărați din dinastia iulio-claudică au în general o frecvență foarte scăzută în descoperirile dobrogene, în vreme ce cantitatea și calitatea argintului conținut în raport cu moneda flavilor îi face tot mai căutați la tezaurizare și deci tot mai rar întîlniți în canalele de circulație [12]. Din aceste cauze care conduc la o probabilitate redusă de procurare de pe piața monetară, într-un tezaur cu doar douăsprezece monede de epocă imperială, cum este depozitul monetar de la Adamclisi, denarii iulio-claudici lipsesc [13]. În schimb, denarii bătuți de Marcus Antonius la Efes pentru plata legiunilor, care datorită greutății reduse și titlului scăzut, în comparație cu moneda în uz din prima parte a secolului I e.n. lipsesc și în tezaurele dobrogene timpurii [14], o notă aparte făcînd-o doar depozitul de la Costinești, care însă se știe că a ajuns doar fragmentar la cunoștința cercetătorilor [15],

---

[8] R. Ocheșeanu și Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 139, Tab. III, *Structura tezaurelor de secol I descoperite în Dobrogea*; R. Ocheșeanu, *Pontica, XIX*, 1986, p. 32, tab. II.

[9] Al. Suceveanu, *Sugli inizi della dominazione romana in Dobrugia, punti di vista e contraversie, Quaderni Catanensi di Studi Classici e Medievali*, II, 4, 1980, p. 469—499.

[10] H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum, III, Nerva to Hadrian*, Londra, 1936, p. XIX.

[11] Vezi *supra* nota 8.

[12] Vezi *supra* nota 10.

[13] Dar nu și în tezaurul de la Tulcea cu un număr mai mare de piese.

[14] Vezi R. Ocheșeanu și Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 127 și urm. pentru tezaurul de la Viile și Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 213—217, pentru cel de la Casicea și C. Deculescu, *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 577—592, pentru tezaurul de la Niculițel.

[15] B. Mitrea, Pontica, 3, 1970, p. 131—137.

încep acum să fie și ei tezaurizați, întrucît calitatea monedei de argint emisă de împărații flavi și antonini devine tot mai slabă. Astfel că, în tezaurul analizat aici, denarii pitici emiși la Efes reprezintă 19,44% din totalul depozitului, ori 29,16% din totalul monedelor republicane romane [16]. Odată cu dispariția de pe piețele monetare din imperiu a ultimilor denari republicani și iulio-claudici, supraviețuitori reformei lui Nero și reformei din 107 e.n., această tendință se accentuează în secolul următor și în Dobrogea. Astfel în tezaurul de la Durostorum, încă singurul tezaur dobrogean cunoscut din anii invaziei costoboce, nu aflăm pentru monedele republicane decît denarii pitici emiși la Efes, iar seria monedelor imperiale se deschide cu denarii împăratului Vespasianus [17].

Cauzele care au dus la ascunderea și nerecuperarea tezaurului de la Adamclisi trebuiesc atribuite evenimentelor de caracter politico-militar derulate la Dunărea de jos la începutul anilor '80, ani premergători campaniei dacice întreprinse de Domitianus la mijlocul deceniului. În lumina orizontului de tezaure dobrogene din pragul anilor '80, indiferent dacă tezaurul de la Belica, încheiat cu monede emise în anul 78 e.n., aparține sau nu acestuia, situația ținutului de la gurile Dunării va fi fost foarte critică. S-ar părea că pe o linie marcată de depozitele monetare de la Tulcea, Babadag, Adamclisi și poate Belica, de la nord la sud, Dobrogea va fi fost devastată de un mare raid barbar.

EIN IN ADAMCLISI AUFGEFUNDENER HORT DENARI AUS FLAWIESCHER ZEIT

Zusammenfassung

RADU OCHEȘEANU

In der Gemeinde Adamclisi (Kreis Constanța) oder in der Umgebung wurde in unbekannten Umständen ein gemischtes Depot republikanischer und kaiserzeitlicher Denari aufgefunden. Dieser Hort beteht aus 36 Münzen (von denen 24 republikanischer und 12 imperialer Herkunft aus flawischer Zeit sind) und endet mit im Jahre 80 gemünzten Stücken.

Das Münzendepot von Adamclisi gehört zu einer Reihe dobrudschanischer Horte, die am Anfang der achtziger-Jahre versteckt wurden und die von Norden (Tulcea, Babadag) nach Süden (Adamclisi und wahrscheinlich Belica) einen barbarischen Einfall abstecken, der von keinen anderen historischen Quellen angegeben wird und der an der Unteren Donau in den Jahren stattfand, die dem dakischen Feldzug des Domitianus vorangingen.

Liste der Abbildungen

Taf. I. Römische republikanische Denari aus dem Hort.

Taf. II. Römische republikanische und imperiale Denari aus dem Hort.

---

[16] Pentru celelalte tezaure dobrogene vezi R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 82, tab. II, *Frecvența denarilor pentru legiuni în tezaurele din secolul I e.n.*

[17] G. Charitonov, Numismatica, 3/87, Sofia, p. 17—26.

CONTRIBUȚII PRIVIND RĂSPÎNDIREA ȘI CRONOLOGIA CERAMICII DECORATE ÎN TEHNICA BARBOTINEI DIN DOBROGEA ROMANĂ

OCTAVIAN BOUNEGRU

Cercetările arheologice sistematice și cele de salvare efectuate în ultima vreme pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră au îmbogățit considerabil cunoștințele noastre în ceea ce privește producția, datarea și difuzarea ceramicii romane de uz comun, ca și a celei de import. Se așteaptă acum publicarea, sub formă de cataloage, a marilor loturi ceramice provenind din săpăturile arheologice din cetățile dunărene și de pe litoral, precum și din săpăturile, efectuate pe scară tot mai largă în ultimii ani, din așezările rurale dobrogene. Pînă la împlinirea, măcar în parte, a acestui deziderat, ni se pare utilă prezentarea, fie a unor loturi ceramice mai mici, dar unitare din punct de vedere cronologic, fie a unor categorii ceramice anume. Cît privește ceramica decorată în tehnica barbotinei [1], care constituie obiectul intervenției de față, două ar fi motivele pentru care ne-am oprit la prezentarea ei. Mai întîi, această categorie de vase, care nu a cunoscut o răspîndire prea mare în Dobrogea, este destul de puțin cunoscută la noi [2] și, în orice caz, nu s-a bucurat de o atenție specială pentru zona care ne interesează. În al doilea rînd, descoperirea în cursul unor cercetări arheologice mai vechi, sau de dată foarte recentă a unor fragmente de vase cu barbotină, care provin din complexe închise ori din contexte stratigrafice sigure, ne-a determinat la o prezentare globală a descoperirilor de acest gen din Dobrogea. Ceramica pe care am luat-o în discuție provine din săpăturile de la Histria și din cele de la Hîrșova.

În cursul campaniilor din anii 1961—1965, în sectorul numit „Extra muros" de la Histria, a fost cercetat un cartier de locuințe de epocă romană timpurie și tîrzie [3], suprapus de o necropolă plană datată în seco-

[1] Pentru această tehnică de decorare a vaselor din perioada romană timpurie, vezi F. Oswald, T. D. Pryce, *An Introduction to the study of Terra Sigillata*, Londra, 1920, p. 22 și urmă.

[2] Vezi totuși prezentarea acestei categorii ceramice la Gh. Popilian *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 50—52.

[3] H. Nubar, MCA, 9, 1970, p. 193—201.

Fig. 1: Vas cu barbotină de la Tomis

lele IV-VI e.n. [4]. Pe baza materialului ceramic rezultat din această săpătură, încă nevalorificat [5], s-a stabilit, printre altele, că primul nivel de locuire al cartierului roman se datează în secolele I—II e.n. [6], fapt confirmat și de descoperirile monetare [7]. Din acest nivel provin cîteva fragmente ceramice decorate în tehnica barbotinei (fig. 2, 1, 2, 4, 6—8; fig. 3, 1—4). Este vorba de boluri de mici dimensiuni, cănițe, cu și fără torți, precum și castroane de dimensiuni mici și mijlocii. Alte două fragmente de boluri au fost descoperite în anul 1989 într-un sondaj stratigrafic din sectorul „Central" de la Histria [8], în nivelul I B, care se încadrează cronologic în primele trei sferturi ale secolului II e.n. [9].

O primă constatare privind ceramica cu barbotină de la Histria, este aceea că se observă o unitate a formelor, pastei și a firnisului, precum și a ornamentelor. Pentru o ne opri asupra acestora din urmă, să notăm

[4] Idem, SCIV, 22, 1971, 2, p. 199—215.

[5] Întreg lotul ceramic descoperit în sectorul EM se găsește în depozitele șantierului Histria.

[6] H. Nubar, MCA, 9, 1970, p. 196.

[7] Dintre monedele descoperite în acest nivel de locuire, menționăm două de la Traian, una de la Antoninus Pius și una de la Faustina (C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914—1970*, București, 1973, nr. 1039, 1046, 1068, 1072).

[8] În acest sector este în curs de cercetare un mare edificiu basilical din secolul VI e.n. Acest sondaj stratigrafic, notat S α, a fost practicat sub nivelurile basilicii pînă la stîncă, pentru a se urmări adîncimea fundațiilor zidurilor exterioare ale edificiului.

mai întîi că ele se constituie din forme care se repetă la exemplare diferite : picături de apă, lunule, festoane, șiruri de perle, pastile. Decorul vaselor este aplicat fie pe partea mai bombată a acestora, fie spre buză. Aceleași ornamente le regăsim și pe alte cîteva vase cu barbotină descoperite în necropola tumulară [10] și din edificiul termal nr. II de la Histria [11], toate datate în secolele I—II e.n. Ceea ce frapează în mod deosebit la toate aceste vase este existența, cu unele excepții nesemnificative, a unui firnis de culoare portocalie sau roșie-portocalie, strălucitor la unele exemplare și mat la majoritatea acestora. De altfel, aceste constatări privind ornamentul și firnisul ceramicii cu barbotină de la Histria, sînt valabile și pentru cele cîteva vase decorate în această tehnică descoperite pînă în prezent în centrele de pe litoral. Astfel, la Enisala [12] și la Callatis [13] s-au descoperit boluri decorate cu picături alungite, la Tomis [14] a fost descoperit un castron de mici dimensiuni și decorat cu festoane, iar de la Neptun [15] și Callatis [16] provin cîteva castroane cu pereții înalți, decorate cu lunule și picături.

Se cuvine a fi amintit și faptul că unele boluri și cănițe de la Histria, în special cele decorate cu picături și lunule (fig. 2, 1—8 ; și de la Callatis, pot fi încadrate în categoria cunoscută sub numele de „céramique à parois fines" [17], categorie ceramică în cadrul căreia decorul în tehnica barbotinei este de departe cel mai frecvent [18]. Aceste vase, care sînt în general vase de băut, cunosc o largă răspîndire începînd de la jumătatea secolului I e.n. [19] și au fost produse în centrele iberice și nord-italice pentru a concura produsele similare din sticlă [20].

Caracteristicile tehnice ale vaselor prezentate mai sus (pasta și mai ales firnisul de culoare portocalie sau de nuanțe intermediare spre roșu), ca și decorul lor, vădesc pronunțate afinități cu ceramica de producție estică. Este adevărat că se poate presupune și o producție locală a acestui gen de ceramică, păstrînd tradițiile din perioada elenistică tîrzie, în atelierele ceramice din cetățile de pe litoral, cum ar fi cele de la Histria,

---

[9] Al. Suceveanu, Dacia, 13, N.S., 1969, p. 229—265 ; idem, *Histria VI. Les thermes romaines*, București, 1982, *passim*.

[10] P. Alexandrescu, *Histria II*, București, 1968, p. 198, pl. 99, XXX, 10.

[11] Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 5, 13 ; 11, 1.

[12] M. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 34, pl. IV, 5.

[13] Piesa a fost descoperită într-un mormînt roman din secolul II e.n. Informație N. Cheluță-Georgescu.

[14] M. Bucovală, Pontica, 3, 1970, p. 199, fig. 2, c.

[15] C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 256, fig. 37.

[16] N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 182, pl. 6, 4. Recent, într-un mormînt datat în secolul II e.n., a mai fost descoperit un exemplar identic. Informație N. Cheluță-Georgescu.

[17] F. Mayet, *Les céramiques à parois fines dans la péninsule Ibérique*, Paris, 1975, p. 3—6.

[18] *Ibidem*, p. 7.

[19] Idem, *Fouilles de Conimbriga VI. Céramique diverse et verres*, Paris, 1976, p. 27—28.

[20] Vezi intervențiile lui N. Lamboglia și F. Mayet în *À propos des céramiques de Conimbriga. Table ronde tenue à Conimbriga (Portugal) les 25—26—27 Mars* 1975, Paris, 1976, p. 94—97.

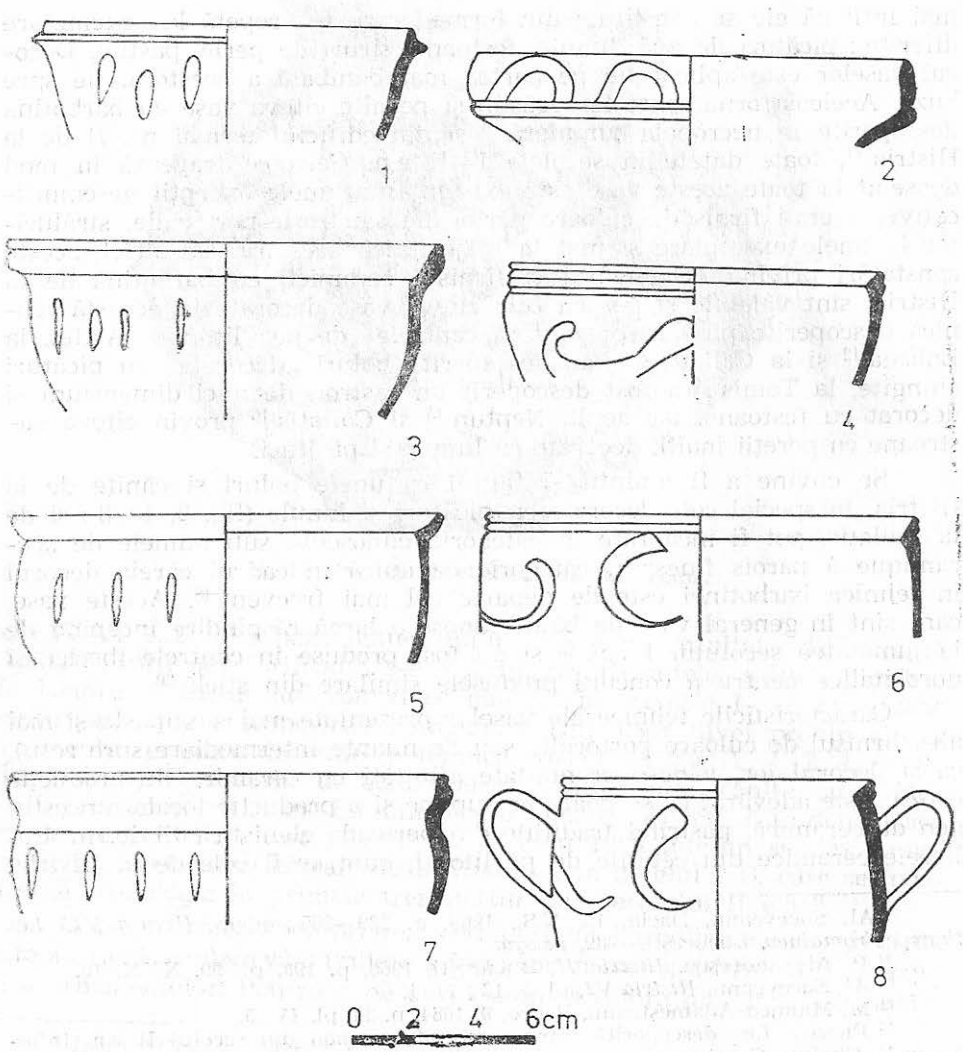

Fig. 2 : 1—8 Ceramică cu barbotină de la Histria

în legătură cu care, pentru secolul II e.n., avem unele indicii [21]. Pînă la apariția unor dovezi mai concludente în acest sens, credem însă că ceramica cu barbotină de la Histria și de la Callatis provine din centrele

[21] Vezi M. Coja, P. Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*, București, 1979, p. 40, unde se arată că zona cuptoarelor ceramice de la Histria, care încep să producă încă din secolul VI î.e.n., funcționează din plin pînă în secolul II e.n. De semnalat și o mai veche descoperire, în urma căreia a fost pus în evidență, în apropierea porții mari a cetății romane tîrzii, un cuptor pentru ceramică fină, în care s-au găsit monede de la Traian și Antoninus Pius (V. Canarache, S. Dimitriu, în *Histria I. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 171).

ceramice microasiatice, est-mediteraneene în general, centre care se situează într-una din zonele în care a apărut ceramica cu acest decor [22]. Face excepţie doar un vas descoperit recent într-un mormînt de inhumaţie de la Tomis [23]. Este vorba despre o căniţă cu o toartă al cărei exterior este acoperit cu o glazură galben-verzuie, peste care este aplicat un ornament în formă de solzi de pin, de culoare maroniu-verzuie (fig. 1). Astfel de vase au apărut atît în zona de care ne ocupăm, la Troesmis [24] şi la Barboşi [25], cît şi, în mod frecvent, în Dacia [26], Pannonia [27], Germania [28] şi Hispania [29]. Presupunem că vasul de la Tomis provine din atelierele de la Butovo, unde a fost produs cu precădere în a doua jumătate a secolului II e.n. [30], deşi nu excludem nici centrele din Betica sau din Gallia sudică, zone în care, aşa cum s-a dovedit deja [31], producţia acestor vase capătă o mare amploare începînd cu a doua jumătate a secolului I e.n.

În ceea ce priveşte ceramica cu barbotină de la Hîrşova, ea provine din două situri arheologice. Patru vase întregi, de forme diferite, au fost descoperite într-o aşezare getică de epocă romană, situată în apropierea oraşului, în punctul numit „la moară", care poate fi încadrată cronologic între a doua jumătate a secolului I şi sfîrşitul secolului II e.n. [32]. Alte cîteva fragmente de castroane şi boluri au fost descoperite în vara anului

---

[22] H. Goldmann, în *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, I, Princeton, 1950, p. 184—189. În ceea ce priveşte ceramica microasiatică, în ultima jumătate de secol s-au încercat mai multe categorisiri, pornindu-se de la criteriul stilistic. Astfel, J. H. Iliffe împărţea această ceramică în două grupe : ceramica „samiană" şi ceramica „pergameniană", în care era inclusă şi aşa numita grupă Çandarli (J. H. Iliffe, *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestina*, VI, 1936, p. 4 şi urm.). Mai tîrziu, Fr. O. Waagé, *Ceramics and Islamic Coins*, în *Antioch on the Orontes*, IV, 1, Princeton, Londra, Haga, 1948, p. 39—40, numea ceramica cu firnis maroniu roşcat din secolul I e.n. „Early Roman Pergamene Pottery" (produsă undeva în estul Mediteranei), iar pe cea cu firnis portocaliu, datată în secolele I—II e.n., „Samian Pottery", fără a-i indica centrul de producţie. În sfîrşit, ultima clasificare mai importantă a acestei ceramici o găsim la K. M. Kenyon, în *The Objects from Samaria*, Londra, 1957, p.281—306, care propunea pentru ceramica „pergameniană" termenul de „Eastern Sigilllata A", iar pentru cea „samiană", produsă în atelierele de la Samos, Efes, Priene, termenul de „Eastern Sigillata B". Observăm aşadar că ceramica decorată în tehnica barbotinei cu firnis portocaliu de la Histria se încadrează perfect în grupa ceramică „samiană" sau, după cum am arătat mai sus, în cea numită „Eastern Sigillata B".

[23] Informaţie şi foto C. Chera şi V. Lungu, cărora le mulţumim.

[24] A. Opaiţ, Peuce, 8, 1980, p. 336, pl. VI, 3.

[25] S. Sanie, *Civilizaţia, romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iaşi, 1981.

[26] Gh. Popilian, *op. cit.*, pl. XX, nr. 240.

[27] E. Bónis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, Diss. Pann., ser. II, nr. 20, Budapesta, 1942, pl. XX, 1.

[28] B. Heukemes, *Römische Keramik aus Heildelberg*, Bonn, 1969, pl. 21.

[29] M. Vegas, *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*, Barcelona, 1972, p. 77, fig. 25, 11 ; A. López Mullos, Ampurias, 43, 1981, p. 205, fig. 1, Ia-b.

[30] B. Sultov, *Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (I-nd— IV-th Century)*, Sofia, 1985, p. 70, pl. XXXII, 5.

[31] F. Mayet, *Les céramiques à parois fines...*, p. 151, harta 9.

[32] O. Bounegru, P. Haşotti, A. Murat, SCIVA, 40, 1989, 3, p. 273—294.

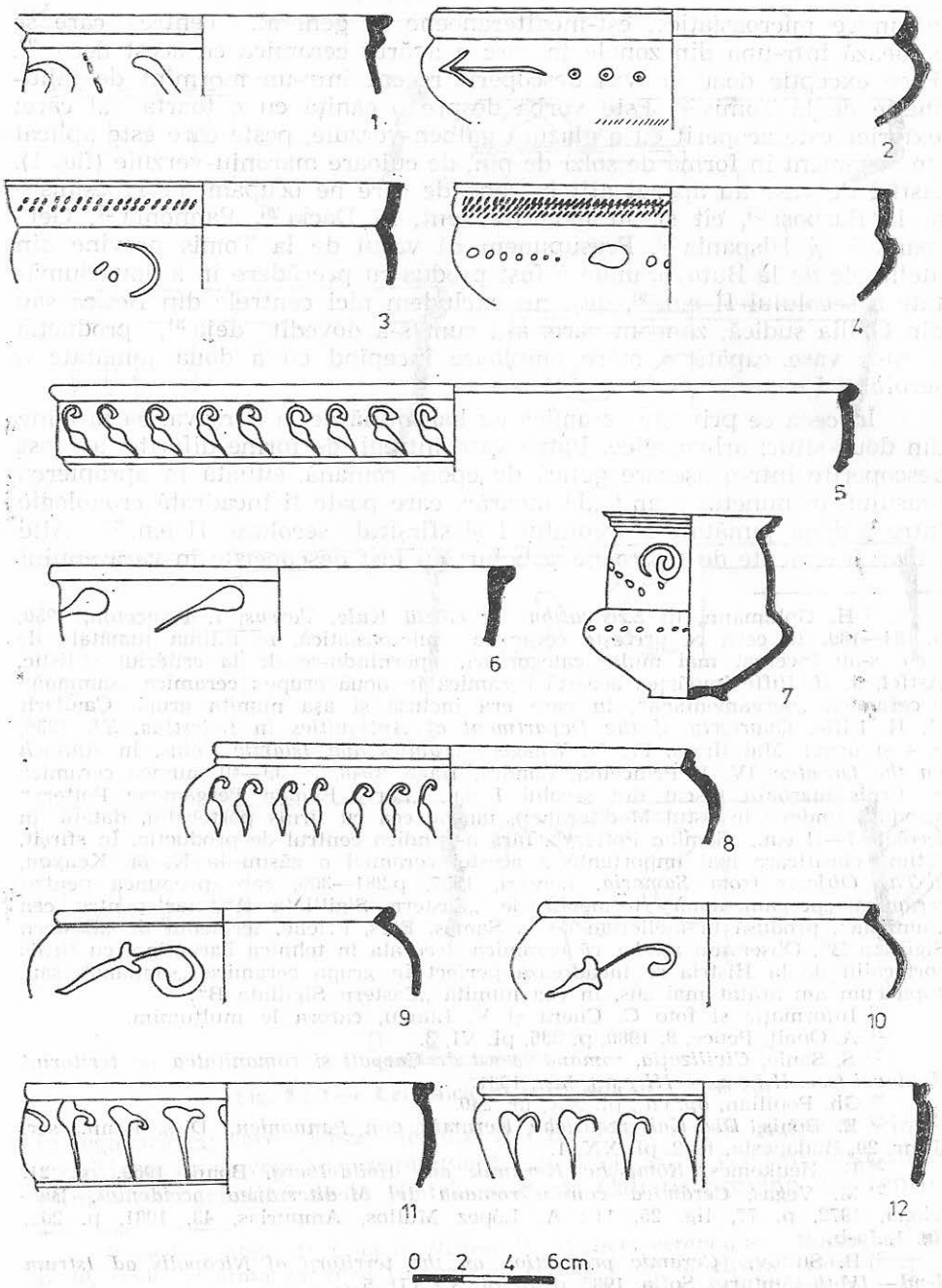

Fig. 3 : 1—4 Ceramică cu barbotină de la Histria ; 5—12 Ceramică cu barbotină de la Hîrşova

1989 într-o groapă menajeră [33], care a apărut în groapa de fundație a unui bloc din orașul Hîrșova, într-o zonă în care se afla, după toate probabilitățile, locuirea civilă din apropierea castrului roman. Din această groapă, pe lîngă o mare cantitate de fragmente ceramice romane de uz comun și cîteva fragmente de vase getice lucrate cu mîna, provin trei monede, dintre care două ilizibile, iar una de la Marcus Aurelius.

Față de ceramica cu barbotină din zona litoralului, cea descoperită la Hîrșova prezintă deosebiri evidente în ceea ce privește forma, pasta și decorul, vădind similitudini cu ceramica produsă în atelierele din zona Nicopolis ad Istrum, dar și cu unele mai îndepărtate. Astfel, farfuria decorată cu „melci" și cu *planta pedis*, descoperită în așezarea din punctul „la moară" (fig. 4,3), este sigur produsă în atelierele de la Pavlikeni [34], unde se pare că această formă a fost preluată din producția centrelor din vestul Imperiului [35]. Tot din atelierele de la Pavlikeni [35] provine și craterul decorat cu frunze și spirale și acoperit cu firnis brun-verzui (fig. 4, 2). Alte vase cu barbotină descoperite la Hîrșova, anume cănița cu spirale și șiruri de perle (fig. 3, 7) și, mai ales, castroanele și bolurile decorate cu frunze lanceolate (fig. 3, 5, 8, 11, 12), prin forma și decorul lor indică

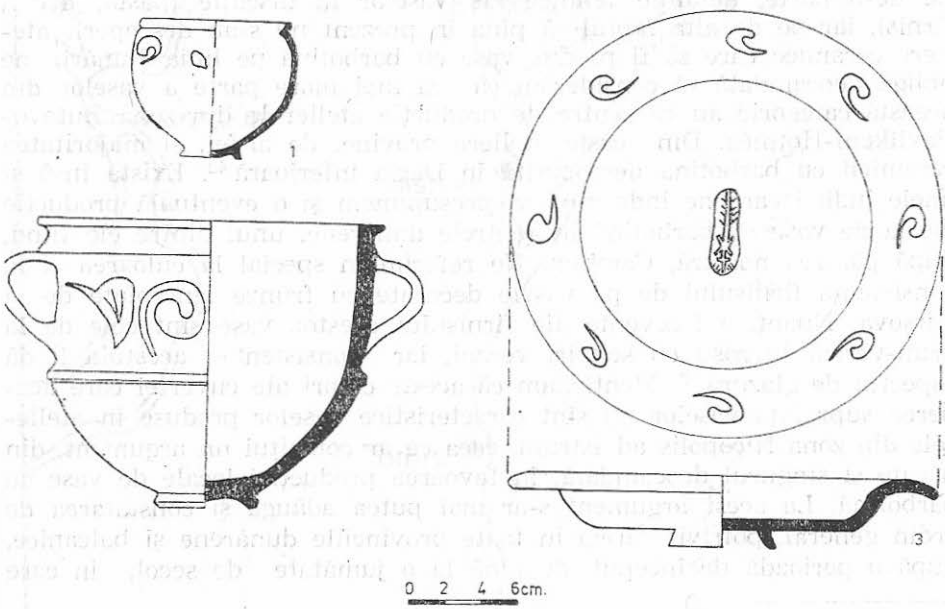

Fig. 4: 1—3 Ceramică cu barbotină de la Hîrșova

[33] Informație P. Hașotti, căruia îi mulțumim pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialul ceramic.

[34] B. Sultov, *op. cit.*, tip 3, pl. XXVI, 5.

[35] E. Gose, *Gefässtypen der römischen Keramik in Rheinland*, Köln, 1976, p. 130, pl. 8.

atelierele de la Butovo ca centru de producție [37]. În sfîrșit, cele două boluri decorate cu frunze lanceolate alungite (fig. 3, 9—10), își găsesc perfecte analogii cu vase similare produse în atelierele ceramice din Hispania [38], care-și încep activitatea în a doua jumătate a secolului I e.n. Este însă greu de spus dacă aceste boluri de la Hîrșova sînt importuri hispanice, sau sînt doar fabricate în maniera produselor occidentale.

Urmărind răspîndirea vaselor decorate în tehnica barbotinei pe linia Dunării (fig. 5), luînd în considerație numai materialul publicat, se poate observa o concentrare a acestora în zona Hîrșova-Troesmis-Dinogeția. Decorul cu spirale și șiruri de perle plasate pe partea bombată a vaselor, îl regăsim la Troesmis [39] și la Niculițel [40]. Deosebit de semnificativă este și descoperirea la Dinogeția a mai multor vase avînd aceeași formă și același decor cu cele de la Hîrșova. Mai mult decît atît, ceramica cu barbotină de la Dinogeția [41] a fost găsită într-o locuință în care a apărut o monedă de la Marcus Aurelius și împreună cu două fragmente *terra sigillata* sud-gallice de la jumătatea secolului II e.n., perioadă ce coincide cu datarea vaselor de la Hîrșova.

Problema proveniență ceramicii cu barbotină de pe linia Dunării nu este atît de simplă cum ar părea la prima vedere. Este adevărat că, pe de-o parte, detaliile tehnice ale vaselor în discuție (pastă, decor, firnis), iar pe de alta faptul că pînă în prezent nu s-au descoperit ateliere ceramice care să fi produs vase cu barbotină pe linia Dunării, ne obligă deocamdată să considerăm că cea mai mare parte a vaselor din această categorie au ca centre de producție atelierele din zona Butovo-Pavlikeni-Hotniča. Din aceste ateliere provine, de altfel, și majoritatea ceramicii cu barbotină descoperită în Dacia inferioară [42]. Există însă și unele indicii care ne îndeamnă să presupunem și o eventuală producție locală de vase cu barbotină în centrele dunărene, unul dintre ele fiind, după părerea noastră, Carsium. Ne referim în special la culoarea și la consistența firnisului de pe vasele decorate cu frunze lanceolate de la Hîrșova. Nuanțele frecvente ale firnisului acestor vase sînt cele de la brun-verzui la roșu cu sclipiri verzui, iar consistența acestuia îi dă aspectul de glazură [43]. Menționăm că aceste culori ale cuvertei care acoperea suprafața vaselor nu sînt caracteristice vaselor produse în atelierele din zona Nicopolis ad Istrum, ceea ce ar constitui un argument, din păcate și singurul deocamdată, în favoarea producției locale de vase cu barbotină. La acest argument s-ar mai putea adăuga și constatarea de ordin general, potrivit căreia în toate provinciile dunărene și balcanice, după o perioadă de început, de pînă la o jumătate de secol, în care

[36] B. Sultov, *op. cit.*, p. 91, pl. XLVIII, 9.

[37] *Ibidem*, p. 79, tip 11, pl. XXXVIII ; p. 66, tip 1c, pl. XXIX, 1.

[38] F. Mayet, *op. cit.*, p. 155—157, harta 10.

[39] A. Opaiț, *op. cit.*, p. 336, pl. XIII, 3, 4.

[40] V. H. Baumann, Peuce, 8, 1980, p. 376, pl. XIX.

[41] Gh. Ștefan, SCIV, 9, 1958, 1, p. 66, fig. 5, 1—4.

[42] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 52.

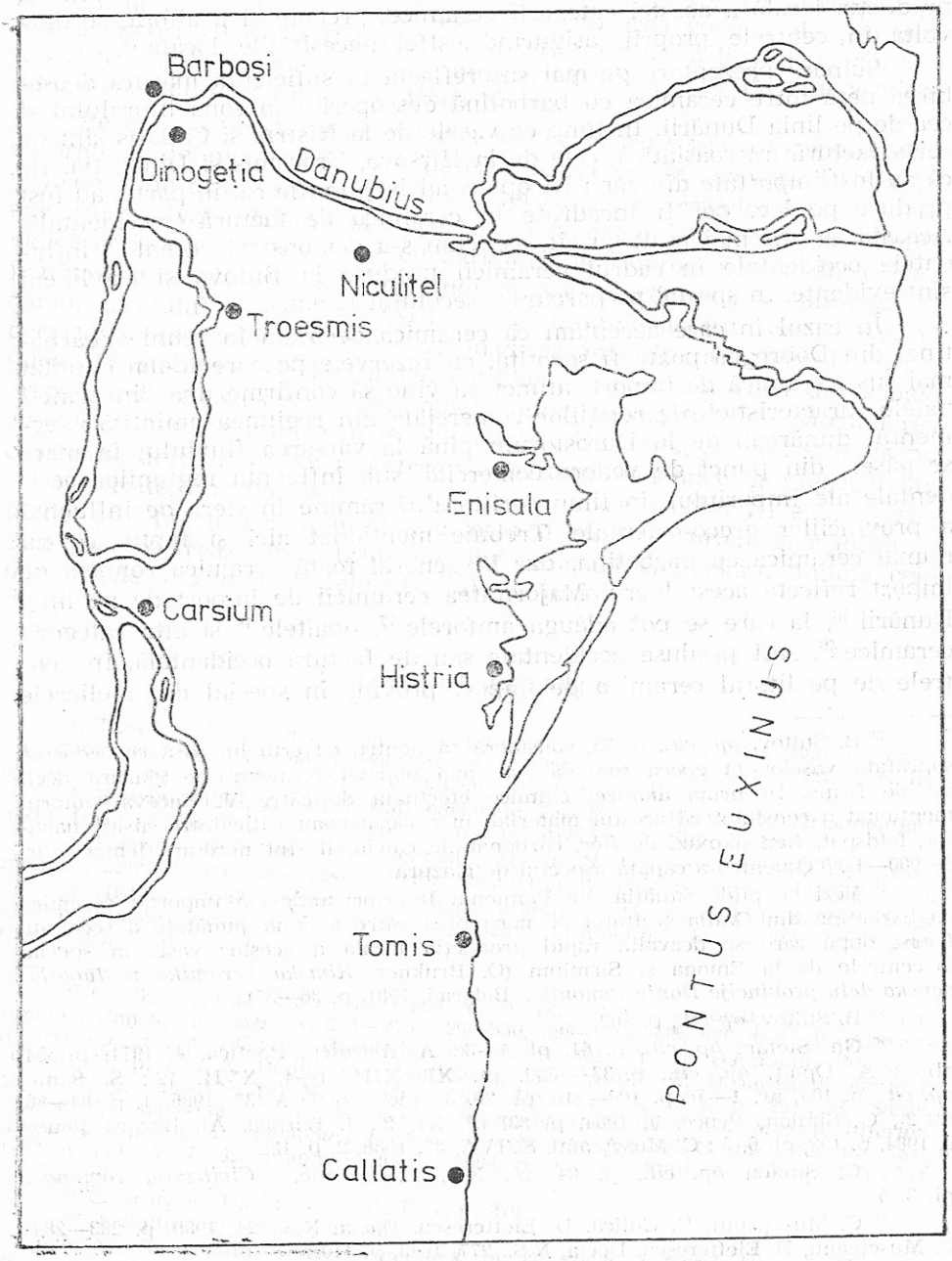

Fig. 5 : Răspîndirea ceramicii cu barbotină în Dobrogea romană

abundă importurile ceramice de vase decorate în tehnica barbotinei, producția locală a acestei categorii ceramice, precum și a altora, se dezvoltă în centrele proprii, asigurînd astfel necesitățile locale [44].

Sumara prezentare de mai sus reflectă în suficientă măsură deosebirea netă între ceramica cu barbotină descoperită în zona litoralului și cea de pe linia Dunării. În timp ce vasele de la Histria și Callatis sînt de certă factură microasiatică, cele de la Hîrșova, Troesmis și Dinogeția, fie că au fost importate din zona Nicopolis ad Istrum, fie că, în parte, au fost produse pe loc, pot fi încadrate în ceramica de factură occidentală. Aceasta cu atît mai mult cu cît, așa cum s-a demonstrat recent [45], influențele occidentale în cadrul ceramicii produse la Butovo și Pavlikeni sînt evidente, în special pe parcursul secolului II e.n.

În cazul în care acceptăm că ceramica decorată în tehnica barbotinei din Dobrogea poate fi socotită, cu rezervele pe care le-am enunțat mai sus, ceramică de import, atunci ea vine să confirme una din principalele caracteristici ale relațiilor comerciale din regiunea amintită : segmentul dunărean de la Durostorum pînă la vărsarea fluviului în mare se găsea, din punct de vedere comercial, sub influența regiunilor occidentale ale Imperiului, în timp ce litoralul rămîne în sfera de influență a provinciilor greco-orientale. Trebuie menționat aici și faptul că nu numai ceramica cu barbotină, dar în general toată ceramica romană de import reflectă acest lucru. Majoritatea ceramicii de import de pe linia Dunării [46], la care se pot adăuga amforele [47], opaițele [48] și alte categorii ceramice [49], sînt produse occidentale sau de factură occidentală. În centrele de pe litoral ceramica de import provine în special din atelierele

---

[43] B. Sultov, *op. cit.*, p. 55, consideră că pentru cuverta lucioasă ce acoperea suprafața vaselor în epoca romană este mai potrivit termenul de glazură decît cel de firnis. În urma analizei chimice efectuată de către V. Naceva, autorul menționat a constatat că acestui material, în a cărui compoziție intra nisip cuarțifer, feldspat, fier și oxizi de fier, carbonat de calciu, îi sînt necesare temperaturi de 900—1250°C pentru a căpăta aspectul de glazură.

[44] Vezi de pildă situația din Pannonia Inferior, unde s-a importat ceramică cu barbotină din Gallia și Italia de nord pînă către a doua jumătate a secolului I e.n., după care se dezvoltă rapid producția locală a acestor vase, în special în centrele de la Emona și Sirmium (O. Brukner, *Rimska keramika u Jugoslovenska delu provincije Donje Panonije*, Belgrad, 1981, p. 36—37).

[45] B. Sultov, *op cit.*, p. 102.

[46] Gh. Stefan, *op. cit.*, p. 61, pl. 1—3 ; A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 354, pl. 3 ; A. Opaiț, *op. cit.*, p. 334—339. pl. XI, XIII, 1—4, XVII, 12 ; S. Sanie, *op. cit.*, p. 103, nr. 1—5 ; p. 109—110, pl. 20, 3 ; idem, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 84—86, pl. 2 ; G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 83, pl. XI, 2 ; I. Barnea, Al. Barnea Peuce, 9, 1984, p. 102, pl. 6, 3 ; C. Mușețeanu, SCIVA, 37, 1986, 2, p. 182.

[47] G. Simion *op. cit.*, p. 84, pl. XII, 1 ;S. Sanie, *Civilizația romană...*, pl. 3, 5.

[48] C. Mușețeanu, V. Culică, D. Elefterescu, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 283—284 ; C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Docia, N.S., 277, 1983, p. 110.

[49] V. Culică, SCIV, 16, 1965, 1, p. 374—376 ; C. C. Petolescu, Pontica, 17, 1984, p. 72—73.

microasiatice [50], dar și din cele siriene [51]. Adăugînd la acestea și alte categorii de obiecte de import (bronzuri, sticlărie), care, cu unele excepții, sînt la fel de semnificative pentru conturarea zonelor de proveniență a importurilor din Dobrogea, se poate aprecia că linia Dunării, sub raportul relațiilor comerciale, era mult mai deschisă provinciilor occidentale în comparație cu litoralul Mării Negre.

Pe baza contextelor arheologiei sigure în care s-au descoperit vase decorate în tehnica barbotinei, putem afirma că, în momentul de față, problema încadrării cronologice a acestei categorii ceramice este în mare măsură rezolvată. Lăsînd la o parte cîteva exemplare care ar putea indica o pătrundere a vaselor cu barbotină în Dobrogea încă din a doua jumătate a secolului I e.n., răspîndirea acestei ceramici se plasează în cursul secolului II e.n., nedepășind însă limitele acestui secol. Această perioadă corespunde cu epoca de maximă înflorire a producției ceramice din atelierele de la Butovo-Pavlikeni [52], dar și a celei din zonele greco-orientale. Nu avem deocamdată indicii în legătură cu pătrunderea acestei categorii ceramice în secolul III e.n. De altfel, această situație nu constituie deci un reflex al întregii activități economice, meșteșugărești, și comerciale, din Dobrogea romană. Începînd cu secolul III e.n., importurile, deși nu dispar cu totul, fac tot mai mult loc produselor locale [53], care mai păstrează însă tradițiile din perioada anterioară, anume cele occidentale pe Dunăre și cele orientale pe litoral.

CATALOGUL CERAMICII

1. Tomis — 1986, mormînt de inhumație în firidă. Cănuță cu o toartă ; pastă fină, cărămizie ; glazură galben-verzuie la exterior ; pe corp, decor cu solzi de pin acoperiți cu o glazură de culoare maroniu-verzuie (fig. 1).

2. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 25—26, —1,10 m. Bol fragmentar ; pastă fină, cărămizie ; firnis oranj-cărămiziu, strălucitor (fig. 2, 1).

3. Histria — 1989, sectorul „Central", caseta N 11, nivelul I B. Bol fragmentar ; pastă foarte fină, roșie ; firnis strălucitor de culoare portocalie (fig. 2, 3).

4. Histria — 1989, sectorul „Central", caseta N 11, nivelul I B. Bol fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis strălucitor de culoare roșie-portocalie (fig. 2, 5).

---

[50] G. Severeanu, BSNR, 23, 1929, p. 9, pl. 3 ; C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1966, nr. 271—273, 329—330, 398—402, 435, 676, 652 ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 206 ; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 301 ; V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 39 ; A. Rădulescu, Pontica, 9, 1976, p.102 ; E. Bîrlădeanu, Pontica, 10, 1977, p. 128—129, pl. V, 7 ; C. Băluță, Pontica, 14, 1981, p. 264 ; S. Sanie, *op. cit.*, p. 138—146 ; C. C. Petolescu, *Mortaria ștampilate din Moesia Inferior*, *Studia antiqua et archaeologica I. Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata*, Iași, 1983, p. 173 ; V. H. Baumann, Peuce, 9, 1984, p. 53 ; A. Opaiț, *op. cit.*, p. 298—304, pl. V, 1, 3.

[51] C. Scorpan, Dacia, N..S., 21, 1977, p. 270.

[52] B. Sultov, *op. cit.*, p. 92—93.

[53] Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (sec. I—III e.n.)*, București, 1977, p. 110—132.

5. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 1—4, —1,65 m. Bol fragmentar ; pastă fină, cărămizie ; firnis de culoare portocalie la exterior (fig. 2, 7).

6. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 36—37, —1,80 m. Castron fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis mat de culoare portocalie (fig. 2, 6). Decor identic la T. Knipovici, *Materialen zur römisch-germanischen Keramik, IV, 1. Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, Frankfurt a.M., 1929, pl. II, 24, datat în secolul I e.n.

7. Histria — 1962,sectorul EM, carourile 5—6, — 1,10 m. Bol fragmentar ; pastă fină, cărămizie ; firnis mat de culoare brun-verzuie la exterior (fig. 2, 4).

8. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 23—25, — 1,80 m. Bol (?) fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis mat de culoare poartocalie (fig. 2, 6).

9. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 23—25, — 1,90 m. Căniță cu două torți fragmentară ; pastă fină, cărămizie ; firnis mat de culoare portocalie (fig. 2, 8).

10. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 5—6, — 1,80 m. Castron fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis mat de culoare portocalie (fig. 3, 1).

11. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 28—28, — 2,10 m. Castron fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis lucios de culoare portocalie (fig. 3, 3).

12. Histria — 1962, sectorul EM, carourile 36—37, — 1,85 m. Castron fragmentar ; pastă fină, roșie-cărămizie ; firnis strălucitor de culoare portocalie (fig. 3, 4).

13. Histria — 1962, sectorul EM, caroul 24, — 1,90 m. Castron fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis mat de culoare portocalie cu reflexe verzui (fig. 3, 2).

14. Hîrșova — 1987, „la moară". Farfurie ; pastă fină, galben-cărămizie ; firnis de culoare cărămizie la exterior (fig. 4, 3).

15. Hîrșova — 1987, „la moară". Bol ; pastă fină, roșie-cărămizie ; firnis mat de culoare brun-roșcată (fig. 4, 1). Decor identic pe un vas de la Mérida (vezi F. Mayet, *Fouilles de Conimbriga VI*, p. 36, nr. 73, pl. VIII).

16. Hîrșova — 1987, „la moară". Crater ; pastă fină, cenușiu-verzuie ; firnis de culoare brun-verzuie la exterior (fig. 4, 2).

17. Hîrșova — 1987, „la moară". Căniță ; pastă foarte fină, galben-cărămizie ; firnis de culoare brun-roșcată la exterior (fig. 3, 7). Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, pl. XX, 238.

18. Hîrșova — 1989, strada Vadului, groapă menajeră. Bol fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis lucios de culoare brun-cărămizie (fig. 3, 1). Gh. Popilian, *op. cit.*, pl. XIX, 226—227.

19. Hîrșova — 1989, strada Vadului, groapă menajeră. Castron fragmentar ; pastă foarte fină, roșie ; firnis strălucitor de culoare brun-verzuie (fig. 3, 12).

20. Hîrșova — 1989, strada Vadului, groapă menajeră. Bol fragmentar ; pastă foarte fină, cărămizie ; firnis cu aspect de glazură, de culoare roșie cu reflexe verzui (fig. 3, 8). Gh. Popilian, *op. cit.*, pl. XVIII, 218.

21. Hîrșova — 1989, strada Vadului, groapă menajeră. Castron fragmentar ; pastă foarte fină, gălbui- cărămizie ; firnis cu aspect de glazură de culoare brun-verzuie (fig. 3, 5).

22. Hîrșova — 1989, strada Vadului, groapă menajeră. Castron fragmentar ; pastă fină, cărămizie ; firnis mat de culoare roșie-cărămizie (fig. 3, 6).

23. Hîrșova — 1989, strada Vadului, groapă menajeră. Bol fragmentar ; pastă fină, roșie-cărămizie ; firnis strălucitor de culoare cărămizie cu reflexe verzui (fig. 3, 10).

24. Hîrșova — 1989, strada Vadului, groapă menajeră. Bol fragmentar ; pastă fină, roșie-cărămizie ; firnis strălucitor de culoare cărămiziei cu reflexe verzui (fig. 3, 9).

BEITRÄGE, DIE CHRONOLOGIE UND AUSBREITUNG DER MIT BARBOTINE-TECHNIK VERZIERTEN KERAMIK AUS DER DOBRUDSCHA BETREFFEND

Zusammenfassung

OCTAVIAN BOUNEGRU

Es wird von der Analyse einiger Keramikgruppen ausgegangen, die entweder aus älteren Ausgrabungen oder aus neueren Forschungen stammen. Von Histria stammen mehrere Keramikfragmente, die mit der Barbotine-Technik verziert sind, die während der Forschungen der Jahre 1962 *extra muros* ausgefunfen wurden (Abb. 2). In Hîrşova wurden drei vollständige, mit derselben Technik verzierte Gefässe in einer getischen Siedlung aus römischer Epoche aufgefunden, die zeitlich von der Mitte des 1. Jh.u.Z. bis in die zweite Hölfte des 2. Jh.u.Z. reicht (Abb. 3—4). Ebenfalls von Hîrşova stammen einige mit dieser Technik verzierte Keramikfragmente, die im Jahre 1989 in einer Abfallgrube, in nächster Nähe des römischen Kastrums aufgefunden wurden ; die Keramik aus der Grube kann zur Mitte des 2. Jh.u.Z. datiert werden (Abb. 3). Zwischen den Berbotine-Gefässen von Hîrşova und denjenigen von Histria kann ein klarer Unterschied beobachtet werden, sowohl die Verzierung, wie auch die Paste und die Firnisfarbe batreffend. Während bei den Gefässen von Hîrşova als Verzierung die Wasserblätter verwiegen, besteht diejenige auf den Gefässen von Histria aus Perlenreihen, Warzenreihen, runden Schuppen. Ebenso offenbar ist auch der Unterschied zwischen den Firnisfarben der Gefässe aus den beiden erwähnten Siedlungen. In Histria ist die Firnisfarbe orange und hat einen matten Aspekt, während in Hîrşova der Grossteil der Gefässe mit einem scheinenden, metallischen Firnis von roter oder braunrötlicher Farbe bedeckt ist. Es wird erwogen, dass die Barotine-Keramik von Histria aus den kleinasiatischen Zentren und diejenige von Hîrşova aus den Werkstätten der Gegend Nicopolis ad Istrum, besonders aus denjenigen von Butovo stammen. Ein besonderes Interesse kommt einem in Tomis aufgefundenen Gefäss zu, dessen Verzierung aus einem Schuppenmuster besteht, das mit einer braungrünlichen Glasur bedeckt ist (Abb. 1). Im Allgemeinen kennt die Barbotine-Keramik eine verhältnismässig grosse Ausbreitung in den Festungen entlang der Donau, mit dem Ende des 1. Jh. beginnend und bis gegen die zweite Hälfte des 2. Jh.u.Z. (Abb. 5). Bis jetzt gibt es keine Hinweise für die Verlängerung der Ausstrahlung dieser Keramikart über den Beginn des 3. Jh.u.Z. hinweg. Die Möglichkeit eines Vorhandenseins von ortsständigen Werkstätten, die diesartige Gefässe erzeugt haben wird nicht ausgeschlosen (vielleicht im Gebiet Hîrşova).

O NOUĂ UNITATE MILITARĂ ROMANĂ ÎN SUD-VESTUL DOBROGEI

M. IRIMIA

În zona cetății romano-bizantine de la Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța), identificată de mulți cercetători cu Sucidava moesică [1], a fost descoperit în anul 1987, pe plaja Dunării, un fragment de țiglă ștampilată [2]. Acesta a apărut într-un perimetru supus unei continue erodări datorate viiturilor fluviului și în care s-au semnalat în decursul anilor numeroase alte materiale arheologice importante [3].

Țigla fragmentară are dimensiunile actuale de 14,5×11×2,1 cm Pastă densă, roșie-cămizie, cu mică și foarte puține concrețiuni calcaroase. Din punct de vedere al compoziției pastei piesa este caracteristică materialului de construcție lucrat în antichitate în această zonă a Dobrogei. Pe suprafața grunzuroasă, parțial exfoliată, se păstrează nisipul fin provenit din stratul peste care a fost așezată țigla crudă, după modelare. Dimensiunile actuale ale ștampilei: 5,8×2,5 cm; înălțimea literelor 1,6 cm. Legenda păstrată : ... OHIIC. Sub literele ștampilei, imprimate negativ în pastă, apare o mică șănțuire orizontală (ca latura incompletă a unui chenar), continuată de o profilatură foarte puțin pronunțată (fig. 1/1 ; 2/1). Inv. 35185. Întregirea pe care o propunem este [C]OH(ORS) II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM).

---

[1] Pentru localizarea Sucidavei la Izvoarele, cf. Cpt. M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 529, n. 3 ; P. Diaconu, Pontica, 4, 1971, p. 311—318 ; idem, DIVR, București, 1976, p. 469 (Pîrjoaia) ; A. Aricescu, Dacia, NS, 14, 1970, p. 297—309 ; idem, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 137—139 ; R. Vulpe, Pontica, 5, 1972, p. 205—221 ; V. Culică, Pontica, 8, 1975, p. 215—262 ; Mihail Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 117—119 etc.

[2] Cu ocazia perieghezei efectuate împreună cu colegul Niculae Conovici, care a descoperit piesa ; îi mulțumim și cu acest prilej pentru permisiunea de a o publica.

[3] O parte din bibliografia privind descoperirile anterioare de la Izvoarele, la M. Irimia, Pontica, 18, 1985, p. 141, n. 3 ; A. Rădulescu, Tr. Cliante, Pontica, 19, 1986, p. 127 și urm. ; Mihail Zahariade, *loc. cit.*

Un alt fragment de țiglă ștampilată a fost descoperit întîmplător în anul 1976 [4] la Gura Canliei (satul Canlia, com. Lipnița), punct aflat la aproximativ șapte km în amonte de cetatea de la Izvoarele. În acest perimetru au fost descoperite prin cercetări de suprafață, precum și în urma unor săpături arheologice de salvare, materiale arheologice importante din diferite perioade, inclusiv din epoca romană [5].

Țigla fragmentară are dimensiunile actuale de 9×5,2×2,4 cm. Pastă densă, roșie-maronie, cu puțină mică în compoziție. Pe suprafața grunzuroasă se observă foarte puține urme de nisip fin. Suprafața plană, netezită, prezintă urme de mortar datorate încastrării ei într-o construcție. Marginea țiglei, care prezenta o profilatură unghiulară specifică, este ruptă. Literele sînt în relief. Dimensiunile actuale ale ștampilei: 3,2×1,8 cm; înălțimea literelor 1,5 cm. Legenda păstrată: IIC (fig. 1/2; 2/2). Întregirea pe care o propunem, nesigură totuși, este: [COHORS ?] II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM ?).

* * *

După cum se apreciază, această unitate s-a format în epoca Flaviilor sau anterior lor în partea din Syria clientelară statului roman [6]. Cea mai veche dovadă despre prezența ei în Moesia Inferior se întîlnește într-o diplomă militară din anul 99 e.n. [7]. A fost adusă din Syria la Dunărea de Jos de către împăratul Traian [8], împreună cu alte alae și cohorte, pentru a fi adăugată unităților militare existente de mai multă vreme în regiune. Cohorta va face parte, de asemenea, dintre unitățile moesice care, după războaiele dacice s-au reîntors în Moesia Inferior [9], contribuind, alături de alte legiuni și unități auxiliare, la sporirea forțelor militare romane și la desăvîrșirea procesului de fortificare a granițelor.

Cohors II Chalcidenorum a rămas în această provincie și în vremea împăratului Hadrianus (117—138), după cum o atestă două diplome mi-

[4] De către Petre Diaconu, căruia îi exprimăm și cu acest prilej întreaga noastră gratitudine pentru informațiile oferite și pentru bunăvoința cu care ne-a cedat-o spre publicare.

[5] D. Vîlceanu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 141—145; P. Diaconu, N. Anghelescu, Rev. Muz., 5, 1968, 4, p. 349—351; M. Irimia, Pontica, 14, 1981, p. 98—115; idem, Materiale și cercetări arheologice. A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981 (București, 1983), p. 163—167; idem, Materiale și cercetări arheologice. A XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982 (București, 1986), p. 68—71.

[6] W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus Gallienus*, Junker und Dühnhaupt, Berlin, 1938, p. 118—119.

[7] CIL, XVI, 45.

[8] W. Wagner, *loc. cit.*; I. Beneš, *Die römischen Auxiliarformationen im unteren Donauraum*, Sbornic Praci Filosofické faculty Brněske University, XIX, 1970, E-15, p. 174, nr. 31; idem, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Studia, archeologického ústavu československe Akademie, Věd v Brně, Academia Praha 1978, p. 24, nr. 67/30; G. Forni, *Limes*, în Dizionario epigraphica di antichità romana, IV, fasc. 30—40, Roma, p. 1274; A. Aricescu, Actes du IX Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 sept. 1972, București—Viena, 1974, p. 121.

[9] W. Wagner, *loc. cit.*; I. Beneš, *loc. cit.*

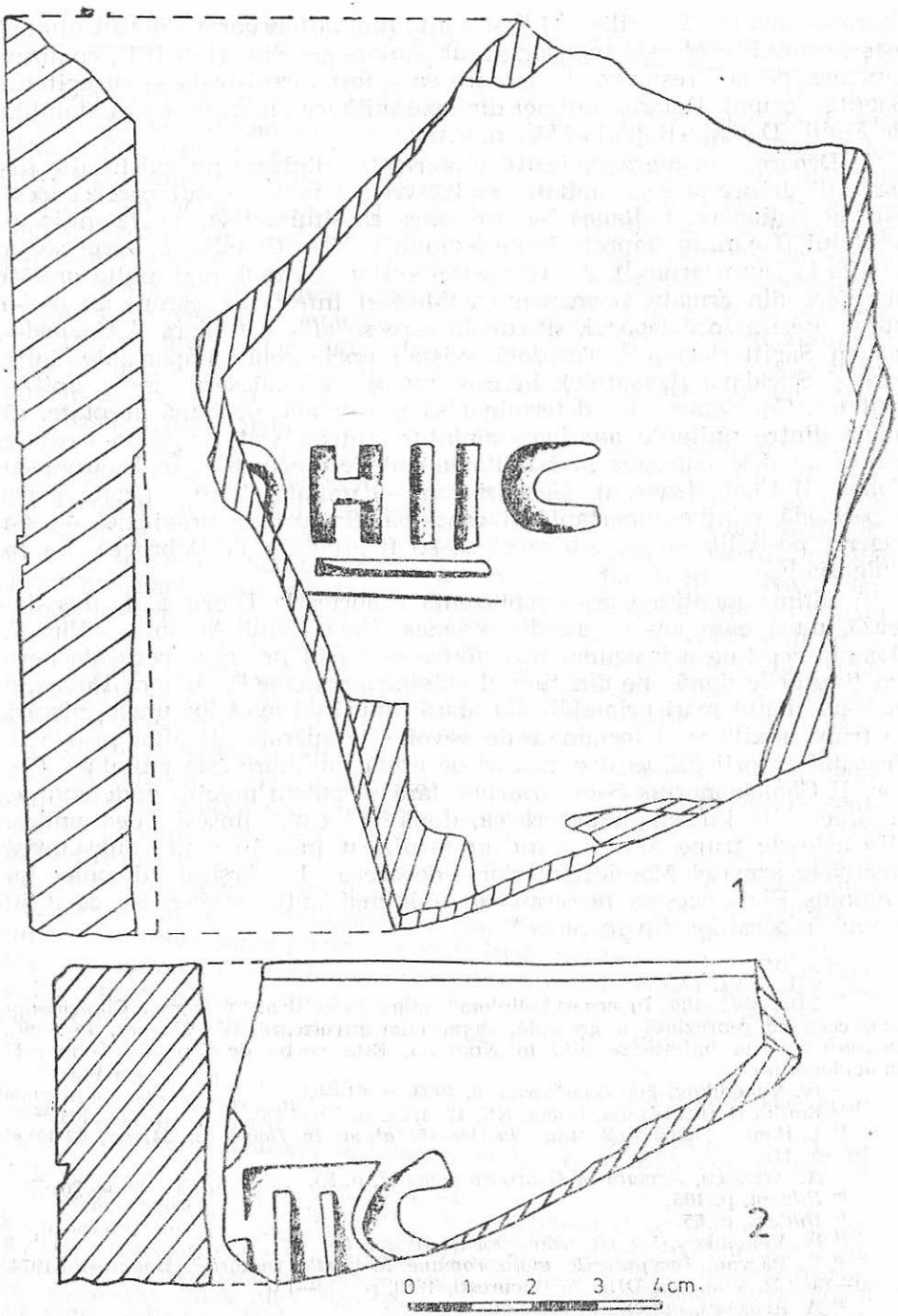

Fig. 1 — Ţigle ştampilate de la Izvoarele (1) şi Gura Canliei (2).

litare — una din 2 aprilie 134 [10] și o alta din 28 februarie 138 [11]. Unitatea este întîlnită în Moesia Inferior și sub Antoninus Pius (138-161), conform diplomei de la Brestovene [12], în care ea a fost înregistrată și cu epitetul Sag(ittariorum). Datarea ultimei diplome militare amintite a fost stabilită de Emilia Doruțiu-Boilă la 154 e.n. [13].

Deoarece în afara indicațiilor oferite de diplome nu există alte informații despre această unitate, multă vreme nu s-a putut preciza locul său de staționare. I. Beneš l-a presupus ca situîndu-se, pe la mijlocul secolului II e.n., în împrejurimile legiunii a XI-a Claudia, al cărei sediu se afla la Durostorum [14]. A. Aricescu a arătat că există mai multe unități auxiliare din armata permanentă a Moesiei Inferioare, cărora nu li s-a putut preciza încă lagărul, situate în care se afla și Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum [15]. Totodată existau unele cetăți importante, între care și Sucidava (Izvoarele), în care nu se semnalaseră încă unități militare. Constatarea l-a determinat să presupună, pe bună dreptate, că unele dintre unitățile auxiliare amintite puteau staționa și în castrele cărora nu li se cunoștea încă unitatea care le-a ocupat [16]. În legătură cu Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum — unitate care a făcut parte o perioadă relativ importantă și continuă din armata provinciei — s-a sugerat posibilitatea ca tabăra ei să se fi aflat fie în Dobrogea, fie în Bulgaria [17].

Ultima mențiune despre prezența cohortei la Dunărea de Jos datează, după cum am văzut, din vremea împăratului Antoninus Pius [18]. Domnia acestuia a însemnat una dintre cele mai prospere perioade pentru ținuturile dunărene din timpul stăpînirii romane [19]. Asupra Dobrogei nu s-au abătut mari primejdii din afară, totuși au avut loc unele mișcări de trupe auxiliare, determinate de nevoile de apărare ale altor provincii. Probabil cu prilejul acestor mișcări de unități militare este mutată și Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum, fără să putem preciza unde anume, deoarece alte informații despre ea, după 154 e.n., lipsesc deocamdată. Mișcările de trupe amintite nu au modificat însă în mod substanțial efectivele armatei Moesiei Inferior, deoarece la sfîrșitul domniei lui Antonius Pius, acestea nu erau cu mult mai puțin numeroase decît în timpul împăraților dinaintea sa [20].

---

[10] CIL, XVI. 78.

[11] CIL, XVI, 106. În această diplomă apare înregistrată Cohors I Chalcidenorum, ceea ce reprezintă o greșeală, după cum precizează W. Wagner, *loc. cit.*, deoarece această unitate se afla în Numidia. Este vorba de fapt de Cohors II Chalcidenorum.

[12] Iv. Venedikov, Izvestiia-Varna, 9, 1953, p. 61—68.

[13] Emilia Doruțiu-Boilă, Dacia, NS, 12, 1968, p. 397—400.

[14] I. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, p. 24, nr. 67/30 și tabelul nr. III.

[15] A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, p. 85.

[16] *Ibidem*, p. 105.

[17] *Ibidem*, p. 65.

[18] Iv. Venedikov, *loc. cit.*; Em. Doruțiu-Boilă, *loc. cit.*

[19] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*[2], București, 1974, p. 129—130; R. Vulpe, în DID, II, București, 1968, p. 139—151.

[20] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 93.

După cum se cunoaște, la Durostorum, față de care Sucidava (Izvoarele) se află la o distanță de aproximativ 27 km în aval [21], era sediul legiunii a XI-a Claudia, care a asigurat în mod permanent garnizoana unei părți importante din Moesia Inferior, începînd cu primii ani ai secolului II e.n. pînă în secolul al IV-lea e.n. [22]. La Izvoarele au fost descoperite relativ recent și alte tegule ștampilate — dovezi ale prezențe și activității unor subunități din Legio XI (Claudia) Pontica și Legio V Macedonica [23]. După cum s-a arătat, tegulele legiunii a V-a Macedonica par să aparțină din punct de vedere cronologic intervalului dintre începutul secolului II — 167, eventual chiar puțin ulterior anului 167, totuși nu prea îndepărtat în timp — iar ale legiunii a XI-a (Claudia) Pontica celei de a doua jumătăți a secolului II sau secolului III e.n.

Absența cercetărilor arheologice sistematice și a altor descoperiri similare în zonă împiedică, deocamdată, încadrarea cronologică mai precisă a țiglei ștampilate discutate mai sus, ca și stabilirea intervalului în care, eventual, ar fi putut staționa la Sucidava Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum. De asemenea, nu se poate preciza nici raportul acestei unități cu Legio V Macedonica și Legio XI (Claudia) Pontica. Nu putem aprecia nici dacă piesa indică prezența cohortei însăși sau numai a unei subunități, eventual în cadrul unei vexilații care să cuprindă militari ai celor două legiuni și ai cohortei amintite. Nu excludem cu totul nici posibilitatea ca țigla ștampilată în cauză să aparțină unui lot confecționat în altă parte — desigur, la o depărtare nu prea mare — și adus la Sucidava-Izvoarele pentru diverse nevoi constructive.

Pentru țigla descoperită la Gura Canliei lectura este, după cum aminteam mai sus, nesigură. Tipul de ștampilă este deosebit de al exemplarului de la Izvoarele, deoarece are literele în relief, cu totul diferite de ale tegulei discutate mai sus. Le deosebește de asemenea și pasta, situație firească dacă avem în vedere atelierele diferite în care cele două piese au fost modelate. Anterior semnalării acestei tegule, cărămizile și țiglele ștampilate de la Gura Canliei purtau numai legenda legiunii a XI-a Claudia [24]. În acest punct a fost localizată ipotetic Cimbriana, sediu pentru *milites Cimbriani* în secolele IV—V [25]. Fortificația propriu-zisă este cunoscută numai pe baza cercetării de teren efectuate de P. Polonic în 1898 [26]. Cercetările de suprafață și săpăturile de salvare întreprinse

[21] *Ibidem*, p. 138, cu discuția și asupra distanțelor dintre cele două cetăți indicate în sursele literare antice.

[22] Bibliografia în legătură cu istoria și prezența acestei legiuni, la M. Zahariade, în Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 2, Călărași, 1986, p. 181—188 și n. 1.

[23] M. Irimia, Pontica, 18, 1985, p. 141—156.

[24] Idem, Pontica, 14, 1981, p. 111; idem, Materiale și cercetări arheologice. A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981 (București, 1983), p. 167 și fig. 3/5, 6; idem, *Cercetări recente în așezarea de la Gura Canliei (Complexele romane și feudale timpurii)*, comunicare prezentată la a XVIII-a sesiune anuală de rapoarte arheologice, Alba Iulia, 1984. Pînă în prezent de la Gura Canliei provin cinci cărămizi și țigle cu ștampila legiunii a XI-a Claudia.

[25] *TIR*, L-35, p. 29; Mihail Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, p. 116—117, cu bibliografia.

[26] P. Polonic, în Natura, 24, 1935, 7, p. 10.

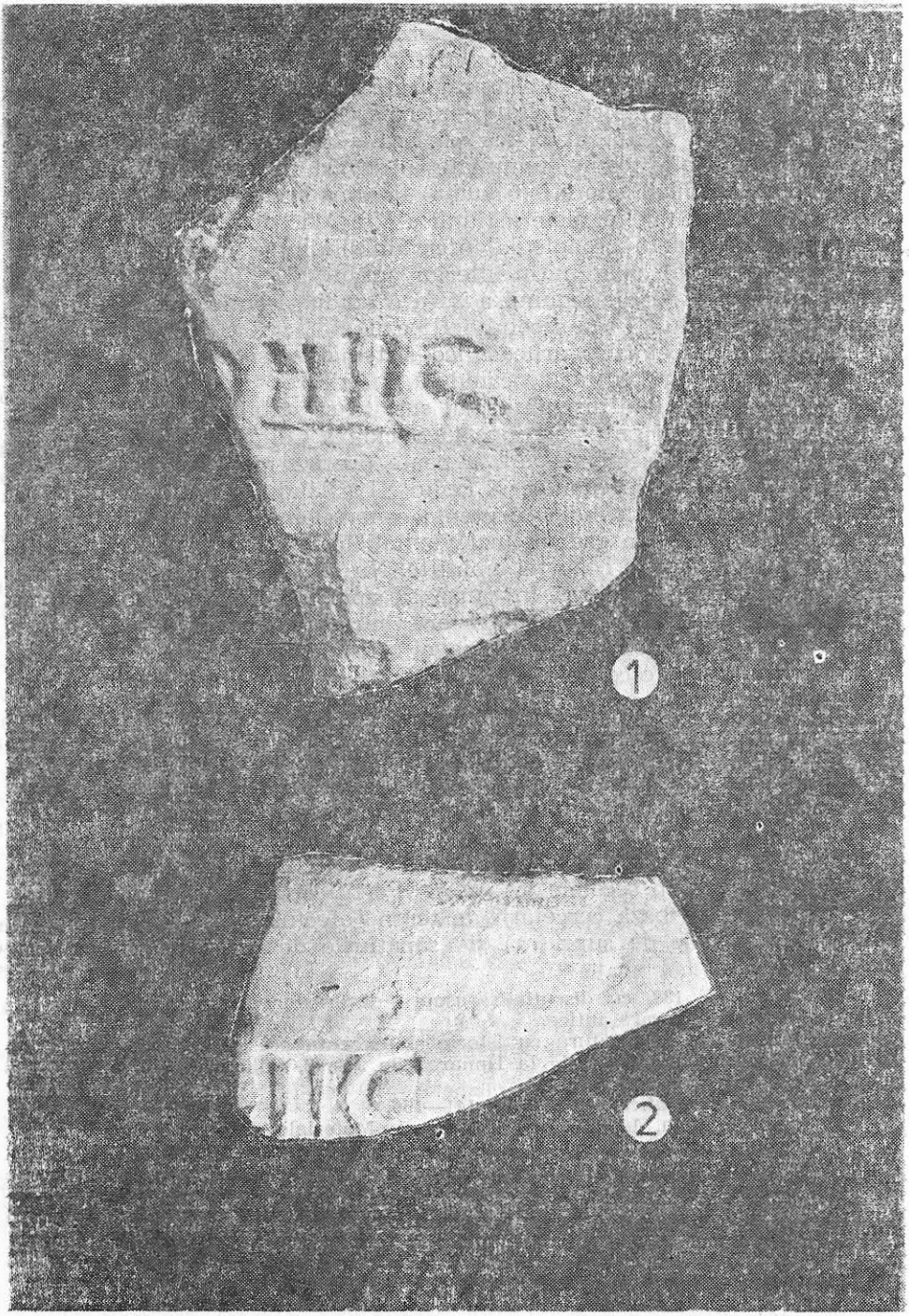

Fig. 2 — Ţigle ştampilate de la Izvoarele (1) şi Gura Canliei (2).

într-un perimetru restrîns, au pus în evidență existența unor complexe arheologice romane, printre ele și a mai multor cuptoare de ars materiale de construcție [27], dar care au funcționat într-o perioadă mai tîrzie decît o sugerează tegula. Totuși, în cazul în care lectura propusă ipotetic va fi confirmată în viitor prin date mai concludente, nu excludem cu totul nici ipoteza staționării la Gura Canliei a cohortei amintite. În această zonă, care oferea de asemenea condiții naturale, favorabile, puteau funcționa ateliere pentru materiale de construcție aparținînd atît cohortei în cauză, cît și unei subunități a legiunii a XI-a Claudia — succesiv sau în cadrul unei vexilații. În cazul amintit raportul dintre Izvoarele — Gura Canliei s-ar inversa, materialul tegular produs în acest din urmă punct putînd să ajungă și la Izvoarele.

În absența unor date precise, în stadiul actual al informației noastre, localizarea lagărului cohortei într-unul din cele două puncte — Izvoarele sau Gura Canliei — este încă incertă. Avînd în vedere lectura mai plauzibilă, totuși a ștampilei de la Izvoarele, putem presupune — pînă la apariția unor dovezi contrare — că lagărul unității sau al unei vexilații, care să cuprindă și militari ai acesteia, a staționat — cel puțin o vreme — la Sucidava. Aici — sau, eventual, la Gura Canliei — lagărul putea fi utilizat în vremea atestării epigrafice a cohortei la Dunărea de Jos, între primii ani de domnie ai împăratului Traian și perioada corespunzătoare domniei lui Antoninus Pius, avînd ca repere cronologice cunoscute pînă acum, datele înregistrate de cele două diplome — respectiv anii 99 și 154.

În legătură cu ștampilele amintite s-ar putea presupune, eventual, că litera C ar trebui citită G. În acest caz întregirea ne-ar apare — desigur, tot, ipotetic — sub forma [C]OH(ORS) II G(ALLORUM) (?). Unitatea în cauză este atestată de asemenea în armata Moesiei Inferior prin mai multe diplome de la Traian [28], între care și una de la Oltina din anul 99 e.n. Cohorta a participat la războaiele daco-romane și se găsea în anul 140 în Dacia Inferior, pentru ca în anii 159—160 să facă parte din armata Moesiei Superior [29]. S-a sugerat că locul de staționare pentru Cohors II Gallorum putea fi Sacidava (dealul Muzait, satul Dunăreni) [30], fără a se exclude și alte variante. Dar pe țigla de la Izvoarele litera C apare clar imprimată, iar în ceeea ce privește exemplarul de la Gura Canliei ultima literă, păstrată parțial, pare să fie tot C și nu G.

Deși informațiile pe care le deținem nu sînt îndeajuns de convingătoare, putem presupune, totuși, pe baza materialelor discutate mai sus, că în sud-vestul Dobrogei — mai probabil la Izvoarele-Sucidava — s-a aflat lagărul în care a staționat Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum în vremea atestării sale epigrafice la Dunărea de Jos.

---

[27] D. Vîlceanu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 143 și p. 115 ,n. 133 ; un cuptor dreptunghiular de mari dimensiuni, parțial cercetat, a fost descoperit în secțiunile S 5 — S 6 în anul 1982. Un alt cuptor cercetat anterior (M. Irimia, Pontica, 14, 1981, p. 102—105) a fost folosit pentru arderea vaselor.

[28] CIL, XVI, 44 (de la Oltina), 50, 58.

[29] A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, p. 66, cu bibliografia.

[30] *Idem.*

UNE NOUVELLE UNITÉ MILITAIRE ROMAINE AU SUD-OUEST DE LA DOBROUDJA

Resumé

M. IRIMIA

L'auteur présente deux tuiles fragmentaires estampilées découvertes au sud-ouest de la Dobroudja. Un exemplaire provient de la zone de la oité romano-byzantine de Izvoarele (identifiée par bien des chercheurs comme étant la Sucidava moesique). La pièce présente la légende... OHIIC (fig. 1/1 ; 2/1), complétée hypothétiquement [C]OH II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM). Le second exemplaire, découvert à Gura Canliei (où est localisée hypothétiquement Cimbriana), différent par la pâte et le type d'estampille de la pièce de Izvoarele, présente la légende II C (fig. 1/2 ; 2/2). Le complètement proposé, pourtant incertain, est [COHORS ?] II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM ?).

La mention la plus ancienne attestant la présence de cette cohorte en Moesie Inférieure est à rencontrer dans une diplôme de l'an 99. Elle a fait partie des unités moesice qui, après les guerres daciques, sont rentrées en Moesie Inférieure. Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum est restée dans cette province également à l'époque des empereurs Hadrien (117—138) et Antonin le Pieux (138—161), conformément aux diplômes des années 134, 138 et 154. Puisque, en dehors des diplômes il n'y a pas d'autres informations quant à cette unité militaire, on n'a pu longtemps préciser son endroit de stationnement. Certains chercheurs ont supposé que son campement s'était trouvé soit en Dobroudja, soit en Bulgarie, éventuellement aux environs de la légion XIe Claudia, dont le siège était à Durostorum.

A l'époque de l'empereur Antonin le Pieux ont eu lieu certains déplacements de troupes auxiliaires de la Dobroudja, déterminés par les besoins de défense d'autres provinces. À cette occasion, la cohorte en discussion semble être mutée de la Dobroudja, sans que l'on puisse préciser où. L'absence des recherches archéologiques et d'autres découvertes similaires dans la zone empêche, pour l'instant, l'encadrement chronologique plus précis de la tuile estampillée de Izvoarele ainsi que la clarification de l'intervalle où, éventuellement est stationée à Sucidava Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum. On ne peut, non plus, analyser ses rapports avec Legio V Macedonica et Legio XI (Claudia) Pontica, unités auxquelles appartiennent d'autres *tegulae* estampillées, découvertes relativement recemment dans le périmètre de la même cité.

Pour la tuille découverte à Gura Canliei, la lecture est incertaine. Antérieurement à la découverte de cette pièce, les briques et les tuiles estampillées trouvées dans cet espace portaient l'estampille de la XI légion Claudia. Pourtant, au cas où la lecture proposée hypothétiquement pour la tuille en discussion sera confirmée à l'avenir par des données plus édificantes, n'est pas totalement exclue l'hypothèse du stationnement de la cohorte mentionée à Gura Canliei. En ce cas, le rapport entre Izvoarele-Gura Canliei s'inverserait, le matériel tégulaire produit dans ce dernier centre ayant pu arriver aussi à Izvoarele.

En ce qui concerne les estampilles présentées, l'auteur considère que celles-ci se terminent par la lettre C (bien imprimée surtout sur l'exemplaire de Izvoarele) et non G. Cela rend improbable un éventuel complètement hypothétique des estampilles sous la forme [C] OH(ORS) II GALLORUM (?).

En l'absence de données précises, dans le stade actuel de l'information la localisation du camp de stationnement pour la Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum à l'un de ces deux points — Izvoarele ou Gura Canliei — demeure

encore incertaine. Ayant en vue la lecture plus plausible de l'estampille, jusqu'à l'apparition de preuves contraires, l'auteur suppose que le camp de la cohorte ou d'une *vexillatio* qui eût compris également des militaires de celle-la s'est trouvé, du moins pour quelque temps — à Sucidava. Ici — ou éventuellement à Gura Canliei — le camp pouvait être utilisé pendant la période de l'attestation épigraphique de la cohorte au Bas-Danube, entre les premières années de règne de l'empereur Trajan et la période correspondânte au règne d'Antonin le Pieux, ayant pour repères chronologiques connues jusqu'à présent les dates enregistrées par les deux diplômes-respectivement les années 99 et 154.

DESCOPERIRI RECENTE ÎN NECROPOLELE DE EPOCĂ ROMANĂ ȘI ROMANO-BIZANTINĂ LA TOMIS

MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAȘCA

În cursul anilor 1987—1988, în planurile de sistematizare ale Constanței, au fost cuprinse lucrări ce au afectat perimetrul de sud-vest al orașului, chiar pe malul mării, mai exact între taluzul acesteia și strada Traian, în zona cuprinsă între drumul în serpentină ce coboară la poarta nr. 3-Port și capătul său dinspre gară.

De asemenea, între str. Ștefan cel Mare și b-dul Republicii, lîngă noul sediu al Polclinicii nr. 2, au fost efectuate săpături adînci de fundație pentru două blocuri de locuințe. (vezi harta).

Urmărirea cu atenție a lucrărilor sus-amintite și efectuarea unor săpături de salvare [1] ne-au prilejuit descoperiri și observații interesante, care se adaugă, concluziilor reieșite în urma săpăturilor practicate în proxima vecinătate, în ultimii ani [2].

În cele ce urmează, pentru început, vom prezenta succint cele 106 morminte descoperite în zona menționată (intacte sau afectate de lucrul cu utilaje mecanice), categoriile de materiale recuperate și vom încheia cu concluzii referitoare la tipul mormintelor, elemente de rit și ritual, apartenența și situația lor topografică de ansamblu.

Încadrarea noilor descoperiri în tipurile clasice ale mormintelor de epocă romană la Tomis, stabilite cu ani în urmă [3], este următoarea :

a) 45 morminte de înhumație simple, direct în groapă rectangulară, dintre care 29 fără sicriu și 6 în sicriu ;

b) 4 morminte în țigle, toate din categoria fără sicriu ;

c) 4 morminte în lespezi de calcar, cu acoperiș plan realizat tot din lespezi ;

d) 47 morminte în firidă, dintre care 39 în firide mici, cu un singur înhumat și 8 în firide cu mai mulți înhumați ;

---

[1] Mulțumim și pe această cale conducerii T.A.G.C.M. Constanța pentru înțelegerea și sprijinul acordat pe tot parcursul lucrărilor.

[2] V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, Pontica, 15, 1982, p. 175—201 ; idem, Pontica, 16, 1983, p. 217—230 ; C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, Pontica, 17, 1984, p. 109—131.

[3] V. Barbu, SCIVA, 1971, p. 47—68.

e) 3 morminte cu două firide și culoar comun de acces ;

f) 2 morminte cu trepte de acces și amfore cilindru tip „torpile" depuse în puțul de la intrare ;

g) un mormînt de incinerație (cu ardere pe loc).

a) *Morminte de înhumație simple, în groapă rectangulară*

M1. Distrus în mare parte de lucrările de excavație. Dimensiuni : L ** = 1,95 m ; l (păstrată) = 1,06 m ; A = 1,22 m. Orientarea scheletului : N-S ; în gură monedă de bronz (emisiune de la Hadrianus) [4]. Inventar : două căni cu buza lobată, întregi, bol ceramic simplu, opaiț mijlociu cu apucătoare lată, opaiț mic cu discul spart, brățară mică de bronz, colier mărgele sticlă, cui de fier cu urme de lemn de la sicriu.

M2. Dimensiunile gropii : L = 1,20 m ; l = 0,80 m ; A = 1,90 m. Scheletul era așezat direct pe stratul de loess, cu mîinile pe lîngă corp, ușor flexate din coate. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragmente ceramice. Mormîntul era marcat cu o țiglă așezată vertical la capul scheletului.

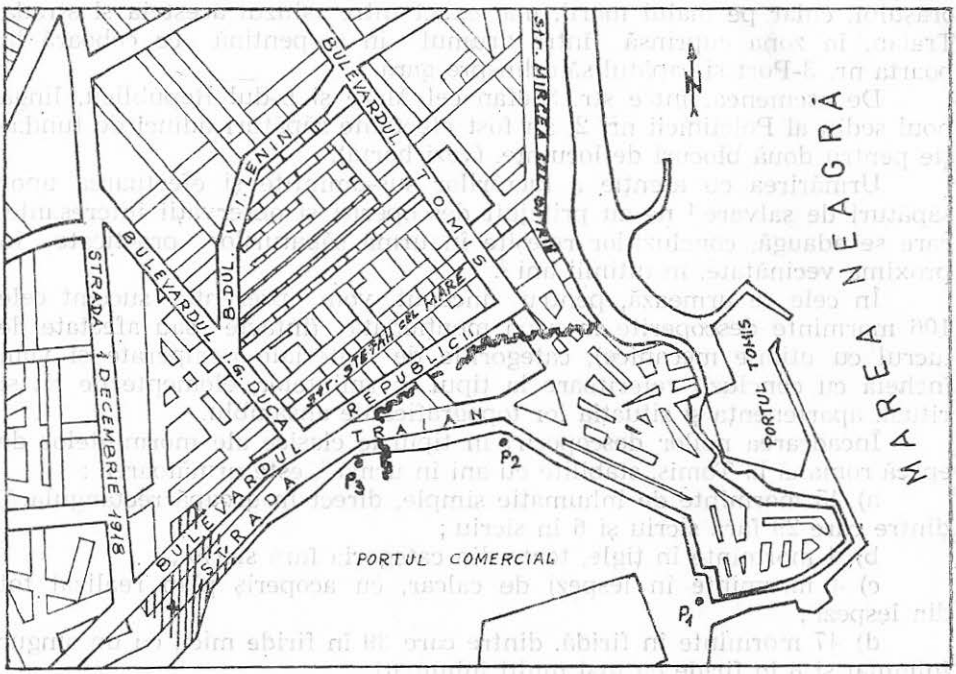

Harta orașului Tomis, cu traseul zidului de incintă. Zona de vest, hașurată, reprezintă necropola romano-bizantină recent precizată.

[4] Identificarea monedelor descoperite de noi a fost făcută de colega A. Vertan, de la cabinetul de numismatică al muzeului, căreia îi mulțumim și pe această cale.

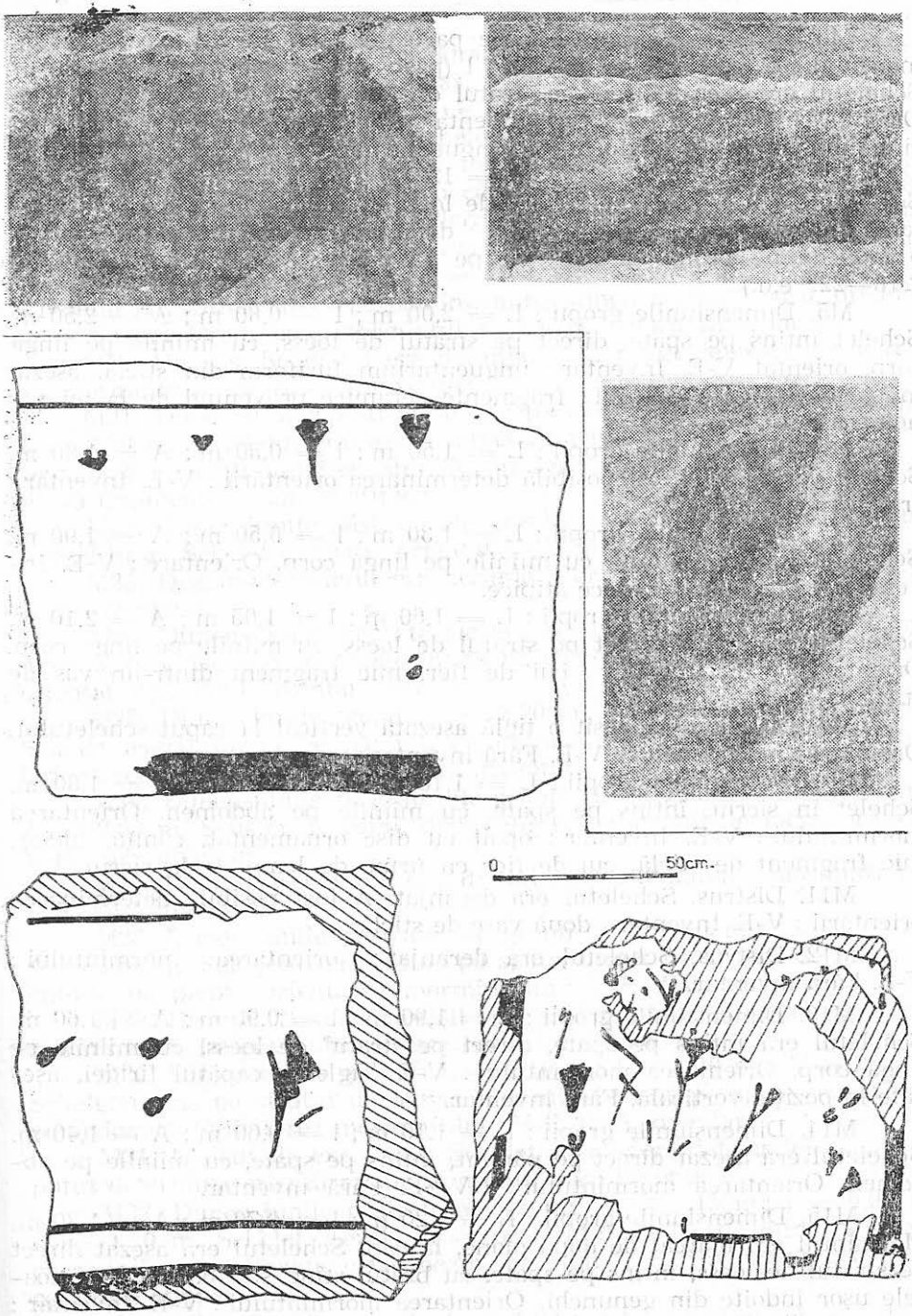

Planșa 1. **Mormînt în lespezi de calcar, pictat în interior cu motive vegetale și florale. Sec. III e.n.**

M3. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavație. Dimensiuni : L (păstrată) = 0,90 m ; l (păstrată) = 0,40 m ; A = 1,80 m. Scheletul era așezat direct pe stratul de loess, cu mîinile pe lîngă corp. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : două căni ceramice, unguentarium din sticlă — piriform —, unguentarium ceramic, fusiform, opaiț.

M4. Dimensiunile gropii : L = 1,20 m ; l = 0,65 m ; A = 1,80 m. Scheletul așezat direct pe stratul de loess, avea mîinile pe piept. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : două cănițe din ceramică, opaiț și o monedă de bronz, datînd de pe vremea împăratului Elagabal (218—222 e.n.).

M5. Dimensiunile gropii : L = 2,00 m ; l = 0,80 m ; A = 2,50 m. Schelet întins pe spate, direct pe stratul de loess, cu mîinile pe lîngă corp, orientat V-E. Inventar : unguentarium fusiform din sticlă, așezat în partea stîngă a capului ; fragmente ceramice provenind de la un vas neîntregibil.

M6. Dimensiunile gropii : L = 1,50 m ; l = 0,80 m ; A = 1,80 m. Schelet deranjat. A fost posibilă determinarea orientării : V-E. Inventar : fragmente ceramice.

M7. Dimensiunile gropii : L = 1,30 m ; l = 0,50 m ; A = 1,90 m. Schelet întins pe pămînt, cu mîinile pe lîngă corp. Orientare : V-E. Inventar : fragmente ceramice atipice.

M8. Dimensiunile gropii : L = 1,60 m ; l = 1,05 m ; A = 2,10 m. Scheletul era întins direct pe stratul de loess, cu mîinile pe lîngă corp. Orientare : V-E. Inventar : cui de fier, mic fragment dintr-un vas de sticlă.

M9. Distrus ; s-a găsit o țiglă așezată vertical la capul scheletului. Orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M10. Dimensiunile gropii : L = 1,10 m ; l = 0,75 m ; A = 1,80 m. Schelet în sicriu, întins pe spate, cu mîinile pe abdomen. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : opaiț cu disc ornamentat, căniță, ulcior, mic fragment de sticlă, cui de fier cu urme de lemn de la sicriu.

M11. Distrus. Scheletul era deranjat. A fost posibilă determinarea orientării : V-E. Inventar : două vase de sticlă.

M12. Distrus. Scheletul era deranjat ; orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M13. Dimensiunile gropii : L = 1,90 m ; l = 0,90 m ; A = 1,60 m. Scheletul era întins pe spate, direct pe stratul de loess, cu mîinile pe lîngă corp. Orientarea mormîntului : V-E. Țigle la capătul firidei, așezate în poziție verticală. Fără inventar.

M14. Dimensiunile gropii : L = 1,10 m ; l = 0,60 m ; A = 1,40 m. Scheletul era așezat direct pe pămînt, întins pe spate, cu mîinile pe abdomen. Orientarea mormîntului : NV-SE. Fără inventar.

M15. Dimensiunile gropii : L = 1,20 m ; l = 0,70 m ; A = 1,80 m. Mormîntul era marcat de două olane, la cap. Scheletul era așezat direct pe stratul de loess, întins pe spate, cu brațul stîng sub bărbie și picioarele ușor îndoite din genunchi. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragment din discul unui opaiț pe clavicula dreaptă.

M16. Distrus. Scheletul era deranjat ; s-a putut determina orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M17. Dimensiunile gropii : L = 1,80 m ; l = 1,20 m ; A = 1,80 m ; groapa era protejată de 6 țigle. Scheletul era întins direct pe pămînt, cu mîinile pe lîngă corp. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragmente ceramice provenind de la o căniță și de la o amforă întregibilă.

M18. Distrus. Scheletul era deranjat ; s-au putut determina poziția mîinilor (pe lîngă corp) și orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M19. Dimensiunile gropii : L = 1,60 m ; l = 0,85 m ; A = 1,50 m. Scheletul era întins direct pe pămînt, mîna stîngă pe lîngă corp, dreapta pe abdomen. Orientarea mormîntului : SV-NE. Fără inventar.

M20. Distrus. Scheletul era deranjat ; s-a putut determina orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M21. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,90 m ; l = 1,24 m ; A = 2,20 m. Scheletul era așezat direct pe pămînt, orientat V-E. Inventar : lamă de cuțit din fier, situată în zona membrelor inferioare și cîteva fragmente ceramice atipice.

M22. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,42 m ; l = 0,92 m ; A = 2,10 m. Schelet în sicriu, orientat V-E. Fără inventar.

M23. Distrus. Scheletul era deranjat ; orientarea mormîntului V-E. Fără inventar.

M24. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,10 m ; l = 0,60 m ; A = 2,10 m. Schelet în sicriu, întins pe spate, mîinile așezate pe piept, orientat V-E. Fără inventar.

M25. Dimensiunile gropii : L = 2,20 m ; l = 1,40 m ; A = 2,00 m. Schelet așezat direct pe pămînt, cu mîinile ușor flexate spre bazin. Orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M26. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,30 m ; l = 1,10 m ; A = 2,00 m. Schelet de copil, depus direct pe stratul de loess, orientat V-E. Fără inventar.

M27. Distrus. Scheletul era deranjat ; orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M28. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,05m ; l = 0,80 m ; A = 1,50 m. Scheletul era întins pe spate, direct pe stratul de loess, cu mîinile pe piept. Orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M29. Distrus. Schelet răvășit ; nu s-a putut determina orientarea mormîntului. Inventar : fragmente ceramice atipice.

M30. Dimensiunile gropii : L = 2,10 m ; l = 1,00 m ; A = 2,25 m. Schelet întins pe stratul de loess, în poziția culcat pe spate, cu mîinile pe abdomen. Orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M31. Distrus de excavator. Scheletul era deranjat, astfel că nu s-a putut determina orientarea mormîntului. Fără inventar.

M32. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,15 m ; l = 0,90 m ; A = 1,50 m. Schelet așezat direct pe stratul de loess, întins pe spate, cu mîinile ușor flexate către bazin, orientat V-E. Inventar : fragmente ceramice atipice.

M33. Dimensiunile gropii : L = 1,80 m ; l = 1,30 m ; A = 1,90 m. Groapa era protejată de două țigle, păstrate fragmentar. Schelet de

copil, așezat direct pe stratul de loess, cu mîinile pe lîngă corp. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragmente ceramice atipice.

M34. Dimensiunile gropii : L = 2,10 0m ; l = 1,05 m ; A = 2,50 m. Schelet în sicriu, deranjat. S-a putut determina orientarea mormîntului : V-E. Inventar : cataramă din bronz și monedă de bronz din vremea împăratului Hadrianus (117—138 e.n.).

M35. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,60 m ; l = 0,90 m ; A = 2,10 m. Scheletul era așezat în sicriu, cu mîinile pe lîngă corp. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : monedă mare de bronz, emisiune din timpul împăratului Antoninus Pius (138—161 e.n.).

M36. Distrus. Inventar : mărgele mici și cuie de fier.

M37. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 0,68 m ; l = 0,75 m ; A = 1,12 m. Schelet răvășit, nu i s-a putut determina orientarea. Inventar : fragmente ceramice atipice și cuie de fier.

M38. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 0,88 m ; l = 0,74 m ; A = 1,30 m. Schelet răvășit, nu i s-a putut determina orientarea. Inventar : opaiț ceramic, unguentariu din sticlă, verigă bronz, mărgele mici, cuie fier și o balama, provenind, probabil de la o casetă, 12 monede de bronz.

M39. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,18 m ; l = 0,68 m ; A = 1,35 m. Schelet răvășit. Fără inventar.

M40. Distrus. Inventar : fragmente ceramice atipice.

M41. Distrus. Inventar : mic fragment de sticlă.

M.42. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,07 m ; l = 1,04 m ; A = 1,24 m. Inventar : fragmente ceramice atipice.

M43. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,05 m ; l = 0,60 m ; A = 2,10 m. Schelet răvășit ; nu i s-a putut determina orientarea. Inventar : opaiț ceramic, cuie fier și un mic fragment sticlă.

M44. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,60 m ; l = 0,70 m ; A = 1,44 m. Schelet răvășit. Inventar : monedă și mici fragmente sticlă.

M45. Dimensiunile păstrate ale gropii : L = 1,21 m ; l = 0,91 m ; A = 1,88 m. Inventar : fragmente sticlă, neîntregibile.

b) *Morminte în țigle*

M46. Dimensiunile gropii : L = 2,10 m ; l = 1,00 m ; A = 2,25 m. O țiglă era așezată în poziție verticală la capul defunctului, iar alte două erau așezate în picioare. Poziția scheletului : culcat pe spate, cu mîinile pe bazin. Orientarea : V-E. Fără inventar.

M47. Distrus. Scheletul era răvășit, astfel că nu s-a putut determina orientarea mormîntului. Inventar : fragment ceramic atipic.

M48. Dimensiunile gropii : L = 1,80 m ; l = 0,95 m; A = 2,50 m. La capul scheletului era așezată o țiglă în poziție verticală, iar la picioare alte trei, tot în poziție verticală. Poziția scheletului : întins pe spate, cu mîinile pe bazin. Orientarea mormîntului : SV-NE. Inventar : fragment ceramic de dimensiuni mai mari, de la o amforă.

M49. Distrus de lucrările de excavații. Scheletul răvășit, nu s-a putut determina orientarea mormîntului. Fără inventar.

c) *Morminte în lespezi de calcar*

M50. Dimensiuni : L = 2,08 m ; l = 1,01 m ; h = 1,00 m. Profanat din antichitate. Mormîntul avea interiorul complet tencuit, iar pe stucatura astfel obținută, la încheieturi, erau trasate dungi cu vopsea roșie, iar în cîmp motive vegetale și florale, mai bine păstrate doar pe lespedea mică. Intrarea-fereastră se închidea etanș, cu un capac dreptunghiular de piatră, avînd la mijloc o verigă groasă de fier, prinsă prin plumbuire. Orientare : V-E. Inventar : fragmente ceramice provenind de la cupe și amfore și o monedă de bronz, emisiune din vremea împăratului Caracalla (198—217 e.n.) (pl. 1).

M51. Dimensiuni : L = 1,90 m ; l = 0,60 m ; h = 0,80 m. Profanat din antichitate. Inventar : fragment bol ornamentat cu vopsea albă, fragmente de amfore ornamentate cu „coaste" și cu striuri.

M52. Dimensiuni : L = 1,80 m ; l = 1,40 m ; h = 1,20 m. Profanat din antichitate și distrus (planșa 2). S-au recuperat oase provenind de la două schelete de adulți, răvășite. Inventar : fundul unei căniță de lut, tipice, lîngă cap, fragment dintr-o altă căniță, gît cu gură în formă de

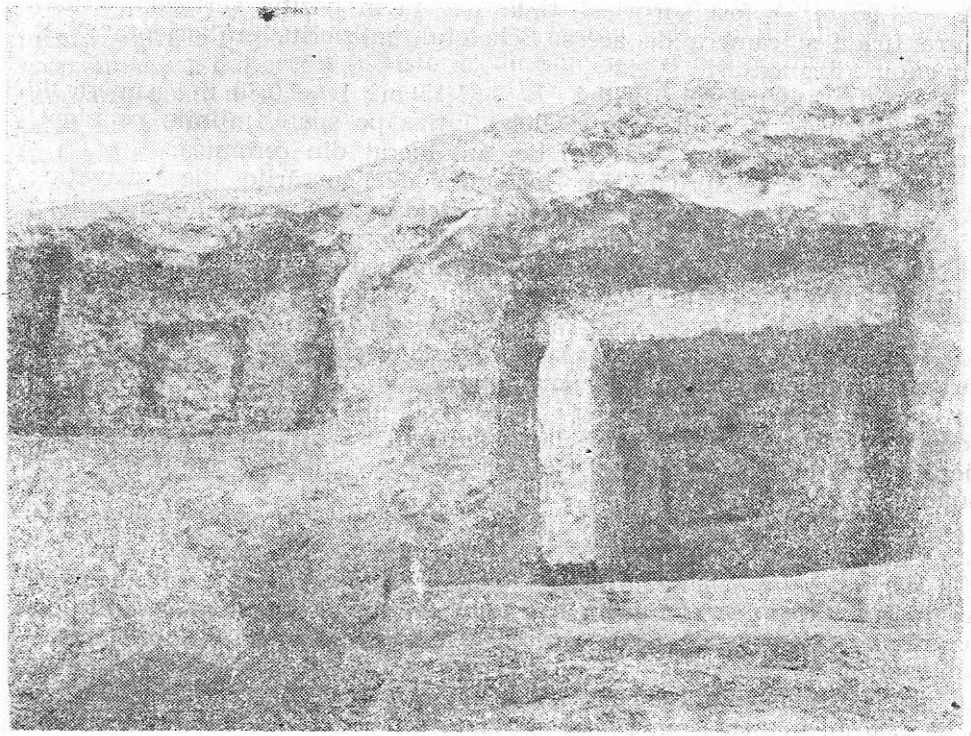

Planșa 2 (a—b). **Morminte în lespezi de calcar, cu o singură încăpere, profanate și distruse.**

pîlnie și alte mici fragmente dintr-un vas de sticlă, fragmente de amforă (întregibilă), cuie de fier cu lemn putrezit în jur, de la platformă.

M53. Distrus. S-a păstrat doar placa mică ce închidea mormîntul, avînd dimensiunile : l = 1,39 m ; h = 1,30 m ; gr. = 0,24 m ; ferăstruica era astupată de o piatră cu dimensiunile : 0,50×0,50 m. (Planșa 2 a). Inventar : opaiț ceramic întreg, fragment dintr-un alt opaiț cu toartă, un fund de căniță ceramică, cuie de fier și o bucată de lemn din sicriu.

d) *Morminte în firidă*

M54. Dimensiunile firidei : L = 1,15 m ; l = 0,50 m ; camera de acces distrusă. A = 2,000 m. Două schelete, probabil mamă și copil, fără sicriu, întinse pe spate, cu mîinile pe lîngă corp, orientate V-E. Inventar : fragmente atipice de ceramică și resturi din îmbrăcămintea de funcțiilor.

M55. Dimensiunile firidei : L = 1,38 m ; l = 1,25 m ; camera de acces excavată ; A = 2,00 m. O țiglă închidea intrarea în firidă. Două schelete, așezate în sicriu, cu palmele pe bazin ; orientate V-E. Inventar : căniță cu corp bombat, cu două tortițe, opaiț de mici dimensiuni, vas de sticlă piriform și un vas de sticlă cu gît subțire și înalt.

M56. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavație. A = 1,50 m. A fost surprinsă țigla așezată în poziție verticală, situată între firidă și camera de acces. Scheletul, în sicriu, era orientat V-E. Inventar : unguentariu sticlă.

M57. Dimensiunile firidei : L = 1,15 m ; l = 0,80 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,15 m. Schelet întins pe spate, mîinile pe piept, orientat V-E. Inventar : vas tip borcan, lucrat din ceramică.

M58. Distrus aproape în întregime de lucrările de excavație ; A = 1,60 m. O țiglă bloca intrarea în firidă. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : unguentarium cu corp fusiform, fragmente ceramice provenind de la o amforă (întregibilă), monedă de bronz emisă între anii 330—335 e.n.

M59. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavații ; A = 2,40 m. O țiglă foarte groasă, așezată vertical, proteja mormîntul. Orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M60. Dimensiunile firidei : L = 0,50 m ; l = 1,40 ; camera de acces excavată ; A = 2,00 m. Schelet de copil, răvășit, orientat V-E, fără sicriu. Inventar : două brățări, una de bronz, cealaltă, groasă, din fier, puternic oxidată.

M61. Dimensiunile firidei : L = 1,23 m ; l = 1,05 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,45 m. O țiglă bloca intrarea în firida în care se afla sicriul cu un schelet întins pe spate ; mîinile pe abdomen ; orientarea mormîntului : V-E. Inventar : căniță ceramică, fragment ceramic de la un platou, mici fragmente ceramice atipice, o bucată de lemn, probabil de la o casetă.

M62. Dimensiunile firidei (păstrate) ; L = 1,10 m ; l = 0,90 m ; A = 2,50 m. În firidă, un singur înhumat, în sicriu. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragmente ceramice provenind de la o amforă (întregibilă).

M63. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavație ; A = 1,80 m. La capătul firidei au fost găsite două țigle fragmentare. Schelet de adult în poziție întinsă pe spate, cu mîinile pe lîngă corp, în sicriu, orientat V-E. Inventar : unguentariu fusiform de sticlă, intact, 11 monezi mici de bronz (4 la cap, răsfirate, iar 7 lîngă bazin), emisiuni din vremea împăraților Constantin I, Valens și Valentinian I (306—337 e.n. ; 364—378 ; 364—375 e.n.), mărgea de colier, din chilimbar.

M64. Dimensiunile firidei : L = 0,80 m ; l = 0,70 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,40 m. Firida conținea un singur schelet, așezat direct pe stratul de loess, orientat V-E. Nu s-a putut surprinde poziția mîinilor. Inventar : fragmente provenind de la un unguentariu fusiform de sticlă și altele, de la o căniță ceramică.

M65. Dimensiunile firidei : L = 1,90 m ; l = 1,20 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,30 m. În firida închisă cu două țigle alăturate, așezate vertical, se afla un singur schelet, întins pe pămînt, cu mîinile pe lîngă corp. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : unguentariu fusiform din sticlă. (Pl. 3).

M66. Distrus. A = 2,00 m. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : căință ceramică cu o toartă și fragmente provenind de la o amforă (întregibilă).

M67. Dimensiunile firidei : L = 1,50 m ; l = 0,60m ; camera de acces distrusă ; A = 2,00 m. S-au recuperat fragmente din țiglele care închideau firida ; scheletul în sicriu, orientat V-E, cu mîinile pe lîngă corp. Invetar : doi cercei semisferici din aur, mărgele din sticlă, de formă tubulară, opaiț mic, întreg, cu ștampilă, o căniță ceramică, un unguentariu, situat lîngă cap și un pond din plumb cu inscripție, perforat, găsit în regiunea pieptului.

M68. Dimensiunile firidei : L = 1,85 m ; l = 1,20 m ; A = 2,30 m. Schelet fără scriu, întins pe spate, mîinile pe bazin, orientat V-E. Fără inventar.

M69. Dimensiunile firidei : L = 1,30 m ; l = 0,52 m ; A = 3,20 m. Schelet întins pe spate, direct pe pămînt, cu mîinile pe lîngă corp. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : vas de sticlă, fragmentar, cuie de fier.

M70. Dimensiunile firidei : L = 1,16 m ; l = 0,95 m ; A = 1,75 m. Firida era închisă de două țigle, așezate în picioare. În firidă se afla un singur înhumat, cu mîinile pe lîngă corp, întins pe stratul de loess. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : cataramă și aplică de formă dreptunghiulară, 7 aplice mici de bronz, provenind de la o casetă de lemn. (Pl. 10 c și 15 a).

M71. Distrus total de lucrul cu utilajele mecanice. S-au putut recupera doar două ulcioare din lut.

M72. Dimensiunile firidei : L = 1,55 m ; l = 1,09 m ; A = 2,74 m. Schelet de copil, în sicriu, întins pe spate, mîinile pe piept, orientat V-E. Inventar : căniță ceramică, trei vase din sticlă, dintre care unul fragmentar, neîntregibil.

M73. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavații. A = 2,70 m. Au fost recuperate țiglele care blocau intrarea în firidă,

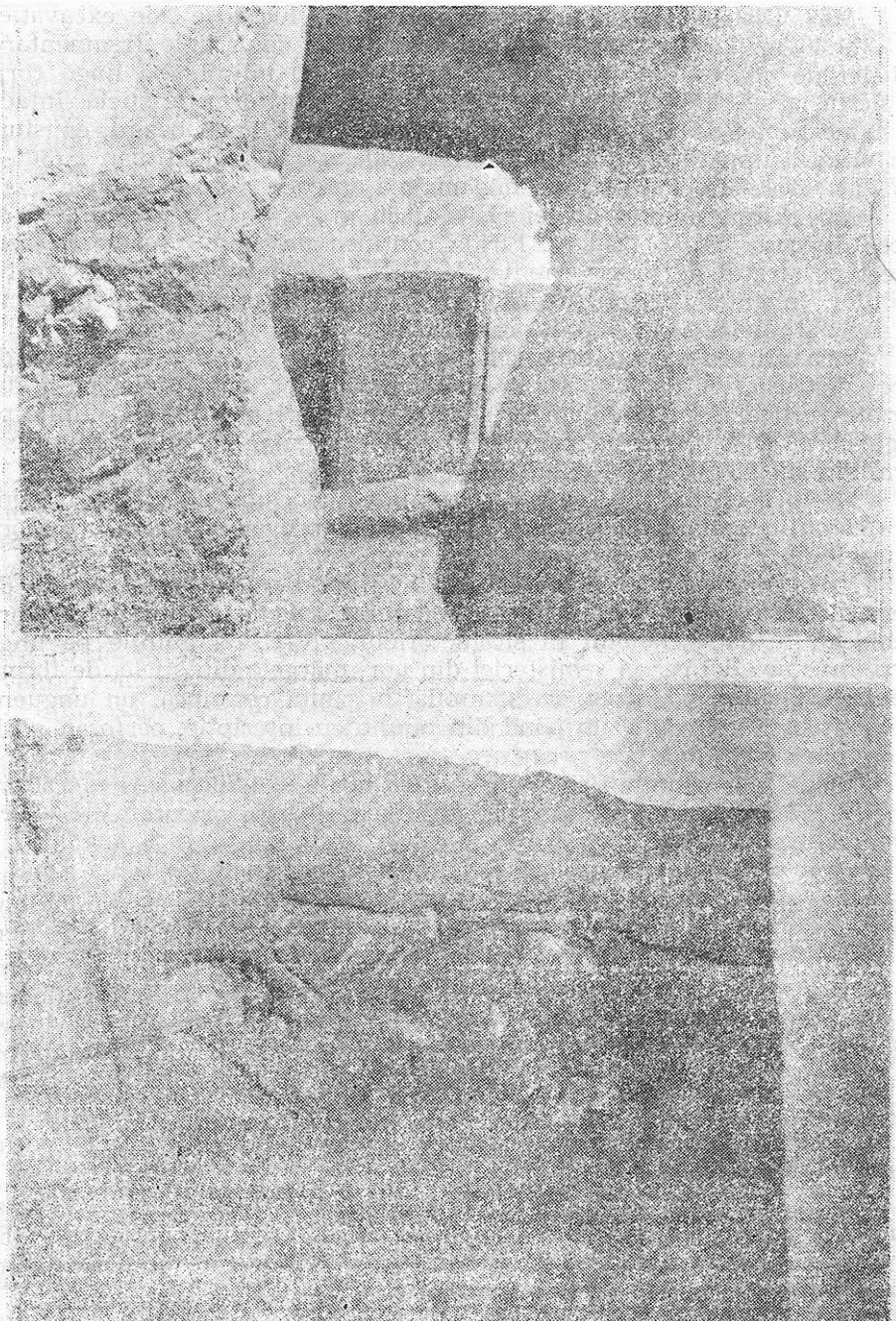

Planșa 3. **Mormînt de înhumație în firidă închisă cu două țigle așezate pe verticală. (Pe craniu, unguentariu de sticlă fusiform).**

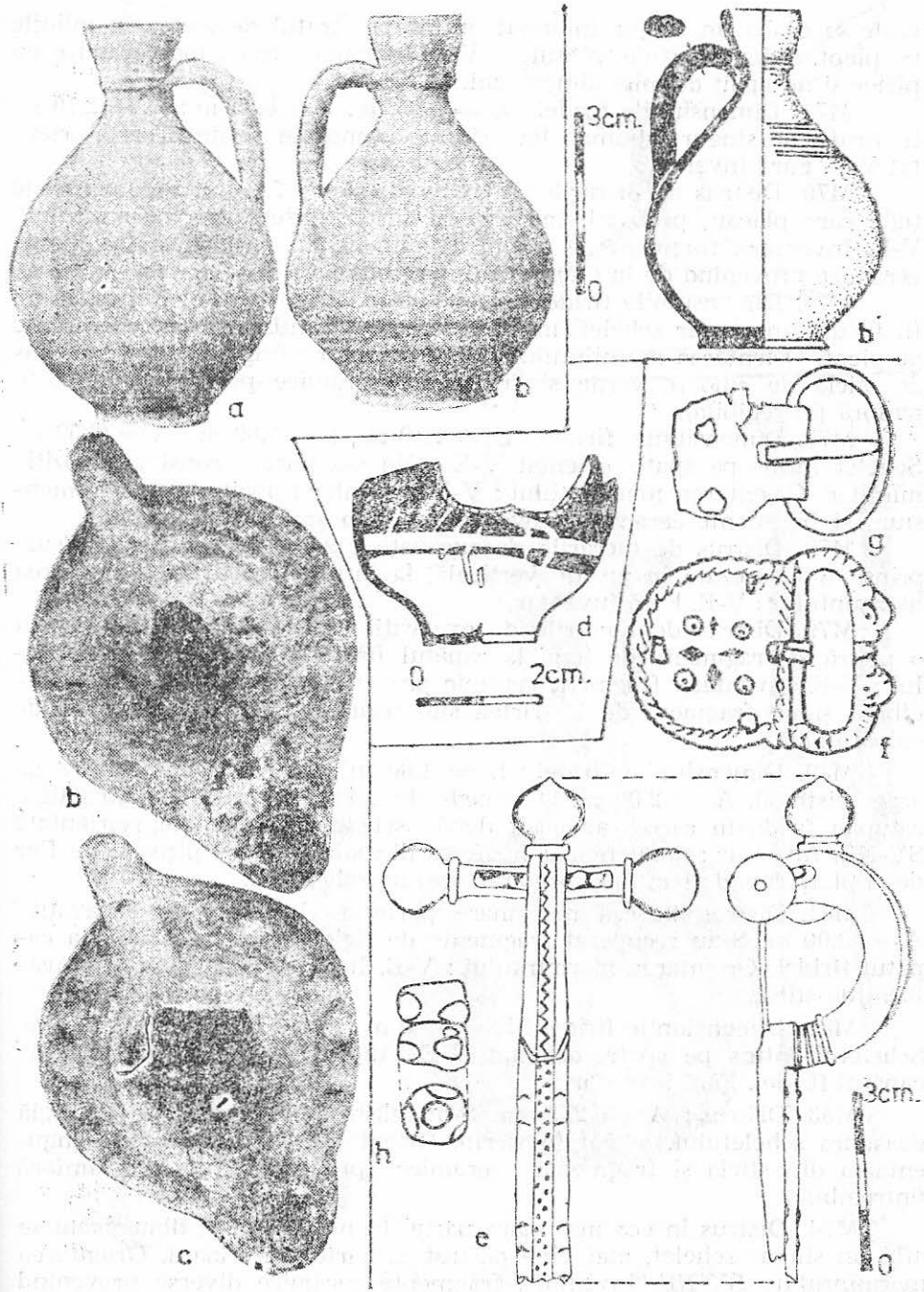

Planșa 4. **Mormînt de înhumație (M 100) în care a fost descoperită și o monedă de bronz emisă între anii 330—335 e.n.**

a — a' — a'' ulcioare ceramice — b — c = opaițe cu toarte lamelare și ornament de ceramică e = fibulă de bronz aurit f = cataramă de bronz aurit cu placă circulară g = cataramă de bronz cu placă reetangulară h = mărgică dublă de sticlă

unde se găsea un singur înhumat, întins pe stratul de loess, cu mîinile pe piept. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : trei cupe ceramice cu picior și un opaiț de mici dimensiuni.

M74. Dimensiunile firidei : L = 0,94 m ; l = 0,85 m ; A = 2,10 m. În firidă, un singur înhumat, fără sicriu, cu mîinile pe lîngă corp, orientat V-E. Fără inventar.

M75. Distrus de lucrările de excavații. A = 2,10 m. Fragmente de țigle care placau, probabil, intrarea în firidă. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragment de căniță de dimensiuni mijlocii și fragmente ceramice provenind de la o amforă (întregibilă).

M76. Dimensiunile firidei : L = 1,95 m ; l = 1,50 m ; A = 2,50 m. În firidă, un singur schelet, întins direct pe stratul de loess, cu mîinile pe piept. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragment dintr-un vas de sticlă de culoare verde și fragmente ceramice provenind de la o amforă (întregibilă).

M77. Dimensiunile firidei : L = 1,10 m ; l = 0,80 m ; A = 2,50 m. Schelet întins pe spate, orientat V-E. Nu s-a putut constata poziția mîinilor. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : opaiț de mici dimensiuni și fragmente ceramice provenind de la o amforă (întregibilă).

M78. Distrus de lucrările de excavație ; A = 3,00 m. A fost surprinsă țigla așezată în poziție verticală, la intrarea în firidă. Orientarea mormîntului : V-E. Fără inventar.

M79. Distrus de lucrările de excavații ; A = 2,80 m ; s-au găsit o piatră și fragmente de țiglă la capătul firidei. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : fragment ceramic provenind de la o amforă (întregibilă) și un fragment de la partea superioară a unui vas de sticlă, de culoare albă.

M80. Dimensiunile firidei : L = 1,80 m ; l = 1,60 m ; camera de acces distrusă. A = 2,00 m. O lespede de calcar, întărită cu patru țigle astupau firida în care s-au găsit două schelete, deranjate, orientate SV-NE. Inventar : unguentariu fusiform din sticlă și trei piroane de fier de la platforma de lemn pe care erau așezate scheletele.

M81. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavații ; A = 3,00 m. S-au recuperat fragmente de țigle așezate, probabil la capătul firidei. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : unguentariu fusiform de sticlă.

M82. Dimensiunile firidei : L = 1,80 m ; l = 1,20 m ; A = 1,90 m. Scheletul întins pe spate, orientat V-E. Au fost găsite două țigle la capătul firidei. Fără inventar.

M83. Distrus ; A = 2,75 m. S-au găsit două fragmente de țiglă deasupra scheletului, așezat în sicriu. Orientare : V-E. Inventar : unguentariu din sticlă și fragmente ceramice provenind de la o amforă (întregibilă).

M84. Distrus în cea mai mare parte. În nișa de mari dimenisuni se afla un singur schelet, mai bine păstrat la partea inferioară. Orientarea mormîntului : SV-NE. Inventar : fragmente ceramice diverse provenind de la căni și amfore (neîntregibile).

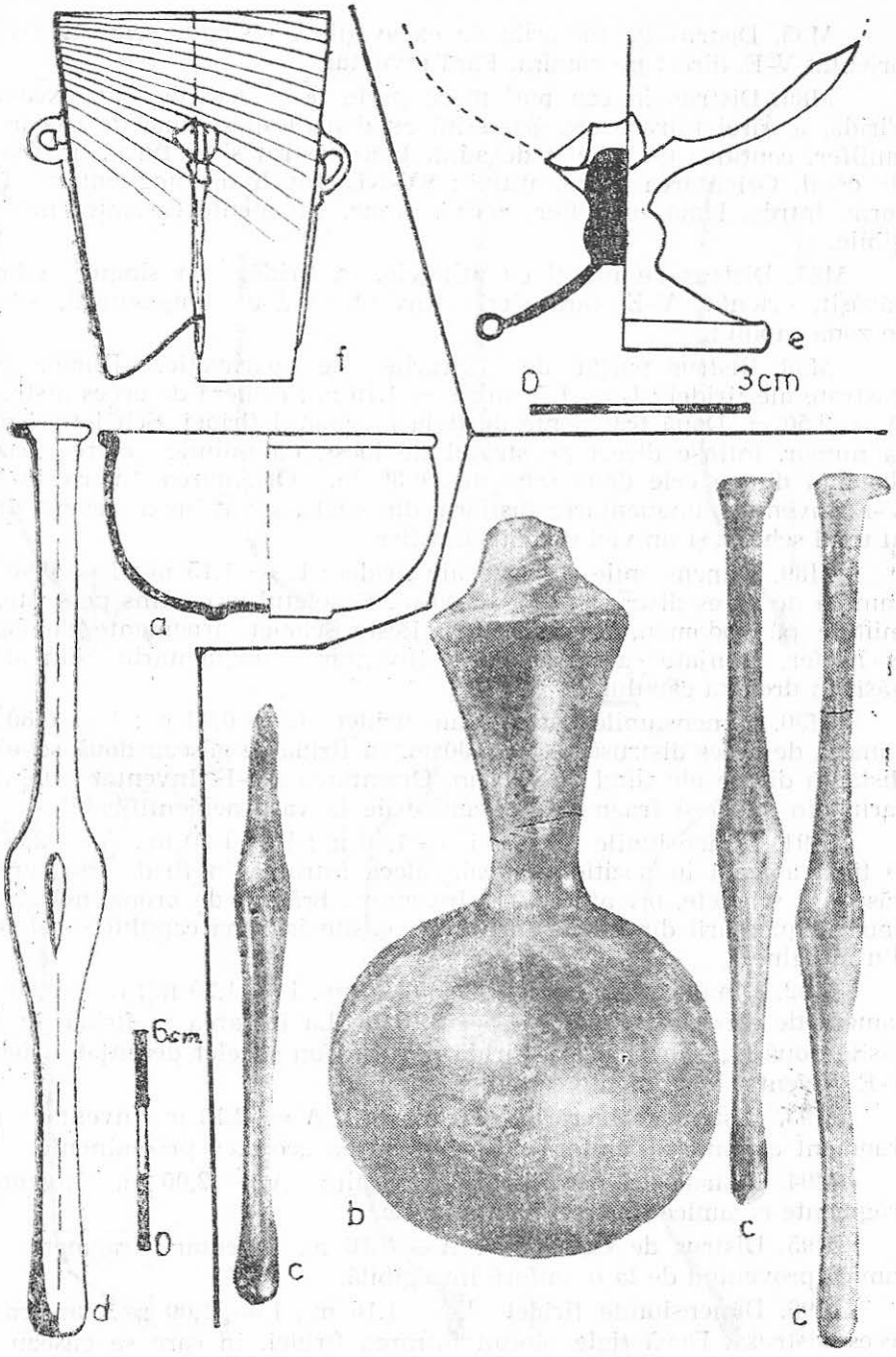

Planșa 5. Vase și unguentarii de sticlă.
a. bol de sticlă (sec. II e.n.). b. vas globular cu gura-pîlnie și buza nefinisată (a doua jumătate a secolului IV e.n., prin context). c-d. unguentării fusiforme cu bulb mic (al doilea și al treilea sfert al secolului IV e.n.). e. parte inferioară cupă (talpă cu picior) — M104, databilă prin context la sfîrșitul secolului IV — mijlocul secolului V e.n.

M85. Distrus de lucrările de excavații. Un singur schelet, răvășit, orientat V-E, direct pe pământ. Fără inventar.

M86. Distrus în cea mai mare parte de lucrările de excavații. Firida, a cărei intrare era acoperită cu două lespezi mici de calcar cochilifer, conținea un schelet de adult bine păstrat și alăturat, un schelet de copil. Orientarea mormîntului : SV-NE. Inventar : unguentariu fusiform, întreg, lamă cuțit fier, verigă bronz, fragmente ceramice neîntregibile.

M87. Distrus de lucrul cu utilajele. În firidă, un singur schelet, răvășit, orientat V-E, fără sicriu. Inventar : două unguentarii, situate în zona capului.

M88. Distrus parțial de lucrările de excavație. Dimensiunile păstrate ale firidei : L = 1,70 m ; l = 1,10 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,50 m. Două fragmente de țiglă la capătul firidei. Scheletele, două la număr, întinse direct pe stratul de loess, cu mîinile către bazin ; distanța dintre cele două schelete : 0,30 m. Orientarea mormîntului : V-E. Inventar : unguentariu fusiform din sticlă, situat lîngă piciorul drept al unui schelet și un vîrf de cuțit din fier.

M89. Dimensiunile păstrate ale firidei : L = 1,15 m ; l = 0,90 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,00 m. Scheletul era întins pe spate, cu mîinile pe abdomen, orientat V-E. Peste schelet, fragmente de calcar cochilifer, aranjate ca un acoperiș. Inventar : unguentariu din sticlă, găsit în dreapta capului.

M90. Dimensiunile păstrate ale firidei : L = 0,90 m ; l = 0,80 m ; camera de acces distrusă. A = 3,00 m. În firidă se găseau două schelete, distanța dintre ele fiind de 0,25 m. Orientarea : V-E. Inventar : unguentariu din sticlă și fragmente ceramice de la vase neidentificabile.

M91. Dimensiunile firidei : L = 1,90 m ; l = 1,20 m ; A = 2,00 m. O țiglă așezată în poziție verticală bloca intrarea în firida în care se găseau 4 schelete, orientate V-E. Inventar : brățară de bronz, mărgică și două unguentarii din sticlă, fusiforme, găsite în zona capului scheletelor din margine.

M92. Dimensiunile firidei : L = 2,20 m ; l = 1,20 m ; h = 0,90 m ; camera de acces excavată ; A = 2,10 m. La intrarea în firidă au fost găsite două țigle în picioare. Firida conținea un schelet deranjat, orientat V-E. Inventar : fragmente ceramice atipice.

M93. Distrus de lucrările de excavații. A = 2,10 m. Inventar : mic fragment ceramic de amforă ornamentată cu „coaste" proeminente.

M94. Distrus de lucrările de excavații ; A = 2,00 m. Inventar : fragmente ceramice diverse, neîntregibile.

M95. Distrus de excavator ; A= 2,10 m. Inventar : fragmente ceramice provenind de la o amforă întregibilă.

M96. Dimensiunile firidei : L = 1,16 m ; l = 1,00 m ; camera de acces distrusă. Două țigle blocau intrarea firidei, în care se găseau un schelet întins direct pe stratul de loess ; mîinile pe piept. Orientarea

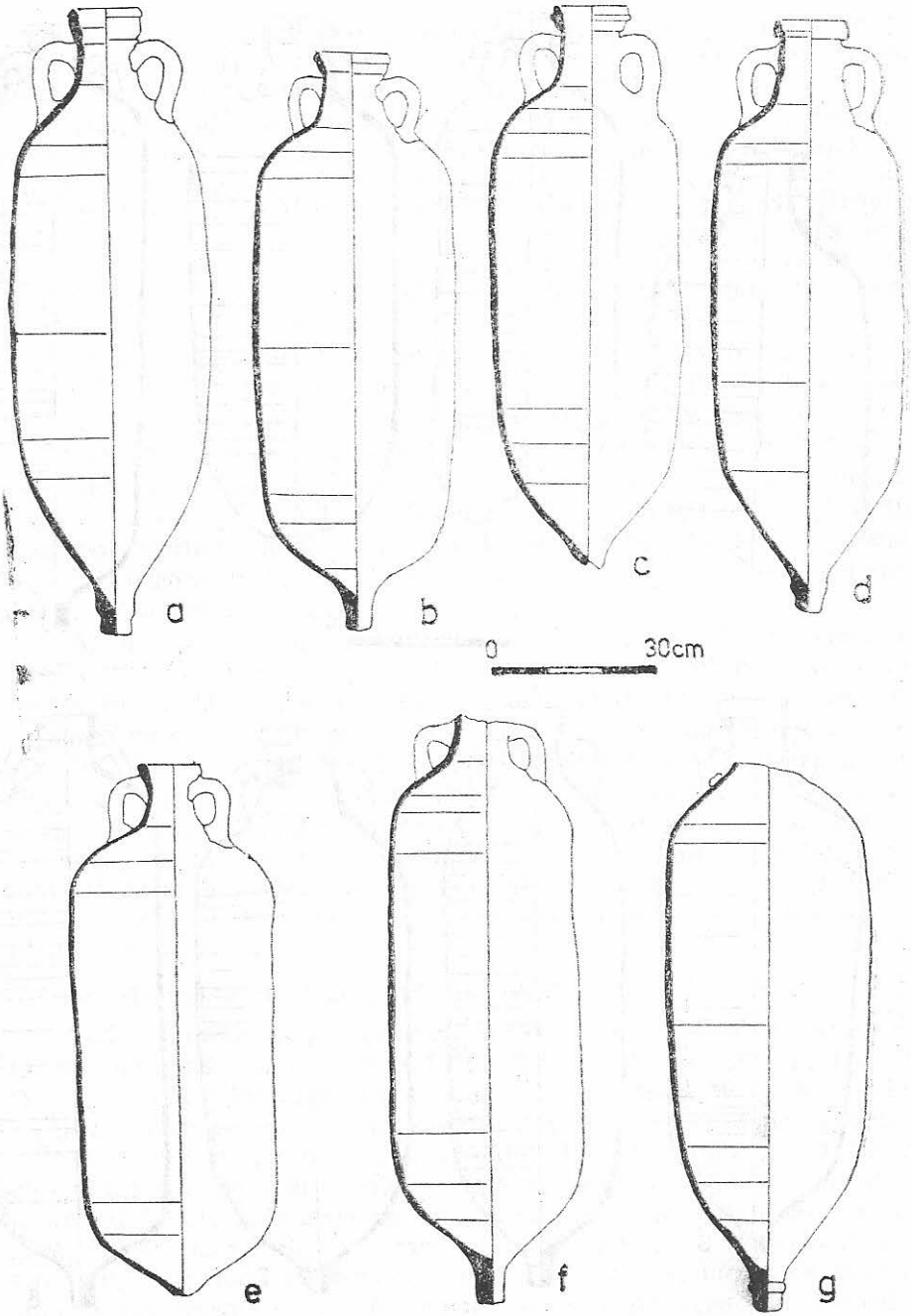

Planșa 6. **Amfore cilindrice tip „torpilă" (M 102—103). Prin context se datează la sfîrșitul secolului IV — secolul V e.n.**
a. capacitate 66,7 litri ; b. 70,3 l ; c. 67,9 l ; d. 63,1 l ; e. 74,2 l ; f. 70,1 ; g. 67,9 l.

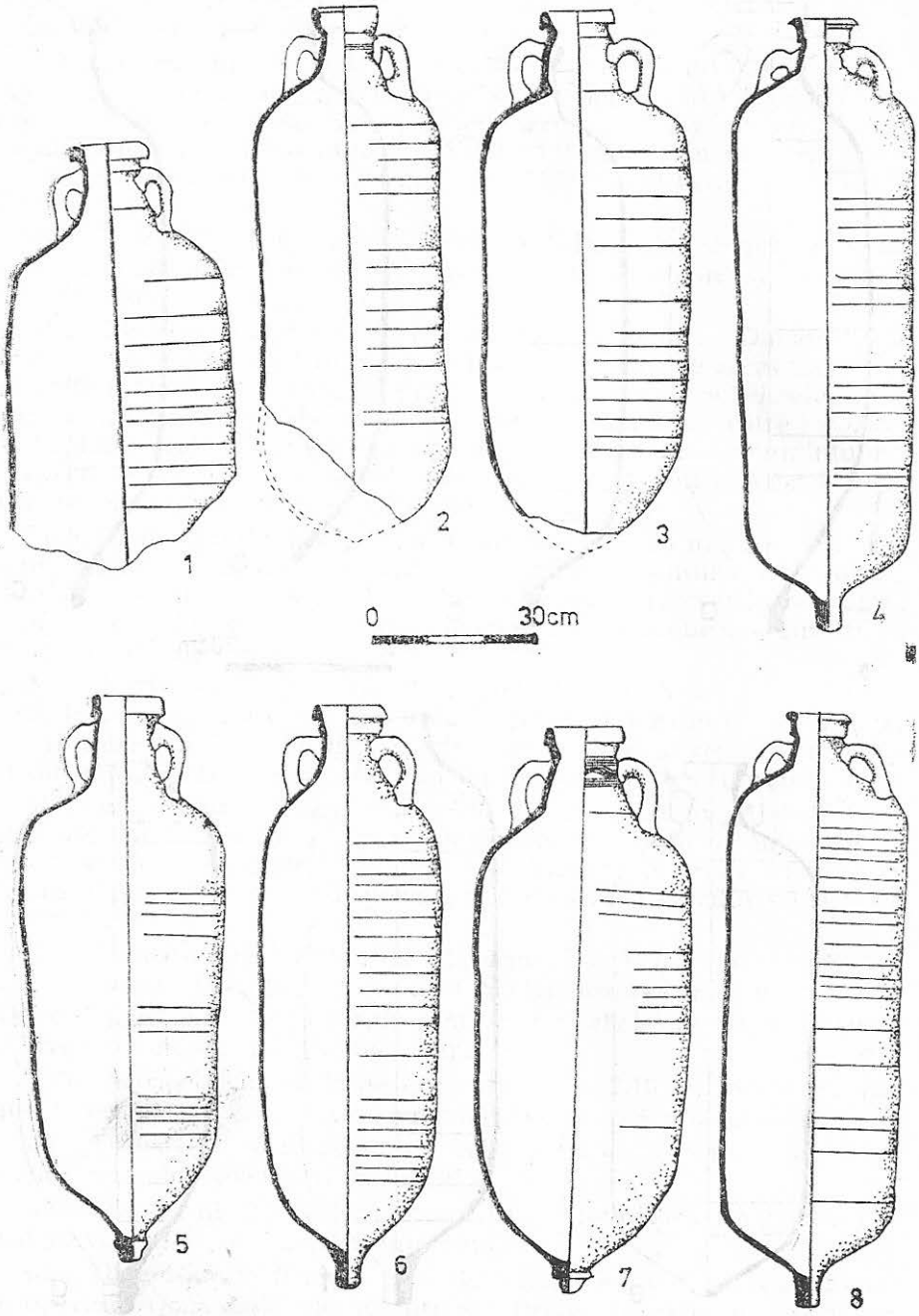

Planșa 7. **Amfore cilindrice tip „torpilă" (M 104).**

mormîntului : V-E. Inventar : partea superioară (gît și două toarte) de la o amforă cilindrică — tip „torpilă" — fragmente ceramice provenind probabil de la o oală și un mic fragment de sticlă.

M97. Dimensiunile firidei : L = 2,05 m ; l = 1,50 m ; camera de acces excavată ; A = 2,20 m. În firida închisă de două țigle așezate pe o lespede de calcar de culoare albă s-au găsit două schelete întinse direct pe pămînt, orientate V-E. Inventar : unguentariu de sticlă fusiform, depus în zona capului, între schelete, și mici fragmente ceramice provenind de la amfore (cel puțin două exemplare) — neîntregibile. Deasupra și sub schelete s-a observat un strat de arsură (probabil pentru purificare).

M98. Dimensiunile păstrate ale firidei : L = 1,30 m ; l = 1,07 m ; h = 1,05 m ; camera de acces distrusă. A = 3,00 m. Țiglă la capătul firidei. Schelet răvășit, nu s-a putut determina orientarea mormîntului. S-a găsit un os mare de animal, depus ca ofrandă. Fără inventar.

M99. Dimensiunile firidei : L = 2,38 m ; l = 1,78 m ; camera de acces distrusă ; A = 2,35 m. Schelet calcifiat, orientat V-E. Inventar : fragment arhitectonic de marmură, folosit, probabil, pentru așezarea sicriului, fragmente de lemn, provenind de la sicriu și bucăți de țesătură din îmbrăcăminte.

M100. Dimensiunile firidei : L = 2,30 m ; l =2,00 m ; camera de acces excavată ; A = 2,80 m. O lespede de calcar cochilifer bloca intrarea în firidă. Două schelete, foarte calcifiate, orientate V-E. Inventar : două ulcioare ceramice, partea inferioară a unei cănițe ceramice, cu cărbuni în interior, o fibulă de dimensiuni mari cu capete în formă de ceapă (Zwiebelknopffibel), din bronz aurit, un colier format din 12 mărgele sferice, lipite două cîte două, trei catarame de bronz și două opaițe din ceramică, unul găsit pe clavicula dreaptă a primului schelet, celălalt (ambele cu ornament de ove pe bordură) era depus în zona picioarelor, între schelete. Monedă de bronz, corodată, anii 330—335 e.n. Planșa 4 (a—b).

e) *Morminte cu două firide și culoar comun de legătură*

M101. Firida de vest distrusă aproape total în timpul lucrărilor cu utilaje mecanice. Dimensiunile firidei de est : L = 1,80 m ; l (păstrată) = 1,00 m ; culoarul de acces : L = 1,00 m ; l = 0,90 m. A = 2,70 m. În firida păstrată au fost descoperite două schelete umane, în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, orientate E-V. Deasupra lor, pe un strat de pămînt gros de 0,20 m era așezat scheletul unui cîine. Inventar : trei pahare de sticlă prevăzute cu tortițe, pentru șnur, cilindrice, lărgite la gură, (s-a întregit doar unul, vezi pl. 5f și 14c), cupă de sticlă fragmentară (talpă circulară cu picior), fund de farfurie, buză de strachină, ambele din ceramică, alte fragmente de vase neîntregibile. Monedă de bronz, emisiune din vremea împăraților Valentinianus III — Theodosius II — 425—455 e.n.

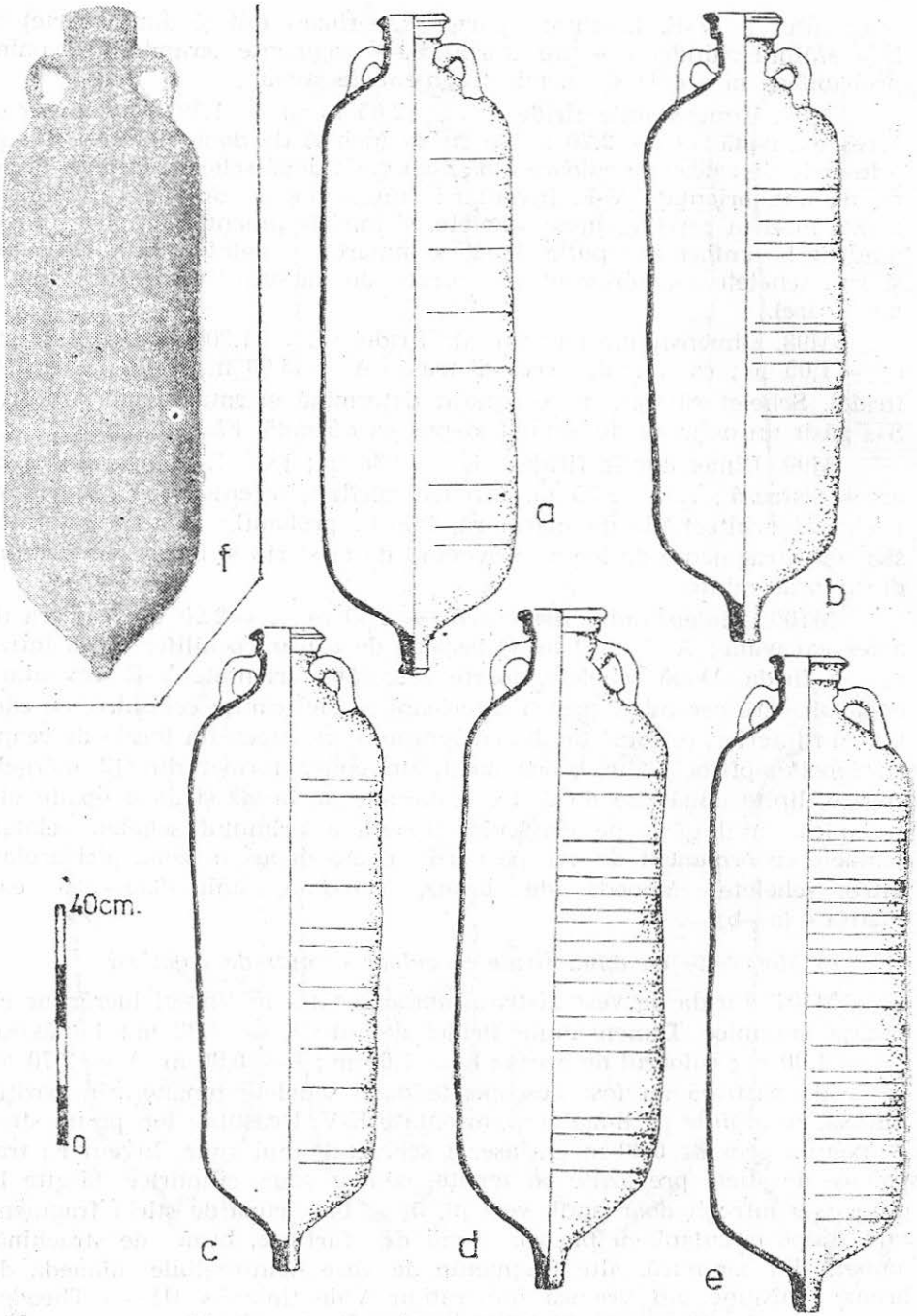

Planșa 8. **Amfore cilindrice tip „torpilă" (M 105).**

M102. Dimensiunile firidei de est : L = 1,99 m ; l = 1,65 m ; dimensiunile culoarului de legătură : L = 2,30 m ; l = 0,60 m ; firida de vest : L = 2,30 m ; l = 1,20 m. În firida de est au fost descoperite scheletele a trei adulți în poziție întinsă, cu oasele foarte măcinate, orientate E-V. În jurul craniilor celor două schelete din margini au fost observate, din creștet și pînă spre bărbie, fire de aur extrem de fine, provenind probabil de la fileuri (plase) pentru strîngerea părului. În firida de vest au fost descoperite scheletele a doi adulți, de asemenea măcinate, în poziție întinsă, avînd orientarea E-V și, lîngă picioarele celui din mijloc, scheletul unui copil așezat invers, cu craniul la vest și picioarele la est. Inventar : patru amfore cilindrice tip torpilă, (pl. 6 a-b-c-d), alte numeroase fragmente de amfore ornamentate cu striuri sau „coaste", fragmente de vase de bucătărie tipice (unele cu urme de ardere secundară), capac de vas improvizat dintr-un fragment ceramic, fusaiolă de lut, fragmente de țigle și olane, așchii de marmură, mici fragmente de vase de sticlă, bucăți de cărbune, oase de animale și păsări, numeroase scoici, vertebră de pește, monedă de bronz corodată.

M103. Distrus parțial de lucrul cu utilaje mecanice. Dimensiunile firidei de vest : L = 2,16 m ; l = 1,39 m ; adîncimea la care a apărut firida : 3,20 m. În firidă erau mai mulți înhumați, ale căror schelete erau răvășite. Orientare : V-E. Inventar : trei amfore cilindrice tip „torpilă". Pl. 6 (e-f-g).

f) *Morminte cu trepte de acces și amfore torpilă depuse în puțul de intrare*

M104. Surprins și distrus parțial de lucrul cu utilaje mecanice. A = 5,05 m. Dimensiunile gropii propriu-zise : L = 4,00 m ; l = 0,92 m. A = 1,45 m. Au apărut doar resturi din scheletul unui adult, avînd craniul la est și privirea spre vest. La est, o mică firidă (L = 0,70 m ; l = 0,58 m ; h = 0,59 m) în care au apărut doar ofrande (oase de ovine și cîteva fragmente ceramice de vase de uz). Accesul se făcea cu ajutorul a 10 trepte tăiate în loessul natural, avînd înălțimea între 0,26—0,55 m și lățimea între 0,37—0,52 m. Inventar : 8 amfore torpilă (3 întregi depuse în puțul de acces, celelalte 5 întregite din fragmentele aruncate în groapă) (Pl. 7), fragmente de amfore ornamentate cu striuri adîncite sau „coaste", partea inferioară a unei cupe de sticlă cu picior (pl. 5 c), alte fragmente de vase de uz, ceramice, două mici fragmente de țiglă și olană, numeroase oase de animal (ovine și bovine), fragment din acoperișul în două ape a unui sarcofag de calcar cochilifer, așchii de piatră și marmură, monedă de bronz corodată (emisiune între anii 383—392 e.n.). Groapa mormîntului era marcată printr-o lespede masivă de calcar cochilifer (avînd dimensiunile 2,80×1,20×0,25 m), așezată aproximativ pe mijlocul acesteia, la adîncimea de 2,00 m.

M105. Este vorba de fapt de un mormînt colectiv, cuprinzînd la est o groapă lungă de 4,85 m și înaltă de 2,50 m, avînd vatra situată la 3,10 m adîncime față de nivelul actual de călcare, iar la vest o nișă cu dimensiunile L = 1,90 m ; l = 1,20 m, înălțime = 0,90 m. În nișă s-a descoperit

un schelet de adult, orientat N-S (picioarele la nord). La picioarele sale se afla partea inferioară a unei amfore avînd cărbune ars în interior, iar în zona bazinului fundul unei amfore torpilă. Accesul în nișă se făcea cu ajutorul a 5 trepte, tăiate direct în loessul natural, avînd dimensiuni între 0,70—0,80 m lățime și 0,23—0,53 înălțime. Partea de sus a gropii era plină cu oase de adulți și copii aruncate în dezordine (s-au recuperat 40 de cranii), semn al reînhumării lor. De sus și pînă jos, inclusiv printre oasele sus-amintite, erau aruncate numeroase fragmente de amfore cilindrice „torpilă", care au putut fi întregite (în final, 8 la număr) (Pl. 8). Alte obiecte : amforetă ovoidală (pl. 9, e) fără toarte, arsă secundar, amforă mijlocie cilindrică, (pl. 9, a-b-c), inel de fier, cataramă de fier, vîrf de săgeată din bronz, fibulă din metal aurit, verigă de bronz, cuie de fier cu urme de lemn de sicriu și ținte de încălțări, din fier, monedă de bronz de la Constantius II (anii 355—360 e.n.).

g) *Morminte de incinerație*

M106. A = 0,50 m. Distrus în timpul lucrărilor. S-a putut constata în profil, doar faptul că era un mormînt cu ardere pe loc, prevăzut cu șanț de tiraj. Fără inventar.

* * *

INVENTARUL FUNERAR

Prima constatare care se impune în urma acestei succinte enumerări constă în aceea că din cele 106 morminte descoperite în anii 1987 și 1988 în zona menționată, numai 26 nu conțin nici un fel de inventar funerar (cifră care s-ar putea diminua și ea dacă avem în vedere că multe dintre acestea au fost deranjate sau distruse, deci obiectele care puteau exista s-au pierdut). Celelalte 80 conțineau măcar un singur element de inventar, fie depus în mod special alături de înhumați, fie provenind din obiectele personale, vestimentare sau de podoabă.

Se poate spune, deci, de la început, că a fost recuperat un inventar funerar relativ bogat, interesant — în ciuda caracterului său relativ comun și că factura sa este tipic provincial romană [5].

Categorii de materiale

Vasele de ceramică reprezintă partea cea mai bogată din totalul descoperirilor, după care urmează sticla ; obiectele de metal, puține la număr, sînt constituite din cîteva fibule și catarame, brățări și inele de fier sau bronz, doi cercei de aur și cîteva lame de cuțit din fier.

[5] Întrucît spațiul nu ne permite, avînd în vedere faptul că pentru datarea celor mai multe dintre materiale dispunem de repere cronologice ferme, ne-am mărginit să citām numai unele titluri din bibliografia necesară, foarte bogată.

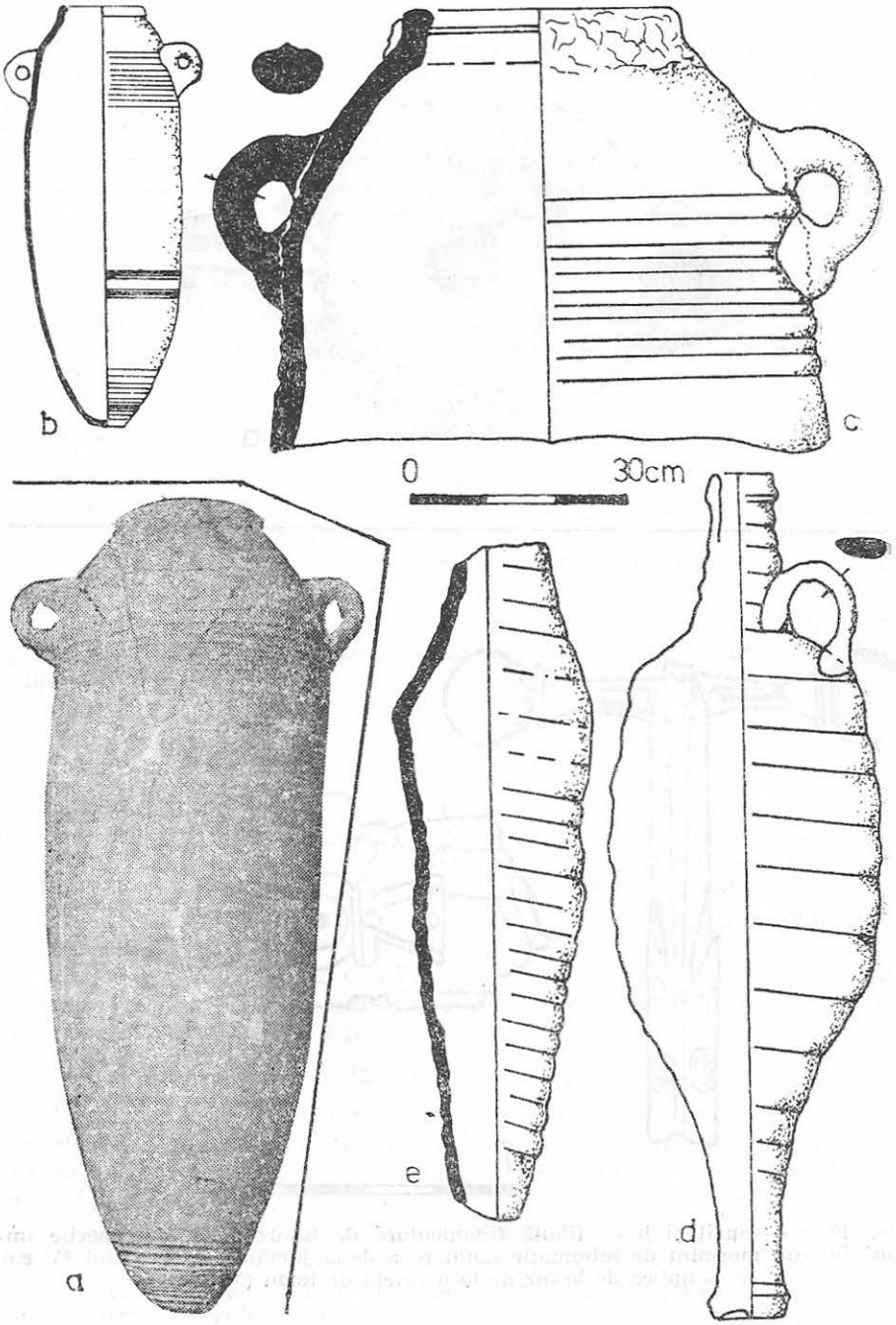

Planșa 9 (a—b—c). Amforă cilindrică mijlocie (M 105); d = amforetă ovoidală cu toartă, dintr-un mormînt distrus e = amforetă ovoidală fragmentară (M 10).

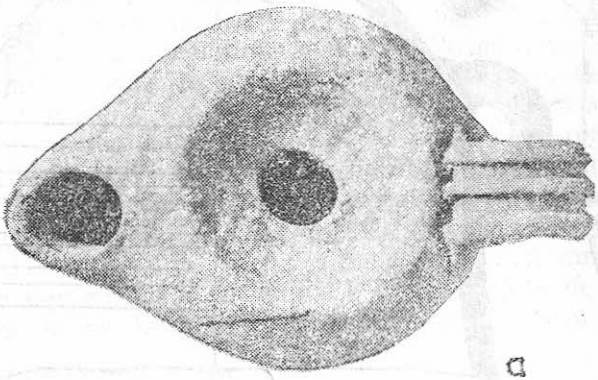

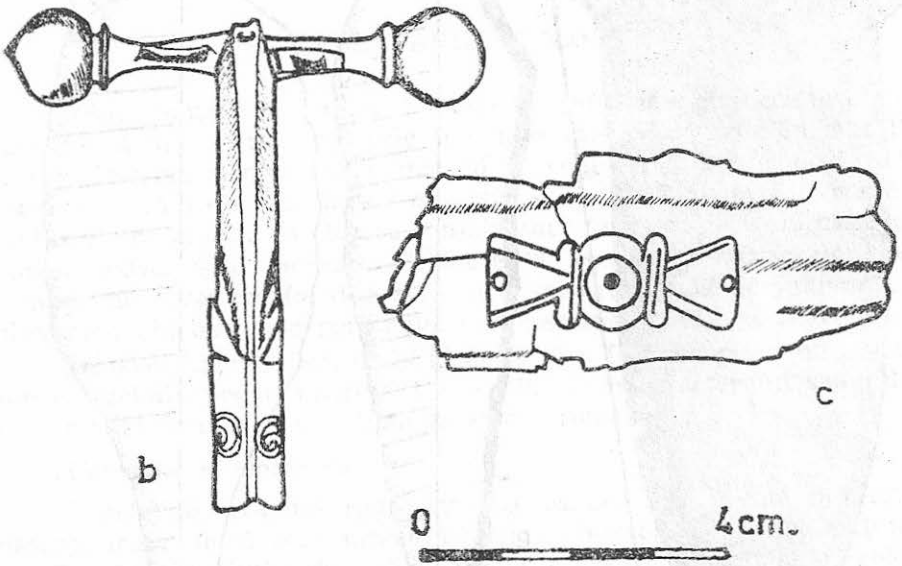

Planșa 10 a — opaiț și b — fibulă fragmentară de bronz aurit, descoperite împreună într-un mormînt de înhumație datat în a doua jumătate a secolului IV e.n. c — aplică de bronz de la o casetă de lemn (M 70).

Ceramica

Deși pentru anumite categorii, există doar puține exemple, ele sînt suficiente pentru a stabili seria foarte largă a recipientelor destinate uzului curent (băut și servit la masă) sau conservării proviziilor (îndeosebi lichide), în secolele II—IV e.n. la Tomis.

Platouri (pl. 11, a-b). Dim. : dm = 16,5 cm ; în. = 1 cm. Ceramică roșie cărămizie, ușoară și densă, angobă omogenă ca un firnis. Produse de calitate superioară, probabil de import. Descoperite într-un mormînt distrus.

Datare : sec. II e.n.

Strachină. Fund concav. Dim. : dm = 18 cm ; în. = 4,5 cm. Ceramică de bună calitate, acoperită la interior de angobă omogenă.

Datare : prin context : sec. II e.n.

Boluri. Sînt prezente două variante :

1) bol de formă hemisferică și fund inelar (pl. 11 c)

2) bol cu buză verticală înaltă și două tortițe (M ; pl. 11 d).

Prima variantă este lucrată din ceramică gălbuie, poroasă, acoperită cu angobă roșie, omogenizată în interior. Dim. : în. = 4,5 cm ; dm. = = 13 cm. Descoperit în mormînt cu o monedă din timpul împăratului Hadrian.

A doua variantă, din care posedăm 4 exemplare, este lucrată din argilă roșie-cărămizie de bună calitate, acoperită de angobă roșie, mai omogenă în interior. Pe buză, 3 caneluri adîncite.

Datare : sec. III e.n.

Căniță cu corp ovoidal

Buza îngroșată și ușor evazată, fundul ușor adîncit sau profilat ca un picior inelar. Dim. : în. 9 cm ; dm. max. = 9—9,5 cm. Toarta mică este lipită chiar de buză sau la baza acesteia. Formă des întîlnită în descoperirile noastre, caracteristică pentru așezări din Dobrogea, nordul și sudul Dunării, pentru o întinsă arie a imperiului, în secolele II—III e.n.[6]. (pl. 11 e).

Există și varianta cu caneluri puternic reliefate pe corp, toarta lipită sub buză (pl. 11 f) cunoscută în numeroase exemplare și datată către sfîrșitul secolului III e.n.[7].

Oale de bucătărie. (Pl. 12 a-b)

Reprezintă de fapt o variantă a tipului precedent (căni cu corp ovoidal, una sau două toarte, ornamentate cu caneluri la partea superioară sau inferioară) avînd dimensiuni sporite : în. = 9,5—12 cm ; dm. : 10,5—14 cm.

Contextul permite încadrarea lor secolul III e.n.[8].

[6] C. Chera-Mărgineanu, Virgil Lungu, Pontica, 17, 1984, p. 114.
[7] Ibidem, exemplar socotit de autori „oală mică de bucătărie".
[8] *Ibidem*.

Căni (tip oenochoe) (Pl. 12 c)

Dispunem de două exemplare identice, cu corp ovoidal, înalt și fund inelar, buză lobată; angobă roșie pe jumătatea superioară a recipientului. În: 19—20 cm; dm.: 12,5 cm.

Formă cunoscută la Tomis și din descoperiri mai vechi, databilă în secolul II e.n. (în cazul de față, în context cu monedă de bronz de la Hadrian).

Ulcioare

Sîntem în posesia a 4 exemplare de dimensiuni mijlocii, care pot fi socotite variante ale aceluiași tip de vas de formă ovoidală și gură pîlnie, prevăzut cu toartă.

Ulcioare cu fund inelar (Pl. 4 a-a'-a"). În.: 16 cm; dm.: 12 cm. Lut de culoare roșie cărămizie, dens, greu, angobă gălbuie.

Datarea: sec. IV e.n. este asigurată prin context (descoperite cu fibulă cu capete în formă de ceapă și monedă de bronz, emisă între anii 330—335 e.n.).

Ulcioare cu picior îngust și pereți foarte subțiri (Pl. 12 d)

Ambele provin dintr-un mormînt deranjat.

Caneluri înguste pe corp. În. = 11,1 cm; dm. = 9,5 cm.

Sînt apariții comune la Histria, Tomis și Callatis, considerate din cauza fragilității și dificultății de stabilitate, ca făcînd parte din categoria obiectelor confecționate special pentru a fi depuse în morminte[9].

Datarea: sec. IV e.n.

Amforete cilindrice cu picior, prevăzute cu o toartă (Pl. 9 d și 12 e)

Au fost recuperate două exemplare, cel întreg, din păcate, provenind dintr-un mormînt distrus, astfel că nu ne este cunoscut contextul. Angobă groasă și grea, gălbuie, caneluri puternic reliefate pe corp și pe gîtul prevăzut cu buză înaltă. Dim.: în. = 35,8 cm; dm. = 11,8 cm.

Al doilea exemplar poate fi socotit o variantă a acestui tip, deși îi lipsesc toarta, buza și piciorul (pl. 9 e). Are corpul mai alungit, argila de bună calitate, roșie-cărămizie și caneluri pronunțate, de sus și pînă jos[10]. Urme puternice de ardere secundară. Descoperit într-un mormînt colectiv de înhumație (un gen de groapă comună sau, mai degrabă, osuar) cu 40 de cranii omenești.

Datarea: prin context (inclusiv monedă emisă între anii 355—360), ultima parte a secolului IV e.n., eventual chiar începutul sec. V e.n.

Amforă cilindrică cu fundul subțiat și rotunjit.

S-a putut reconstitui un exemplar aruncat ca ofrandă în fragmente în mormîntul colectiv sus-amintit (M105; pl. 9, a-b-c), dar fragmente

[9] Multe dintre ele poartă pe gît inscripții — urări pentru viața viitoare a defunctului. Cf. Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele VI—XIII descoperite în România*, Buc., 1976, p. 92—93, nr. 56—57, p. 96, p. 141, nr. 96 și p. 142, nr. 97.

[10] Mulțumim pe această cale colegului A. Opaiț de la Muzeul Deltei Dunării Tulcea pentru desenul făcut și informațiile relative la această formă despre care există supoziția că erau piese etalon pentru calitatea lichidelor conținute în recipientele mai mari.

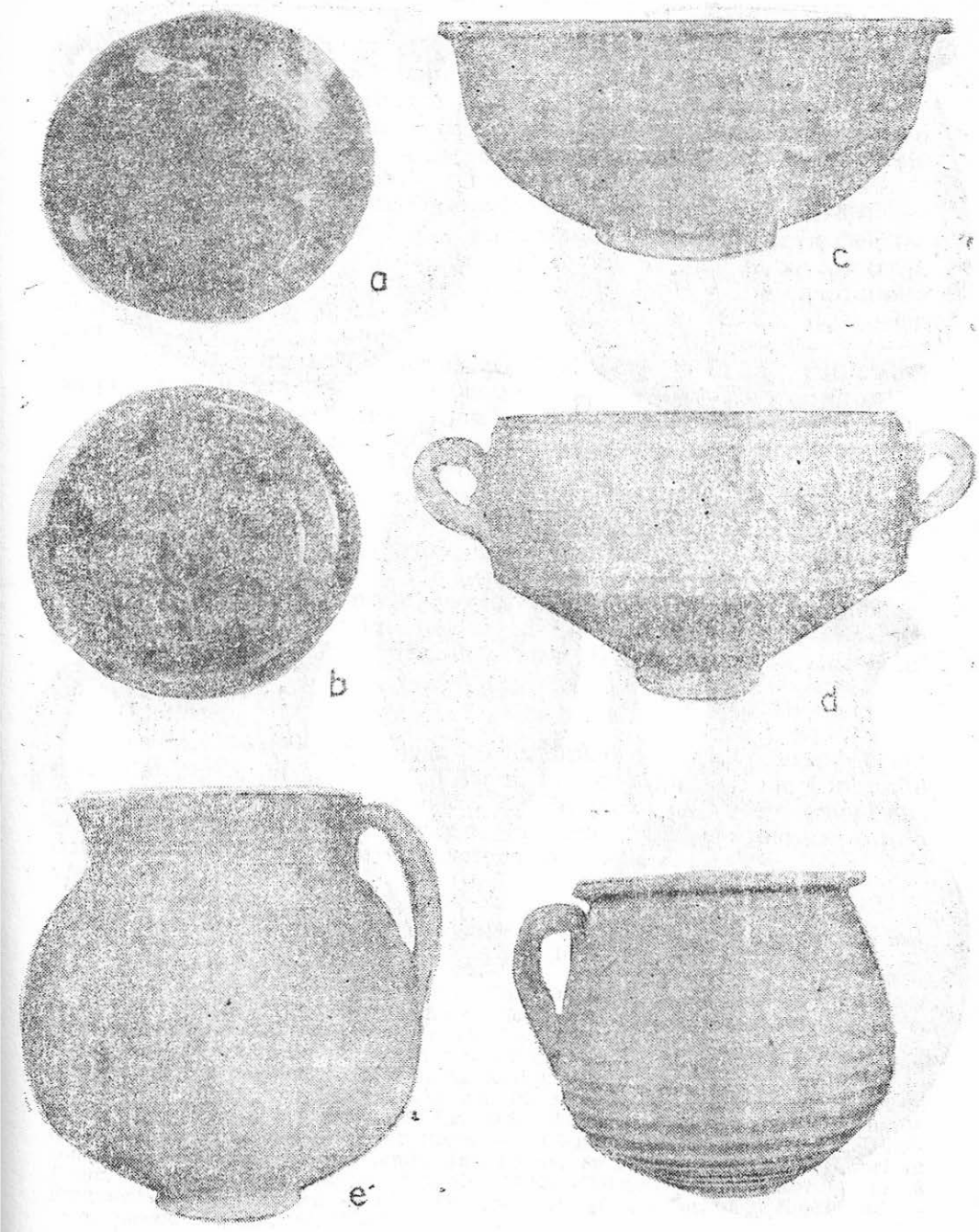

Planșa 11 a — b Platouri ceramice dintr-un set de 4, descoperite într-un mormînt de înhumație deranjat. Sec. II e.n.; c — bol hemisferic; d — bol cu buză verticală și două toarte. Sec. III e.n. e — căniță cu corp ovoidal. Sec. II—III e.n.; f — căniță cu caneluri pe corp. Sf. sec. III e.n.

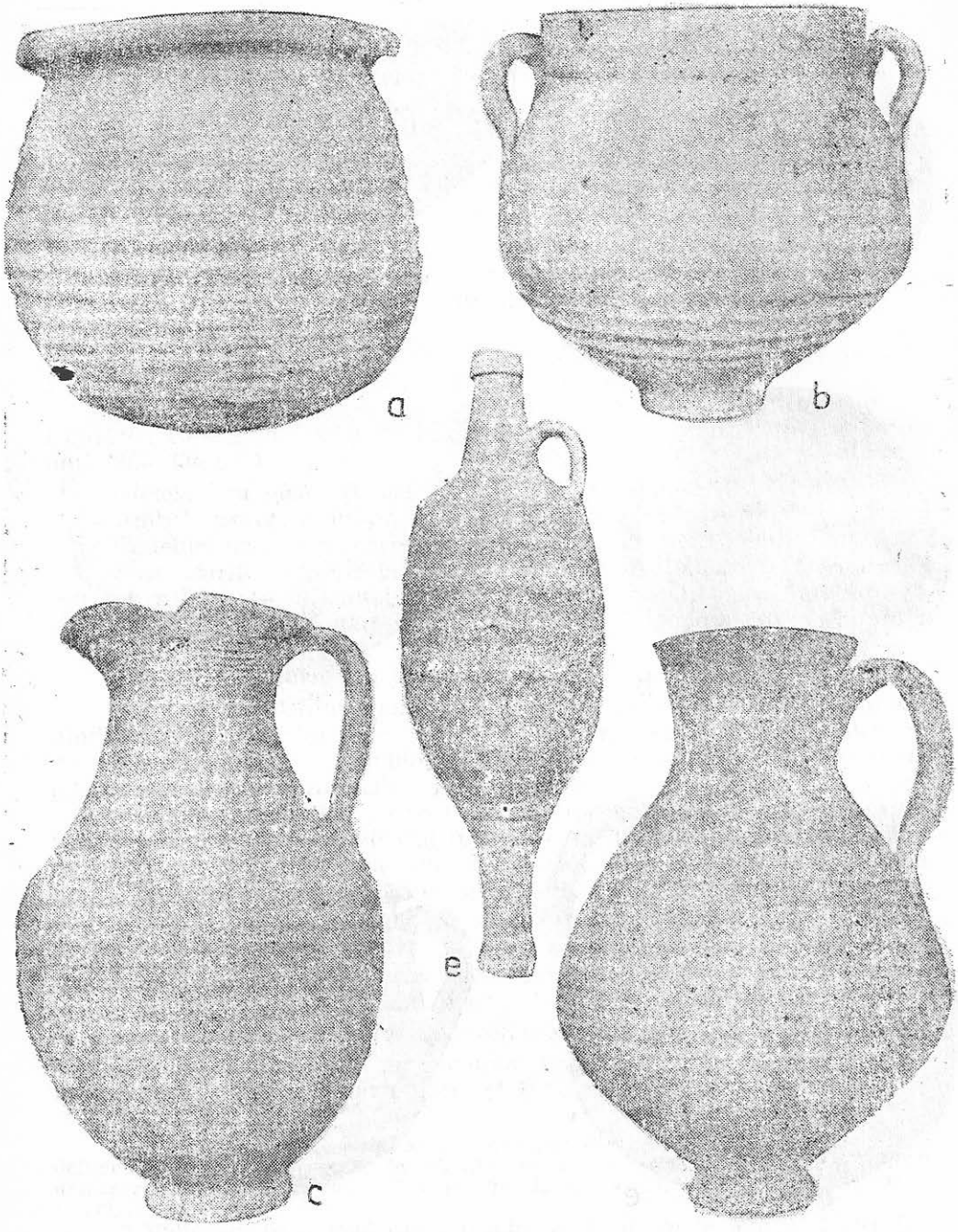

Planșa 12 a — b Vase de bucătărie. Sec. III e.n.; c — Cană (tip oenochoe). Sec. II e.n.; d — ulcior cu picior îngust și pereți subțiri. Sec. IV e.n.; e — amforetă cilindrică cu picior și toartă.

similare s-au găsit și în alte cîteva morminte. Argilă densă și grea, roșie-maronie, toarte mici, buza improvizată printr-o fățuire sumară. Dim. : în. = 67 cm ; dm. = 20,5 cm.

Recipientul se încadrează într-o serie cunoscută în Dobrogea, prin două exemplare de la Histria avînd inscripții realizate cu vopsea roșie pe corp, în limba greacă, datate în secolele V—VI e.n. [11].

Amfore cilindrice de mare capacitate (tip „torpilă"). (Pl. 6-7-8).

Este categoria cea mai bine reprezentată în descoperirile ce fac obiectul prezentării de față (27 exemplare întregi sau aproape întregi, provenind, 8 din M 103 [12], cîte 3 în M 101—102 și 104 și cîte una din alte 10 morminte M 58, M 62, M 66, M 75—77, M 79, M 83, M 95—96). Dim. : în. = 1—1,20 m ; dm. = 31—42 cm.

Luînd în considerație forma buzei și a piciorului, se pot stabili cel puțin trei variante ale acestei forme :

1. Amfore cu gît cilindric, înalt și picior abia pronunțat (pl. 8, f) ;

2. Amfore cu buză înaltă și toarte lipite la mijlocul gîtului (pl. 7,3 și 7) ;

3. Amfore cu buză înaltă și toarte lipite sub buză (pl. 6-a-b-c-d-e).

Argilă roșie cărămizie, de brună calitate, densă și grea, angobă și gălbuie mai mult sau mai puțin uniformă, de sus pînă jos.

Datarea acestei forme, bine cunoscute în descoperirile mai vechi de la Tomis este, în general, secolul IV e.n. [13]. Pentru aceeași datare opinează contextul mormîntului M 103 (inclusiv monedă), deși pentru exemplarele 1—8 există similitudini datate larg în sec. IV — începutul sec. VI e.n. [14].

Opaițe

Au fost descoperite în total 16 exemplare, toate din ceramică, din care cîte două în M 71 și M 100, iar în alte douăsprezece morminte cîte unul. Putem preciza, de asemenea, că din punct de vedere cronologic, acestea aparțin secolelor II—IV e.n., în unele cazuri ele folosindu-ne la datarea complexelor funerare în care au fost descoperite [15].

---

[11] Em. Popescu, *op. cit.*, p. 169.

[12] Desenele și informațiile referitoare la 8 exemplare ne-au fost transmise de A. Opaiț căruia îi exprimăm încă o dată întreaga noastră gratitudine.

[13] V. Barbu, *op. cit.*, p. 53.

[14] Pl. 1 ; D.P.S. Peacock, cap. 5 — *The Amphorae : typology and chronology* in M. G. Fulford, D.P.S. Peacock, *Excavations at Carthage : The British Mission*, vol. I, 2, 1984, p. 133, forma 52, nr. 68, fig. 70/68, datată 450—475 ; J. D. Riley, *The Coarse Pottery from Berenice, Excavations at Sidi Kurebish Benghazi (Berenice)*, vol. II, Supplements to Libya Antiqua V, p. 204, fig. 87/282 datată la sfîrșitul sec. V sau începutul sec. VI e.n. Pl. 2 : aceeași datare ; Pl. 3 : D. P. S. Peacock, *op. cit.*, p. 133, forma 49, fig. 39/64, datată (larg) între 425—500 e.n. Pl. 5 Topraichioi, cca. 440—450 e.n. ; Roma — D. Whitehnouse et „The schola Praeconum". *The Coins, Pottery, Lamps and Fauna, Papers of the British School at Rome*, vol. 50, 1982, p. 69, nr. 128, fig. 10/128. Datare : 430—440 e.n. Pl. nr. 8 Fragment de la Berenice — cf. Riley, op. cit., p. 234, nr. 388, fig. 95/388 — Miscellaneous deposit, sec. IV—V e.n.

[15] Pentru majoritatea lor, am cerut relații suplimentare colegului C. Iconomu de la Muzeul de istorie a Moldovei, din Iași, specialist reputat în materie. Îi mulțumim încă o dată pentru promptitudinea cu care ni le-a oferit.

Vom prezenta dintre acestea doar exemplarele cu valoare de prototip.

1. *Opaiț cu ciocul rotund și discul concav.* Dim. : L = 7,8 cm ; dm. : 6,3 cm ; în. : 2,7 cm. Lut cărămiziu, angobă roșie neuniformă, arsă parțial pînă la brun. Pe discul spart se mai păstrează imaginea în relief, incompletă a unui taur. Pe bordură, ornament de alveole slab imprimate. Opaițul aparține unei serii bogat documentate în Dobrogea, datate în secolele II—III e.n. [16].

2. *Opaiț cu ciocul cordiform și discul ornamentat.*

Dim. : L = 7,4 cm ; dm. : 6 cm ; în. = 2,3 cm. Lut de bună calitate. La partea de jos a discului spart se mai păstrează piciorul unui crater. Aceeași serie ca precedentul (la noi în mormînt cu monedă Hadrian).

3. *Opaiț cu corp rotund și disc concav* (Pl. 13 a-b). Dim. : L = = 7,8 cm, dm. = 5,6 cm ; în. = 2,5 cm. Lut cărămiziu, de bună calitate, angobă roșie arsă deasupra pînă la negru. Pe disc ornament de rozetă ; la capătul fiecărei roze s-a practicat cîte o incizie circulară. Pe fund a fost imprimat un chiorchine de strugure.

Datarea : secolele II—III e.n. [17].

4. *Opaiț cu corpul alungit și discul mic* (pl. 10, a).

Dim. : L = 8 cm ; dm = 5,5 cm ; în. = 3,2 cm. Întreg. Lut cărămiziu, angobă roșie păstrată mai bine pe disc. Reprezintă varianta ornamentată a tipului XXVI, datat în secolele III—IV e.n. [18].

La noi descoperit împreună cu două vase de sticlă și o fibulă cu „capete de ceapă" ce permit atribuirea sa celei de-a doua jumătăți secolului IV e.n.

5. *Opaiț mijlociu cu corpul rotund și toartă lamelară*

Dim. : L = 9,4 cm ; dm. = 7 cm ; în. = 3,5 cm. Lut cărămiziu, cu mici particule calcaroase în amestec, angobă roșie mai uniformă deasupra. În jurul orificiului de umplere, spart, bobițe în relief. Produs local, derivat din lucernele atice importate [19]. (Pl. 4 b).

Datarea : prima jumătate a secolului IV e.n. ; prezumată de C. Iconomu [20], confirmată la noi prin descoperirea în mormînt a unei monede de bronz emisă între anii 330—335 e.n.

6. *Opaiț mijlociu cu corpul rotund și toartă lamelară* (Pl. 4 c).

Dim. : L = 9,5 cm ; dm. = 6,7 cm ; în. = 3,5 cm ; discul spart. Lut cenușiu, cu particule mici calcaroase, vopsea brună mai omogenă deasupra. Pe bordură, ornament de bobițe în relief. Descoperit împreună cu precedentul, aproape identic, aceleași caracteristici și datare.

---

[16] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 18, tipul XX, p. 96 și 120, fig. 124, nr. 441.

[17] Idem, p. 108, nr. 540 și p. 121, fig. 130.

[18] Idem, p. 24.

[19] I. Perlzweig, *Lamps of the Roman Periad, The Athenian Agora*, vol. VII, 1961, nr. 283—284, p. 90—95.

[20] Pe baza cercurilor concentrice de pe fund ; of. C. Iconomu, Pontica, 3, 1970, nr. 4, p. 240, 242, fig. 8—9 ; nr. 5, p. 242, fig. 10—11 ; nr. 6, p. 242, fig. 12—13, precum și p. 252.

Planșa 13 a — b — opaiț. Sec. II—III e.n.; c — bol hemisferic. Sec. II e.n.; d— vas cu corp globular și gît cilindric; e — vas cu corp piriform și gura-pîlnie. Sec. II—III e.n.; f — unguentariu cu corp conic. Sec. II e.n.

Sticla

Putem spune de la început că reprezintă o categorie relativ bogată, cuprinzînd o gamă destul de variată de forme destinate atît uzului curent, cît și păstrării unguentelor și parfumurilor.

7. *Bol hemisferic adînc, de mici dimensiuni* (Pl. 5 a și 13 c)

Dim. : în. = 50 cm ; dm. = 9 cm ; spart de presiunea pămîntului, lipit. Buză rotunjită, trasă ușor în afară. Sticlă subțire, ușor verzuie, transparentă, cu rare bule de aer în compoziție. Descoperit într-un mormînt distrus, deci fără context care să ne ajute la datare.

Piese similare descoperite la Tomis sînt atribuite secolului II e.n. [21].

2. *Vas cu corpul semisferic și gît cilindric*

Dim. (păstrate) : în. = 8,4 cm ; dm. = 6,2 cm ; lipsă din gît și din buză. Sticlă subțire și ușoară, slab verzuie, străvezie.

Descoperit într-un context needificator. Forma este întîlnită în complexe ce se întind pe o mare distanță în timp (de la sfîrșitul sec. I pînă în sec. III e.n. [22]).

3. *Vas cu corp globular și gît cilindric* (Pl. 13 d)

Avem un singur exemplar (lipsă buza) descoperit într-un mormînt distrus. Dim. : dm. = 8,20 cm. Fund concav, sticlă relativ groasă, alburie, străvezie.

Se poate încadra într-un tip databil în secolul II—IV e.n. [23].

4. *Vas cu corpul piriform și gură pîlnie* (Pl. 13 e)

Întreg ; dim. : în. = 13,2 cm ; dm. 7,5 cm. Fundul concav, buză inelară asimetrică. Sticlă subțire și ușoară, incoloră, străvezie.

Formă cunoscută pentru secolul II e.n. [24]. La noi, în mormîntul de înhumație cu cană ceramică și opaiț, databile în secolele II—III e.n.

5. *Vas cu corp sferic turtit, gît cilindric și gură pîlnie*

Întreg ; dim. : în. = 12,2 cm, dm. = 8,6 cm. Fund concav, buză inelară, realizată prin aducerea în interior a peretelui gîtului. Sticlă foarte subțire și ușoară, alburie, transparentă, slab irizată. Descoperit într-un mormînt de înhumație în apropierea zidului de incintă, distrus de lucrările de termoficare.

Exemplarele recuperate în anii din urmă se datează în secolul III e.n. [25].

6. *Vas cu corpul sferic turtit și gît cilindric înalt*

Întreg ; dim. : în. = 11,5 cm ; dm. = 7,8 cm. Fund inelar, buza lărgită pîlnie. Sticlă subțire și ușoară, incoloră, străvezie. Similar cu precedentul.

---

[21] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, 1968, tipul X, p. 40, nr. 33.
[22] Idem, tipul XLV, p. 97, nr. 176.
[23] Idem, tipul XXVII, p. 61—62.
[24] Idem, tipul XXXIV, p. 72, nr. 107.
[25] Idem, tipul XXIX, p. 64, nr. 85.

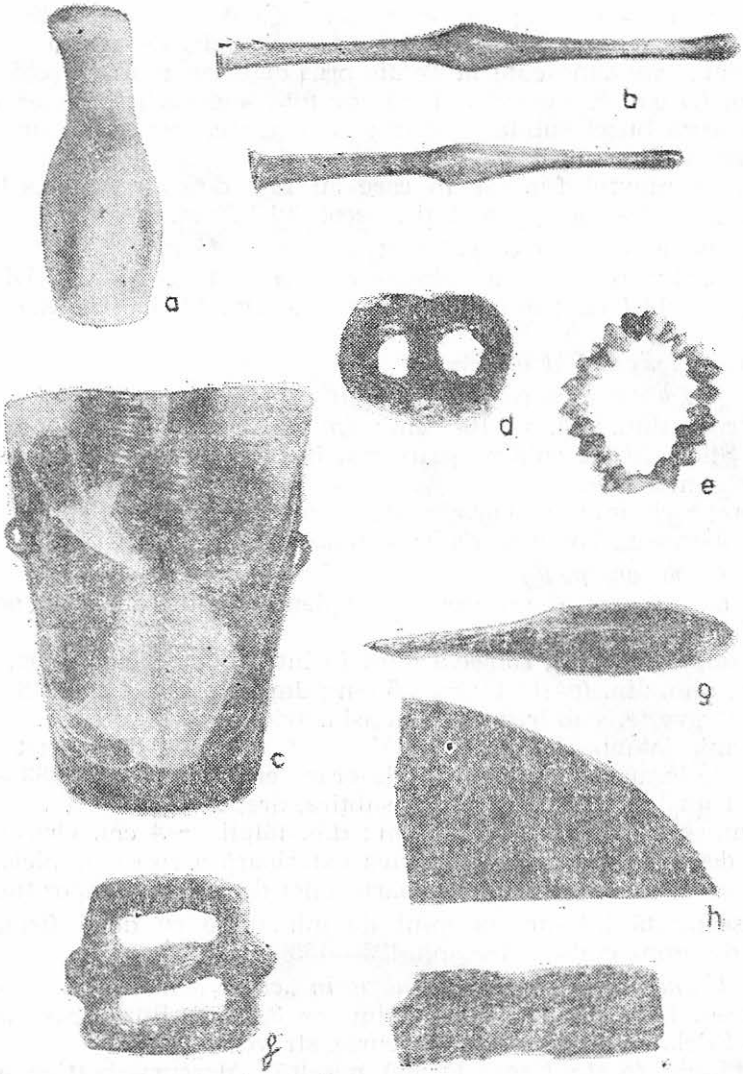

Planșa 14 a — unguentariu cu corp cilindric în „cute" ; b — unguentarii cu corp fusiform și „bulb". Al doilea și al treilea sfert al secolului IV e.n. ; c — pahar cilindric cu toarte pentru șnur. Sec. V e.n. ; d—e — cataramă de fier și colier de mărgele din sticlă, descoperite într-un mormînt databil în secolul IV e.n. ; f—g — cataramă de fier și vîrf de săgeată din același metal, descoperite într-un mormînt databil în secolul IV e.n. ; h — vîrf de unealtă din bronz ; i — lamă de fier fragmentară, descoperită într-un mormînt databil în secolul IV e.n.

7. *Vas globular cu gura pîlnie și buză nefinisată*

Două exemplare, unul intact, celălalt spart de presiunea pămîntului ; dim. : în. = 18 cm ; dm. = 9,5 cm. Fund concav ; sticlă subțire și ușoară, străvezie, slab verzuie, cu multe bule mici de aer în compoziție.

Forma este cunoscută la Tomis prin descoperiri mai vechi, databile în secolul III e.n. [26], dar exemplarele de față se deosebesc de aceasta doar prin prezența buzei subțiate, aparte neregulate, dovedind un artificiu tehnic tratat cu neglijență.

Prin contextul funerar în care au fost descoperite, vasele pot fi atribuite celei de-a doua jumătăți a secolului IV e.n. [27].

8. *Unguentariu cu corpul plat (în formă de disc)*

S-a putut recupera un singur exemplar, fragmentar. Dim. : în. (păstrată) = 14,4 cm ; dm. fundului = 5,4 cm. Sticlă străvezie, alburie, ușoară.

Datare : secolul II e.n. [28].

9. *Unguentariu cu corp conic și gît cilindric, înalt și subțire* (Pl. 13 f)

Întreg ; dim. : în. = 10,1 cm ; dm. = 3 cm. Fund concav, buză inelară. Sticla foarte subțire și ușoară, incoloră, străvezie, cu bule mari de aer în compoziție.

Descoperit într-un mormînt de înhumație distrus. Exemplare identice descoperite la Tomis se datează în secolul II e.n.

10. *Cupă cu picior*

Ca de obicei în cazul acestor recipiente fragile, am găsit doar două părți inferioare din două cupe :

a) talpă circulară, concavă mult în interior cu picior scurt, îngroșat globular ; dim. : în. (păstrată) = 4,5 cm ; dm. tălpii = 4,2 cm. Sticlă ușor gălbuie, străvezie, slab irizată, talpă asimetric trasă. Pl. 5 e.

Formă databilă în sec. III—IV e.n. [29]. La noi, descoperit într-un mormînt de înhumație cu monedă de bronz emisă între anii 383—392 e.n.

b) Talpă asimetrică cu picior subțire, drept

Dim. : în. (păstrată) = 3,6 cm ; dm. tălpii = 4 cm. Ornament din trei fire de sticlă scurse de pe partea exterioară a cupei pe picior. Sticlă subțire verde, încărcată cu bule foarte mici de aer în compoziție.

Descoperită într-un mormînt de înhumație cu două firide, avînd monedă de bronz emisă între anii 425—455 e.n.

11. *Unguentariu cu corp cilindric în „cute"* (Pl. 14 a)

Întreg. Dim. : în. = 9 cm ; dm. = 3,6 cm. Buza trasă asimetric în afară. Sticla subțire și ușoară, alburie, străvezie.

Datarea : foarte largă. Formă numită „Mercury bottle" apare în sec. I e.n., este frecventă în secolele II—III e.n., unele apariții la începutul secolului IV e.n. [30].

---

[26] Idem, tipul XXV, p. 58, nr. 69.

[27] Au fost descoperite cu o fibulă cu capete în formă de ceapă încadrată în tipul 4, varianta B. Vezi mai departe.

[28] Mihai Bucovală, *op. cit.*, p. 103, nr. 196.

[29] Idem, tipul XII, p. 43.

[30] Idem, tipul XLIV, p. 96, nr. 172.

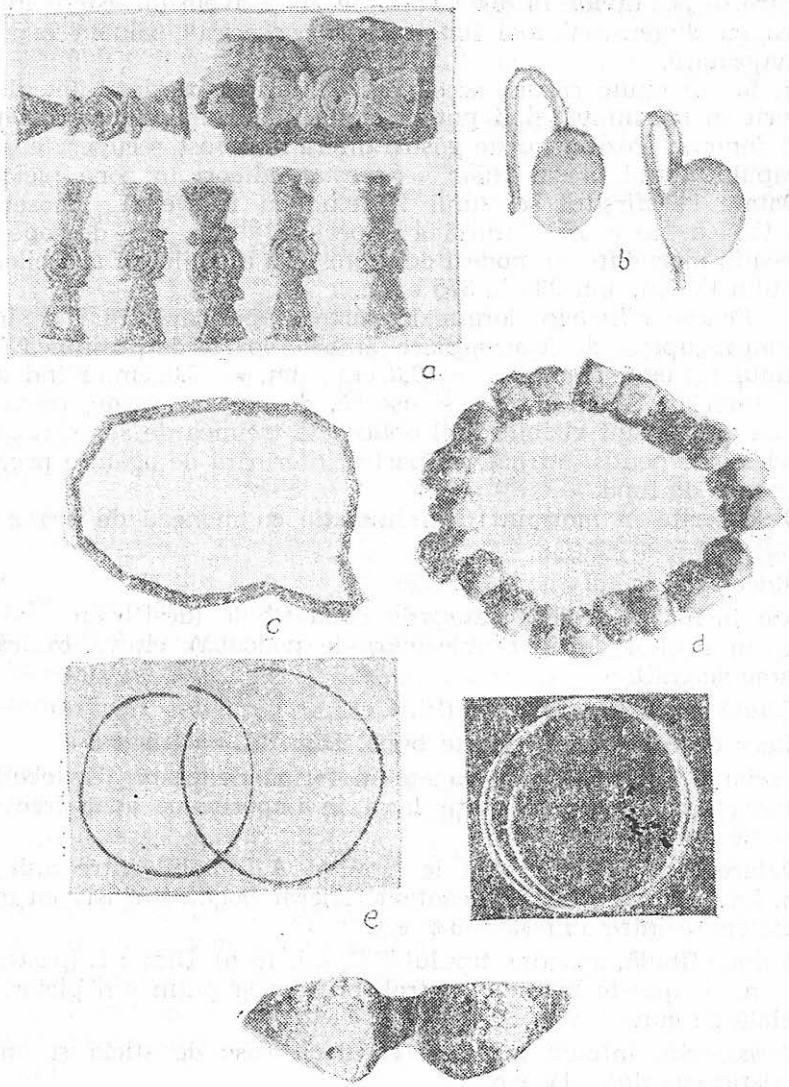

Planșa 15 a — aplice de metal pentru casetă; b — cercei de aur. Sec. III e.n.; c — colier de mărgele hexagonale din sticlă albastră. Sec. III e.n.; d — colier de mărgele rotunde, lipite cîte două, dintr-un mormînt databil în sec. IV e.n.; e — brățări de argint lucrate din verigă simplă, circulară; f — bărățări de argint lucrate din verigă spiralată; g — brățară de arkint cu capetele lățite.

12. *Unguentarii cu corpul fusiform și „bulb"* (Pl. 5 c—d, 14 b)

Reprezintă forma cea mai frecventă în descoperirile noastre de epocă romană tîrzie; au fost recuperate 18 exemplare, dintre care cîte două în mormintele 87 și 91 și celelalte 14 în tot atîtea morminte, exem-

plare care se pot divide în două variante, dacă avem în vedere lungimea lor ; cea cu dimensiuni mai lungi și, în consecință, siluetă mai zveltă fiind majoritară.

În foarte multe cazuri, aceste unguentarii reprezintă unicul obiect descoperit în morminte, și îi putem atribui deci un anume rost predominant funerar. Poziția lor de găsire diferă : au fost recuperate atît din zona capului (unul plasat chiar pe acesta), alteori în zona picioarelor.

Datate la sfîrșitul secolului III e.n., cu frecvență deosebită în secolul IV e.n. pe o arie întinsă a imperiului [31]. La noi, descoperite de asemenea în morminte cu monezi de bronz (din al doilea și al treilea sfert al secolului IV e.n. anii 330 la 375 e.n.)..

13. *Pahare cilindrice* lărgite la partea superioară (Pl. 5 f și 14 c).

S-au recuperat două exemplare, ambele sparte de presiunea pămîntului, unul întregit. Dim. în. = 10,3 cm ; dm. = 7,8 cm. Fiind adîncit mult în interior. Sticlă subțire și ușoară, de culoare verde, translucidă. La partea de sus sînt vizibile linii oblice ; la treimea de sus sînt aplicate trei mici toarte pentru atîrnat, cu partea inferioară de agățare prelungită pînă aproape de fund.

Descoperite în mormînt de înhumație cu monedă de bronz emisă între anii 425—455 e.n.

Obiecte de metal

Am inclus în această categorie două fibule (deși vom avea mai departe un capitol destinat obiectelor de podoabă), cîteva catarame și două lame de cuțit.

Fibulă din bronz, întreagă (Pl. 4 e)

Stare de conservare : foarte bună. Dim. : L = 8,5 cm.

Variantă a fibulelor cu capete în formă de ceapă (Zwiebelknopffibel) caracteristice pentru spații largi în imperiu, ce apar frecvent în necropolele romane tîrzii [32].

Datare : se poate încadra în tipul 4 A, databil între anii 350—380 e.n. La noi, descoperită în context funerar bogat, inclusiv cu monedă de bronz emisă între anii 330—335 e.n.

A doua fibulă, aparține tipului 4 B, (pl. 10 b). Dim. : L (păstrată) = = 6,30 m. Îi lipsește butonul central, precum și puțin din picior. Urme de poleială cu aur.

Descoperită într-un mormînt cu două vase de sticlă și un opaiț caracteristice secolului IV e.n.

Catarame

Au fost găsite 5 exemplare, în total.

Cataramă cu inel turtit și placă circulară. (Pl. 4 f). Dim. : L = = 4,3 cm ; dm. = 3,1 cm. Stare de conservare bună, cu excepția spinului, al cărui vîrf s-a pierdut. Se păstrează cele trei nituri care prin-

[31] C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, Pontica, 17, 1984, p. 121.

[32] E. Keller, Münchener Beiträge zur Vorund Frühgeschichte, Band 14, München, 1971.

deau catarama de cureaua propriu-zisă. Marginea plăcii ornamentată prin crestături oblice amintind un șnur, iar central, prin incizie-excizie, ornament geometrico-vegetal. Găsită cu fibula în formă de capete de ceapă și monedă emisă între anii 330—335 e.n.

Cataramă cu inel de formă ovală și placă rectangulară

Dim. : L = 4 cm, l (plăcii) = 2,2 cm (pl. 4 g).

Astfel de exemplare s-au mai găsit la Tomis în două morminte datate la sfîrșitul sec. III e.n. și respectiv sec. IV e.n. Ele au o mare răspîndire în necropolele orizontului cultural Cerneahov-Sîntana de Mureș [33].

Descoperită în context funerar cu catarama precedentă.

Alte două catarame de bronz găsite într-un mormînt distrus aparțin aceluiași tip (le lipsesc plăcile de armătură și chiar spinul). Dim. : dm. = 3cm ; respectiv 1,8 cm.

Cataramă de fier (pl. 4 f)

Dim. : L = 3,2 cm. Formă ovală, spin gros și lat.

Un exemplar similar a fost descoperit la Tomis în ultima vreme într-un mormînt datat în secolul VI e.n., dar analogiile cunoscute, atît din Dobrogea, cît și din Panonia, de exemplu, pledează pentru o datare mai timpurie, respectiv secolele IV—V e.n. [34].

Contextul funerar în care a apărut la noi se încadrează în secolul IV e.n. (monedă de bronz de la Constantius II, anii 355—360).

Cataramă de fier (pl. 14 d)

Întreagă (lungime = 3,2 cm).

Identică cu precedenta, aceeași datare.

A fost găsită într-un mormînt de înhumație deranjat, împreună cu un mic colier de mărgele din sticlă (pl. 14 e).

Cataramă de fier (pl. 14 f)

Întreagă. Formă dreptunghiulară (3,5×3,5 cm). Groasă, spin masiv. Descoperită într-un mormînt de înhumație.

Vîrf de săgeată din fier (pl. 14 g)

Întreg. Lungime = 8,7 cm. Masivă, lucrată în trei muchii. Descoperit împreună cu cataramă de fier, menționată mai sus, aceeași datare (sec. IV e.n.).

Vîrf de unealtă din bronz (pl. 14 h)

Lungime = 8,6 cm, lățime = 5,5 cm.

Vîrf curbat jos, drept sus, dar neascuțit, provenind de la o unealtă sau armă, din care a fost tăiat. Piesă descoperită într-un mormînt de înhumație deranjat.

---

[33] C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, Pontica, 17, 1984, pp. 122 și 123, pl. 5, 48—49.

[34] Ibidem, p. 124.

Fragment de lamă de cuțit din fier (pl. 14 i)

Lungime = 7 cm, lățime = 2,5 cm. Oxidat mult, corodat.

Descoperit în mormîntul de înhumație datat printr-o monedă de bronz emisă între anii 383—392.

Cuțit de fier

Rupt în două bucăți, corodat. Lungimea totală = 19 cm, lățime = = 1,5 cm. Lamă îngustă asemenea unui pumnal. Descoperit într-un mormînt de înhumație, împreună cu cîteva fragmente de amfore neîntregibile.

Un cuțit cu lamă de fier a fost recent descoperit la Tomis, într-un mormînt datat în secolele II—III e.n. ; astfel de obiecte sînt frecvente în complexele funerare de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov din Muntenia [35].

Aplice de metal pentru casetă (pl. 10 c și 15 a). Lungime = 3,6 cm, lățime = 1,2 cm. Au fost recuperate, dintr-un mormînt de înhumație fără context edificator, șapte exemplare identice, avînd marginile triunghiulare, iar în mijloc ornament în formă de cerc cu mijlocul marcat printr-o incizie.

Un singur exemplar are patru nituri mici de prindere (cîte două pe fiecare parte) ; celelalte sînt prevăzute cu două asemenea nituri. S-a recuperat și o bucată de lemn din caseta respectivă.

Obiecte de podoabă

Cercei de aur (pl. 15 b) gr. : 1,13 și 1,15 grame.

Sîrmă simplă, îndoită pentru a intra în lobul urechii, este sudată la celălalt capăt de o sferă goală în interior. Au fost descoperiți într-un mormînt de înhumație databil în secolul III e.n.

Mărgele

Au fost recuperate cîteva coliere, de regulă în regiunea gîtului și a mîinilor.

— *Mărgele lungi, hexagonale, din sticlă albastră* (pl. 15 c). Lungime = 1,3—1,6 cm.

Descoperite împreună cu cei doi cercei de aur menționați mai sus și alte obiecte care datează mormîntul în secolul III e.n.

— *Colier de mărgele diferite*

Are în compunere trei piese cilindrice, simple, lucrate din sticlă albastră, două piese bitronconice, de culoare maronie, cinci piese mari, dreptunghiulare, asemănătaore unui zar, cu scobituri pe toate cele patru laturi, umplute cu pastă de sticlă contrastînd cu restul materialului, o mărgea romboidală, din sticlă de culoare verde, 4 mărgele mici, sferice, de culoare maronie și 10 piese foarte mici, sferice, turtite, de culoare alburie. Colierul a fost descoperit într-un mormînt de înhumație cu monedă de bronz de la Hadrian.

[35] Ibidem, p. 115, pl. 1, 13 și p. 124.

— *Colier din mărgele rotunde, lipite cîte două* (pl. 15 d)

Dm = 1 cm.

Lucrate din pastă de sticlă de culoare maronie, cu reflexe metalice și avînd încastrate cîte 3 „ochi" de culoare gălbuie. Au fost descoperite într-un mormînt de înhumație datat cu monedă de bronz, emisiune între anii 330—335 e.n.

Mărgele bitronconice

Au fost descoperite 20 asemenea mici mărgele, din sticlă de culoare albastră, separate printr-o piesă foarte mică, de formă cilindrică, într-un mormînt de înhumație distrus.

Mărgele cilindrice ornamentate cu fire de sticlă în rețea

Au fost recuperate numai două asemenea mărgele, lucrate din pastă de culoare maronie, peste care s-a înfășurat un fir de culoare albă, asemenea unei rețele.

Au fost găsite într-un mormînt de înhumație deranjat, împreună cu o cataramă de fier databilă în secolul IV e.n.

Brățări

Au fost descoperite mai multe brățări, majoritatea din argint, provenind din două-trei morminte distruse din păcate de lucrările cu utilaje mecanice, deci pentru care nu există context edificator pentru datare (oricum ele se încadrează în epoca romană tîrzie).

Brățări. de argint lucrate din verigă simplă, circulară (pl. 15 e)

Dm. = 6 cm. Capetele relativ ascuțite și apropiate.

Brățări de argint lucrate din verigă simplă, spiralată (pl. 15 f)

Dm. = 5,5 cm. Capetele subțiate și ascuțite.

Brățări de argint cu capetele mult lățite (pl. 15 g)

Dm. = 5,8—6,4 cm ; lucrate dintr-o verigă mai groasă, cu capetele lățite, rotunjite ușor triunghiular. Deasupra, prin incizie, sînt figurați doi ochi care dau brățării aspectul unor capete de reptilă.

Inel de argint

Întreg. Dm. = 20 cm.

Lucrat dintr-o verigă simplă, îngroșată asimetric, lățită mult și subțiată deasupra.

A fost recuperat dintr-un mormînt de înhumație distrus de lucrări, deci, din păcate, fără elemente de datare.

Concluzii

Rit și ritual

După cum s-a putut constata, chiar în cazul mormintelor deranjate sau distruse de lucrul cu utilaje mecanice, ritul folosit în toate cele 105 morminte descoperite în zona sus-amintită în anii 1987 și 1988 este înhumația (singurul mormînt de incinerație descoperit era atît de distrus încît nu avem elemente certe de datare).

Adîncimea la care s-au practicat înmormîntările diferă : cele în gropi rectangulare sînt dispuse la mică adîncime (1,50—1,70 m), cele în firidă au fost găsite întotdeauna la adîncimea de 2,50—3,00 m sau chiar mai mult. Firidele mormintelor prevăzute cu cameră de acces erau închise cu una sau două țigle așezate de obicei în poziția orizontală, una lîngă alta, adeseori așezate sau întărite pe margini cu pietre sau blochete de piatră. Mormintele de mari dimensiuni au întotdeauna firidele astupate cu lespezi sau plăci de calcar.

De semnalat, de asemenea, faptul că pe lîngă înmormîntările individuale au fost constatate și înmormîntări colective de doi, trei pînă la cinci sau șase indivizi, îndeosebi în cazul mormintelor cu două firide.

Există și cazul — singular deocamdată în acest perimetru — al unui mare mormînt colectiv, veritabilă groapă comună sau osuar, din care au fost recuperate 40 de cranii.

Datare

Înainte de toate, trebuie subliniat că în aproape toate mormintele au fost descoperite obiecte din inventarul funerar, care permite de altfel și încadrarea cronologică mai lesnicioasă a respectivelor complexe. Acestea sînt mai numeroase și de calitate mai bună pentru perioada secolelor II—III e.n., mai puțin numerose și variate pentru secolele IV și V e.n. Dintre acestea sînt tipice unguentariile de sticlă de formă fusiformă, cu cute sau bulb la mijloc, adeseori singur obiect de inventar în numeroase cazuri.

În legătură cu amforele cilindrice masive (tip „torpilă") credem că acestea sînt într-adevăr importuri nord-africane și că mormintele din care au fost recuperate în număr mare se datează în secolele V e.n.

Topografie

Rezultă că în sectorul de vest al cetății Tomis, a existat o necropolă intens folosită în epoca romano-bizantină, a cărei limită de sud presupusă în anii din urmă pînă pe firul actualei străzi Traian, acoperea de fapt întreg taluzul, pînă pe malul golfului de odinioară.

Observațiile culese în anii 1987 și 1988, permit constatarea că întreg perimetrul de vest al orașului antic, din preajma zidului de incintă al acestuia, a fost folosit pentru înmormîntări practicate de-a lungul drumului de legătură spre Callatis.

Astfel, în preajma serpentinei ce duce la actuala poartă nr. 3 a portului, s-au semnalat morminte databile în sec. II e.n., dar în același sector, în profunzime, a apărut mormîntul colectiv databil în secolul V e.n. Spre capătul străzii Traian, dinspre gară, deci spre capătul falezei de odinioară, s-au depistat, la mică adîncime, cele două morminte în lespezi de calcar precum și cîteva morminte în groapă rectangulară, iar la adîncime, numeroase morminte în firidă, databile în secolele III și IV e.n.

Coroborată cu observațiile culese în ultima vreme, această constatare va permite desigur, în viitor, obținerea de informații mai precise asupra problemei întinderii în timp și spațiu a necropolelor de epocă romană și romano-bizantină de la Tomis.

NEUE FUNDE IN DER GRÄBERFELDERN RÖMISCHER UND RÖMISCH-BYZANTINISCHER EPOCHE IN TOMIS

MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAȘCA

Zusammenfassung

Die Verfasser machen 106, während des Jahres 1987, im Westgebiet der Stadt, gelegentlich der Bauarbeiten für neue Wohnungen, aufgefundene Gräber bekannt.

Vom Gesichtspunkt des Ritus sind es 105 Körpergräber und nur ein Einäscherungsgrab und von demjenigen der zeitlichen Einordnung gehören ein paar den Jh. 2—3, beziehungsweise 5. Jh. u.Z. und der Grossteil dem 4. Jh. an.

Als Ritual wurde die Anzeichnung der Gräber mittels einer oder mehrerer Flachziegeln und die Ost-West-Ausrichtung der Bestatteten festgestellt, was ihre Betrachtung als christlich ormöglicht.

Das geborgene Material (Keramik, Glas, Metalle) ist von klassischer, provinziell-römischer Machart, mit Analogien im ganzen Reich.

Von topographischem Standpunkt aus, wurde eine Vermischung und Überlagerung der verschiedenen Jahrhunderten angehörenden Gräber festgestellt. Tatsache, die bezeugt, dass die Gräberfelder in Zeit und Raum nicht genau abgegrenzt waren.

Die Hauptschlussfolgerung, die aus dem Studium der Funde des Jahres 1987 hervorgeht, besteht darin, dass die Gräber entlang des Verbindungsweges mit Callatis angelegt und das Gräberfeld aus römisch-byzantinischer Epoche im Westgebiet der Stadt festgestellt, im Süden von dem Abhang der antiken Bucht abgegrenzt war.

TEZAURUL DE MONEDE ROMANE TÎRZII DESCOPERIT LA ULMETUM ÎN 1912

GH. POENARU-BORDEA, R. OCHEȘEANU, EUGEN NICOLAE

Vasile Pârvan, eminentă personalitate a culturii românești, întemeietorul și primul director al Școlii Române din Roma, a inițiat primele sale săpături sistematice în Dobrogea, nu departe de colonia milesiană Histria, a cărei cercetare arheologică va fi începută în 1914, în fortificația romano-bizantină de la Ulmetum (com. Pantelimonul de Jos, jud. Constanța). Deschise în anul 1911, săpăturile, care au oferit istoriei Scythiei Minor din perioada romano-bizantină importante date arheologice, mai ales privind etapa constructivă și refacerile ulterioare, precum și un prețios material epigrafic, s-au încheiat în 1914, odată cu dezvelirea aproape totală a obiectivului cercetat [1].

Printre descoperirile monetare din campania arheologică 1912 se află și un tezaur de monede romane tîrzii [2]. Conform relatării lui Vasile Pârvan, în turnul de sud al porții de sud-vest „s-au găsit în stratul de jos o mulțime de monede mici de bronz, toate foarte stricate, dar fiind, după cele peste douăzeci ce se mai pot citi, evident toate din sec. IV și V" [3]. Deși „monedele găsite aici (sînt) în total de circa 230", în catalogul descoperirilor monetare [4] datorită stării precare de conservare, fără a se mai indica apartenența lor la tezaur, au fost descrise doar un număr de 24 de exemplare și anume, după identificările lui Vasile Pârvan, monedele următorilor împărați emitenți : Iulianus (1), Gratianus (1), Valentinianus (2), Theodosius I (4), Arcadius (1), Honorius (7) și Theodosius II (8) [5].

Reexaminînd această descoperire monetară, păstrată în colecțiile Institutului de Arheologie din București, s-a constatat totodată că numărul monedelor este de 256 piese, întregi ori fragmentate, la care se

---

[1] Pentru săpăturile de la Ulmetum, vezi, V. Pârvan, AARMSI, XXXIV, 1912, p. 497—607 ; XXXVI, 1913, p. 245—328 și 329—420 ; XXXVII, 1915, p. 265—304 ; cf. *TIR, 35, București*, 1969, p. 76.

[2] V. Pârvan, AARMSI, XXXVI, 1913, p. 299—300.

[3] *Ibidem*, p. 283.

[4] *Ibidem*, p. 300.

[5] *Ibidem*, p. 300, n. 2 și p. 301—303, nr. 9—33.

adaugă un număr de 18 mici fragmente provenind de la un număr neprecizat de monede și care sînt păstrate într-un plic separat. Practic, tezaurul de la Ulmetum, din care s-a publicat doar a zecea parte și anume cea mai bine conservată, poate fi considerat inedit, chiar dacă cercetarea noastră va confirma momentul final al acumulării, ce corespunde emisiunilor cu „cruce în cunună" (425—450).

CATALOG

MONEDE GRECEȘTI

SECOLEL IV—II I.E.N.

1. *Neprecizată*
Av. ...
Rv. Măciucă ... HΣ
AE 1,24 g; 10 mm.

193 en.—211 e.n.

2. *Attalia (Lydia): Septimius Severus.*
Av. AV CEΠ—CEVEPOC. Cap spre dr.
Rv. ATTAΛ—EAT[ΩN]. Asclepios din față, cu capul spre st. ține în mîna dr. bastonul pe care se încolăcește un șarpe.
B. Head, *Hist, Num.*, ed. II, p. 648.
AE↙2,32 g; 18 mm.

MONEDE ROMANE

342 e.n.—348 e.n.

Nicomedia — imitație

3. *Neprecizat*
Av. CONST... Bust drapat și diademat cu perle și rezete spre dr.
Rv. [VICT]ORIAE DD AVGGQ N N
AE ↑ 1,5 g; 14,5 mm.

Atelier neprecizat

4. *Neprecizat*
Rv. [VICTORIA DD AV]GGQ NN
AE ↓ 0,70 g; 14,5 mm.

353/4 e.n.—357/8 e.n.

Atelier neprecizat

5—6. *Neprecizat*
Rv. [FEL TEMP REPARATIO] (FH 3—4)
AE3 ↑ 1,15 g; 15 mm; fragm. ? 0,97 g; fragm.

357/8 e.n.—362 e.n.

Thesalonic

7. *Constantius* II

Rv. SPES [REI)—PVBLICE
LRBC II, 1691.
AE 4 ↓ 1,39 g; 15 mm.

Constantinopol

8. *Constantius* II

Rv. [SPES REI—PVBLICE]
RIC VIII, 155.
AE 4 ↓ 1,78 g; 14,5 mm.

Atelier neprecizat

9—11. *Constantius II*

Rv. [S]PES REI—[PVBLICE]; [SPES REI]—PVBLICE; [SPES REI—PVBLICE]
AE 4 ↑ 1,38 g; 14 mm. ↑ 1,19 g; 13,5 ,mm; fragm. ↑ 1,19 g; 9,5 mm; fragm.

12. *Iulianus Augustus*

Av. D N IVLIA—[NVS P F AVG]
Rv. SPES REI—[PVBLICE]
AE 4 ↓ 1,27 g; 15,5 mm.

364 e.n.—378 e.n.

Siscia

13. *Valens*

Av. D N VA[LEN-]S P F AVG
Rv. [SECVRITAS]—REIPVBLICAE
AE 3 ↓ 1,58 g; 17 mm; fragm.

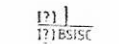

Antiochia

14. *Neprecizat*

Rv. [GLORIA ROMANORVM] (8)
AE 3 ↑ 1,84 g; 16 mm.

Atelier neprecizat

15—16. *Neprecizat*

Rv. [GLORIA ROMANORVM] (8)
AE 3 ↑ 1,60 g; 14 mm. ↗ 0,79 g; 14 mm; fragm.

17—18. *Neprecizat*

Rv. [SECVRI]TAS — REIPVBLICAE; SECVR[ITAS—REIPVBLICAE]
AE 3 1,58 g; 15 mm. ↑ 0,82 g; 12,5 mm; tăiată.

378 e.n.—383 e.n.

Siscia

19. *Gratianus*

Av. D N GRATIA — NVS P F AVG
Rv. VOT/XV/MVLT/XX
LRBC II, 1539.
AE 4 ↓ 1,67 g; 15 mm.

383 e.n.—395 e.n.

Roma

20. *Theodosius I*

Av. D N THEO[DO–SIVIS P F AVG]
Rv. [VICTOR–IA AV]GGG (2)
LRBC II, 787, anii 383–387.
AE 4 ↑ 1,27 g; 13 mm. *//RE

21. *Valentinianus II*

Av. [D N VAL] ENTINIANV [S P F AVG]
Rv. [VICTORIA AVG] GG (2)
LRBC, II, 789, anii 383–387.
A 4 ↓ 1,21 g; 12 mm. ·//RT

22. *Neprecizat*

Rv. [SALVS REI–PVBLICAE] (2)
LRBC II, 799–801 ori 804–806, anii 388–392 sau 394–395. R·P
AE 4 ↓ 1,27 g; 12,5 mm.

Aquileia

23. *Theodosius I*

Av. [D N THE]ODO–[SIVS P F AVG]
Rv. [SALVS REI] – PVBLICAE (2)
LRBC II, 1106 ori 1109, anii 388–392 ori 394–395. TAQP
AE 4 ↑ 0,74 g; 13 mm;

24. *Neprecizată*

Rv. SALV[S REI–PVBLICAE] (2)
AE 4 ↘ 0,96 g; 12 mm. AQS

Thesalonic

25. *Arcadius*

Av. [D N AR]CADI[VS P F AVG]
Rv. [VICTO]RIA AVG (4)
LRBC II, 1872, anii 383–392, perioada 2. ·//[TESA]
AE 4 ↗ 1,14 g; 11 mm.

26. *Valentinianus II*

Av. D N VALENTINIANUS P F AVG
Rv. SALVS REI–PVBLICAE (2)
LRBC II, 1873, anii 383–392, perioada 3. TESA
AE 4 ↘ 1,01 g; 13,5 mm.

27. *Theodosius I*

Av. D N THEODO–[SIVS P F AV]G
Rv. SALVS REI–PVBLICAE (2)
LRBC II, 1874, anii 383–392, perioada 3. TESA
AE 4 ↓ 1,18 g; 14 mm.

Constantinopol

28–30. *Theodosius I*

Av. D N THEODO–SIVS P F AVG (28–29)
[D N THE]ODO–SIVS P[F AVG]
Rv. SALVS[REI–PV]BLICAE; SALVS REI–PVBLICAE;
[SALVS REI–PVBLIC]AE (2)
LRBC II, 2184, ori 2192.
AE 4 ↓ 1,52 g; 13,5 mm. ↑ 1,37 g; 13 mm. ↓ 0,93 g; 10 mm. CONSA

Nicomedia

31. *Arcadius*
Av. [D N ARCA] DIVS P F AVG
Rv. VOT/V
LRBC II, 2385, anul 383.
AE 4 ↓ 1,14 g; 13 mm.

32. *Neprecizat*
Rv. [SALVS REI—PVBLICAE] (1)
AE 4 ↑ 1,24 g; 11 mm.

Cyzic

33. *Theodosius I*
Av. D N THEODO—SIVS P F AVG
Rv. SALVS REI—PVBLICAE (2)
LRBC II, 2569 ori 2577.
AE 4 ↓ 0,98 g; 13 mm.

34. *Arcadius*
Av. D N ARCADIVS P F AVG
RV. SALVS REI—[PVBLICAE] (2)
LRBC II, 2570 ori 2578.
AE 4 ↓ 1,16 g; 13,5 mm.

Antiochia

35. *Neprecizat*
Rv. VOT/X/MVLT/XX
LRBC II, 2740—2743, anul 383.
AE 4 ↑ 1,39 g; 12,5 mm.

Alexandria

36. *Arcadius*
Av. D N ARCAD—IVS P F AVG
Rv. VOT/X/MVLT/XX
LRBC II, 2892, Inii 383—392.
AE 4 ↑ 0,94 g; 13,5 mm.

37. *Valentinianus II*
Av. D N VALENTINIANVS P F AVG
Rv. SALVS [REI—PUBLICAE] (1)
LRBC II 2304, anii 383—392
AE 4 ↑ 1,33g; 12 mm.

Atelier neprecizat

38—39. *Valentinianus II*
Av. [D N] VALENTI[NIANVS P F AVG]
D N VALENTI[NIANVS P F AVG]
Rv. VOT/XX/MVLT/XXX (38—39)
LRBC II, tip vot xx mult xxx, anul 383
AE 4 ↑ 1,38 g; 12,5 mm. ↓ 1,13 g; 13 mm.

40. *Neprecizat*
Rv. VOT/X/MVLT/XX
LRBC II, tip vot X mult XX, anul 383.
AE 4 ↑ 1,36 g; 12,5 mm.

41. *Valentinianus II*
Av. [D N] VALENTI[NIANVS P F AVG]
Tip vota, anul 383.
AE 4? 1,09 g; 13 mm.

42. *Arcadius*

Av. D N ARCADIVS P F AVG
tip vota, anul 383.
AE 4 ? 1,42 g; 13 mm.

43. *Arcadius*

Av. [D N ARC]ADIVS P F A[VG]
Rv. [SALVS REI—PVBLICAE] (2)
AE 4 ↑ 0,81 g; 12 mm.

44—52. *Neprecizat*

Rv. [SALVS REI—PVBLICAE] (44,47, 51, 52); [SALVS REI] — PVB[LICAE] (45); [SALVS REI]—PVBLICAE (46, 49); SALVS REI—P[VBLICAE] (48); [SALVS REI-PV] BLICAE (2) (50)
AE 4 ↓ 1,58 g; 11,5 mm; ↑ 1,34 g; 13 mm. ↑ 1,33 g; 13 mm. ↓ 1,24 g; fragm. ? 0,70g; fragm. ↓ 0,62 g; 12 mm; fragm.

395 e.n.—402 e.n.

Heraclea

53. *Arcadius*

Av. D N ARCADI—[VS P F] AVG
Rv. VIRTVS—[EXERCITI] (2) SMHA
LRBC II, 1992.
AE 3 ↓ 2,07 g; 11 mm; fragm.

Constantinopol

54. *Honorius*

Av. D N HONORI—VS P F AVG
Rv. [VIRTVS]—EXERCIT — (2) [C]ONSA
LRBC II, 2206
AE 3 ↓ 1,40 g; 14,5 mm.

55. *Neprecizat*

Rv. [VIRTVS—EXERCITI] (2) CONSA
AE 3 ↑ 1,40 g; 17 mm, fragm.

Alexandria

56. *Honorius*

Av. D N HONORI—[VS P] F AVG
Rv. VIRT[VS—EXERCITI] (2) ALEA
AE 3 ↑ 2,14 g; 16,5 mm.

Atelier neprecizat

57—59. *Neprecizat*

Rv. [VIRTVS]—EXERCITI; [VIRTVS—EXERCITI] (2) (58—59)
AE 3 ↓ 1,89 g; 17,5 mm; fragm. ↖ 1,60 g; 18 mm. ↓ 1,18 g; 16 mm; fragm.

402 e.n.—408 e.n.

Roma

60. *Neprecizat*

Rv. [VRBS R]O—[MA FELIX] (1) $\frac{\text{IOF}\,|\,\text{T}}{\text{ISMROM}}$
AE 3 ↑ 1,86 g; 14,5 mm.

61—62. Rv. [V] RBS RO—[MA FELIX]; [VRBS RO—MA FELIX] (1 ori 2) $\frac{\text{OF}\,|\,\text{T?}}{\text{ISMROM}}$ $\frac{\text{OF}\,|\,\text{T?}}{\text{SMRIOM}}$
AE 3 ↑ 1,72 g; 13 mm. ↑ 1,11 g; 12 mm.

Nicomedia

63. *Arcadius*

Av. D N ARCADI–VS P [F AVG]
Rv. GLORI–[A ROMA–NORVM] (21) SMNA
LRBC II, 2446.
AE 3 ↓ 1,48 g; 13 mm.

Cyzic

64. *Arcadius*

Av. D N ARCADI–VS P F AVG
Rv. CONCORDI–A AVGG SMKA
LRBC II, 2586.
AE 3 ↓ 1,87 g; 17,5 mm.

65. *Arcadius*

Av. [D N ARCA]DI–[VS P F AVG]
Rv. [GLORI–A ROMA–NORVM] (21) SMKA
LRBC II, 2590.
AE 3 ↓ 0,62 g; 15,5 mm; fragm.

66. *Honorius*

Av. D N HONORI–VS P F AVG
Rv. GLORIA– ROMA–NOR[VM] (21) SMKA
LRBC II, 2591.
AE 3 ↑ 1,71 g; 16 mm.

67. *Theodosius* II

Av. [D N T]HEODO–SIVS P F AVG
Rv. GLOR[I–A ROMA–N]ORVM (21) SMKB
LRBC II, 2592.
AE 3 ↑ 1,49 g; 14 mm.

68. *Neprecizat*

Rv. [GLORI]–A ROMA–NORVM (21)
AE 3 ? 0,75 g; fragm. SMKA

Alexandria

69. *Arcadius*

Av. D N ARCAD[I]–VS P F AVG
Rv. GLORI–A [ROMA–NORVM] (21) ALEA
LRBC II, 2923.
AE 3 ↓ 1,64 g; 14,5 mm.

70–71. *Honorius*

Av. [D N H]ONORI–VS P F AVG; [D N H]ONORI–VS P F AV[G];
Rv. [GLORI–A] ROMA–NORVM; GLOR[I–A ROMA]–NORVM (21) ALEA
LRBC II, 2924.
AE 3 ↓ 1,81 g; 14 mm. ↓ 1,65 g; 14 mm.

Atelier neprecizat

72. *Arcadius*

Av. D N ARCADI-VS P F AVG
Rv. GLORI–A ROMA–NORVM (21)
AE 3 ↓ 1,52 g; 16 mm.

73. *Honorius*

Av. D N HONORI–[VS] P F AVG
Rv. CONCORDI–A AVGG
AE 3 ↑ 1,45 g; 16 mm.

74. *Honorius*
Av. D N HONORI–VS P F AVG
Rv. GLORI–[A ROMA–NORVM] (21)
AE 3 ↓ 1,45 g; 16 mm.

75. *Theodosius II*
Av. [D N] THEO[DO–SIVS P F AVG]
Rv. GLORI–A ROMA–NORVM (21)
AE 3 ↑ 1,10 g; 13 mm.

76. *Neprecizat*
Rv. [CONCORDI]–A AVGG
AE 3 ↑ 1,06 g; 15 mm.

408 e.n.–423 e.n.

Roma

77. *Honorius*
Av. [D N] HONORI–[VS P F AVG] — S | [RM]
Rv. [VICTORI]A A[VGG] (1)
LRBC II, 828, anii 410–423.
AE 4 ↓ 1,46 g; 10,5 mm.

Thesalonic

78. *Neprecizat*
Rv. [GLORI–A R]OMA–NORVM (22) — TESA
AE 3 ↑ 0,69 g; 14,5 mm; fragm.

Heraclea

79. *Honorius*
Av. D N HONORI–VS P F AVG
Rv. [GLORIA RO]–MANORVM (22) — SMH
LRBC II, 2000.
AE 3 ↑ 1,69 g; 14,5 mm

80–82. *Honorius*
Av. [D N HONO]RI–VS P F AVG; [D N H]ONORI–VS P F AVG; [D N HO]NOR[I–VS P F AVG.].
Rv. [G]LORIA [RO–M]ANORVM; GLORIA RO–[MANORVM]; [GLORIA RO]–MANO[RVM] (23) — [S]MHA (80)
LRBC II, –
AE 3 ↑ 1,22 g; 16,5 mm. ↓ 0,82 g; 12,5 mm, ↓ 0,50 g; 14 mm; fragm.

83. *Theodosius*
Av. [D N THEODO]–SIVS P F AVG
Rv. GLOR[IA RO–MA]NORVM (23) — SMHA
LRBC II, –
AE 3 ↑ 1,34 g; 15 mm.

84. *Neprecizat*
Rv. GLORIA RO–MANORVM (22 ori 23) — S[MH?]
AE 3 ↓ 1,57 g; 15 mm.

Constantinopol

85–86. *Honorius*
Av. [D N]HO[NORI–VS P F AVG]; D N HONORI–[VS P F AVG];
Rv. [GLORI–A ROMA–NORVM]; GLORI–[A ROMA–NORVM] (22) — CONS[?]
LRBC II, 2223.
AE 3 ↑ 1,48 g; 15 mm. ↓ 0,89 g; 13 mm.

87. *Neprecizat*

Rv. GLOR[I—A ROMA—NORVM] (22) $\overline{\text{CONS[?]}}$
AE 3 ↑ 1,20 g; 15 mm; fragm.

88. *Honorius*

Av. D N H[ONORI—VS P F AVG]
Rv. [GLORI—A ROMA—NORVM] (23) $\overline{\text{[C]ONSA}}$
LRBC II, 2224.
AE 3, ↖0,9 g; 14 mm; fragm.

89. *Neprecizat*

Rv. [GLORI—A ROMA—NORVM] (23) $\overline{\text{[C]ONSB}}$
AE 3 ↑ 1,77 g; 13 mm.

Nicomedia

90. *Honorius*

Av. [D N]HONO[RI—VS P F AVG]
Rv. [GLORI—A ROMA—NOR]VM (23) $\overline{\text{SMNA}}$
AE 3 ↑ 1,76 g; 15 mm.

Atelier neprecizat

92. *Honorius*

Av. [D N HONORI]—VS P F AVG
Rv. [GLORIA RO—MANORUM] (10)
AE 3 ↓ 2,36 g; 14 mm.

92—92. *Honorius*

Av.[D]N[HONO]RI—VS P F A[VG]; D N HON[ORI—VS P F AVG]
Rv. GLORI—A ROM[A]—NOR[VM]; GLORI—[A ROMA—NORVM] (22)
AE 3 ↑ 1,65 g; 14 mm, ↓ 1,07 g; 16 mm.

94. *Theodosius II*

Av. D N THEODO—[SIVS P F AVG]
Rv. GLORI—[A ROMA—NORVM] (22)
AE 3 ↓ 1,70 g; 14 mm.

95—97. *Neprecizat*

Rv. [GLORI—A ROMA—NORVM] (22) (95—97)
AE 3 ↑ 1,34 g; 13 mm; fragm. ↑ 1,14 g; 12,5 mm; fragm. ? 1,01 g; 12,5 mm.

98—101. *Honorius*

Av. [D N H]ONORI—[VS P F] AVG; [D N HON]ORI—[VS P F AVG];
D N HONO[RI—VS P F AVG]; [D N HO]NORI—[VS P F AVG]
Rv. [GLORI—A ROMA—NORVM] (98,100); [GLORI]—A ROMA—[NORVM]
[GLORI—A R]OMA—NORVM (23)
AE 3 ↓ 1,68 g; 15 mm; fragm. ↑ 1,51 g; 16 mm. ↑ 1,19 g; 14 mm. ? 0,96 g; fragm

102—107. *Neprecizat*

Rv. [GLO]RI—[A ROMA—NORVM]; [GLORI—A ROMA —NORVM]
(103, 105, 106, 107); GLORI—[A ROMA—NORVM] (23)
AE 3 ↑ 1,59 g; 15 mm. ↑ 1,53 g; 13,5 mm. ↑ 1,33 g; 13 mm. ↑ 1,07 g; 15 mm.
↓ 0,90 g; 12 mm; fragm. ↓ 0,60 g; 14,5 mm; fragm.

108. *Neprecizat*

Rv. [GLORI—A ROMA—NORVM] (22 ori 23)
AE 3 ? 0,40 g; 12,5 mm; fragm.

423 e.n.—425 e.n.

Constantinopol

109. *Theodosius II*

Av. D N THEODO—SIVS P F AVG. Bust diademat, cu paludamentum spre dr.
Rv. CONCOV (sic) — DIA AGA (isc). Împăratul din față, ține în mina dreaptă globul cruciger și în stinga labarum; în exergă CONS
LRBC II, —
AE 3 ↓ 1,20 g; 14 mm.

110. *Placidia*

Av. [AEL PLACI]DIA A [VG] [*]
Rv. [CONCORD—DIA] AVG (2) [CON]S
LRBC II, 2229.
AE 4 ? 0,63 g; fragm.

425 e.n.—450 e.n.

Constantinopol

111. *Pulcheria*
Av. AEL PV[LCH—ERIA AVG] CONS
Rv. [CONCOR—D]IA AVG (2)
LRBC II, 2235
AE 3 ↓ 1,89 g; 15,5 mm.

112. *Theodosius II*
Av. D N THEODOSIVS P F AVG
Rv. cruce în cunună [C]ON
LRBC II, 2238.
AE 4 ↓ 0,98 g; 12 mm.

Nicomedia

113. *Theodosius II*
Av. [D N THEODOSI]VS P F AVG
Rv. [CONCO]—CDI (sic) AVG (1) [S]MNA
LRBC II, 2459.
AE 4 ↓ 0,74 g; 11 mm.

114—115. *Theodosius II*
Av. [D N THEODO]—SIVS P F AVG; D N THEODO—SIVS P F AVG
Rv. cruce în cunună SMNA; SMNB
LRBC II, 2460.
AE 4 ↑ 1,52 g; 12,5 mm ↓ 0,85 g; 13,5 mm.

Cyzic

116—117. *Theodosius II*
Av. [D N]THEODO—[SIVS P] F AVG; [D N THEO]DO—SIVS P F AVG
Rv. cruce în cunună
AE 4 ↑ 1,16 g; 12,5 mm. ↑ 0,99 g; 14 mm. SMKB

118—126. *Theodosius II*
Av. [D N THEO]DO-SIVS P F AVG; D N THEODOSIVS P F AVG (199, 120, 121, 122); [D N THEODO]SIVS P F AVG; [D]N THEODOSIVS P F AVG; D N THEODO-S[IVS P F AVG]; D N THE[O]DOSIVS P F AVG
Rv. cruce în cunună SMKA (118—119); SMKB (120—124); SMK[?] (125—126)
LRBC II, 2605
AE 4 ↓ 1,13 g; 12 mm, ↑ 1,08 g; 12 mm. ↙ 1,46 g; 13 mm. ↗ 1,28 g; 12 mm. ↑ 1,21 g; 11,5 mm. ↙ 1,02 g; 11 mm. ↓ 0,93 g; 11 mm. ↓ 0,99 g; 10,5 mm. ↑ 0,93 g; 11 mm.

127. *Neprecizat* SMKB
Rv. cruce în cunună
AE 4 ↓ 1,20 g; 12fmm.

Atelier neprecizat

128–137. *Theodosius II*
Av. [D N TH]EODO–SIVS P F AVG; [D N THEODO]–SIVS P F AVG [D N TH]EODOSIVS [P.F.AVG]; [D N THE] ODOSIVS P F AVG; [D N THEODOS]VIS P F AVG; [D N THEODO]SIVS P F AVG (133–134) [D N] THEO[DOSIVS P F AVG]; [D N]THEO[DOSIVS P F AVG]; [D N T]HEODO–[SIVS P F AVG]
Rv. cruce în cunună
AE 4 ↑ 1,58 g; 12 mm. ↑ 1,39 g; 14 mm. ↙ 1,19 g; 12 mm. ↑ 1,14 g; 11 mm. ↙ 0,97 g; 12,5 mm. ↓ 0,94 g; 12 mm; fragm. ↑ 0,76 g; 11,5 mm. ↓ 0,76 g; 10 mm. ?0,72 g; fragm. ? 0,54 g; fragm.

138–142. *Neprecizat*
Rv. cruce în cunună
AE 4 ↓ 1,33 g; 14,5 mm. ? 0,99 g; 12 mm; fragm. ? 0,73 g; 10 mm. ? 0,59 g; fragm. ? 0,55 g; fragm.

Neprecizate

Atelier neprecizat

143. *Neprecizat*
Rv. CONCOR–[DIA AVG ori AVGGG] cruce
anii 395–402 ori 402–408.
AE 4 ↓ 0,92 g; 11 mm.

144. Rv. [VICTOR]–IA A[VG ori GG ori GGG] (1)
anii 383–455.
AE 4 ↑ 0,92 g; 11 mm.

145–256. Ilizibile
+ 18 fragmente de monede

Majoritatea monedelor din tezaur se regăsesc înregistrate în cataloagele de specialitate. Există totuși și cîteva exemplare neînregistrate în LRBC și care reprezintă pentru noi noutăți ce completează activitatea unei monetării ori imitații sau falsuri de epocă. Astfel moneda cu nr. 3, de tip *victoriae dd auggq nn.*, cunoscut numai pentru atelierele occidentale și Thesalonic, poartă în exergă literele SMNΓ, ceea ce ar trebui să indice un produs al atelierului monetar din Nicomedia. Părerea noastră este că în acest caz ne aflăm în fața unei imitații al cărei loc de producere nu se poate încă preciza. Moneda nr. 8, care aparține unei emisiuni constantinopolitane neconsemnată de LRBC, confirmă exemplarul de la Sardes, pînă acum unic, înregistrat de RIC VIII. Din păcate, nici pe moneda din tezaurul de la Ulmetum nu se poate citi litera officinei. Trebuie de asemenea să precizăm aici că moneda nr. 36, de tip *vot*/xx/*mult*/xxx a fost atribuită monetăriei din Alexandria, singurul atelier monetar care, conform catalogului LRBC, emite monedă cu legenda A2.

Tezaurul de la Ulmetum aduce o noutate importantă în cunoașterea activității atelierului monetar din Heraclea între anii 408—423. Față de LRBC, care consemna pentru această perioadă doar emisiuni de tip

gloria ro-manorum (22) și numai cu efigia împăratului Honorius, înregistrăm acum și emisiunile *gloria ro-manorum* (23), avînd aceeași dispunere a legendei reversului ca și la tipul *gloria ro-manorum* (22) emis anterior de monetăria heracleotă, atît pentru Honorius (în catalogul tezaurului moneda cu nr. 80), cît și pentru Theodosius II (nr. 83). Pe baza legendei de revers cu pauza situată după *ro*, caracteristică, așa cum se observa mai sus, pentru ambele tipuri emise de Heraclea între 408—423, am atribuit acestei monetării și monedele cu nr. 81 și 82 din catalog, care au pe avers efigia împăratului Honorius.

Moneda cu nr. 109, emisă de Theodosius II, definește un tip de revers neînregistrat în LRBC : *împăratul din față ține în mîna dreaptă globul cruciger și în stînga labarum ;* în exergă CONS. Legenda, care prezintă și două erori, este CONCOV-DIA AGA. Cum legenda CONCOR-DIA AGV apare pe un alt tip monetar emis în perioada 425—450 de atelierul care ne interesează precum și de monetăria din Thesalonic, considerăm că dacă moneda descrisă de noi avînd această legendă, ori cu legenda corectă, se va confirma, se poate avansa ca dată de emitere perioada 423—425.

În sfîrșit, moneda cu nr. 113, cu legenda CONCO-CDI AVG în loc de CONCOR-DIA AVG (1), emisă de atelierul din Nicomedia, ar putea, la vremea aceasta, să fie mai degrabă o emisiune oficială cu o eroare de legendă pe matrița reversului decît o imitație [6].

Fără a ne mai ocupa de monedele și fragmentele care, datorită stării lor de conservare, au rămas neidentificate, am folosit doar un număr de 144 exemplare, pentru a analiza statistic descoperirea de la Ulmetum. Structura numerarului tezaurului aflat în 1912 atît pe etape cronologice cît și pe ateliere monetare este sintetic prezentată mai jos cu ajutorul a două tabele. Precizăm însă că în tabelul I (structura pe etape) am integrat, omițînd cele două monede grecești și monedele cu nr. 143 și 144, care nu au putut fi înglobate vreuneia din perioadele cronologice cu care am operat aici, cele două monede romane datîndu-se mai larg, prima între anii 395—408, iar a doua de tip *victoria aug (augg* ori *auggg)* (1) mai exact (e.g. la Roma) între anii 383—387, 410—423 și 425—455, și care sînt prezentate doar în coloana % din total, numai 140 de monede romane tîrzii. În tabelul II (structura pe ateliere monetare) au fost înregistrate doar cele 72 de monede romane tîrzii pentru care a putut fi precizată monetăria.

Ca și pentru celelalte tezaure de epocă [7], prezența monedelor cronologic mult mai vechi este de explicat prin reintrarea lor în circulație într-o vreme în care criza de numerar adecvat este acută în im-

[6] H. L. Adelson, G. L. Kustas, *A Bronze Hoard of the Period of Zeno*, NNM, 148, New York, 1962, p. 3, n. 8.

[7] J. C. Milne, NC, 1926, p. 43—92 ; J. W. E. Pearce, NC, 1931, p. 318—319 ; H. Mattingly, NC 1931, p. 229—233 ; J. W. E. Pearce, M. E. Wood, NC 1934, p. 269—283 ; J. W. E. Pearce, NC, 1935, p. 21—24 ; E. T. Ne well, *Two Hoards from Minturno*, NNM, 60, New York, 1933 ; H. L. Adelson, G. L. Kustas, MN, IX, 1960, p. 139—188 ; Ibidem, *op. cit.*, NNM, 148, New York, 1962 ; Ibidem MN, XI, 1964, p. 159—204 ; G. Gorini, Padusa, 5, 1969, 2, p. 1—17 (extras).

periu [8], mai ales într-o provincie cu o situație politico-militară atît de precară ca Scythia Minor [9]. Cele mai vechi monede din epoca dominatului prezente în tezaur sînt bronzurile emise, conform propunerilor de datare mai recente, între anii 342—348 [10]. Monedele de tipul *victoriae dd auggq nn* sînt ca dimensiune asemănătoare celor de tip AE 4 și AE 3 tîrzii. Cum era și de așteptat, ca efect al legii din 354, privind demonetizarea pieselor grele emise după reforma din 348 e.n. [11], lipsesc și din tezaurul de la Ulmetum monedele de modul AE 1 și AE 2. De altfel, anticipînd, din acest tezaur lipsesc și exemplarele AE 1 și AE 2 din emisiunile monetare bătute pînă în 395 e.n. [12]. Și monedele de tip *fel temp reparatio* (FH) de modul AE 3, care treptat după 358 dispar din circulație [13] sînt, cu doar două exemplare, slab reprezentate. Ele sînt, cronologic, urmate de grupul celor șase exemplare de tip *spes reipublice*, primele monede de modul AE 4 emise între 357/8—361 și cu efigia lui Iulianus ca Augustus, pînă înspre toamna anului 362, cînd noile tipuri născute din reforma monetară a împăratului filozof le înlocuiesc [14]. Între cele șase monede de tip *spes reipublice* se află și un exemplar emis de Iulianus ca Augustus, dar din seria celor cu efigia împăratului fără barbă. Tot șase monede, toate AE 3, ilustrează perioada 364—378, urmate de doar un singur exemplar pentru perioada 378—383, piesa din tezaurul de la Ulmetum fiind de modul AE 4. Așa cum se observă în tabelul I, pînă la monedele emise în perioada 383—395 e.n., toate emisiunile precedente, cu un volum și un coeficient monede/ani scăzut, se află la nivelul coeficientului % din total monede/ani etapă sub un prag pe care îl considerăm reprezentativ începînd cu 10%, aceasta indiferent de jocul procentelor reprezentat de raportul dintre indicele monede/ani și indicele monede/ani al etapei precedente, care oferă pentru tezaur dinamica procesului de reprezentativitate.

În tezaur, perioada 383—395 este prezentă prin 38 de monede de modul AE 4 de tip *vota* și *salus reipublicae*. Cu 2,53 față de 2,83 pentru perioada 402—408, coeficientul monede/ani al acestei etape este al doilea ca mărime. În aceeași poziție se găsește și corespondentul său % din total monede/ani etapă cu 18,74%. De asemenea acum se înregistrează cu 1012% vîrful pentru coeficienții indicelui monede/ani raportat la indicele perioadei anterioare. Perioada 383—395 este pe-

[8] J. G. Milne, *op. cit.*, p. 62—63 ; Em. Condurachi, CNA, 15, 1940, p. 218—226 ; Idem, Balcania, 7, 1944, 1, p. 34—35.

[9] I. Barnea, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II*, București, 1968, p. 406—409.

[10] P. Bastien, *Le mennayage de l'atelier de Lyon de la mort de Constantin à la mort de Julien (337—363)*, în seria Numismatique romaine, essais, recherches *et documents, XV*, Wetteren, 1985, p. 44—47.

[11] RIC, VIII, p. 64—65 ; P. Bastien, *op. cit.*, p. 92.

[12] RIC, IX, p. XXXII.

[13] RIC, VIII, p. 66.

[14] E. Babelon, RN, 1903, p. 142 ; P. H. Webb, NC, 1910, p. 241 ; G. Elmer, NZ, 30, 1937, p. 20 ; J.P.C. Kent, NC, 1959, p. 114—117 ; P. Bastien, *op. cit.*, p. 79—80 ; și pentru reformă vezi p. 82—83.

rioada în care tezaurul a fost alimentat cu cantitatea cea mai însemnată de monedă, reprezentînd 23,57% din totalul emisiunilor romane atribuite.

În perioada 395—402, reprezentată în descoperirea de la Ulmetum doar prin șapte exemplare, se înregistrează o scădere a coeficienților reprezentativi. Coeficientul monede/ani este 1, coeficientul % din totalul valorilor monede/ani este de 7,40, iar indicele ilustrînd dinamica cunoaște cu 39,52% una din cele mai mari scăderi. Toate monedele din această perioadă ce se află în tezaur sînt AE 3 de tip *virtus exerciti* (2). Deși perioada 402—408, cu 17 monede, este prezentă cu un volum de 12,14%, situînd-o pe locul al IV-lea, indicele monede/ani cu 2,83 înregistrează, așa cum am anticipat, cel mai înalt coeficient, ca și corespondentul său cu 20,96%. Ritmul de creștere cu 283% față de perioada anterioară formează cel de al doilea vîrf în ordinea mărimii la nivelul statisticii în scară. În tezaur sînt reprezentate pentru această perioadă monedele de modul AE 3 din tipurile *concordia augg* și *gloria romanorum* (21). În cazul tezaurului de la Ulmetum este de semnalat absența monedelor de modul AE 4 emise între anii 395—408, foarte frecvente în alte tezaure, de exemplu la Sucidava, care în acea epocă aparținea provinciei Dacia Ripensis [15]. Pentru anii 408—423 numărul monedelor se ridică la 32 de exemplare, reprezentînd 22,85% din totalul monedelor analizate, a doua cifră în ordinea mărimii pentru indicatorul % din total. Coeficientul monede/ani de 2,13 se află pe poziția a treia în ierarhia acestui indicator și reprezintă un procent de 15,77 din totalul coeficienților monede/ani. Totuși coeficientul ritmului de creștere este în regres față de etapa anterioară, fiind reprezentat printr-un procent de 75,26. Monedele de modul AE 3 sînt de tipurile *gloria romanorum* (22) și (23).

Perioadă de tranziție, perioada anilor 423—425, prezentă prin două monede cu un coeficient monede/ani de 1,00, rămîne nesemnificativă. În sfîrșit, ultima perioadă, 425—450, este bine reprezentată prin cele 32 monede care oferă un coeficient de 1,33 pentru indicele monede/ani, calculat pentru întreaga perioadă a emisiunilor *cruce în cunună* și fără a ține seama de anul abandonării acestei sume în turnul porții de sud-vest al fortăreței de la Ulmetum. Este evident că față de puțin semnificativa perioadă de tranziție 423—425, coeficientul ritmului cu 133% este în creștere, dar raportîndu-ne, așa cum considerăm că este firesc, la întreaga perioadă cuprinsă între anii 408—425, acesta scade de fapt la doar 66,50% în raport cu cele două perioade anterioare cumulate. Monedele ce aparțin acestei perioade sînt, cu excepția unui singur exemplar AE 3, de tipul *cruce în cunună* și de modul AE 4.

Așa cum reiese din tabelul II în tezaurul de la Ulmetum sînt prezente emisiuni din zece ateliere monetare. Dintre acestea, cel mai îndepărtat este atelierul din Roma, iar dintre atelierele orientale ale imperiului cel mai depărtat de Scythia Minor este Alexandria. Ca

[15] Gh. Poenaru Bordea, V. Barbu, Dacia N.S., 14, 1970, p. 251—295.

număr de exemplare pe primul loc se află monetăria din Cyzic cu 19 monede, urmată de monetăria din Constantinopol cu 14 și apoi de Nicomedia cu 8. Foarte aproape se situează Heraclea și Roma, fiecare cu cîte 7 exemplare, Alexandria cu 6 și Thesalonic cu 5 piese. Monetăriile din Aquileia, Siscia și Antiochia sînt prezente doar cu cîte două exemplare. Dacă grupăm monetăriile pe zone geografice, se observă că, în primul rînd monetăriile vestice ale imperiului lipsesc și apoi că monetăriile italice, Roma și Aquileia, împreună cu monetăria central-europeană, Siscia, sînt în tezaur prezente cu 11 monede printr-un procent de 15,27 din total, calculat, evident pe cele 72 de exemplare la care s-a putut preciza monetăria. Majoritatea monedelor (53 de exemplare cu 73,61%), așa cum era de așteptat pentru Dobrogea, aparțin celor patru ateliere din Propontida și celui din Thesalonic. Atelierele monetare din Antiochia și Alexandria, mai îndepărtate de piața Scythiei Minor, oferă prin cele 8 monede doar un procentaj de 11,11.

Singura perioadă în care aflăm reprezentate aproape toate atelierele monetare este perioada anilor 383—395, în vreme ce în anii 408—423 și 425—450 numărul atelierelor cu emisiuni prezente în tezaur este sensibil mai mic. Pentru prima perioadă (cu etapele 408—423 și 423—425 cumulate) aflăm atelierele din Heraclea și Constantinopol cu cîte 6 exemplare fiecare și atelierele de la Roma, Thesalonic și Nicomedia cu cîte un exemplar, iar pentru 425—450 găsim aici numai trei ateliere din Propontida : Cyzic cu 12, Nicomedia cu 3 și Constantinopol cu 2.

Procentul relativ scăzut al monedelor cu atelierul precizat se explică pentru această descoperire monetară atît prin starea precară de conservare a monedelor, din care 43,75% sînt ilizabile, cît și prin aspectul neîngrijit al emisiunilor tîrzii.

Ponderea monetăriilor calculată ca medie a frecvențelor relative cumulate oferă însă o altă ierarhie a atelierelor monetare prezente în tezaurul de la Ulmetum. Atelierul monetar cel mai frecvent, prezent în șase din cele unsprezece perioade cronologice, este cel din Constantinopol, urmat de cel din Nicomedia, prezent în cinci perioade, în vreme ce restul monetăriilor sînt prezente în cîte trei etape — Roma, Thesalonic, Cyzic și Alexandria, sau cîte două, ca Siscia, Heraclea și Antiechia, ori chiar într-o singură perioadă, ca Aquileia.

Pentru a calcula ponderea monetăriilor, ca medie a procentelor am adunat pentru fiecare atelier procentele, iar suma am împărțit-o la 11, adică la numărul perioadelor cronologice cu care am operat. În această clasificare nu mai aflăm în frunte atelierul de la Cyzic (care era prezent cu 12 monede dintr-un total de 19 în ultima perioadă) ci monetăria din capitala imperiului cu un coeficient de 24,01%. Siscia, ca urmare a distrosiunii datorate puținătății monedelor integrate în calcule și a privilegiului de a da monede în perioade foarte slab reprezentate, avînd astfel procente de 100 și respectiv 50, se află pe locul II. Bineînțeles că, în această situație, monetăria din Siscia nu se mai poate

reține pe locul II și este de plasat în partea a doua a clasamentului. Evident că în acest clasament mult mai credibilă apare poziția atelierului din Nicomedia cu 13,11% și de la Cyzic cu 11,21%, reprezentate în cazul nostru cu un număr relativ mare de monede împărțite pe mai multe perioade. În aceeași viziune, ele ar fi urmate de monetăriile din Thesalonic și Heraclea. Socotim de asemenea că, în acest context, merită o menționare specială prezența destul de stăruitoare, în raport cu depărtarea față de Scythia Minor, a atelierului din Roma, situat cu 7 monede și un procent de 9,72 pe locurile IV—V. Această situație nu este singulară pentru provincia de la gurile Dunării, ea fiind deja semnalată la Histria.

Asupra descoperirilor monetare din secolul al V-lea e.n., despre care știam pînă de curînd atît de puțin pentru Dobrogea, precum și în legătură cu producția atelierelor monetare în acest secol prezente în descoperirile izolate din provincia Scythia Minor vom reveni în ultima parte a acestei lucrări.

După primirea goților în imperiu în scopul apărării hotarelor și răscoala acestora, care culminează cu dezastrul suferit de împăratul Valens la Adrianopol în 378 [16], dar mai ales după migrația hunilor și așezarea lor temporară în spațiul nord-dunărean, situația politico-militară a provinciei Scythia Minor, provincie de hotar, se deteriorează. Pentru prima parte a secolului al V-lea e.n., în izvoarele narative, în general atît de sărace, se deplînge starea de nesiguranță a provinciei infestate de cetele prădalnice ale goților și hunilor [19]. Astfel, pentru perioada în care au fost abandonate la Ulmetum monedele prezentate aici, sîntem informați că la anul 434, cu prilejul încheierii păcii, era în stăpînirea hunilor, „fortăreața Karsos din Thracia" [18], cel mai probabil Carsium în Scythia Minor [19]. Cu un alt prilej este amintit în ținutul dintre Dunăre și Mare un federat răsculat împotriva autorității imperiale, un oarecare Valips, probabil hun, asediat la Noviodunum de oștile imperiului [20]. Aceeași situație precară este ilustrată pentru provincie și de izvoarele numismatice. Aflăm astfel pentru perioada 395—402 un tezaur în fortificația de la „Podul de la Topraichioi" (Babadag, jud. Tulcea) [21] și două depozite monetare la Tomis, din care unul descoperit în zona extramurană [22], iar celălalt în spațiul intra-

[16] Pentru situația Dobrogei vezi I. Barnea, *op. cit.*, și pentru descoperirile monetare ce se raportează evenimentelor vezi C. Moisil, BSNF, 11, 1914, 22, p. 55, nr. 42 ; G. Buzdugan, SNA, 17, 1943, 127—128, p. 168—170 ; R. Ocheșeanu, A. Dumitrașcu, Pontica, 5, 1972, p. 537—546 ; R. Ocheșeanu, Pontica, 17, 1984, p. 136—145.

[17] Sozomenus, Hist. eccl., VII, 26, 7—8, *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, p. 228.

[18] Priscus Panites, *Excerptade legationibus*, I, *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, p. 249.

[19] I. Barnea, *op. cit.*, p. 407.

[20] *Ibidem*, p. 407 și n. 16.

[21] Gh. Poenaru Bordea, *Catalogul monedelor de la Topraichioi, (mss.)* pentru săpăturile efectuate în această fortificație vezi pentru moment A. Opaiț, Peuce, 8,1980, p. 415—436 ; A. Opaiț, M. Zahariade, *Materiale și cercetări arheologice A XIV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, p. 339—340.

[22] R. Ocheșeanu, P. I. Dicu, BSNR, 75—76, 1983, 129—130, p. 451—454

muran [23]. Pentru perioada 408—425 tot la Topraichioi este semnalat un alt depozit monetar [24].

În acest context istoric agitat trebuie înțeles și depozitul monetar de la Ulmetum, care așa cum ne indică condițiile de descoperire reprezintă o sumă abandonată cu ocazia unui raid, desigur hunic, care va fi distrus vremelnic fortificația. Merită să amintim aici că la Ulmetum a fost aflată o monedă cu efigia lui Iulius Nepos (474—475)[25], precum și bronzuri bizantine din veacul al VI-lea, mărturiile numismatice completînd în mod fericit materialul arheologic și epigrafic ce indică cu claritate reluarea vieții în formele sale romano-bizantine [26]. Momentul exact al raidului hunic care a afectat Ulmetum este mai greu de stabilit, dată fiind marea lor frecvență în Dobrogea [27]. Dar considerăm că numărul mare de monede de tip *cruce în cunună* ne conduce la o dată către sfîrșitul domniei împăratului Theodosius II. Atunci am putea avea în vedere marile raiduri din anii 441 și 443 [28].

După momentul istoric marcat de prezența acestui tezaur, mai cunoaștem în Dobrogea tezaurele de la Mircea Vodă [29] și Constanța — edificiul roman cu mozaic [30] care se încheie cu monede din vremea împăratului Leo I.

Pentru Scythia Minor, la nivelul descoperirilor izolate de monede emise în prima parte a secolului al V-lea e.n., vreme căreia îi aparține și tezaurul de la Ulmetum, se constată față de întreaga perioadă a veacurilor al IV-lea, și al V-lea, pentru care cunoaștem material numismatic în 102 localități dobrogene, un regres notabil, monedele emise între anii 402 și 450 aflîndu-se doar în 23 de localități, conform unei statistici întocmită de unul dintre noi pentru Dobrogea (270—498) [31].

1. *Axiopolis* [32]: Perioada I-a (402—408) — 3 ex. Perioada a II-a (408—425) — 1 ex.; Perioada a III-a (425—450) — 2 ex.

2. *Callatis* [33]: I — 1 ex. II — 1 ex. III — 2 ex.

3. *Capidava*: III — 1 ex.

---

[23] R. Ocheșeanu, BSNR, 67—69, 1975, 121—123, p. 105—111.

[24] Gh. Poenaru Bordea, *op. cit., (mss).*

[25] V. Pârvan, AARMSI, XXXVI, 1913, p. 403.

[26] *Ibidem*, p. 402.

[27] I. Barnea, *op. cit.*, p. 406—408.

[28] A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284—602, A Social, Economic and Administrative Survey*, I, 1964, p. 193—194.

[29] C. Moisil, BSNR, 10, 1913, 19, p. 21, nr. 7, Cilibichioi (astăzi Mircea Vodă); R. Ocheșeanu, BSNR, 70—74, 1981, 124—128, p. 231—237.

[30] Al. Popeca, R. Ocheșeanu, *mss.*

[31] R. Ocheșeanu, *Circulația monetară la Dunărea de Jos în anii 270—498 e.n.; (mss)*; alături de monedele publicate au fost incluse și monede inedite care se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Institutului de Arheologie din București și, parțial, fostul Cabinet Numismatic al Bibliotecii Academiei R.S.R.

[32] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 8, 1975, p. 439, nr. 481, Theodosius II, GLORIA ROMANORUM (22).

[33] C. Preda, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 72, nr. 83, CONCORDIA AVGG (402—408); nr. 84, Theodosius II, *cruce în cunună.*

4. *Carsium*[34] : I — 2 ex. II — 1 ex.
5. Cetatea (com. Dobromir)[35] : III — 1 ex.
6. *Durostorum* : I — 46 ex. II — 22 ex. III — 21 ex.
7. Fîntîna Mare (jud. Constanța)[36] : I — 1 ex. II — 1 ex. III — 1 ex.
8. *Histria*[37] : I — 3 ex. II — 1 ex. III — 5 ex.
9. Izvoarele (fost Pîrjoaia)[38] : I — 2 ex. II — 1 ex. III — ex.
10. *Ibida*[39] : II — 1 ex. III — 1 ex.
11. Mănăstirea Cocoșu : III — 1 ex.
12. Niculițel[40] : I — 2 ex. III — 1 ex.
13. *Noviodunum*[41] : I— 9 ex. II — 1 ex. III — 5 ex.
14. Ostrov (împrej. cetății *Durostorum* și necropola sa) : I — 2 ex. II — 1 ex.
16. Pecineaga : I — 1 ex. II — 1 ex.
17. *Sacidava*[43] : III — 1 ex.
18. *Salsovia*[44] : III — 1 ex.
19. Satu Nou (com. Lipnița) : I — 1 ex.
20. *Tomis*[45] : I — 31 ex. II — 34 ex. III — 52 ex.

---

[34] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 5, 1972, p. 477, nr. 90, Honorius (402—408) ; B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1980, p. 375, nr. 87, Theodosius II.

[35] Al. Popeea, SCN, VII, 1980, nr. 59, Cyzic, *cruce în cunună*.

[36] B. Mitrea, *Dacia* N.S., 2, 1958, p. 498, nr. 26, tezaurul de monede romane tîrzii din colecția Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei R.S.R. este în realitate un lot de monede diverse, găsite în așezare și împrejurimi.

[37] C. Preda, H. Nubar, *Histria III, Descoperirile monetare, 1914—1970*, București, 1973, p. 196, nr. 1650, Arcadius, Constantinopol ; nr. 1658. Eudoxia, Constantinopol ; nr. 1661, Honorius, Heraclea, (402—408) ; p. 197, nr. 1663, GLORIA ROMANORVM (22 ori 23) ; nr. 1664, Theodosius II, Nicomedia, *cruce în cunună* ; nr. 1665—1666, Theodosius II, *cruce în cunună* ; 1667, Placida, Roma, (LRBC II, 834) ; Gh. Poenaru Bordea, în Al. Suceveanu, *Histria VI, Les Thermes romains*, București, 1982, p. 154, nr. 103, Theodosius II, *cruce în cunună* ; p. 165, nr. 82, Arcadius, CONCORDIA AVGG ; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 442, nr. 497, *cruce în cunună*.

[38] V. Culică, Pontica, 5, 1972, p. 267—300.

[39] E. Oberländer-Târnoveanu, C. Opaiț, Peuce, 9, 1984, p. 273, nr. 99, Constantinopol, GLORIA ROMANORVM (23) ; nr. 100, *cruce în cunună*.

[40] V. Baumann, AMN, 14, 1977, p. 254, nr.36—37, Honorius, nr. 38—39, Theodosius II.

[41] A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 14, 1981, p. 338—339, nr. 304, Theodosius II, Constantinopol, GLORIA ROMANORVM (21).

[42] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 9, 1976, p. 230—231, nr. 622, Constantinopol, GLORIA ROMANORVM (21) ; nr. 623, Theodosius II, *cruce în cunună* ; Fl. Topoleanu, Peuce, 9, 1984, p. 200, nr. 140, Theodosius II, AE 3.

[43] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 374, nr. 220, Valentinianus III, LRBC II, 840, Roma, anii 425—455.

[44] E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 65, nr. 15, Theodosius II (425—450).

[45] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 9, 1976, p. 224—225, nr. 569—570, Eudoxia, Constantinopol și Antiochia ; nr. 572, Honorius, Constantinopol, GLORIA ROMANORVM (22) ; nr. 574, Honorius, Nicomedia, GLORIA ROMANORVM (23) ; nr. 576, Theodosius II, Cyzic, CONCORDIA AVGG ; nr. 579, Constantinopol, GLORIA ROMANORVM (21) ; nr. 580, Heraclea, GLORIA ROMANORVM (22).

21. *Tropaeum Traiani*[46]: I — 17 ex. II — 7 ex. III — 38 ex.
22. *Troesmis*[47]: II — 1 ex. III — 8 ex.
23. Tuzla[48]: III — 1 ex.
24. Dobrogea passim[49]: 395—423/5 — 86 ex. 425—498 — 45 ex.

În tabelul III am încercat să oferim o imagine a ponderii atelierelor monetare pe piața Scythiei Minor în prima parte a secolului al V-lea e.n., așa cum este ea oglindită de către descoperirile izolate. În tabel este prezentată situația monetăriilor în fiecare din cele trei mari etape cronologice, 402—408, 408—425, 425—450, iar pentru a surprinde cît mai bine fațetele acestui aspect de prim ordin pentru înțelegerea vieții economice a provinciei de la Dunărea de Jos am avut în vedere atît ponderea monetăriilor calculată pe volumul total de monedă cu atelier precizat aflată în Scythia Minor, cît și gradul de reprezentativitate calculat ca raport între numărul de localități în care au fost aflate monedele respectivei monetării și totalul localităților din etapă (10, 8 și 13 localități). Dat fiind atît numărul redus al monedelor cu atelierul precizat cît și a numărului de monetării a căror producție a fost aflată în fiecare localitate, ceea ce ar creea în acest caz grave distorsiuni imaginii oferite de statistică, am renunțat a mai analiza atît ponderea monetăriilor calculată ca medie a frecvențelor relative cumulate pe ansamblul Dobrogei în fiecare etapă cît și pentru întreaga perioadă cercetată de noi aici.

Pentru anii 402—408 se remarcă în descoperirile izolate prezența producției a șapte monetării, cea mai vestică fiind Roma, iar dintre monetăriile părții orientale cele mai îndepărtate de Dobrogea fiind Antiochia și Alexandria. Celelalte patru monetării, prezente sînt, după cum era de așteptat, atelierele din Propontida. Acestea oferă 90% din monedele pătrunse în Dobrogea, celelalte ateliere extreme — Roma, Antiochia și Alexandria, oferind fiecare în parte procente aflate cu mult sub pragul de reprezentativitate de 10% cu care operăm. Principala monetărie pentru Scythia Minor pare a fi în această etapă Cyzic cu 25 de monede aflate în opt localități, adică cu procente de 41,66

---

[46] Al. Barnea, R. Ocheșeanu, *Tropaeum Traiani, III, Descoperirile monetare, (mss.)*; vezi pentru moment R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 8, 1975, p. 437—438, nr. 466, Honorius, Nicomedia, GLORIA ROMANORVM (21); nr. 467, GLORIA ROMANORVM (23); nr. 469, *cruce în cunună*; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 14, 1981, p. 334, nr. 265—267, *cruce în cunună*; Idem, Pontica, 17, 1984, p. 246, nr. 870, CONCORDIA AVG 1.

[47] E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 263, nr. 26, Theodosius II, *cruce în cunună*; p. 266, nr. 67, Honorius, GLORIA ROMANORVM (21); p. 267, nr. 267, nr. 69, Theodosius II, GLORIA ROMANORVM (22); nr. 70, Theodosius II, Cyzic, *cruce în cunună*; nr. 71, Theodosius, II, *cruce în cunună*; p. 273, nr. 171, *cruce în cunună*; p. 276, nr. 222, Honorius, Cyzic, CONCORDIA AVGG; p. 277, nr. 223, Theodosius III, *cruce în cunună*; nr. 224—225, *cruce în cunună*; nr. 226, Valentinianus III, Nicomedia, *cruce în cunună*.

[48] O. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 453, nr. 11, Valentinianus III.

[49] Vezi *supra* nota 31 și pentru localitățile pentru care nu se indică o altă sursă bibliografică în textul nostru.

pentru pondere și 80 pentru gradul de reprezentativitate, atelier urmat îndeaproape de Constantinopol cu 23 de monede în șapte localități și respectiv cu 38,33% și 70%. Celelalte două monetării din Propontida, Heraclea și Nicomedia, se situează ca importanță, fiecare cu procente de 5 pentru pondere, alături de Antiochia și considerăm că în această etapă producția lor are o semnificație ceva mai redusă pentru piața monetară dobrogeană.

În cea de a doua perioadă, 408—423/5, cu șase monetării prezente, dispar monedele bătute la Antiochia și Alexandria, însă reapare episodic, semnalat prin două monede, atelierul monetar din Thesalonic. Primul loc este acum ocupat de monetăriile din Constantinopol cu opt monede din cinci localități, adică cu procente de 38,09 și 62,50. Apoi urmează Nicomedia cu cinci monede aflate în cinci localități și cu 23,80% și respectiv cu 62,50%. Cele două monetării se află la egalitate în ceea ce privește gradul de reprezentativitate. Poate și datorită numărului mai mic de exemplare descoperite, ceea ce nu permite o departajare mai nuanțată, pe același loc III—IV se găsesc acum atelierele din Cyzic și Heraclea cu 14,28% pentru pondere și cu 37,50% și respectiv 25% pentru gradul de reprezentativitate. Celelalte două monetării, Thesalonic cu 9,52% și Roma cu 4,76%, rămîn fără o pondere deosebită pentru piața monetară a Scythiei Minor.

Pentru ultima perioadă, cuprinsă între 425—450, numărul monetăriilor ale căror monede pătrund pe piața dobrogeană se reduce la cinci. Acum găsim, alături de cele patru monetării din Proppontida, Heraclea, Constantinopol, Nicomedia și Cyzic, doar atelierul din Roma, cu trei monede în trei localități, adică cu 5,17% și 23,07%. Pentru Dobrogea principalul atelier monetar rămîne cel din Constantinopol cu 29 monede aflate în șase localități, respectiv în procente cu 50 și 46,15. În ceea ce privește numărul monedelor descoperite, atelierul din capitala imperiului de răsărit este urmat de Cyzic cu 20 de piese și un procentaj de 34,48. Dar monetăria cyziciană are în Dobrogea un grad de reprezentativitate superior cu 76,92%, produsele sale fiind aflate pentru această perioadă în zece localități dobrogene. Importanța crescîndă a monetăriei din Cyzic este pentru această perioadă surprinsă, cum se putea observa mai sus, și în compoziția tezaurului de la Ulmetum. Celelalte trei monetării, Heraclea, Roma și Nicomedia, au o pondere și un grad de reprezentativitate reduse, dar totuși semnificative.

Judecînd după o impresie generală oferită de tabelul III pentru prima jumătate a secolului al V-lea e.n., sînt de notat, în primul rînd, importanța deosebită pe care o au în alimentarea pieței monetare a Scythiei Minor cu monedă de bronz monetăriile diocezane din Constantinopol, care în perioada 402—408 ocupă în ierarhia ponderilor locul I iar în cea a gradului de reprezentativitate locul II, în perioada 408—425 locurile I și respectiv I—II, iar în perioada 425—450 locurile I și II, și Cyzic, care ocupă locurile II și I în prima perioadă, locu-

TABELUL I

Perioada	Număr de exemplare	% din total	% din totalul monedelor romane precizate (140 ex.)	Durata perioadei	monede / ani	% din totalul coeficienților monede / ani	% față de coeficientul monede / ani perioade anterioare	± față de coeficientul monede / ani perioadei anterioare
Monede grecești	2	1,38	—	—	—	—	—	—
342—348	2	1'38	1,42	6	0,33	2,44	—	—
353/4-357/8	2	1,38	1,42	4	0,50	3,70	151,51	+0,17
357/8-362	6	4,16	4,28	5	1,20	8,88	240,00	+0,70
364—378	6	4,16	4,28	15	0,40	2,96	33,33	—0,80
378—383	1	0,69	0,71	4	0,25	1,85	62,50	—0,15
383—395	33	22,91	23,57	13	2,53	18,74	1 012,00	+2,28
395—402	7	4,86	5,00	7	1,00	7,40	39,52	—1,53
402—408	17	11,80	12,14	6	2,83	20,96	283,00	+1,83
408—423	32	22,22	22,85	15	2,13	15,77	75,26	—0,70
423—425	2	1,38	1,42	2	1,00	7,40	46,94	—1,13
425—450	32	22,22	22,85	24	1,33	9,85	133,00	+0,33
Neprecizate din sec. IV—V	2	1,38						
Total	144				13,50			

rile III—IV și III în a doua perioadă, precum și locurile II și respectiv I în perioada a treia. Semnalăm și constanța cu care atelierul monetar din Cyzic se situează pe primele locuri în ceea ce privește gradul de reprezentativitate. Dacă prezența celorlalte monetării din Propontida, Heraclea și Nicomedia, ultima ocupînd chiar un loc II pentru pondere și un loc I—II pentru gradul de reprezentativitate în anii 408—425, era de așteptat pentru Scythia Minor, atît pentru descoperirile izolate cît și pentru tezaure, la Ulmetum în 402—408 și 408—423/5 [50], iar la Mircea Vodă în anii 425—450 [51], este remarcabilă insistența cu care își afirmă prezența pe piața monetară dobrogeană monedele emise de monetăria Cetății Eterne.

[50] Vezi *supra* în catalogul tezaurului nr. 60—62 și 77.

[51] R. Ocheșeanu, BSNR, 70—74, 1981, 124—128, p. 232, nr. 9.

TABELUL II

Atelier \ Etapa	342–348	353/4–357/8	357/8–362	364–378	378–383	383–395	395–402	402–408	408–423	423–425	425–450	TOTAL		Ponderea atelierelor ca medie a frecvențelor cumulate pe etape
Roma						3 16,66%		3 25%	1 7,14%			7 9,72%		4,43%
Aquileia						2 11,11%						2 2,77%	15,27%	1,01%
Siscia				1 50%	1 100%							2 2,77%		13,63%
Thesalonic			1 50%			3 16,66%			1 7,14%			5 6,94%		6,70%
Heraclea							1 25%		6 42,85%			7 9,72%		6,16%
Constantinopol			1 50%			3 16,66%	2 50%		5 35,71%	1 100%	2 11,76%	14 19,44%	73,61%	24,01%
Nicomedia	1 100%					2 11,11%		1 8,33%	1 7,14%		3 17,64%	8 11,11%		13,11%
Cyzic						2 11,11%		5 41,66%			12 70,58%	19 26,38%		11,21%
Antiochia				1 50%		1 5,55%						2 2,77%	11,11%	5,05%
Alexandria						2 11,11%	1 25%	3 25%				6 8,33%		5,55%
TOTAL	1		2	2	1	18	4	12	14	1	17	72		

TABELUL III

Atelier	402 — 408				408 — 425				425 — 450			
	Monede		Localităţi		Monede		Localităţi		Monede		Localităţi	
	Număr de exemplare	% din total	Număr	% din total (10)	Număr de exemplare	% din total	Număr	% din total (8)	Număr de exemplare	% din total	Număr	% din total (13)
Roma	1	1,66	1	10	1	4,76	1	12,5	3	5,17	3	23,07
Thesalonic	—	—	—	—	2	9,52	1	12,5	—	—	—	—
Heraclea	3	5	3	30	3	14,28	2	25	4	6,89	3	23,07
Constantinopol	23	38,33	7	70	8	38,09	5	62,5	29	50	6	46,15
Nicomedia	3	5	3	30	5	23,80	5	62,5	2	3,48	2	15,38
Cyzic	25	41,66	8	80	3	14,28	3	37,5	20	34,48	10	76,92
Antiochia	3	5	3	30	—	—	—	—	—	—	—	—
Alexandria	2	3,33	2	20	—	—	—	—	—	—	—	—
TOTAL	60				21				58			

Informațiile de ordin numismatic furnizate de descoperirile izolate de monede de bronz emise în prima jumătate a veacului V e.n., precum și seria tezaurelor din aceeași epocă, printre care un loc important îl ocupă tezaurul descoperit de Vasile Pârvan în 1912 la Ulmentum, oferă mărturii de o deosebită importanță atît pentru istoria economică a provinciei de la gurile Dunării cît și pentru istoria sa politică, mărturii din care unele sînt pentru prima oară puse aici în evidență.

LE TRÉSOR DE MONNAIES DU BAS-EMPIRE ROMAIN DÉCOUVERT À ULMETUM EN 1912

Résumé

GH. POENARU BORDEA, R. OCHEȘEANU, E. NICOLAE

Les auteurs présentent le trésor découvert dans la tour sud de la porte du sud-ouest de la fortification romano-byzantine d'Ulmetum (comm. de Pantelimonul de Jos, dép. de Constanța) lors des fouilles dirigées par V. Pârvan. Du total de 256 monnaies en bronze (et 18 petits fragments illisibles) ont été identifiés seulement 144 exemplaires ; 2 émissions grecques et 142 romaines du Bas-Empire, dont les plus nombreuses (23,57%) sont les pièces de l'étape 383—395 et les plus récentes celles du type à la „croix dans une couronne" des années 425—450. Quelques émissions manquent dans le LRBC, représentant des nouveautés concernant l'activité des ateliers ou des imitations (nos 3, 8, 80, 83, 109, 113).

On analyse avec les méthodes statistiques la structure de l'invention (par étapes et ateliers) et celle des découvertes isolées de la Scythie Mineure dans la première moitié du Ve siècle. Le trésor semble avoir été abandonné par suite d'une attaque hunique, peut-être comme effet périphérique des grands raids des années 441 et 443.

Une version française de cet article a été publiée dans la *RIN*, 90, 1988, pp. 295—328.

CAPIDAVA ÎN SECOLUL VI E.N.

CÎTEVA OBSERVAȚII PE BAZA CERCETĂRILOR DIN SECTORUL V AL CETĂȚII

Z. COVACEF

1. *Date generale privind perioada romano-bizantină la Capidava, oferite de cercetările mai vechi.*

Primele observații privind stratigrafia Capidavei se datoresc cercetărilor efectuate de Grigore Florescu [1]. Cu prilejul degajării zidului de incintă și al evacuării sedimentelor din turnuri, au fost făcute o serie de observații care au permis realizarea unei scheme generale.

Astfel, în secțiunea realizată pe latura de nord-est, în apropierea turnului de colț (nr. 2), s-a surprins următoarea stratigrafie[2], de sus în jos : primul strat, gros de circa *2,50 m*, este format din piatră și pămînt care provin din dărîmarea unei incinte construite din aceste materiale ; *al doilea strat*, gros de circa *3,00 m*, cuprindea piatră, fragmente epigrafice și sculpturale, cărămizi întregi și fragmentare și chiar fragmente de zid din cărămidă, amestecate cu moloz de mortar de var ; cel de al *treilea strat*, cu o grosime de circa *2,00 m*, era compus din pămînt nisipos (provenit din moloz) în care erau amestecate fragmente de cărămizi, țigle și piatră măruntă. Acest strat era împărțit în două de o pojghiță de moloz întărit prin bătătorire, gros de 0,10 m, considerată a fi fost pavajul de deasupra dărîmăturilor. În sfîrșit, cel de-*al patrulea strat*, cu o grosime de circa *0,70 m*, cuprindea dărîmăturile primei epoci.

Aceeași ordine și compoziție s-a constatat cu prilejul degajării dărîmăturilor din turnul nr. 1 [3], diferența costînd în grosimea straturilor : I — 1,00 m — 1,50 m ; II — 2,50 m — 3,00 m ; III — 0,70 m ; IV — 0,40 m. Și dacă primul strat, prin materialul specific descoperit

---

[1] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică. I.* București, 1958, p. 25—72.

[2] Gr. Florescu, în *Capidava I*, p. 27.

[3] *Idem*, p. 38—39.

aici a fost atribuit epocii feudale-timpurii [4], iar ultimul s-a considerat ca aparținînd primei epoci a castrului, pentru datarea fazelor a doua și a treia nu s-au găsit dovezi certe de datare. Doar pentru refacerea a doua a turnului, moneda de la Constantius II (324—361), care poartă titlul de AUGUSTUS [5], descoperită în mortarul emplectonului zidului de nord-est, fixează un *terminus post quem,* după anul 337 e.n.

Caracterele tehnicii arhitectonice și constructive ale zidului de incintă l-au determinat de primul cercetător al castrului să stabilească, de asemeni, patru faze cronologice [6]. *Prima fază,* căreia îi aparțin ruinele descoperite în turnul porții și un fragment de zid înglobat în temelia curtinei A [7], a fost fixată la începutul secolului II e.n. [8]. Cea de-*a doua fază,* căreia îi aparțin toate curtinele pînă la poartă (exceptînd reparația paramentului la unele dintre ele), precum și vestigiile turnurilor 3 și 5 — considerată ca o primă refacere — a fost plasată în a doua jumătate a secolului III e.n. [9] *Faza a treia,* căreia îi aparțin turnurile 1, 2, 4, 6 și 7, precum și curtina H, a fost datată în a doua jumătate a secolului IV, poate către sfîrșit [10]. Tehnica de lucru, calitatea mortarului, materialele descoperite în emplecton, au condus la observația că această fază corespunde unei a doua refaceri, executată în grabă, sub imperiul unei panici provocată de atacuri neîntrerupte. Descoperirea, în turnul 1, a trei fragmente dintr-o inscripție din timpul lui Constantin cel Mare, precum și a monedei de la Constantius II cu titlul de Augustus — în mortarul din emplectonul aceluiași turn — au oferit un *terminus post quem* pentru această refacere. În sfîrșit, cea de *a patra fază* vizează doar adaosul de deasupra curtinei H și castelul tîrziu, care ocupă un sfert din vechea incintă și a cărui construcție a fost plasată în timpul lui Anastasius [11].

Să mai consemnăm două observații și anume că, pentru prima fază există două nivele [12], primul datînd din prima jumătate a seco-

---

[4] *Ibidem*, p. 38.

[5] Av. : Capul împăratului cu diademă, spre dreapta. CONSTANTIUS PIUS Felix AUGustus. Rv. :Doi soldați față în față, cu cască pe cap, cu o mînă ținînd o lance, iar cealaltă rezemată de scut ; între ei o insignă militară cu un drapel în vîrf. Pe drapel nici un semn. GLORIA EXERCITUS ; în exergă SM TS. Constantius devine Augustus după 337 e.n., cf. și Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 39.

[6] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 63—72.

[7] La care adăugăm și faptul că degajarea depunerilor din intrarea în turnul 6 a condus la surprinderea, în pavaj, a unei faze mai vechi de construcție cînd deschiderea se făcea spre nord-est, nu spre est cum apare astăzi.

[8] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 63, 66.

[9] *Idem*, p. 67. S-a presupus că vechea cetate a fost dărîmată în timpul unei invazii a goților, probabil aceea din anul 248, iar refacerea trebuie plasată după această dată : „Numai după curățirea provinciilor de la Dunărea de Jos de invadatori și după instaurarea ordinei, operații ce au durat pînă la Aurelian, au putut fi reclădite lagărele militare de-a lungul Dunării".

[10] *Ibidem*, p. 64, 67—68.

[11] *Ibidem*, p. 64, 68—72 ; „Faza castelului tîrziu, *construit probabil în timpul lui Anastasius și distrus poate în cursul secolului VI cînd a și fost părăsit*", (sublinierea noastră).

[12] Al. Suceveanu, în Dacia, NS, 13, 1969, p. 359—360.

lului II, al doilea, probabil, din prima jumătate a secolului III, nivel ce a suportat distrugerea goților. Cea de a doua, privind ultima fază [13], subliniază că la scurt timp după distrugerea provocată de atacurile avaro-slavilor, în ultimii ani ai lui Mauriciu Tiberiu (600—602), a fost construită o nouă cetate care prezintă analogii cu aceea de la Chiosé Aidin, din sudul Dobrogei, ambele datate în secolul VII.

Acestea erau toate datele, certe sau presupuse logic, privind cronologia Capidavei romane și romano-bizantine.

2. *Rezultate ale noilor cercetări întreprinse în interiorul cetății.* S-a considerat că cercetările de la Capidava „constituie un punct crucial atît pentru cunoașterea *limes*-ului Dunării de Jos cît, mai ales, sub raportul continuității romanității în cursul secolelor VII — X" [14].

Săpăturile de la basilica din sectorul I, începute în anul 1967 [15], au ridicat problema stratigrafiei depunerilor romane tîrzii din interiorul cetății. Datorită săraciei depunerilor însă, precum și distrugerii masive a acestora de către gropile locuințelor-bordei, ajunse foarte adînc în straturile romane, aceasta nu a putut fi elucidată.

Săpăturile executate în stratul roman tîrziu din sectorul V [16], unde depunerile feudale timpurii au fost investigate încă din anul 1955 [17], au determinat noi observații care, pe baza datelor oferite de materialele rezultate în urma cercetărilor, permit stabilirea unei succesiuni de depuneri și construcții, relativ concludentă.

O succintă prezentare a principalelor rezultate ale cercetărilor din sectorul V va permite evidențierea observațiilor legate de cronologia Capidavei.

Săpăturile întreprinse în cele zece campanii [18] au condus la dezvelirea unor ansambluri de construcții : *C 1* — prima încăpere de dimensiuni mari (6 m × 6,45 m), adosată curtinei G ; ansamblul de încăperi *C 2* — *C 4*, adosat aceleiași curtine, prevăzut cu instalație de *hypocaust* și *C 5* — a doua încăpere de dimensiuni mari (6 m X 10 m), adosată cortinei F. În afara acestor construcții, a căror funcționalitate poate fi determinată, au mai fost descoperite *o serie de ziduri* ce aparțin unor ansambluri încă nedeterminate [19], precum și *o stradă* situată în partea de nord-est a construcției *C 5*.

Concentrarea cercetărilor în *C 5*, în timpul ultimelor campanii, a permis observații detaliate care au condus, între altele, la distingerea a patru straturi de arsură, situate la diferite adîncimi. Săpătura s-a oprit la adîncimea de 1,90 m, pe un nivel care cuprinde o mare can-

[13] Aurelian Petre, în Dacia, NS, 7, 196, p. 337—346.
[14] *Ibidem.*
[15] Rezultatele cercetării sînt încă inedite.
[16] Cercetare pe care o efectuează, de la început, Z. Covacef, cooptată în colectivul de la Capidava, condus de R. Florescu, încă din 1975.
[17] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava I*, p. 143—151.
[18] Z. Covacef, în Materiale, 13, Oradea, 1979, p. 175—178 ; eadem, în Pontica, 13, Constanța, 1980, p. 254—274.
[19] Radu Florescu, Zaharia Covacef, *Stratigrafia Capidavei romane tîrzii și feudale timpurii*, în Pontica, 21, sub tipar.

titate de cărbuni și bîrne carbonizate ; la adîncimea de 1,40 m se află un alt nivel cu pămînt ars, țigle și cărămizi carbonizate, oase calcinate, ceramică arsă, lemn carbonizat și zgură metalică ; la —0,95 m se află un strat gros de 7 cm în care s-au găsit bucăți de lemn carbonizat ; cel mai de sus nivel de arsură se află la adîncimea de 0,85 m. Urmele atîtor incendii consecutive pot fi urmărite și pe zidurile de incintă [20].

Dintre vestigiile descoperite în *C 5* să menționăm, în primul rînd, cele constructive. Astfel, aproximativ la jumătatea încăperii (5,70 m față de zidul *q* — zidul de sud-est) a apărut un zid intermediar, perpendicular pe incintă, care se mai păstra pe o lungime de 2,25 m, înalt de 0,90 m, avînd lățimea de 0,15 m. Zidul, lucrat din chirpici de dimensiuni mici (25 × 15 × 8 cm), era ridicat deasupra unei bîrne din lemn, al cărei capăt de sud-vest se sprijinea pe un capitel.

Tot la această construcție, în zidul *q*, există o intrare care, la un moment dat, a fost astupată cu chirpici [21] ; înlăturînd umplutura a fost degajat pragul intrării, înalt de 0,33 m față de nivelul încăperii. Pragul este format din trei blochete de calcar cochilifer ce însumează 1,30 m lungime (corespunzînd deschiderii) și o lățime de 0,40 m—0,50 m (cît este de fapt grosimea zidului). În interiorul construcției, în apropierea intrării, se mai păstrează cîteva cărămizi din pavajul încăperii.

În partea de nord-vest a zidului de chirpic din centrul încăperii, a apărut o mare cantitate de țigle, suprapuse de lemn carbonizat și de multă arsură, apoi moloz cu arsură, indicînd modul în care s-a produs dărîmarea violentă a construcției.

În al doilea rînd, în această încăpere au fost descoperite două chiupuri — primul la nivelul pavajului din cărămizi, al doilea mai sus [22] — și un bogat material ceramic — descoperit în apropierea zidului de chirpic — din rîndul căruia semnalăm : cinci amfore, două amforete, două oale-borcan, un ulcior cu corp globular, *o ampulla*, trei opaițe (de tipuri diferite) etc. Întregul material (la care ar trebui adăugate și numeroasele fragmente ceramice) a apărut într-un ansamblu de dărîmături, provocate de un puternic incendiu [23]. Două dintre cele cinci amfore întregi descoperite în acest context, prezintă un interes aparte.

Prima dintre aceste amfore aparține unui tip mai rar. Fragmente de amfore ce se înscriu acestui tip au fost descoperite la Tomis, la Edificiul roman cu mozaic [24], precum și la Histria unde au apărut pe

[20] Z. Covacef, în Pontica, 13, p. 266.

[21] În același mod a fost astupată și deschiderea care se afla în zidul „a" al construcției *C 1*.

[22] Aceeași situație — *dolia* la nivele diferite — s-a întîlnit la Histria în zona cuprinsă între turnurile D—E și în sectorul Templu, cf. A. Petre, *op. cit.*, p. 328, nota 41.

[23] Z. Covacef, *Contribuții referitoare la distrugerea Capidavei în sec. VI*, comunicare prezentată la sesiunea Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, octombrie 1980.

[24] Inedite.

nivel de secol VI e.n.[25] Amfora de la Capidava — singura întreagă — are corp sferoidal, fund rotund, este fără gît și are buza îngroșată; este lucrată din pastă de culoare gălbuie. Pe umăr sînt două urechiușe-apucători. Dimensiuni : I = 0,40 m D. max. = 0,335 m, D. Gură = = 0,08 m. În zona tortițelor este realizată o bandă de striuri foarte fine, iar pe corp este decorată cu caneluri profunde. Incendiul, în mijlocul căruia s-a aflat amfora, a lăsat pe corp mai multe pete roșii.

Cea de a doua amforă este interesantă nu atît prin forma sa cît, mai ales, datorită modului în care a fost găsită. Ca formă, tipul este destul de cunoscut și răspîndit în secolele VI—VII e.n.[26] : corpul ovoidal, cu fundul rotund, are ca decor brîuri în relief, orizontale, distanțate. Dimensiunile : I = 0,51 m ; D. max. : = 0,22 m ; D gură = 0,065 m. După poziția și contextul în care a fost descoperită se pare că amfora a stat în chiar inima incendiului. Vasul este ars intens, motiv pentru care a și crăpat în mai multe locuri, iar pe corp se afla o monedă din bronz care, din cauza temperaturii ridicate, se lipise de amforă. Moneda curățată s-a dovedit a fi o piesă, în valoare de 40 nummia, de la Justinian din anii 541/542[27]. Am considerat, încă de la început, descoperirea remarcabilă, în primul rînd pentru că ne oferă un *terminus post quem* pentru incendierea cetății la acest nivel[28].

Luînd în discuție și celelalte monede descoperite pînă acum[29] în această încăpere, respectiv o monedă, în valoare de 20 nummia, de la Justinian din anii 546/547, o alta, în valoare de 40 nummia, de la Justin II din anii 568/569 (apărute la adîncimea de 1,40 m, deci pe al doilea strat de arsură) și a treia, în valoare de 20 nummia, tot de la Justin II, dar din anii 572/573, găsită la adîncimea de 0,80 m, pe zidul „q" al construcției *C 5* (deci pe ultimul strat de arsură), observăm că între 542—573, cetatea a fost marcată de pîrjoluri consecutive, cărora le-au urmat refaceri de mai mică sai mai mare amploare.

Date deosebit de importante pentru cronologia cetății sînt oferite de cercetările efectuate pe strada adiacentă construcției *C 5* (în partea de nord-est a acesteia). Orientată nord-est — sud-vest strada, cercetată pe o lungime de 10 m, are lățimea de 2 m. În mijlocul ei a fost descoperit un canal cu lățimea cuprinsă între 0,75—1,00 m și adînc de

---

[25] *Histria. Monografie arheologică. I*, București, 1954, p. 458, tipul nr. 5, fig. 385.

[26] Amforele aparținînd acestui tip au o mare arie de răspîndire atît în bazinul pontic, cît și în cel egeean. Cf. H. S. Robison, *The Roman Pottery*, în *The Athenian Agora*, V, 1959, p. 115, M 333, datează acest tip în sec. VI—VII e.n.; C. Scorpan, în Pontica, 8, 1975, p. 274, pl. III/5—8, X/3—6 ; A. Rădulescu, în Pontica, 9, 1976, p. 109, pl. XI/2—2a ; Andrei Opaiț, în Peuce, 9, p 319, pl. XIV/5—6, XV/1—5 etc.

[27] Pentru determinările numismatice, mulțumim colegei Antoneta Vertan, care le-a realizat.

[28] Z. Covacef, *Contribuții referitoare la distrugerea Capidavei în sec. VI*, Nivelul pe care au fost descoperite amforele constituie primul strat de arsură, situat la adîncimea de 1,90 m.

[29] Din această încăpere mai sînt de degajat circa 4 m³ de depuneri, în colțul de nord.

0,55 m (față de nivelul străzii). Cercetarea a fost extinsă spre sud-vest din dorința de a dezveli strada și canalul pe toată lungimea lor, deși locuințele-bordei de epocă feudal-timpurie (nr. 1, 2, 3, 9) au distrus vestigiile romano-bizantine.

Cercetarea amănunțită a condus, pe de-o parte la descoperirea a numeroase materiale arheologice, majoritatea fragmentare : opaițe (peste 50), pahare din sticlă (cca 30), fusaiole, fibule, o pensetă, un ac, o cheie, numeroase monede etc., pe de altă parte, la determinarea sistemului constructiv al canalului. Pereții acestuia sînt construiți din pietre prinse cu pămînt ; aceeași amenajare o are și nivelul străzii, acolo unde s-a păstrat.

Construcțiile feudale-timpurii au afectat nu numai strada ci și canalul ; astfel, peretele dinspre nord-vest al acestuia este vizibil împins și înclinat spre interior, fapt ce a determinat o ușoară îngustare a canalului, iar în dreptul colțului de vest al construcției *C 5* a fost surprinsă o distrugere și o surpare masivă a acestuia. Înlăturarea dărîmăturilor a condus la descoperirea unui alt canal, orientat nord-sud, lat doar de 0,30 m, situat la adîncimea de 0,75 m față de nivelul străzii. Canalul „b" este lucrat mai îngrijit, în sensul că este construit din cărămizi prinse cu mortar. Partea superioară a acestui canal („b") poate fi urmărită pe fundul canalului „a", pe sub care trece. În locul în care este spart a fost descoperită o monedă de la Valentinian I sau Valens (din anii 367—375), lipită pe pavajul din cărămidă, iar în canal o altă monedă de la Valentinian II sau Arcadius, de tipul SALUS REIPUBLICAE, din anii 388—392. Spre sud canalul „b" trece pe sub un pavaj din piatră (spart în două locuri), care poate fi de la o curte interioară.

Se naște întrebarea dacă cel de al doilea canal, „b", constituie o fază mai veche, sau a funcționat concomitent cu primul. Diferența de nivel dintre ele, de 0,20 m, ar putea sugera faze succesive de funcționare. Orientarea diferită : NE — SV — primul, N — S — al doilea, poate indica însă și o contemporaneitate. Spre aceeași concluzie ne conduce și analiza monedelor descoperite în canalul „a" : patru — ilizibile — datate în secolul IV și, respectiv, la sfîrșitul secolului IV — începutul secolului V, și alte două atribuite lui Constantius II (anii 355—361). Deci, este foarte posibil ca cele două canale să fi fost contemporane, cel de al doilea („b") deservind, probabil, una sau mai multe clădiri situate înspre partea de sud a construcției *C5*. Se poate lua în considerație și faptul că, la un moment dat, colmatarea unuia a determinat construirea celuilalt. Prima variantă însă, de contemporaneitate, pare mai verosimilă [30], avînd în vedere faptul că primul, canalul „a", este un canal stradal.

În paramenții curtinelor B, C, D, F, aparținînd celei de a doua refaceri [31], plasată în a doua jumătate a secolului IV, apar, la circa

[30] Situație similară apare la Tomis, în cartierul antic din Parcul Catedralei, cf. A. Rădulescu, C. Scorpan, în Pontica, 8, 1975, p. 19—23.

[31] Gr. Florescu, în *Capidava I*, p. 41 și urm.

2,00 m de la soclu, jgheaburi de scurgere, cel din curtina F fiind construit din cărămidă prinsă cu mortar. Făcînd o serie de observații și măsurători între gura de canal din curtina F și cele două canale din sectorul V, s-a constatat o bună concordanță între aceasta și canalul „b", ca orientare, cotă și sistem constructiv. Rămîne ca după degajarea celor circa 5 m^3 de depuneri și dărîmături aflate deasupra străzii, lîngă zidul de incintă, să se lămurească pe deplin problema canalelor și a concordanței cu gura de canal din curtina F.

Într-un alt punct al sectorului s-a urmărit lămurirea raportului dintre zidul „c" (din piatră legată cu pămînt) și zidul „b" (realizat în *opus mixtum*), aparținînd construcției *C1*. Pentru aceasta a trebuit să fie desființat martorul lăsat între bordeiele săpate în campania din 1955, martor care suprapunea intersecția celor două ziduri.

Înlăturarea depunerilor, care proveneau atît din dărîmături romano-bizantine cît și feudale-timpurii, a condus la descoperirea a două bordeie, construite unul în interiorul celuilalt, cu zidurile realizate dintr-un singur rînd de pietre. Zidul de sud este comun ambelor construcții — pe o distanță de 1,50 m. Între zidurile dinspre nord ale bordeielor a fost descoperită o oală cu corp globular, gură largă, prevăzută cu două torți, databilă în epoca romano-bizantină [32].

Relația dintre cele două bordeie, precum și raportul dintre ele și construcțiile feudale-timpurii înconjurătoare, va putea fi lămurită abia în cercetările viitoare. Iar problema legăturii dintre zidurile „a" și „c", aparținînd construcției *C1*, se va rezolva, de asemeni, după ce va fi încheiată cercetarea bordeielor. Pe baza datelor din teren însă, putem avansa ipoteza că bordeiul mai mic, care a fost cercetat pînă la podina lutuită și în interiorul căruia au fost descoperite materiale databile în epoca feudal-timpurie, a suprapus — parțial — o construcție romano-bizantină, de la care a preluat unul din ziduri [33].

Construcțiile diferite și numeroasele ziduri izolate — executate în tehnici diferite — care au apărut în decursul celor zece campanii de cercetări efectuate în sectorul V al cetății Capidava, straturile succesive de incendii, evidențiază mai multe nivele pentru perioada romano-bizantină. Pentru aceasta sînt de luat în considerare și descoperirile monetare.

Un prim nivel, cu două faze distincte — despre care informația stratigrafică este încă sumară, datorită faptului că săpătura nu a epuizat depunerile corespunzătoare — este caracterizat de zidurile din piatră și cărămidă, cu mortar din var. Corespunde fazei de început a perioadei romane tîrzii și poate fi datat, atît prin analogii cu situații stratigrafice

[32] Două vase de același tip au fost descoperite în construcția *C 5*, lîngă zidul din chirpic aflat la mijlocul încăperii. Inedite.

[33] Dovadă și vasul descoperit în exteriorul bordeiului cercetat, dar în interiorul celeilalte construcții.

de la Histria și Adamclisi, cît și prin materialele arheologice descoperite, la începutul secolului IV e.n. [34].

Un al doilea nivel este caracterizat de construcțiile cu ziduri de piatră legată cu pămînt — cele care se află la nivelul substrucției complexului cu hypocaust. Se constată o schimbare de plan prin folosirea parțială a zidurilor mai vechi (cu mortar de var), precum și subîmpărțirea vechilor spații cu ziduri din piatră cu pămînt (de exemplu, zidul „c" de la încăperea *C1* și parte din zidul „q" al construcției *C5*). Și în acest nivel se disting două faze, cea de-a doua consistînd din ziduri adăugate sau intersectate [35]. Acestui nivel, ce poate fi datat în a doua jumătate a secolului IV, îi aparține și sistemul de canale [36].

În sfîrșit, un al treilea nivel este caracterizat de construcțiile realizate din ziduri din piatră cu mortar de var și praf de cărămidă. Acestui nivel îi aparține ansamblul *C2* — *C4* [37] și reparațiile efectuate la construcțiile *C1* și *C5* [38].

La acest nivel — aparținînd secolului VI — se constată însă mai multe faze, caracterizate de straturile succesive de arsură cauzate de incendii puternice, cărora le-au urmat, evident, reparații mai mult sau mai puțin sesizabile. Cel mai bine a putut fi urmărită această situație în construcția *C5*.

La adîncimea de 1,90 m a fost descoperit un puternic strat de arsură, cu dovezi materiale incontestabile ale momentului în care s-a petrecut dezastrul; este vorba, în primul rînd, de moneda de la Justinian din anii 541/542, care se afla lipită pe una din cele cinci amfore descoperite în centrul incendiului. În al doilea rînd sînt de luat în considerație tipurile de materiale ceramice descoperite pe acest nivel. Anul 541/542 poate fi considerat ca momentul primei zguduiri, cu urmări grave, a Capidavei. Urmează reparațiile. La adîncimea de 1,40 m,

[34] În construcția *C 1*, la gura chipului a fost descoperită o monedă de la Philip Arabul (244—248), iar în dărîmăturile de deasupra zidului „a" — o monedă de la Constans (337—345); în construcția *C 5*, în mortarul zidului „q", la adîncimea de 0,95 m, a apărut o monedă de la Geta (210—212), tot aici (la adîncimea de 0,15 m) a apărut o monedă de la Claudiu II (268—269) și o alta (la —0,80 m) de la Constantin (326—330).

[35] În dărîmăturile de lîngă zidul „a" al construcției *C 1* a fost descoperită o monedă de la Valens (364—375), iar deasupra zidurilor intersectate, aflate la nivelul substrucției ansamblului *C 2* — *C 4*, au fost descoperite trei monede de la Constans (337—341) și una de la Constantius II (351—361).

[36] În canalul „a" au fost descoperite două monede de la Constantius II (355—361) și încă patru, ilizibile, datate în aceeași perioadă; în canalul „b" au fost descoperite o monedă de la Valentinian I sauValens (367—375) și o alta de la Valentinian II sau Arcadius (388—392).

[37] Monedele descoperite aici sînt de la sfîrșitul secolului IV — începutul secolului V: pe zidul *hypocaustului* — o monedă de la sfîrșitul secolului IV; lîngă *hypocaust* — o alta de la Theodosius I (395—408), iar în *praefurnium* — o monedă de la Arcadius (383—392).

[38] Este vorba de astuparea intrărilor, fapt ce s-a constatat și în alte centre, de exemplu la Dinogeția, cf. Al. Barnea, *Cetatea Dinogeția*, comunicare prezentată la colocviul secției greco-romane a Institutului de arheologie, 13—14 octombrie 1989.

în umplutura de chirpic a zidului „q" a fost descoperită o altă monedă de la Justinian, din anii 549/550. La aceeași adîncime, în interiorul încăperii, pe al doilea nivel de arsură, a apărut o monedă de la Justin II, din anii 568/569. În sfîrșit, o ultimă descoperire monetară, concludentă, s-a făcut pe zidul „q" al aceleiași construcții *C5* : o piesă de la Justin II din anii 572/572. O monedă identică a fost descoperită și în dărîmăturile din construcția *C1*, în apropierea zidului „a".

Pe baza acestor date se poate considera astăzi că cetatea Capidava nu a făcut excepție ci a avut parte de aceeași soartă ca și celelalte așezări ale Dobrogei romano-bizantine, care au suferit distrugeri violente începînd de la mijlocul secolului VI e.n., cauzate de incursiunile kutrigurilor, aliați cu bulgarii și slavii, iar mai tîrziu, spre sfîrșitul secolului și începutul secolului următor, au urmat raidurile avaro-slavilor [39]. Astfel, la Dinogeția, un strat masiv de arsură atestă marea lovitură primită de cetate la sfîrșitul domniei lui Justinian [40]. În sectorul central al Histriei, pe un nivel datat între 527—544 [41], se constată deasemeni un sfîrșit violent cauzat de un incendiu puternic.

Pe baza descoperirilor de pînă acum [42] din secolul V al Capidavei trebuie să considerăm că cetatea a intrat în aria distrugerilor violente de la mijlocul secolului VI, a fost refăcută într-o oarecare măsură atît în timpul lui Justinian [43], cît și în timpul lui Justin II, avînd apoi de suportat invaziile pustiitoare din a doua jumătate a secolului VI.

Datorită importanței stațiunii militare de aici, care avea sarcina supravegherii unui însemnat nod de trecere peste Dunăre, cetatea nu a putut fi părăsită ci — după trecerea pericolului — refăcută. Dar rănile provocate de neîntreruptele atacuri care au durat mai bine de jumătate de secol, au fost prea mari și nu mai existau suficiente forțe — nici materiale, nici umane — pentru o refacere integrală a cetății, motiv pentru care se vor limita la întărirea unui sfert din fosta incintă, spațiu suficient pentru a adăposti un corp de trupă. Și, credem că nu greșim dacă plasăm ridicarea castelului tîrziu la începutul secolului VII e.n. [44]. În jurul castelului, în cadrul incintei mari a cetății

[39] *Histria, I*, p. 63 : „În 587, întreaga Dobroge a fost trecută prin focul invaziei Avarilor". Și dacă în 599 se înregistrează ultimul atac al acestora, care asediau Tomisul, nu credem că în intervalul celor 12 ani atacurile avarilor, aliați cu slavii, să nu fi afectat și Capidava, căreia (ca și altor cetăți) nu-i trebuia prea mult spre a primi lovitura de grație. Prea multe și succesive au fost năvălirile din a doua jumătate a secolului VI, pentru a le permite cetăților răgazul necesar unor reparații solide, Cf., pentru atacurile avaro-slavilor, R. Vulpe, I. Barnea, *DID*, II, București, 1968, p. 433—434.

[40] I. Barnea, în Dacia, NS, 10, 1966, p. 237—259.

[41] Al. Suceveanu, C. Scorpan, în Pontica, 4, 1971, p. 167.

[42] Se impune mențiunea că sectorul V este cercetat abia pe jumătate, iar date mai concludente privind perioada romano-bizantină au început să apară în ultimele campanii.

[43] I. Barnea, în *DID*, II, p. 420—429.

[44] Cf. observația lui A. Petre, *op. cit.*, p. 337—346.

de odinioară, presupunem că s-a mutat așezarea civilă. Probabil acestei faze i-a aparținut construcția în interiorul căreia a fost descoperit bordeiul care-i preluase unul din ziduri [45]. Se pare că noile construcții, ale așezării civile adunate în jurul castrului, ridicate pe dărîmăturile construcțiilor din etapa anterioară, sînt mai simple, prefigurîndu-le pe cele din perioada feudal-timpurie.

QUELQUES OBSERVATIONS À LA BASE DES RECHERCHES DU SECTEUR V DE LA CITÉ

Résumé

Z. COVACEF

L'auteur passe en revue, premièrement, les conclusions des anciennes recherches en ce qui concerne la période romano-byzantine de la cité Capidava. Après une succincte presentation des actuelles recherches du secteur V. de la cité, l'auteur expose ses propres conclusions.

À la base des anciennes recherches, executées, ce temps là, seulement à l'exterior de l'enceinte et consistent en dégagement des debris le long des murailles et des tours, on a conclu que la cité a été détruite sous Anastasius et, en même temps, on a construit le petit castellum — qui occupe un quart de l'ancienne enceinte. Au cours du VIe siècle de n.è. ce dernier bastion a été détruit et la cité fut abandonnée.

Mais les récentes recherches du secteur V apportent des nouvelles données qui changent la chronologie de la cité. Les constructions découvertes dans ce secteur, les couches successives de brûlure, les matériaux archéologiques et les découvertes monétaires, ont conduit vers la conclusion que sous Justin II la cité gardait encore ses vieilles dimensions. Le petit castellum a été érigé, probablement, au commencement du VIIe siècle de n.è. Entre les murailles de la vieille enceinte et tout près du camp militaire, lui-même des dimensions réduites, le village voisin qui s'est réfugié ici pour être en sûreté, continuait sa vie modeste.

[45] *Supra*, nota 33.

STRATIGRAFIA CAPIDAVEI ROMANE TÎRZII ȘI FEUDALE TIMPURII

RADU FLORESCU, ZAHARIA COVACEF

Primele observații stratigrafice sistematice privind stratigrafia și cronologia Capidavei romane tîrzii — în care erau incluse și date privind perioada de început a feudalismului — se datoresc lui Grigore Florescu [1]. Deși nu a întocmit profile stratigrafice adecvate, cu prilejul degajării zidului de incintă și al evacuării sedimentelor din turnuri, primul cercetător al Capidavei a efectuat serii de observații stratigrafice congruente care permit abstragerea unei scheme generale : de sus în jos, primul sediment aparține perioadei de început a feudalismului și are o grosime de circa 1 m ; al doilea sediment, foarte clar reprezentat, este gros de circa 1 m, de asemenea, și aparține, în general perioadei romane tîrzii, fiind sincronizat de Grigore Florescu cu zidul de incintă al castelului tîrziu ; al treilea sediment, gros de 2,50 m, este împărțit în două de o peliculă de mortar, marcînd un nivel de călcare secundar, sincronizat cu prima refacere a zidului de incintă al cetății mari ; în sfîrșit ultimul sediment, gros de circa 40 cm, reprezintă, după Grigore Florescu, resturile din care au fost extrase materialele constructive refolosibile, ale castrului roman timpuriu.

În ceea ce privește stratigrafia perioadei feudale timpurii, încă din 1955 [2] au putut fi sesizate fenomene de intersecție și suprapunere ale bordeielor, dar în acea etapă nu au putut fi discriminate decît două secvențe stratigrafice. Ulterior, în 1957 [3], a putut fi surprinsă și o etapă de locuințe de suprafață, aproape integral distrusă de bordeie, deci anterioară celor două, stabilite mai înainte. Săpăturile ulterioare [4] au sesizat date privind șapte secvențe, ridicînd problema valorii stratigrafic-cronologice a fiecăreia dintre ele.

---

[1] Grigore Florescu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 351—366 ; idem, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 209—217.

[2] Grigore Florescu, Radu Florescu, Petre Diaconu, *Capidava. I. Monografie* arheologică, București, 1958, p. 72, 135.

[3] Gr. Florescu, R. Florescu, MCA, 6, 1959, p. 618.

[4] R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 419—428 ; idem, Pontica, 8, 1975, p.77 —78.

Săpăturile de la basilică, începute în 1967 [5], au ridicat problema stratigrafiei depunerilor romane tîrzii din interiorul cetății, neelucidată însă datorită săraciei depunerilor și distrugerii masive a acestora tocmai de către gropile de bordeie ajunse foarte adînc în depunerile romane.

Începerea săpăturilor în stratul roman tîrziu din sectorul V[6], unde depunerile feudale timpurii fuseseră investigate încă din 1955, au adus noi observații și date permițînd stabilirea unei succesiuni de depuneri și construcții relativ concludente.

Și în sectorul V gropile adînci ale bordeielor au deranjat depunerile din perioada romană tîrzie ajungînd adesea pînă foarte aproape de nivelul de călcare al celei mai vechi faze. Dar intersecții și suprapuneri clare ale unor elemente de construcție caracteristice permit reconstituirea succesiunii construcțiilor și planurilor, precum și corelarea cu sedimentele de soluri și resturi arheologice. Din pricina gropilor de bordeie săpătura a trebuit să se adîncească pînă la nivele diferite, singurul nivel coerent surprins pe o mică suprafață fiind cel al secolului al șaselea. Dar această avansare denivelată a permis interesante observații și sesizări de situații, temeinicind o stratigrafie relativ detaliată [7].

Ultimul nivel de construcții sesizabil în sectorul V este constituit de ansamblul de încăperi C2, C3, C4 și de încăperea C5, precum și de strada corelată de la nord-vest de C5 (fig. 1). Ansamblul de încăperi C2-C4, adosat la zidul de incintă, prevăzut cu o instalație de hipocaust, se compune din antele *j*, *k*, *n* alipite de zidul de incintă și de zidul continuu formînd trei ante corespunzătoare primelor *g*, *h*, *i*, *l*, *m*, *o*. Nivelul de călcare — inferior, corespunzînd cu planșeul pe care era construită suspensura — era puternic marcat de pavajul în *opus signinum*. Întreg acest ansamblu suprapune alt ansamblu de zidării — *d*, *e* și *f* — cu raporturi complexe între ele. Raportul dintre ansamblul C2-C4 și zidul *p* este mai puțin clar, groapa bordeiului 13/1956 nivelînd atît zidul *p* cît și zidul *o* aparținînd lui C4 și ștergînd raportul dintre ele. Toate zidurile amintite mai sus — *d*, *e*, *f*, *p* — sînt ziduri de piatră cu pămînt, toate au fost parțial distruse de bordeie (*e* și *f* de B6/1955 ; *d* de B14/1956 ; *p* de B13/1956), la toate, de asemenea, cea mai înaltă cotă pînă la care se păstrează se situează sub cota nivelului de călcare al edificiului C2-C4. Așadar se poate conchide că toate zidurile de piatră cu pămînt amintite — *d*, *e*, *f*, *p* — sînt anterioare ansamblului C2-C4. În cadrul ansamblului C1 apare încă un zid de piatră cu pămînt. Tot ce se poate spune despre acesta este că, deși diferit ca dimensiuni de zidurile *e*, *f* și *d* (?), este colinear cu *e* iar cota lui maximă

[5] Radu Florescu, *Capidava*, București, 1965, p. 19—20 ; *Jurnal de săpătură*. 1967.

[6] Z. Covacef, Pontica, 13, 1980, p. 254—274.

[7] Încercările anterioare de stabilire a unei stratigrafii și cronologii a stratului roman tîrziu din sectorul V, întreprinse pe observații prea puține și pe descoperiri monetare în poziții nesemnificative (Z. Covacef, *op. cit.*, p. 266—269 ; eadem, MCA, 15, 1983, p. 361—366) trebuie înțelese ca niște încercări preliminare avînd valoare doar pentru stabilirea cronologiei relative a ruinelor Cf. Radu Florescu, Pontica, 8, 1975, p. 361—374.

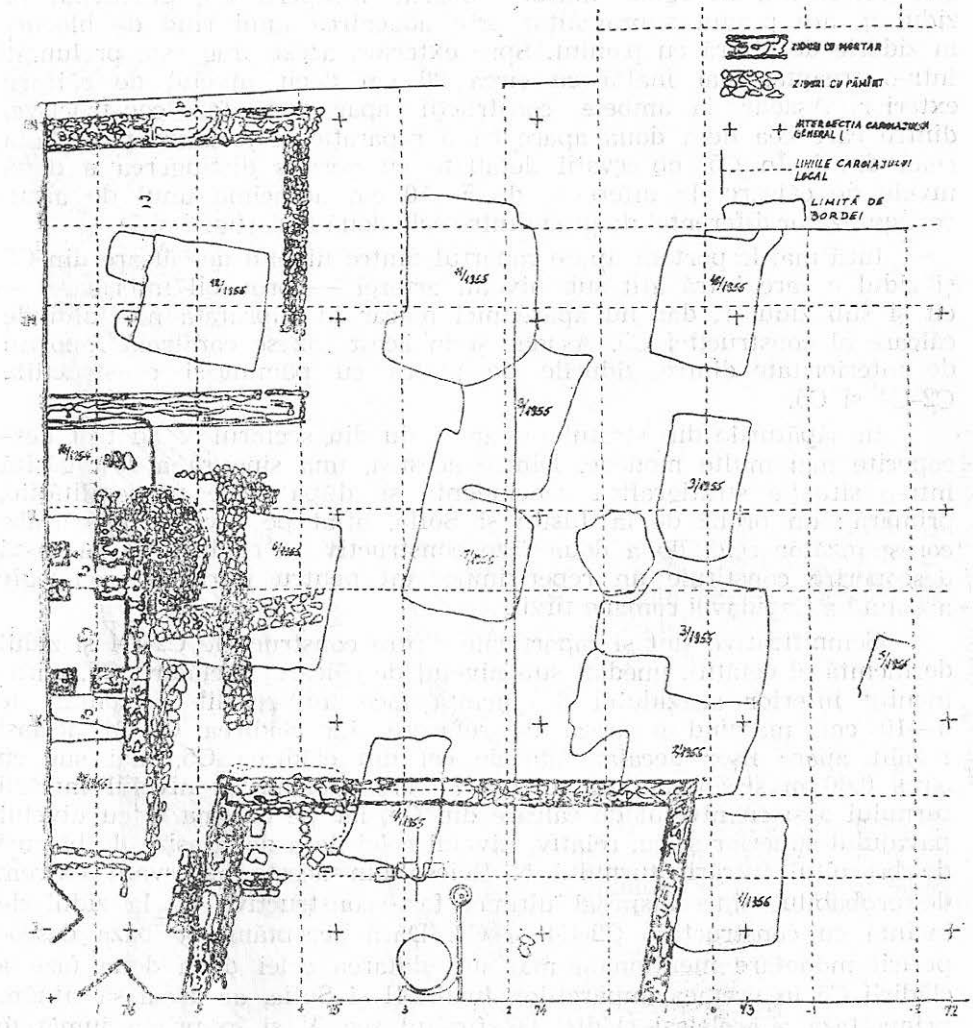

Fig. 1 — Plan general sector V

se menține sub cota pavajului ansamblului C2-C4. Situația din teren permite să se afirme că, deși distrus parțial de B13/1956, nivelul de călcare din C2-C4 corespunde nivelului de călcare, mai vechi, din C5 și în aria dintre C5, intrarea în turnul 6 și C4. Este evidentă o relație de sincronizare între C5 și C2-C4 ; atît mai interesante apar detaliile de ordin stratigrafic și topografic ale acestor ansambluri în corelație. Astfel, în ansamblul C2-C4 zidul *d*, păstrat numai fragmentar și rupt în mare parte de B14/1956 este adosat zidului *h*, reprezentînd o adăo-

gire ulterioară. În egală măsură poarta încăperii C5, practicată în zidul *q*, are pragul supraînălțat prin adăogirea unui rînd de blocuri în zidărie de piatră cu pămînt. Spre exterior, acest prag este prelungit într-o treaptă, mai înaltă cu circa 20 cm decît nivelul de călcare exterior. Așadar, la ambele construcții apar două faze constructive, dintre care cea de-a doua apare ca o reparație și refacere parțială a celei dintîi. În C5, observații detaliate au permis distingerea a două nivele de călcare, la diferență de 5—10 cm adîncime unul de altul, corespunzător diferenței de prag dintre cele două faze (fig. 2 și 7).

Încă mai important apare raportul dintre nivelul de călcare din C5 și zidul *e* care intră atît sub nivelul arterei — probabil interioare — cît și sub zidul *r*, dar nu apare nici măcar în suprafața nivelului de călcare al construcției C5. Așadar și în acest caz se confirmă raportul de anterioritate dintre zidurile de piatră cu pămînt și construcțiile C2-C4 și C5.

În săpăturile din stratul roman tîrziu din sectorul V au fost descoperite mai multe monede. Dintre acestea, una singură a fost găsită într-o situație stratigrafică concludentă și, după toate probabilitățile, primară : un bronz de la Justin și Sofia, aflat pe nivelul de călcare corespunzător celei de a doua faze constructive a clădirii C5. Această descoperire constituie un reper important pentru întreaga cronologie absolută a Capidavei romane tîrzii.

Semnificative sînt și raporturile dintre construcțiile C2-C4 și zidul de incintă al cetății : imediat sub nivelul de călcare al clădirii C5, paramentul interior al zidului de incintă face un rezalit orizontal de 5—10 cm, marcînd o arază de refacere. La clădirea C2-C4 același rezalit apare ușor decalat față de cel din clădirea C5, mai sus cu circa 0,60 m și anume, pe curtina F corespunzînd cu nivelul intrării turnului 6 și cu nivelul de călcare din C5, iar pe curtina G cu nivelul pavajului superior și cu, relativ, nivelul celei de a doua asize de blocuri de la colțul intrării turnului 6. Reiese din aceste observații extrem de probabilul sincronism al ultimei faze constructive de la zidul de incintă cu construcțiile C2-C4 și C5. Dacă acceptăm, pe baza descoperirii monetare menționate mai sus, datarea celei de a doua faze a clădirii C5 în vremea împăraților Justin II și Sofia, ar urma să situăm prima fază a aceleiași clădiri la sfîrșitul sec. V și în prima jumătate a sec. VI, adică în vremea împăraților Anastasius, Justin I și Justinian.

În interiorul încăperii C5 s-au putut surprinde și importante depuneri de vestigii (fig. 3 și 4). Ele constau în primul rînd din resturi constructive — către baza sedimentului o mare cantitate de țigle, suprapuse de resturi de lemn carbonizat și de multă arsură, apoi moloz amestecat cu arsură — indicînd felul în care s-a petrecut dărîmarea violentă a construcției. În cazul construcției C2-C4, bordeiele 13 și 14 au deranjat în mare măsură depunerile de pe pavajul superior, care a și fost spart în foarte multe locuri, iar sub acesta s-au aflat resturi de instalație de hipocaust îngropate în cenușă și arsură.

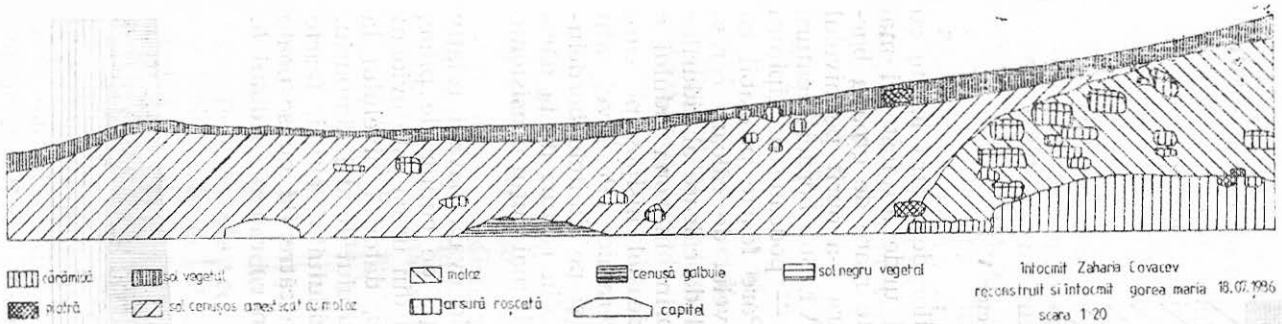

Fig. 2 — Profil NV, carou K—L 75, sector V

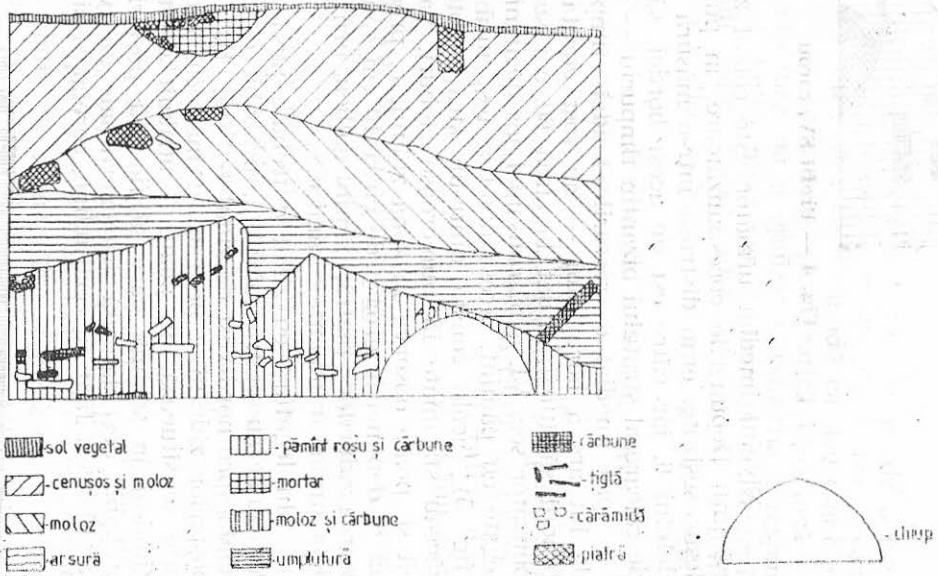

Fig. 3 — Profil NV, carou J—K 75, sector V

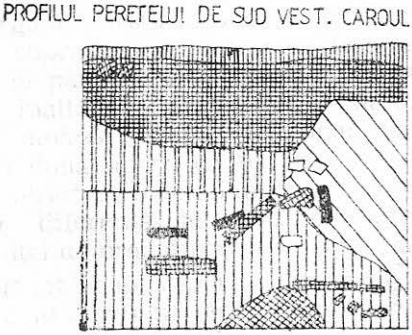

Fig. 4 — Profil SV, carou 75, sector V

Nivelul imediat următor este cel al zidurilor de piatră legate cu pămînt. Depunerile corespunzătoare, în punctul unde au fost cel mai lesne sesizate, erau distruse într-o măsură foarte mare de groapa bordeiului 6, iar către est de acest bordei, săpătura s-a oprit pe nivelul de călcare al stratului bizantin timpuriu — sec. VI. Sub bordei săpătura s-a oprit imediat ce resturile feudale timpurii — podeaua de lipitură de lut ars a bordeiului — au fost curățate. Pare foarte probabil că fundul săpăturii, situat la circa 60 cm sub nivelul de călcare corespunzător sec. VI, a pătruns mai jos decît nivelul de călcare al zidurilor legate cu pămînt. Acest nivel a fost însă surprins în zona zidului *e* (fig. 5); acolo consta dintr-un strat subțire de sol nisipos pe care zăceau sfărîmate în numeroase cioburi, vase ceramice. Pe nivel, atît cît se poate observa în zona zidului *c*, precum și pe limitele bordeiului 6, depunerile groase de circa 40 cm constau din resturi de la dărîmarea zidurilor : piatră, pămînt galben, urme mult mai puțin consistente de arsură și fragmente ceramice.

În legătură cu zidul *e* trebuie pusă o arie ovală pavată relativ neregulat cu piatră măruntă, probabil o fundație de cuptor de pîine, tăiată spre nord-vest de zidul *f-f'* (fig. 1). Acesta din urmă este evident posterior zidului *e* pe care îl încalecă. Zidul *p*, datorită nivelului la care se situează, nu poate fi atribuit decît stratului feudal timpuriu. Zidul *d* în schimb pare să fie atît posterior zidului *e*, cît și, foarte probabil, deși datorită distrugerii sale masive de către B6 nu se poate stabili acest fapt cu certitudine, corelat și sincron cu raderea zidului *b*.

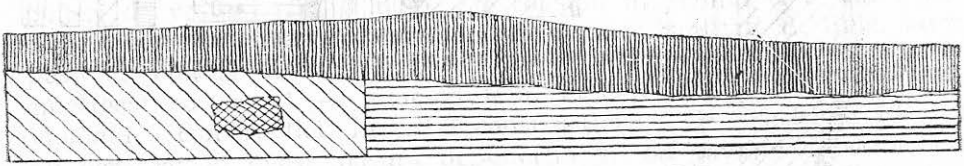

Fig. 5 — Profil NV, carou N 75, sector V

Acesta se păstrează cu o înălțime de mai puțin de 0,75 m față de zidul corelat, sincron și paralel. În sfîrșitul zidul *a* — ca și *b* zid legat cu mortar în *opus mixtum* : piatră cu araze de cărămidă — prezintă o spargere intenționată către mijlocul lui, iar către vest este spart și distrus de un bordei (B 196). Către mijlocul segmentului păstrat apare o spărtură cu marginile regularizate, așadar amenajarea unei comunicații — ușă sau poartă — al cărei prag este situat sub nivelul la care s-a oprit săpătura și care marchează, de fapt, nivelul de călcare corelat cu zidul *c*.

Din considerentele de mai sus apare clar faptul că, pe de o parte primul nivel roman tîrziu, caracterizat de construcții de piatră și cărămidă legate cu mortar de var, cu aschii de cărămidă ca degresant are două faze distincte, despre care informația stratigrafică este încă sumară datorită faptului că săpătura nu a epuizat depunerile corespunzătoare, și pe de alta că al doilea nivel caracterizat de construcțiile din zid de piatră cu pămînt, folosește cel puțin în parte și în prima fază, zidurile mai vechi din piatră cu mortar de var, proprii primului nivel.

În ansamblu, pînă acum, în cadrul stratului roman tîrziu — bizantin timpuriu se pot distinge trei nivele :

— un prim nivel (1), cu două faze constructive, (a și b), caracterizat de zidurile din piatră și cărămidă cu mortar de var cu cărămidă pisată, situat în faza de început a perioadei romane tîrzii, ar putea fi situat, atît ținînd seama de analogiile de situații stratigrafice de la Histria și Adamclisi, cît și de datarea prin monede a ultimului nivel în sec. VI e.n., în sec. IV e.n. ;

— al doilea nivel este caracterizat de o schimbare de plan importantă, folosind parțial zidurile mai vechi cu mortar de var și subîmpărțind vechile spații prin ziduri noi din piatră cu pămînt ; și în acest nivel se disting cel puțin două faze distincte, cea de a doua consistînd din ziduri adăugate sau intersectate, care modifică și subîmpart, o dată mai mult, vechile spații deja subîmpărțite ; nivelul poate fi situat, conform analogiilor cu Histria, în cel de al treilea sfert al sec. IV e.n. și pînă la împăratul Anastasius ;

— al treilea nivel este caracterizat de o schimbare totală de plan, dar care se petrece tot în cadrul vechilor ziduri de incintă ; construcții în întregime noi din piatră cu mortar de var cu puțin praf de cărămidă suprapun pe cele vechi din piatră cu pămînt fără să preia de la acestea nici elemente de planimetrie, nici funcții. Și în acest nivel au putut fi distinse două faze, atît pe baza modificărilor detaliilor constructive, cît și pe aceea a suprapunerii, în aceeași încăpere C5 a două nivele de călcare succesive, puțin distanțate pe verticală. Acest nivel se datează în ansamblu în secolul al VI-lea, cea de a doua fază a sa fiind datată prin moneda găsită chiar pe nivelul de călcare în vremea împăraților Justin II și Sofia.

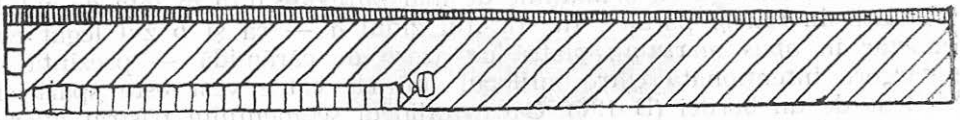

Fig. 6 — Profil NV, carou M 76, sector V

Stratul feudal timpuriu se așează direct, fără un strat intermediar steril, pe stratul roman tîrziu — bizantin timpuriu, ba chiar se interpenetrează cu acesta din urmă, în măsura în care îl străpung gropile de bordei. Sedimentele feudale timpurii bogate în cenușă, nu permit distingerea unor nivele în cadrul stratului, care, acolo unde nu se adîncește pînă la 2 m în gropi de bordeie, nu depășește grosimea de 0,60 m. În schimb, în cadrul stratului feudal timpuriu, se disting mai multe tipuri de sedimente între care mai importante și mai frecvente sînt solul cenușos; detritus-ul, compus din lipitură sfărîmată; resturi alimentare (osteologice); ceramică fragmentară și cenușă; arsură roșcată amestecată cu cenușă de consistențe diverse; cărbune de lemn. Acestea însă nu se combină într-o succesiune simplă ci apar în raporturi variate între ele, condiționate de circumstanțele umplerii bordeielor.

În aceste condiții singurul criteriu de seriere cronologică a bordeielor îl constituie raporturile în plan și spațiu dintre ele, corelate cu tipurile constructive ale acestora [8]. În cadrul acestor raporturi spațiale distingem suprapunerile — mai puțin frecvente — și intersecțiile, mai ales intersecțiile multiple (fig. 8). Între intersecții-suprapuneri multiple cele mai caracteristice, trebuie amintită cea lineară B200-B65-B66-B67 cu colaterale B66-B63 și B73-B66, B67. Între aceste bordeie B200 aparține tipului de bordeie cu pereți neamenajați, B65 celui cu pereți de piatră cu colțuri rotunjite, B66 tipului cu pereți din panouri de zidărie de piatră despărțiți de stîlpii șarpantei, iar B67 ca și B63 aparțin tipului de bordeie cu pereți din dulapi de lemn pe asiză de bază din piatră; la rîndul său, B73 se încadrează în tipul de

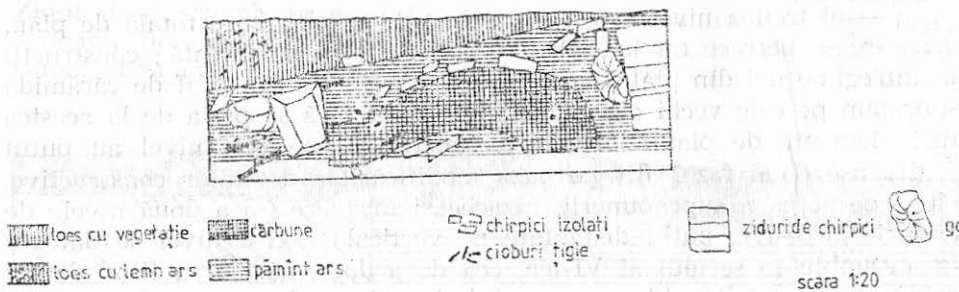

Fig. 7 — Profil NE, carou J 75—76, sector V

Fig. 8 — Plan general sector I

bordeie cu pereți de zidărie cu colțurile rotunjite. Corelarea tipurilor constructive de bordeie cu raporturile de intersecție și suprapunere sau contiguitate amintite mai înainte, permite stabilirea următoarei ordini cronologice a acestora : cele mai noi sînt bordeiele cu pereți de lemn pe asiză de bază de piatră ; mai vechi sînt, în ordine, bordeiele cu pereți din panouri de zidărie, apoi cele cu pereții de zidărie cu colțurile rotunjite, în sfîrșit cele cu pereții neamenajați. Această seriere se verifică într-o mulțime de cazuri de suprapuneri-intersecții multiple, dar nu atît de complexe și complete ca acela analizat mai sus (Tabelul I). Astfel, bordeiele cu pereți de lemn B72 și B78 taie pe B71, bordei cu pereți din zid cu colțuri rotunjite. De asemenea, B74, cu pereți de lemn, taie atît pe B75, cu pereți din panouri de zidărie cît și pe B73, cu pereții de zidărie cu colțurile rotunjite. Aceeași situație se întîlnește și în cazul secvenței B19, cu pereți de lemn, care taie pe B29, cu pereți de zidărie cu colțurile rotunjite, precum și în acela al intersectării lui B171, cu pereți de zid cu colțurile rotunjite, de B153, cu pereți de lemn. De fapt, în sectorul I au fost sesizate 40 de intersecții/suprapuneri/continguități lineare, din care mai multe se grupează în 8 intersecții/suprapuneri/contiguități multiple ; în sectorul 5 au fost sesizate 11 intersecții lineare, dintre care 9 se grupează în două i/s/c. multiple ; în sectorul VI au fost identificate două intersecții lineare ; în sectorul VII au fost identificate 12 i/s/c lineare, dintre care 8 se grupează în 3 i/s/c multiple.

În ansamblu, bordeiele cu pereți neamenajați sînt intersectate de bordeie cu pereți de zidărie cu colțuri rotunjite în cinci cazuri (sectorul I : 65/200 ; 71/69[b] ; sectorul V : 13/5 ; 12/14 ; sectorul VII : 4/6) ; de bordeie cu pereții din panouri de zidărie în opt cazuri (sectorul I : 178/165, 20/21, 7/13 ; sectorul V : 6/5, 6/14, 12/13 ; sectorul VI : 2/1 ; sectorul VII : 5/6, 15/16) ; de bordeie cu pereți de lemn în 7 cazuri (sectorul I : 14/155, 76/105, 32/35, 30/35, 137/165, 157/154 ; sectorul V : 3/9). La rîndul lor, bordeiele cu pereți din zidărie cu colțurile rotunjite sînt intersectate/suprapuse sau contigui de bordeie cu pereții din panouri de zidărie în nouă cazuri (sectorul I : 66/65, 118/119, 43/42[b], 44/45, 177/171 ; sectorul V : 212/4, 6/13 ; sectorul VII : 3/4, 5/4) ; de bordeie cu pereți de lemn în 9 cazuri (sectorul I : 74/73, 67/73, 78/71, 72/71, 6[x]/18[x], 28/101—2,19[x]/4[x], 19/29, 153/171). Bordeiele cu pereții din panouri de zidărie ne apar intersectate de bordeie cu pereți de lemn în 20 de cazuri (sectorul I : 74/75, 67/66, 63/66, 155/147, 14[x]/15, 50/103, 48[x]/44, 157/178, 24/20, 153/177, 4/2, 5/2, 1/2 ; sectorul V : 8/7, 8/11 ; sectorul VII : 11/12, 9/8, 33/15, 35/34).

Situația apare încă mai complexă în cadrul bordeielor cu pereți de lemn pe asiză de bază de piatră. Aici apar intersecții/suprapuneri frecvente între bordeie de același tip și anume trei intersecții/suprapuneri în 11 cazuri (sectorul I : 49/63/186, 76/78—72/78, 34/33/32, 109/110/28, 5/3/4, 131/10/135, 136/135—136/146[c], 146/146[b]/146[c] ; sectorul V : 1/2—3/2 ; sectorul VII : 25/18/17, 19/18/17, 20/21/22), iar două intersecții/suprapuneri în 9 cazuri (sectorul I : 114/113, 132/137, 3[x]/20[x], 190/153, 11/12,

TABELUL I

(Evidența suprapunerilor, intersecțiilor și contiguității bordeielor)

Legenda capului de tabel: 1. Sectorul
2. Bordeie cu pereți de lemn
3. Bordeie cu pereți de lemn
4. Bordeie cu pereți de lemn
5. Bordeie cu pereți de panouri de piatră
6. Bordeie cu colțurile rotunjite
7. Bordeie cu pereții neamenajați
8. Locuințe de suprafață
9. Grupuri de intersecții/suprapuneri/contiguități.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
			74	x75				
					x73			
			67		x73			
				x66	x65	x200		1
	49	x63		x66				
			x186					
	76		x78		x71	x69b		2
		72						
S				118	x119			
			155b	x147				
E				43	x42b			
C			14	/15		/155		3
T		76				105		
			6x		x18x			
O		112					x70	
R			50	x103				
			48b	x44	x45			
U	34	/33	/x32			x35		4
			30					
L		114	/x113					
	109	/110	/x28		x101-2			
I		132	x137			x165	x140	
							x134	5
			15	x178			x126	
						x154		
		19x			x14x			
		3x	x20*					
			19		x29			
		24		x20		x21		
			x153	x177	x171			6
		190						
		11	x12					

TABELUL I (continuare)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
				7		x13		
	5	x3	x4					7
		1		x2				
	131	/x10						
	136							
	146	x146b	x135					8
	198	x199	x146c					
	1		x2					
SECTOR		3				x9		9
				212	x4			
		8		x7				10
				x11				
					x13	x5		
V				6		x14		11
				12			x209	
S				2		x1		
VI	8		x7					
	25	x18	x17					12
	19							
SECTORUL				3	x4			13
				5		x6		
	20	x21	x22					
		11		x12				14
			/36					
		9		x 8				
VII	33			x15		x16		
		27	/35	x34				

198/199 : sectorul VI : 8/7 ; sectorul VII : 11/36, 37/35), adică în total 20 de cazuri de intersecții/suprapuneri ceea ce indică trei secvențe stratigrafice clare în cadrul aceluiași tip de bordei. În final trebuie remarcat că nu a putut fi surprins nici un caz de intersecție/suprapunere inversă. Evident în cadrul raporturilor de contiguitate succesiunea în timp dintre cele două bordeie alăturate nu poate fi stabilită decît, cel mult, indirect.

O situație mai clară o prezintă locuințele de suprafață în raporturile lor cu bordeiele de toate tipurile și aparținînd tuturor celor șase secvențe de bordeie : în toate cazurile bordeiele taie locuințele de suprafață ; în puține cazuri platformele roșcate de lipitură pe care zac sedimente cu material feudal timpuriu pot fi cu siguranță identificate drept locuințe și corelate cu ziduri de piatră cu pămînt cu două fețe ; în nici un caz nu pot fi reconstituite formele și dimensiunile locuințelor de suprafață constituind secvența 1 stratigrafică. În această situație

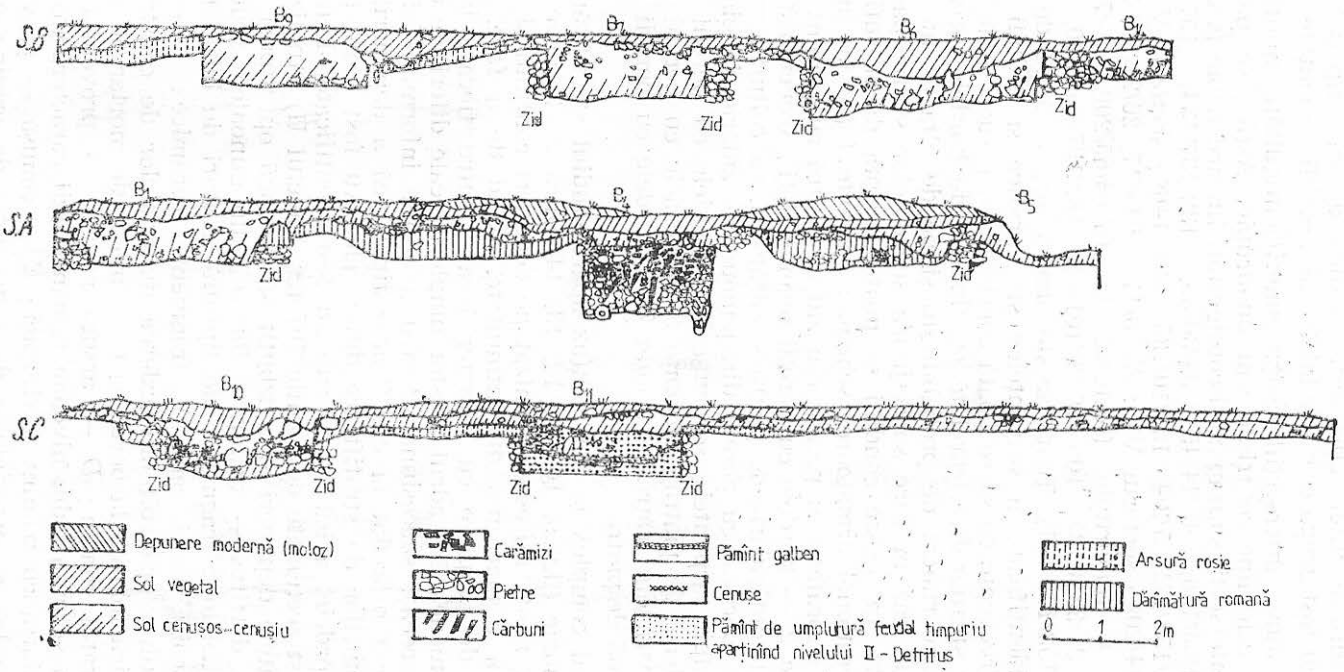

Fig. 9 — Profile S.V

raporturile sigure de intersecție dintre bordeie de orice tip și locuințele de suprafață au fost grupate în tabelul 1 fără a mai fi comentate.

Dar în afara intersecțiilor/suprapuneri/contiguități multiple sînt semnificative cele lineare triple sau quadruple. Astfel, se pot discrimina 20 de intersecții/suprapuneri/contiguități lineare triple (sectorul I : 49/63/66, 49/63/186, 48/44/45, 34/30/35, 132/137/134, 157/178/126, 24/20/21, 190/153/171, 5/3/4, 131/10/135, 146^{b}/146^{c} ; sectorul V : 6/13/5, 6/14/209, 12/14/209 ; sectorul VII : 25/18/17, 19/18/17, 20/21/22, 33/15/16, 27/35/34) și 8 quadruple (sectorul I : 67/66/65/200, 76/78/71/69^{b}, 72/78/71/69^{b}, 34/33/32/35, 109/110/28/101—2, 132/137/165/140, 157/178/165/140, 190/153/177/171). Toate aceste analize arată că pe de o parte cazurile de identificare a secvențelor stratigrafice și ordinii lor sînt suficient de frecvente ca să se poată considera că o succesiune generală a secvențelor stratigrafice, corelată cu tipurile de bordeie, prezintă un coeficient foarte ridicat de probabilitate și pe de alta că nu este cunoscut nici un caz în care succesiunea secvențelor să fie parțial sau total inversată. În aceste condiții se poate accepta drept suficient de riguroasă operațional următoarea schemă : *secvența 1* (de jos în sus) — locuințele de suprafață cu pereții din zid de piatră cu pămînt cu două fețe ; *secvența 2* — bordeie cu pereții neamenajați ; *secvența 3* — bordeie cu pereții din zidărie de piatră și cărămidă, cu colțurile rotunjite ; *secvența 4* — bordeie cu pereții din panouri de zidărie de piatră despărțite de stîlpii șarpantei ; *secvența 5* — bordeie cu pereții de lemn pe asiză de bază de piatră ; *secvența 6* — bordeie cu pereții de lemn pe asiză de bază din piatră ; *secvența 7* — bordeie cu pereții de lemn pe asiză de bază de piatră.

Mult mai complex și mai confuz apare studiul stratificării depozitului arheologic (fig. 9, 10, 11, 12, 13, 14). Încă de la prima vedere apare clar că acesta nu este organizat pe depuneri continui și omogene ci că prezintă o marcantă discontinuitate, avînd de a face, de fapt, cu depuneri de umplere cu caracter local, pentru fiecare bordei în parte. De asemenea, în cadrul acestor umpleri locale diferitele depuneri nu apar în aceeași succesiune. Pentru a obține informații cît de cît concludente s-a procedat la clasificarea tipologică a depunerilor și la studiul raporturilor de stratificare dintre ele. Au fost luate în considerare 270 bordeie, adică atîtea cîte au fost identificate sigur. Dintre acestea au fost secționate de profile 167 (cf. Tabelul II). Analiza a formalizat diferitele depuneri și a izbutit să distingă opt tipuri de sedimente : *A* — detritus — depunere formată din gunoaiele aruncate de locuitorii bordeielor : fragmente de lipitură, resturi de bucătărie (oase de animale, scoici, melci, cenușă), fragmente ceramice ; *B* — sol cenușos — rezultat probabil din arderea materialelor de construcție de origine organică folosite la bordeie ; *C* — moloz de mortar de var, provenit din stratul roman ; *D* — arsură roșcată — provenită tot din stratul roman și anume din nivelele romane tîrzii caracterizate de construcții din piatră cu pămînt și chirpici ; *E* — cenușă — provenită de la arderea pe loc a materialelor de construcție de origine organică ;

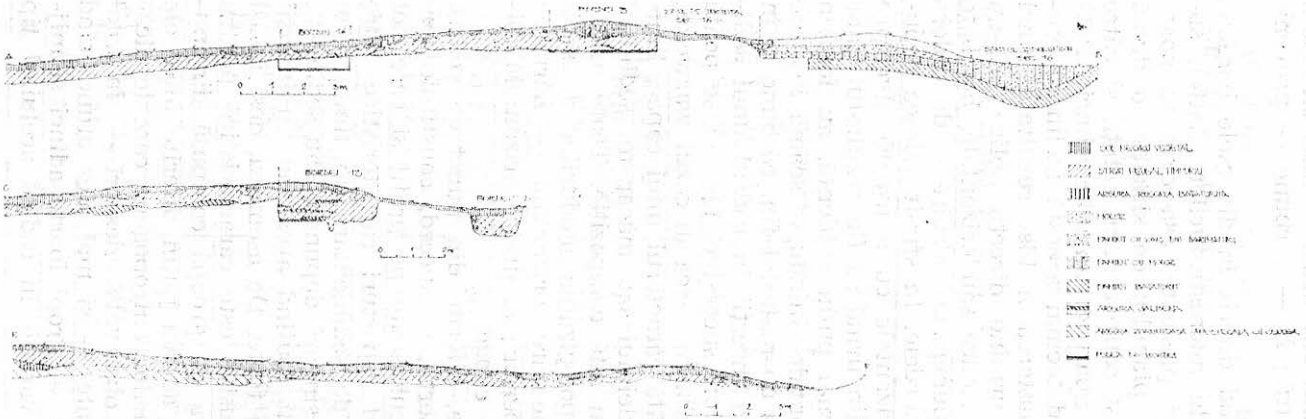

Fig. 10 — Profile S.VI

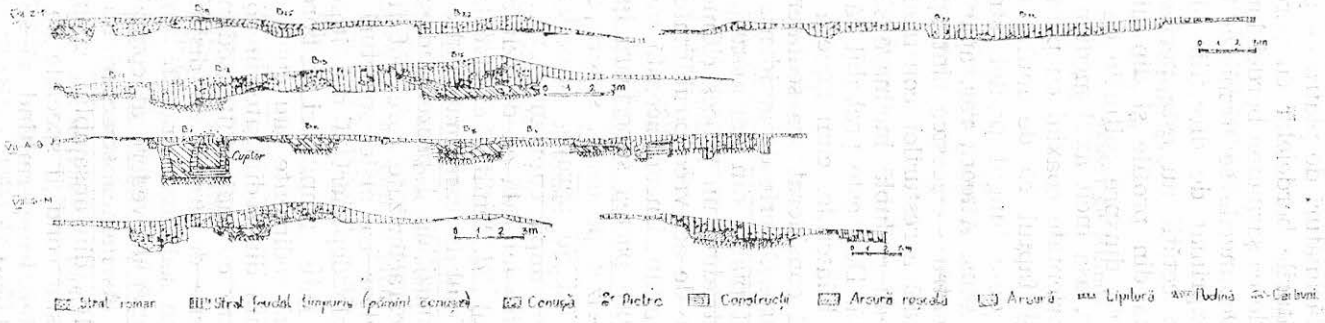

Fig. 11

Fig. 11 — Profile S.VII

F — pămînt galben — povenit de la lipituri necalcinate de incendiu ; *G* — dărîmături de piatră — provenite atît din stratul roman cît și din dărîmăturile bordeielor cu pereți de piatră ; *H* — cărbune — provenit din arderea șarpantei bordeielor.

Depunerile se formează într-un mod diferit în diversele bordeie, fapt exprimat de direcțiile și înclinările microstraturilor. Astfel, suprafața cetății nu este perfect plană ci prezenta, așa cum se poate constata din profile și din nivelmentul planului de situație, o dublă înclinare, dinspre colțurile de nord și est către centrul cetății și către Dunăre, așa încît axul median al cetății apare ca un uluc adîncit. Profilele orientate coaxial cu panta surprind tocmai această înclinare precum și faptul că de multe ori sedimentarea a fost rezultatul unei șiroiri de-a lungul pantei, stratificația urmînd direcții oblice într-un singur sens. Alteori, rar, apar depuneri conice sau orizontale, bombate spre centru — acestea sînt aparent, depuneri de năruire și de cădere orizontală a resturilor constructive din bordeie. În sfîrșit, adesea depunerile au o dublă înclinare sau sînt orizontale cu o ușoară alveolare centrală. Deși este probabil că acestea din urmă să fie rezultatul unor șiroiri bilaterale, cum geneza lor este mai puțin evidentă, au fost în general considerate ca sedimentări orizontale ținîndu-se seama însă de alveolare. O serie de accidente — lentile de material fin, cărbune și în general piatra din dărîmături, reprezintă inserții în cadrul unui sediment, trădînd un proces ritmic cu aporturi succesive, fără să se poată extrage de aci vreo posibilitate de periodizare — ca în cazul warwelor, de exemplu. Uneori această inserție capătă caracterul unui capac, limitînd spre partea superioară groapa bordeiului sau măcar un sediment caracterizat pe care-l separă de altul cu altă compoziție. Toate aceste observații au permis formalizarea și tipologizarea modurilor de sedimentare după cum urmează : *a.* sedimentare orizontală — năruire ; *b.* șiroire laterală cu depozit corelat superior ; *c.* șiroire orizontală (bilaterală) ; *d.* lentilă ; *e.* alveolare ; *f.* — *capac.*

Felul în care mai multe sedimente, diferite din punct de vedere al compoziției și prezentînd sau nu inserții, se succed, constituie formații caracterizate care pot fi lesne recunoscute pe profil și care pot fi înțelese ca niște structuri exprimînd raporturi caracteristice între diferitele depuneri și diferitele acțiuni de sedimentare, în timp. S-au distins astfel umpluturi de bordeie cu o singură depunere sau sediment, cu două sedimente sau cu trei sedimente, putînd avea sau nu inserții într-unul din sedimente, în două, sau în toate. De asemnea, deși însăși structura cu mai multe sedimente succesive este caracteristică pentru umplerile de gropi, am distins structura de groapă compusă din numeroase sedimente înguste, succesive și adesea puțin diferite între ele din punct de vedere al compoziției solurilor antropogene care le alcătuiesc. Asemenea structuri au putut fi observate adeseori — în total în 9,21% din ansamblul cazurilor studiate — și mai ales atunci cînd au existat condiții speciale de observație — gropi foarte adînci și mijloace tehnice permițînd să se distingă variații în cadrul aceluiași tip de sediment.

TABELUL II

(Evidența umplerii bordeielor: sedimente și mod de sedimentare)

LEGENDA — Capul tabelului:

1. număr bordei
2. poziție topo
3. secvență stratigrafică
4. adîncime măsurată
5. adîncime reconstituită
6. formula sedimentului

Semne convenționale:
/ — suprapunere
x — inserție în raport cu sedimentul din stînga

Simbolurile pentru sedimente și moduri de sedimentare sînt date în text, p. ... 210, 212, 224

1	2	3	4	5	6
			1958		
1	U 52	5	0,25	0,6	Gf/Bc
2	ŢU 51	7	—	—	nu este secționat de profil
3	ŢU 51—52	6	0,45	0,5	Gf/Bc xGa
4	ŞT 51—52	3	0,4	—	Hfe/Bc/Ga
5	S 51—52	7	0,8	—	(Bc xGc)/Da
6	RS 51—52	5	1,2	—	Bb xGb
7	PQR 51—52	1	0	0	Bc
8	Q 51	7(?)	—	—	nu este secționat de profil
9	PQ 51—52	4	1,2	1,35	Gf/Bc/(Gb+Da)
10	P 51	1	0	0	nu este secționat de profil
11	O 51	4(?)	—	—	nu este secționat de profil
12	JK 52	3(?)	—	—	nu este secționat de profil
13	L 52—53	1(?)	0	0	nu este secționat de profil
14	LM 52	5(?)	—	—	nu este secționat de profil
15	M 52—53	4	0,8	—	Bc/Cb
16	NO 51—52	5	1,4	—	Gf/Bc xGb
17	O 52—53	2(?)	0,45	0,60	(Bc/Db) xGf
18	R 52—53	3	0,8	—	(Bc/Ga) xGf+Hfe
19	T 52—53	6	0,4	—	Bc/Ga
20	Ţ 52	5	—	—	nu este secționat de profil
21	TŢ 52	2(?)	—	—	nu este secționat de profil
1a	U 51	5—7	—	—	nu este secționat de profil
1b	Ţ 51—52	1	0	0	Bc
4a	T 51	1	0	0	nu este secționat de profil
4b	ŞS 51—52	1	0	0	Bc
18b	52—53	4(?)	0,6	—	Gf/Bc/Gc

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
			1959—1987		
1	V 53	6	—	—	nu este secționat de profil
2	V 53—54	4	—	—	nu este secționat de profil
3	V 54—55	6	—	—	nu este secționat de profil
4	V 55	5	—	—	nu este secționat de profil
5	V 53—54	7	—	—	nu este secționat de profil
6	U 53	4	1,2	—	P/Bc/(Ab xHf)
7	U 54—55	4	0,55	—	P/Ab/(Ha+Hf)
8	U 55	1	0	0	P
9	ȚU 54	?	—	—	incomplet săpat, nesecționat de profil
10	V 56—57	6	0,65	—	P/(Bc x(G +Gf))/(Db+Ea)+H
11	Ț 52—53	6	1,2	—	Bb x(Gc+Ga)
12	Ț 53	5	0,9	1	P/(Bc xHf)/(Ab xHfe)
13	Ț 54	2	1	—	P/Bc/Ace/Ea
14	ȚU 56	2	0,45	0,7	P/(Bbc xGbf)/(FDb xGa+Ha)
15	T 53	2	0,8	—	P/(Bc xGa)/(Ace xGa)
16	T 54—55	5	0,65	0,85	P/(Bce xGa)/Ace
17	Ș 56—57	—	—	—	incomplet săpat
18	Ș 53—54	1	0	0	P/Bc/Abc xGa
19	Ș 53—54	5	1,2	—	P/(Bb x(Ga+Fd))/(Ab xFa+Gf)
20	Ș 54—55	4	0,75	—	P/Bc/Ace xGa
21	Ș 55—56	2(?)	0,6	—	P/Bc/Ace
22	ȘT 55—56	1	0	0	P
23	ȘȘ 55	1	0	0	P
24	S 54—55	6	0,6	0,75	Pe/Bce/(Fa+Ea)
25	S 55	1	0	0	nu este secționat de profil
26	S 55	1	0	0	nu este secționat de profil
27	RS 56	—	—	—	incomplet săpat
28	ȘȘ 56—57	5	0,45	0,75	(P xGa)/(Bbe xGa)/Ab xGa
29	S 53—54	3	1,1	—	(P xGc)/(Bbe xGc)/Abf x(Gc+Ec)
30	R 54	5	0,72	0,98	P/Bb/Abe x2 Gf

TABELUL II (continuare

1	2	3	4	5	6
31	QR 52—54	1	0	0	(Bc xGa)/Cd
32	Q 53—54	5	0,75	—	P/(Bce xGc)/Ace x(Gc+Hbe)
33	Q 54	6	—	—	nu este secționat de profil
34	Q 54	7	—	—	nu este secționat de profil
35	QR 54—55	2	0,4	0,6	P/Bce/Dd
36	R 55—56	2	0,75	—	P/Bce/Ace xGa
37	PQR 55—56	4	0,9	—	P/(Bbe xGac)/Ad xGa
38	QR 56	1	0	0	P xGc/Ab/Gc — incomplet săpat
39	Q 54—55	1	0	0	P xGc/(Bc xGc)/Abd
40	PQ 55	2	—	—	nu este secționat de profil
41	PQ 54—55	1	0	0	(P xGc)/(Bc xGc)/Abd — incomplet săpat
42	P 53—54	1	0	0	(P xGc)/(Bc xGc)/Ab xGc
42b	O 54—55	3	0,9	—	Bb x(Gf+Ga)/Dbda
43	O 53—54	4	1,3	—	(P xGc)/(Bce xGc)/A x(Gcb+Fd)
44	O 54—55	4	0,95	—	(P xGc)/Bce x(Gc+Ed)
45	OP 55—56	2	0,55	0,7	P/Bce/Abe
46	P 55—56	1	0	0	P/Bc
47	NO 56	1	0	0	Da (parțial Bd/Da)
48	M 55	7	0,5	0,6	P/Bbe/Abe
48b	N 55	5	—	0,45	(P xGc)/(Bbe xGb)/Abe xGc
49	MN 54—55	7	0,4	0,92	P/(Bbe xGbf)/Ace xGc
50—107	OP 56—57	5	0,82	—	(P xGc)/(Bce xGc)/Abd xGc
51	RS 53—54	1	0	0	P/(Bc xGc)/Ac
52	R 53	4	0,8	—	P/(Bc xGc)/Ac/Ca (incomplet săpat
53	T 56	2(?)	1,35	—	P/(Bc x(Ad xGc))/Db xGc
54	TȚ 56	2—3(?)	—	—	P/Bc xGc incomplet săpat
55	TȚ 56	1	0	0	nu este secționat de profil
56	TȚ 55—56	7	0,65	—	P/Bce
57	N55	5	—	—	nu este secționat de profil
58	—	—	—	—	număr rămas liber
59	—	—	—	—	număr rămas liber
60	MN 53	2	0,4	0,6	(P xGcf)/(Bbe xGb)/Abe xGb

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
61	N 53	1	0	0	(P xGc)/(Bb xGb)/Ab
62	N 52—53	1	0	0	nu este secționat de profil
63	M 53	6	0,6	—	(P xGbf)/Bbe x(Ha+Hf)
64	LM 53	—	—	—	nu este secționat de profil
65	KL 53—54	3	0,9	—	(P x(Gc+Gf))/Ab x(Hbf+(Ea/Ga)
66	L 53	4	—	—	nu este secționat de profil
67	L 54—55	5	0,4	0,75	P/Bc xGbf
68	M 54	1	0	0	P/Bb/Ab
69	L 55	1	0	0	P/Bce
69b	LM 55—56	2	1,6	1,6	P/Bc/((Ddb xGa)+Ea+Abd)
70	M 56—57	1	0	0	(P xGcf)/(Bce xGc)
71	KL 56	3	—	—	nu este secționat de profil
72	K 55—56	6	0,95	—	P/Bc/Db/xGbf
73	KL 54—55	3	0,75	—	P/Bb/Ab xHbf
74	K 54	6	—	—	nu este secționat de profil
75	K 53—54	4	—	—	nu este secționat de profil
76	JK 56—57	7	0,55	0,65	(Bc xGa)/Ea
77	LM 56—57	—	—	—	ROMAN
78	JK 56—57	5	1,0	—	P/Bc
101—102	SS 57	3	0,85	—	Pd/Bbd/Bb/Abd
103	OP 57	4	1,2	—	Pd/(Bb xGa)+(Ab x(Ga+Gf))/Ac
104	MN 57	2	0,75	0,9	Pd/Bb x(Ga+Gbf)/Bad
1	2	3	4	5	6
105	KL 57	2	0,75	0,9	(Bc/Bdb/Bce) x(Ga+Gb)
106	L 57	1	0	0	Bc/Db
106b=111	P 57	—	—	—	v. 111
107=50					v. 50
108	NO 57	7	0,35	—	Bc xGa
109	S 56—57	7	0,4	0,7	P/Bc x(Gb+Ga)
110	S 57	6	0,4	0,7	nu este secționat de profil

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
111=47	P 57	1	0	0	Bc/Bb/Ac
112	LM 57	6	0,85	1,05	(P xGaf)/(Bb/Bbe) xGa
113	QR 57	5	0,5	0,75	Bb/Bb/Ab
114	QR 57	6	0,8	1,2	(Bd xGa)/(Bce xGbf)/Bb/Abd/Bc
115	ȘT 57	2	0,8	—	(P xGc)/Bb/(Bbe xGc)/Bce xGa
116	TȚ 56—57	4	—	—	nu este secționat de profil
117	TȚ 57	3	0,8	—	P/Bb/(Bc xGcf+Ga)/Bc xGa
118	JK 59	4	0,5	—	Bb xGb/Bc
119	KL 59	3	—	—	nu este secționat de profil
120	KL 59	1	0	0	(Bc xGbf)/Ac
121	LM 59	1	0	0	(Bc xGcf)/Bb
122	MN 59	2	0,5	—	Bc/(Bd xGa)/Ab
123	NO 59	1	0	0	Bc/Ab xGa+Gb
124	OP 59—60	4	0,8	0	Bc xGa/Bd/Ac xGa
125	O 59—60				incomplet săpat
126	RS 59	1	0	0	(Bc x(Gc+Gf)/Cd/Bce xGcf
127	L 59	1	0	0	(Bc xGc)/Bce
128/29	N 60	1	0	0	Bc/(Bce xGcf)/Ac xDa
130	RS 57	5(?)	1,15	0	Bb/(Bb xGb)/Bb/Bbd/(Bbd xDd)/(Ab xGb)/Bbd/(Bc xGc)
131	UV 57	7	0,75	—	P/Bb/Bb/(Ab xGa)
132	PQ 59—60	6	1,2	—	Cc/(Bb xGcf)/Bbd/(Abe xGe)/Bbd/Abe xGa
133	PQ 59	7	0,65	—	(Bb xGb)/Bce xGbe
134	PQ 59—60	1	0	0	nu este secționat de profil
135	V 57	5	0,85	—	P/(Bbd xGe)/Bb/Abd
16×	W 56—57	7	—	—	nu este secționat de profil
137	Q 59—60	5	0,45	—	Cc/(Bb xGcf)/Ace
138	SȘ 59	2(?)	0,95	—	Bc/Ba xGaf
139	ȘT 59	1	0	0	nu este secționat de profil
140	QR 59	2	1,2	—	Bb/Bc x(Gbf+Ga)
141	N 61	2	—	—	Bc xGa

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
142	ȘT 59	2(?)	0,55	—	(Bc xGa)/Bc x(Gcf+Ga)
143					număr liber
144	TȚU 59	1	0	0	nu este secționat de profil
145	U 59—60	1	0	0	nu este secționat de profil
146	WX 57	7	0,65	—	P/(Bc xGaf)/Bbd
146b	WX 56—57	6	—	—	nu este secționat de profil
146c	W 56	5	—	—	nu este secționat de profil
147	L 61	4	—	—	Bc
148					număr liber
149	NO 61	1	0	0	Bc xGc
150	OP 60	5	1,0	—	P/(Bc xGc)/Dd/(Ac x(Gef+Db)/Ac
151	OP 61	1	0	0	nu este secționat de profil
152	PQ 61	1	0	0	P/Bc xGc; (P/Bc/Ac/Dc/Fc)
153	ȘT 60—61	5	0,8	—	(P xGc)/Bc/(Abe xGcf)+Ab
154= 152B	SȘ 61	2	1,9	—	(Bc xGa)/Ac/Acc/Bce/Bc x(Ga+ +Gcf)
155b	LM 61	5	—	—	P/Bc xGa/Ace
155	L 51—52	2	—	—	nu este secționat de profil
156b	O 61	1	0	0	Bc
156	MN 51—52				nu este secționat de profil
157	S 61	5	—	—	nu este secționat de profil
158	TȚ 59	5	—	—	nu este secționat de profil
159	RS 61	6	0,45	—	Bc/Cd/Ab xGa
160= 176					v. 176
161	LM 60	4	—	—	nu este secționat de profil
162	MN 59—60	4	1,15	—	(Bc xGcf)/Ac xDdf
163	Q 61	5	0,65	—	(Bc xGc)/Bc xCdf
164	Q 61	6	1,2	—	(Bc xGc)/Abd/Bc xGc
165	QR 59—60	2	1,35	—	(Bc xGcf)/Ab xGb
166	MN 61	1	0	0	Bc xGa
167	TȚ 60—61	3	0,7	—	Cc/(P xGc)/Bc/Dce xGc

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
168	R 61	1	0	0	Bc xGc
169	L 63	1	0	0	nu este secționat de profil
170=180					v. 180
171	Ș 60—61	3	0,4	0	P/Bc/Ab
172	T 61	?	0,8	—	(Bc xGcf)/Ab xGa
173	V 59—60	5	—	—	nu este secționat de profil
173b=145					v. 145
174	OP 61	5	0,75	—	(Bc xGa)/Ac xHd
175	ȚU 59—60		—	—	nu este secționat de profil
176	K 60	5	—	—	nu este secționat de profil
177	SȘ 59—60	4	0,9	—	(Bc xGc)/Ab x(Gcf+Ga)
178	RS 60—61	4	0,7	—	P/Bb/Ab x(Ga+Hd)
179b	Q 61	6	0,65	—	P/(Bb xGc)/Abd
179c	Q 61		0,85	—	P/Ac
179					număr liber
180	QR 61	4	0,65	—	P/(Ac xGc)/Dd
181	P 63	7			incomplet săpat
182	P 63	4			incomplet săpat
183					număr liber
184					număr complet
185					număr complet
186	MN 63	5			incomplet săpat
187	M 63	1	0	0	incomplet săpat
188					număr liber
189	Ț 59—60	1	0	0	nu este secționat de profil
190	ȘT 60	7	—	—	nu este secționat de profil
191=203					v. 203
192	Ț 60	5	—	—	nu este secționat de profil
193	ȚU 61	1	0	0	P/Da
194	OP 63	2	—	—	incomplet săpat

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
195	N 63	2	—	—	incomplet săpat
196	N 75	2	—	—	nu este secționat de profil
197	ȚU 59	2	—	—	nu este secționat de profil
198	U 60—61	7	—	—	nu este secționat de profil
199	Ț 60—61	6	0,7	—	Cc/Pb
200					număr liber
201	TȚ 60	7	—	—	nu este secționat de profil
202	M 75—76	3	—	—	nu este secționat de profil
203	VW 60	6	—	—	nu este secționat de profil
204	RS 63	4	—	—	incomplet săpat
205	W 60	2	—	—	nu este secționat de profil
206	ȘT 63				incomplet săpat
207	Ș 63	1	0	0	incomplet săpat
208	Ș 63				incomplet săpat
209	MN 76—77	1	0	0	nu este secționat de profil
210	WX 59—60	1	0	0	nu este secționat de profil
211	X 59—60	1	0	0	nu este secționat de profil
212	L 75	4	—	-	incomplet săpat
213					număr liber
214	WX 59	2	—	—	nu este secționat de profil
215					număr liber

1955 (sectorul V)

1	JK 74	7	0,7	—	P/Bb xGb
2	K 74	5	—	—	nu este secționat de profil
3	L 74	6	—	—	nu este secționat de profil
4	K 75—76	3	1,05	—	Ca/Pd/Bc/zidărie
5	K 77	2	0,2	0,75	Ca/Pd/Bc
6	L 76	4	1,1	—	Pc/Bce xGb+Ga
7	L 75	4	0,97	—	Pc/Bc x(Gcf+Ga)
8	LM 75	6	—	—	nu este secționat de profil
9	M 74	2	0,72	—	Pb/Bc x(Gcf+Gad)

TABELUL II (continure)

1	2	3	4	5	6
10	M 74	5	0,9	—	Pe/Bbe x(Gcf+zid)
11	M 76	4	0,9	—	Pc/Bbe xGdf/Abe x(Gb+Ed+Ea)
12	M 76	4	0,3	—	Pc/Bc xGc
13	K 77	3	—	—	nu este secționat de profil
14	M 77	2	—	—	nu este secționat de profil
		1956 (sectorul VI)			
1	ȚU 70	2	—	—	nu este secționat de profil
2	ȚU 69—70	4	—	—	nu este secționat de profil
3	ȚU 68	1	0	0	(P xGba)/(Bc xGbd)/(Cd)
4	ȚU 68	2	—	—	nu este sectionat de profil
5	ȚU 67	1	0	0	Pc/Bc xGa
6	UV 70				incomplet săpat
7	UV 69	5	—	—	nu este sectionat de profil
8	UV 69	7	—	—	nu este secționat de profil
9	UV 68	2	—	—	nu este sectionat de profil
10	U 66	7	—	—	nu este secționat de profil
11	VW 70—71	7	—	—	nu este secționat de profil
12	VW 69—70	5	—	—	nu este secționat de profil
13	VW 69	2	0,75	—	Pb/Bc x(Gcf+(Dd/Bc/Dd))
14	VW 6 —67	2	—	—	nu este sectionat de profil
15	WX 69—70	4	—	—	nu este sectionat de profil
16	WX 67—68	3	—	—	P/Bc xGcf
		1957 (sectorul VII)			
1	ab 74	4	2,2	—	Bc/Ac xGa
2	ab 73	6	0,6	—	Bc/Ab x(Gcf+Ga)
3	ab 71—72	4	0,65	—	(Bb x(Fd+Gb))/Ace x(Gb+Hda)
4	ab 71	3	0	0	Bc
5	ab 70	4	0,65	—	(Bc xGcf)/(Dbd xGa)/(Ab xHd)/Fd
6	ab 69—70	2	0,65	—	Bc x(Gcf+Ga+Hbd)
6b	ab 68—69	1	0	0	Bc

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
7	ab 68	2	—	—	nu este secționat de profil
8	a 66—67	4	—	—	nu este secționat de profil
9	a 67—68	6	—	—	nu este secționat de profil
10	b 75	7	—	—	nu este secționat de profil
11	bc 69—70	6	0,35	—	Bc xGac
12	bc 68—69	4	0,75	0.90	Bc x(Ga+Gbf)/Ed; (Bb xGbf)/Ed/Dbd xGa
13	bc 68	1	0	0	(Bc x(Gcf+Fd))/Ed
14	b 68	2	—	—	(Bc x(Gcf+Ga))/Ead xGa
15	bc 66—67	4	0,85	—	(Bc x(Gcf+Gbf+Fd+Bd))/Ace xGa
16	ab 66	2	0,5	—	(Bcf xGcf)/Ace xGa
17	cd 76—75	5	0,65	—	Pb/(Bb xGb)/Ace xGa
18	cd 75	6	0,7	—	(Pb xGc)/Bbc xGa
19	c 74—75	7	0,3	—	(Pb xGc)/Bb xGcf
20	cd 75	7	0,4	—	(Pb xGb)/Bb xGb
21	cd 75	6	0,3	—	Bc xGc
22	c 72—73	5	0,3	—	Bc xGc
23	cd 68	7	—	—	nu este secționat de profil
24					incomplet săpat
25	d 74—75	7	—	—	nu este secționat de profil
26	d 72—73	3	—	—	nu este secționat de profil
26b					incomplet săpat
27	d 69	6	0,55	—	(Bc xGc)/Cd
28	de 66—67	3	—	—	nu este secționat de profil
29	de 68	4	—	—	nu este secționat de profil
30	de 76	6	—	—	nu este secționat de profil
31	de 73—74	7	—	—	nu este secționat de profil
32	bc 73	5	—	—	nu este secționat de profil
33	c 66—67	7	—	—	nu este secționat de profil
34	cd 69	3	0,3	—	Bc x(Gcf+Ga)
35	cd 69	5	0,4	—	Bc x(Gcf+Ga)
36	bc 69—70	5	—	—	nu este secționat de profil

TABELUL II (continuare)

1	2	3	4	5	6
		1943 (sectorul II)			
1	U 76	4			nu este secționat de profil
2	U 73				nu este secționat de profil
3	U 71	3			nu este secționat de profil
4	V 75—76				nu este secționat de profil
5	Z 76—77				nu este secționat de profil
6	V 74—75	3			nu este secționat de profil
7	UV 72—73	3			nu este secționat de profil
8	XY 75				nu este secționat de profil
9	XY 75				nu este secționat de profil
10	Z 75				nu este secționat de profil
		1948 (sectorul II)			
1	K 66—67				nu este secționat de profil
2	JK 68—69				nu este secționat de profil
3	JK 70				nu este secționat de profil
4	K 71—72				nu este secționat de profil
5	KL 73	3			nu este secționat de profil
8/49	M 72—73				nu este secționat de profil
9/49	L 70—71				nu este secționat de profil
		1949 (sectorul IV)			
1	R 76—77	3			nu este secționat de profil
2	R 73—74				nu este secționat de profil
3	R 70—71	3			nu este secționat de profil
4	QR 76—77				nu este secționat de profil
5	PQ 76—77				nu este secționat de profil
6	QP 72	3			nu este secționat de profil
7	PQ 72	3			nu este secționat de profil

Toate observațiile de mai sus au fost centralizate în tabelele anexe, după cum urmează : în Tabelul II au fost centralizate descrierile analitice ale umpluturilor bordeielor. În acest scop au fost folosite simboluri și anume : literele mari *A-H* pentru tipurile de sedimente ; literele mici *a-f* pentru tipurile de sedimentare ; litera mare *P* pentru prezența orizontului de sol vegetal, care nu a fost surprins peste tot și care nu reprezintă altceva decît transformarea ca urmare a acțiunii vegetației naturale a sedimentelor antropogene ; semnul x — inserții ; semnul / — suprapunere ; parantezele sînt folosite cu aceeași valoare ca și în matematici, pentru a izola un subsistem care interacționează unitar în raporturile cu celelalte elemente. Pe baza acestui tabel s-au întocmit cele comparative — III, IV și V. În tabelul III sînt centralizate și comparate, pe nivele, atît sedimentele cît și sedimentările. În acest tabel sînt vehiculate în total 716 date primare. Cum însă în două rubrici — *e* și *f* — se repetă datele din cele precedente, au fost luate în calcul doar datele care apar o singură dată, adică 575. Față de această mărime s-au stabilit procente pe rînduri — orizontal — cît și pe coloane — vertical. Considerînd variația procentuală a totalurilor pe nivele — în raport cu totalul general de 575 date — drept variație modală, apare clar că fiecare sedimentare în parte variază în jurul acestei norme fără să respecte o regulă anumită, ceea ce îndreptățește ipoteza că ne putem aștepta la variații specifice pentru fiecare nivel.

TABELUL III

(Centralizînd variația modului de sedimentare în funcție de secvențele stratigrafice, în cadrul sedimentelor)

LEGENDA

Capul tabelului:

S — sedimente conform codului comunicat în text (A—H, P)

s — moduri de sedimentare, conform codului comunicat în text (a—f)

1—7 — secvențe stratigrafice (de la bază spre vîrf)

În fiecare casetă corespunzînd intersecției unei coloane (secvență stratigrafică) cu un rînd (mod de sedimentare) sînt înscrise trei grupuri de cifre: în stînga valoarea absolută a frecvenței (număr de cazuri); în dreapta procente — sus, în raport cu totalul coloanei pe sediment; jos, în raport cu totalul general al coloanei, cu excluderea repetițiilor înregistrate pe rîndurile e și f.

S	s	1		2		3		4		5		6		7		Total
P	—	19		16		9		14		16		8		9		91
A	a	—		—		—		1	5,88 1	—		—		—		1
	b	8	42,1 7,76	6	35,29 5,4	6	60 12,5	7	41,17 7	10	50 4,46	8	80 12,9	2	66,67 5,13	47
	c	9	47,37 8,73	7	41,17 6,31	3	30 6,25	7	41,17 7	8	40 7,18	—		1	33,33 2,56	35
	d	2	10,53 1,94	2	11,76 1,80	1	10 2,08	2	11,76 2	2	10 1,78	2	20 3,23	—		11
	e	2	10,53 1,94	8	47,05 7,20	1	10 2,08	1	5,88 1	8	40 7,14	3	30 4,84	2	66,67 5,13	25
	f	—		—		1	10 2,08	—		—		—		—		1
Tot.		19		17		10		17		20		10		3		94

TABELUL III (continuare)

S	s	1		2		3		4		5		6		7		Total
B	a	—		2	4,76 1,80	—		—		—		—		—		2
	b	4	10,53 3,88	10	23,81 9	5	38,46 10,42	6	23,08 6	15	37,50 13,39	8	40 12,90	9	50 23,07	57
	c	33	86,84 32,03	26	61,90 23,42	6	46,15 12,5	18	69,23 18	21	52,50 18,75	9	45 14,52	8	44,44 20,51	121
	d	1	2,63 0,97	4	9,52 3,60	2	15,38 4,17	2	7,69 2	4	10 3,57	3	15 4,84	1	5,56 2,56	17
	e	5	13,16 4,85	9	24,43 8,10	1	7,69 2,08	5	19,23 5	8	20 7,14	3	15 4.84	4	22,22 10,26	35
	f	1	2,63 0,97	—		—		—		—		—		—		1
Tot.		38		42		13		26		40		20		18		197
C	a	—		1	100 0,9	1	25 2.08	1	50 1	—		—		—		3
	b	—		—		—		1	50 1	—		—		—		1
	c	—		—		2	50 4,16	—		1	25 1,78	2	50 3,22	—		5
	d	2	100 1,94	—		—		—		2	50 3,56	2	50 3,22	—		6
	e	—		—		1	25 2.08	—		—		—		—		1
	f	—		—		—		—		1	25 1,78	—		—		1
Tot.		2		1		4		2		4		4		—		17
D	a	3	60 2,91	—		1	33,33 2,08	1	16,67 1	—		—		1	100 2,56	6
	b	1	20 0,97	3	75 2,7	1	33,33 2,08	1	16,67 1	2	50 1,78	2	100 3,22	—		10
	c	1	20 0,97	—		—		—		—		—		—		1
	d	—		1	25 0,9	1	33,33 2,08	3	50 2	2	50 1,78	—		—		7
	e	—		—		—		—		—		—		—		0
	f	—		—		—		1	16,67 1	1	25 1,78	—		—		2
Tot.		5		4		3		6		5		2		1		26

TABELUL III (continuare)

S	s	1		2		3		4		5		6		7		Total
E	a	—		3	75 2,7	1	100 2,08	—		—		2	100 3,22	1	100 2,56	7
	b	—		—		—		—		—		—		—		0
	c	—		—		—		—		—		—		—		0
	d	1	100 0,97	1	25 0,9	—		5	100 5	—		—		—		7
	e	—		—		—		—		1	100 4,46	—		—		1
	f	—		—		—		—		—		—		—		0
Tot.		1		4		1		5		1		2		1		15
F	a	1	50 0,97	—		—		—		1	33,33 0,87	1	100 1,61	—		3
	b	—		—		—		—		—		—		—		0
	c	—		—		—		—		—		—		—		0
	d	1	50	—		—		2	100	2	66,67	—		—		5
	e	—		—		—		—		—		—		—		0
	f	—		—		—		—		—		—		—		0
Tot.		2		—		—		2		3		1		—		8
G	a	7	19,44 6,8	21	52,55 18,91	7	43,75 14,58	17	42,5 17	11	27,5 9,82	9	45 14,56	5	31,25 12,82	77
	b	5	13,88 4,80	7	17,50 6,30	—		8	20 8	6	17,50 5,86	2	10 3,22	7	13,75 17,95	35
	c	23	63,88 22,33	11	27,50 9,90	9	56,25 18,75	14	35 14	23	57,50 20,53	9	45 14,56	4	25 10,26	93
	d	1	2,77 0,97	1	2,5 0,9	—		1	2,5 1	—		—		—		3
	e	—		—		—		—		1	2,5 0,89	1	5 1,61	1	6,25 2,56	3
	f	7	19,64 6,8	11	27,50 9,9	6	37,5 12,5	12	30 2	13 11	32,5 11,61	7	35 11,29	3	18,75 7,69	59
Tot.		36		40		16		40		40		20		16		208
H	a	—		1	33,33 0,9	—		1	33,33 1	—		3	100 4,83	—		5
	b	—		1	33,33 0,9	2	100 4,16	—		1	50 0,89	—		—		4
	c	—		—		—		—		—		—		—		0
	d			1	33,33 0,9	—		2	66,67 2	1	50 0,89	—		—		4
	e	—		—		2	100 4,16	1	33,33 1	1	50 0,89	—		—		4
	f	—		—		4	200	2	66,67	3	150	1	33,33	—		10
Tot.		0		3		2		2		3		3		0		13
T.G		103		111		48		100		112		62		39		575

Tabelul IV centralizează doar datele privind sedimentele, pe nivele, dar fără să se mai țină seama de sedimentări. La prima vedere, apare clar că grosul sedimentelor este furnizat de solul cenușos, urmat de detritus și de piatra din dărîmături, acest subansamblu constituind sedimentul specific. General răspîndit în toate nivelele — deși în procente mici — se găsește arsura roșcată. Celelalte sedimente — moloz, cenușă, lut galben, cărbune — apar doar în procente mici și relativ sporadic. Este semnificativă variația molozului situată între 0,9 și 6,45 procente. Dar cea mai mică limită de variație o prezintă lutul galben. Normele medii procentuale pentru sedimentele mai puțin frecvente sînt următoarele : *D* (arsură roșcată) = 4,15 ; *E* (cenușă) = 2,45 ; *C* (moloz) = 2,88 ; *H* (cărbune) = 2,54 ; *F* (lut galben) = 1,175 — față de norma medie generală de 12,5% și de normele medii ale sedimentelor

TABELUL IV

(centralizînd variația sedimentelor pe nivele)

LEGENDA

A—H: sedimente, conform codului comunicat în text

1—7: secvențe stratigrafice

În fiecare casetă determinată de intersectarea unei coloane (secvențe stratigrafice) cu un rînd (sedimente), apar trei grupe de cifre: în stînga valoarea absolută (frecvența), în dreapta procente — sus, în raport de totalul coloanei; jos, în raport de totalul general. Ultimele rînduri reprezintă totalul de unități informaționale și totalul de bordee luate în calcul.

S	1		2		3		4		5		6		7	
A	19	18,45 3,30	17	15,31 2,96	10	20,83 1,74	17	17 2,96	20	17,86 3,48	10	16,13 4,74	3	7,69 0,52
B	38	36,90 6,60	42	37,84 7.30	13	27,08 2,26	26	26 4,52	40	35,71 6,95	20	32,26 3,48	18	46,15 3,13
C	2	1,94 0,34	1	0,9 0,17	3	6,25 0,52	2	2 0,34	3	2,68 0,52	4	6,45 0,68	0	
D	5	4,85 0,86	4	3,6 0,68	3	6,25 0,52	5	5 0,87	4	3,57 0,68	2	3,22 0,34	1	2,56 0,17
E	1	0,97 0,17	4	3,60 0,68	1	2,08 0,17	5	5 0,87	0		2	3,22 0,34	1	2,56 0,17
F	2	1,94 0,34	0		0		2	2 0,34	3	2,68 0,52	1	1,61 0,17	0	
G	36	34,95 6,26	40	36,03 6,95	16	33,33 2,78	40	40 6,95	40	35,71 6,95	20	32,26 3,48	16	41,02 2,78
H	0		3	2,91 0,52	2	1,80 0,34	3	6,25 0,52	2	2 0,34	3	4,83 0,52	0	
Ti	103		111		48		100		112		62		39	
Tb	38		28		14		27		29		18		13	

Total general informații 575
Total general bordeie 167

specifice : *A* (detritus) = 16,18 ; *B* (sol cenușos) = 34,61 și *G* (piatră) = = 36,185. Dacă limităm studiul variației procentuale la sedimentele specifice *A*, *B* și *G* vom observa, pe secvențe stratigrafice, o variație corelată în cadrul căreia creșterea unui sediment atrage scăderea celorlalte, *deși nu s-a putut proceda la evaluări cantitative ale fiecărui sediment în parte,* ci s-a operat doar cu indici de frecvență. Din acest punct de vedere sînt deosebit de semnificative raporturile dintre sedimente pe secvențe stratigrafice :

	1	2	3	4	5	6	7	modal
A/B	0,5	0,4	0,76	0,65	0,5	0,5	0,17	0,46
A/G	0,53	0,42	0,62	0,42	0,5	0,5	0,19	0,447
B/G	1,05	1,05	0,81	0,65	1	1	1,12	0,956
(A+B)/G	1,58	1,47	1,43	1,07	1,50	1,50	1,31	1,403

Din comparația cifrelor apare ca deosebit de caracteristică curba sedimentelor provenite din dărîmături de piatră : acestea sînt cantitativ importante în cele două nivele de bordeie cu pereți de piatră și mai ales în secvența 4, și mai puțin importante în secvențele stratigrafice 1, 2, 5 și 6. Pentru secvențele 2 — bordeie cu pereții neamenajați — și 3, 6 — bordeie cu pereți de lemn — situația apare normală. Pentru nivelul 1 — unde pereții locuințelor de suprafață erau de piatră, cel puțin în bună parte, — explicația plauzibilă este aceea a refolosirii pietrei din ruinele acestei secvențe în construcția bordeielor secvențelor ulterioare. După cum relativ marea pondere a dărîmăturilor de piatră în ultima secvență (7) se explică prin antrenarea pietrei din dărîmături, aflorînd, în umplutura gropilor bordeielor din ultima fază, rămase pustii după ultima distrugere.

La fel de semnificative apar și raporturile dintre sedimentele principale — A, B și C — și inserțiile de cărbune :

	1	2	3	4	5	6	7	modal
A/H	0	5,26	11,25	2,72	8,93	3,34	0	6,3
B/H	0	13,0	15,04	4,16	17,85	6,67	0	11,34
G/H	0	12,0	18,52	6,4	17,85	6,67	0	12,29
A+B+G/H	0	30,65	45,13	13,28	44,64	16,69	0	30,08

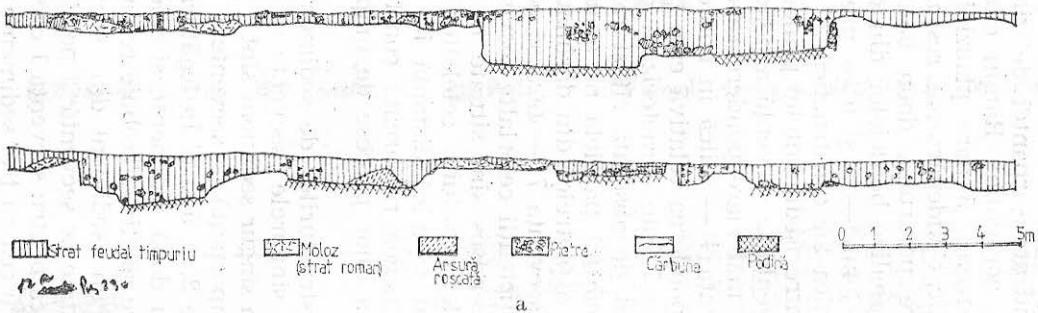

a

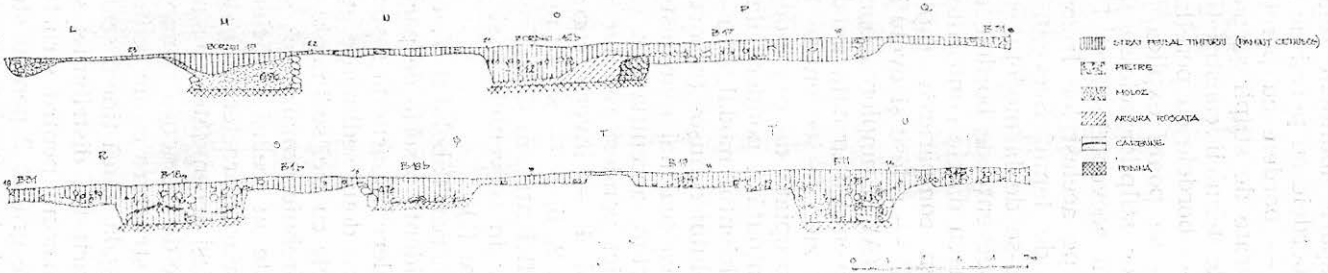

b

Fig. 12/a-b — Profile S.I/51—52

Cărbunele apare abundent relativ în secvențele 4 și 6. Pentru secvența 6 — bordeie cu pereți de lemn — faptul apare normal. Și pentru secvența 4 — bordeie cu pereții din panouri de zidărie de piatră cu pămînt separate de stîlpii șarpantei încastrați — abundența se explică prin detaliile tehnicii constructive. Așa cum nivelul foarte scăzut din secvența 3 — bordeie cu pereții din zid de piatră continuu cu colțurile rotunjite — se poate explica prin independența șarpantei de zidărie și amplasarea stîlpilor adesea în exteriorul bordeiului. Rămîn ciudate situațiile din secvențele 5 și 7 : pentru secvența 5 pare plauzibil că remanierea pe același loc frecventă a implicat îndepărtarea resturilor carbonizate de lemn. Secvența 7 ne apare pentru a doua oară ca îndepărtîndu-se de la modelul stabilit prin analiza bordeielor din celelalte două secvențe de bordeie cu pereți de lemn — 5 și 6 — precum și congruent cu datele cunoscute despre tehnica lor constructică.

Tot din compararea raporturilor dintre sedimentele principale — A, B și G — reiese și evoluția de la secvență la secvență a ponderii detritusului (A) în umplerea bordeielor : cea mai mare pondere relativă o are în secvența 3 urmată imediat de secvența 4 — adică în bordeiele cu pereți de zid ; în secvențele 1, 2, 5 și 6 ponderea relativă este echilibrată și apropiată de cea modală ; secvența 7 este caracterizată de o cădere accentuată a ponderii detritusului atît de absolută cît și raportată la coeficientul modal. Într-o anumită măsură paralelă ne apare și ponderea solului cenușos (raportată la aceea a pietrelor din dărîmături). Aici ponderea cea mai mare este situată în secvența 7 — fără să acuze însă o depărtare accentuată în raport de coeficienții celorlalte secvențe ; cele mai mici ponderi relative ale solului cenușos sînt situate în secvențele 3 și 4 — invers corespunzător detritusului ; celelalte secvențe — 1, 2, 5, 6 — se situează echilibrat la mică distanță în plus față de coeficientul modal. Trebuie de asemenea remarcată constanța coeficienților în secvențele 5 și 6, indicație a unor procese de umplere asemănătoare (?).

Examinarea Tabelului V, centralizînd structurile de sedimentare, scoate în evidență o serie de particularități : singurele secvențe în care apare o pondere importantă a structurii cu un singur sediment sînt 1 și 6. Structurile cu două sedimente au pondere importantă în secvențele 1, 3, 6 și 7, iar cele cu trei sedimente în secvențele 2, 4, 5 și 6. În legătură cu secvența 6 trebuie remarcat că structurile cu două sedimente și cele cu trei sedimente au același coeficient de pondere relativă. Trebuie remarcat că valorile mari, caracterizînd structurile cu un sediment din secvențele 1 și 6, deși accentuate, nu sînt valori maxime pe secvență și pe structură. Trebuie de asemenea remarcat și faptul că pentru secvența 1 coeficienții pentru structura cu un sediment și pentru cea cu trei sedimente sînt de valoare egală. Dacă ținem seama de aceste două observații apare clară complementaritatea distribuției structurilor pe secvențe stratigrafice : coeficienți maximi pentru structuri cu două sedimente : 1, 3, 6 și 7 ; coeficienți de gradul 2 pentru structuri cu două sedimente : 2, 4, 5 ; coeficienți maximi pentru structuri cu trei sedimente : 2, 4, 5 și 6 (al pari

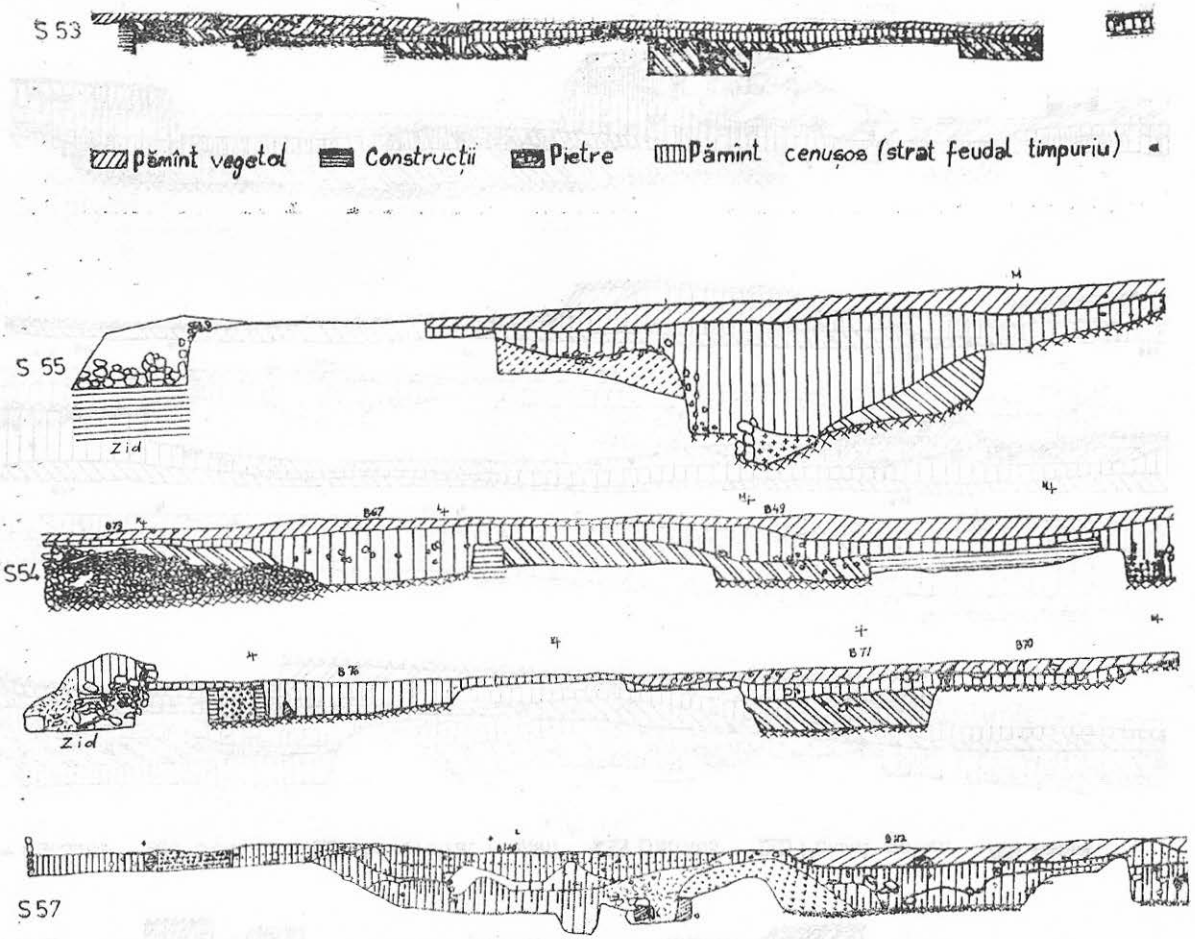

Fig. 13 — Profile S./53, 54, 55, 56, 57

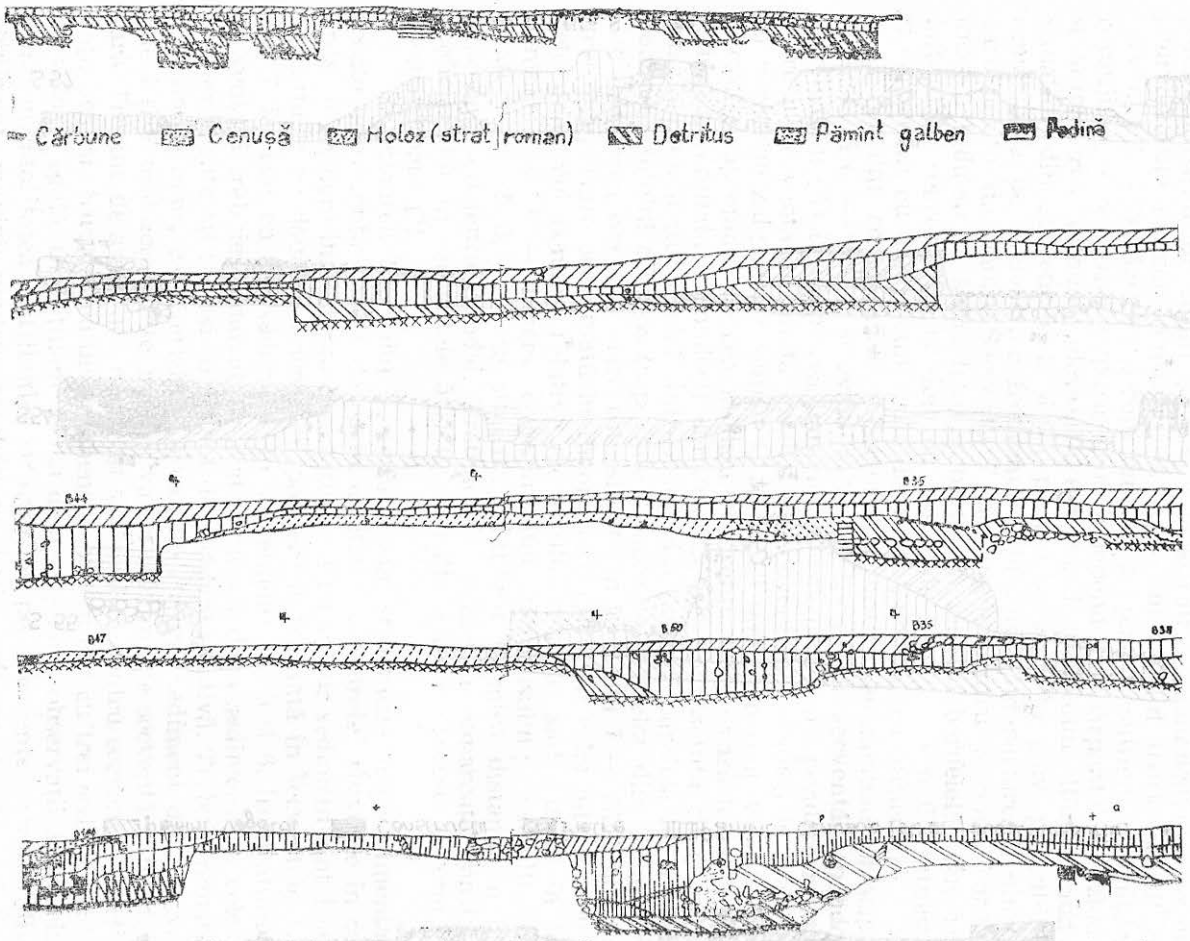
Cărbune
Cenușă
Holoz (strat roman)
Detritus
Pămînt galben
Podină
B44
B35
B47
B60
B35
B38

Fig. 14

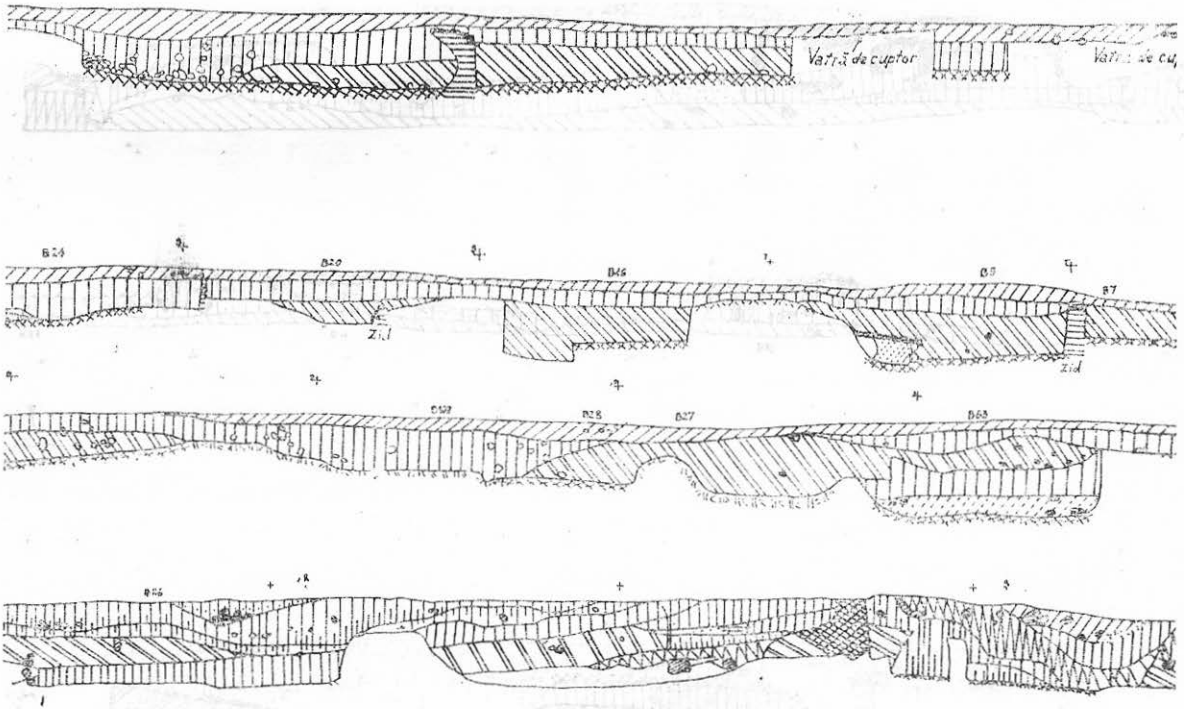
Vatră de cuptor
Vatră de cuptor
B24
B20
B46
B7
Zid
Zid
B27
B65
B26

Fig. 14

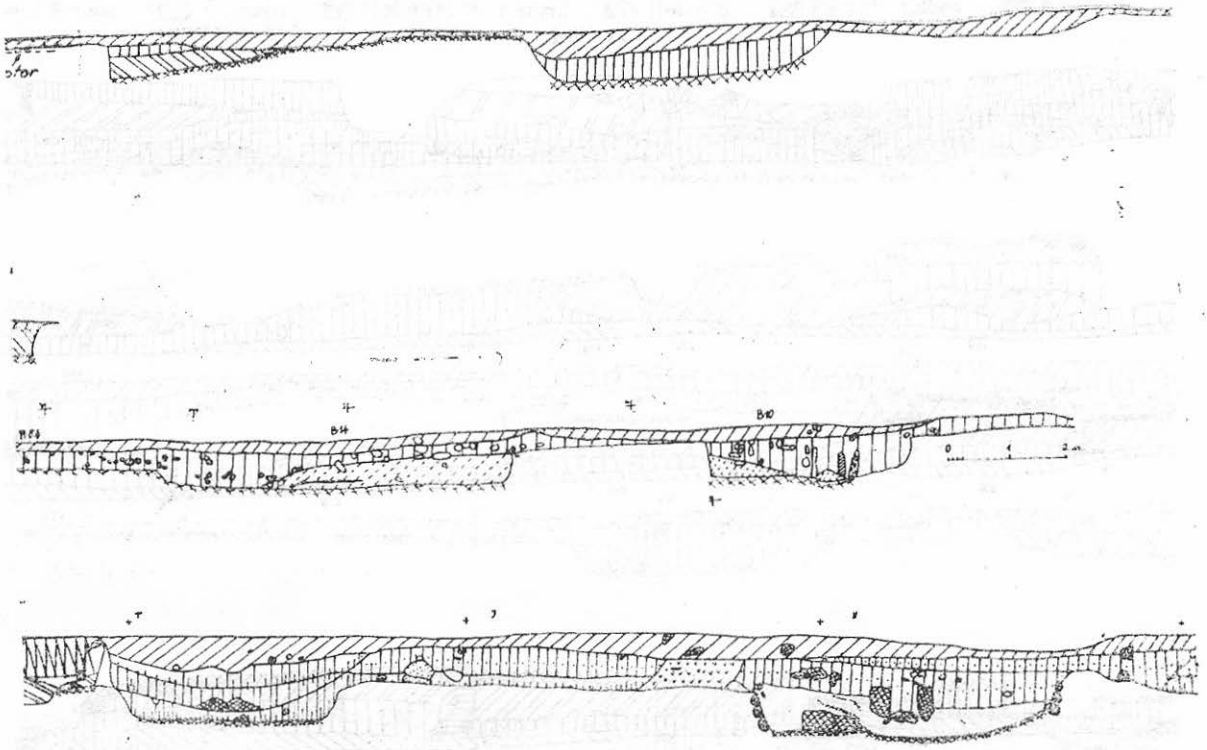

Fig. 14

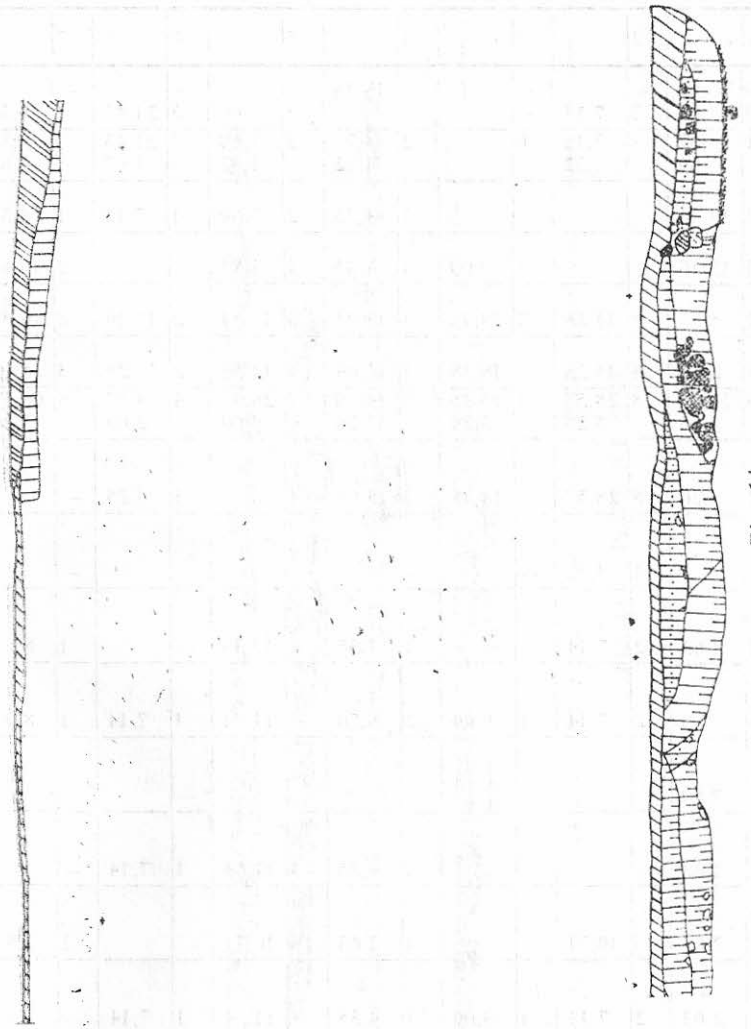

Fig. 14

TABELUL V

(centralizînd structurile de sedimentare pe secvențe stratigrafice)

LEGENDA

St — structură de sedimentare: 1, 2, 3 — număr de sedimente în structură
1—7 secvențele stratigrafice
x — inserție în sediment

St	1		2		3		4		5		6		7		Total
1	9	23,68	—		—		2	18,18	—		—		—		11
1x	3	27,89	2	7,14	—		—		2	7,69	3	21,43	1	8,33	11
TOT.	12	31,57 7,89	2	7,14 1,32	0		2	8,7 1,32	2	7,69 1,32	3	21,43 1,97	1	8,33 0,67	22
1 2	5	13,16	—		—		1	4,35	2	7,69	1	7,14	1	8,33	10
1x 2	5	13,16	—		1	9,09	1	4,35	1	3,85	—		2	16,67	10
1 2x	2	5,26	4	14,28	2	18,18	3	13,04	3	11,54	2	14,29	2	16,67	18
1x 2x	1	2,63	4	14,28	2	18,18	3	13,04	1	11,54	2	14,29	3	25	16
TOT.	13	34,21 8,55	8	28,57 5,26	5	45,45 3,29	8	34,78 5,26	7	26,92 4,60	4	28,57 2,63	8	66,67 5,26	53
1 2 3	2	5,26	8	28,57	2	18,18	3	13,04	—		1	6,25	—		16
1x 2 3	—		1	3,57	—		—		—		—		—		1
1 2x 3	1	2,63	2	7,14	—		1	4,35	4	15,38	—		1	8,33	9
1 2 3x	3	7,89	2	7,14	1	9,09	2	8,70	1	11,54	1	7,14	1	8,33	11
1x 2x 3	3	7,89	—		—		—		—		—		—		3
1x 2 3x	1	2,63	—		—		1	4,35	1	11,54	1	7,14	—		4
1 2x 3x	1	2,63	3	10,71	—		1	2,63	3	10,71	—		1	2,63	9
1x 2x 3x	1	2,63	2	7,14	1	9,09	1	4,35	3	11,54	1	7,14	—		9
TOT.	12	31,57 7,89	18	64,28 11,84	4	36,36 2,63	9	39,13 5,92	12	46,15 7,89	4	28,57 2,63	3	25 1,97	62
GR	—		1	3,57 0,67	2	18,18 1,32	4	17,39 2,63	5	19,32 3,29	2	14,29 1,32	—		14
TG	38	25	28	18,42	11	7,24	23	15,13	26	17,10	14	9,21	12	7,89	152

NOTĂ — la TG procentele sînt raportate la 152.

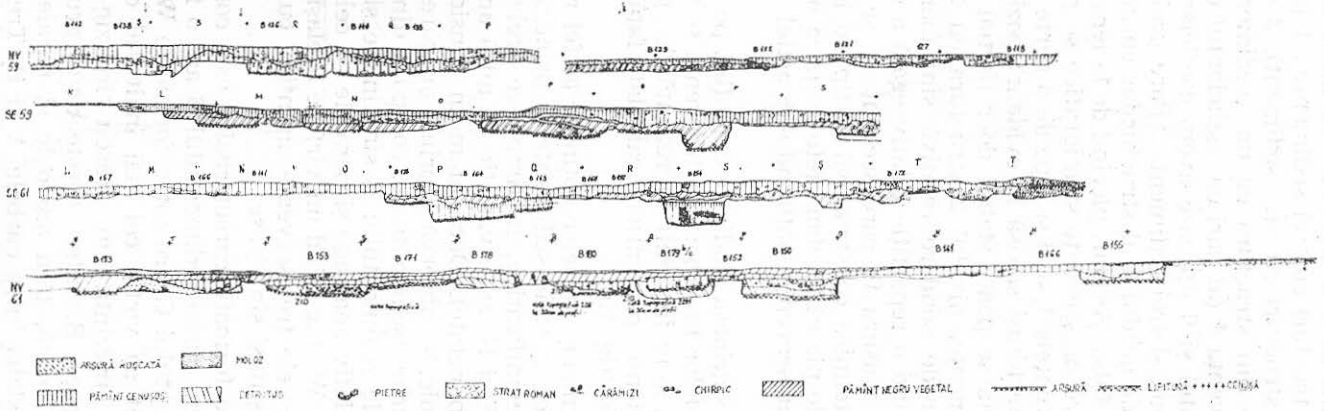

Fig. 14 — Profile S.I/59, 61

cu coeficientul maxim pentru structuri cu două sedimente) ; coeficienți de gradul 2 pentru structuri cu trei sedimente : 1 (al pari cu coeficientul de gradul 2 pentru structuri cu un sediment), 3 și 7. Lipsesc valori maxime pe secvențe din structura cu un sediment, iar coeficienți de gradul 2 apar în secvența 1 (al pari cu coeficientul de gradul 2 din structura cu trei sedimente) și 6 (în care avem coeficienți maximi egali pentru structurile cu două și trei sedimente). Pare probabil că poziția ierarhică a coeficienților de gradul 2 al structurilor cu un singur sediment din secvențele 1 și 6 este falsă. Așadar, plecînd de la ierarhia distribuției structurilor de sedimentare pe secvențe stratigrafice se pot stabili două grupe complementare : secvențele 1, 3, 6 și 7 pe de o parte și 2, 4 și 5 pe de alta. În acest cadru trebuie totuși scoasă în evidență poziția specială a secvenței 1, în cadrul căreia se poate stabili doar parțial o ierarhie : nivelul 1 structura cu 2 sedimente, nivelul 2 structura cu 2 și 3 sedimente, iar valorile coeficienților de pondere relativă sînt foarte apropiate : 34, 21 și 31, 57 — semnificînd o repartiție relativ egală a celor trei structuri pe această secvență. În măsura în care secvența 1 se diferențiază tranșant de celelalte și prin tehnica constructivă și tip de locuire — locuințe de suprafață cu ziduri de piatră cu două fețe — pare mai convenabil gruparea separată a acestor secvențe, obținîndu-se astfel trei serii : 1 ; 3, 6, 7 ; 2, 4, 5.

Pentru o mai lesnicioasă analiză a evoluției, pe secvențe stratigrafice, a umpluturilor bordeielor în raport de frecvența sedimentelor și a modurilor de sedimentare, s-au întocmit reprezentările grafice pe secvențe, luînd ca bază coeficienții procentuali calculați față de totalul de informații nerepetate (575) (fig. 15).

Compararea formelor curbelor obținute astfel reliefează alte grupări ale secvențelor. Astfel, curbele sedimentelor principale se detașează prin variații puternice, semnificative, în timp ce acelea ale sedimentelor secundare (C, D, E, F și H) au o variație de mică amplitudine și frecvent discontinuă (trasee punctate). Dacă luăm în considerare numai curbele sedimentelor principale, se observă o primă grupare caracterizată de formații specifice de curbe asemănătoare, compusă din secvențele 1, 2 și 4. În acest grup, curbele sedimentului B sînt înalte și ascuțite, curbele sedimentului G sînt relativ analoage și paralele cu cele ale sedimentului B, descriind forma unui W și acuzînd un vîrf pe același aliniament (c) cu sedimentul B. În toate cele trei secvențe amintite, curbele esdimentului A au o formă relativ teșită și sînt joase.

Altă grupare de formații caracteristice este compusă din secvențele 5, 6 și 7. În acest grup curba sedimentului B are o formă teșită și relativ înaltă ; curba sedimentului G are tot o formă de W cu unghiul superior pe același aliniament cu vîrful cel mai înalt al curbei B. Curba A este mai joasă și prezintă un traseu în zig-zag, începînd unul dintre vîrfurile curbei B. Între aceste două grupări, secvența 3 rămîne izolată : joasă, teșită, fără analogie și paralelism între curbele B și G, și cu analogie slabă între curbele A și B. Trebuie remarcat că din punct de vedere al raporturilor dintre curbele A și B secvențele 3 și 6

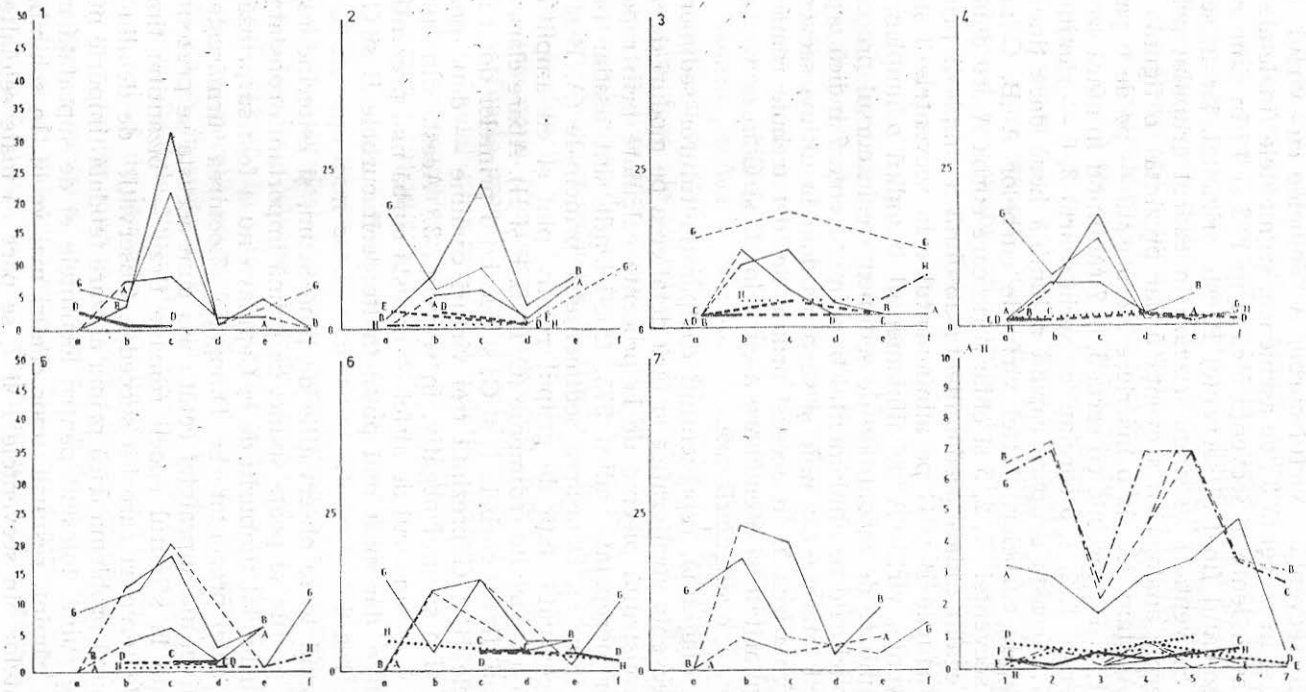

1-7 Reprezentarile grafice ale variației sedimentelor (A-H), în funcție de modurile de sedimentare (a-f), grupate pe secvențe stratigrafice.

A-H Reprezentarea grafică a variației sedimentelor în funcție de secvențele stratigrafice (1-7)

Fig. 15 — Reprezentări grafice

prezintă analogii izbitoare ; de asemenea în secvența 5, vîrful curbei A coincide cu vîrful cel mai înalt al curbei B, ca și în secvențele 1, 2 și 4, în timp ce în secvența 6 vîrful curbei A coincide cu vîrful minor al curbei B, ca și în secvența 3 ; de asemenea, segmentele finale ale curbelor B și G sînt ascendente în secvența 5 ca și în 1, 2 și 4 ; în timp ce în secvența 6, segmentul final al secvenței B este orizontal, iar în secvența 3 descendent. Secvența 7 se singularizează în cadrul grupului prin faptul că este puternic analogă cu secvența 5 dar prezintă o figură simetric răsturnată. Asistăm deci la o înseriere încrucișată — pe de o parte seria secvențelor 1, 2 și 4 corelată cu seria 5, 6, 7 rămînînd în afară secvența 3 ; pe de alta seriile 1, 2, 4, 5 corelată cu seria scurtă 3, 6 — rămînînd oarecum izolat 7. Această grupare capătă o lumină nouă dacă ținem seama de semnificațiile curbelor. Astfel vîrfurile curbelor A ,B, G pe aliniamentul c în secvențele 1, 2, 5 și chiar 4 (la care curba A are două vîrfuri de înălțime egală) indică predominanța absolută a umplerii prin șiroire bilaterală. Vîrfurile B și G pe aliniamentul c în secvențele 3 și 6 și, în aceleași secvențe, vîrful A pe aliniamentul b indică o umplere neomogenă cu schimbare de modalitate de sedimentare în cursul procesului. În sfîrșit toate vîrfurile pe aliniamentul b ca în secvența 7 indică o predominare a șiroirii laterale, caz unic și surprins doar la ultima secvență, care astfel se singularizează. În aceeași ordine de idei trebuie remarcată accentuata regularitate și asemănare a curbelor B și G în secvența 1, ceea ce, de asemenea, o singularizează.

Ultima diagramă, reprezentînd comparația tuturor sedimentelor în funcție de secvențe stratigrafice și fără detalierea pe moduri de sedimentare a fost construită plecînd de la procente calculate prin raportare la suma datelor nerepetate, adică 575. Coeficienții sînt așadar pe deplin comparabili între ei. Detașarea sedimentelor principale (A, B și G) este încă mai accentuată, față de grupul relativ plat și cu amplitudine de variație mică a celorlalte sedimente (C, D, E, F și H). Apare clară analogia și paralelismul dintre curbele B și G, și decalajul primelor două în raport cu A. Curbele B și G prezintă trei vîrfuri comune — două pozitive în secvențele 2 și 5 și unul negativ, în secvența 3. Acesta din urmă este comun și cu A — singurul de altfel — această curbă mai prezentînd două vîrfuri, pozitive, dar mult mai puțin înalte decît curbele B și G, anume în secvențele 1 și 6.

Sintetizînd toate observațiile de pînă acum, și reiterînd raportarea la planuri și profile se poate spune, ca primă importantă constatare că la baza stratului feudal timpuriu de la Capidava nu a fost surprinsă o nivelare de felul celei prezentate la Dinogeția. Locuirea urmărește vizibil curbele de nivel ale suprafeței cetății așa cum aceasta se prezenta după distrugerea de la sfîrșitul epocii romane tîrzii — bizantine timpurii și alunecarea de terenuri care i-a succedat. Observații de detaliu permit chiar să se pună problema dacă prima așezare feudală timpurie nu s-a instalat printre ruine, folosind pentru locuințele ei de suprafață cu ziduri de piatră cu pămînt, resturile unor clădiri mai vechi. În schimb, cu excepția locuințelor din secvențele 1 și 7, se pare că toate celelalte au fost

umplute, cel puţin prin nivelare locală intenţionată. În adevăr, în secvenţele 2, 3, 4, 5, 6, este caracteristică umplerea prin şiroire bilaterală, deşi marea majoritate a bordeielor sînt săpate la pantă, iar profilele, pe baza cărora au fost extrase datele primare orientate în sensul pantei. Cazurile în care sedimentul A prezintă o predominare a şiroirii laterale, divergentă faţă de predominarea în celelalte două sedimente a şiroirii bilaterale, pare să indice un proces dublu, iniţial de umplere naturală, datorită surpării malurilor şi agenţilor naturali, completată de o nivelare intenţionată în vederea reconstruirii. Este cazul secvenţelor 3 şi 6. Predominarea şiroirii laterale în cazul secvenţei 7, ultima, poate fi atribuită faptului că după distrugerea locuirii corespunzătoare acestei secvenţe nu a mai intervenit o acţiune sistematică, cetatea fiind abandonată ca loc de aşezare. În cazul secvenţei 1 şiroirea bilaterală nu este semnificativă sub acest unghi, ea putîndu-se datora prăbuşirii în interior a zidurilor locuinţelor de suprafaţă.

În această perspectivă se ridică problema valorii secvenţelor stratigrafice : sînt acestea de aceeaşi valoare — respectiv nivele distincte ale stratului feudal timpuriu —, sau sînt de valori diferite, respectiv : unele, nivele, altele, faze ale unui nivel. Pentru a preciza noţiunile şi termenii : înţelegem prin nivele remanieri generale ale locuirii dintr-un strat, în cadrul cărora toate locuinţele sînt refăcute pe de-a-ntregul, chiar dacă planul de ansamblu, tipurile de locuinţe şi cultura materială nu suferă schimbări esenţiale ; prin fază înţelegem remanieri parţiale, numai ale unor locuinţe, refăcute de multe ori pe acelaşi loc, fără schimbări de tip de locuinţă şi cu schimbări nesensibile în cultura materială. Locuinţe din mai multe faze ale aceluiaşi nivel, construite în secvenţe cronologice diferite pot funcţiona simultan şi pot fi distruse la aceeaşi dată, o dată cu întreg nivelul ; dar în egală măsură, în mod izolat, o locuinţă poate fi distrusă şi integral refăcută, în timp ce alta de lîngă ea poate continua să rămînă în funcţie : cele două aparţin aceleiaşi faze, refacerea reprezintă o fază mai nouă. Considerate din acest punct de vedere secvenţele 5, 6 şi 7 sînt, foarte probabil, faze aparţinînd aceluiaşi nivel — ultimul — al stratului feudal timpuriu. Sînt relativ frecvente cazurile în care avem o triplă suprapunere cu bordeie cu pereţi de lemn : 34/33/32, 109/110/28, 76/78—72/78, 131/10/135, 146/146^{b}/146^{c}.

Nu ne sînt cunoscute cazuri în care bordeie cu pereţi din panouri de zidărie suprapun bordeie cu pereţi din zidărie cu colţurile arcuite (secvenţele 4 şi 3), deşi cazuri în care primele intersectează, rupînd un colţ sau o latură, pe cele de al doilea sînt clar sesizate : 66×65, 118×119, 43×42^{b}, 44×45. În schimb cel puţin două cazuri de suprapunere a unor bordeie cu pereţii neamenajaţi de către bordeie cu colţuri arcuite — 65/200 şi, în sectorul V 13/5 — au putut fi sesizate. Aşadar stratigrafia Capidavei feudale timpurii se prezintă ca o structură complexă comportînd un nivel de locuinţe de suprafaţă — cel mai vechi, secvenţa 1 —, apoi un nivel de bordeie cu două faze — prima în care pereţii bordeielor ne apar neamenajaţi — secvenţa 2, a doua în care pereţii bordeielor sînt dublaţi cu un zid cu o singură faţă, din piatră şi cărămidă, cu elemente mari la bază şi din ce în ce mai mărunte către creastă, continuu, cu col-

turile rotunjite — secvența 3 ; secvența 4, caracterizată de bordeie cu pereții din panouri de zidărie de piatră, despărțite de stîlpii șarpantei, constituie cel de-al treilea nivel ; în sfîrșit secvențele 5, 6 și 7 constituie fazele succesive/simultane al celui de al patrulea nivel. Schema aceasta este confirmată și de diferitele observații permițînd gruparea secvențelor în funcție de sedimentele din umplutura lor, de structurile de umplere sau de asemănările dintre reprezentările grafice cantitative ale sedimentelor și modurilor de sedimentare pe secvență. Astfel, nivelele fără faze și fazele inițiale ale nivelelor cu mai multe faze, sînt caracterizate de umpleri cu trei sedimente — 2, 4, 3, în timp ce fazele secundare sînt caracterizate de structuri de umplere cu două sedimente — 3, 6 și 7. Secvența 1 se singularizează față de această schemă. Secvențele reprezentînd faza inițială sau nivele cu o singură fază sînt caracterizate de concordanța vîrfurilor tuturor celor trei sedimente principale pe același aliniament — și anume c, al șiroirilor bilaterale —, în timp ce secvențele reprezentînd faze secundare — 3 și 6 — sînt caracterizate de divergența vîrfurilor pozitive, cel al sedimentului A situîndu-se pe alt aliniament, și anume b, al șiroirilor laterale. Aparent secvența 7 face excepție de la această regulă ; de fapt în cazul acestei secvențe toate vîrfurile se situează pe aliniamentul b, fapt semnificativ pentru situația de ultimă secvență. Deși rămîne pentru moment neexplicată, se poate înregistra observația că fazele inițiale acuză o curbă a sedimentelor ascuțită, în timp ce cele secundare acuză o tendință de teșire a acestora (1, 2, 4 și 5 în raport cu 3, 6 și 7). În consecință schema propusă mai sus poate fi considerată drept un model foarte probabil, fără a exclude, în viitor, modificări de detaliu, datorită și faptului că eșantionul analizat este relativ restrîns, precum și aceluia că pentru a avea concluzii mai solide, ar trebui aplicat același tip de analiză altor stațiuni de structură similară și contemporane cu Capidava, pentru a putea lărgi comparația.

Mai subzistă o ultimă problemă — aceea a datării secvențelor stratigrafice ale Capidavei. Monedele nu sînt de foarte mare ajutor, atît pentru că au fost descoperite în umpluturi — nu în situații univoce, semnificative — cît și pentru că descoperirile de pînă acum se situează între Ioan Tsimiskes și Mihail IV, ceea ce, dacă asigură termenul superior al existenței așezării, nu dă nici o garanție pentru cel inferior, înainte de Ioan Tsimiskes circulația monetară, nu numai în Dobrogea ci și în întreaga Peninsulă Balcanică, fiind extrem de restrînsă. Ne mai rămîn doar posibilitățile unor datări prin comparație sau de contact. Din acest punct de vedere, pînă la stratigrafierea tuturor descoperirilor mobile și la stabilirea unei cronologii relative generale a culturii materiale de la Capidava, care, ulterior, prin largi și amănunțite comparații, să poată fi ancorată într-un comput absolut astronomic, trebuie să ne limităm la puținele date comparative care ne stau imediat la îndemînă. Acestea privesc, atîtea cîte sînt, exclusiv secvența 4, a bordeielor cu pereții din panouri din zidărie.

Un reper cronologic îl oferă crucea relicvar descoperită în bordeiul 180 din sectorul I. Acest bordei aparține secvenței 4, respectiv bordeielor cu pereții din panouri de zidărie. Pe de altă parte, crucile de acest tip

sînt datate în Bulgaria, pe criterii iconografice în primul rînd dar şi pe baza datării generale a unui complex în care a fost găsită o astfel de piesă — la începutul sec. X e.n. cel tîrziu, deşi în alte complexe cruci similare apar în ambiente de secol XI [8].

Mai solide par alte două repere cronologice. În aşezarea de acelaşi tip — feudală timpurie, de bordeie şi fortificată — de la Garvăn (Dinogeţia), apar cîteva bordeie cu ziduri din piatră legată cu pămînt, care par să aparţină tipului cu pereţi din panouri de zidărie din piatră cu pămînt, despărţite prin stîlpii şarpantei. Cu privire la aceste locuinţe publicaţiile dau date insuficient de clare — 2 sau 3 exemplare, datate, una, în vremea împăratului Vasile II pe baza unei monede găsite în umplutura bordeiului — nu într-o poziţie clară —, alta, în sec. X—XI, fără precizări. În orice caz aceste locuinţe rămîn foarte rare în contextul arheologic de la Garvăn şi sînt insuficient corelate cu alte descoperiri, iar datarea lor rămîne nesigură [9]. Pe de altă parte observaţiile stratigrafice amănunţite au putut surprinde şi urme ale unei locuiri sporadice din prima jumătate a sec. X, pe baza cărora, aşezarea de la Garvăn a fost datată global în sec. IX—XII e.n. [10]. Corelaţia dintre aceste vestigii sporadice şi rarele locuinţe bordei cu pereţi de piatră apare drept probabilă. În acest sens, şi locuinţele bordei cu pereţii din panouri de piatră din secvenţa stratigrafică 4 de la Capidava, ar trebui datate tot în prima jumătate a sec. X.

Mai concludente din acest punct de vedere sînt descoperirile din aşezarea feudală timpurie de la Histria-sat, corespunzătoare necropolei birituale de la Capul Viilor. Aici au apărut clar caracterizate bordeie cu pereţii din panouri de zidărie de piatră cu pămînt, despărţite prin stîlpii şarpantei. Aşezarea a fost datată în faza de început a culturii Dridu, adică în prima jumătate a sec. X, eventual pînă la mijlocul acestuia [11]. Într-un articol apărut ulterior, ca şi în monografia necropolei 2 de la Bratei, Eugenia Zaharia, modificînd cronologia iniţială a propus datarea fazei formative a culturii Dridu în secolele VIII—IX e.n. [12]. Faţă de materialul de la Bratei cel — mai cu seamă ceramic — din aşezarea de la Histria-sat apare mai evoluat, aşa încît se poate accepta datarea la sfîrşitul sec. IX—prima jumătate a sec. X. Ar urma o datare asemănătoare şi pentru bordeiele din secvenţa 4 de la Capidava. Această datare este coroborată de data aşezării similare, feudale timpurii de la Medgidia. Aici au fost surprinse bordeie cu pereţii neamenajaţi, asemănători celor din secvenţa 2 de la Capidava. Datată exclusiv pe baza materialului ceramic şi a analo-

[8] Cf. N. Cheluţă-Georgescu, Pontica, 11, 1978, p. 211—222.

[9] Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 375, 376, cu bligliografia şi discuţia. Cf. Ognenova, L, Georgieva S., IBAI, 20, 1955, p. 373—417 şi mai ales p. 405, 410—411.

[10] Gh. Ştefan,Eugen Comşa, Maria Comşa, *Dinogeţia. I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967, p. 23, 25, 27, 200—201.

[11] Vlad Zirra, Dacia, NS, 7, 1963, p. 398—412.

[12] Eugenia Zaharia, Dacia, NS, 15, 1971, p. 284—287; Eadem, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII. (Cimitirul nr. 2 de la Bratei*, Bucureşti, 1977, p. 100—105.

giilor acestuia cu cel descoperit în necropolele birituale din Bulgaria, în prima jumătate a sec. X [13] și această descoperire este susceptibilă de o redatare mai timpurie în lumina noii periodizări interne a culturii Dridu, operată de Eugenia Zaharia, și anume în prima jumătate a sec. IX [14].

Pe baza argumentelor enumerate mai sus, ar părea probabilă următoarea schemă de periodizare și cronologică a stratului feudal timpuriu de la Capidava : începutul așezării, cu locuințe probabil improvizate între zidurile fostelor construcții romano-bizantine în prima jumătate a sec. IX — poate pînă la conflictele dintre Krum și bizantini — corespunzătoare secvenței 1 ; prima așezare de bordeie cu două faze, ocupînd mijlocul sec. IX pînă la începutul sec. X — eventual pînă la campaniile împotriva Bizanțului ale țarului Simeon — corespunzînd secvențelor 2 și 3 constituind un singur nivel cu două faze ; al doilea nivel de bordeie — cu ziduri de piatră în panouri — durînd pînă la luptele conduse de Ioan Tsimiskes ; odată cu reorganizarea de sub Ioan Tsimiskis a temei Paristrionului, al treilea nivel de bordeie — al patrulea în ansamblu — caracterizat de pereții de lemn pe fundații din o asiză de piatră, cu trei faze. Cele trei faze corespund respectiv perioadei dintre recucerirea lui Tsimiskes și revirimentul bulgar din 980 ; cele dintre campania antibulgară a lui Vasile al II-lea din 986 și razia pecenegă din 1036 și, în sfîrșit, celei dintre această din urmă dată și atacul uzilor din 1064.

Ipoteza prezentată mai sus se bazează pe observații de teren limitate la numărul de cazuri cunoscute pînă acum și pe interpretări probabile. Ea rămîne o ipoteză de lucru, care poate fi verificată parțial, prin comparații mai largi și evident prin descoperiri.

LA STRATIGRAPHIE DE CAPIDAVA DANS LES ÉPOQUES ROMAINE-TRADIVE ET DU MOYEN ÂGE

Resumé

RADU FLORESCU, ZAHARIA COVACEF

Les auteurs essayent d'ordonner les nombreuses observations stratigraphiques pour obtenir des schémas d'ensemble pour la stratigraphie et la chronologie de l'étape romaine tardive-haute byzantine de la fortification de Capidava, comme aussi pour celles de l'établissement fortifié qui a remplacé la forteresse au Moyen Âge. Pour la fortification romaine, la schéma est fondé sur les observations et découvertes faites pendant la reprise des fouilles du Vème secteur de la station, depuis 1975. La nature particulière du terrain, creusé, par les fonds des cabannes

[13] Eugen Comșa, SCIV, 2, 1951, 2, p. 234 ; Idem, în *Dinogeția. I.*, p. 50.

[14] Eugenia Zaharia, *loc. cit.*

du IX—XIème siècles, a imposé, la fouille à des niveaux de profondeur diverses, facilitante des observations simultanées. On a reussi d'établir la succession stratigraphique suivante :

— le plus ancien niveau, probablement synchronique à la reconstruction intégrale de l'ancien camp romain à l'âge de la Tétrarchie, est representée par deux murs epais de pierre, avec arase de briques, addossés en angle droit au mur d'enceinte sur le coté SE. Les deux murs parallèlles limitent un èspace interieur dont le quatrième côté n'est pas encore découvert. On a pu saisir deux phases constructives autant que stratigraphiques d'un des ces murs. La première est représentée par une grande bréche aménagée dans le mur sudique, pour ouvrir un accés ; la seconde par le remplissage avec des briques crues de la même brèche. Le sol de cette dernière phase a pu être precisé — c'est une surface de sable sur laquelle gissaient de vases brisés. La fouille a été arrêté sur ce niveau, les sols des phases plus ancinnes devenant ainsi un des objectifs des futures fouilles. Le depôt archéologique correspondant à cette phase est caracterisé par le remplissage en platras rouge-brulé, provenant des briques crues et du torchis en terre de la construction detruite par un incendie ;

— le deuxième niveau correspond à des construction en pierre sèche ammenagées a l'interieur des anciens murs de la phase précédante, qu'on remploie partiellement. C'est à dire qu'on transforme les anciens édifices, en sousdivisant les éspaces interieurs par des cloisonnement precaires en pierre liée de terre. Il est possible de discriminer deux réseaux semblables de pareilles cloisonnement, donc deux phases, representant deux modifications successives de l';ancien plan des bâtisses. Les sols correspondants à ces deux phases n'out pu être saisis parce que les fonds des cabannes de l'Haut Moyen Âge sont descendues plus bas que leurs niveaux, en les detruissant. Le depôt archéologique est formé d'un remplissage sabloneux riche en restes constructifs — pierres, argile, cendres et matériaux brulés — et tessons céramiques. Les sols ont pu être observés dans une coupe ; ils sont representés par des minces couches de sable ;

— le troisième niveau est representé par deux bâtisses, faisant probablement partie d'un ensamble plus vaste, pas encore enaièrement deblayé, un petit bain privé et un magasin, toutes les deux construites en pierre liée à mortier de chaux Datées par des monnaies à l'âge de Justinien et de Justin II, presentent deux phases, la dernière etant marquée par un léger surhaussement du sol du magasin, auquel correspond un surhaussement respectif du seiul de l'entrée, prolongé par un petit perron du coté de la rue. Ces modifications sont datées par une monnaie de Justin II trouvée à même le sol surhaussé. Le sol même est aussi sabloneux — comme dans les niveaux précedants — et le remplissage des deux bâtisses est formé de restes de constructions, riches en cendres rouges et en poutres carbonisées de la charpente, en pierres et en platras. Sur les deux sols succesifs des deux phases on a trouvé des vases brisées en tessons.

Fondés sur la comparaison avec Histria, les auteurs proposent de dater le deuxième niveau, intèrmèdiaire, dés le troisième quart du IVème siècle jusqu'aux temps de l'empereur Anastase.

*

La stratigraphie des vestiges du village fortifié du Haut Moyen Âge qui couvre la forteresse romaine tardive a été établie en premier lieu grâce aux observations faites dans le secteur I du site coroborées par les données recueillies dans les autres secteurs où la couche correspondante a été fouillé. Deux observations générales s'imposent dés le premier abord : il n'y a pas eu à Capidava pareillement à d'autres sites de même âge — Garvăn par exemple — une nivellation générale, par remplayage, anterieure à la fondation du village fortifié ; de même il n'y a pas des couches continuelles qui couvrent des larges aires, mais seulement des remplissages locaux des fosses dans lesquelles les cabannes d'habitation ont été ammenagées. Grâce à ces particularités la stratigraphie de l'habitât du Moyen Âge ne peut pas s'etablir que fondée sur l'observation des rapports spécifiques topostratigraphiques des fonds des cabannes : intersections, super-

positions et contiguitées. La densitée d'habitation a eu pour effet une grande fréquence des rapports revelants : beaucoup de intersections/superpositions linéaires, assez des i/s multiples et parfois jusqu'à quatre sur un seul aligniament, dont le Tableau I rend compte en détail.

Sur ces bases corroborées par les manières de amménagement construction des cabannes on est arrivé à etablir le schémas stratigraphique chronologique suivante :

— 1ère séquence stratigraphique = 1er niveau de la couche medièvale, maison ammenagées probablement dans les décombres des anciennes bâtisses de la forteresse romaine tardive en ajoutant des nouveaux murs en pierre liés de terre ;

— 2ème séquence stratigraphique = 2ème niveau — premier phase — cabannes en foncées dans le sol entre 0,4—1,2 m, à parois non amménagés ;

— 3ème séquence stratigraphique = 2ème niveau — 2ème phase — cabannes enfoncées dans le sol, à parois doublés par des murets constitués de panneaux de pierre liée de terre, separés par les pieux de la charpente ;

— 4ème séquence stratigraphique = 3 ème niveau à phase unique : cabannes enfoncées dans le sol à parois doublés par des murets constitués de pannaux de pieree liée de terre, separés par les pieux de la charpente ;

— 5ème séquence stratigraphique = 4 ème niveau — 1 ère phase — cabannes enfoncées dans le sol à parois doublés des poutres liées en clés — système „blockhaus" ;

— 6ème séquence stratigraphigue = 4ème niveau — 2ème phase, même type de cabannes ;

— 7ème séquence stratigraphique = 4ème niveau — 3ème phase — même type de cabannes.

Évidemment, on a attribué des valeurs differentes aux diverses séquences stratigraphiques en considerant les unes comme des niveau, c'est-à dire comme des horizons stratigraphiques généralisés comportant des changement de details mais générales dans le plan, la téchnique et l'emplacement des habitations comme aussi dans la culture correspondante ; et phases, correspondant à des changements limitées — refections locales des habitations, modifications insensibles de la culture.

Ces differences hierarchiques, toute comme le schéma en resultant, ci-dessus démontrée, a été corroboré par l'étude analytique des remplissages des fonds de cabannes. Ces remplissages ont, dans toutes les séquences stratigraphiques les même caractères des remblayage de fossé, a mince couches alternatives des materiaux rélatifs similaires. À Capidava ces materiaux sédimentaires sont un sol gris riche en cendres, du détritus — restes domestiques composées de platras en terre, rèstes de cuisine, cendres, charbon de bois ,tessons céramiques — et pierres provenant de ruines anterieurs. Comme materiaux sécondaires on trouve les cendres et la terre brulé rouge — surtout en lentilles — de la terre glaise, charbon de bois et même du platras, provenant des couches romaines plus profondes. Tous ces materiaux aparaissent organisés en structures de sédimentation comportant une, deux trois ou plusieurs couches locales. L'étude analytique de ces structures a mis en lumire quelques traits caracteristiques : la quantite relativement plus reduite de pierres dans les séquences 1, 2, 5 et 6 par comparaison avec 3 — ou la quantité de pierre aparaît comme la plus importante ; l'importance générale, comme material de remblay, de sol gris riche en cendres, et l'importance locale dans le séquence 3 et 6 du détritus. Le groupage des structures sedimentaires : la première séquence presente le plus haut coeficient de structures à un sédiment et nul cas de structure a plusieurs sédiments ; les séquences 2, 4, 5 sont caractérisées par des structures à trois couches, et 3, 6, 7 par des structures à deux sédiments, — viennent corroborer la sériation hierarchique des séquences.

On peut resoudre le problème de la datation de ce système de stratigraphie et de chronologie relative en utilisant deux points d'appui : les découvertes monetaires — qui donnent le terme final de l'existence du village fortifié médieval,

c'est-à dire le milieu du XIème siècle — et les analogies des découvertes de Capidava avec celles des autres stations contemporaines de la Dobroudja. Parmi les dernières il faut citer une croix reliquaire découverte dans une cabanne de la 4ème séquence, qui trouve des analogies datées à la première moitié du Xème siècle en Bulgarie (monastère de Valcachina) mais aussi plus tardives dans d'autres régions de l'Europe centrale ; puis les cabannes a parois doublés de panneaux en pierre de Garvăn et de Istria, datés toujours à la première moitié du Xème sicèle, et enfin les cabannes a parois non amménagés de Medgidia datés au IXème sicle. À la seriation stratigraphique correspond donc la schéma chronologique suivante : 1ère séquence — commencement du IXème siècle ; 2ème séquence — milieu du IXème siècle ; 3ème séquence — fin du IXème — commencement du Xème siècle ; 4ème séquence — première moitié du Xème siècle ; 5ème séquence — 3ème quart du Xème siècle ; 6 ème séquence — fin du Xème — premier quart du XIème siècles ; 7ème séquence — 2ème quart du XIème siècle.

UN MONUMENT INEDIT : COMPLEXUL RUPESTRU DE LA DUMBRĂVENI (JUD. CONSTANȚA)

COSTEL CHIRIAC

În 1981, la sesizarea unui locuitor din com. Cerchezu, ne-am deplasat în raza localității Dumbrăveni (jud. Constanța) pentru a constata și identifica monumentul care constituie subiectul rîndurilor de față [1]. Localitatea menționată se află în partea central-sudică a județului Constanța, în imediata vecinătate a granitei cu R. P. Bulgaria (fig. 1). În zona respectivă predomină, ca forme de relief, terasele calcaroase fragmentate de văi înguste și adînci, urme de eroziune ale torenților care și astăzi se varsă în marea vale a Ceairului, pîrîu ce curge de la nord-vest la sud-est prin partea de sud a Dobrogei (fig. 1).

Monumentul în discuție este situat la circa 2 km sud-est de satul Dumbrăveni și cam la jumătatea distanței, în linie dreaptă, dintre localitățile Dumbrăveni și Olteni, într-o terasă calcaroasă pe care localnicii o numesc „canaraua Fetei". Este vorba despre un complex de încăperi săpate în peretele de nord al unei văi de torent ce se deschide în lunca Ceairului, urmînd direcția vest-est (fig. 7, 1). Peretele terasei are o înălțime care variază între 10 și 12 m, roca ce o compune fiind, către straturile medii și superioare, calcarul cochilifer (fig. 7, 2). Din acest perete nordic al văii torentului s-a desprins, greu de precizat cînd, o porțiune din fațadă, lăsînd la vedere mai multe încăperi săpate în piatră, dintre care unele parțial suspendate (fig. 7, 2). Aceste încăperi erau dispuse pe două nivele : parter și etaj (fig. 2). La nivelul superior, din observațiile făcute, rezultă că este vorba despre trei încăperi (pronaos, naos și altar) ale unei bisericuțe cu plan simplu (fig. 2, nivelul II, A, B, C). precum și de o altă încăpere, situată aproximativ pe axul bisericuței, către vest avînd o contraabsidă cu nișe pentru opaițe (fig. 2, nivelul II, E, D). Din dreptul camerei cu contraabsidă (E) începe, către est, o galerie culoar avînd un traseu parțial paralel cu bisericuța și săpată mai în profunzimea terasei, pe o lungime de circa 35 m măsurată din dreptul încăperii E,

[1] La această deplasare pe teren au luat parte, în afară de semnatarul acestor rînduri, A. Rădulescu, C. Chera și G. Custurea.

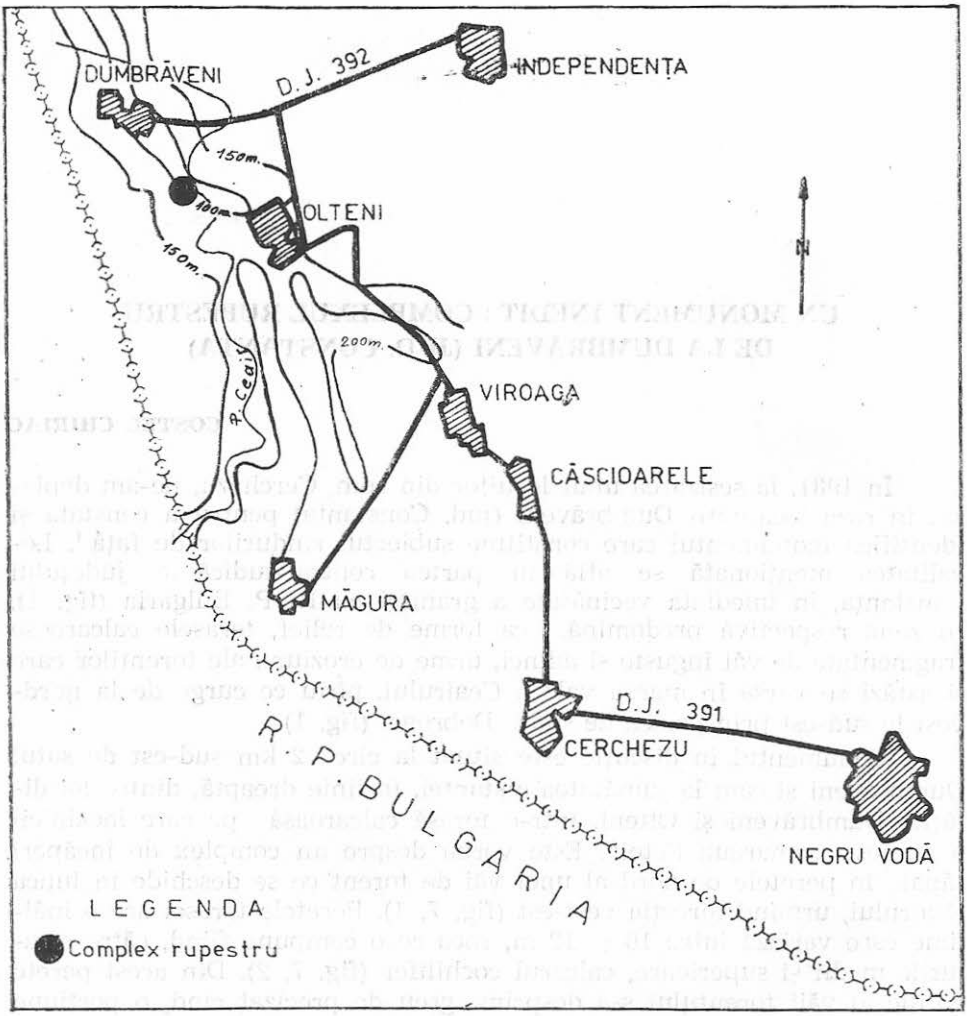

Fig. 1. Zona Dumbrăveni-Olteni unde este situat complexul rupestru monahal.

pe unde, probabil, se făcea și accesul de la nivelul I (parterul) la nivelul II (superior) [2]. Galeria are un traseu mai sinuos în jumătatea ei estică, o înălțime de 1—1,2 m și o lățime medie de 0,90 m (fig. 2, nivelul II). La circa 4,5 m est de altarul bisericuței se deschide către fațada terasei, deci către sud, o încăpere rectangulară (F) avînd dimensiunile 1,5×1,5 m prevăzută cu nișe pentru opaițe și o fereastră traforată către exterior ce permitea o oarecare luminozitate. La 10 m către est de camera F galeria-

[2] Ridicările topografice și planurile au fost executate de către inginerii geodezi Elena Crețu și Ferencz Csaba în anul 1987.

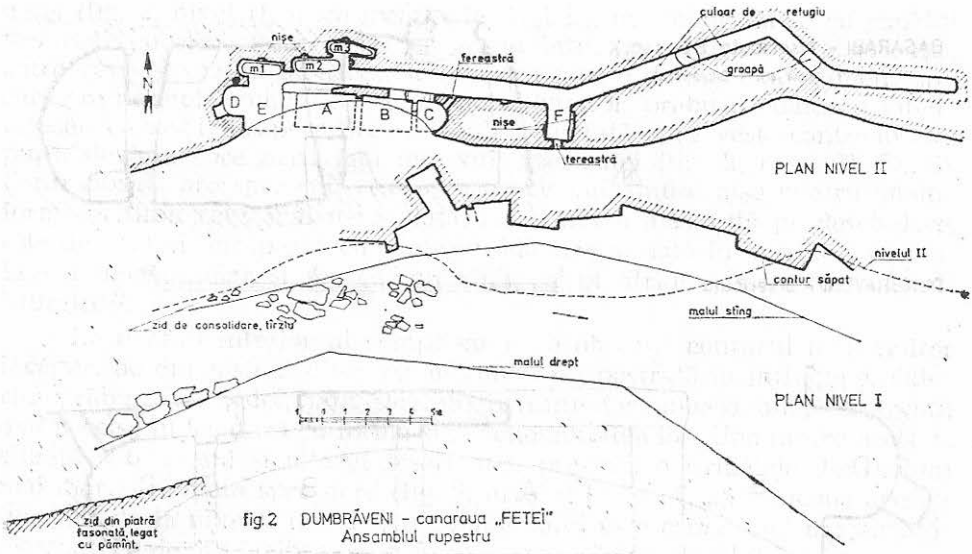

fig. 2 DUMBRĂVENI - canaraua „FETEI"
Ansamblul rupestru

Fig. 2. Dumbrăveni — „canaraua Fetei". Planurile complexului rupestru.

culoar face un cot destul de brusc spre sud și apoi un altul către est (fig. 2, nivelul II). La 4 m și respectiv 2 m către vest și est de acest cot brusc se observă, în podeaua galeriei, două gropi rectangulare late de circa 0,60 m și astupate cu piatră măruntă, sfărîmată, provenind fie de la excavarea galeriei și avînd rolul de gropi de evacuare a pietrei sfărîmate către parter, fie de la niște posibile galerii de acces de la nivelul superior la cel inferior în caz de pericol (fig. 2, nivel II). După încă 7 m de la ultima groapă, către est, galeria — culoar se înfundă.

Revenind la capătul vestic al galeriei—culoar constatăm, la nord de ea și mai în profunzimea stîncii, o scobitură boltită de formă neregulată în interiorul căreia se află, săpate în rocă, lăcașurile a trei morminte : m1, m2, m3 (fig. 8, 1—2 ; fig. 2, nivel II). Orientarea lor este est-vest cu capătul către vest. Mormintele prezintă mici nișe pentru opaițe (fig. 9, 2) pe latura de nord și au următoarele dimensiuni : m1 = 1,90×0,75 m ; m2 = 2,30×0,50 m ; m3 = 2,20×0,50 m. Ele au fost săpate în piatră începînd de la nivelul de 0,80 m — 0,70 m înălțime de la podea. Toate cele trei morminte au fost profanate, într-o vreme greu de precizat, în lăcașurile de piatră existînd în prezent numai pămînt amestecat cu cenușă. Nu am descoperit nici un obiect de inventar.

Am lăsat la sfîrșit descrierea bisericuței în sine datorită faptului că ea constituie elementul cel mai interesant al monumentului de la Dumbrăveni. Bisericuța are o lungime totală, măsurată pe ax, de 7 m, fiind compartimentată în trei încăperi : pronaos, naos și altar (fig. 2, nivel II, A, B, C ; fig. 9, 1). Vom proceda la o prezentare a ei de la est către vest. Altarul (fig. 3, C) are o lățime păstrată, măsurată pe deschiderea absidei,

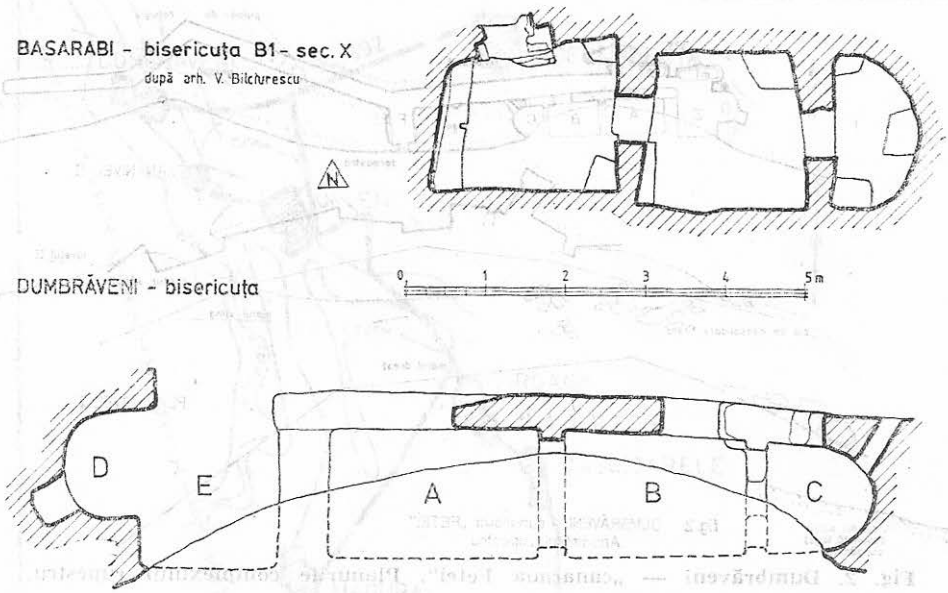

Fig. 3. Planurile bisericuțelor B 1 de la Basarabi-Murfatlar și de la Dumbrăveni.

de 1,40 m și o lungime egală cu lățimea. În peretele de nord al altarului se află o fereastră de mici dimensiuni săpată în rocă, cu deschiderea spre galeria-culoar. Înălțimea altarului, ca de altfel a bisericuței în general, este de circa 2,10 m plafonul acestuia avînd formă de semicalotă sferică. Din altar se pătrunde în naos (fig. 3, B), care are aproape 2 m lungime, printr-un perete cruțat în rocă, avînd partea superioară profilată în formă de arcadă cu o deschidere de 0,60 m (fig. 10, 1). În naos se mai pătrunde și din galeria-culoar printr-o ușă practicată pe latura de nord, lată de 0,50 m. La baza peretelui de nord se află o banchetă cruțată în piatră. Naosul are o lățime păstrată de aproximativ 1,5 m. Din naos se pătrunde în pronaos printr-o deschidere care, către tavan, este dublu profilată sub forma a două arcuri, unul rotunjit și altul aproape ascuțit, săpate în același perete despărțitor, ultimul (cel ascuțit) fiind situat pe fața de vest a acestuia (fig. 10, 1). În pronaos accesul se făcea, dinspre vest, printr-o intrare boltită sub formă de arc de cerc, peretele dinspre sud fiind însă prăbușit. În pronaos se poate intra și dinspre galeria-culoar care își are capătul de vest chiar în dreptul intrării în această încăpere (fig. 2, nivelul II ; fig. 3, A). Suprafața pronaosului este marcată, datorită lipsei pereților pe laturile de vest și parțial de nord, prin adîncirea ei în podeaua de rocă (fig. 3, A). Pronaosul are o lungime de circa 2,5 m. La vest de acesta, tot pe axul bisericuței, se află un spațiu de acces dinspre exterior sau poate chiar de la nivelul inferior al complexului. Această intrare este marcată către nord de o boltire în formă de arc frînt și are o lățime de circa 1 m depășind, spre interiorul masivului, lărgimea biseri-

cuței (fig. 2, nivel II, între încăperile A și E), împreunîndu-se cu capătul vestic al galeriei-culoar. Așa cum am amintit, pe același ax al bisericuței, către vest de spațiul de acces, se află o încăpere de mai mici dimensiuni, care are peretele sudic, deci cel dinspre exterior, prăbușit odată cu fațada terasei. Această încăpere are o absidă orientată spre vest (contraabsidă) puțin deviată spre nord față de axul bisericuței (fig. 2, nivel II, D, E). Contraabsida are spre sud-vest o firidă cu mai multe nișe pentru opaițe, forma ei fiind ceva mai neregulată, iar lățimea, măsurată pe deschidere, este de 1,20 m. Încăperea cu contraabsidă este situată în imediata vecinătate a mormintelor și servea, probabil, drept atrium sau în scopuri liturgice [3].

La nivelul inferior al complexului se observă conturul mai multor încăperi de dimensiuni diferite, nici una însă păstrată în întregime, datorită prăbușirii fațadei, fapt care nu permite formularea unor observații mai precise în legătură cu forma și funcționalitatea lor. Una dintre acestea, situată sub naosul și altarul bisericuței, prezintă o firidă de dimensiuni mai mari, orientată spre nord (fig. 2, nivelul I ; fig. 7, 2). Podeaua acestor încăperi de la nivelul inferior al complexului este constituită din straturi alternative de lut galben și pămînt negru. De la nivelul de călcare al parterului complexului, în dreptul camerei cu contraabsidă (E), adică în capătul de vest al rupturii fațadei, am sesizat existența unui zid executat din piatră nefasonată legată cu pămînt, zid în mare parte distrus și care probabil a avut rolul de consolidare sau de închidere a unei porțiuni prăbușite din fațada complexului (fig. 2, plan nivel I). Sîntem de părere că acest zid (de consolidare ?) este ulterior unei prime faze de funcționare a complexului. Tot ulterioară prăbușirii fațadei bisericuței este și singura inscripție descoperită pînă acum pe pereții complexului (fig. 5, 3 ; fig. 10, 2) Literele sînt trasate stîngaci datorită durității și asperităților rocii (calcar cochilifer) [4]. Sînt greu de precizat caracterul și limba inscripției. Pe celălalt mal (drept) al văii torentului de la baza terasei complexului, mal care nu este abrupt ci înclinat la 45° și acoperit cu o vegetație deasă, se observă, la nivelul de călcare actual de deasupra albiei torentului, existența, pe o lungime de circa 10 m, a unei asize de pietre mari, fasonate și legate cu pămînt (fig. 2, nivel I ; fig. 11, 1—2). Este posibil

[3] I. Barnea, DID III, p. 190—191, în legătură cu camera cu contraabsidă a bisericuței E 3 de la Basarabi-Murfatlar ; idem, *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 138.

[4] Deși am depus toate eforturile pentru depistarea unor inscripții sau reprezentări contemporane perioadei de funcționare a complexului rupestru, nu am constatat, cu excepția acestei inscripții (fig. 5, B ; fig. 10, 2), existența altor încercări similare. Toate inciziile și inscripțiile de pe pereții complexului sînt, în mod categoric, intervenții moderne. Nu este exclus ca, după prăbușirea fațadei, intrîndurile fostelor încăperi de la parter sau chiar și de la nivelul superior să fi fost folosite drept adăpost ocazional de către păstorii din zonă. Explicația inexistenței inscripțiilor sau reprezentărilor incizate constă, după părerea noastră, în faptul că, dată fiind duritatea și asperitatea rocii de calcar cochilifer în care au fost excavate încăperile monumentului, nu ne putem aștepta la situații de genul celor de la Basarabi-Murfatlar, unde pereții de cretă oferă cu totul alte posibilități.

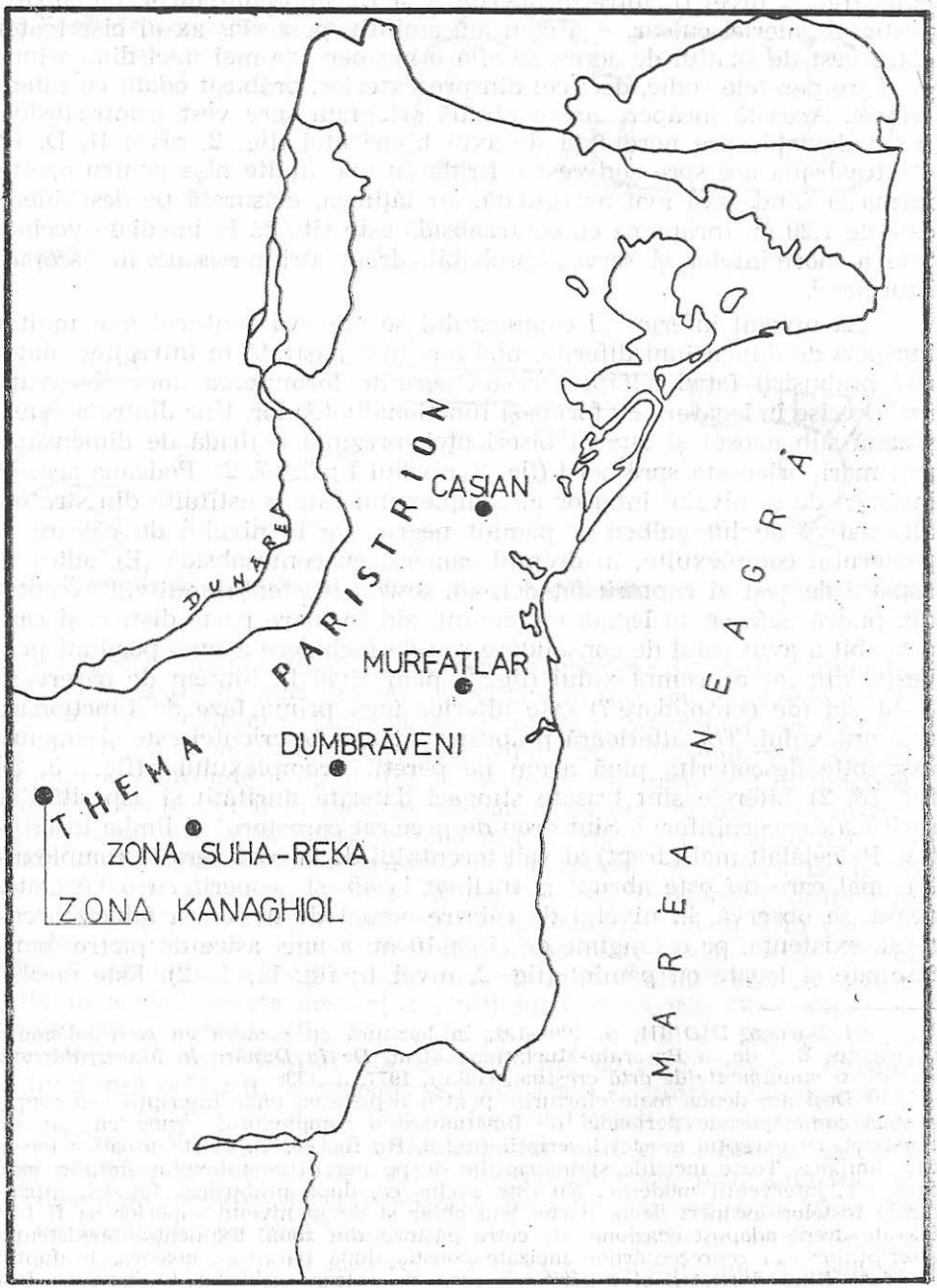

Fig. 4. Monumentele rupestre monahale din Dobrogea.

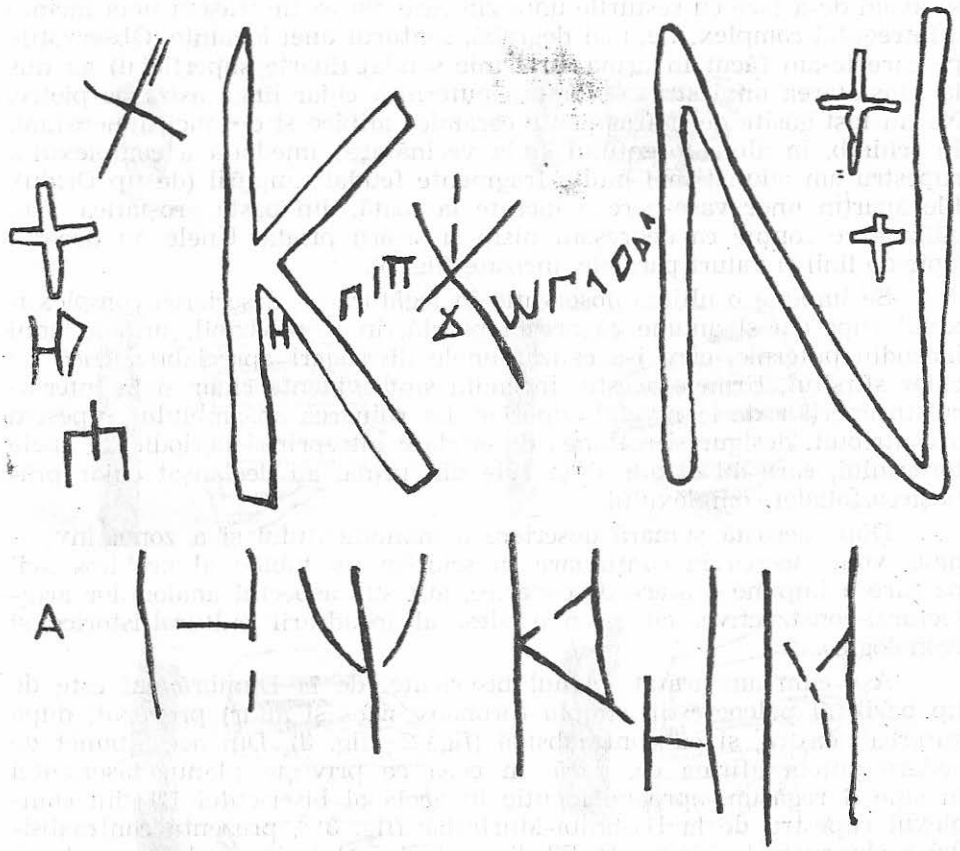

Fig. 5. A — Inscripții rupestre din peștera de la Casian ; B — inscripție rupestră din complexul de la Dumbrăveni.

să avem de-a face cu resturile unui zid care marca fie traseul unei incinte a întregului complex, fie, mai degrabă, conturul unei locuințe. Observațiile pe care le-am făcut în urma unui mic sondaj (foarte superficial) au dus la constatarea unui strat de arsură puternică chiar lîngă asiza de pietre. Nu au fost găsite decît fragmente ceramice atipice și de mici dimensiuni. În schimb, în albia torentului și în vecinătatea imediată a complexului rupestru am adunat mai multe fragmente feudal timpurii (de tip Dridu). Ele aparțin unor vase-borcan lucrate la roată, din pastă roșiatică sau gălbuie ce conține ca degresant nisip și scoică pisată. Unele au decorul tipic de linii și valuri paralele, incizate (fig. 6).

Se impune o ultimă observație în legătură cu descrierea complexuxului rupestru și anume că acesta poartă, în mod vizibil, urmele unui incendiu puternic, care i-a cauzat unele distrugeri apreciabile, dacă nu chiar sfîrșitul. Urmele acestui incendiu sînt evidente chiar și în interiorul încăperilor de la nivelul superior. La ruinarea ansamblului rupestru a contribuit, desigur și acțiunea de erodare întreprinsă periodic de apele torentului, care au slăbit, și în cele din urmă, au declanșat chiar prăbușirea fațadei complexului.

După această sumară descriere a monumentului și a zonei învecinate, vom încerca în continuare să schițăm un tablou al problematicii pe care o impune o atare descoperire, atît sub aspectul analogiilor arhitectural-constructive, cît și, mai ales, al încadrării cultural-istorice și cronologice.

Așa cum am arătat, planul bisericuței de la Dumbrăveni este de tip bazilical paleocreștin simplu (pronaos, naos și altar) prevăzut, după părerea noastră, și cu contraabsidă (fig. 2 ; fig. 3). Din acest punct de vedere putem afirma că, dacă, în ceea ce privește planul bisericuței în sine îl regăsim, aproape identic în acela al bisericuței B1 din complexul rupestru de la Basarabi-Murfatlar (fig. 3) [5], prezența contraabsidei o observăm la bisericuța E3 din cadrul aceluiași complex rupestru [6]. Nu ar fi deci exclus ca bisericuța din complexul de la Dumbrăveni să constituie o îmbinare de planuri, în funcție de necesitățile și posibilitățile constructive ale momentului. Oricum, este mai mult decît evidentă asemănarea celor două bisericuțe cu plan simplu, de la Basarabi (B1) și Dumbrăveni, ele fiind, de altfel, destul de apropiate și ca dimensiuni (fig. 3). Pe de altă parte, prezența, atît la Basarabi, cît și la Dumbrăveni, a unor lăcașe pentru morminte săpate în roca naturală, precum și a unor galerii ori culoare de acces sau refugiu, constituie

[5] Pentru complexul rupestru de la Basarabi-Murfatlar, vezi pe larg I. Barnea, DID, III, p. 180—233 și bibliografia aferentă ; idem, *Bisericuțele rupestre de la Murfatlar*, în *De la Dunăre la Mare...*, p. 134—140 ; idem, *Arta creștină în România*, II, București, 1981, p. 17—20, pl. 9—31 (cu comentariile lui P. Diaconu, Pontica, 14, 1981, p. 376—378) ; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani Occident. La începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 87—97 ; *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 120—127 ; P. Diaconu, în *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, 1989, p. 430—431 ; Em. Popescu, *Inscripțiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 202.

[6] I. Barnea, DID III, p. 190—191.

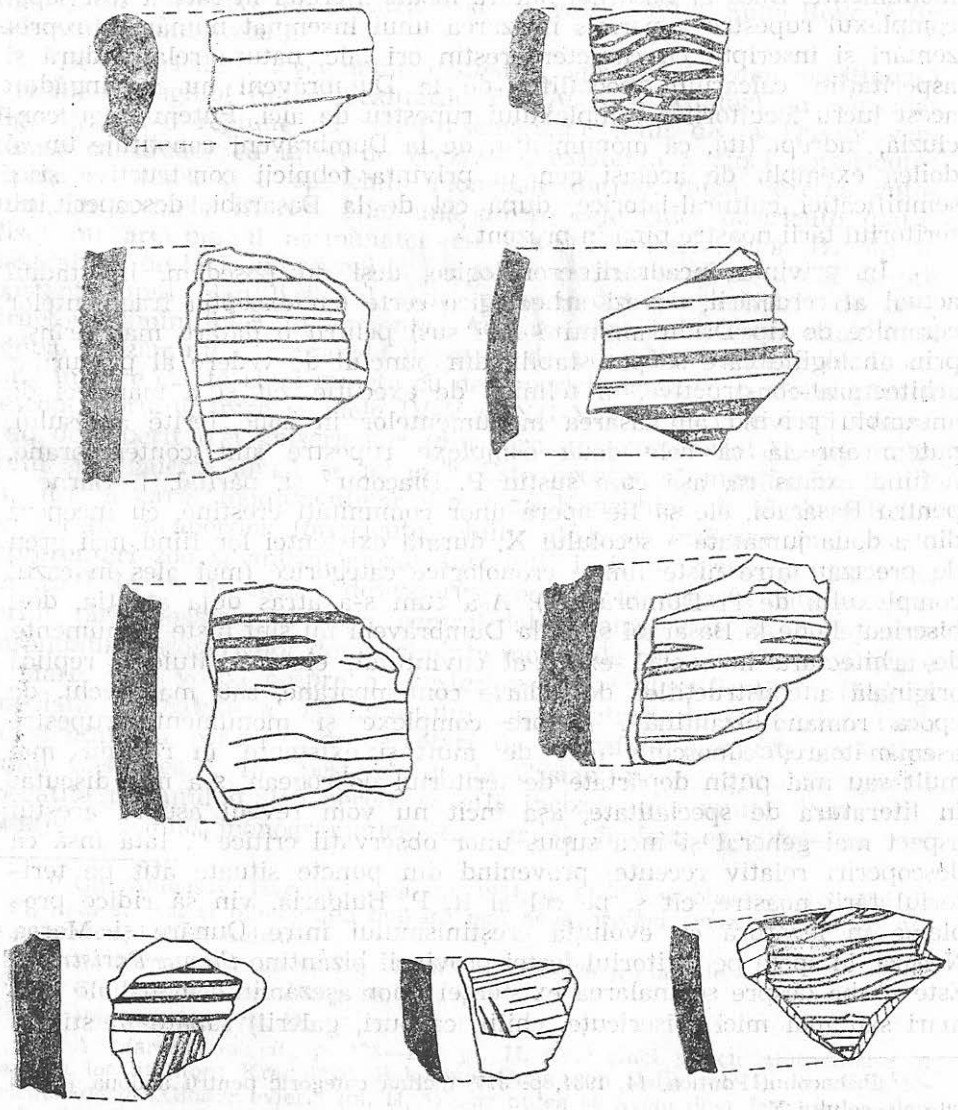

Fig. 6. Fragmente ceramice feudal timpurii descoperite în vecinătatea ansamblului rupestru de la Dumbrăveni.

încă un indiciu pentru similitudinea de loc întîmplătoare a celor două monumente. Dacă la Basarabi natura moale a cretei în care a fost săpat complexul rupestru a permis incizarea unui însemnat număr de reprezentări și inscripții cu caracter creștin ori laic, natura relativ dură și asperitățile calcarului cochilifer de la Dumbrăveni nu au îngăduit acest lucru locuitorilor complexului rupestru de aici. Putem trage concluzia, îndreptățită, că monumentul de la Dumbrăveni constituie un al doilea exemplu de același gen în privința tehnicii constructive și a semnificației cultural-istorice, după cel de la Basarabi, descoperit pe teritoriul țării noastre pînă în prezent.

În privința încadrării cronologice, deși nu posedăm, în stadiul actual al cercetării, dovezi arheologice certe (cu excepția fragmentelor ceramice de tip Dridu amintite mai sus) pentru o datare mai strînsă, prin analogiile care se pot stabili, din punctul de vedere al planurilor arhitectural-constructive, al tehnicii de execuție, cît și a manierei de ansamblu privind amplasarea monumentelor în zone ferite accesului, putem aprecia că cele două complexe rupestre sînt contemporane, nefiind exclus ca, așa cum susțin P. Diaconu [7] și, parțial, I. Barnea [8] pentru Basarabi, ele să fie opera unor comunități creștine, cu începere din a doua jumătate a secolului X, durata existenței lor fiind mai greu de precizat între niște limite cronologice categorice (mai ales în cazul complexului de la Dumbrăveni). Așa cum s-a atras deja atenția, deși bisericuțele de la Basarabi și de la Dumbrăveni nu sînt niște monumente de arhitectură în sensul exact al cuvîntului, ele constituie o replică originală a construcțiilor de zidărie contemporane, sau mai vechi, de epocă romano-bizantină [9]. Despre complexe și monumente rupestre asemănătoare, cunoscute mai de mult și existente în regiuni mai mult sau mai puțin depărtate de teritoriul dobrogean, s-a mai discutat în literatura de specialitate, așa încît nu vom reveni asupra acestui aspect mai general și încă supus unor observații critice [10]. Iată însă că descoperiri relativ recente, provenind din puncte situate atît pe teritoriul țării noastre, cît și pe cel al R. P. Bulgaria, vin să ridice probleme în legătură cu evoluția creștinismului între Dunăre și Marea Neagră, în speță pe teritoriul fostei provincii bizantine *thema Paristrion*. Este vorba despre semnalarea existenței unor așezăminte monahale mai mari sau mai mici (bisericuțe, chilii, cavouri, galerii) săpate în stîncă,

[7] P.Diaconu, Pontica, 14, 1981, p. 377, înclină categoric pentru a doua jumătate a secolului X.

[8] I. Barnea, *op. cit.*, p. 181, susține o datare la sfîrșitul secolului X și începutul secolului XI.

[9] *Ibidem*, p. 181 ; P. Diaconu, *Symposia Thracologica*, 7, p. 430.

[10] Pentru analogiile care se pot stabili mai ales în privința monumentului de la Basarabi-Murfatlar ,se va vedea pe larg : I. Barnea, *op. cit.*, p. 180—233 și bibliografia ; R. Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident...*, p. 87—92 și 95—97 ; G. de Jerphanion, BCMI, 27, 1934, p. 145—184.

în regiunea sudică a Dobrogei, pe actualul teritoriul al R. P. Bulgaria (fig. 4), în apropiere de Silistra [11] și pe valea rîului Suha-Reko [12] (la sud-est de Dumbrăveni).

Descoperirile din vecinătatea Silistrei, aproape de zona mlăștinoasă a rîului Kanaghiol (între localitățile Țar Asen și Alfatar) au semnalat (fig. 4), într-o regiune cu relief asemănător celui de la Dumbrăveni (terase calcaroase cu urme de eroziune), existența a cinci „bisericuțe" săpate în stîncă și a opt chilii monahale datînd, după părerea autorului, în secolele IX-X[13]. Nici una dintre cele cinci bisericuțe (paraclise) nu are planul asemănător cu acela al bisericuțelor B1 de la Basarabi și de la Dumbrăveni [14]. De asemenea, nu se poate vorbi despre existența unui plan bazilical tipic, preconceput sau urmărit de constructorii amintitelor monumente. Aceeași observație este valabilă și pentru așezămintele monahale rupestre de pe valea rîului Suha-Reka, zonă în care există cinci puncte cu descoperiri, databile, conform părerii descoperitorului, între secolele IV-V și XII-XIV [15]. În cele cinci puncte s-au descoperit trei „bisericuțe" (din care una cemeterială), mai multe chilii și o galerie lungă de 52 m [16]. Este necesar să menționăm faptul că, atît în cazul monumentelor din zona Kanaghiol cît și Suha-Reka, pe pereții încăperilor (bisericuțe, chilii, etc.), se întîlnesc mai multe reprezentări zoo și antropomorfe, inscripții incizate, cruci, pentagrame, țintare [17]. În sfîrșit, încă o descoperire recentă, de această dată pe teritoriul țării noastre, în zona central-dobrogeană, vine să completeze ansamblul descoperirilor de așezăminte monahale rupestre dintre Dunăre și Mare. Este vorba despre o „peșteră-refugiu" identificată în 1984 în imediata vecinătate a așa-numitului „amfiteatru" de la Casian (jud. Constanța), cu ocazia unor cercetări de suprafață efectuate pe valea rîului Casimcea [18]. În „peștera" de la Casian, pe o suprafață special pregătită pe unul dintre pereți, se află incizate mai multe litere, cruciulițe și semne monogramatice, ce par să fi fost executate în trei

[11] Gh. Atanasov, Izvestia-Varna, 20, 1984, p. 91—98 și planșele. Tot aici, la p. 91, nota 1, vezi și bibliografia bulgară mai nouă privind „mănăstirile" rupestre de pe teritoriul R. P. Bulgaria.

[12] A. Margos, Izvestia-Varna, 19, 1985, p. 125—129 și planșele.

[13] Gh. Atanasov, *op. cit.*, p. 98.

[14] *Ibidem*, pl. I—III, IX.

[15] A. Margos, *op. cit.*, p. 128—129, pl. II. Cele cinci puncte sînt situate în regiunea localităților : Kragulevo, Bakalovo, Onogur și Balik (pl. I). În cazul bisericuței de la „Ghiaur evleri" (pl. II, 1) s-ar putea să avem de-a face cu un plan de bazilică trinavată (?),deși din desen nu rezultă cu claritate acest lucru. În apropierea complexului s-au găsit fragmente ceramice din secolele X—XI.

[16] *Ibidem*, p. 129 ; în cazul punctului nr. 4, denumit „Asar evleri", autorul înclină să creadă că respectivul complex monahal ar fi existat chiar din secolele IV—V.

[17] Vezi notele 11 și 12.

[18] E. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 19, 1986, p. 244—245, fig. 3, 4 și hărțile 2 și 6. Tot aici vezi și întreaga bibliografie arheologică a zonei.

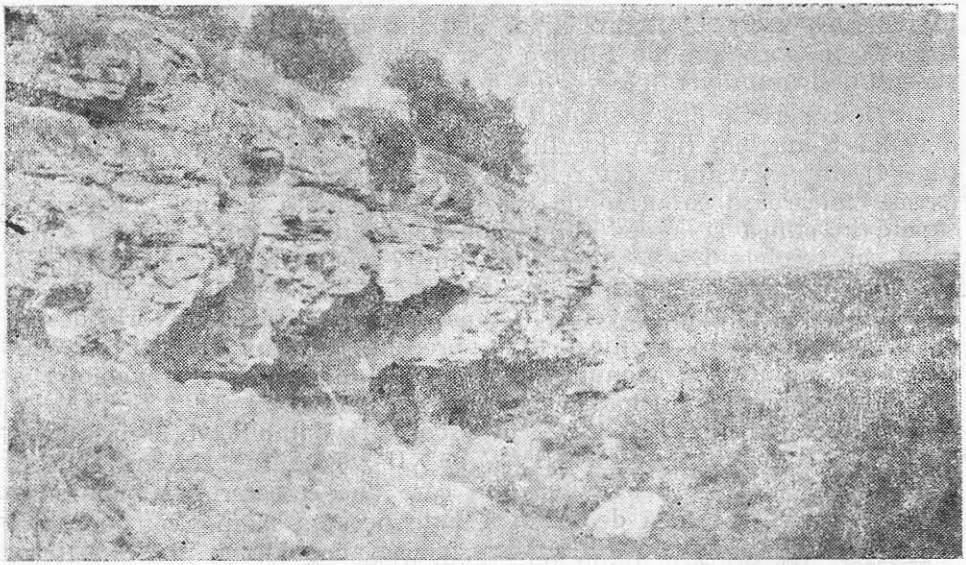

1

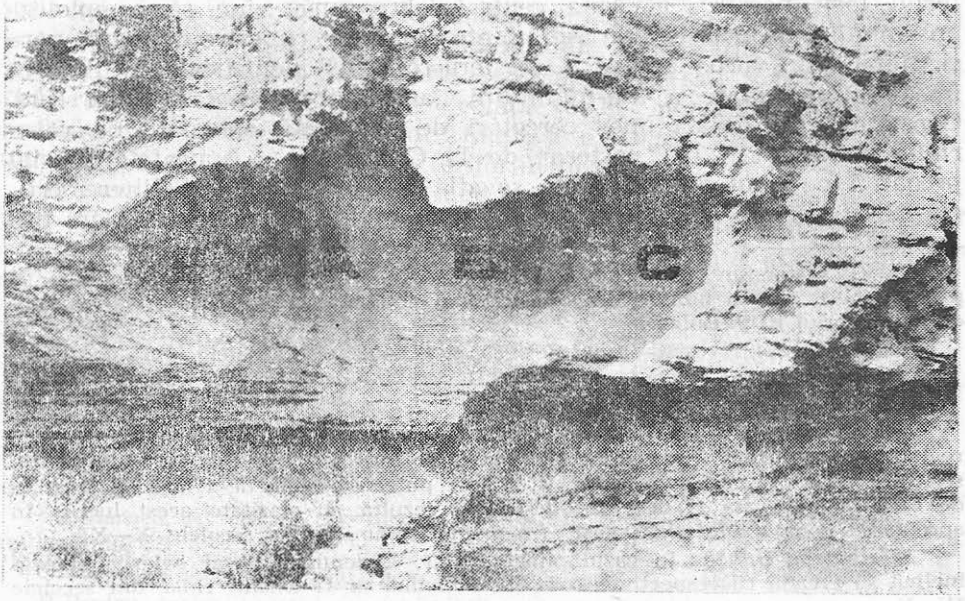

2

Fig. 7. 1 — Vedere generală dinspre sud-vest a zonei complexului rupestru; 2 — fațada complexului cu încăperile A, B, C, E ale bisericuței de la nivelul superior.

1

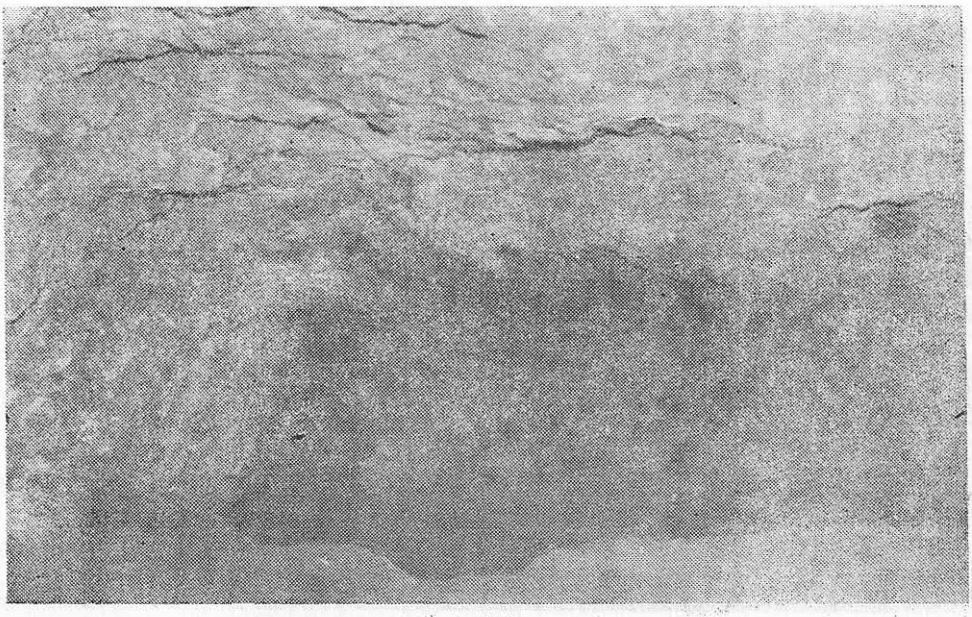

2

Fig. 8. 1 — Intrarea în firida-cavou cu cele trei morminte și galeria-culoar; 2 — lăcașul mormîntului nr. 1.

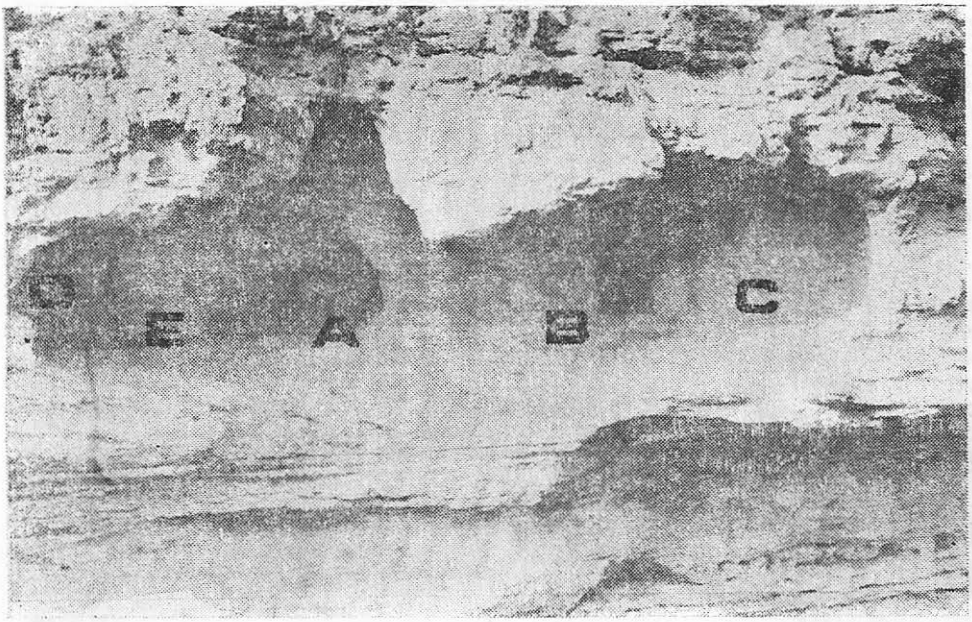

1

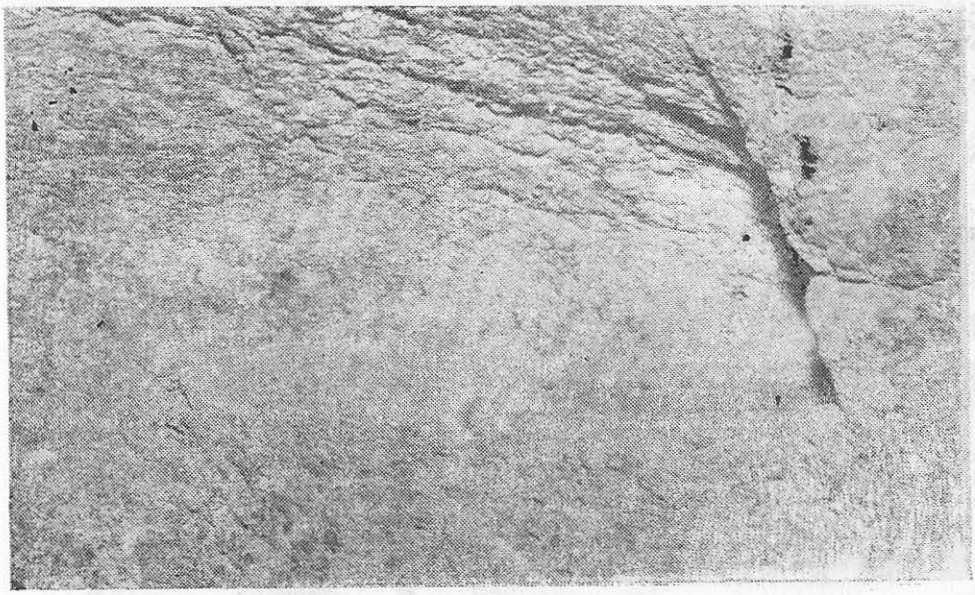

2

Fig. 9. 1 — Imaginea bisericuței (A = pronaos; B = naos; C = altar; D și E = camera cu contraabsidă); 2 — nișă pentru opaiț de la un mormînt.

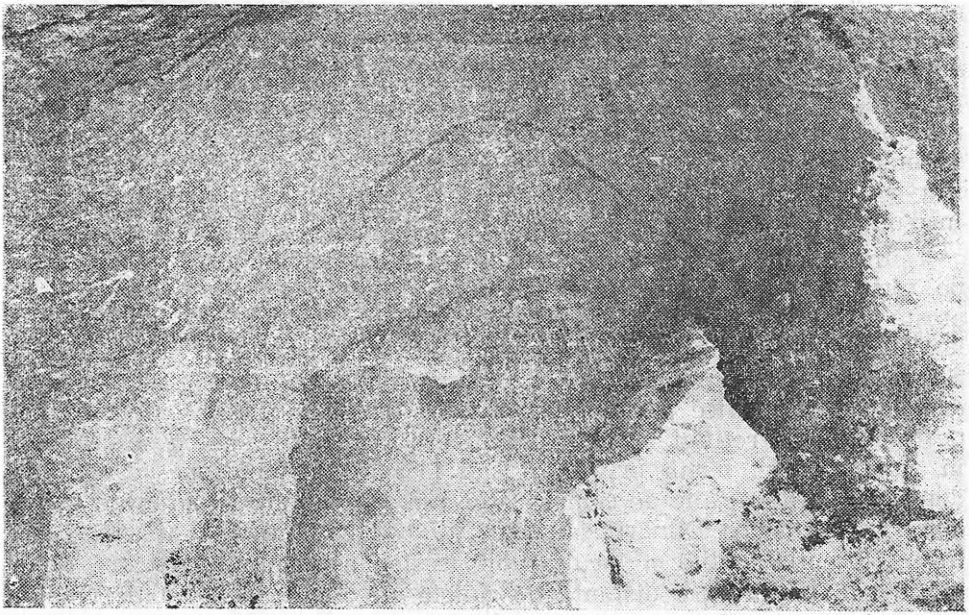

1

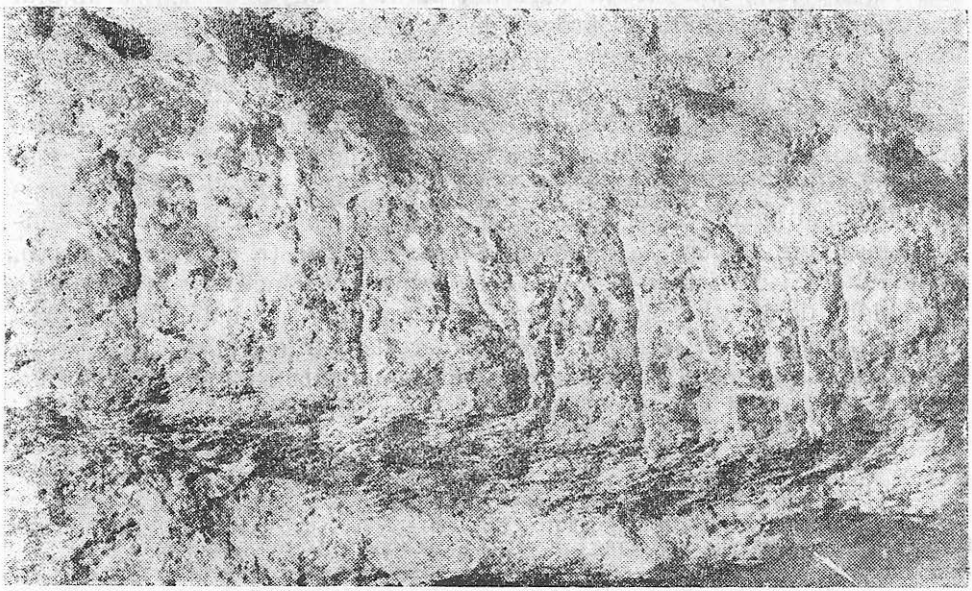

2

Fig. 10. 1 — Imagine dinspre vest, pe axul bisericuței, cu intrările : pronaos-naos și naos-altar ; 2 — inscripția incizată în spărtura podelei camerei E.

etape (fig. 5, A). În apropierea peșterei s-au descoperit mai multe fragmente ceramice de epocă romană și medievală [19]. Autorii încadrează descoperirile de aici (inclusiv inscripțiile) într-un orizont cultural aparținînd secolului X[20]. Se pare că în acest caz este vorba de un loc de refugiu temporar sau chiar o chilie monahală, după cum sugerează semnele incizate. Subliniem că și „peștera" de la Casian este situată într-o zonă cu relief carstic și destul de ferită de privirile neavizate, într-un punct destul de greu accesibil.

În concluzie, în stadiul actual al descoperirilor publicate, există pe teritoriul dobrogean cel puțin cinci micro-zone cu descoperiri ce atestă prezența unor așezăminte monahale rupestre care, de la nord la sud, sînt: Casian Basarabi-Murfatlar, Dumbrăveni, Kanaghiol și Suha-Reka (ultimile două în R. P. Bulgaria). Din punct de vedere al dispoziției geografice a punctelor unde s-au descoperit așezăminte rupestre, este de reținut faptul, semnificativ, că toate acestea se situează în zone retrase, ferite privirilor, sau la oarecare înălțime, oricum la depărtare față de căile de comunicație mai frecventate în anumite epoci, cum au fost valea Dunării sau litoralul pontic. Acest lucru sugerează, firesc, intenția vădită a locuitorilor acestor așezăminte rupestre de a se retrage la oarecare distanță de zonele cu o populație relativ numeroasă, într-un relief sălbatic ce se preta, prin natura rocilor care îl compun (îndeosebi calcare), unor activități constructive specifice. Toate cele cinci puncte sînt situate oarecum paralel față de traseul drumului ce străbătea în vechime Dobrogea de la sud către nord [21].

Este foarte plauzibil ca unele dintre așezămintele monahale descrise mai sus să fie opera unor comunități creștine preexistente secolelor X-XI, poate chiar din epoca bizantină timpurie, ele fiind refolosite în secolele amintite și chiar ulterior [22]. Altele, cum pare a fi cazul complexului de la Dumbrăveni și poate și a celui de la Basarabi-Murfatlar, au avut o perioadă de existență relativ scurtă, restrîngîndu-se, așa cum se pare, la cele două secole amintite (X și XI) [23]. Oricum, există indicii că majoritatea acestor centre au activat în perioada reinstalării dominației bizantine în Dobrogea după anul 971 [24]. Așa cum s-a mai remarcat, în secolele X-XII, chiar și înainte de anul 971, avem de-a face în Dobrogea cu un fenomen de „monahism popular bizantino-balcanic" [25] avînd, în a doua jumătate a secolului X, la Basarabi-

[19] *Ibidem*, p. 244.

[20] *Ibidem*, p. 245, nota 8.

[21] Pentru situația Dobrogei între anii 681—1186, vezi discuțiile și bibliografia la I. Barnea, *op. cit.*, p. 7—162.

[22] Vezi notele 15 și 16.

[23] Vezi notele 7 și 8.

[24] Vezi nota 21.

[25] P. Diaconu, Pontica, 14, 1981, p. 377; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 85 și 97.

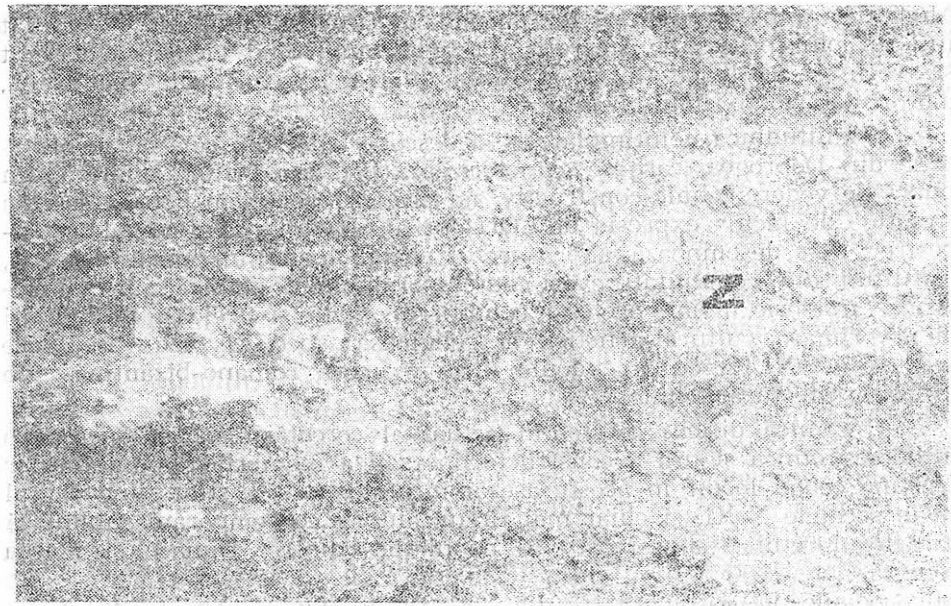

1

2

Fig. 11. 1—2 — Porțiune din zidul de piatră fasonată (Z) de pe malul drept al torentului.

Murfatlar, după părerea lui P. Diaconu, un „caracter inițiatic“ [26] și aflat încă în plin proces de sincretism religios, înglobînd elemente de cult străvechi și altele ce țin de credința dualistă de influență pauliciană, alături de ortodoxismul bizantin [27].

Similitudinea neîntîmplătoare a descoperirilor din cele cinci microzone din Dobrogea, care se caracterizează printr-o viziune unitară din punct de vedere tehnic-constructiv, ne face să propunem pentru această situație „de facto“ expresia de „Orizont al așezămintelor monahale rupestre“, care desemnează, sub aspectul terminologiei, un mediu omogen, constituit din comunități cvasi-contemporane mai ample sau mai restrînse numeric, avînd aceleași condiții de viață și aceleași posibilități de exprimare cultural-artistică și religioasă specifice, cu precădere secolelor X-XI, și cu ascendențe încă în epoca romano-bizantină (sub aspect arhitectural-tehnic) [28].

Este încă dificil, în stadiul actual al cercetării, să se opereze o încadrare etnică sigură a constructorilor sau a membrilor comunităților creștine ce au locuit în aceste așezăminte rupestre [29], știut fiind faptul că în secolele X-XI, și chiar mai tîrziu, autorii contemporani subliniază caracterul etnic „amestecat“ al populației dintre Dunăre și Marea Neagră [30].

O altă observație pe care ne-o îngăduim este aceea asupra relației ce se poate stabili, în momentul de față, ca urmarea extinderii cunoștințelor noastre cu noile descoperiri menționate mai sus, între complexul rupstru de la Basarabi-Murfatlar și momentul construcției valului de piatră ce străbate Dobrogea de la Cernavodă la Constanța [31]. Fără a avea intenția de a aborda problema, atît de controversată, a datării absolute a valului de piatră, ne limităm la a ne exprima îndoiala că bisericuțele de la Basarabi au fost construite și au funcționat numai cu prilejul activității de ridicare a valului de piatră prin exploatarea carierei de lîngă complexul rupestru [32]. Este foarte posibil ca ansamblul de la Basarabi să fi fost realizat, sub aspect constructiv, într-o vreme cu puțin anterioară ridicării valului de piatră, ceea ce nu exclude, desigur, și o perioadă de contemporaneitate între cele două

[26] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 377.

[27] G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, New Brunswick — New Jersey, 1957, p. 238, R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 88, 95 și notele 142, 143.

[28] I. Barnea, *op. cit.*, p. 228, subliniază unele elemente de tradiție paleocreștină existente în planul bisericuțelor de la Basarabi-Murfatlar. Același lucru și la P. Diaconu, *Symposia Thracologica*, 7, p. 430.

[29] Astfel de încercări nu au lipsit în literatura de specialitate română sau străină. Pentru problematică și bibliografie, vezi I. Barnea, *op. cit.*, p. 231—232 și, mai nou, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 431.

[30] I. Barnea, *op. cit.*, p. 137—138 ; idem, *Arta creștină...*, II, p. 19 ; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 202 și bibliografia din note.

[31] Pentru problematica valului de piatră vezi I. Barnea, DID III, p. 100—114 și bibliografia.

[32] Cum consideră I. Barnea, *op. cit.*, p. 113—114, 223—225 ; idem, în *De la Dunăre la Mare...*, p. 140 ; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 202.

monumente, dacă nu cumva, în momentul construirii valului, complexul rupestru era dezafectat, încăperile sale, cîte vor mai fi fost utilizabile, adăpostind, pentru o vreme, pe constructorii valului. Așa s-ar explica și apariția pe pereții bisericuțelor a unor semne și inscripții care în mod normal nu și-ar găsi locul în niște lăcașe de oficiere a cultului creștin. Pe de altă parte, existența a încă patru puncte cu descoperiri asemănătoare celei de la Basarabi (deși nu de aceeași amploare), ne sugerează prezența în spațiul central și sud-dobrogean a unui sistem zonal de comunități monahale a cărui fundamentare, sub aspectul semnificației istorice, ca și structura sa organizatorică, ne scapă deocamdată. De notat că descoperirea de la Casian, deși mai redusă ca importanță, se situează la nord de linia valurilor ce traversează Dobrogea. În aceste condiții, construirea și funcționarea monumentelor rupestre din cele cinci puncte menționate (fig. 4), nu trebuie condiționată neapărat de construirea sau existența valului de piatră, așezămintele rupestre putînd foarte bine fi, așa cum arătam mai sus, anterioare acestuia, iar, după o vreme, contemporane cu el. Nu se poate afirma, în momentul de față, că totalitatea acestor comunități monahale, în general reduse ca număr de membri, s-ar fi aflat permanent sau în mod expres sub oblăduirea vreunei autorități politice și religioase din zonă, de vreme ce ne lipsesc elemente certe de atribuire etnică, sau în măsură să ne înfățișeze organizarea ierarhică și orientarea lor în funcție de situațiile politico-militare și cultural-religioase de la sfîrșitul mileniului trecut și începutul actualului mileniu.

Deși unele dintre aceste lăcașuri monahale își pot avea originea încă în epoca bizantină timpurie [33], se pare că perioada lor de maximă activitate o putem plasa în secolele X-XI și mai ales după înființarea, în anul 971, a themei bizantine ce ulterior va purta numele de *Paristrion* [34]. Nu putem exclude posibilitatea ca, tot acum, aceste comunități călugărești din Dobrogea să fi intrat, într-un fel sau altul, în atenția forurilor religioase de la Constantinopol, mai ales că, pentru o vreme, există o oarecare stabilitate politică la Dunărea de Jos, generată de prezența efectivă aici a autorităților militare, politice și administrative de la Constantinopol, fără însă a uita dereglările produse de invaziile pecenege sau cumane [35].

În concluzie, fără a avea pretenția că am epuizat multitudinea de probleme și aspecte ce le presupune o abordare a realităților istorice, pe care o reprezintă așezămintele monahale rupestre din Dobrogea secolelor X-XI, ni se pare utilă această repunere de probleme, ca ur-

[33] Vezi notele 12, 13, 16 și fig. 5, A (semne și inscripții de la Casian), unde, în centrul imaginii, apare schițat monogramul lui Christos.

[34] Pentru această problemă vezi pe scurt I. Barnea, DID III, p. 75—76 și bibliografia de la note.

[35] I. Barnea, *op. cit.*, p. 71—162.

mare firească a sporirii numărului descoperirilor de acest fel. Totodată, propunînd folosirea expresiei „Orizont al așezămintelor monahale rupestre", considerăm că ea reprezintă un punct de vedere circumscris unei realități arheologice care nu poate fi ignorată pentru istoria dobrogeană a secolelor X-XI.

EIN UNVERÖFFENTLICHTES DENKMAL. DER HÖHLENKOMPLEX VON DUMBRAVENI (KREIS KONSTANZA)

Zusammenfassung

COSTEL CHIRIAC

Der Varfasser behandelt einen denkmalartigen komplex von in Stein ausgehöhlten Kammern, der im Süden des Kreises Konstanza, in Dumbrăveni entdeckt wurde und der von den Regeln christlicher Baukunst angeregt ist. Es handelt sich um eins kleine Kirche mit basilikalem einfachem Plan (Pronaos, Naos und Altar), die mit einem Raum mit Gegenapsis, mit einer Grabkammernische, in der die Aushöhlungen dreier in Stein gegrabener Gräber vorhanden sind und mit einem 35 m langen Galerie-Gang versehen ist. Die kleine Kirche ist ungefähr 7 m lang, 2 m breit und 2,10 m hoch. Sie befindet sich mitsamt den Gräbern und dem Galerie-Gang auf dem oberen Niveau (Etage) des Komplexes. Auf dem unteren Niveau (Erdgeschoss) befanden sich mehrere Räume, die durch Abstürzen der Terassenfront, in die der Komplex gegraben war, zerstört wurden. Das Denkmal hat in dem in Basarabi-Murfatlar aufgefundenen Höhlenkirchenkomplexes aus den Jh. 10—11 Analogien. Es wurde eine einzige Inschrift aufgefunden, die aber später als die Wirkungsperiode des klösterlichen Komplexes ist.

Der Verfasser bespricht weiterhin die Anwesenheit auf dem Gebiet der Dobrudscha von nicht weniger als fünf Orten mit Funden diesartiger, mehr oder weniger wichtigen Denkmäler. Von diesen befinden sich drei auf rumänischem Boden : Basarabi-Murfatlar, Dumbrăveni und Casian und zwei in Bulgarien im Gebiet Kanaghiol und Suka-Reka (neben Silistra und südwestlich von Dumbrăveni). Als Höhepunkt der Entwicklungsperiode dieser Höhlendekmäler werden die Jh. 10—11 vorgeschlagen, obwohl einige wahrscheinlich schon in den Jh. 12—14 weiterbestanden. Diese Denkmäler gehören zu christlichen Gemeinden mit klösterlichem Charakter und werden der umfassenderen, dem byzantinisch-balkanischen Raum eigenen Erscheinung zugeordnet. Der Verfasser schlägt die Benützung der Bezeichnung „Horizont der klösterlichen Höhlensiedlunger" vor, die das Dasein dieser Mönchsgemeinden nennen soll.

Diese Bezeichnung stützt sich auf die den fünf Orten mit Funden gemeinsamen Elemente, wie folgt : Bautechnik, Anordnung der Denkmäler in geschützten Umgebungen, eine Vorliebe für verschiedene Symbole, Darstellungen und Ausdrücke mit religiösem Charakter, die auf die Wände der Denkmäler eingeritzt wurden. Es scheint ein spezifisch klösterliches Organisierungssystem des Dobrudschagebietes gewesen zu sein, das auch nach der byzantinischen Wiedereroberung im Jahre 971 im Gebiet der Provinz Paristrion weiterbestand.

Liste der Abbildungen

Abb. 1. Karte des Gebietes Dumbräveni, in dem des klösterliche Denkmal geortet ist.
Abb. 2. Grundrisse des Erdgeschosses und des oberen Niveaus.
Abb. 3. Grundrisse der Kirche 8 1 von Basarabi-Murfatlar und derjenigen von Dumbräveni.
Abb. 4. Anordnung der klösterlichen Höhlendenkmäler auf der Karte der Dobrudscha.
Abb. 5. A. Wandinschrift von Casian (Kreis Konstanza). B. Wandinschrift von Dumbräveni.
Abb. 6. Neben dem Komplex von Dumbräveni aufgefundene Keramikscherben.
Abb. 7. 1—2. Ansicht der Terasse in die der Höhlenkomplex gegraben wurde. A, B, C und E sind die Räume der kleinen Kirsche.
Abb. 8. 1. Eingang zum Grabgewölbe der drei in Stein gehauenen Gräber. 2. Grab Nr. 1.
Abb. 9. 1. Die Räume der Kirche (A = Pronaos, B = Naos, C = Altar, D unde E = Raum mit Gegenapsis).
2. Platz für ein Öllämpchen (Nachtlampe) bei einem der Gräber.
Abb. 10. 1. Ansicht von Westen entlang der Kirchenachse. Es können die nachfolgenden Eingänge in die Räume beobachtet werden.
2. Nach der teilweisen Zerstörung des Denkmals eingeritzte Inschrift.
Abb. 11. 1—2. Spuren einer Mauer in der Nähe des Höhlendenkmals.

DIN TOPONIMIA MEDIEVALĂ PONTO-DUNĂREANĂ

II. GROSSETO, BANBOLA, ZANAVARDA *

SILVIA BARASCHI

Hărțile medievale, ca și unele portulane, înregistrează la nord de orașul portuar Constanța (Costanza) cîteva toponime și hidronime care nu au fost pînă azi identificate (sau localizate) astfel încît să putem considera discuțiile încheiate. În rîndurile ce urmează ne propunem să încercăm a lămuri trei dintre acestea, care, după părerea noastră, sînt într-o relație topografică ce nu numai că justifică dar chiar și impune prezentarea lor într-un ansamblu : *Grosseto=Grosea, Banbola* și *Zanavarda* [1] (fig. 1).

Grosseto=Grosea (Grossida, Groxia, Glossida).

Cel mai vechi izvor cartografic conținînd date referitoare la țărmul vest-pontic este portulanul italian (cunoscut sub numele editorului său, B. Motzo) care datează de la sfîrșitul secolului al XIII-lea (1296) [2]. Acesta înregistrează numele *Grosseto* despre care aflăm că este prima gură a Vicinei *(la prima foce de Vecina)* [3]. În hărțile nautice de la

---

* Prima parte din această lucrare (Proslavița) este publicată în Peuce, 10, 1988, Tulcea. Textul de față (fără unele completări) face parte din comunicarea „Contribuții la topografia medievală ponto-dunăreană" susținută la Institutul de studii sud-est europene în cadrul Societății Române de Studii Bizantine, la 20 mai 1987.

[1] Am adoptat pentru titlu cea mai veche formă cunoscută (de noi) a toponimelor și hidronimelor. În cazul Grosseto (care apare numai în portulanul Motzo) vom folosi în text forma din cele mai vechi hărți Vesconte (1311, 1313) — *Grosea.*

[2] B. Motzo, Annali della facolta de lettere e filosofia della Università di Cagliari, VIII, 1947 ; Elisaveta Todorova, *More about Vicina and the Black Sea Coast*, EB, 2, 1978, Sofia, p. 126—128 (partea privind țărmul apusean al Mării Negre) ; Bojidar Dimitrov, Arheologija-Sofia, 21, 1979, 1, p. 21—23 (textul privind coasta pontică). Pentru datarea portulanului (textul cunoscut de noi a fost doar *copiat* la 1296 și a hărții pisane), vezi Michel Mollat de Jurdin, Monique de la Roncière, *Les Portulans. Cartes marines du XIIIe au XVIIe siècle*, 1984, Fribourg, p. 16.

[3] Elisaveta Todorova, *op. cit.*, p. 126 ; Bojidar Dimitrov, *op. cit.*, p. 22.

începutul secolului al XIV-lea (Petrus Vesconte, Sanudo, Carignano, Dalorto, Perrinus Vesconte, Dulcert, harta de la Zagreb, etc.) toponimul este ortografiat *Grosea, Grossea, Grossida, Crossida, Groxia*[4]. Surselc mai tîrzii înregistrează și alte variante grafice ale numelui respectiv[5].

În portulanele grecești cunoscute de noi[6] (care sînt de fapt, copii sau adaptări tîrzii ale unor lucrări italienești din secolul al XV-lea și poate chiar din al XIV-lea)[7], toponimul apare sub forma *Grosea* (portulanul de la Veneția) și *Glossida* (portulanul de la Leyda)[8].

Printre cei dintîi care s-au oprit asupra numelui respectiv a fost Xavier Hommaire de Hell care omologa Grosea cu Karakerman (= „nero castello") și Cornelio Desimoni care încerca (1867, 1869) să găsească o legătură între Groxea și grecescul „Krossai" = fortificație, idee care-l va preocupa și pe K. Kretschmer (1909)[9]. Nicolae Grămadă

---

[4] Bojidar Dimitrov, *Bălgaria v srednovekovnata morska kartografia, XIV—XVII vek*, Sofia, 1984, pl. 2 (Vesconte, 1311) ; pl. 1 (Vesconte, 1313) ; pl. 3 (Vesconte, 1318) ; pl. 4 (Vesconte, 1320) ; pl. 5 (Marino Sanudo, 1321) ; pl. 7 (Dalorto, 1325), mai departe *Dimitrov ;* A. E. Nordenskiöld, *Periplus. An Essay of the Early History of Charts and Sailing Directions*, Stockholm, 1897, reprinted B. Franklin, New York, 1962, pl. 5 (Vesconte, 1311) ; pl. 7 (Vesconte, 1318) ; fig. 13 (Sanudo, 1320) ; pl. 7/1 (Perrinus Vesconte, 1327) ; pl. 9 (Dulcert, 1339), mai departe Nordenskiold ; K. Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters. Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik*, Hildesheim, 1962, reeditare, p. 109 (Carignano, primul sfert al secolului XIV) ; p. 116—117 (Perrinus Vesconte, 1321, 1327 ; Dalorto, 1325 sau 1330) ; p. 118 (Dulcert, 1339), mai departe *Kretschmer ;* Nicolae Grămadă, Ephemeris daeoromana, IV, 1930, p. 223 (Carignano) ; p. 220 (Vesconte, 1311, 1313, 1318, 1320) mai departe *Grămadă ;* Marin Popescu Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, București, 1938, I, p. 72 (Carignano) ; II, pl. 27 (Dulcert), mai departe *Spineni ;* A. Djurova, B. Dimitrov, *Slavianski răkopisi, dokumenti i karti za bălgarskata istorija ot Vatikanskata Apostoliceska biblioteka i Sekretnija arhiv na Vaticana (IX—XVII v.)*, Sofia, 1978, nr. 21. (Vesconte, 1320—1321) ; nr. 22 (Sanudo, 1321), mai departe *Vatican ;* L. Bendeffy, în Studia Archaeologica, VI, Budapesta, 1977, p. 266, fig. 2 (harta de la Zagreb, 1320—1330 ?).

[5] *Groxeo* (atlasul catalan, 1384, *Nordenskiöld*, pl. 16) ; *croxea* (harta maritimă venețiană, mijlocul secolului XV, *Vatican*, nr. 25) ; *grocea* (Iehuda Ben Zara, 1497, *Vatican*, nr. 28) ; *tlocea* (Diego Ribera, 1529, V. Eskenasy, Rev. Ist., 33, 1980, 4, p. 764) ; *gloseo* (atlas anonim, Juan Martinez ? *Vatican*, nr. 38 ; *grosebia* (Jacobus de Maiolo sau Giacomo Maggiolo, 1561, Elisaveta Todorova, *Medieval genoese nautical cartography on the west Black Sea Coast*, E.B., 2, 1981, Sofia, p. 126).

[6] Sînt cunoscute azi și alte portulane la care nu am avut acces direct : portulanul francez (1499, coasta vestică a Mării Negre pînă la Caliacra), portulanul cosmografiei italiene (1550), portulanul de la Madrid (1605—1634), portulanul Monno (1633), portulanul francez (1669). Vezi Elisaveta Todorova, Izvestija-Varna, 21, 1985, p. 27—28 ; idem, *Au sujet de la géographie historique du delta danubien*, EB, 1, 1986, p. 57—67.

[7] P. S. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 301, idem, RER, 13—14, 1974, p. 123—124 ; E. Lozovan, RIO 13, 1961, 3, p. 190, n. 17 ; Bojidar Dimitrov, *Arheologija Sofia, 21, 1979, 1*, pl. 23, 28.

[8] P. S. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4 (un fragment din portulan la p. 296—297) ; idem, RER, 13—14, 1974, Paris, fragmente din textul portulanului la p. 121—134 ; *Călători străini despre țările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 16.

[9] Cornelio Desimoni, L. T. Belgrano, *Atlante idrografico del Medio Evo posseduto dal Prof. Tammar Luxoro*, ASLSP, V, fasc. 1, Genova, 1867, p. 123, n. 1 ; Cornelio Desimoni, *Nuovi studi sull'atlante Luxoro*, ASLSP, V, fasc. 2, Genova, 1969, p. 246 ; *Kretschmer*, p. 642.

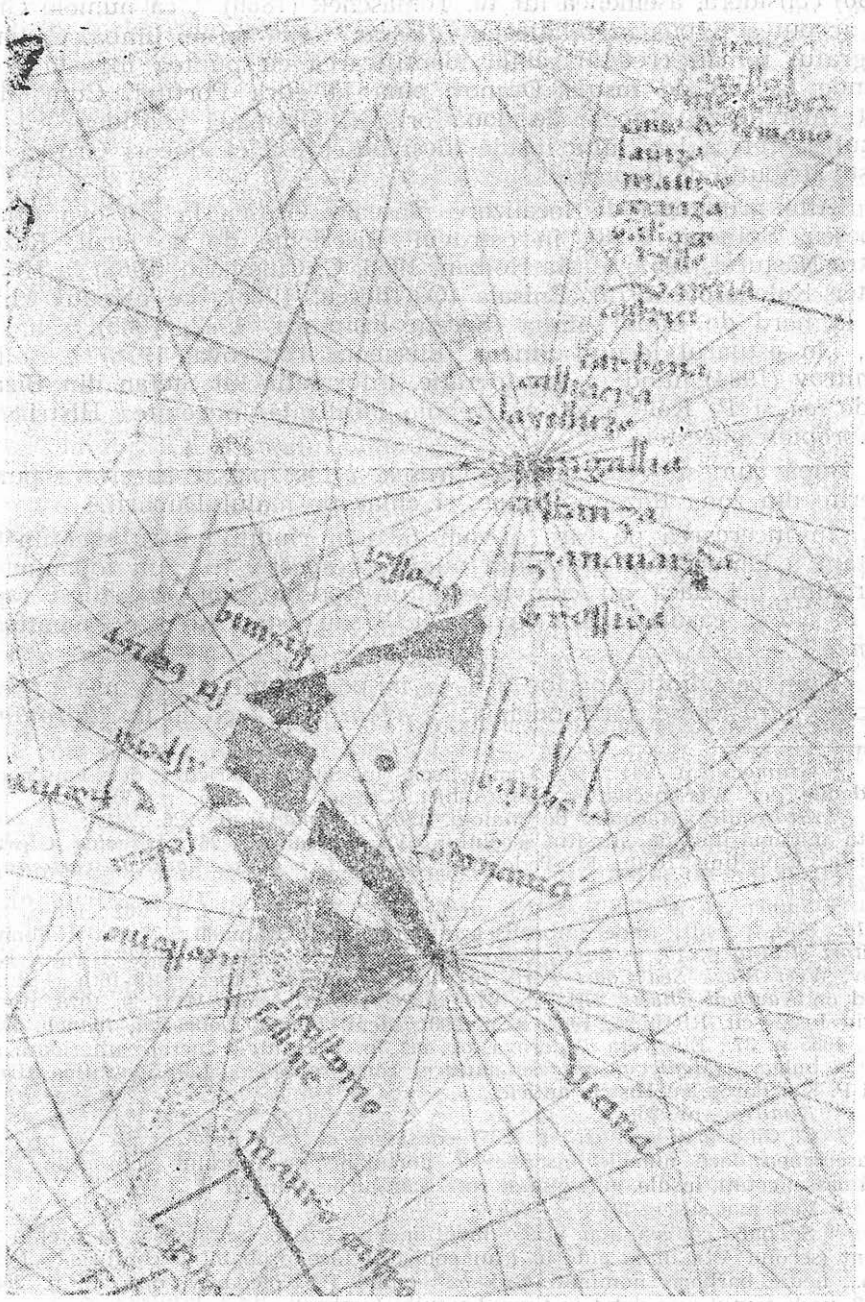

Fig. 1. Harta Mării Negre din atlasul lui Petrus Vesconte, 1320 (detaliu, coasta pontică).

(1930) considera, asemenea lui W. Tomaschek (1886) [10], că numele Grossea ar putea fi pus în relație cu „glossa" (γκοττα) = limbă. Ca atare geograful român crede posibilă identificarea cu puntea îngustă ce se întinde la sud de insula Dranov pînă la gura Portiței. Cum unele hărți marchează numele de două ori, N. Grămadă considera că dubletul se referă la o altă insulă (deși observase că uneori Grosea primește atributul de *flumen*) [11].

Alte propuneri de localizare plasează Grosea la Hîrșova (Marin Popescu Spineni, 1938), în ostrovul Bisericuța de pe lacul Razelm (Petre Năsturel, 1957, Maria Holban, 1968, C. Cihodariu, 1968) la Histria (Peter Koledarov, 1970), Enisala (O. Iliescu, 1978), pe grindul Chituc ori la nord de Capul Midia (Sergiu Iosipescu, 1982, 1985), sau, mai vag, „în estuarul lacului Sinoe" (Elisabeta Todorova, 1978) [12]. Bojidar Dimitrov (1984) luînd în considerație, informația lui Ștefan din Bizanț, crede, ca și P. Koledarov, că trebuie localizată în cetatea Histria sau în apropierea acesteia [13].

După cum se vede numele Grosea a fost plasat în cîteva puncte diferite din zona Razelm—Sinoe, și chiar pe malul Dunării.

În încercarea pe care o vom face la rîndul nostru socotim important a lămuri mai întîi dacă numele respectiv este un toponim, un hidronim, ori dacă nu cumva este un tpo-hidonim, dat fiind faptul că, în cîteva cazuri, apare cu dublet [14] sau este însoțit de mențiunea *flumen* [15].

Cum cea dintîi apariție [16] a sa în portulanul italian ni-l prezintă ca pe o *gură* reiese, fără îndoială, că avem de-a face cu un *hidronim* [17].

---

[10] *Grămadă*, p. 241 ; W. Tomascheck, în Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philos.-hist. Classe, 113, 1886, p. 308.

[11] *Groscha F* (Iacobus de Maiolo, 1561, *Grămadă*, p. 226, 241) ; *F grosca* (harta anonimă italiană, sfîrșitul secolului XVI, *Vatican*, nr. 26) ; *f. sealca* (Giovanni Battista, Cavallini, 1639), E. Todorova, *Medieval genoese nautical cartography*, p. 124, 127).

[12] *Spineni*, I, p. 83 ; P. S. Năsturel, *SCIV, 8, 1957, 1—4*, p. 302 ; idem, *RER, 13—14, 1974*, p. 131, unde îmbrățișează opinia lui Grămadă ; Maria Holban în *Călători străini*, p. 15, n. 8 ; C. Cihodariu, Studii, 28, 1968, 2, p. 238 ; Peter Koledarov, *West Black Sea Coast Ports in the Late Middle Ages* (14th-16th centuries) listed on *Nautical Charts*, EH, V, 1970, p. 260 ; O. Iliescu, SMIM, 9, 1978, p. 197 ; Sergiu Iosipescu, RRH, 21, 1982, 2, p. 293 ; idem, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985 p. 37 ; Elisaveta Todorova, *op. cit.*, p. 131. Într-o luerare ulterioară specialista bulgară (*Medieval genoese nautical cartography*, p. 129) identifica Grosea, ca și P. Koledarov, cu Histria antică.

[13] *Dimitrov*, nr. 26.

[14] C. Cihodariu (*op. cit.*, p. 237) considera că este necesar „să se precizeze de asemenea dacă numele înscrise de portulane pe litoralul dobrogean reprezintă orașe, cetăți, insule, gurile unor rîuri sau gurile Dunării".

[15] Vezi mai sus n. 11.

[16] Se pare că cea mai veche mențiune a Groseei se găsește la Ștefan din Bizanț (secolul VI), unde autorul (sau copistul) face probabil o confuzie : „Istrum urba... hedie barbaris nominati Grossea" (apud P. Koledarov, *op. cit.*, p. 260 și n. 183, unde textul este datat în timpul țarului Simeon).

[17] E. Todorova, *op. cit.*, p. 127 ; Bojidar Dimitrov, *Arheologija Sofia*, 21, 1979, 1, p. 22.

În primele hărți Vesconte (1311, 1313), în harta Dalorto (1325 sau 1330), ca și în toate cele următoare, Grosea este marcată o singură dată. Hărțile elaborate de Vesconte în 1318, 1320, 1320—1321, ca și hărțile Sanudo din 1320, 1321 (considerate de altfel copii după cele dintîi [18]) înregistrează numele de două ori : Grossea-Grossea, Grossea-Grossida. Cum lucrările respective sînt singurele care conțin un toponim ulterior nemaiîntîlnit (dar real, vezi mai jos Banbola) putem conchide că acestea, mai bine informate, sînt și mai complete. Ca atare, apariția dubletului, departe de a fi întîmplătoare, trebuie să exprime o realitate. Noi credem că Grosseto-Grosea-Grossida-Glossida sînt variantele grafice ale unui *topo-hidronim*. Cu alte cuvinte, acestea pot desemna atît o *așezare portuară* (sau o *insulă*), cît și o *gură*, o trecere.

Să vedem dacă și alte izvoare ne sprijină sau nu afirmația.

Portulanul grecesc de la Veneția (Tagias) ne informează că „...gura aceasta Zavarna este ca un *ostrov mic* și îi zice Grosea ...De la *gura Groseei* la gura Licostomului unde este cealaltă gură, nordică, a Dunării, sînt 120 de mile..." [19]. Alte surse din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, dar care își au baza de informare în documente mai vechi, înregistrează numele în dreptul unei insule sau chiar menționează direct „insula Grosea" [20]. O descriere a coastei occidentale a Mării Negre (1738) făcută de Jacques Nicholas Bellin, inginer cartograf în marina franceză, ne spune că primul canal al Dunării (venind dinspre sud, n.n.), căruia grecii îi spuneau Zavarda, se împrăștie într-un spațiu mlăștinos, în mijlocul căruia se afla *o insulă* pe care cei vechi o numeau Grossea [21].

O altă sursă (portulanul de la Leyda) conține și o informație potrivit căreia „intrarea *gurii Glossida* este *către nord și către sud*" [22]. Acest detaliu, foarte important, ne ajută să înțelegem că nu este vorba de o gură de vărsare, ci de un *pasaj*, o *trecătoare* (strîmtoare). De altfel, o simplă privire aruncată unei hărți a Dobrogei întocmită acum mai bine de o sută de ani ne lămurește că afirmația de mai sus este pe deplin justificată. La nord de Constanța se află marcate : gura Buazului, gura Peritească, gura Zmeica, gura Sinoe (de două ori), gura Portița, gura Dranovului, gura Cernețu, gura Dunavățului [23]. Cu excepția ultimilor trei, toate celelalte „guri" sînt de fapt pasaje spre mare sau între grindurile ce mobilează complexul lagunar Razelm-Sinoe.

[18] Vezi *Kretschmer*, p. 113.

[19] Vezi n. 8.

[20] Una din hărțile portulanului Monno (1633) prezintă numele Grosea în dreptul unei mici insule ; la fel harta lui Giovanni Battista Cavallini (1639) unde numele, deformat, este însoțit și de mențiunea *flumen*. Vezi E. Todorova, *Medieval genoese nautical cartography*, p. 124, 129 ; *Atlasul Dimăncescu*, Biblioteca Academiei RSR, p. 135 (harta unei părți a Europei, 1760) ; p. 142 (harta țărilor române, 1770).

[21] Vezi Elisaveta Todorova, Izvestija-Varna, 23, 1987, p. 132—150.

[22] P. S. Năsturel, RER, 13—14, 1974, p. 131.

[23] Harta Dobrogei întocmită de Statul Major al Armatei române între 1880—1883, București, 1887.

Aşadar, din cele prezentate mai sus rezultă că avem într-adevăr de-a face cu un *topo-hidronim*. Mai mult decît atît, avem şi unele indicaţii cu privire la zona în care acesta trebuie căutat, şi anume într-un loc de pe ţărmul pontic unde a existat (există) o *insulă* şi în preajma ei, o *trecere navigabilă*. Dar nu una oarecare, ci o trecere, un pasaj legat de Dunăre sau care conduce spre fluviu, căci, după cum ne informează portulanul italian din secolul al XIII-lea ca şi descrierea lui J. N. Bellin din 1738) *„lo dicto Grosseto e la prima foce de Vecina"* (= aici Dunărea).

Potrivit ambelor surse menţionate Grosseto-Grosea se află *la nord* de Constanţa. Pe direcţia indicată, harta Dobrogei ridicată între 1880—1883, ca şi harta hidrografică a Deltei Dunării din 1911, prezintă în *zona Gura Buazului — satul Caraharman* (= Vadu) o situaţie care corespunde datelor oferite de izvoare : o mică insulă de forma unei limbi (glossa) aproape că obturează un canal ce asigură legătura între lacul Sinoe şi mare [24].

Credem că ostrovul Grosea din portulanul venetian [25] şi hărţile vechi, poate fi identificat cu această insuliţă, iar gura Grosseto-Grosea cu canalul de trecere din preajma ei. Capătul dinspre mare al acestei trecători se numeşte azi Gura Buazului (buaz = gură) (fig. 2) [26].

Această identificare corespunde, după cum se va vedea, din toate punctele de vedere informaţiilor oferite de sursele scrise cu privire la gura şi insula (Grosseto) Grosea.

Banbola (Pampulo)

Din cîte cunoaştem pînă azi toponimul apare numai în hărţile Vesconte din 1318, 1320—1321 şi Marino Sanudo, 1320, 1321 [27]. Cu cîteva excepţii (portulanul de la Veneţia portulanul de la Madrid, 1605—1634, portulanul francez, 1663, şi descrierea lui Jacques Nicholas Bellin) [28] sursele ulterioare (cunoscute de noi) nu-l menţionează.

Toponimul nu s-a bucurat de o atenţie deosebită, propunerile pentru identificarea sau localizarea sa făcîndu-se oarecum în trecere. Nicolae Grămadă (1930) încerca să vadă în Banbola o formă coruptă din Danoia = Danubiu, în timp ce Petre Năsturel (1957) nu se putea decide între Argamum (Capul Dolojman) şi castelul din insula Bisericuţa [29]. Ambele propuneri sînt preluate (ca o posibilitate) de Ion Barnea (1971) şi Maria Holban (1976) [30]. O părere foarte fermă, dar deloc

[24] Canalul a apărut în urma formării unui cordon de nisip în faţa ţărmului continental. Vezi M. Bleahu, Probleme de geografie, IX, 1963, p. 48 ; A. C. Banu, Terra, 1, 1972, p. 3—25.

[25] În portulanul francez (1669) numele este înregistrat deformat — insula Gratia *(isle gratie)*. Vezi E. Todorova, *Au sujet de la geographie*, p. 63.

[26] Vezi şi S. Iosipescu, *Balica*, p. 37.

[27] Vezi mai sus n. 4.

[28] Vezi n. 6, 8.

[29] *Grămadă*, p. 242 ; P. S. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 302.

[30] Ion Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, 1971, p. 379 ; Maria Holban, în *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968 p. 15.

argumentată, expune Radu Ciobanu în 1971. Potrivit opiniei sale Banbola nu este altceva decît cetatea de la Enisala [31]. Petre Năsturel (1974) și V. Eskenasy (1979) îmbrățișează fără rezerve această idee, cu nimic justificată [32]. La Elisaveta Todorova (1978) găsim exprimată scurt identitatea Pampulo-Banbola, dar fără consecințele așteptate deoarece localizarea se face tot la Enisala [33]. Într-o lucrare ulterioară E. Todorova (1981) observă că „a fortress, called *Bambola*, was to be found in the estuary" dar necunoscînd zona conchide că „Pampulo of the portolano could hardly be identified with Bambola of the XIVth century charts" [34]. Mai tîrziu (1986), ocupîndu-se anume de geografia istorică a deltei Dunării și avînd la îndemînă surse noi, specialista bulgară omologheazâ Banbola cu Pampulo fără a face însă alte precizări [35]. Sergiu Iosipescu (1985) pare a apropia o clipă (și el) Pampulo de Banbola, dar avînd îndoieli asupra „calității informației acestui itinerar" (portulanul Tagias) conchide că „localizarea Banbolei rămîne incertă" și întrevede posibilitatea de a avea în față „traducerea italiană a unui toponim românesc medieval, al insulei Popina din lacul Razelm" [36].

În ce ne privește socotim că Banbola [37] este într-adevăr forma sonoră, italienizată a numelui grecesc Pampulos [38]. Acesta se întîlnește prima oară în portulanul de la Veneția. Aparent incoerent, el este totuși cel mai vechi izvor care ne lămurește cum că *„la gura Zavarnei este un castel și îi spune Pampulo"* [39]. În același sens ne informează și inginerul cartograf J. N. Bellin (1738) care susține că la intrarea gurii Kara Kermen este un *castel „pe care grecii îl numeau Paboulo"* [40].

Așadar, Banbola-Pampulo [41] reprezintă un toponim cu propria sa individualitate. Cît privește relația sa cu topo-hidronimul Grosea noi vedem lucrurile în felul următor : în insula Grosseto-Grosea (care-și dă numele pasajului din preajma ei) se află un castel al cărui nume grecesc Pampulos este sonorizat (și alterat) de italieni devenind Banbola din hărțile menționate mai sus. Cum acestea sînt și singurele ce înregistrează Lo donavici (= Dunavăț) rezultă că ne aflăm în fața unor lucrări a căror bază de informație a fost ceva mai largă (și ale căror eventuale copii nu ni s-au păstrat).

---

[31] Radu Ciobanu, BMI, București, 40, 1971, 1, p. 28—39.

[32] P. S. Năsturel, RER, 13—14, 1974, p. 131 ; V. Eskenasy ; RRH, 18, 1979, 2, p. 370, n. 38.

[33] Elisaveta Todorova, *More about Vicina*, p. 132.

[34] Eadem, *Medieval genoese nautical cartography*, p. 129.

[35] Eadem, *Au sujet de la geographie historique*, p. 63.

[36] Sergiu Iosipescu, *Balica*, p. 38.

[37] Toponimul mai este ortografiat *Bambulo* (portulanul de la Madrid) și *Bamblis* (portulanul francez). Vezi Elisaveta Todorova, *Au sujet de la geographie historique*, p. 63.

[38] Vezi n. 8.

[39] Vezi n. 8.

[40] Elisaveta Todorova, *Izvestija Varna*, 23, 1987, p. 141. Vezi mai jos n. 76.

[41] Într-un mod foarte puțin explicit găsim omologarea Banbola-Pámpolus și la C. Cihodariu (*op. cit.*, p. 338).

Deoarece în varianta italienizată numele castelului apare încă din 1318 este de presupus că avem de-a face cu o veche fortificație bizantină construită fie între secolele X-XII [42], fie chiar și mai înainte de această vreme. Se prea poate ca Pampulo din insula Grosseto-Grosea, ca și fortificația din insula Bisericuța [43] și aceea de la gura Licostomo [44] să facă parte dintr-o primă generație de castele ridicate pe țărmul maritim de bizantinii timpurii [45].

În privința urmelor arheologice ale castelului din insula Grosseto-Grosea trebuie să spunem că deocamdată nu avem nici o informație, dar nu este exclus ca acestea să se găsească, dacă vor fi căutate sub stratul de nisip marin de suprafață [46].

Zanavarda (Cenavarda, Zinaurda, Zavarna, Tzanavarda)

Numele apare în cele mai timpurii hărți nautice cunoscute (harta pisană, Vesconte, Sanudo, Carignano, Dalorto, Dulcert, harta de la Zagreb, harta de la Cortona) [47] ca și în majoritatea surselor ulterioare pînă în secolul al XVII-lea. Harta pisană, hărțile Vesconte și cele imediat următoare cu excepția lucrării lui Carignano unde întîlnim *Cenaurda*, înregistrează numele sub forma *Zanauarda*. Alte grafii apar la Pizzigani — *(zinauarda)*, în harta de la Cortona *(conauria)*, la Andrea Bianco, 1436 *(zuoua uarda)*, Iacobo Giroldis, 1453 *(zuna uarda)*, la Graciosus Benincasa, 1471 *(Canauarda)*, Iacobo de Maiolo, 1561 *(zaraualda)*, Juan Martinez, 1586 (zinoua) [48] etc. În portulanul venețian este ortografiat *Zavarna*, iar în cel de la Leyda, *Tzanavarda* [49]. Numele nu este înregistrat de cel mai vechi izvor cartografic cunoscut deocamdată — portulanul italian — și nici de cîteva lucrări din veacul al XV-lea

[42] După căderea Constantinopolului în mîinile latinilor Bizanțul nu se mai afla în situația de a clădi noi cetăți pe Dunăre sau pe țărmul maritim al Mării Negre.

[43] Paul Nicorescu, *Une croix reliquaire de Dobroudja, În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 223.

[44] Castelul Likostomo de la gura brațului cu același nume este menționat încă din veacul al IX-lea, într-o dedicație a patriarhului Fotie către Toma, protospătar și arhonte de Likostomo. Vezi Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*. Paris, 1966, p. 57 ; 87—90 ; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1978, p. 634—635.

[45] Menționarea numelui Grosea încă din veacul al VI-lea de către Ștefan din Bizanț ca și prezența materialelor romano-bizantine din insula Bisericuța susțin o asemenea ipoteză. Vezi și n. 16.

[46] În aceeași situație se află și Licostomo frecvent înregistrat în secolele XIV—XV, dar a cărui urme nu s-au găsit încă.

[47] Vezi mai sus, n. 4 ; de asemenea *Grămadă*, p. 223 (harta pisană) ; Vera Armignaco, Rivista geografica italiana, 64, 1957, 3, p. 185—223.

[48] Vezi n. 4 ; de asemenea, Vera Armignaco, *op. cit.*, p. 202—203 ; *Dimitrov*, nr. 17, 19, 27 ; *Grămadă*, p. 223—227 ; *Vatican*, nr. 35.

[49] P. S. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 296—297 ; idem, RER, 13—14, 1974, p. 132—133 ; Vezi la Elisaveta Todorova, *Au sujet de la géographie*, p. 63, alte forme în portulanul francez și cel de la Madrid *(Sauoreé* și respectiv *Savarana)*.

și al XVI-lea [50]. De notat, de asemenea, că unele hărți din secolele XV-XVI înregistrează numele cu cerneală roșie [51].

După cîte știm, una din primele încercări de localizare — la Cernavodă — aparținîndu-i lui F. K. Bruun, nu este acceptată de Cornelio Desimoni (1869) care plasează Zanavarda la Gargalîk (= azi Corbu) [52]. Deși savantul italian atrăsese atenția că Cernavoda este situată pe Dunăre [53] și nu pe țărmul maritim, localizarea lui Bruun este îmbrățișată și de alți specialiști: K. Kretschmer (1909), Marin Popescu-Spineni (1938), J. Bromberg (1938) [54].

W. Tomascheck (1886) localiza Zinavarda — pe care o bănuia a fi creație italiană (Genuesenwarte) — la Cara-Orman (citește Caraharman), dar el credea că acesta se afla în locul anticului Istros (= Histria) [55], C. Jireček (1889) aprecia că numele este de origină cumană (ianawar, janauar) și că ar indica o localitate de coastă între Constanța și lacul Razelm, Caraorman (citește Caraharmn) [56]. Al. Arbore (1921) citindu-l pe Jireček pare a fi de acord cu acesta [57]. Nicolae Grămadă (1930) este de părere că portul — sigur o colonie cumană — trebuie căutat pe malul lacului Golovița, eventual la Jurilofca (= azi Unirea) [58]. Radu Vulpe (1938) este de fapt, cel dintîi care plasează, fără echivoc, Zanavarda la Caraharman fiind urmat apoi de C. Cihodariu (1968), P. Koledarov (1970), Tudor Mateescu (1971), care crede în existența coloniei cumane, Anca Ghiață (1974), Victor Eskenasy (1980), Sergiu Iosipescu (1982), Elisaveta Todorova (1981, 1986) [59].

Petre Năsturel localizează vechea așezare mai întîi (1950) la Portița, iar apoi (1974), revenind la adevărata propunere a lui N. Grămadă,

---

[50] Harta de la München 1402—1453 (Georg Martin Thomas, *Der Periplus des Pontus Euxinus nach münchener Handschriften*, Abhandlungen der philos-philolog. Classe der Königlich bayerischen Akademie der Wissenschaft, 10, 1864, 1, p. 237); Juan de la Cosa, 1500, Nordenskjöld, pl. 43; Baptista Agnese, 1542, *(Vatican*, nr. 32; *Dimitrov*, pl. 44) și altele.

[51] *Vatican*, nr. 25, 27, 30, 34; *Dimitrov*, pl. 19, 26, 27, 28, 34, 41.

[52] C. Desimoni, *Nuovi studi*, p. 245.

[53] *Ibidem*.

[54] *Kretschmer*, p. 642; *Spineni*, I, p. 83, 103; J. Bromberg, Byzantion, 12, 1937, fasc. 2, p. 456, n. 2.

[55] W. Tomascheck, *op. cit.*, p. 308.

[56] C. Jirecek, *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguci im heutigen Bulgarien*, Sitzungsberichte der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, philos.-histor.-philolog. Classe, Praga, 1889, p. 16.

[57] Al. Arbore, AD, II, 1921, 3, p. 348.

[58] *Grămadă*, p. 240.

[59] Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, București, 1938, p. 395, n. 3; C. Cihodariu, *op. cit.*, p. 237—238; Peter Koledarov, *op. cit.*, p. 259—260; Tudor Mateescu, *Une ville disparu de la Dobroudja — Karaharman*, Tarih Enstitüsii Dergisi, 2, 1971, Instanbul, p. 306—308 și passim; Anca Ghiață, Mem. sect. de șt. ist., IV, 1975—1976, 1, p. 79; V. Eskenasy, Rev. ist., 33, 1980, 4, p. 761. Sergiu Iosipescu, RRH, 21, 1982, 2, p. 298—299; Elisaveta Todorova, *Medieval genoese nautical cartography*, p. 129; eadem, *Au sujet de la géographie, historique*, p. 63.

la Jurilofca[60]. Tot pentru Jurilofca pare a opta și Bojidar Dimitrov (1984) care vede în numele respectiv o deformare din Cernavoda[61].

Incitați de invitația lansată arheologilor de Tudor Mateescu în finalul studiului său publicat la Istambul am efectuat împreună cu C. Chera două periegheze (noiembrie-decembrie 1980) în zona satului Vadu, publicînd ulterior o notă în care, aducînd cîteva informații din teren, susțineam, și noi, localizarea Zanavardei în teritoriul satului amintit[62].

Revenim aici asupra acestei probleme pentru a completa și nuanța datele sumare din nota noastră.

Analizînd sursele scrise constatăm că, la fel ca în cazul Grosseto-Grosea, se impune mai întîi să lămurim semnificația numelui, cu alte cuvinte să vedem dacă nu cumva avem de-a face, și aici, cu un topohidronim. Cum portulanul de la Veneția specifică faptul că Zavarna este o *gură* a Dunării (menționînd-o și ca *așezare*, alături de Mangalia și Constanța), iar cel de la Leyda că Tzanavarda este *un port bun*[63], reiese că, într-adevăr, așa stau lucrurile. Dealtfel, în unele hărți Zanavarda este marcată cu cerneală roșie[64], ceea ce ne asigură nu numai în ceea ce privește caracterul de toponim al numelui cît și asupra importanței sale ca port. În ceea ce privește desemnarea sa ca „gură" am arătat mai sus că sensul acestui cuvînt nu se referă numai (și strict) la locul de vărsare al unui rîu sau fluviu, ci și la un pasaj, o trecătoare. Ca atare Zanavarda nu trebuie căutată neapărat în zona gurilor propriu-zise ale Dunării, ci acolo unde în vechime exista o trecere și o așezare portuară.

Singurul loc de pe țărmul maritim, la nord de Constanța, în care aceste condiții sînt îndeplinite se află într-adevăr în zona satului Caraharman (din 1926 Vadu)[65]. Să vedem în continuare dacă avem informații, și ce ne spun ele, despre așezarea cu acest nume.

Din cîte știm pînă acum, primele mențiuni despre portul și așezarea Caraharman datează din ultima parte a secolului al XVI-lea. Cea mai veche știre cunoscută de noi este aceea pe care o găsim în defterul gelepilor din cazaua Hîrșovei întocmit în 1573/1574 de cadiul Varnei. Numele este ortografiat *Kara Harmanlăk* formă pe care o întîlnim ușor modificată și într-un defter din 1584 (Karaharmanlîk)[66]. Un an mai tîrziu (1585), alături de Bengale (= Mangalia) și Constance François de Pavia (1585) menționează *Cará-Orman „unde se varsă una din gurile Dunării"*, iar raguzanul Paolo Giorgi (1595), enumeră *Kara-*

[60] P. S. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 302 ; idem, RER, 13—14, 1974, p. 133.
[61] *Dimitrov*, pl. 25.
[62] Silvia Baraschi și Constantin Chera, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 253—260.
[63] P. S. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 296—297 ; idem, RER, 13—14, 1974, p. 132 ; *Călători străini* I, p. 16.
[64] *Vatican* nr. 27, 29, 34 ; *Dimitrov*, pl. 19, 25, 28, 41, 51.
[65] C. Brătescu, AD, 5—6, 1925, p. 95.
[66] Bistra Cvetkova, Izvestija-Varna, 8, 1972, p. 221—231 (*Kara Harmanlăk* la p. 229). Așezarea apare ca centru important în care se înregistrează 30 de gelepi. M. Tayyb Gökbilgin, Rumeli de Yurükleter, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân, Istambul, 1957, p. 124.

karmanluch printre orașele de la Marea Neagră care este *„cel mai aproape de cele cinci guri ale Dunării"* [67]. Din aceeași vreme provin și regulamentele vamale (Kanunname) ale orașului și portului din care reiese (printre alte informații importante), că de la Dunăre se puteau transporta mărfuri direct la Caraharman [68]. În secolul al XVII-lea cronicarul Kiatip Celebi cunoștea existența *brațului Karaharman* pe care se afla o localitate purtînd același nume [69]. Tot atunci călătorul Evlia Celebi știa despre Caraharman (pe care îl vizitează) că acesta fusese în trecut *„un port mare"*, de asemenea *„un oraș și o trecătoare"*. Din aceeași sursă aflăm că „toate vasele de acolo iernează fără grijă și fără teamă pe brațul fluviului Dunărea" și „că *„una din cele cinci guri ale Dunării este tocmai această gură de la Kara-Harman, fiind cea mai mică dintre toate"*. Același autor ne informează că locul *a fost cucerit* (de la genovezi), și că *cetatea* de aici *„a fost făcută una cu pămîntul"* [70]. Atît cronicarul cît și călătorul știu *că o nouă cetate fusese construită* sub administrație turcească (post 1626) [71].

În lucrările cartografice din secolele XIV-XVII numele orașului Caraharman nu este înregistrat. Acest fapt se va întîmpla abia la începutul secolului al XVIII-lea cînd unele hărți (1703, 1706, 1725, 1738) menționează *„Embouchure de Carahirmen"*, *Entrance of Carahimen"*, *Caraharman, Karacharman*; pe alte hărți din a doua jumătate a aceluiași veac găsim o completare: *Karahirmen ou Civita Nigra, Kara Kerman o Castel Negro* [72]. De reținut că în cartografia acestui secol (și chiar mai tîrziu) numele apare cu diferite variante avînd sensul de „cetate neagră" *(Kara Kyrman, 1770; Karakerman, 1788, 1801; Kara Kerman, 1790; Cara Kherman Boghazi, 1827)* [73].

Din cele înfățișate mai sus se constată că: 1) Zanavarda dispare din hărți exact în momentul în care începe a fi înregistrat Caraharman, adică în secolul al XVIII-lea, cînd se observă o tendință mai accentuată spre „actualizarea" lucrărilor cartografice (pînă atunci executate îndeosebi prin copierea hărților vechi); 2) asemenea Zanavardei, Caraharman

[67] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I, București, 1895, p. 34, nr. 1 (François de Pavia); Giacomo Bascapé, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, p. 179, n. 8 (Paolo Giorgi); T. Mateescu, *op. cit.*, p. 311, 308; *Călători străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 392, 397, 414.

[68] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 311, 319 și n. 154. Din codul portului reiese că a existat un regulament anterior sub forma unui registru. Cîteva deftere din 1597 menționează de asemenea Karaharmanlîk, vezi Halil Inalcik, *Dobroudja, Encyclopedie de l'Islam*, II, 1963, Leyda-Paris, p. 627. Vezi și recenzia lui M. Guboglu, Studii, 17, 1964, 6, p. 1453.

[69] Kiatip Celebi, în *Cronici turcești privind țările române, Extrase, II, sec. XVII — începutul sec. XVIII*, volum îngrijit de M. Guboglu, București, 1974, p. 118 și 19.

[70] Evlia Celebi, *Călători străini*, VI, partea a doua îngrijită de Mustafa A. Mehmet, București, 1976, p. 386—387.

[71] *Cronici turcești*, p. 118; *Călători străini*, VI, p. 386.

[72] *Dimăncescu*, p. 106, 107, 109, 117, 123, 133, 147.

[73] *Dimăncescu*, p. 142, 153, 161, 168; Biblioteca Academiei RSR, Hărți, IV, 393.

a fost *o gură* (a Dunării = trecere spre fluviu) și un *oraș portuar* aflat în preajma acesteia (menționat alături de Mangalia și Constanța).

Credem că nu poate fi vorba de simple coincidențe și că avem suficiente elemente [74] pentru a admite ca posibilă localizarea Zanavardei la Caraharman (fără a înțelege prin aceasta că orașul de epocă otomană suprapune întocmai pe cel vechi) [75]. De altfel, există o sursă care aduce informația necesară privind legătura dintre cele două nume. Este vorba de J. N. Bellin care, descriind țărmul apusean al Mării Negre, afirmă că *„la cinci leghe nord de Constanța se află Kara Kermen Bogasi pe care grecii o numeau Zavarda"* ; aceasta este *„cea dintîi gură a Dunării"* și *„se varsă într-un spațiu mlăștinos în mijlocul căruia este o insulă căreia cei vechi îi spuneau Grossea"* [76].

Să urmărim mai departe în ce măsură sursele istorice se acordă sau nu cu datele arheologice cunoscute pînă azi.

Cu prilejul cercetărilor de suprafață efectuate la Vadu în 1980 s-a observat prezența a numeroase urme atestînd existența unei așezări din vremea dominației turcești (blocuri de piatră, cenușă și lentile de lut ars marcînd locuințe incendiate, ceramică fragmentară smălțuită și comună, olane, țigle, un cimitir de inhumație) [77]. Săpăturile arheologice întreprinse ulterior în aceeași zonă au scos la lumina zilei resturile unei *citadele de piatră*, de dimensiuni nu prea mari, cu plan rectangular, dotată cu turnuri circulare la două din colțurile sale [78]. Amplasamentul acestei cetăți, ca și înfățișarea sa corespund unor informații vechi cu privire la fortificația construită de turci la Caraharman în prima jumătate a secolului al XVII-lea [79].

---

[74] Se poate adăuga un argument de natură orografică : în portulanul grec de la Leyda se menționează faptul că în preajma gurii Tzanavarda se află mai multe movile. Or, la apus de satul Vadu—Caraharman se văd într-adevăr și azi cîteva înălțimi (+29 ; +75 ; +102).

[75] Vezi mai jos datele arheologice.

[76] Elisaveta Todorova, Izvestija Varna, 23, 1987, p. 141. Topograful francez își completează, cunoștințele în mod evident, din surse vechi, cum ar fi portulanul grec de la Veneția, în care întîlnim forma *Zavarna*.

[77] Silvia Baraschi și Constantin Chera, *op. cit.*, p. 258.

[78] Cercetările sînt conduse de Sergiu Iosipescu ; Centrul de studii și cercetări militare, București. Vezi raportul preliminar *„Cetatea Armanului Negru"*, Sesiunea anuală de rapoarte, Timișoara, 1987.

[79] *Cronici turcești*, II, p. 118 ; *Călători străini*, VI, 2, p. 385—387 ; J. B. Lechevalier, *Voyage de la Propontide et du Pont Euxin*, Paris, 1800, p. 367. Este interesant de remarcat asemănarea de plan a acestei cetăți de piatră cu un *quadriburgium* descoperit la cîțiva km sud de Vadu, precum și cu alte forturi de pe limesul dunărean paleobizantin. Vezi M. Bucovală, Gh. Papuc, Pontica, 14, 1981, p. 211—216 ; Miloje Vasić și Vladimir Kondić, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III (Vorträge, 13. Internationaler Limeskongress, Aalen, 1983), Stuttgart, 1986, p. 550—557. Este posibil ca Radu Vulpe care menționează o fortificație romană tîrzie în marginea satului Vadu, să fi observat, acum mai bine de 50 de ani, tocmai zidurile acestei cetăți (AD, 16, 1935, p. 185). Trebuie să notăm însă faptul că turnurile circulare dispuse la colțuri, sau chiar pe o latură a incintei, sînt cunoscute și în arhitectura militară otomană. Vezi planul primei fortificații turcești construite pe teritoriul european în 1452 — Rumeli-hissar, (Pierre et Hélène Willemart, *Istanbul*, Bruges, 1970, p. 98).

Un sondaj efectuat în 1952 într-un alt punct (colina Ghiaurchioi) a documentat existența unui strat arheologic foarte bogat cu niveluri de viețuire din epocă grecească arhaică, elenistică, romană, prefeudală și medievală tîrzie [80]. Cercetările reluate de Muzeul de Arheologie din Constanța la începutul deceniului nostru au confirmat observațiile anterioare [81].

Datele privind epoca medievală, obținute în urma investigațiilor arheologice întreprinse la Vadu, se acordă cu ceea ce știm din sursele literare și documentare despre portul Caraharman pe care l-am omologat mai sus, cu Zanavarda. Din lanțul expunerii noastre lipsește însă o verigă și anume *fortificația veche,* corespunzînd perioadei preotomane a așezării, adică Zanavardei [82]. Dacă am intenționa cumva să eludăm informația lui Evlia Celebi despre cetatea distrusă de turci, socotind-o inexactă, vom constata că nu putem totuși trece peste lucrările cartografice care menționează topo-hidronimul Zanavarda încă din veacul al XIII-lea (harta pisană), ceea ce înseamnă că în momentul înregistrării sale așezarea portuară avea deja o anume vechime. Or, în cercetările efectuate pînă acum la Vadu nu s-au găsit încă materiale arheologice specifice secolelor X-XIV și nici resturile cetății timpurii.

Dar unde oare s-ar putea afla aceasta? În absența probelor materiale revenim la sursele scrise și atragem atenția asupra unui pasaj din descrierea lui J. N. Bellin din care reiese că gura Kara Kermen Bogasi (gura Castelul Negru) își trage numele de la un mic castel situat la intrarea sa, numit de greci Pabulo care „nu are nici turnuri, nici garnizoană, dar al cărui foburg este foarte populat" [83]. La data la care topograful francez nota această din urmă observație (1738) el nu se putea referi decît la Caraharman, singurul port maritim aflat (în preajma unei trecători) la nord de Constanța. Despre fortificația de aici știm însă că a fost construită în epocă otomană din necesitatea de a apăra orașul de atacurile cazacilor [84]. Ca atare această cetate nu s-a numit Pampulo și nici nu a fost înregistrată — sub numele de Zanavarda — de cartografii italieni încă din secolul al XIII-lea [85]. De altfel, după cum am arătat mai sus, cercetările arheologice au dovedit că în zona fortificației turcești nu sînt urme anterioare secolului al XV-lea [86]. Așa

[80] Săpăturile au fost efectuate de colectivul șantirului Histria, SCIV, 4, 1953 1—2, p. 145—146.

[81] Conducerea cercetărilor Gabriel Custurea și Constantin Chera, cărora le mulțumim pentru inofarmații.

[82] Considerăm *Zanavarda* o formă alterată a unui topo-hidronim local (probabil Cernavoda, cu care se suprapune fonetic și ca număr de silabe). Vezi în harta lui Andrea Bianco (1436) — *Zuoua uarda;* Iacobo de Giroldis (1453) — *Zuna uarda,* mai sus, n. 48.

[83] Elisaveta Todorova, *op. cit.,* p. 141.

[84] T. Mateescu, *op. cit.,* p. 324—326.

[85] Aceasta s-ar fi putut întîmpla doar în cazul în care turcii au refolosit fundațiile cetății vechi (distrusă de ei), situație ce pare a fi cu totul exclusă de observațiile arheologice. Vezi și n. 79.

[86] Vezi n. 78.

stînd lucrurile, credem că topograful francez, atît de bine informat în general, face aici (din pricina topo-hidronimiei complexe și a informației vechi folosite) o confuzie între vechiul Pampulo *(din insulă)* și fortul care fusese înălțat *(pe țărmul dobrogean)* cu numai un secol în urmă. Ceea ce înseamnă că cetatea despre care Evlia Celebi spune că a fost distrusă de turci în orașul Caraharman (= Zanavarda) poate fi tot una cu aceea localizată de noi, pe baza surselor, în ostrovul Grosea. Cu alte cuvinte, este posibil ca așezarea veche a Zanavardei să se fi aflat în insula menționată, și ca fortul preotoman al acesteia să fie de fapt chiar castelul Pampulo [87]. În acest caz, credem că resturile fortificației respective ar putea fi găsite nu pe continent, unde a fost căutată pînă acum, ci în ostrovul dintre capătul sudic al insulei Chituc și țărmul continental, ascunsă sub nisipul marin depus de-a lungul veacurilor [88] (fig. 2).

În încheiere, rezumăm punctul nostru de vedere în legătură cu problemele de geografie istorică aici discutate : *Grosseto-Grosea* este un topo-hidronim care se referă la 1) *o insulă* (în care se află un castel și foarte probabil o așezare portuară dezvoltată în jurul său) și la 2) *o trecătoare*. Acestea sînt identificate în teren cu 1) *insula* ce se află în mijlocul 2) *canalului* (navigabil) care asigura odinioară legătura lacului Sinoe cu marea (pasajul a apărut prin formarea unui cordon litoral în spatele căruia s-a dezvoltat ulterior actuala insulă Chituc) ; *Banbola* este forma sonorizată a toponimului grecesc Pampulo care desemnează castelul amplasat în insula Grosea ; arheologic acesta nu este însă depistat ; *Zanavarda* reprezintă forma alterată a unui topo-hidronim, probabil local, (Cerna voda ?) care se referă la *o cetate portuară* și la o *trecătoare* (pasaj). Deoarece săpăturile arheologice de la Vadu-Caraharman-Zanavarda au scos la lumina zilei cetatea turcească, dar nu și pe cea anterioară instalării administrației otomane, credem că cetatea veche — marcată în hărțile italiene încă din veacul al XIII-lea — ar putea fi identificată cu aceea din ostrovul Grosea (Pampulo), menționată de surse. Numele Zanavarda, probabil de origine locală, a fost înlocuit cu Caraharman (Kara Harmanlâk, Cara-Orman, Kara Kermen, Carahirmen etc.) *în epocă otomană cînd așezarea portuară se va dezvolta pe țărmul continental dobrogean* (în teritoriul actualului sat Vadu) unde o documentează într-adevăr recentele investigații arheologice.

[87] Poate aceasta să fie explicația pentru înregistrarea numelui Banbola doar pe hărțile Vesconte/Sanudo, în cele ulterioare impunîndu-se numele local Cernavoda ? — Zanavarda. În cea ce privește dubla topo-hidronimie aceasta este firească în zona pontică și dunăreană unde întîlnim și alte exemple (Isaccea—Obluciță, Chilia—Licostomo, Tana—Azaq etc.).

[88] Vezi mai sus Banbola.

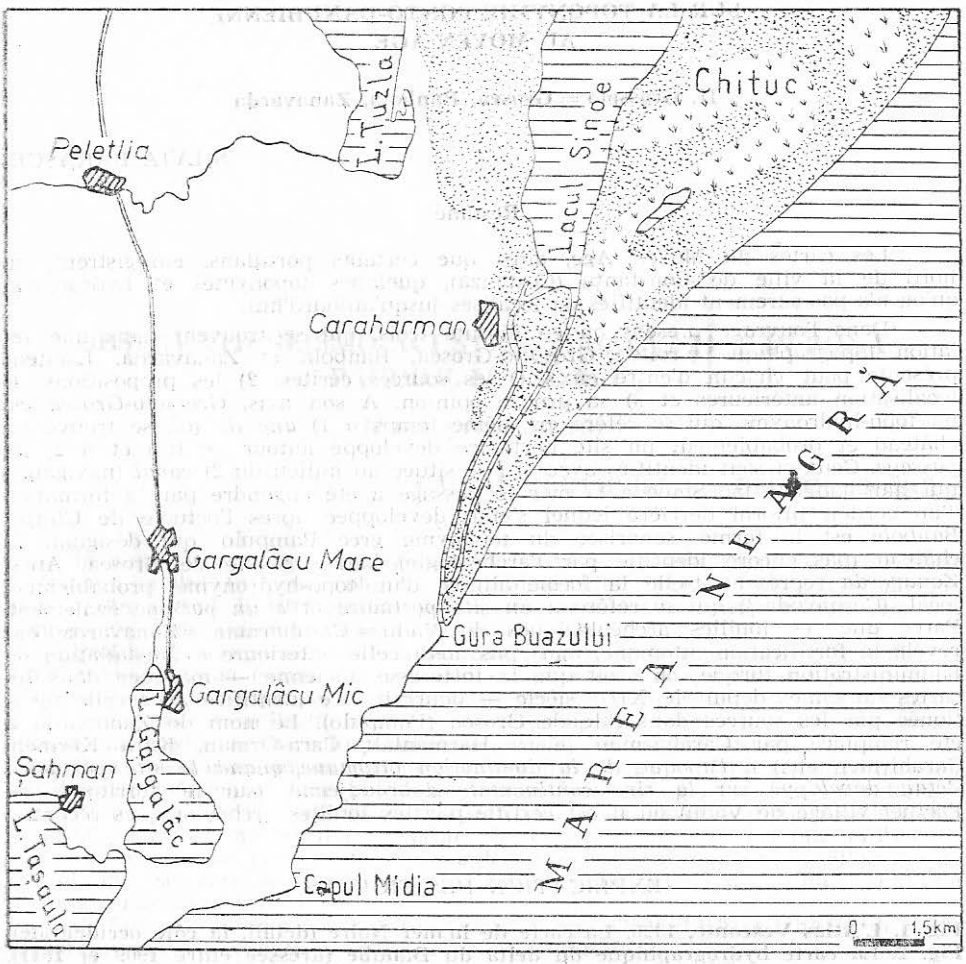

Fig. 2. Fragment din harta hidrografică a Deltei Dunării (I. Vidraşcu), ridicări 1909—1911 (după Gr. Antipa, **1911).**

Reviste — titluri prescurtate

E.B.	Études Balcaniques, Sofia.
E.H.	Études Historiques, Sofia.
Izvestija-Varna	Izvestija na narodnija Muzei, Varna.
R.I.O.	Revue International d'Onomastique, Paris.
R.E.R.	Revue des Études Roumaines, Paris.
A.S.L.S.P.	Atti della Società Ligure di Storia Patria, Genova.
S.M.I.M.	Studii şi Materiale de Istorie Medie, Bucureşti.
R.R.H.	Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti.
B.M.I.	Buletinul Monumentelor istorice, Bucureşti.
A.D.	Analele Dobrogei, Constanţa.

SUR LA TOPONYMIE PONTO-DANUBIENNE AU MOYEN AGE

II. Grosseto = Grosea, Banbola, Zanavarda

SILVIA BARASCHI

Résumé

Les cartes du Moyen Age, ainsi que certains portulans, enregistrent, au nord de la ville de Constanţa (Costanza), quelques toponymes et hydronymes qu'on n'a pas sûrement identifiés ou localisés jusqu'aujourd'hui.

Dans l'ouvrage present on en discute trois, qui se trouvent dans une relation topographique étroite : Grosseto-Grosea, Banbola et Zanavarda. L'auteur présente pour chacun d'entre eux : 1) les sources ecrites, 2) les propositions de localisation antérieures et 3) sa propre opinion. A son avis, *Grosseto-Grosea* est un topo-hydronyme qui se réfère en même temps à 1) *une île* (où se trouve un château et probablement un site portuaire developpé autour de lui) et à 2) *un passage*. Ceux-ci sont identifiés avec 1) *l'île* située au milieu du 2) *canal* (navigable) qui liait jadis le lac Sinoe à la mer le passage a été engendré par la formation d'un cordon littoral derrière lequel s'était developpée après l'actuele île Chituc. *Banbola* est la forme sonorisée du toponyme grec Pampulo qui désignait le château (pas encore identifié par l'archéologie) bati sur l'île de Grosea. Aussi *Zanavarda* représente-t-elle la forme alterée d'un topo-hydronyme, probablement local, (Cernavoda ?) qui se réfère à *un site portuaire* et *a un passage* également. Parce que les fouilles archéologiques de Vadu = Caraharman = Zanavarda ont révélé la fortification ottomane, mais pas aussi celle antérieure à l'installation de l'administration turque, on croit que la forteresse ancienne — marquée dans les cartes italiennes depuis le XIIIe siècle — pourrait être identifiée avec celle mentionée par les sources dans l'île de Grosea (Pampulo). Le nom de Zanavarda a été remplacé par Caraharman (Kara Harmanlâk, Cara-Orman, Kara Kermen, Carahirmen etc.) *à l'epoque de la domination ottomane quand le site portuaire s'était developpé sur la rive continentale dobroudjéene* (sur le territoire de l'actuel village de Vadu) où il est certifié par les fouilles archéologiques récentes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. L'Atlas Vesconte, 1320. La carte de la mer Noire (détail, la côte occidentale).
Fig. 2. La carte hydrographique du delta du Danube (dressée entre 1909 et 1911). Détail, la zone Caraharman-Gura Buazului.

OBSERVAȚII SEISMO-ACUSTICE SUBACVATICE ÎN ZONA PĂCUIUL LUI SOARE.

(Notă preliminară)

CARAIVAN GLICHERIE [1], GEORGE ENESCU [1]

În cursul campaniei de cercetare efectuată pe traseul românesc al Dunării în toamna anului 1987, un colectiv al Laboratorului pentru geologia resurselor marine din cadrul Institutului de geologie și geofizică a întreprins un program complex de studii sedimentologice și seismo-acustice.

Profilarea seismo-acustică s-a realizat prin metoda sondajului ultrasonic cu înregistrare continuă (sonar vertical). Un emițător de frecvență înaltă generează o undă sonoră care se propagă prin stratul de apă cu o viteză de aproximativ 1500 m/secundă, se reflectă apoi pe interfața apă/sediment și este recepționată apoi de un traductor (hidrofon) situat în același loc cu emițătorul.

Prin măsurarea timpului (t) necesar revenirii la punctul de generare a undei, sau direct a mărimii vt/2, se obține adîncimea fundului apei pe care s-a reflectat.

Emițătorul și receptorul sînt fixați în exteriorul navei și dirijați pe direcția verticală. Durata impulsurilor generate de emițător este de ordinul milisecundelor, iar ritmul de emitere de 1 secundă. Înregistrarea semnalelor reflectate de fundul apei se face pe hîrtie electro-sensibilă, obținîndu-se o profilare continuă în timpul mersului navei.

A fost utilizat sonarul vertical Ocean Sonics ORS-219 T, cu hîrtie de înregistrare uscată și frecvența de lucru la emisie de 8 KHz.

Aparatura a fost montată pe un remorcher de 600 CP, cu pescaj maxim de 1,80 m. Viteza de deplasare considerată optimă a fost de 13,30 km/oră.

În apropiere de ostrovul Păcuiul lui Soare, traseul navei a urmat axa fluviului. Între Km 355 și 356, cînd s-a trecut travers, de insulă, nava și-a încetinit mersul și s-a apropiat de malul drept, adîncimea apei permițînd această manevră. După depășirea insulei, nava a revenit pe drumul inițial, pe mijlocul Dunării.

Înregistrarea seismo-acustică obținută la trecerea prin dreptul cetății Păcuiul lui Soare oferă imaginea unei secțiuni verticale interesante a patului Dunării. Trecînd travers de zidul nordic al cetății, se constată apariția bruscă a unei ridicări cu lungimea de circa 40 m și amplitudinea de 9 m, pe apexul căreia adîncimea apei este de numai 4.5 m. Această structură apare pe un fond batimetric de 14—15 m. Aspectul grafic al înregistrării originale sugerează natura fermă, dură a ridicăturii, vis-a-vis de structurarea normală hidrodinamică a substratului mobil sedimentar (fig. 1).

[1] Institutul de geologie și geofizică. Laboratorul pentru geologia resurselor marine, Constanța.

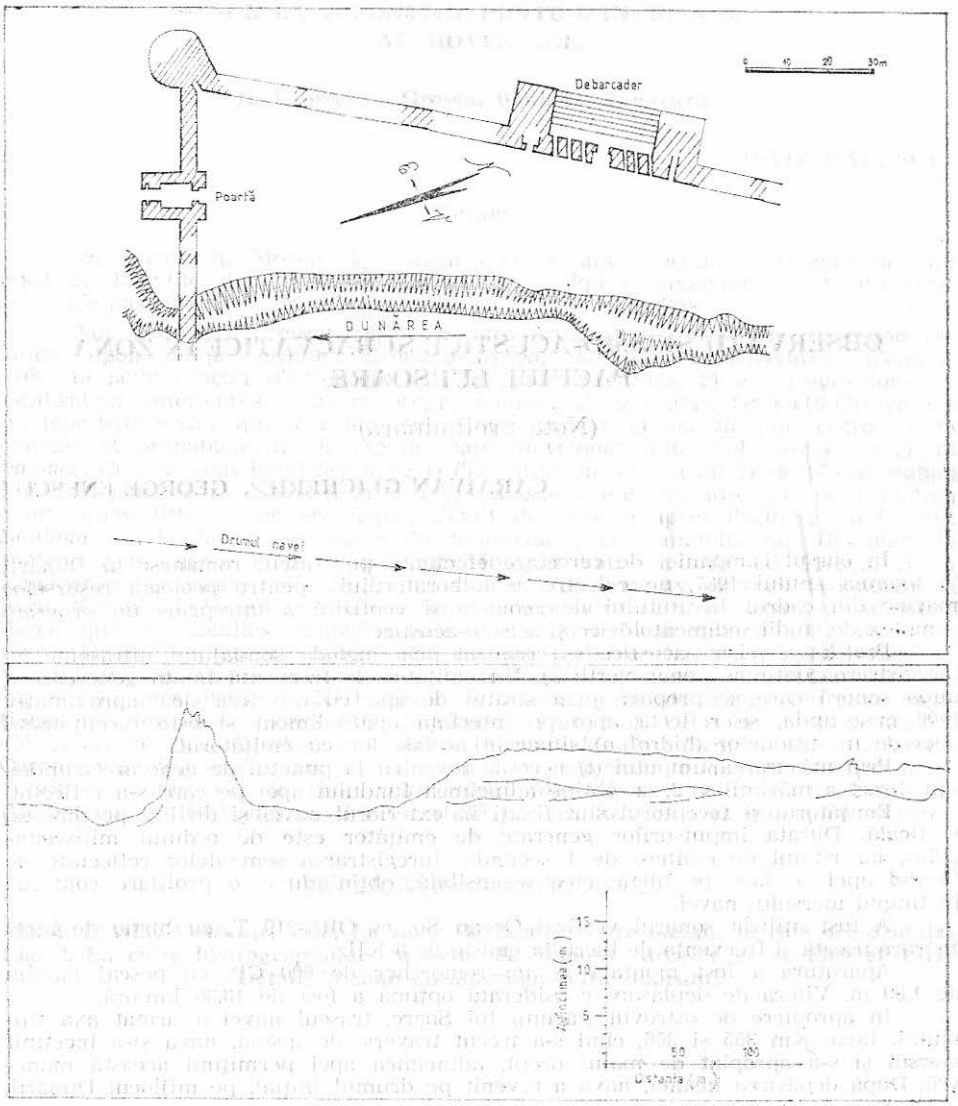

Fig. 1. Profil seismoacustic în dreptul cetății Păcuiul lui Soare

Aspectul depresionar al patului Dunării în aval și în amonte de ridicarea subacvatică menționată ilustrează modificările de natură hidrodinamică pe care aceasta le-a indus după subminarea și inundarea zidurilor cetății.

În amonte de ridicarea principală se constată apariția unor mici neregularități pozitive, ruiniforme ale fundului, cu amplitudinea de 1—1,5 m. În acest sector se evidențiază, de asemenea, prezența, sub nivelul fundului, a 2—3 nivele reflectatoare, la adîncimea de 3—5 m, ceea ce indică existența unor straturi cu litologie diferită.

Zidurile cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare, vizibile pe insulă, sfîrșesc brusc la mal, făcîndu-i pe cercetători să intuiască prelungirea acestora pe un areal aflat astăzi sub apele fluviului. Cercetările seismo-acustice efectuate pe Dunăre în zona Păcuiul lui Soare aduc un argument geofizic în sprijinul acestei ipoteze. Sînt necesare studii suplimentare subacvatice, atît geofizice, cît și sedimentologice care, coroborate cu informațiile arheologice, vor contribui cu siguranță la o mai bună cunoaștere a evoluției geologice a insulei și a istoriei cetății.

SEISMISCH-AKUSTISCHE BEOBACHTUNGEN UNTER WASSER IM BEREICH PĂCUIUL LUI SOARE

CARAIVAN GLICHERIE, GEORGE ENESCU

Im Lauf einiger auf der Donau im Bereich Păcuiul lui Soare ausgeführter seismisch-akustischer Forschungen wurde eine Erhebung des Donaubettes beobachtet, die sich in der Verlängerung der sich an Land befindlichen Burgsüdmauer bemerkbar machte. Es wird auf diese Weise ein geophysischer Beleg der Hypothese angeführt, die unter Wasser weiterführenden Ruinen der byzantinischen Burg Păcuiul lui Soare betreffend.

BIBLIOGRAFIE

Barnea I., Ștefănescu St. (1971) *Din istoria Dobrogei.* Vol. III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos Ed. Acad. R.S.R., Buc. 440 p.

Panin N. și al. (1977) Cercetări batimetrice pe platforma continentală a Mării Negre. St. cerc. geol., geofiz., geogr., tom. 15, p. 57—73.

CONSIDERATIONS ABOUT THE SYNCHRONISM OF THE CERNAVODĂ I CULTURE

DRAGOMIR POPOVICI, PUIU HAȘOTTI

Because of the special importance for the knowing of the late eneolithic period from the south-east of Romania, the archaeological excavations from the Hîrșova tell were started again in 1985. [1]

During the 1985—1988 campaigns, there were found remains of dwellings that might be dated in the 16—17, 9—11, 4—6 centuries, in the First Iron Age and in the Cernavoda I culture [2].

Until now, the most consistent stratum belongs to the Cernavoda I culture. Here, the stratigraphic and typological observations allowed us to notice the existence of two levels of living [3].

The lower level, marked by surface dwellings, shows between the depths of 1,10/1,20—1,30/1,40 m, according to the configuration of the land. It is thus quite narrow.

Under the dwelling level it appeared a levelled stratum of yellow sandy clay in which many traces of inhabitance like pottery fragments, fragments of adobe, bones and tools or fragments of tools were found. The ceramic material was composed of pottery fragments of Cernavoda and Gumelnița type. The frequency of the first ones gradually decreased detrimental to the last ones until 1,90/2,00 m. That was the depth where we stopped our excavations in 1988.

We consider worth to notice that both in the dwelling level and in the levelled stratum beneath it, among the ceramic material there were noticed strong influences of Gumelnița type.

Although badly damaged by holes that belonged to later dwellings, the inferior Cernavoda level kept the remains of four dwelling But because of the ulterior interventions, we miss the information regarding their initial shape and size.

From the building point of view, all of them were built in the same way. The walls were built of a wattle-and-daub covered with clay and chaff. The floor was of yellow clay mixted with sand and well beaten. The roof was made of reed or straws. To each dwelling there were noticed rebuildings of the walls.

The pottery of the complexes is of an unitary sort. There are two categories :

1) *The rough pottery* This one is differentiated from that of the upper level as it has less shells in its composition. Ground potsherds and sometime fine gra-

---

[1] D. Galbenu, SCIV, 23, 2, 1962, p. 285—305.

[2] D. Popovici, P. Haşotti, D. Galbenu, Lecture held in Tîrgoviște at the session of annual reports, 1986.

[3] D. Berciu, S. Horintz, P. Roman, M.C.A., 6, 1959, p. 99 and foll ; S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 47 and foll ; V. and A. Dodd-Oprițescu, S.C.I..V.A. 32, 4, 1981, p. 511 and foll. ; P. Roman, S.C.I.V.A., 32, 1, 1981, p. 27—28.

nulated sand were used. Sometime, this pottery has a bond of brown- yellowish clay outside it. In the excavations, its color is black-greish.

To this category belong the vessels with thick walls and of rather big size. The most common shapes are those in a shape of a bitruncated cone with narrowed and easily enlarged lips. Generally finished in a careless, way, they have no decoration.

2) *The fine pottery.* It is well moulded, homogeneous and burnt. Its colors are black-grey of light-brown. In the composition there is sand and a little ground shell Sometime is completly missing.

From this sort of paste there were made vessels polished on either sides. The most common shapes were in the shape of a bitruncated (Pl. 3/1—3, Pl. 4/1, 4) cone tureen with rounde profile and a higher upper part. There were also bowls quite high and large with a right and narrowed lip that was enlarging sometime (Pl. 4/2, 3).

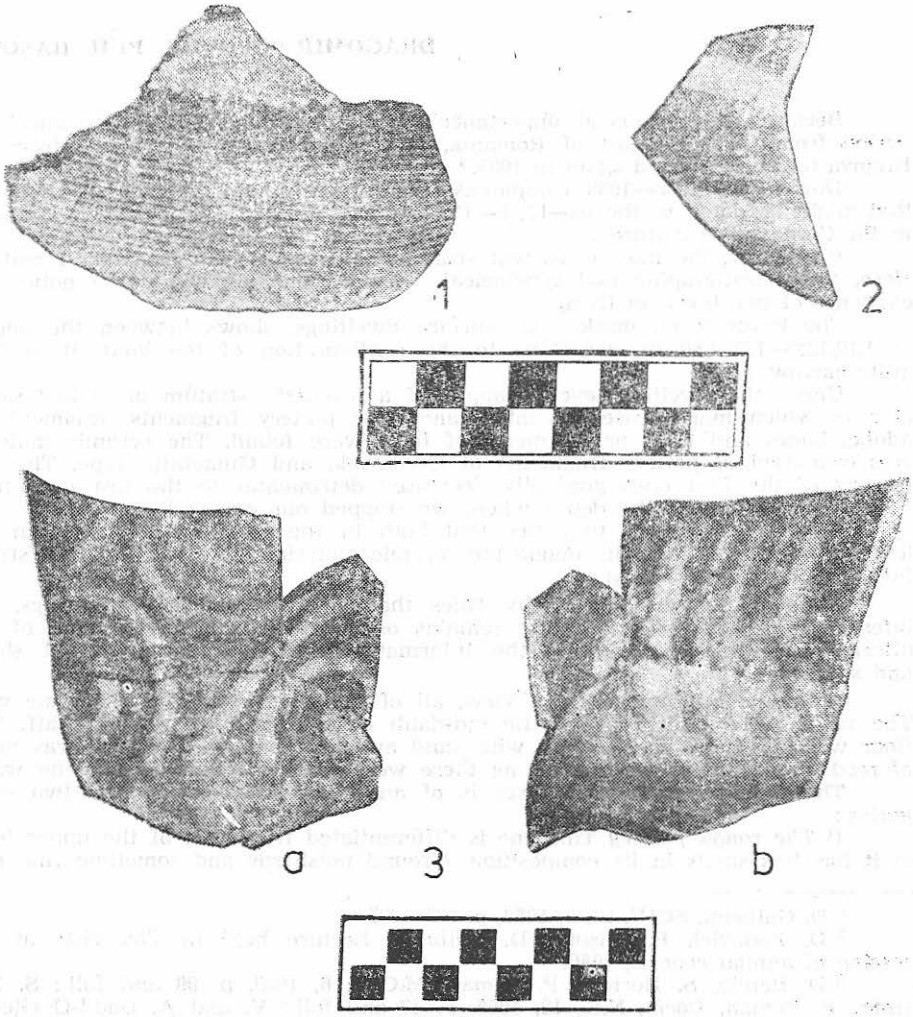

Planşa 1

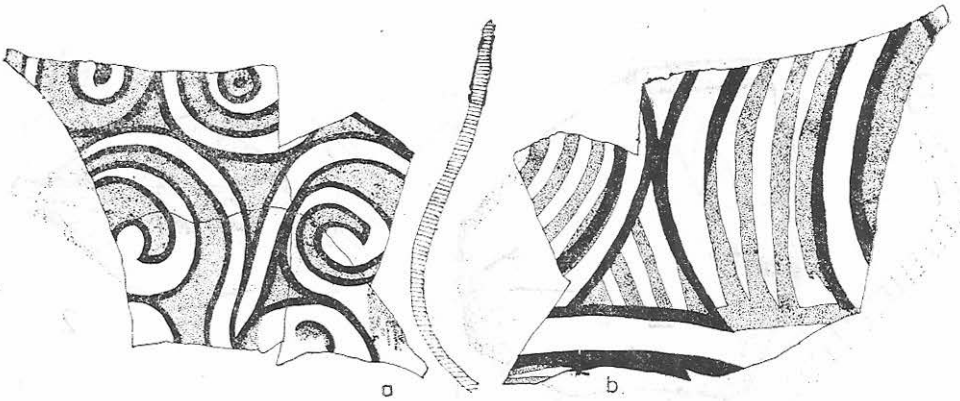

Planșa 2

Unlike the fine pottery of the upperlevel, the corded decoration and the tubular handles were completly missing.

All those characteristics shortly presented above, define in our view an early horizont of the Cernavoda I culture that could be assimilated to the earliest level of dwellings of the eponymous site.

In this context, a special interest is held by the discovery of some painted pottery fragments from the Cucuteni culture (Pl. 1/2, 3, Pl. 2), discovered quite near of two of the dwellings of this level (no 5 & 7)[4].

To these ones it was added a ceramic fragment of „C type" (Pl. 1/1, Pl. 3/4), moulded from a paste of Cucuteni type. It was red-burnt but had in its composition ground shell and had a painted decoration together with triangular impressing[5].

The characteristic traits of these pottery fragments, their shapes, the paste and the decoration allow us to date them in a period corresponding to Cucuteni A_3 and A_4 periods. The existence of the ornamentation made with a narrow band (Pl. 1/2) on the fragments of the partially reconstituted vessel, as the existence of a single vessel with thick band decoration might rather indicate Cucuteni A_4 phase[6].

To draw a conclusion, the identification of an inhabitance level belonging to the first phase of the Cucuteni culture al Hîrșova confirms the opinions according to which the penetration of this culture in the Gumelnița area in a first phase is synchronous with the penetration of the „C type" ceramic in the area of the Cucuteni culture[7].

If we remember that beneath the level of the dwellings that marked the period of inhabitance it was noticed a sediment with a thickness between 0,40—0,50 m in which there were ceramic fragments belonging to the Cernavoda and Gumelnița cultures, we may assume that the beginning of the Cernavoda inhabitance here could be a little earlier, but placed in the same chrenology and most probably corresponding to Cucuteni A_3 period.

---

[4] D. Popovici, P. Haşotti, D. Galbenu, *Cercetări arheologice*, IX, sub tipar.
[5] *ibidem*.
[6] *ibidem*.
[7] P. Roman, *Dacia*, N.S. 15, p. 129 ; *idem*, S.C.I.V.A., 33, 4, 1982, p. 405 ; although in S.C.I.V.A., 29, 2, 1978, p. 220 the author (P. Roman) seems rather to incline towards the synchronism Cernavoda I = Cucuteni A—B and B ; N. Harțuche, *Istros*, I, 1980, p. 86.

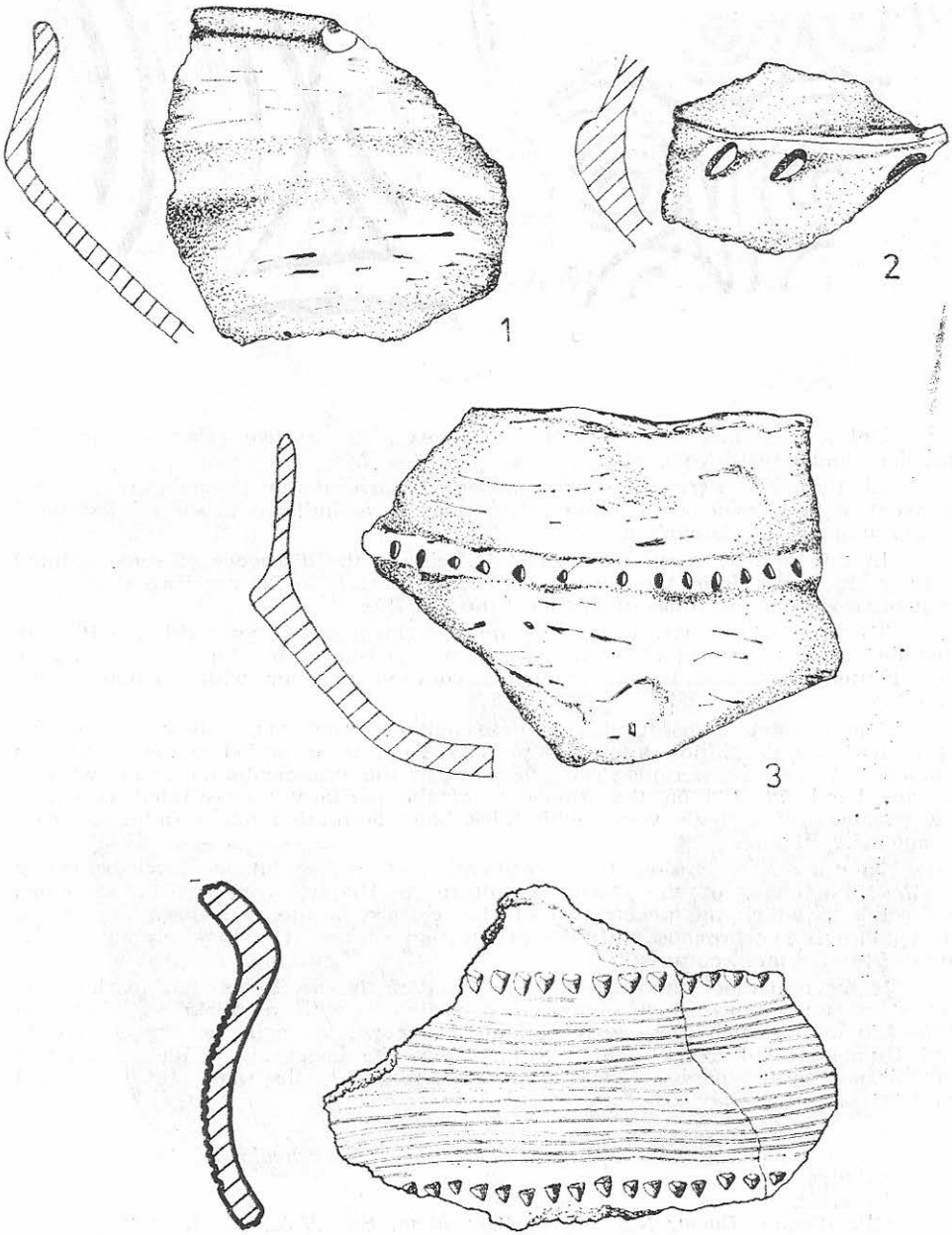

Planșa 3

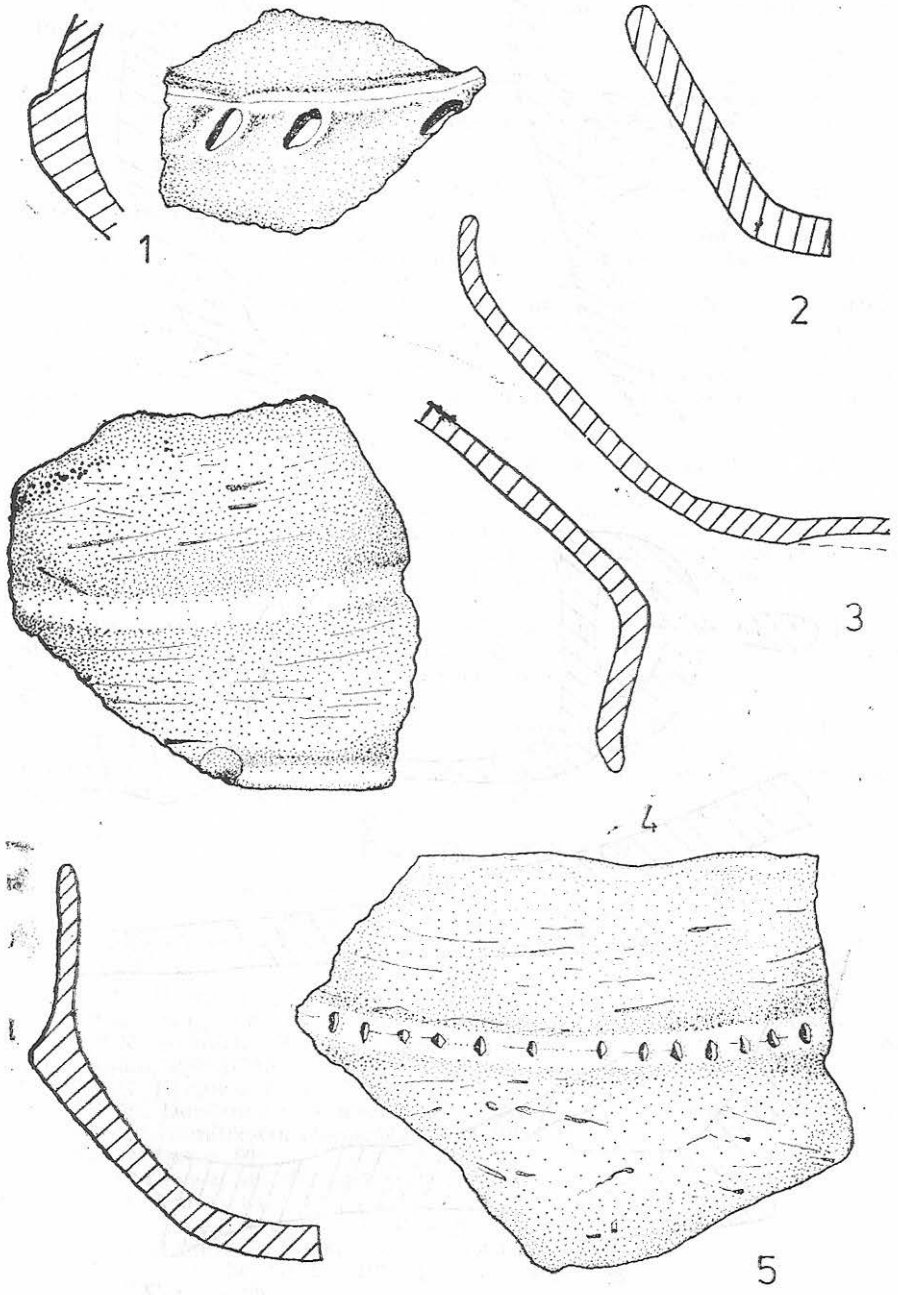

Planșa 4

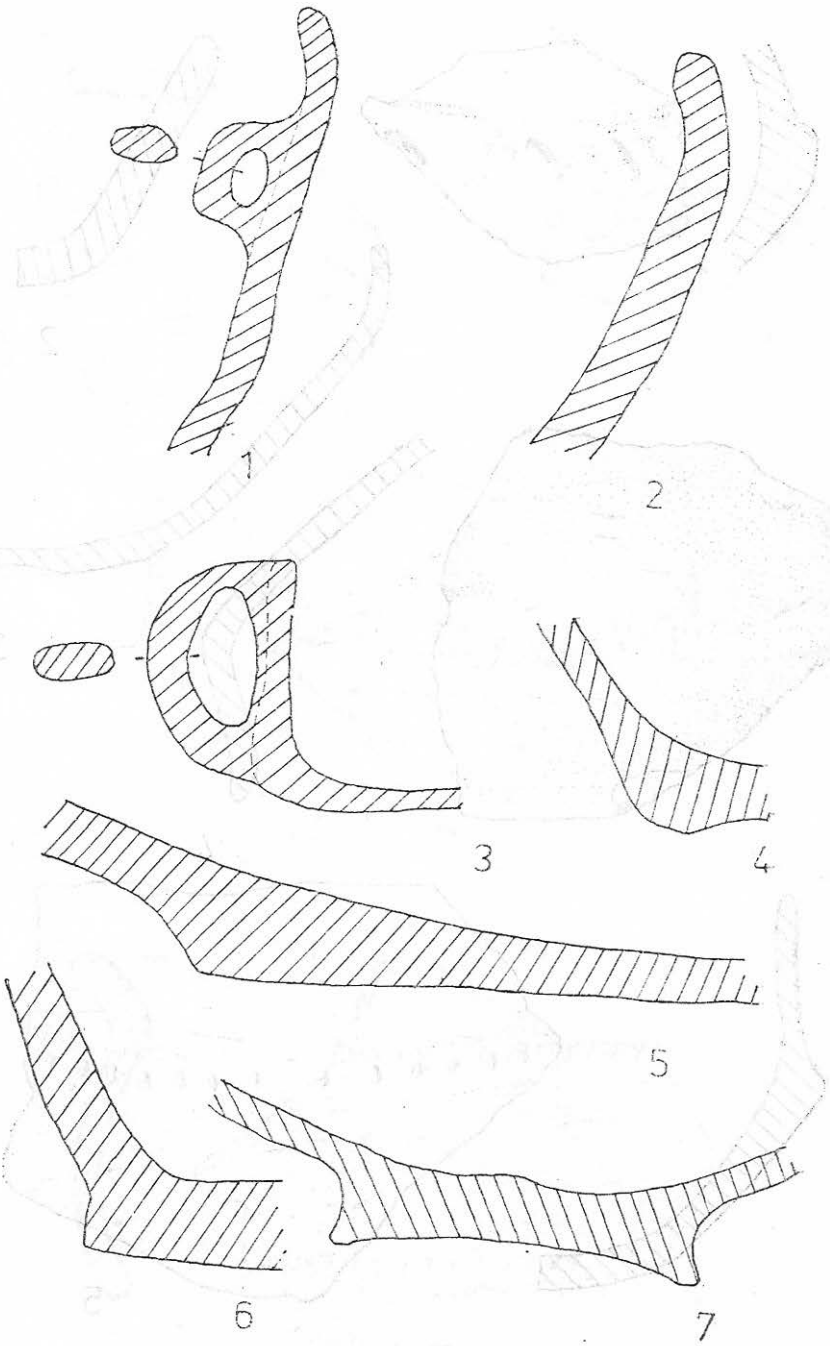

Planșa 5

There are worth to mention the observations according to which the ceramic material belonging to the Cernavoda culture from that level, presents a lot of the Gumelnița type influences.

In the context of the links that existed between the Cucuteni and the Gumelnița cultures, as well as between the first ones and the Cernavoda culture we may notice that at this time we have a great number of datas that allow us to make a better and more precis notation of the synchronism schedule.

The discoveries from Brăiliță [8] (A II level) [9], Lișcoteanca — „Movila Olarului" („The Potters's Knoll"), „Movila Moș Filon" („Old Man Filon's Knoll"), „Movila din Baltă" („The Knoll the Marsh") and Carcaliu [11] assure the parallelism betwen Gumelnița A_2 and Cucuteni A_3 periods [12].

On the other side, studying the discoveries from Gumelnița and Căscioarele [13] it was proved that in Gumelnița B_1 phase there were kept in touch all the contacts with the Cucuteni tribes from Cucuteni A_3 phase [14].

The imports from the B II level from Brăila attributed to Cucuteni 4_1 [15] come to certify the synchronism between Gumelnița B_2 and Cucuteni A_4 [16].

In the area of the Cernavoda I culture the first mentioned Cucutenian imports (although not very certain ones) were the frag. ments discovered at Oltenița — Renic. [17] This settlement was dated as belonging to a late phase of the respective culture [18].

The researches made at Rîmnicelu [19] allowed the identification of some Cucuteni fragments of painted pottery dated as Cucuteni B_2 in the Cernavoda I site.

Some similar imports were noticed at Pietroasele [20].

Taking all these things into consideration, the discoveries from Hîrșova might indicate the first moment of the penetration of the Cernavoda communities on the Danube line towards south in a moment that corresponded to the end of Cucuteni A_3 and A_4 periods.

The stratigraphy of the sediments from Hîrșova might suggest the existence of several phases in the evolutin of the Cernavoda I phase. This idea was streghtened by the fact that this phase seemed to exist till the corresponding priod of Cucuteni A—B_1 phase.

Appearing for the first time at the Lower Danube in a period that corresponded to the Cucuteni A_3 phase (the last one), the Cernavoda I culture will know a long evolution. Its important moments and moods of exprimation will be better known in the future, as the researches go on.

ILLUSTRATIONS LIST

Pl. 1/1, Pl. 3/4 — Cucuteni fragments, type C.
Pl. 1/2, Pl. 2 — Cucuteni fragments A 4.
Pl. 3/1, 3, Pl. 4, Pl. 5 — Ceramic belonging to Cernavoda I culture.

---

[8] N. Horțuche, M..C.A. V, 1959, p. 224—226.
[9] E. Comșa, *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, 1987, p. 83—84.
[10] N. Harțuche, *Istros*, V, 1987, p. 7 and foll.; idem *Studii și comunicări*, III, Focșani, 1980 p. 15.
[11] N. Harțuche *Istros*, I, 1980, p. 30.
[12] Vl. Dumitrescu, *Apulum*, VII/I, 1968, p. 40; E. Comșa, *op. cit.*, 1987, p. 83.
[13] Vl. Dumitrescu, *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 60.
[14] *ibidem* p. 60.
[15] E. Comșa, *op. cit.*, 1987, p. 83—84.
[16] *ibidem*, p. 84.
[17] Vl. Dumitrescu, *op. cit., 1968*, p. 40.
[18] S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, 1968, p. 45 and foll.
[19] N. Harțuche, *op. cit.*, 1980, p. 33 and foll.
[20] *ibidem*, p. 86.
[21] *ibidem*, p. 86; A, Dodd-Oprițescu, *op cit.*, 1981, p. 525.
[22] N. Harțuche, *op. cit.*, 1980, p. 86.

UN TOPOR DIN EPOCA BRONZULUI DESCOPERIT LA NICOLAE BĂLCESCU (JUD. CĂLĂRAȘI).

MIHAI IRIMIA, MIRCEA MUNTEANU

În anul 1987, în punctul „Valea Ciobanului" din perimetrul localității Nicolae Bălcescu, com. Alexandru Odobescu, jud. Călărași, a fost descoperit un topor fragmentar de piatră. Punctul descoperirii se află la aproximativ 1,5 km nord-nord vest de lacul Potcoava—Gălățui. În zonă n-au mai apărut alte materiale arheologice. Amintim doar că la circa 2 km nord-vest de locul descoperirii toporului, în zona „La vii", au apărut mai multe unelte de piatră paleolitice, precum și cîteva fragmente ceramice de tip Coslogeni.

Piesa, fragmentară, are tăișul lățit de formă aproximativ semilunară. În zona orificiului pentru coadă corpul are secțiunea circulară. Orificiul este plasat oblic față de tăiș.

Toporul a fost lucrat din bazalt hidrotermalizat, cu structura porfirică și textura masivă. Rocă de culoare negricioasă-verzuie, constituită din minerale cu duritate diferită ; o masă foarte fină cu aspect sticlos, străbătută de vinișoare verzui în care se reliefează mileuri de magnetit mai dur, cu luciu metalic [1].

Dimensiuni ; înălțimea păstrată 8,5 cm ; lățimea tăișului 7,3 cm ; grosimea în zona orificiului pentru coadă 4,7 cm. Inv. 3004 (Muzeul Călărași).

---

[1] Analiza piesei a fost realizată de către geologul Rodica Serghie de la I.P.G.G. București, care, în afara datelor de mai sus, a adăugat : „Compoziția mineralogică : clorit 69% ; stilp nomelan 15% ; magnetit 10% ; oxizi de titan 6%. La microscop se distinge o rocă cu structura inițial porfirică, substituită în prezent de minerale secundare (clorit, stilp nomelan), alcătuită dintr-o masă de bază din clorit microcristalin în care se dispun foițe fine de stîlp nomelan, granule de magnetit și aglomerări de oxizi de titan. În masa cloritoasă se păstrează conture de baghete (microlite) feldspatice și conture de fenocristale complet înlocuite cu clorit mai larg cristalizat. Aglomerările de ace fine de oxizi de titan au putut lua naștere prin exolvire dintr-un augit titanifer prezent inițial în rocă. Magnetitul apare sub formă de aglomerări vizibile macroscopic și foarte fin în masa bazală, conferind rocii un slab caracter magnetic.

Roca a fost afectată de alterații hidrotermale, care au dus la substituirea totală a mineralelor primare (feldspații plagioclozi și minerale femice) cu clorit și stilpnomelan, acesta din urmă fiind un mineral caracteristic hidrometamorfismului de fund oceanic. H. Savu (specialist în domeniul rocilor bazaltice) consideră piesa ca aparținînd unui hidrobazalt de tip Niculițel, tip petrografic întîlnit și în peninsula Crimeia".

Datorită rocii moi din care a fost lucrată, piesa nu reprezintă un topor de luptă, ci un obiect sacru, simbol al puterii. Categoria de topoare de luptă (de fapt însemne ale puterii) cu ceafa cilindrică, căreia i se integrează tipologic și piesa în discuție, lucrate din piatră sau din metal, este răspîndită pe spații întinse. Larga lor difuziune a determinat chiar definirea unei așa numite „culturi a topoarelor de luptă" [2]. Din punct de vedere al formei, topoarele cu profilul longitudinal curbat în jos și ceafa îndoită, căreia pare să i se integreze și piesa noastră, au fost grupate în *categoria B* a acestui tip de arme — simboluri ale puterii [3].

Prin aspectul general toporul fragmentar de la Nicolae Bălcescu se integrează unei serii de piese cu forme înrudite, răspîndită pe spații întinse și care au circulat o perioadă relativ îndelungată. S-au precizat în mai multe rînduri legăturile dintre unele topoare de metal și cele de piatră, cu forme apropiate, considerîndu-se că se practica procedeul imitării atît a unor piese de metal după cele de piatră, cît și cel invers.

Piese cu aspectul tăișului oarecum apropiat de exemplarul în discuție, fără a fi prea numeroase, se întîlnesc pe teritoriul României — printre altele — și în mediul cultural Coțofeni (la Șincai [4], Dezna, Coțofenii din Dos [5]). De asemenea el se apropie într-o anumită măsură și de toporul de diorit descoperit într-un mormînt de inhumație de la Poiana, care aparține culturii Monteoru [6], faza II-a [7]. De la Sucidava (Romula) provine un topor fragmentar din epoca bronzului, de tipul *bipennis*, cu tăișul semilunar, considerat drept obiect de import din sudul Dunării [8]. Descoperit inițial în epoca romană, el a fost refolosit în secolele II—III e.n., gravîndu-i-se pe ambele fețe un text repetat în limba latină. Un alt topor fragmentar de piatră cu tăișul semilunar s-a descoperit în așezarea de tip Coslogeni de la Ulmu [9].

Topoare cu forme ale tăișului mai mult sau mai puțin asemănătoare exemplarului de la Nicolae Bălcescu, care îl premerg din punct de vedere cronologic se întîlnesc și în regiunile din nordul Mării Negre [10]. Piese cu tăișul lat și arcuit, din epoca bronzului, sînt cunoscute și în regiunile învecinate din Bulgaria [11].

Totuși, apropieri mai evidente ale toporului fragmentar de la Nicolae Bălcescu le constatăm față de unele exemplare de piatră din cunoscutul tezaur de la Borodino [12], în conținutul căruia se întîlnesc elemente de tip Pokrovsk și Seiminsk.

---

[2] Ersilia Tudor, SCIV, 24, 1973, 2, p. 287.

[3] A. Vulpe, SCIV, 10, 1959, 2, p. 271.

[4] Valeriu Lazăr, Marisia, 7, 1977 p. 17—56.

[5] Petre I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 17, pl. 9/1 ; 10/5.

[6] Ecat. Dunăreanu Vulpe, Dacia, III, IV, 1927—1933, p. 253—331, fig. 5/1 ; 6.

[7] Pentru încadrarea necropolei de la Poiana în faza Monteoru II a, vezi Eugenia Zaharia, Dacia, NS, 3, 1959, p. 103 și urm. ; Marilena Florescu, Arheologia Moldovei, 4, 1966, p. 39—118 ; eadem, Danubius, V, 1971, p. 40 ; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 106.

[8] D. Tudor, Revista Muzeelor, VI, 1969, 5, p. 443—444.

[9] S. Morintz, *op. cit.*, p. 126 și fig. 73/10.

[10] V. A. Dergacev, *Pamiatniki epohi bronza* (AKM), Chișinău, 1953, p. 55, fig. 14/19 (Bender) ; O. A. Krivțova-Grakova, MIA, 46, Moscova, 1955, p. 31, fig. 4 (cultura Srubno) ; S. S. Berezanska, V. Otroșcenko, N. N. Cerednicenko, I. N. Sarafutdinova, *Kulturi epohi bronzi na teritorii Ukraini*, Kiev, p. 35 (Ostrov Perun) ; L. V. Subbotin, Novîe materialî po arheologhii Severo-Zapadnogo Pricernomoriia, Kiev, 1985, p. 70, fig. 8, curganul nr. 8, mormîntul 16 etc.

[11] M. Mirčev, Izvestiia-Varna, 9(24), 1973, p. 262—263, fig. 4/3 ; pl. IV/2 (Dolen ciflik).

[12] A. M. Tallgren, ESA, 1926, p. 129 și urm., fig. 73 ; O. A. Krivțova-Grakova, *Bessarabskii klad*, Moscova, 1949, p. 28 ; Rolf Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im Westlichen Ostseegebiet und ihre mittel-und süd-ost europäische Beziehungen*, Hamburg, 1957 p. 170 și urm., pl. 67/2—16 ; Marija Gimbutas, *Bronze age cultures in central and eastern Europe*, 1965, p. 65 și urm., pl. 12, 13/1—4 ; A. I. Terenojkin, SA, 1 1965 p. 63—65 etc.

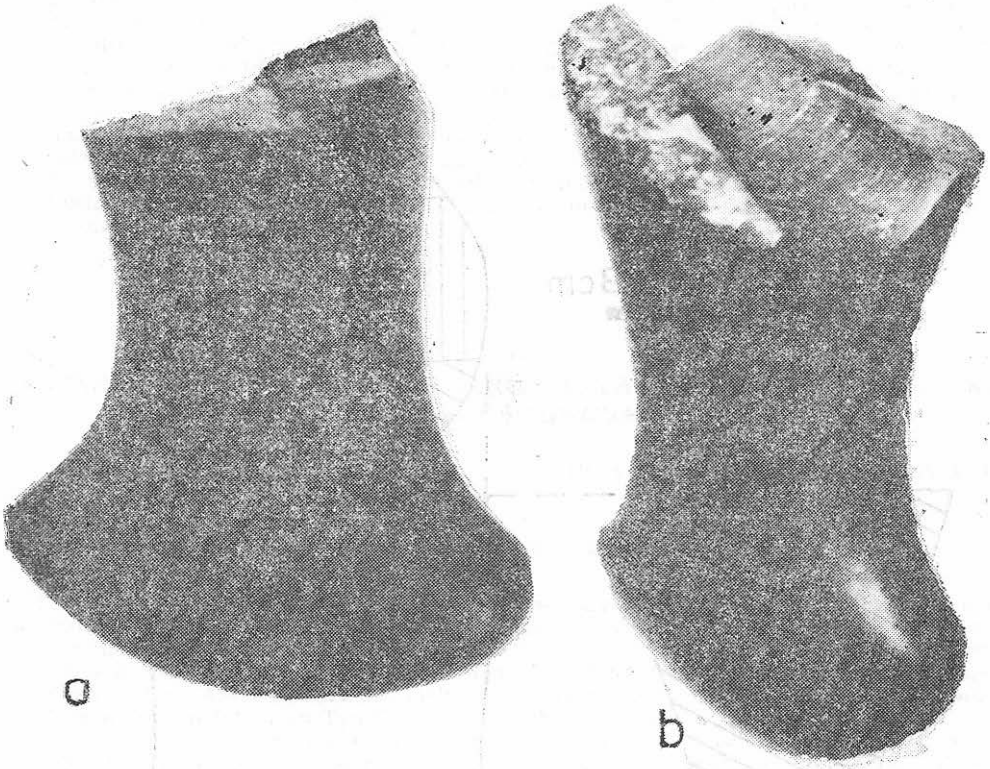

Fig. 2 — a — suprafața plană ; b — imaginea din profil a piesei.

proprii culturii catacombelor, precum și elemente miceniene [13]. Orientîndu-ne numai după forma tăișului, piesa în discuție pare să se apropie într-o măsură mai mare de trei dintre topoarele de la Borodino [14], fără a putea face alte precizări (din cauza stării fragmentare a exemplarului nostru). Opiniile privind datarea tezaurului de la Borodino au oscilat între secolele XVI—XII î.e.n., considerîndu-se mai probabilă încadrarea sa în secolul al XV-lea î.e.n. [15].

După cum se cunoaște, pentru Bronzul mijlociu și tîrziu din Cîmpia Română sînt evidente contactele stabilite atît cu unele culturi de stepă din nordul Mării Negre, cît și cu lumea sudică, micenianâ. În ceea ce privește toporul discutat, considerăm mai probabilă originea sa răsăriteană, decît una sudică. Cu toate că roca din care a fost cioplit toporul aparține unui „hidrobazalt de tip Niculițel" [16], existența aceleiași roci în Crimeia ar putea fi un indiciu important privind originea răsăriteană.

Cercetările întreprinse în regiunile sud-estice ale României, cărora li se integrează și zona în care s-a descoperit toporul, n-au permis identificarea pînă în

[13] S. Morintz, *op. cit.*, p. 99.
[14] Ibidem, fig. 54/4, 6, 7.
[15] Ibidem, p. 99.
[16] Supra, nota 1 ; nu cunoaștem dacă roca amintită era exploatabilă și în epoca bronzului.

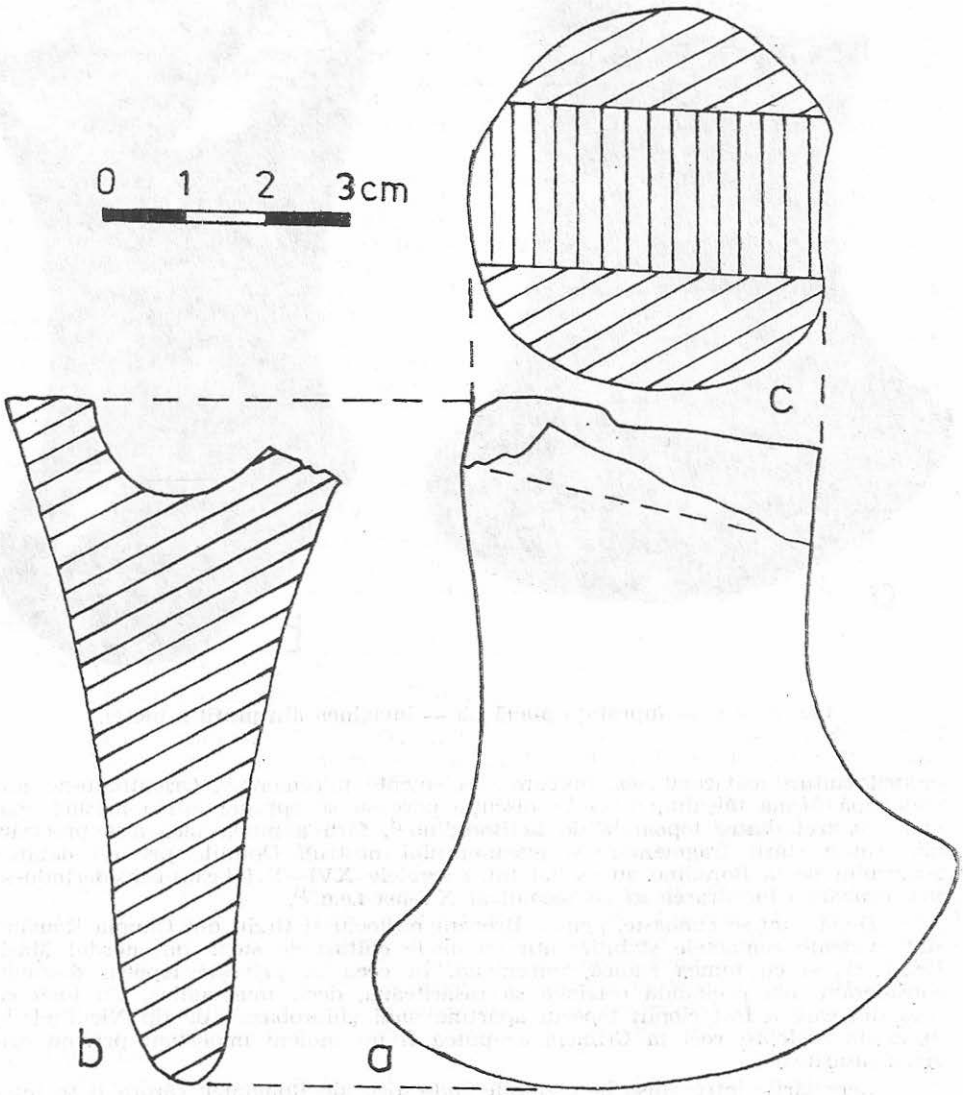

Fig. 1 — Topor fragmentar de la Nicolae Bălcescu: a— suprafața plană; b — secțiune verticală; c — secțiunea corpului în zona orificiului pentru coadă.

prezent a nici unei culturi specifice bronzului timpuriu și mijlociu. Singura documentare se limitează, așa după cum s-a mai arătat [17], doar la mormintele tumulare cu schelete în poziție chircită, presărate uneori cu ocru, cîteva obiecte de bronz și puține materiale ceramice. Acestui orizont îi urmează, începînd cu secolul XIV î.e.n., cultura Coslogeni [18], care oferă date mult mai bogate referitoare la etapele tîrzii ale epocii bronzului din aceste regiuni. Reținem, de altfel, că fragmentele ceramice descoperite la o anumită distanță de punctul în care a apărut toporul sînt specifice tocmai culturii Coslogeni. Ținînd seama de analogiile amintite, considerăm că toporul de la Nicolae Bălcescu poate fi atribuit fie orizontului definit de mormintele tumulare ale Bronzului mijlociu, fie fazei mai vechi a culturii Coslogeni, fără ca — în stadiul actual al documentației — să putem face alte precizări.

EINE IN NICOLAE BĂLCESCU (KREIS CĂLĂRAȘI) AUFGEFUNDENE AXT AUS DER BRONZEZEIT

MIHAI IRIMIA, MIRCEA MUNTEANU

Zusammenfassung

Die Verfasser behandeln eine fragmentäre Steinaxt, die bei „Valea Ciobanului" im Umkreis der Ortschaft Nicolae Bălcescu, Gemeinde Alexandru Odobescu, Kreis Călărași aufgefunden wurde. In diesem Gebiet sind keine anderen archäologischen Materialien erschienen. Ungefähr 2 km nordwestlich des Fundortes der Axt erschienen mehrere paleolitische Steinwekzeuge und einige Keramikfragmente vom Typ Coslogeni am Ort „La vii".

Wegen des weichen Gesteins, woraus sie verfertigt ist, handelt es sich nicht um eine Streitaxt, sondern um einen geweihten Gegenstand, als Symbol der Kraft. Dem allgemeinen Aussehen nach, reiht sie sich in eine Axtserie ein, die in weiten Räumen verbreitet ist und die eine verhältnismässig lange Zeitspanne im Umlauf war. Die für die Axt von Nicolae Bălcescu besten Analogien finden wir bei einigen Exemplaren des Hortes von Borodino.

Die Verfasser meinen, die Axt wäre östlicher Herkunft. Die Ähnlichkeiten mit anderen Äxten berücksichtigend, wird das Exemplar von Nicolae Bălcescu von kulturellem Standpunkt aus entweder dem Horizont der Hügelgräber von der Mitte der Bronzezeit oder einer älteren Phase der Coslogeni-Kultur zugeschrieben, ohne vorläufig andre Angaben machen zu können.

[17] S. Morintz, *op. cit.*, p. 86 și urm.
[18] *Ibidem*, p. 121 și urm.

TOMITANA GRAECA

DAN SLUȘANSCHI

Prieteneasca ospitalitate a conducerii și a colegilor de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța ne-a prilejuit în repetate rînduri ocazia de a putea cerceta direct, „cu ochiul și cu mîna", un șir de inscripții tomitane a căror lectură sau interpretare anterioară (în special din *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. II) ne iscase anumite îndoieli. Desigur, nimic nu poate înlocui satisfacția descoperirii și a publicării unor texte inedite. Dar, sperăm să o dovedim iarăși, chiar și regîndirea unor epigrafe binecunoscute poate ascunde vădite pricini de mulțumire.

I. În inscripția ISM, II, nr. 278[1] (Fig. 1), după ce ne-a fost înfățișat „Aurelios Demosthenes, (fiul) lui Demosthenes, care a trăit fără prihană 57 de ani", se adaugă în r. 4—5, în lectura curentă a textului,

... ΚΑΙ Η Γ[ΑΝΗ
ΑΥΤΟΥ ΑΥΡΗ ΙΑ²[...

partea de jos și din dreapta fiind vătămată și pierdută. De fapt însă, revederea inscripției ne arată că la finele r. 4 litera supraviețuitoare este nu un Γ, ci un [Γ, a cărui bară inferioară este foarte bine vizibilă; căci *sigma*, după ce apăruse de 4 ori semilunar în r. 1—2, apare în rest în formă angulară. Completarea corectă este deci nu Γ[ΥΝΗ, ci, datorită numărului posibil de litere, 4 la număr, dacă judecăm după r. 1—3, mai degrabă Γ[ΥΖΥΞ, decît Γ[ΥΝΒΙΟ[ς. Același corespondent mai elevat al lat. *coniunx* (=„consoartă") poate fi presupus și în ISM II, nr. 280, r. 5, unde nu este neapărată completarea ΣΥΝΖΥΞΙ-, ca o formă din paradigma adjectivului poetic συ(ν)ζύγιος, ci însuși substantivul ΣΥΝΖΥ[Ξ, sau, eventual, o altă formă din paradigma lui, cu infinite posibilități de întregire ulterioară.

II. În legătură cu vocabularul sferei „căsniciei" întîlnim mereu, nu numai în ISM II[3], interpretarea lui *uirginius* drept „soț tînăr", întemeiată pe o trimitere la dicționarul etimologic al lui A. Ernout și A. Meillet (1932[1], p. 1071; 1967[4], p. 740). Dar ISM II, nr. 346 este închinată unui *benemerente* (sic) *uirginio suo et pare* (sic) în vîrstă de 42 de ani, iar ISM II,

---

[1] Vom adăuga că fragmentul cel mare, aflat la MINAC, are inventarul nr. 15 930, iar cel mic, aflat la MNA are inventarul nr. 909.

[2] Cu *R* latin scăpat de lapicid în locul lui *P* grecesc (!).

[3] În total 9 exemple la H. Mihăescu (*La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București, 1978, p. 295), la care va fi adăugat, desigur, și *con uirginio* (acum ISM, V, nr. 43) a cărui interpretare drept un *hapax* de la un *conuirginium*, „căsnicie", nu pare fericită. Indicele de la ISM, V, p. 344 nu avea de ce înregistra un *conuirginius : conuirginii*, la plural, înseamnă „soți luați din fericire", într-un exemplu din Noricum (CIL, III, nr. 13529).

Fig. 1

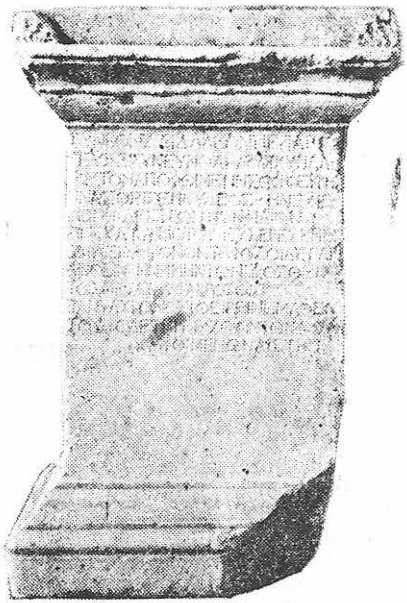

Fig. 2

nr. 373 unui *uirginio compari* (tradus mai jos în greceşte prin ΑΝΔΡΙ ΠΑΡΤΕΝΙΚΩ[4] !) de 45 de ani. După mentalitatea acelei vremi greu s-ar fi gîndit cineva la un soţ de peste 40 de ani ca la un om cu adevărat „tînăr". De fapt, pioasele soţii menţionau faptul că soţul pierdut era al lor „husband of maidenhood, first husband", cum menţionează cu precizie Liddell-Scott-Jones (p. 1139, cu referire la Plutarh, *Pomp.*, 74) în privinţa lui παρθενικός. Vina este deci a dicţionarelor latine, care nu înregistrează acest sens aparte, de „soţ din feciorie, soţ dintîi", al lui *uirginius*: se cade să le aducem cuvenita întregire.

Aceeaşi idee căuta, se vede, să o sugereze şi ΛΕΚΤΡΩΝ ΝΥΝΦΙΔΙΩΝ (sic) din ISM II, nr. 380 (Fig. 2), inscripţie a cărei traducere este, de altfel, de refăcut faţă de cea din volumul citat (p. 335), poate cam aşa:

„Acest mormînt măiastru boltit (ΠΕΡΙΑΓΕ[Α) l-a făptuit Andrys consoartei (sale) (ΣΥΝΕΥΝΩ)[4] Kyrille, ce s-a săvîrşit (ΑΠΟΦΘΙΜΕΝΗ)[4], ţinîndu-i minte multslăvita (ΕΡΙΚΥΔΕΟΣ) înţelepciune pe care aceea a avut-o şi asupra (ΕΙΝΕΚΑ) iatacului din feciorie (ΛΕΚΤΡΩΝ ΝΥΝΦΙΔΙΩΝ) şi a felului de viaţă (ΒΙΟΤΟΥ). Pioasă lucrare, el a făcut un singur mormînt[5], căci ştie că amintirea celor de mai înainte înfloreşte pentru muritorii de mai apoi. Timpul (s-) a învăţat să le nimicească pe toate[6], dar păzeşte aceasta: slava celor vii şi virtutea celor răposaţi".

Unirea soţilor de-a lungul anilor, din tinereţe şi pînă la mormînt, iar nu vîrsta lor cea tînără este simţită ca vrednică de pomenire: acest lucru îl relevă şi gr. παρθενικός (dublat de poeticul νυμφίδιος), şi lat. *uirginius* (sau *uirginia*), ajuns apoi chiar şi nume propriu.

---

[4] *I anekphoneton* nu este notat nicăieri în această inscripţie.

[5] *Sc.* pentru ambii soţi, atît de legaţi între ei. „Operă pioasă a făcut numai înmormîntarea" *(loc. cit.)* nu face sens mulţumitor.

[6] Cu ΧΡΟΝΟΣ subiect al lui ΕΜΑΘΕΝ. „(De asemenea) (*sc.* Andrys) a înţeles că timpul distruge totul..." nu se poate nicicum accepta.

III. ISM II, nr. 248 (Fig. 3 a—b), inscripție de pe o stelă de marmoră care îl înfățișează în altorelief pe defunct, cu un *volumen* în mîna stîngă, se află astăzi la MINAC (inv. nr. 37)[7]. O lectură atentă a ei ne furnizează următorul text, ciuntit datorită spargerii frontonului în stînga și în dreapta sus:

---------]N ΣΤΡΑΤΟΚΛΕΟΥΣ ΠΡΟ[Υ]ΣΙΕΥΣ ΑΠΟ ΙΠΠ[---------

ΕΝΠΟΡΟΣ ΕΤΩΝ Ο[—

Numele acestui negustător poate să fi cuprins 5 litere (e.g. ΑΡΙΩΝ, ΚΛΕΩΝ, sau ΙΠΠΩΝ). ΣΤΡΑΤΟΚΛΕΟΥΣ este genitivul numelui tatălui, cu un O mic între E și Y: el vine deci de la Στρατοκλῆς, nu este un nominativ Στρατοκλεύς. Primul Y din ΠΡΟΥΣΙΕΥΣ a căzut într-o spărtură, azi acoperită de liantul care ține prinse bucățile între ele.

Toponimul final al primului rînd conține cinci haste verticale clare, din care prima nu poate reprezenta un Y, trasat evazat, cu totul diferit, în restul inscripției, iar ultimele patru par a se grupa două cîte două în —ΠΠ—, rezultînd un ΙΠΠΠ[-------, cu spațiu de încă trei litere posibile, iar nu [ΥΠΠΟΥ, cum socotea L. Robert, ținînd seama de o altă inscripție tomitană (acum ISM II, nr. 462)[8].

În al treilea rînd, partea de jos a literelor EN se vede clar. De asemenea, după ΕΤΩΝ (nu cu O ca în ISM II), se vede bine rotunjirea unui început de O. Deci negustătorul nostru avea peste 70 de ani (ceea ce nu contrazice defel imaginea lui de pe stelă), două treimi din cifra O și toată cifra unităților, care va fi urmat, fiind pierdute în spărtură. Așadar, în traducere:

„...n, (fiul) lui Stratocles, din Prusias de la (H)ipp ... (")[10], negustător, de ani 70 (și ...?)".

IV. ISM II, nr. 375 (Fig. 5) este totuși o inscripție metrică, în ciuda îndoielilor mai multor editori, numai că, de prin secolul al III-lea, versurile grecești și latinești ale unor autori mai puțin cultivați reflectă pierderea simțului cantităților silabice, sub impulsul noii accentuări intensive. Versurile țin deci seama nu de alternanța silabelor lungi și scurte, ci de numărul prescris de silabe, în inscripții ele fiind adesea *centones* aproximative.

Vom observa, în detaliu, că ΑΓΝΑΙΣ trebuia marcat cu puncte sub ΓΝ, greu lizibile, dar furnizînd cea mai bună completare. Apoi, în r. 15, lapicidul a scris de fapt ΟΑΒΙΟΣ în loc de ΟΑΒΙΟΣ, atras de oxymoronul ὁ ἄβιος βίος,, și nevenindu-i a crede în ὄλβιος βίος pe o inscripție funerară. În r. 17 ΛΕΙΠΟ— se vede clar, cu un O mic în interiorul lui Π; punctul semnalînd îndoiala este aici superfluu. Apoi, în r. 21, textul poartă clar ΕΝΕΝΚΑ ΜΕΝΗ, cum citise doar G.I. Kuzos, primul lui editor (în 1896)[9], avînd o ligatură N—E cu ΕΓΝΩ următor. Restul editorilor citeau doar ΕΝΕΝΚΑΜΕΝ, cu excepția Aidei Slabotzky[11], în articolul căreia apare totuși, în mod curios, forma ἐνενκαμένη cu ε subscris, deși traducerea ei sună, în mod îndreptățit, „having endured much suffering, as an invalid"[12].

De altfel, și aici traducerea r. 17—22 trebuie să sune, mai aproape de cea a Aidei Slabotzky, decît de cea din ISM II, p. 331:

„Prietenelor lăsate[13], ca femeie unor femei, le-am oferit multe lucruri (ΠΟΛΛΑ ΠΑΡΕΣΧΟΝ), luînd seama la evlavie. Și-apoi, îndurînd (ΕΝΕΝΚΑΜΕΝΗ) îndelungată

---

[7] ISM, II, p. 249 spunea : „Astăzi nu se știe unde se află".

[8] In *Etudes Anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Paris, 1937, p. 230, n. 3 și p. 273, apoi în discuțiile epigrafice din REG, LII, 1939, p. 482, sub nr. 224 și din RPh., XXXIII, 1959, p. 188, n. 3. Savantul francez a fost indus în eroare de lectura defectuoasă a lui I. Micu, publicată în *Călăuza vizitatorului în Muzeul Regional al Dobrogei*, Cernăuți, 1937, p. 31.

[9] In Ἀθηνᾶ, VIII, 1896, p. 347, nr. 4.

[10] Să fie ΙΠΠ[ΙΟΥ o rătălmăcire a pronunției lui Ὑπίου? .

[11] *Some Observations on SEG, 24, 1081*, în StCl., XVII, 1977, p. 117—138.

[12] *Ibid.*, p. 128 ; cf. p. 136 cu varianta „having undergone".

[13] Anume „părăsite" sau „ajunse văduve", în urma unor nenorociri pe mare, ca și cea suferită de defuncta în prima ei căsnicie (cf. r. 12—15 și remarcile lui Th. Sauciuc-Săveanu, în SCIV, XV, 1, 1964, p. 137—138).

Fig. 3 a

Fig. 4

Fig. 3 b

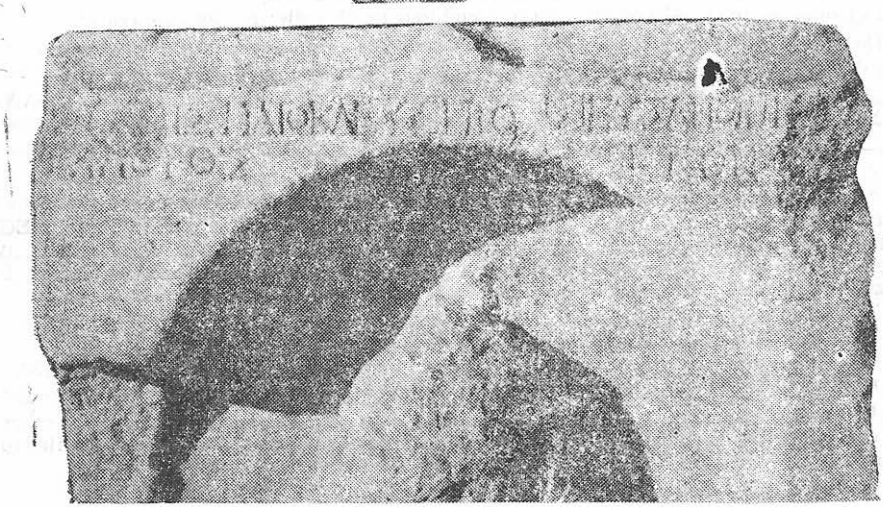

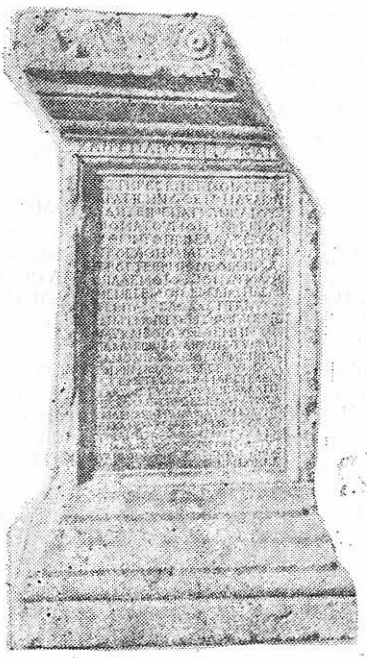

Fig. 5

Fig. 6

suferință (zăcînd) la pat (ΚΛΕΙΝΗΡΗ ΚΑΜΑΤΟΝ)[14], ea și-a dat bine seama (ΕΓΝΩ ΣΑΦΩΣ)[15]: firele norocului muritorilor nu sînt după clavia (lor)."

V. Și traducerea textului ISM II, nr. 377 trebuie refăcută. Cele două distihuri *aproape* corecte (doar cu silaba TEX — luată drept o scurtă în ΤΕΧΝΗΣΑΜΕΝΗΙΣ) ar putea fi tălmăcite astfel:

„Doi prea iubiți copii am coborît în acest pămînt, soarta cea neclintită urzind(u-ne) acestea. Căci sufletelor noastre ea într-una le-a pricinuit mîhniri, sfîșiate fiind de doliul după copiii cei cu scurt noroc (ΩΚΥΜΟΡΩΝ)[16]. Pe Pontianos, de 3 ani, și pe Pontiane, de 6 ani, Chrysodoros și Matrona (i-au așezat aici), pe copiii (noștri) de veșnică amintire".

VI. Deosebit de interesantă încercare de întregire a rău năpăstuitei epigrame funerare, prezentă acum ca ISM II, nr. 368 (Fig. 4), întreprinsă cu peste un deceniu în urmă de W. Peek[17], va putea fi verificată mai precis abia după regăsirea fragmentului de inscripție ajuns cîndva la MNA, astăzi, pe cît se pare, de negăsit.

---

[14] Mai degrabă ca o sintagmă poetică, decît ca un greoi cuvînt compus (cum dorea I. Stoian, *Tomitana...*, 1962, p. 65, nr. 3, urmat de A. Slabotzky, *art. cit.*, p. 129) deși criteriu definitiv nu există.

[15] Este oarecum surprinzătoare schimbarea de persoană, vorbind acum cel de al doilea soț al răposatei, Hermogenes Ankyranul, dar, de fapt, observația finală este mai potrivită în gura lui.

[16] Traducerea din ISM, II este ratată din cauza plasării sintactice greșite a sintagmei ΣΠΑΑΓΧΝΟΙΣ ΗΜΕΤΕΡΟΙΣ pe lîngă ΑΠΑΘΟΥΣ, cînd ea depindea de ΚΑΤΘΗΚΕΝ ΑΝΕΙΑΣ (r. 8—9), legate fiind și de ΤΕΙΡΟΜΕΝΟΙΣ (r. 12).

[17] *Compositis componendis. Grabepigramm eines Bithyniers in Tomis*, în StCl., XVII, 1977, p. 113—116.

Cert este însă faptul că restituirea părții de jos a inscripției, care a pătimit mai mult, este cea mai problematică. Astfel, nimic nu ne îndeamnă să fim siguri, în lipsa oricărei urme a chenarului inferior, care să semnaleze sfîrșitul stelei, că textul scris pe ea s-ar fi încheiat cu totul la r. 20.

Dar și în partea ei de sus, în fragmentele azi reîntrunite de la MINAC (inv. nr. 15.927), anume în r. 3—4, se cade să regîndim întregirea lui W. Peek.

K]EIMENON EN ΦΘΙΜΕΝΟΙΣ E[IKAΣON] ON ΣKYBAΛOI[Σ

cu o traducere de tipul „pe care reprezintă-ți-l zăcînd, ca rămășițe printre cei morți" (ISM II, p. 325)[18]. Aceasta dat fiind că — fapt necunoscut lui Peek, care lucra cu o fotografie — în marginea vizibilă a r. 4 a supraviețuit nu un I, ci începutul unui N, a cărui hastă oblică nu face îndoială ochiului și mîinii. În paranteză fie spus, nici —N al lui MAKAPΩN de la finele r. 5 nu lipsește din inscripție (cum socoteau W. Peek, *art. cit.*, p. 114, și ISM II, p. 325, cu planșa lui Peek reprodusă la finele volumului), ci el se află adăugat, cam neîndeminatic, pe chenarul stelei.

Revenind însă la finele r. 4, acesta trebuie deci completat ΣKYBAΛON, ceea ce ne aduce pe calea unei alte idei a lui Peek, din păcate abandonată de acesta: o completare a lui E...ON ca un participiu pasiv (el propunînd, *e.g.*, E]IΔOMEN[ON, *art. cit.*, p. 115). Noi am prefera însă nu un cuvînt care să reia „vederea de către trecător", suficient susținută de EΣO[PAΣ din r. 1, ci unul care să întărească imaginea „morții tragice" între ΦΘΙΜΕΝΟΝ și ΣKYBAΛON., și anume E]ΛKOMEN[ON, începutul epigramei sunînd deci:

„Îl vezi, trecătorule, pe vestitul _____, zăcînd printre cei răpuși, tîrît ca leș rămas..."

Într-adevăr, ἑλκόμενον implică „tîrît și sfîșiat", ca leșul vînturat și desfigurat de valurile și de vînturile unui naufragiu. Comparația cea mai izbitoare ne-o propune pentametrul

ἄνδρα, πολύκλαυτον ναυτιλίης σκύβαλον,

al cărui autor era Hegesippos (AP, 7, 276, cf. Liddell-Scott-Jones, p. 1616). Iar de vor mai fi și alte întregiri posibile, probabil că și ele tot aceeași cale o vor bate.

VII. În sfîrșit, în privința inscripției ISM II, nr. 101 (Fig. 6), sîntem de părere că sugestia lui Gh. Poenaru-Bordea[19] asupra motivelor martelării cognomenului acelui Aurelios, patron al metropolei Tomis, pomenit în ea, este întemeiată, împotriva refuzului lui I. Stoian, prin înseși urmele literelor de pe stelă. Inscripția (MINAC inv. nr. 2104) stă astăzi chiar în fața modernului muzeu care apără celebrul mozaic tomitan, și în r. 6—7 ale ei se citește, deducînd cu atenție,

AYPHΛION AN-

T]ON[EINO]N

După cum se vede, nu numai numărul de 10 litere martelate, ci înseși urmele unora dintre acestea (A, N, O), decisive prin plasarea lor la începutul numelui șters, vin în sprijinul ipotezei, extrem de reținute, a lui Gh. Poenaru-Bordea[20], care observa: „Dacă al doilea nume era Ἀντωνῖνος, și numai atunci, martelarea ar fi putut să fie și accidentală, personajul în cauză fiind eventual confundat cu împăratul Elagabal (218—222)"[21]

Într-adevăr, Vita *Heliogabali* (*SHA*: 17, 4) ne informează că *nomen eius, id est Antonini, erasum est, senatu iubente* (afirmație coroborată și de *Vita Alexandri Severi*, 1, 1—2)[22] Deci fie o confuzie sau un exces de zel, fie vreo legătură neștiută dintre acest Αὐρήλιος

[18] W. Peek, cu traducerea „den du mit σκύβαλα vergleichen magst (musst)" (*art. cit.*, p. 115).

[19] *Cîteva inscripții recent descoperite în Dobrogea*, în StCl., V, 1963, p. 291—292, republicat în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 100—103.

[20] Respinsă nedrept și peremptoriu de către I. Stoian (ISM, II, p. 127) fără o rejudecare a stării pietrei.

[21] *Art. cit.*, 1963, p. 192 ; *vol. cit.*, 1964, p. 103.

[22] Cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1898 [3], p. 172 și n. 3.

Ἀντωνεῖνος și Elagabal par a explica în mod optim martelarea celui de al doilea nume, desigur nu fără rost. Acest fapt restrînge automat și termenii datării altarului și inscripției, de la „prima jumătate a sec. II e.n."[23], la „domniile lui Caracalla și Elagabal (209—222)", ambii purtînd numele oficial de *Imp(erator) Caesar M(arcus) Aurelius Antoninus Aug(ustus)*. Martelarea se va fi produs apoi, *iubente senatu*, după uciderea celui de al doilea (11 martie 222). *Ipso facto*, inscripția ar trebui să migreze zece poziții mai sus în ISM II, venind înaintea celor ce datează cu certitudine din vremea lui Alexander Severus.

TOMITANA GRAECA

DAN SLUȘANSCHI

Résumé

On envisage plusieurs interprétations nouvelles du texte de quelques inscriptions publiées dans ISM II (Tomis):

— D'abord, dans ISM II, nr. 278, l. 4 — 5, on devrait compléter ... ΚΑΙ Η[ΣΥΖΥΞ]/ΑΥΤΟΥ ΑΥΡΗΛΙΑ (*sic*), car la dernière lettre lisible de la quatrième ligne est un Γ [et non un Γ (pour γ[υνή]).

— Dans ISM II, nr. 380, l. 5, (λέκτρων) νυνφιδίων est une variante poétique pour παρθενικός (=*uirginius*, „du premier mariage"), comme un compliment indirect à la fidélité maritale.

— Dans ISM II, nr. 248, en consultant à nouveau la stèle on lit en fait: [--------] ν Στρατοκλέους Ηρο[υ]σιεὺς ἀπό |ΙΙΙΙ[,,,]/ἐνπορος ἐτῶν ο[-],

— Dans ISM II, nr. 375, hormis l'erreur du lapicide ΟΑΒΙΟΣ (=ὄἄβιος) pour ὄλβιος (l. 15, devant βίος), on lit clairement sur la pierre ἐνενκαμένη (l. 20—21), avec le Η final en ligature.

— On suggère une traduction plus fidèle de ISM II, nr. 377, pour rendre justice aux relations syntaxiques réelles du texte.

— Dans ISM II, nr. 368, l. 3—4, puisque la quatrième ligne finit par ΣΚΥΒΑΛΟΝ et non par ΣΚΥΒΑΛΟΙ[Σ], on pourrait restituer le vers κεί[μ]ενον ἐν φθιμένοις ἑ[λκόμεν]/ον σκύβαλον; à la fin de la cinquième ligne le —Ν de μακάρων est clairement lisible, mais sur le rebord de la stèle.

— Enfin, les maigres restes du *cognomen* martelé à la fin de ISM II, nr. 101, l. 6—7, étayent l'interprétation de Gh. Poenaru-Bordea; en fait, on peut lire Αὐρήλιον Ἀν[τ]ον, [εἱυο]υ, donc le texte doit appartenir à l'époque de Caracalla et d'Héliogabale (209—222), le martelage ayant survenu sous Severus Alexander.

[23] Cf. n. 19 și 20.

NOTE EPIGRAFICE

SORIN OLTEANU

Editarea integrală a inscripțiilor latinești și grecești descoperite pe teritoriul României, grupate în seriile IDR și ISM, are neasemuitul merit de a ne deschide, prin bogăția materialului pe care ni-l pune la dispoziție, un cîmp larg pentru noi clarificări, interpretări și reorganizări ale datelor de care dispunem astăzi.

În rîndurile ce urmează dorim să aducem în discuție două propuneri de întregiri ale unor inscripții ale căror fragmente au fost editate separat, ele aflîndu-se în muzee diferite.

1. *Inscripțiile cu numerele 38 și 42 din ISM II (Tomis)* au multe trăsături comune care ne îndreptățesc să le atribuim aceluiași monument. Amîndouă au fost descoperite la Constanța (pentru nr. 42 cunoscîndu-se chiar locul exact: amplasamentul fostei gări) și se află azi una (nr. 38) la MNA, inv. L/849, iar cealaltă (nr. 42) la MINAC, inv. 1526. Revederea directă a celor două fragmente ne-a dezvăluit următoarele:

Dimensiunile relevante pentru întregirea inscripției, și anume grosimea pietrelor și înălțimea literelor, sînt aceleași: 15 și respectiv cca. 2 cm. (1,7 cm în primul rînd).

În ce privește caracterele paleografice, notăm mai întîi aspectul general îngrijit al scrierii, șanțul relativ uniform, ca și rectitudinea și orizontalitatea perfecte ale rîndurilor. Depășirile liniilor și variațiile în formele literelor sînt minime și datorate dimensiunilor reduse ale semnelor, însă verticalitatea și orizontalitatea barelor lor nu sînt urmărite cu strictețe.

Ca trăsături particulare ale caracterelor, comune ambelor fragmente, sînt de remarcat:

— barele apicate, avînd un aspect cuneiform, cu *apices* mai pronunțate, aproape semilunare, în cazul lui Σ, care are formele: a= , ; b= , , .

— *A* ușor aplecat spre stînga, avînd bara din dreapta mai lungă: a= , ; b= , .

— *P* cu bucla părînd că nu ating bara verticală: a= , , ; b= , .

— hastele mediane interioare ale lui Θ și *H* scurte, apicate și fără să atingă marginile literelor: a= , ; b= , .

Aducînd acum desenele celor două pietre la aceeași scară și punîndu-le unul lîngă altul obținem următoarea imagine :

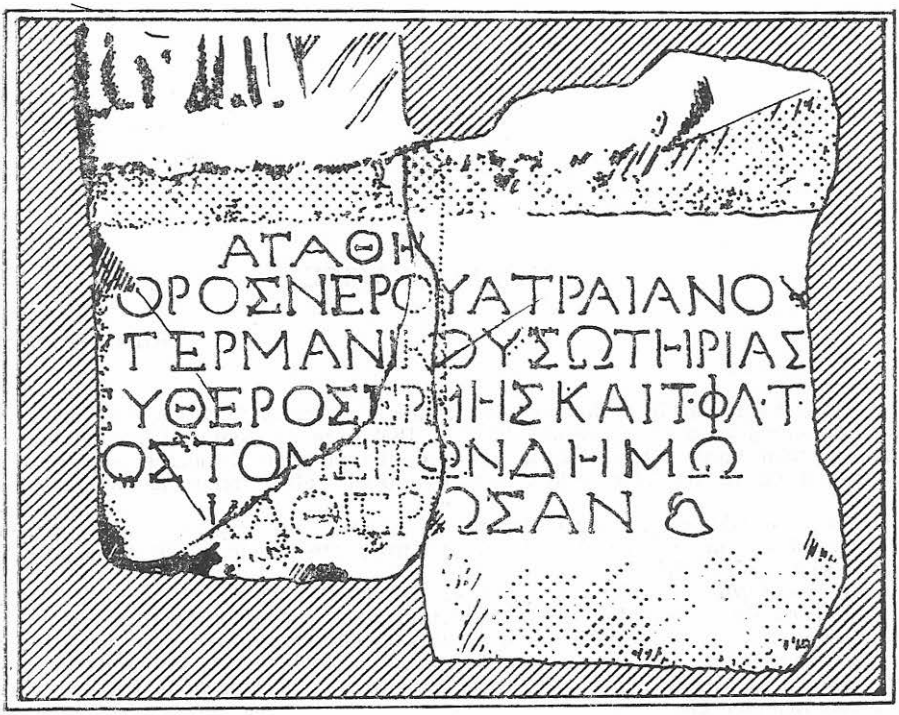

Planșa 1

Luînd în considerare argumentele aduse mai sus și avînd în față îmbinarea celor două bucăți, credem că apartenența lor la același monument devine evidentă. În ordinea citirii lor, vom nota mai jos fragmentele cu *a* = nr. 42 și *b* = nr. 38.

Observăm mai întîi că la îmbinarea primelor patru rînduri, între care spărtura este mai mică, apare o suprapunere a contururilor celor două pietre, explicabilă prin prezența în acel loc a unei convexități la fragmentul *a* (42) și a unei concavități corespondente la *b* (38), constatate la verificarea pietrelor.

Notăm, de asemenea, că cele două fragmente reprezintă partea din dreapta a unei inscripții mai lungi care, pe baza textului întregit, apreciem că va fi avut cca. 80 cm lungime. Întrucît latura stîngă a părții păstrate este relativ dreaptă iar lățimea cumulată a celor două bucăți este de 40—41 cm, deci jumătate din cea totală, aproximată mai sus, presupunem că monumentul va fi fost tăiat, poate încă din antichitate sau poate după dezgropare (un caz asemănător întîlnim în ISM V, nr. 193), în două părți egale, în vederea reutilizării sale în vreun alt scop.

Rîndul 1. În fragmentul *b* (38), deasupra rîndului 2 (rîndul 1 în lectura editorului) la marginea stîngă a pietrei, se vede clar și pe fotografie partea superioară a unei bare verticale, pe care noi am interpretat-o ca aparținînd *I*-ului din cuvîntul ἀγαθῆι. Prof. Dan Slușanschi, observînd însă că δήμω din rîndul 5 nu are *iota anecphoneton*, a propus atribuirea acestui rest de literă barei din dreapta a lui *H* din finalul cuvîntului, citire pe care ne-o însușim.

Rîndul 4. Pentru litera căzută parțial în lacună la sfîrșitul acestui rînd în fragmentul *a* (42), editorul a propus identificarea cu un E, Γ, Π sau *P*. Cum însă la acesta din urmă bucla nu depășește spre stînga capătul de sus al barei verticale și nu este apicată nicăieri în restul inscripției, credem că el trebuie exclus dintre întregirile posibile. Dintre celelalte trei litere rămase, ajutați și de continuarea —μης din fragmentul *b* (38), de care prima literă este despărțită printr-o lacună de un spațiu, îl preferăm pe *E*, confirmînd astfel presupunerea lui Tocilescu și Danoff că în acest loc am avea numele Ἑρμῆς (v. comentariul la nr. 38 în ISM II).

Rîndul 5. La descoperire, pe fragmentul *b* (38) Tocilescu și Danoff (v. ibid.) au mai putut încă citi, la începutul acestui rînd, un rest al unui *T* din care astăzi nu se mai vede nimic, probabil în urma desprinderii unei așchii de piatră.

Rîndul 6. Lungimea lacunei datorate bucății lipsă, de cca. cinci litere, dintre cele două fragmente permite întregirea κ[αθιέρ]ωσαν. *K*-ul inițial, deși spart în partea de jos, este sigur, falsa hastă din stînga, de pe fotografie, fiind o zgîrietură.

Menționînd, doar foarte pe scurt, că formula introductivă va fi fostτύχη ἀγαθῆ, cu ordinea cuvintelor inversă față de mult mai frecventa ἀγαθῆι τύξηι , și că prezența unui singur *cognomen ex virtute, Germanicus*, plasează dedicația între anii 98 și 103 e.n. (cînd Traian primește și supranumele *Dacicus)*, rezervăm pentru un articol ulterior comentarea identității și rolului celor două personaje.

Iată mai jos textul rezultat, cu întregirile ce se impun :

[Τύχῃ] ἀγαθῇ

[Ὑπὲρ τῆς τοῦ αὐτοκρά]τορος Νέρουα Τραϊανοῦ

[Καίσαρος, Σεβαστο]ῦ, Γε[ρ]μανι[κ]οῦ σωτηρίας

[. . . . . ἀπελ]εύθερος' [Ἑρ]μῆς καί Τ(ίτος Φλάβιος) Τ(ίτου)

ἱυὸς . . . . .]ος Τομ[ει]«τ»ῶν δήμω

[. . . . . '] κ[αθιέρ]ωσαν

2. *Inscripțiile cu numerele 228 și 231 din ISM V* au fost descoperite amîndouă la Slava Rusă. Grosimea pietrelor este, ca și în cazul precedent, aceeași : 18 cm. Înălțimea rîndurilor este de 5,4 cm, în medie, la nr. 228 și de 5,5—5,8 cm la nr. 231. Chenarul este dublu profilat, mărginit înspre exterior de o ramă lată și netedă, spartă la ambele piese. Prima literă a fiecărui rînd este așezată la cca. 4 cm de chenarul din stînga, astfel încît ele sînt perfect aliniate una sub alta, urmînd o verticală trasată în prealabil de către lapicid.

Literele au o certă unitate stilistică și sînt îngrijit trasate, însă nu respectă strict nici rectitudinea barelor, nici verticalitatea lor și nici regularitatea curbelor. Ca forme comune ale caracterelor notăm :

— *V* cu unghiul deschiderii mare : a=V,V,V; b=V,V.

— *M* cu barele laterale verticale și unghiul format de hastele oblice aflat pe linia de jos a rîndului : a= M; b=M.

— *B, R* și *P* cu buclele frumos trasate și împreunate chiar la mijlocul barei verticale : a= P,P,B,B,R; b=P,B,R,R.

— *O* ușor turtit, uneori asimetric : a= O,O,O; b= O

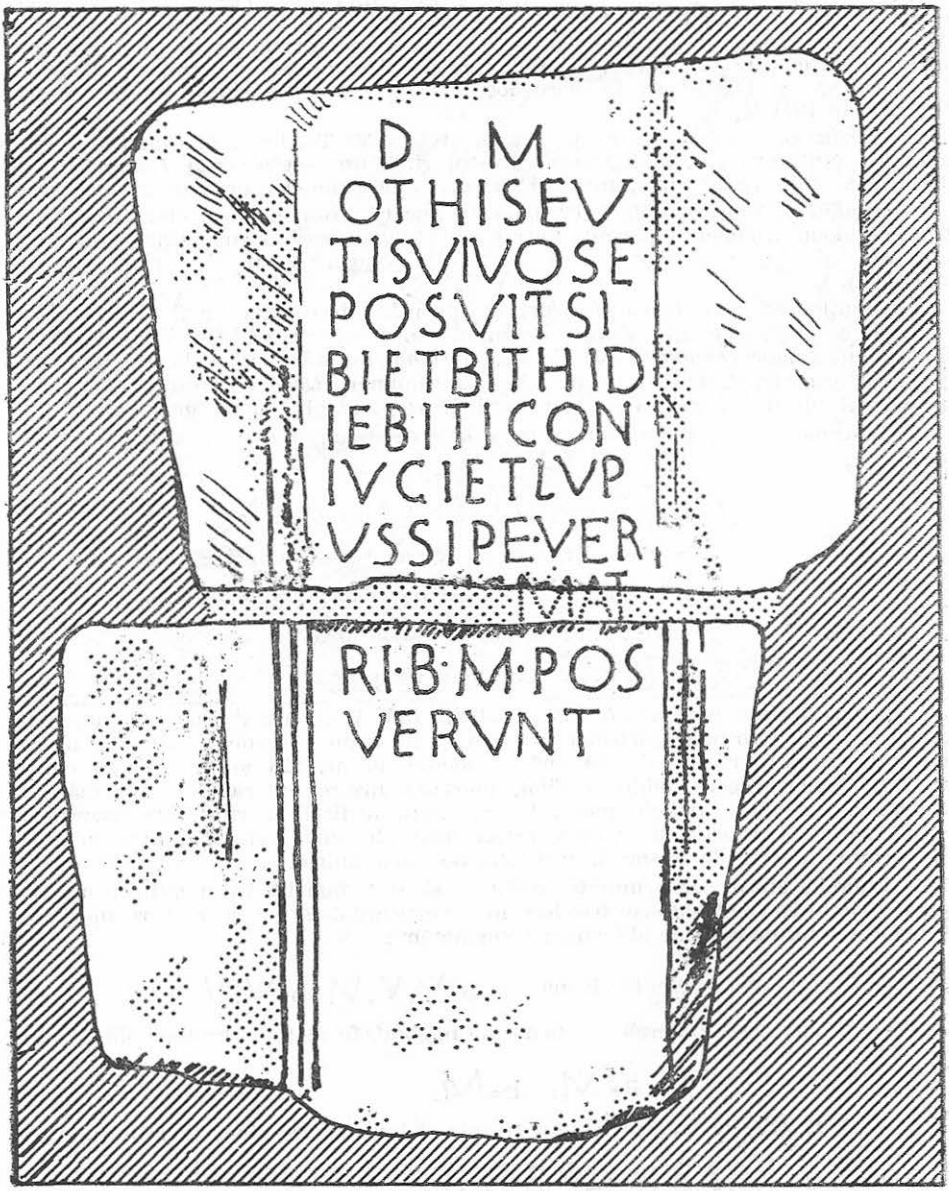
D M
OTHISEV
TISVIVOSE
POSVITSI
BIETBITHID
IEBITICON
IVCIETLVP
VSSIPE·VER
IVAT
RI·B·M·POS
VERVNT

Planşa 2

— *E* cu hastele orizontale lungi și egale, cea mediană de regulă la mijlocul barei verticale : a= E, E, E; b= E.

— *R* cu hasta oblică lungă, pornind de la marginea buclei, nu de la inserția acesteia : a= R; b= R, R.

Alăturînd la aceeași scară, desenele celor două fragmente, obținem imaginea de la p. 316.

Ca și în cazul anterior, considerînd că argumentele aduse în sprijinul apartenenței pietrelor la aceeași inscripție și desenul de mai sus sînt suficient de concludente, vom nota fragmentele cu *a* = nr. 228 — cel superior — și *b* = nr. 231 — cel inferior.

Rîndul 9. Nu s-au păstrat decît vîrfurile cîtorva litere din jumătatea dreaptă. Ceea ce se vede pe piatră este

Pentru acest rînd nu putem îndrăzni, prin urmare, să propunem decît citirea unui final... M.A.T., care este însă suficient pentru a susține, alături de constatările paleografice de mai sus, ipoteza întregirii.

Sugerăm totodată interpretarea secvenței *LVPVS SIPE* ca fiind o sintagmă alcătuită din nume + numele tatălui (cf. numele tracic *Sipa*, Σίππας, în D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, 1957, p. 447). Restul, mutilat, al r. 8—9 rămîne încă de completat.

Desigur, păstrarea fragmentelor de inscripție în muzee din localități diferite a fost cea care a întîrziat atît de considerabil reîntregirea, fie ea și parțială, a acestora.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

SORIN OLTEANU

Résumé

L'auteur voit dans les incriptions ISM II, nr. 38 et 42 des fragments jadis séparés d'une même dédicace endomagée (datant des années 98—103 de n.è.) et propose la suivante restitution partielle du texte : [Τύχη]ἀγαθῇ/[Ὑπὲρ τῆς τοῦ αὐτοκρά-]τορος Νέρουα Τραϊανοῦ/[Καίσαρος Σεβαστο]ῦ, Γερμανικοῦ σωτηρίας/ [....ἀπελ]εύθερος Ἑ[ρ]μῆς καὶ Τ(ίτος) Φλ(άβιος) Τ(ίτου)/[υἱός...] ος Τομ[ει] «τ»ῶν δήμω/[....]κ[αθιέρ]ωσαν,

En second lieu, on suggère une restitution similaire en partant des inscriptions ISM V, nr. 228 et 231, en proposant le texte suivant : *D(is) M(anibus) / Othi(s) Seu / tis uiuo se / posuit si / bi et Bithid / ie Biti con / iugi et Lup / us Sipe VER / ..... mat / ri b(ene) m(erenti) pos / uerunt.*

CÎTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND CULTUL ZEIȚEI VENUS LA TOMIS

Z. COVACEF

Pentru a putea cuprinde ansamblul credințelor care, secole de-a rîndul, au stăpînit spiritul vechilor locuitori ai Dobrogei, este necesară o analiză, detaliată, a fiecăreia dintre divinitățile care au compus panteonul provinciei cuprinsă între Dunărea de Jos și Marea Neagră, în epoca romană.

Ne-am propus, în cele ce urmează, să notăm cîteva observații privind cultul zeiței Venus la Tomis, pe baza unor descoperiri recente.

1. În primăvara anului 1987, cercetările arheologice de salvare din zona peninsulară a Constanței — zonă de intensă locuire antică (mai precis str. Muzeelor, b-dul Carpați, str. N. Titulescu și str. Ovidiu) — determinate de noile construcții edilitare, au condus la importante descoperiri: ziduri ale unor construcții, pavaje, diverse piese arhitectonice [1], materiale ceramice [2] și sticlă, semne premonetare, monede ș.a. Între descoperirile din acest sector se numără și un splendid cap de marmură [3] (fig. 1), provenind de la o statuie. Marmura, de culoare albă, cu cristale mari, a căpătat o patină gălbuie și prezintă numeroase depuneri calcaroase. Pe lîngă eroziunile datorate timpului, capul a suferit unele spărturi, în partea dreaptă (fig. 2) — la obraz și, mai ales, la pieptănătură — provocate de lucrători în timpul descoperirii. Toate proeminențele chipului sînt deteriorate; nasul lipsește — din acesta rămînînd doar orificiile nazale; buzele sînt de asemenea tocite, gura căpătînd aspectul unui arc de cerc cu marginile marcate; spărturi mai vechi se constată și la arcade și la bărbie.

Capul, sprijinit pe un gît bine proporționat, este ușor înclinat spre stînga. Fața este ovală, cu fruntea triunghiulară; arcadele sînt proeminente deasupra ochilor mari, migdalați, cu pleoape grele. Obrajii sînt plini, bărbia mică și gușa dezvoltată. Pe gît sînt realizate două cute orizontale.

---

[1] Cf. și comunicarea coleguluil T. Bănică, *Observații privind tehnicile de construcții la Tomis (sec. IV—V)*, la sesiunea Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, noiembrie 1987.

[2] Fragmentele ceramice, sau piesele întregi, descoperite în acest sector, se eșalonează pe o perioadă de peste o mie de ani, între acestea remarcăm: ceramică pictată cu figuri negre, ceramică decorată cu vopsea roșie, amforă de tip „West Slope", ștampilă de Sinope etc.

[3] Inv. 34355. Clișee nr. 91202—91217. Dimensiuni: I = 0,37 m (totală) LA = = 0,23 m. GR (împreună cu cocul) = 0,32 m. Fața, de la bărbie la păr = 0,20 m (I) și 0,145 m (LA).

Fig. 1 — Venus. Marmură, str. Muzeelor.

Fig. 2 — Venus. Profil stînga.

Părul ondulat este despărțit de o cărare mediană ; două meșe laterale — formate din cîte cinci șuvițe mai mari (fig. 3) — sînt duse spre spate unde sînt prinse printr-un dublu coc, de forma unei funde, din care scapă cîțiva cîrlionți rebeli, de ambele părți. Deasupra celor două meșe, o panglică lată înconjoară capul și prinde părul la ceafă (fig. 4).

Capul, sensibil înclinat spre stînga, ochii mari, alungiți, gura cu colțurile lăsate în jos, conferă chipului un aspect patetic, personal, uman.

Cu toată starea de conservare a marmurei, sculptura evidențiază o certă finețe în execuție. Fruntea triunghiulară, forma ochilor, tipul de pieptănătură amintesc de Afrodita praxitelică [4]. Accentul personal ce se degajă din trăsăturile chipului se datorește atelierului tomitan care a creat-o, evidențiind, încă odată, procesul de umanizare a tipurilor divine, care se practica, îndeosebi în epoca romană, în atelierele tomitane [5]. Folosirea redusă a trepanului, ochii lipsiți de indicarea plastică a pupilei, sînt elemente care conduc spre o datare în prima jumătate a secolului II e.n.

2. Al doilea portret, provine tot dintr-o săpătură de salvare, executată în Piața Ovidiu, lîngă Restaurantul Pelican, în toamna anului 1973 [6]. Este lucrat din marmură albă, cu cristale mici, șlefuită pînă la transparență [7]. Numeroasele lo-

[4] G. Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, București, 1969, p. 24—25, nr. 23.

[5] Eadem, ibidem, p. 28, nr. 32.

[6] Inv. 20743. I = 0,14 m. Piesa a fost prezentată la sesiunea muzeului din toamna anului 1974 : Z. Covacef, *Observații privind portretistica unor divinități, în sec. II e.n., la Tomis.*

[7] Marmura este identică cu cea din care a fost executată o statuetă a lui Silvanus, descoperită cu ocazia săpăturilor efectuate la basilica mare din Tomis, cf. Z. Covacef, în Pontica, 3, 1970, p. 229, nr. 4.

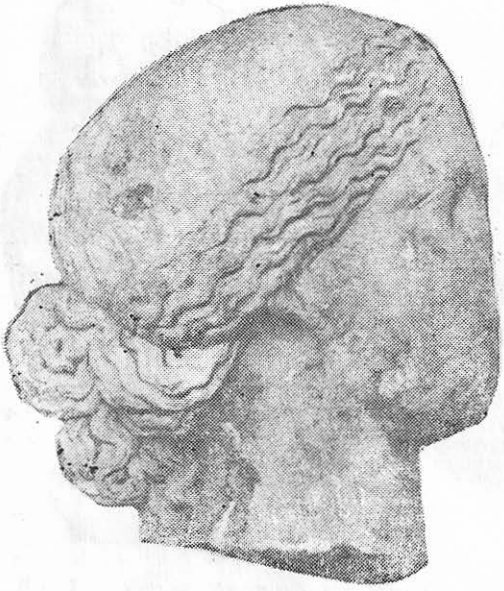

Fig. 3 — Venus. Profil dreapta.

Fig. 4 — Venus. Spate.

vituri și zgîrieturi (lipsește partea stîngă din *krobylos*, vîrful nasului și buza de sus ; zgîrieturi apar pe bărbie, pe obrazul drept, la ochi și la păr) nu ne împiedică să apreciem la justa sa valoare grația deosebită a portretului (fig. 5).

Părul bogat, cu onduleuri mari, este despărțit de o cărare mediană ; două meșe formează *krobylos*-ul din vîrful capului, restul părului, rulat în jurul chipului, este strîns într-un coc la ceafă, din care mai scapă cîțiva cîrlionți. Panglica lată, care-i strîngea părul, este vizibilă peste tot în jurul capului (fig. 6). Pieptănătura, cu *krobylos* și bucle ce recad din coc pe umeri, tipică Afroditei Capitolina[8] este indicată totuși sobru, fără ondulații excesive și cu o limitată folosire a trepanului.

Capul, mult înclinat spre dreapta, prezintă un chip suav, cu fruntea rotunjită grațios. Ochii alungiți, cu colțul extern în jos, au pleoape grele și pupila tratată plastic, cu privirea îndreptată în sus. Nasul este drept, obrajii plini. Gura mică, cu buze senzuale, are colțurile lăsate în jos, într-o foarte umană expresie de mirare și ușoară supărare. Cum se întîmplă adesea în epoca romană, divinitățile, îndepărtîndu-se de tipurile clasice, capătă un accentuat individualism uman[9].

Portretul este executat cu multă acurateță, trădînd mîna unui meșter de atelier mare, bun cunoscător al meșteșugului și înzestrat cu un real simț artistic.

Caracteristicile stilistice și tehnice — eleganța înclinării capului, șlefuirea deosebită a marmurei, pupila exprimată plastic cu privirea îndreptată în sus — sînt elemente care permit datarea piesei la mijlocul secolului II e.n.

Cele două portrete se adaugă altor două, descoperite mai de mult, tot în zona peninsulară a Constanței.

---

[8] G. Bordenache în Dacia, NS, 3, 1959, p. 446—448, fig. 1—3 ; Eadem, *Sculture*, I, nr. 31, p. 27—28, nr. 32, p. 28.

[9] *Supra*, nota 5.

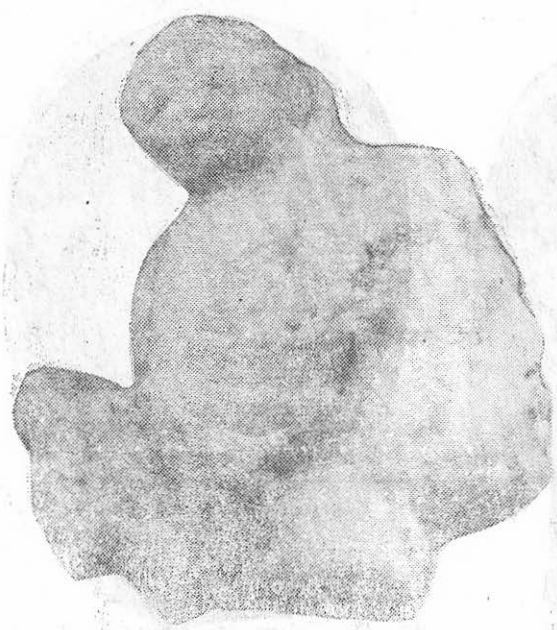

Fig. 5 — Venus. Marmură, Piața Ovidiu, profil dreapta.

Fig. 6 — Venus. Spate.

3. Primul dintre acestea [10], descoperit încă din anul 1960, a devenit cunoscut prin intermediul numeroaselor ghiduri și al ilustrațiilor publicitare [11] (fig. 7). În mărime naturală, este lucrat din marmură albă zaharoidă, șlefuită cu multă finețe. Lipsește *krobylos*-ul, bărbia și partea inferioară a obrazului stîng ; nasul este lovit, și o fisură profundă îi brăzdează obrazul drept de la rădăcina nasului pînă la ureche. Cu toate aceste lipsuri, se evidențiază execuția minuțioasă, îngrijită a sculpturii. Pieptănătura, de tip Afrodita Capitolina [12] este realizată cu mai multă acuratețe decît la piesa precedentă (fig. 8).

Chipul are trăsături deosebit de delicate. Fruntea înaltă, luminoasă, se îndepărtează — ca formă — de triunghiularitatea modelelor clasice, rotunjindu-se ușor. Arcadele aruncă vagi umbre asupra ochilor mari, alungiți, care au marcat doar orificiul lacrimal, lipsa de tratament plastic a pupilei fiind mascată de jocul de umbre creat prin șlefuire. Gura, cu buzele senzuale întredeschise, are colțurile adîncite, schițîndu-se astfel un surîs ironic de superioritate, ceea ce conferă portretului o notă de individualizare umană.

Eleganța trăsăturilor, finețea execuției, maniera de realizare, ne determină să datăm portretul spre mijlocul secolului II e.n.

---

[10] A fost descoperit pe str. Mircea, în fața bisericii grecești. Inv. 5457. Dimensiuni : I = 0,30 m, LA = 0,20 m.

[11] V. Canarache și colaboratorii, *Muzeul de arheologie Constanța*, 1961, p. 58—59 ; V. Canarache, *Tomis*, București, 1961, p. 30 ; idem, *Muzeul de arheologie Constanța*, 1967, p. 45 ; C. Scorpan în *File din istoria unui vechi ținut românesc*, I, fig. 3 la p. 22 ; G. Bordenache în *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 93 ; V. Barbu, *Tomis — orașul poetului exilat*, București, 1972, fig. 1 a p. 48.

[12] *Supra*, nota 8.

Fig. 7 — Venus. Marmură, str. Mircea.

Fig. 8 — Venus. Spate.

4. A doua piesă este un portret mic, din bronz (în.: 0,046 m), foarte bine conservat, descoperit în anul 1961 pe str. Karl Marx[13]. Pieptănătura este tot cu *krobylos* și coc la ceafă, însă în loc de panglică, zeița poartă pe creștet o diademă.

Fața este expresivă: fruntea rotunjită, arcade proeminente, ochii mari, alungiți, cu pupila exprimată plastic, nasul drept, obrajii plini, gura mică cu buze cărnoase întredeschise bărbia mică. Capul, sprijinit pe un gît înalt, este înclinat grațios spre stînga.

Stilistic, statueta se datează în a doua jumătate a secolului II e.n.

După cum se vede toate cele patru portrete aparțin secolului II e.n. Tehnica execuției însă le diferențiază și le eșalonează: Venus, din str. Muzeelor, la începutul secolului, cea de pe str. Mircea — spre mijlocul perioadei, dar în prima parte, portretul descoperit în Piața Ovidiu — la mijlocul secolului, poate puțin peste, iar capul din bronz — în a doua jumătate.

Tipurile iconografice pe care le întîlnim în reprezentările de epocă romană, descoperite în Dobrogea, sînt cele clasice: tipul „Venus din Milo" — o statuetă din sec. II e.n., de la Histria[14]; tipul „Pontia" — o altă statuetă fragmentară histriană din aceeași perioadă[15]. Cele mai multe însă aparțin tipului „Venus pudica"[16]. Deoarece am descoperit numai portretele, nu știm cărui tip ar fi putut

[13] M. Irimia, *Bronzuri figurate*, Constanța, 1966, p. 21—22, nr. 11; V. Barbu în Dacia, NS, 9, p. 387 și urm.

[14] G. Bordenache, *Sculture*, I, nr. 34.

[15] Eadem, *op. cit.*, nr. 35.

[16] Un tors din marmură descoperit la Constanța, datînd din secolul I e.n. (G. Bordenache, *Sculture*, p. 25—26; eadem în *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 197, F 24, pl. 56; eadem, în *Civiltà* p. 205, F 31); o statuetă din bronz, descoperită la Urluia (lîngă Adamclisi), datată în sec. II e.n. (M. Irimia, *op. cit.*, nr. 10) și o alta de la Iazurile (jud. Tulcea), din aceeași perioadă (V. H. Baumann, în Peuce, 9, Tulcea, 1984, p. 329—331).

să-i aparțină monumentele apărute în zona peninsulară a Constanței. Cert este că, pentru epoca romană, Tomisul ne oferă cele mai multe dovezi privind adorarea zeiței Venus [17]. Să amintim, în afara celor patru portrete, descoperirile mai vechi care se află în colecțiile Institutului de Arheologie din București : un tors din marmură (în. : 0,68 m), datat în secolul I e.n., de tipul „Venus pudica" [18] ; un altul (în. : 0,10 m), datat în secolul III e.n., aparținînd aceluiași tip [19], unde, lîngă zeiță, apare și un delfin și, în sfîrșit, basorelieful figurat pe o ușă de mormînt (Venus cu Amor pe unul din cele patru panouri), datat în sec. IV e.n. [20].

Constatăm atestarea cultului Venerei și în epoca romană, continuîndu-l pe cel al Afroditei din epocile anterioare, încă din sec. I e.n. Va atinge apogeul în sec. II e.n., pentru a se manifesta, din ce în ce mai slab, pînă în secolul IV, ultimul document fiind un monument funerar, ilustrîndu-ne astfel, încă una din ipostazele în care era adorată Venus, zeița frumuseții.

Încă de la apariția sa, cultul Afroditei (Venus romana) capătă ipostaze diverse [21] : este calificată ποντία., sugerînd nașterea sa, adorată în această calitate ca protectoare a navigației ; este Ἀστερία sau Οὐρανία — divinitate a timpului frumos care, din nou, trebuia să favorizeze navigația. Asociată cu Adonis, care simbolizează vegetația de primăvară, odată cu declinul fertilității, Afrodita capătă un caracter sumbru, funerar, ce se afirmă și în cultul său, care face din ea o a doua Persephonă. Pe două fragmente provenind de la sarcofage de tip asiatic, descoperite la Tomis [22], datînd din sec. II e.n., sînt figurate cochilii (unul din atributele Venerei) ca fundal al reprezentărilor antropomorfe. Acest atribut al zeiței — cea născută din spuma mării — trebuie raportat la cultul sincretist al *Venerei Libitina* [23].

Ca divinitate a fertilității Venus devine protectoarea căsătoriei și a familiei, ipostază în care se afirmă tipul roman de *Venus Genetrix* [24], cult ce capătă un caracter oficial, zeița fiind considerată nu numai mama lui Enea și protectoare a urmașilor săi, ci chiar străbuna și protectoarea poporului roman. Din acest punct de vedere, cu atît mai mult în provincii, cultul Venerei capătă un caracter oficial.

Adăugînd, la reprezentările singulare ale zeiței Venus, pe cele ale lui Eros — principalul său acolit — pentru care, numai la Constanța s-au descoperit șapte monumente figurate [25] și care, în diverse ipostaze, este înfățișat pe opaițele ce constituiau inventare funerare [26], avem toată amploarea cultului multilateral al Venerei în secolele I—IV e.n., la Tomis.

---

[17] Astfel, sînt 7 monumente din Tomis, două din Histria, cîte unul de la Callatis, Dionysopolis, Tropaeum Traiani și o descoperire nelocalizată.

[18] G. Bordenache, *Sculture*, I, p. 25—26, nr. 26, pl. XV.

[19] Eadem, *op. cit.*, 26—27, nr. 29, pl. XVI.

[20] Eadem, *op. cit.*, p. 138—140, nr. 310, pl. CXXXVIII—CXXXIX. și cu bibliografia anterioară ; I. Barnea, în Pontica, 5, Constanța, 1972, p. 257—260, fig. 6 ; G. Bordenache, în StCl, 10, p. 177—183.

[21] Louis Séchan, *Venus, în Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquites grecques et romaines*, t. V, Ier partie, p. 721—736.

[22] Z. Covacef, în Pontica, 7, Constanța, 1974, p. 303—305, fig. 5—7.

[23] Louis Séchan, *op. cit.*, p. 734.

[24] Idem, p. 735.

[25] Dintre acestea citäm : Eros suflînd într-o tuba, pe o amuletă din bronz (M. Irimia, *op. cit.*, p. 30, nr. 17) și, în aceeași ipostază, o statuetă fragmentară din marmură (Z. Covacef, în Pontica, 3, Constanța, 1970, p. 231—233, nr. 5, fig. 7—9) sau Eros chtonian fie reprezentat dormind pe o piele de leu și ținînd în mînă boboci de mac, asimilat cu Thanatos (Mina Pauker,în CNA, 100, 1934, p. 94—95 ; Z. Covacef în Peuce, 4, Tulcea 1977, p. 192, pl. I/3), fie Eroși la vînătoare, cum apar în scena ce figurează friza, fragmentară, a unui mic mausoleu (Z. Covacef, în Pontica, 17, Constanța, 1984 cu bibliografia anterioară).

[26] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967 ; M. Bucovală, în Pontice, 1, Constanța, 1968 ; C. Iconomu, în Pontica, 3, Constanța, 1970 (20 opaițe) etc.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LE CULTE DE VENUS À TOMIS

Z. COVACEF

Résumé

Pour faire une étude d'ensemble sur les croyances qui, pendant des siècles, ont dominé l'esprit des anciens habitants de la Dobroudja romaine, on doit analyser, en détail, chaque divinité du panthéon.

L'auteur présente quelques considérations sur le culte de Venus à Tomis, à base des recentes découvertes : deux portraits, en marbre, trouvés dans la zone peninsulaire de Constantza. Le premier (H = 0,37 m) a des éléments qui rappele l'Afrodite de typ praxitelienne. Mais, l'accent personnel qui se dégage des traits de son visage, démontre qu'il est un produit des ateliers tomitans. Sa datation : première moitié du IIème s. de n.è. Le second (H = 0,14 m), a une coiffure de typ Afrodita Capitolina. Datation : milieu du IIème siècle de n.è.

Dans la même zone on a trouvé deux autres portraits : un, en marbre, daté au milieu du IIème s. de n.è., l'autre, en bronze (H = 0,046 m), daté dans la deuxième moitié du IIème s. de n.è.

Des autres monuments sculpturaux, comme les dedicaces épigraphiques, trouvés jusqu'ici, démontrent que, entre les cités pontiques, pour le culte de Venus, Tomis detiennent la prépondérance (7 monuments pour Tomis, 2 pour Histria, 1 pour Callatis, Tropaeum Traiani, Dionysopolis et un lieu de provenance inconu — mais sûr Dobroudja).

Le culte de Venus romaine, attesté déjà au Ier s. de n.è., atteignaient l' apogée au IIème s. de n.è., le dernier monument datant du IVème siècle de notre ère.

Venus a été adorée non seulement comme divinité de la beauté et de l'amour, mais aussi comme protectrice de la navigation, du famille (comme *Venus Genetrix* ayant aussi un caractère officiel : mère du Enea elle été protectrice du peuple romain) et même protectrice des nécropoles *(Venus Libitina)*. Sur deux fragments des sarcophages, trouvés à Tomis, ont été figurées des coquilles comme fond pour les repprèsentations humaines.

O CASĂ ROMANĂ TÎRZIE SITUATĂ EXTRA MUROS DE LA DINOGETIA

MARIA COMȘA

În campania de săpături din vara anului 1957, prof. Gh. Ștefan a propus să se traseze o nouă secțiune (S 5) în afara cetății de la Dinogetia, la sud-est, de turnul nr. 4, pe care ne-a încredințat-o nouă spre executare.

Astfel, am început săpăturile într-un nou sector care stîrnea interes pentru a se obține date cît mai multe și cît mai precise în legătură cu locuirea din exteriorul cetății în lunga perioadă de existență a vieţuirii de aici.

În lucrarea de față vom prezenta numai o mică frîntură din efortul care s-a depus în acest sector, concentrîndu-ne atenția asupra resturilor unei case din epoca romană tîrzie și unele probleme care se pot pune în legătură cu acest complex.

În porțiunea unde am început secțiunea din afara cetății malul era abrupt aproximativ pînă la — 0,60 m, din care se dărîmau în fiecare an noi părți. Urmează apoi o porțiune care coboară în pantă circa 5,50 m de unde continua plaja fostei Gîrle Mari.

La poalele pantei sub dărîmăturile conținînd resturi din epoca feudală timpurie, s-a dat peste un zid, format din pietre nefațetate, pe care dezvelindu-l, am constatat că aparținea unei clădiri.

Zidul care forma latura de est a clădirii are o lungime de 4 m. S-au păstrat, de asemenea, colțurile de nord-est și de sud-est, cu mici porțiuni (de aproximativ 0,60 m) din zidurile de nord și de sud. Lungimea acestor ziduri nu o cunoaștem. Restul clădirii a fost distrus de ape, în special în timpurile mai noi, precum și de locuitorii așezării din epoca feudală timpurie [1]. Se pare că este vorba de o clădire (locuință ?) de formă ușor trapezoidală (fig. 1 și 2).

Printre pietrele nefațetate, care alcătuiau peretele de est al acestei clădiri s-au putut observa în timpul și după dezvelirea lor urme de arsură și cenușă. În special la cele două colțuri erau bucăți mari de chirpici, unele arse puternic pînă la vitrifiere, iar printre ele bucăți mai mari sau mai mici de mortar (fig. 1).

În funcție de observațiile pe care le-am putut face pe teren, credem că această clădire a avut o temelie de pietre nefațetate, legate cu lut, iar pereții erau construiți din calupuri de chirpic. Urmele de cărbuni și cenușă provin credem în special de la scheletul lemnos al acestei clădiri. Bucățile de mortar provin probabil de la tencuiala pereților.

[1] Jumătatea de vest sau poate chiar mai mult din această clădire (care se pare că a avut o suprafață locuibilă de circa 16—18 m²) a fost distrusă de groapa bordeiului nr. 4/1965 (aflat în capătul de est al Secțiunii nr. 5) care s-a adîncit în nivelurile cu resturi de locuire din epoca romană.

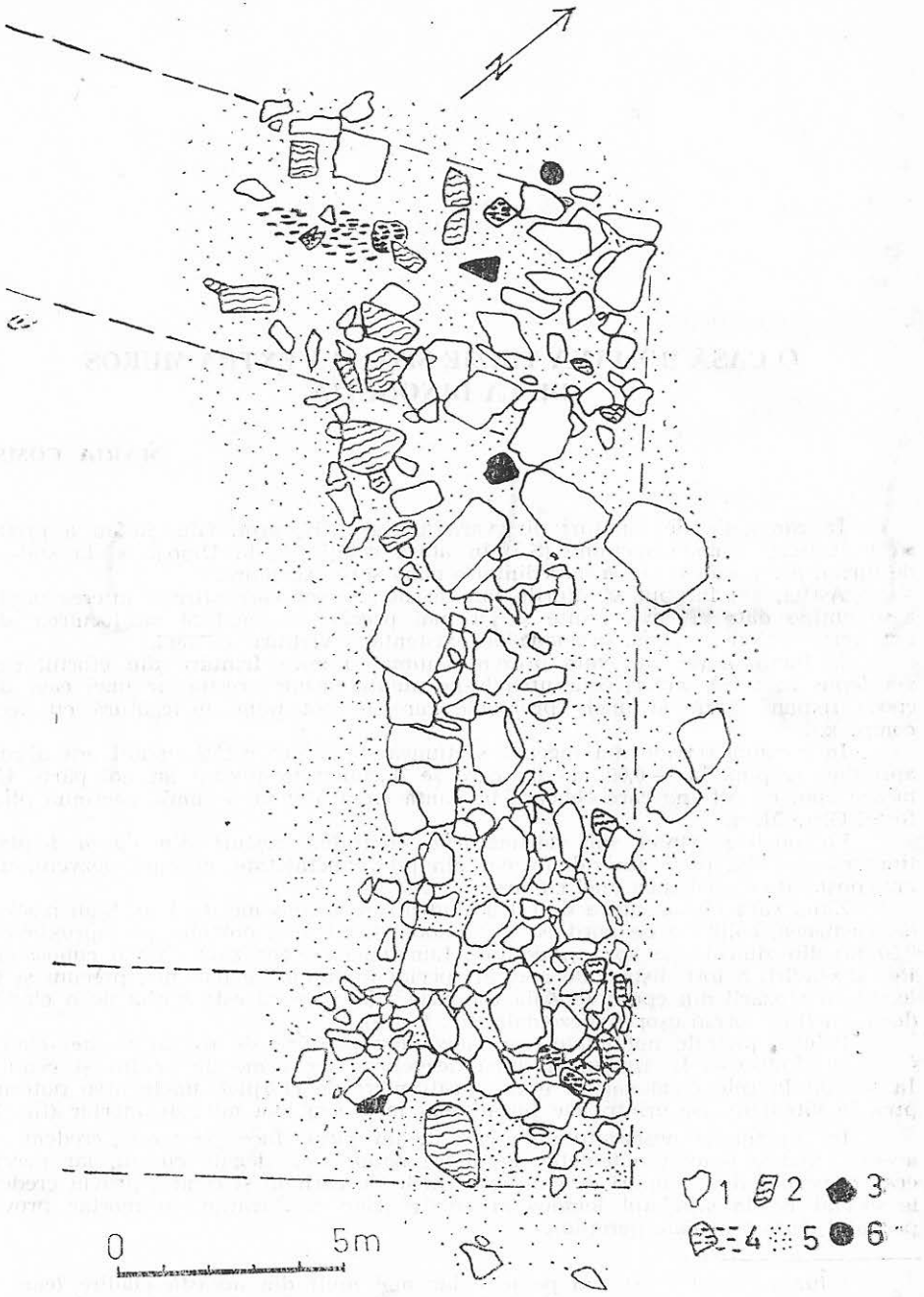

Fig. 1 Dinogetia. **Casă romană tîrzie din secolul al IV-lea — începutul secolului V, situată extra muros. 1 pietre; 2 chirpici; 3 cărămidă; 4 mortar; 5 cenușe și bucățele de cărbuni.**

În pămîntul galben nisipos, caracteristic pentru epoca romană, din preajma acestei locuințe s-au descoperit diferite fragmente ceramice. Din acestea menționăm farfurii și castroane lucrate din pastă bună de culoare roșie, uneori avînd suprafața dată cu angobă roșie. Pe alte fragmente se întîlnesc ornamente executate cu rotița dințată. Rar au apărut fragmente de vase cenușii cu ornament lustruit. Foarte frecvente sînt oalele cu toartă și fără toartă, din pastă alburie-roz, gălbuie sau cenușie deschisă, lucrate pe o roată cu învîrtiri repezi, avînd ca degresant în pastă nisip. Uneori astfel de oale sînt ornamentate cu pliseuri sau caneluri late, dispuse orizontal.

Împreună cu ceramica de calitate foarte bună, descrisă mai sus, produsă evident de meșteșugari specializați, coexistă o ceramică lucrată cu mîna modelată dintr-o pastă amestecată cu firicele fine de nisip și cioburi pisate, arsă destul de slab.

Lîngă colțul de nord-est al locuinței, în exterior, a fost descoperită o monedă romană de bronz. Din păcate atît aversul cît și reversul sînt foarte șterse, iar starea sa de conservare e proastă. Cu toate acestea prof. Bucur Mitrea a putut stabili cu certitudine că moneda reprezintă un *nummus* din secolele IV—V [2].

Pe baza ceramicii asupra căreia am insistat mai sus, locuința poate fi datată către sfîrșitul secolului al IV-lea, dacă ținem seama de prezența aici a ceramicii cenușii cu decor lustruit. Către aceeași perioadă ne îndreaptă și moneda.

Clădirea, după cum arată fragmentele de chirpic arse pînă la vitrifiere, a pierit în urma unui incendiu puternic.

Se pune problema cînd a putut avea loc acest incendiu care a provocat distrugerea locuinței, precum și a altor clădiri de la Dinogetia.

După părerea noastră, invazii atît de violente în imperiu au putut avea loc, fie în jurul anului 400 sau curînd după aceea (± 408), cînd conducătorul hun Uldis a atacat cetățile romane de pe linia Dunării inferioare pînă la Singidunum (Belgrad), fie în anul 454 după moarte lui Attila.

Înclinăm pentru moment a considera că incendiul care a mistuit clădirea de care ne ocupăm, eventual cu altele din jur și chiar din interiorul cetății, a avut loc la cumpăna dintre secolele al IV—V sau mai degrabă în primul deceniu al secolului al V-lea. Se pare că tot în acest timp a fost distrusă și clădirea romană tîrzie din interiorul cetății în care s-a descoperit depozitul de unelte agricole, cercetată în 1954 de Exspectatus Bujor [3].

Ca sistem de construcție această clădire este foarte asemănătoare cu locuința cercetată de noi, aflată în afara zidurilor cetății.

Tot la Dinogetia prof. I. Barnea a constatat că o casă de tip greco-roman *(domus)*, cercetată în cursul săpăturilor arheologice efectuate în anii 1966—1967 [4] a dăinuit pînă cel tîrziu la începutul secolului al V-lea, cînd proprietarii ei părăsind-o a căzut în ruină [5].

Pericolul care era din ce în ce mai amenințător la Dunăre a determinat plecarea spre interiorul Imperiului a unor familii mai înstărite de la Dinogetia.

După I. Barnea thermele de la Dinogetia își încetează activitatea în ultimul sfert al secolului al IV-lea, în urma atacurilor goților, care au culminat cu catastrofa de la Adrianopol [6].

---

[2] În nota de inventar dată de prof. B. Mitrea în noiembrie 1957 se specifică: AE, greutatea 0,58 g.; diam. 15 mm; conservare rea. *Nummus* roman sec. IV—V e.n.

Moneda se află în păstrare la Cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie din București.

[3] Gh. Ștefan și colab., SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 715—717.

[4] Ion Barnea, SCIV, 20, 1969, 2, p. 255, precizează că această clădire se afla între curtina dintre turnurile 6 și 7 și clădirea presupusului pretoriu.

[5] *Ibidem*, p. 260. Clădirea a fost refăcută spre sfîrșitul secolului al V-lea și la începutul secolului al VI-lea, dăinuind probabil pînă la începutul anului 559 (*Ibidem*, p. 260—261).

[6] Ion Barnea, Dacia, NS, XI, 1967, p. 251. Aceste therme vor fi refolosite de-abia în epoca lui Justinian *(Ibidem)*.

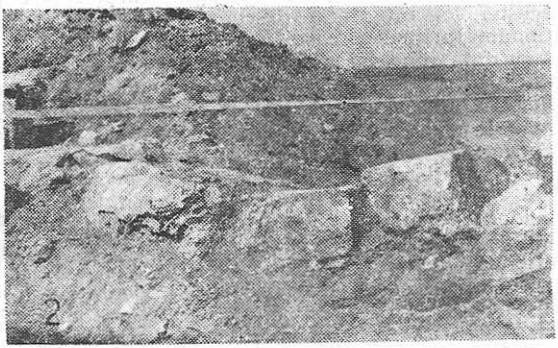

Fig. 2. Dinogetia. **Casa romană tîrzie situată extra muros din secolul al IV-lea — începutul secolului al V-lea. Aspecte din timpul săpăturilor arheologice.**

După părerea noastră, ulciorul cenușiu cu gura treflate (descoperit în praefurniumul E)[7] specific etapei finale a culturii Sîntana de Mureș-Cerniahov (400—420), precum și vasul amforoidal cu inscripție runică germanică databil în secolele IV—V, descoperit în *praefurnium*-ul F[8] arată că thermele de la Dinogetia au fost abandonate în același timp cu *domus-ul* din cetate spre sfîrșitul secolului al IV-lea sau la începutul secolului următor. Tot atunci o parte din clădirile din cetate și din afara acesteia au fost incendiate.

După noi, în acest timp, nu poate fi vorba de un atac al goților a căror putere politică încetase, iar unii dintre ei se aflau ca limitanei sau în alte funcții atît la Dinogetia, cît și în alte cetăți de pe limes-ul dunărean[9].

De asemenea, nu se poate lega distrugerea sau părăsirea complexelor enumerate mai sus de un atac al hunilor în anul 375/376.

După noi distrugerea, respectiv abandonarea, unor clădiri trebuie pusă în legătură cu atacurile hunilor lui Uldis.

Din puținele date pe care le-am putut prezenta putem trage totuși următoarele concluzii :

1. În secolul al IV-lea eventual și la începutul secolului următor la Dinogetia exista o locuire pe o întindere destul de mare în afara cetății, asemănătoare ca grad de dezvoltare cu cea din interiorul cetății.

2. La sfîrșitul secolului al IV-lea sau la începutul secolului următor au avut loc tulburări din partea hunilor, care au afectat locuirea, atît în interiorul cetății, cît și în afara acesteia, fie prin incendierea unor clădiri, fie prin părăsirea altora.

3. După atacul hunilor lui Uldis viața la Dinogetia nu a încetat. În afara cetății, în apropierea casei pe care am prezentat-o, viețuirea va continua în forme mai modeste pînă către sfîrșitul secolului al VI-lea,[10] cînd dispare vremelnic locuirea pe grindul Bisericuța.

UNE MAISON ROMAINE TARDIVE SITUÉE EXTRA MUROS DE DINOGETIA

MARIA COMȘA

Résumée

Pendant les fouilles effectuées en 1957 à Dinogetia, en dehors de mûr l'enceinte, au sud-est du tour n° 4, ont été découvertes les restes d'une maison ayant une forme trapezoidale. La plus part détruite par les inondations.

Par la céramique et par une monnaie *(nummus)* du IV—Ve siècle cette maison peut être daté du IVe s. et au commencement du V-ème siècle.

Elle a été détruite par un incendie d'après l'autrice, provoqué par les huns d'Uldis vers l'année ± 408.

En final, l'autrice fait quelques considerations sur l'habitation pendant les IVe—VIe ss., dans le secteur où se trouve cette maison.

Explication des figures

Fig. 1 *Dinogetia*. La maison romaine tardive du IVe — commencement du Ve ss. située *extra muros* ; 1 pierres ; 2 briques en terre battue, melée avec des pailles ; 3 briques ; 4 mortier ; 5 cendre et petits morceau des charbon.

Fig. 2 *Dinogetia*. La maison romaine tardive située *extra muros*. Aspects des fouilles archéologiques.

[7] *Ibidem*, fig. 16/7, p. 250 și p. 251.
[8] *Ibidem*, fig. 16/6, p. 250 și 251.
[9] Maria Comșa, Dacia, NS, XI, 1967, p. 339—397.
[10] Ion Barnea, Dacia, NS, X, 1966, p. 237—259.

MONEDE RECENT DESCOPERITE ÎN SATUL CREDINȚA (JUD. CONSTANȚA)

TUDOR PAPASIMA

Aflîndu-ne recent, pentru recunoașteri de suprafață și cercetări arheologice de salvare, în partea central-sudică a Dobrogei [1], în satul Credința (com. Chirnogeni), am intrat în posesia a două monede descoperite întîmplător și izolat aici în anul 1987.

Prima, o drahmă histriană emisă în sec. IV î.e.n. [2], a fost găsită în vecinătatea marginii de S-E a satului, de muncitorul agricol sezonier Gheorghe Humuzău.

Cea de a doua, o monedă turcească, descoperită în apropierea săpăturilor noastre din luna mai [3], ne-a fost dată de ing. Romeo Nițu.

DESCRIEREA MONEDELOR

1. HISTRIA.

Av. Două capete de tineri, cel din dreapta inversat (↑ ↓).

Rv. I Σ; TPIH. Vultur pe delfin spre stînga. Sub delfin, sigla A. Pick, 416.

AR ; 6,42 g ; 18,8 mm ; inventar Muzeu Constanța (MC), nr. 56133 ; fig. 1/1.

2. IMPERUL OTOMAN. MUSTAFA II (1695—1703).

Kurus, Konstantiniye, A. H. 1106 (= A. D. 1695).

Nuri Pere, p. 187, nr. 492 [4].

Bronz argintat ? ; Fals de monetărie ? ; 14,73 g ; 38,5 mm ; inventar MC, nr. 56134 ; fig. 1/2.

---

[1] Prilejuite de lucrările de investiții din zonă. Despre rezultatele de la Credința (unde săpăturile s-au desfășurat în perioadele mai, iulie-august 1987), cu colaborarea antropologului Mircea Șt. Udrescu, am prezentat o comunicare la cea de a XXIIa Sesiune anuală de rapoarte privind campania arheologică a anului 1987, Pitești, 25—26 martie 1988.

[2] Constantin Preda, după ce analizînd monetăria de argint histriană deosebește două grupe principale, încadrează piesele de felul celei de la Credința, în grupa a doua care „fără pătrat incus și cu un stil clasic remarcabil... se datează pe parcursul secolului al IV-lea, de la începutul și pînă în perioada ridicării și extinderii puterii economice și politice a Macedoniei" (Constantin Preda, H. Nubar, *Histria. III. Descoperirile monetare 1914—1970*, Buc., 1973, p. 25).

[3] V. supra n. 1.

[4] Identificarea aparține colegului G. Custurea, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

Fig. 1

Prezența unei emisiuni histriene în centrul Dobrogei meridionale nu ni se va apărea neobișnuită dacă am avea în vedere faptul că prin această regiune, în timpul celei de a doua epoci a fierului, trecea, se pare, plecînd de la țărmul Mării Negre spre malul Istrului, un important drum de uscat. Părăsind cetatea Callatis, drumul parcurgea așezările de la Limanu, Hagieni, Albești, Cotu Văii sau, poate, pe cele de la Arsa, Pecineaga, Comana, General Scărișoreanu. Alte jaloane pe traseul său sînt descoperirile de la Fîntîna Mare, Cetatea, Văleni, Dobromir, Băneasa. O ramificație a acestei căi, avînd ca punct de pornire Fîntîna Mare, putea coborî pe valea Urluiei spre Zorile și Adamclisi, iar de aici se putea lesne ajunge la Dunăre, fie prin Ion Corvin — Viile, fie prin Hațeg — Rasova. De la Băneasa, drumul continua spre așezările din zona fluviului, între care am aminti pe cele de la Ostrov, Bugeac, Canlia, Izvoarele, Satu Nou etc.[5]

Așa, probabil, au ajuns pînă la Albești, Nastradin, Adîncata, Ion Corvin, drahme histriene[6], și, de asemenea, n-ar fi deloc exclus ca, cel puțin o parte

[5] M. Irimia, Pontica, XIII, 1980, p. 78.

[6] Bucur Mitrea, StCl, VII, 1965, p. 156, nr. 9 (Albești); 157, nr. 19 (Ion Corvin); 158, nr. 22 și 24 (Nastradin și Adîncata).

din monedele de argint ale Histriei, apărute în colțul de sud-vest dobrogean (Galița [7], Ostrov — Regie [8] și Canlia [9]), să fi urmat aceeași cale.

Referitor la circulația numerarului turcesc — și, poate, chiar al celorlalte state europene — în plină epocă medievală, în zona satului Credința, dispunem de o informație cuprinsă într-un important izvor. Aflat în Dobrogeea pe la jumătatea sec. al XVII-lea, binecunoscutul călător turc Evlia Celebi, în notele sale de drum (Seyahatname), consemnînd faptul că: „satele dependente de Babadag sînt în număr de o sută", și menționînd pe acelea dintre ele: „prin care am trecut ca să procurăm zahera *cu bani*" (subl. T.P.) [10], înscrie și localitatea Sofular [11], vechiul nume al satului Credința.

NEULICH IM DORF CREDINȚA (KR. CONSTANȚA) AUFGEFUNDENE MÜNZEN

TUDOR PAPASIMA

Der Verfasser behandelt zwei zufällig im Jahre 1987 im Dorf Credința (Gem. Chirnogeni) aufgefundene Münzen, und zwar eine histrianische Drachma aus dem 4. Jh. v.u.Z. und eine zur Zeit des Sultans Mustafa II (1695—1703) verfertigte türkische Münze (kurus).

[7] Tudor Papasima, Pontica, XIII, 1980, p. 299—300, nr. 1 și 2.
[8] Niculae Conovici, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 89, nr. 10.
[9] Bucur Mitrea, *loc. cit.*, p. 156, nr. 13.
[10] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Buc., 1976, p. 388.
[11] *Ibidem*, p. 391.

POEMUL OVIDIAN HALIEUTICON

IOAN MICU

Cărțile au și ele destinul lor, *habent sua fata libelli*, după aforismul poetului gramatician Terentianus Maurus[1]. Același lucru se poate spune și despre *Halieuticele* lui Publius Ovidius Naso, *Halieuticon/libellus* sau *Halieutica*, două titluri care desemnează una și aceeași operă ovidiană[2].

Pus la îndoială sub aspectul apartenenței la opera exilatului, amintitul poem a ajuns însă, cu trecerea timpului, să fie din ce în ce mai mult în centrul preocupării cercetătorilor din domeniul filologiei clasice și nu numai pentru filologi, ci și pentru naturaliști, în speță pentru ihtiologi.

În ultimele decenii au apărut, la Torino, în 1956, *P. Ovidii Nasonis Halieutica*, de F. W. Lenz; la Londra, în 1962, *The Halieutica ascribed to Ovid* de J. A. Richmond; la Leida (Leiden), în 1972, *P. Ovidii Nasonis Halieuticon* (Coll. *Roma Aeterna*) de Filippo Capponi, în două volume; și, la Paris, în 1975, *Les Halieutiques*, text stabilit, tradus și comentat de Eugène de Saint Denis[3].

Din cîte știm, cea dintîi referință, în cultura noastră, la *Halieutica*, o face Costache Negruzzi în tratatul său cinegetic, rămas însă neterminat, *Fals tratat de vînătoare*[4].

---

[1] Terentianus Maurus a trăit spre sfîrșitul sec. II e.n. și a scris un mic poem citat de Augustus despre litere, silabe, picioare metrice, metri (vezi *Scriitori greci și latini*, Ed. șt. și encicl., București, 1978, p. 399).

[2] Cu privire la titlul acestui poem, vezi *P. Ovidii Nasonis Halieuticon* vol. I, Introduzione e testo a cura di Filippo Capponi, Leiden, 1972, p. 3; *Ovide, Halieutiques*, texte établi, traduit et commenté par E. De Saint-Denis, Paris, „Les Belles Lettres", 1975, p. 12—13. De un real folos ne-au fost și următoarele lucrări ale lui F. Capponi: *Giornale italiano di filologia*, Nuova serie, IX/XXX, 2, 1978, p. 183—189; *I fragmenti degli Halieutica Ovidiani*, Helikon, Messina, anno XX—XXI 1980—1981, p. 119—163.

[3] E. De Saint-Denis, *Encore sur les Halieutiques d'Ovide*, Revue des Études Latines, tome LIX, Paris, 1982, p. 38—43.

[4] Ioan Micu, în Limbă și literatură, vol. 21, 1969, p. 101 și n. 26.

Pînă în prezent, la noi, au apărut trei traduceri ale acestui poem halieutic ovidian, între ele fiind și o versiune ce ne aparține, în hexametri dactilici și un comentariu despre acest poem [5].

Dintre ihtiologii noștri s-au ocupat, dar numai tangențial, de acest poem, dr. M.T. Gomoiu [6] și dr. ing. Gheorghe I. Manea [7]; dintre scriitori au abordat acest subiect Ovidiu Drîmba [8] și Romulus Zaharia [9]. O publicație recentă în care se vorbește despre poemul în discuție, este *Ovidiu la Pontul Euxin*, de A. Rădulescu [10].

Este demn de semnalat interesul pe care poemul halieutic ovidian l-a stîrnit sub raportul argumentării apartenenței sale între operele marelui exilat. De la Plinius cel Bătrîn, care a citat poemul halieutic de două ori în a sa *Naturalis* Historia (32, 152), știm că Ovidius a scris această lucrare la Tomis *(in Ponto)* în cursul celor din urmă ani ai vieții *(supremis suis temporibus)*. Plinius, care a cunoscut bine *Halieutica* lui Ovidius și a consultat acest *opusculum* pentru *Istoria naturală*, îi confirmă paternitatea: *Mihi videntur mira quae Ovidius prodidit ingenia, in eo volumine quod „Halieuticon" inscribitur* (32, 2).

Deși poemul *Halieuticon* a ajuns pînă la noi cu o serie de lacune, cele 134 de versuri ale sale ne-au permis și cu alte ocazii să facem unele considerații [11]. Autorul lui pare să-și fi propus o paralelă între creaturile terestre și cele marine, pornind de la faptul că Natura (personificată), le-a dat tuturor animalelor arme de luptă și de apărare: *accepit mundus legem, dedit arma per omnes* (v. 1). Ceea ce autorul poemului a reținut nu era atît diversificarea pe ambianțe trofice, cît abundența și varietatea peștilor mării și ai marilor lacuri litorale cu ape salmastre [12].

Studiul fragmentului rămas din poemul halieutic ovidian ne îndrituiește să credem că, în prima parte a poemului, era vorba de diferite animale acvatice și de felul lor de trai, fiindu-i rezervată pescuitului și diferitelor tehnici pescărești cea de a doua parte a poemului, din păcate pierdută. După ce tratează în primii hexametri (1—81), despre animalele terestre și acvatice, în paralel, sub raportul modului de viață și al conservării speciei, creatorul poemului trece, cu versul 82, de la vînătoare la pescuit. El lasă la voia fiecăruia să facă alegerea mediului favorabil de pescuit într-un loc sau altul, cel mai potrivit fiindu-i indicat de abundența peștilor. Trei erau modalitățile de pescuit practicate pe țărmul pontic și, menționate de Ovidius: cu undița *(hamus:* 37, 42, 48; *esca*: 11, 36, 119; *funis:* 85; *linum;* 48; *saeta /lineae:/* 35), cu plasa (*rete:* 23, 28, 32, 87) și coșul de nuiele (*vimen /nassae/:* 13, 16). El precizează că sînt improprii pescuitului acele locuri unde cresc ierburi marine și alge care plutesc pe fundul apei și prevoacă dificultăți plaselor pescărești (90—91). Într-un alt vers (92), poetul constată

---

[5] O primă traducere integrală a poemului sub titlul *Halieuticele*, a publicat St. Cuciureanu, în Iașul literar, nr. 3, martie 1958, p. 72—74. Un fragment din poem, versurile 1—46, cu titlul *Halieutica* a apărut în vol. *Ovidiu*, în românește de Maria-Valeria Petrescu, din col. „Cele mai frumoase poezii", Ed. Albatros, București, 1969, p. 117—179 și 217. Pentru traducerea făcută de mine și comentariul respectiv, vezi revista „Tomis", nr. 1, 1977, p. 6.

[6] *Ghidul pentru cunoașterea florei și a faunei marine a litoralului românesc al Mării Negre*, Agigea, 1976, p. 5—7.

[7] *Sturionii. Acipenseridae. Taxonomie, biologie, cultură și amenajări pentru sturioni*, București, 1980.

[8] *Ovidiu, poetul Romei și al Tomisului*, Ed. Tineretului, 1960, p. 305—306.

[9] *Semnul delfinului*, Ed. Eminescu, București, 1976, passim.

[10] *Ovidiu la Pontul Euxin*, București, 1981, p. 98—99. Notăm că poemul nu a fost scris în limba greacă, pe care poetul o cunoștea, ci în latină.

că peștii nu trăiesc toți în aceleași locuri, ci Natura i-a repartizat în mod diferit : *Discripsit sedes varie Natura profundi, nec cunctos voluit consistere pisces* (v. 92—93).

Ovidius notează mai multe varietăți de pești : unii cărora le place largul (*gaudent largo*, v. 94), de pildă scrumbiile, boii de mare, lipurii ș.a. ; alții care își petrec viața pe lîngă stîncile submarine, ca bunăoară scarul, mena, lamirul, smarida etc. (v. 130—134).

Printre termenii denominativi ai peștilor, cei în limba greacă sînt majoritari, iar cei latinești, într-un număr mai restrîns. Impresia noastră este însă că sub numele latinesc al unor specii de pești amintiți de poet, s-ar putea să fie disimulate denumiri autohtone : *lupus, boves, pompilus, saxatilis, faber, umbra, merula, sus*. Plinius citează în *Naturalis Historia* (32, 152) mai multe nume de pești cunoscuți numai de Ovidius și specifici, după el, doar Pontului Euxin (*fortassis in Ponto nascentia*) : *bos, cercyros, orphos, erythinus, iulus/iulis, mormyr, chrysophrys perca, maena, epodes*. Aceste cuvinte rare sau noi pentru el naturalistul roman le credea „tomitane". Dar aceste nume de pești puse în discuție erau comune în Mediterana și sînt citate în *Istoria animalelor* de Aristotel [13]. După noi, poetul nu a dat denumirile getice ale peștilor, cu totul necunoscute celor din Italia, și a preferat denumirile latinești.

A doua parte a lucrării de față cuprinde textul latin și versiunea românească integrală a poemului *Halieuticon* [14]. Spre deosebire de traducerea anterioară, în hexametri dactilici, cea de acum este redarea, într-o proză științifico-literară mai fidelă originalului, astfel încît să-l pună pe cititor într-un contact mult mai complet cu fondul de date pe care poemul îl cuprinde [15].

A treia parte a lucrării se ocupă de peștii și animalele marine amintite de Ovidius în *Halieutica* [16].

În prezentarea fiecăreia dintre varietățile piscicole, am folosit ordinea în care poetul îi menționează.

II

1. *Textul poemului* *

. . . . . .

accepit mundus legem : dedit arma per omnes
admonuitque sui : uitulus sic namque minatur,
qui nondum gerit in tenera iam cornua fronte ;
sic dammae fugiunt, pugnant uirtute leones

---

[16] Lucrări personale care au precedat-o pe cea de față și, într-un fel au pregătit-o ; *Gînduri despre mare la cei vechi*, în Buletinul Oficial al Municipiului Constanța, Constanța, 1944 ; *Observations sur les „Halieutiques" d'Ovide*, comunicare la Colocviul internațional ovidian, Constanța, 1980 ; *Halieuticon*, traducere în hexametri dactilici a poemului, însoțită de un comentariu, apărute în revista „Tomis", nr. 1, 1977, p. 6 ; *Glose la un poem halieutic*, „Tomis", nr. 3, 1980, p. 4 ; *Pontus Euxinus în operele ovidiene din exil*, în Pontica, 14 ,1981, p. 317—327.

* Textul latin al poemului, cu forma în care îl publicăm, este cel stabilit de E. De Saint-Denis. Punctele în suspensie indică lacunele existente în text, iar semnele cruciforme — versurile parțial lizibile.

În versiunea românească a poemului am folosit parantezele mari (în croșetă) acolo unde am sugerat sau am conjecturat o lecțiune, iar parantezele mici (rotunde), cînd am completat ori am dat amploare unor înțelesuri ale textului.

et morsu canis et caudae sic scorpius ictu,
concussisque leuis pinnis sic euolat ales.
Omnibus ignotae mortis timor, omnibus hostem
praesidiumque datum sentire et noscere teli
uimque modumque sui. Sic et scarus arte sub undis
si n. . . . . .
decidit adsumptaque dolos tandem pauet esca,
non audet radiis obnixa occurrere fronte :
auersus crebro uimen sub uerbere caudae
laxans subsequitur tutumque euadit in aequor.
Quin etiam, si forte aliquis, dum praenatat, arto
mitis luctantem *scarus* hunc in uimine uidit,
auersi caudam morsu tenet atque ita...
+ uberrer uato quem texit resultet
sepia tarda fugae, tenui cum forte sub unda
deprensa est — iam imaque manus timet illa rapacis —
inficiens aequor nigrum uomit illa cruorem
auertitque uias oculos frustrata sequentis.
Clausus rete *lupus*, quamuis inmitis et acer,
dimotis cauda submissus sidit harenis
. . . . . in auras
emicat atque dolos saltu deludit inultus.
Et *muraena* ferox teretis sibi conscia tergi
ad laxata magis conixa foramina retis
tandem per multos euadit lubrica flexus
exemploque nocet : cunctis interuenit una.
At contra scopulis crinali corpore segnis
polypus haeret et hac eludit retia fraude
et sub lege loci sumit mutatque colorem
semper ei similis, quem contegit, atque ubi praedam
pendentem saetis auidus rapit, hic quoque fallit,
elato calamo cum demum emersus in auras
bracchia disoluit populatumque expuit hamum.
At *mugil* cauda pendentem euerberat escam
excussamque legit ; *lupus* acri concitus ira
discursu fertur uario fluctusque ferentes
prosequitur quassatque caput, dum uulnere saeuus
laxato cadat hamus et ora patentia linquat.
Nec proprias, uires nescit *muraena* nocendi
auxilioque sui, morsu nec comminus acri
deficit aut animos ponit captiua minacis.
Anthias his tergo, quae non uidet, utitur armis,
uim spinae nouitque suae uersoque supinus
corpore lina secat fixumque intercipit hamum.
Cetera quae densas habitant animalia siluas
aut uani quatiunt semper lymphata timores
aut trahit in praeceps non sana ferocia mentis ;
ipsa sequi natura monet uel comminus ire.
Inpiger ecce leo uenantum sternere pergit
agmina et aduersis infert sua pectora telis.
quoque uenit fidens magis et sublatior ardet
concussitque toros et uiribus addidit iram,
procidit atque suo properat sibi robore letum.
Foedus Lucanis prouoluitur ursus ab antris :
quid nisi pondus iners stolidaeque ferocia mentis ?
Actus aper saetis iram denuntiat hirtis :
se ruit oppositi nitens in uulnera ferri,
pressus et emisso moritur per uiscera telo.
Altera pars fidens pedibus dat terga sequenti,
ut pauidi lepores, ut fuluo tergore dammae

et capto fugiens ceruus sine fine timore.
Hic generosus honos et gloria maior equorum,
nam capiunt animis palmam gaudentque triumpho :
seu septem spatiis circo meruere coronam,
nonne uides uictor quanto sublimius altum
adtollat caput et uulgi se uenditet aurae ;
celsaue cum caeso decorantur terga leone,
quam tumidus quantoque uenit spectabilis actu
conspissatque solum generoso concita pulsu
ungula sub spoliis grauiter redeuntis optimis ?
Quid laus prima canum quibus est audacia praeceps
uenandique sagax uirtus uiresque sequendi,
quae nunc elatis rimantur naribus auras
et nunc demisso quaerunt uestigia rostro
et produnt clamore feram dominumque uocando
increpitant ? quam, si conlatis effugit armis,
insequitur tumulosque canis camposque per omnes.
Noster in arte labor positus, spes omnis in illa.
Nec tamen in medias pelagi te pergere sedes
admoneam uastique maris temptare profundum :
inter utrumque loci melius moderabere funem
. . . . . .
aspera num saxis loca sint — nam talia lentos
deposcunt calamos, at purum retia litus —
num mons horrentes demittat celsior umbras
in mare — nam uarie quidam fugiuntque petuntque —
num uada subnatis imo uiridentur ab herbis,
obiectetque moras et molli seruiat algae.
Discripsit sedes uarie Natura profundi
nec cunctos una uoluit consistere pisces.
Nam gaudent pelago quales *scombrique bouesque,*
hippuri celeres et nigro tergore *milui*
et pretiosus *elops* nostris incognitus undis
ac durus *xiphias* ictu non mitior ensis
et pauidi magno fugientes agmine *thunni,*
parua *echenais* — at est, mirum, mora puppibus ingens —
tuque, comes ratium tractique per aequora sulci,
qui semper spumas sequeris, *pompile,* nitentes,
cercyrosque ferox scopulorum fine moratus,
cantharus igratus suco ; tum concolor illi
orphos caeruleaque rubens *erythinus* in unda,
insignis *sargusque* notis, insignis *iulis*
et super aurata *sparulus* ceruice refulgens
et rutilus *phager* et fului *synodontes* et ex se
concipiens *channe* gemino sibi functa parente,
tum uiridis squamis paruo *saxatilis* ore
et rarus *faber* et pictae *mormyres* et auri
chrysophrys imitata decus, tum corporis *umbrae*
liuentis rapidique *lupi percaeque tragique,*
quin laude insignis caudae *melanurus* et ardens
auratis *muraena* notis *merulaeque* uirentes
inmitisque suae *conger* per uolnera gentis
et capitis duro nociturus *scorpius* ictu
ac nunquam aestiuo conspectus sidere *glaucus.*
At contra herbosa pisces laetantur harena,
ut *scarus,* epastas solus qui ruminat escas

fecundumque genus *maenae lamirosque smarisque*
atque inmunda *chromis*, merito uilissima *salpa*
atque auium dulces nidos imitata sub undis
et squamas tenui subfusus sanguine *mullus*,
fulgentes *soleae* candore et concolor iliis
passer et Hadriaco mirandus litore *rhombus*,
tum *epodes* lati, tum molles tergore *ranae*
extremi + pareuc + ...
. . . . . .
. . . . . .
lubricus et spina nocuus non *gobius* ulli
et nigrum niueo portans in corpore uirus
lolligo durique sues sinuosaque *caris*
et tam deformi non dignus nomine *asellus*
tuque, peregrinis *acipenser* nobilis undis
. . . . . .

1. *Versiunea românească*

. . . . . .

Lumea a primit o lege [naturală] care i-a dat fiecărei viețuitoare mijloacele de apărare și a învățat-o (cum să se folosească de ele); astfel vițelul — cînd încă nu poartă coarne pe fruntea plăpîndă — se repede amenințător, căpriorii fug, leii luptă cu bărbăție, cîinele (se apără) prin mușcătură, (5) scorpionul — printr-o înțepătură a cozii, iar pasărea zboară bătînd ușor din aripi. Teama de moartea necunoscută o au toate ființele, căci tuturor le este dat să simtă cine-i dușmanul și ce le apără și să cunoască puterea și modul folosirii armei proprii de atac. Astfel și *scarul*, (10) dacă, prin iscusința lui, sub unde fiind, [simte că e prins], se lasă [la fundul nasei], după ce a înhățat momeala și e înspăimîntat de cursa întinsă, nu se încumetă să dea cu fruntea în vîrfurile țepoase [de la gura capcanei], ci lărgind, prin dese bătăi din coadă, împletitura de nuiele scapă așa în apele ferite de primejdii. (15) Ba, dacă din întîmplare *scarul*, blînd din fire, îl vede pe altul zbătîndu-se în leasă, îl apucă de coadă cu o mișcătură și, în felul acesta [salvat, saltă voios, alături de celălalt, în apele libere]. *Sepia*, încetinică la fugă, cînd (20) este întîmplător surprinsă sub unde mai puțin adînci și se teme că e gata-gata să o apuce vreo mînă, varsă, mînjind apa, un fel de sînge negru și schimbă direcția, înșelînd ochii celui care o urmărește. Prins în plasă, *lupul-de-mare*, oricît pare el de sălbatic și de aprig, se afundă, ascunzîndu-se, în nisipurile date la o parte cu coada, (25) [de unde] zvîcnește în aer și, printr-un salt, fără să pățească nimic rău, înșală cursele întinse. Și înversunata *murenă*, conștientă parcă de spinarea ei alungită și rotundă, forțîndu-se tot mai mult să lărgească ochiurile rețelei, scapă în cele din urmă, lunecoasă cum e, prin multele mlădieri ale trupului (30) și, prin exemplul ei, dăunează, fiindcă ea, una, e urmată de ceilalți. Dimpotrivă însă lenesa *caracatiță* se prinde, cu corpul său tentacular, de stînci și își bate joc de plase prin următoarea viclenie: își schimbă culoarea după condițiile mediului, devenindu-i totdeauna asemănătoare suprafeței pe care o acoperă; și cînd răpește lacomă prada (35) care atîrnă de sfoară, ea și atunci înșală, întrucît, scoasă afară o dată cu trestia (= prăjina), își desface brațele și scuipă cîrligul rămas fără momeală. *Mugilul* biciuiește de mai multe ori cu coada momeala atîrnată și, cînd e scoasă din cîrlig, o și înhață; *lupul-de-mare*, prins de o aprigă furie, (40) se trage încoace și încolo, se lasă purtat în voia valurilor și scutură mereu din cap, pînă ce cîrligul cade singur din rana lărgită și iese din gura deschisă. *Murena* nu-și ignoră nicidecum propriile puteri nocive, ci ajutîndu-se de ele atacă de aproape prin mușcătura ei grozavă, (45) iar cînd e prinsă, nici atunci nu încetează pornirile acestei amenințătoare creaturi. *Antiasul* se folo-

seşte de nişte arme dorsale pe care nu le vede, însă cunoaşte efectul spinei lor tăioase, de aceea, sucindu-şi corpul în sus şi pe spate, el izbuteşte să taie sfoara undiţei şi să ia cu el cîrligul înfipt.

Celelalte animale care locuiesc în desişul pădurilor (50) sau sînt mereu apucate de nişte vagi temeri sau le tîrăşte, cu capetele în jos, nebuneasca ferocitate a instinctului: Natura însăşi le învaţă să cedeze ori să pornească la luptă. Iată neobositul leu se înverşunează să aştearnă la pămînt cetele de vînători şi îşi pune pieptul în faţa armelor vrăjmaşe, (55) ba chiar devine mai încrezător şi mai înflăcărat în pornirea lui, [iar după ce] şi-a încordat muşchii şi le-a adăugat forţelor mînia, se prăbuşeşte şi, victimă a propriei sale puteri, îşi grăbeşte moartea. Fiorosul urs dă năvală din peşterile lucane; ce-i el altceva decît o matahală hidoasă şi o concretizare a ferocităţii nesăbuite? (60) Înfuriat, mistreţul îşi dă pe faţă toată mînia prin perii zbîrliţi: el se repede, străpuns cum e de rănile fierului repezit împotriva lui, şi moare adînc pătruns în viscere de suliţa în el azvîrlită.

O altă parte dintre animale, bizuindu-se pe propriile picioare, îi întorc urmăritorului spatele, cum fac, de pildă, iepurii fricoşi şi, ca ei, căprioriii cu spinarea gălbui-roşcată (65) şi cerbul care, cuprins de o teamă fără margini, o rupe la fugă. Aleasă cinstire, precum şi glorie mai mare li se atribuie cailor, întrucît ei, cîştigînd ramura de palmier, participă deopotrivă şi sufleteşte, iar de triumf se bucură şi ei: fie că au meritat coroana după şapte ocoluri date pistei, — oare nu-l vezi cum îşi ridică, (70) învingător, tot mai semeţ, capul mîndru şi se simte preţuit de uralele mulţimii? — fie că sînt împodobiţi, pe spinarea înaltă, cu pielea vreunui leu ucis (la vînătoare), cît îi de plin de el, cu ce mers demn de privit mai vine şi cum calcă de apăsat, izbind cu copita într-o nobilă cadenţă şi cu mîndria celui care se întoarce (din lupte) încărcat de prăzi bogate! (75) Dar ce poate fi mai de seamă ca lauda cuvenită cîinilor? Ei au o nemaipomenită îndrăzneală, o deosebită însuşire de a simţi vînatul şi puteri de a-l urmări, fie că adulmecă aerul cu nările lărgite, fie că-i caută urmele cu botul pe pămînt şi semnalează prin lătrat sălbăticiunea ori scheaună chemîndu-şi astfel stăpînul, (80) iar dacă vînatul le scapă cumva armelor repezite asupra lui, cîinele se ia după el peste dealuri şi cîmpii.

Tot efortul nostru stă în pricepere, toată speranţa ne e în ea. Şi totuşi nu te-aş îndemna să te duci undeva departe în larg şi să explorezi adîncul vastei mări, (85) ci mai bine vei mînui sfoara (undiţei) în loc situat la mijloc (între ţărm şi largul mării).

. . . . . .

(Ia seama) dacă sînt locuri accidentate din cauza stîncilor, — întrucît astfel (de locuri) cer mai ales (pescuitul cu prăjini flexibile de trestie, iar un ţărm submarin neaccidentat cere dimpotrivă plase — şi dacă nu cumva un munte mai înalt îşi aruncă în mare umbrele lui fioroase, deoarece, faţă de el, (peştii se comportă în mod diferit): unii fug de aceste umbre, iar alţii le caută. (90) (Ia seama iarăşi) dacă, în adînc, nu-i cumva locul înverzit de ierburi, dacă fundul apei nu pune cumva unele piedici şi nu-i ajută algei moi să se dezvolte. Natura a împărţit într-un mod variat întinderile adîncului mării şi n-a voit să stea împreună toţii peştii. Iată de ce unii se bucură de largul mării, cum sînt *scrumbiile*, *boii-de-mare*, (95) repezii *hipuri* şi *milvii* cu spinarea neagră, şi mult preţuitul *elops*, necunoscut în apele noastre, şi crudul *peşte-cu-spadă*, care nu-i mai puţin îndurător decît lovitura unei săbii, şi *tonii* ce, plini de spaimă, fug în cîrduri mari, mica *echeneidă* — dar, lucru de mirare, cît îi ea de mică, le pricinuieşte corăbiilor o foarte mare întîrziere — (100) şi tu, *pompile*, însoţitorule a tot ce pluteşte şi al brazdei trase pe faţa mării, care urmăreşti întotdeauna spumele strălucitoare, şi *cercirul* feroce care întîrzie la marginea stîncilor, *cantarul* neplăcut la gust, apoi *orful*, de aceeaşi culoare cu el, şi *eritinul* roşu în undele albastre, (105) şi *sargul* ce se distinge prin nişte dungi, şi distinsa *iulis*, şi *sparulul* strălucitor deasupra cefei aurite, şi *pagrul* roşu-aprins, şi *sinodonţii* roşcaţi, şi *hanusul* care se înmulţeşte prin el însuşi, datorită îndoitei sale funcţii reproductive, apoi *saxatilul* cu solzi verzi şi gura mică, (110) şi *dulgherul* rar (întîlnit), şi *mormirele* vărgate, şi *dorada* ce imită odoarele de aur, apoi *umbrele*

negricioase la corp și repezii *lupi-de-mare*, și *bibanii*, și *tragii* și — de ce nu? *melanurul* deosebit prin frumusețea demnă de toată lauda a cozii sale, și *murena* strălucind arzător din pricina dungilor ei aurite, și *mierlele marine* verzui, (115) și neîmblînzitul *congru* care îi atacă rănindu-i pe cei de o specie cu el, și *scorpionul* vătămător prin puternica lui lovitură cu capul, și *glaucul* niciodată văzut pe timp de vară.

Dar dimpotrivă alți pești se bucură de nisipul ierbos, ca, de pildă, *scarul*, singurul care rumegă momeala mîncată, (120) și specia fecundă a *menei*, și *lamirul*, și *smarida*, precum și dezgustătoarea *hromis*, și *salpa* foarte disprețuită, cum și merită, ca și cel care, sub unde, imită cuiburile dragi ale păsărilor, și *mulul* cu o nuanță sîngerie împrăștiată pe solzi, și *soleele* de un alb strălucitor, și — de aceeași culoare cu ele — (125) *vrabia-de-mare*, și *rombul*, care poate fi admirat pe țărmul adriatic, apoi *epozii*, un soi de pești plați, apoi *broaștele marine* moi pe spinare și, în fine . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
(130) *guvidul*, lunecos și nevătămător cuiva prin spina dorsală și *loligo* care poartă în corpul său alb ca neaua un lichid otrăvitor de culoare neagră, și *porcii-de-mare* agresivi, și *caridele* încovoiat, și *măgărușul*, nedemn de un nume atît de înjositor, și tu, *acipenser*, cunoscut în ape străine . . . . . .
. . . . . .

III

1. *Scarul* (lat. *scarus*, gr. *scaros*) e întîiul pește amintit de Ovidius în poemul său halieutic. Informațiile date de poet despre acest pește sînt ceva mai bogate decît cele referitoare la alți pești (v. 9—17/18 și v. 119). Numele, împrumutat din greacă i-ar veni din faptul că face sărituri (*scairo* „a sări") și aplică lovituri de coadă [17]. Informațiile cu privire la acest pește le găsim la Plinius [18], Oppian [19], Aristotel [20], Athenaios, amintindu-l pe Nasias din Patrai care vorbește de pești ce scot sunete, îl citează pe Aristotel ca unul ce afirmă același lucru despre scar [21].

Azi este cunoscut sub denumirea sugestivă de „pește-papagal", făcînd parte din familia *Scaridae*, care atrage atenția atît prin frumusețea solzilor, cît și prin culoarea lor minunată [22].

2. *Sepia* (lat. *sepia*, gr. *sepia*), după denumirea științifică *Sepia officinalis* e un fel de moluscă cefalopodă cu brațe tentaculare și mișcări încete. Mijlocul ei de apărare, subliniat de Ovidius (v. 19—22) e crearea unui ecran ocrotitor prin eliminarea, cînd e atacată, a unui lichid negricios. O comportare similară manifestă și cealaltă moluscă, amintită în versurile 131—132, *lolligo* (calmarul). Despre amîndouă aflăm informații la Plinius [23]. De același mod de apărare în cazul unui atac pe neașteptate ne vorbesc Oppian [24] și Plutarh [25]. Cît despre abilitatea sau „siretenia" sepiei ne vorbesc și Aristotel [26] și Oppian [27], unul, considerînd-o „cea mai abilă dintre moluște", iar celălalt, spunîndu-i chiar „șireata".

---

[17] E. De Saint-Denis (prescurtat, mai departe, EDSD), Introd., p. 41, v. 9—10. Tot aici sînt date numele acestor pești în greaca modernă *(skáros)*, ital. *(scaro)* și spaniolă *(escaro)*.

[18] *Nat. Hist.*, 32, 11.

[19] *Halieutica*, 4, 53—55.

[20] *Istoria animalelor*, 8, 2, 591 b. Despre modul de a se hrăni al scarilor și de a rumega, vezi observațiile naturaliștilor, la EDSD, p. 60, v., 119 și din nou, Plinius, *Nat. Hist.*, 9, 62.

[21] Athenaios, *Ospățul înțelepților*, 8, 3.

[22] Datele și descrierea peștelui-papagal, în *Atlasul peștilor din România*, de Th. Bușțină și I. Alexandrescu, Ed. Ceres, București, 1981, p. 271.

[23] *Nat. Hist.* 9, 84.

[24] *Hal.*, 3, 156—165.

[25] *De sollertia animalium*, 977 F.

[26] *Ist. Animal.*, 621 b.

Sepia face parte din familia Sepiidae și e comună în Mediterana, dar absentă în Marea Neagră [28].

3. *Lupul de mare* (lat. *lupus)* se bucură de un interes mai deosebit din partea poetului, deoarece, în poemul său, îl amintește de trei ori (v. 23, 39, 112). Luînd informațiile ovidiene în privința lupului marin Plinius [29] dezvoltă astfel cele spuse de poet: „Ovidius a arătat că (...) lupul-de-mare, înconjurat fiind de plasă, scormonește nisipul cu coada și astfel se ascunde sub el, pînă ce trece dincolo de plasă". Aristofan, amintit de Athenaios, 311 a spus că e „cel mai isteț *(sophatotos)* dintre toți peștii" [30]. Plinius afirmă [31]: „lupul marin are mai puțină isteține în prevederea unor situații, dar o mare putere de căință *(in penitendo)*. Într-adevăr, dacă s-a prins în cîrligul undiței, își lărgește rănile prin zbatere tumultoasă pînă ce scapă din prinsoarea cursei".

În Marea Neagră, dar ca formă mai mult sporadică, este *lupul-de-mare* sau *lavracul*, *Morone labrax*, *Labrax lupus*, care seamănă ca înfățișare cu bibanul, din a cărui familie face parte [32].

4. *Murena* (lat. *muraena*, gr. *myraina)* este o varietate piscicolă de care Ovidiu amintește de trei ori: v. 27—30, 43—45 și 113—114. E peștele înfățișat de poet cu cele mai multe detalii în ce privește modul său de viață și de comportare în mediul marin. E un pește care se apără atacînd, agresiv *(ferox)*. Ferocitatea murenei, remarcată și de unii scriitori ai antichității greco-romane și de naturaliștii moderni, se manifestă și față de alți pești, cum e, de exemplu, congrul, amintit și de Ovidius (v. 115). Murena e în ostilitate și cu caracatița, alungă ozena, atacă langusta. Columella [33] vorbește de furia cu care murena exterminâ ceilalți pești din același bazin cu ea. Referitor la faptul că nici prinsă, murena nu-și uită pornirile ei amenințătoare, Plinius [34] povestește că „murenele înghit pînă și cîrligul, apucă sforile *(lineas)* cu dinții și le rod".

Încă din antichitatea romană se aprecia foarte mult carnea murenelor (Macrobius, *Saturnalia*, cap. XV). Ele fac parte din familia *Muraenidae*, din care se cunosc azi peste 120 de specii. Reprezentatul cel mai cunoscut e *Muraena helena*, un pește cu dinți puternici și foarte temut din cauza mușcăturii lui [35]. E comună în Mediterana, în regiunea învecinată a Oceanului Atlantic și în cel Indian, nu și în Marea Neagră [36].

5. *Caracatița* (lat. *polypus*, gr. *polypous)*, în denumirea ei greacă, de unde au luat-o apoi romanii, are înțelesul de „animal cu multe picioare". Științific, ea poartă numele de *Octopus vulgaris*. În poemul său, Ovidius o pune în contrast cu murena (v. 31—37). Despre, ea anticii și modernii au brodat tot felul de lucruri fantastice. Astfel, după Elian [37], ea ar ieși din mare și s-ar sui în arbori, după fructe (!); Plinius [38] povestește de o caracatiță din Carteia care venea noaptea să mănînce alimente puse la sărat; în evul mediu se relata despre caracatițe uriașe care atacau corăbii (!). Ovidius o descrie cu corpul tentacular, prinsă de stînci. Tentaculele ei *(crines)* i-au suscitat poetului imaginea unei cosițe despletite; pentru „tentacule" erau folosiți și alți termeni: *acetabula*, *bracchia*,

---

[27] *Hall.*, 1, 312; 2, 120; 3, 156.

[28] *Atlasul peștilor...*, p. 15.

[29] *Nat. Hist.*, 32, 11.

[30] După EDSD, p. 43.

[31] *Nat. Hist.*, 32, 13.

32. C. S. Antonescu, *Peștii din apele RPR*, București, 1957, u. 187—188; Marcel Stanciu, *Acvariul Constanța*, București, 1973, s.v. *Lavracul*; FAO, *Fiches d'indentification des espèces pour les besoins de la pêche*, Zone de pêche 37, Fam. *Serranidae*.

[33] *De re rustica*, 8, 17, 2.

[34] *Nat. Hist.*, 32, 13.

[35] *Lumea animalelor după Brehm*, București, Ed. Științ., 1964, p. 261.

[36] Sergiu I. Cărăușu, *Tratat de ichtiologie*, Ed. Acad. RPR, 1952, p. 499.

[37] Citat după EDSD, p. 44.

[38] *Nat. Hist.*, 9, 92.

cirri, flagella[39]. Toate aceste denumiri nu sînt altceva decît tot atîția termeni metaforici rezultați din compararea membrelor moluștei cu picioare, brațe, șuvițe de păr etc.

Ca și sepia, caracatița e comună în Mediterana, dar absentă din Marea Neagră.

6. *Chefalul* (lat. *mugil* și *mugilis*, gr. *képhalos* și *kestreus*) nu e înfățișat de Ovidius sub raportul modului său de apărare, așa cum a procedat pînă acum, ci, despre el, ne spune doar că „biciuiește cu coada momeala *(everberat escam)* atîrnată și, cînd e scoasă din cîrlig, o și înhață" (v. 38—39).

Pentru identificarea acestui pește am pornit de la Quicherat, care dă trimitere la Plinius (*Nat. Hist.*, 9, 54 ; 32, 149) și la Ceaelius Apicius *(De re coquinaria*, 4, 151) pentru forma *mugil* și la Iuvenalis (X, 317), pentru forma *mugilis*. Quicherat îl traduce prin *muge* sau *mulet*, dar *muge* este chefalul *(Mugil cephalus)*, iar *mulet* este barbunul *(Mullus barbatus)* despre care Ovidius ne vorbește la v. 123. Cel care însă precizează la ce pește se referă Ovidius este EDSD, p. 38. Pentru el *mugil* este „le mulet" care nu trebuie confundat cu *mullus*, „le surmulet", deci cu barbunul vărgat *(Mullus surmoletus)*.

E un pește cu o arie largă de răspîndire în mările și oceanele situate în regiunile subtropicale. La noi îl găsim între peștii lacurilor litorale, la gurile Dunării și în Marea Neagră[40].

7. *Antiasul* (lat. *anthias, gr. anthias).* Desprindem, din cele relatate de poet (v. 46—48) că „arma" de apărare a acestui pește e spina dorsală, deosebit de tăioasă. Unele detalii morfologice și cu privire la modul său de comportare cînd e prins, date de Ovidius și preluate de Plinius[41], au condus la presupunerea că s-a făcut o confuzie între *anthias* și *acanthias*, a cărui denumire științifică este *Squalus acanthias*, care înaintea înotătoarei dorsale, are o spină puternică și care, spre a se sluji de ea, se recurbează cu un arc. E o specie de rechin, supranumit și „cîinele-de-mare", care trăiește în Marea Neagră.

8. *Scrumbia* (lat *scomber, gr. skómbros)* e amintită de Ovidius cea dintîi din seria peștilor care îndrăgesc largul mării, *gaudent pelago* (v. 94), dar cu nici un alt detaliu ,din păcate. Quicherat ne trimite la Cato *(De agricultura*, 95, 8) și la Plinius (*Nat. Hist.*, 9, 49). Dintre poeții anteriori lui Ovidius, Catullus îl amintește doar ca ironie la adresa lui Volusius. E un pește pelagic și nu poate fi vorba decît de *scrumbia-de-mare*, specie marină, existentă în Marea Neagră, sau de *Scrumbia albastră*.

9. *Boul-de-mare* (lat. *bos [marinus]*, pl. *boves ; gr. bous*) e o speci doar amintită de Ovidius, ca și scrumbia, printre peștii de larg (v. 94) și ar putea fi sau un pește cartilaginos, plat, de care vorbesc Aristotel[44] și Plinius[45], un fel de calcan, sau un cetaceu, cum e foca, numită de Aristotel *bous*, „boul"[46]. E interesant că Plinius[47] considera boul marin o specie tomitană, bazat pe faptul că e citat doar de Ovidius.

Problema identificării acestui bou marin rămîne deschisă[48], numai că trebuie să reținem un lucru : e vorba de un pește și nu de un mamifer marin.

10. *Hipurul* (lat. *hippurus/os, gr. hippouros)* e, de asemenea, trecut de Ovidius în rîndul peștilor din largul mării, dar nu fără să le adauge și un epitet :

---

[39] EDSD, p. 44, v. 31.

[40] Th. Bușniță, *op. cit.*, p. 106—107.

[41] *Nat. Hist.*, 32, 13.

[42] EDSD, p. 46.

[43] C. S. Antonescu, *op. cit.*, passim (scrumbie) ; p. 179—180 (scrumbia albastră) p. 137—138 (scrumbia de Dunăre) ; p. 138 (scrumbia de mare).

[44] *Ist. Animal.*, 5, 4, 2.

[45] *Nat. Hist.*, 9, 78.

[46] *Ist. Animal.*, 6, 11, 1. O precizare o face Isidor din Sevilla, *Origines*, 12, 6, 9, afirmînd că „unii le mai spun focilor și boi de mare *(boves marinos)*".

[47] *Nat. Hist.*, 32, 152.

[48] În acest sens, cf. EDSD, p. 51—52 și mai ales F. Capponi, vol. II, p. 399—404.

„iuți în mișcări", *celeres* (v. 95). Numele peștelui e grecesc și ar însemna „coadă de cal". Indicațiile date de scriitorii antici (Aristotel, Plinius, Oppian) i-au determinat pe naturaliști să-l identifice cu *corifena Coryphaena hippurus*[49]. Epitetul acordat de Ovidius li se potrivește, fiind foarte repezi în mișcări. Athenaios ne spune despre el că înaintează prin sărituri, „saltă ca un miel", de unde și epitetul metaforic pe care i-l dă : *arneutés*. Își urmărește prada cu repeziciune mare, mai ales cînd e vorba de pești zburători, pe care îi consumă cu nesaț. După naufragii, hipurii se reped în cîrduri după tot ce plutește la suprafața apei[50]. Ajunge la o lungime de 1,5 m și populează toate mările din zona temperată și caldă a globului, inclusiv din Mediterană și Marea Roșie. Are coada foarte despicată, iar spinarea de un albastru-verde sau albastru-indigo mai mult sau mai puțin închisă și cu reflexe metalice ; lateral, are reflexe aurii și argintii, presărate cu puncte negre și pete aurii ; reflexele aurii și argintii, precum și strălucirea culorilor se estompează repede după ce moare[51].

11. *Milvul* (lat. *miluus marinus*, gr. *hierax*), pește pelagic ; și-a luat numele de la asemănarea cu uliul, șoimul sau gaia. După Plinius[52], este, ca și rîndunica de mare, un pește zburător. Întrebarea e dacă poate fi identificat cu *hiérax*, șoimul de mare, citat de Oppian[53] și Elian[54]. Ovidius ne dă, cu privire la milvi, o singură referință : au spinarea neagră *(nigro tergore*, v. 95), culoare ce i s-ar potrivi și rîndunicii de mare, existentă în Marea Neagră. O sugestie în privința identificării acestui pește, ar fi următoarea : ținînd seama de faptul că rîndunica de mare, *Trigla lucerna*, adultă, are spinarea brun-deschisă sau roșiatică, iar tînăra o are de culoare brun-închisă, s-ar putea ca anticii să le fi luat drept două specii diferite, cînd în realitate e vorba de același pește care, cu vîrsta, schimbă nuanțele[55].

12. *Elopsul* (lat. *elops*, sau *helops*, ca și în greacă), e după cîte spune Ovidius (v. 96) un pește „mult prețuit", *pretiosus*, desigur, pentru carnea lui gustoasă, însă „necunoscut în apele noastre", referindu-se, fără îndoială, la mările din jurul Italiei[56].

Încă din antichitate, aflăm de la Plinius[57], unii îl confundau cu *acipenser*, varietate piscicolă de care Ovidius amintește în ultimul vers (134) al fragmentului din Halieutica sa : „Ovidius zice că helops e necunoscut în apele noastre, de unde rezultă că se înșală cei care l-au considerat că e unul și același cu acipenser". Și tot Plinius, în alt loc[58], afirmă că „unii îl numesc pe acesta, adică pe acipenser, elops". Dar Plinius nu făcea, în această privință, decît să repete ceea ce Athenaios îi reproșa lui Apion, și anume că îi confundă pe acești doi pești[59]. Potrivit părerii lui EDSD, *acipenser* e sturionul comun, adică *Acipenser sturio L.*, iar *elops* sau *helops* ar fi micul sturion, *Acipenser Ruthenus L.* Întrucît Ovidius și, după el, Plinius precizează că acest pește e „necunoscut în apele noastre", amintitul exeget francez e de părere că această precizare nu convine sturionului comun ce se întîlnește în apele Mediteranei occidentale, ci micului sturion ce aparține Mediteranei orientale și Mării Negre. Carnea elopsului avea *sapor*, o savoare deo-

---

[49] EDSD, p. 52, de unde și citatul din Athenaios, 304 d.

[50] Oppian, *Hal.*, 4, 404, și urm.

[51] *Fiches* FAO etc., zone 37, vol. I, Fam. *Coryphaenidae*, *Coryphaena hippurus L ;* vezi și M. Băcescu, *Chemarea mării*, Ed., Științ., București, 1972, p. 74.

[52] *Nat. Hist.*, 9, 82.

[53] *Hal.*, 1, 427 și urm.

[54] Elian, apud EDSD, p. 52, v. 95.

[55] EDSD, *ut supra*. Pentru F. Capponi (vol. II, p. 408—414), *miluus* din *Halieuticele* ovidiene este asimilat unei specii din familia *Myliobatidae*, un soi de calcan.

[56] Vezi versul 125, unde se referă la țărmul și Marea Adriatică *(Hadriaco... litore)*.

[57] *Nat. Hist.*, 32, 153.

[58] *Nat. Hist.* 9, 60.

[59] EDSD, p. 52

sebită despre care vorbește elogios și Plinius: „Mulți i-au acordat elopsului premiul savoarei *(palmam saporis)* între pești" [60].

13. *Peștele cu spadă* (lat. *gladius*, gr. *xiphias*) este caracterizat de Ovidius (v. 97) ca „neîndurător" *(durus)* și tot așa de puțin cruțător ca și izbitura unei săbii *(ictu non mitior ensis)*. Numele său înseamnă „sabie", cum rezultă și din explicația dată de poet și din termenul științific *Xiphias gladius*, în care ambele cuvinte au sensul de „spadă" ori „sabie". La noi e cunoscut sub numele de *peștele-spadă* sau *peștele cu spadă* [61]. După Trebuis Niger, citat de Plinius, „xiphias are rostrul mucronat", adică „în formă de vîrf de sabie" *(mucro), rostro mucronato* [62]. Neîndurătoarea sa lovitură de spadă face din acest pește o creatură de temut, cea ce explică și epitetul *durus*, dat lui de Ovidius. După unii scriitori antici, putea perfora și navele, făcîndu-le chiar să se scufunde [63].

E o apariție rară în apele Mării Negre.

14. *Tonul* (lat. *thunnus* și *thynnus*, gr. *thýnnos*) poartă denumirea științifică de *Thunnus thynnus*. E un pește mai deosebit, pe care Ovidius ni-l prezintă vieţuind în cîrduri (v. 98). După Plinius [64], la simpla vedere a unei stînci albe, situate în strîmtoarea Bosporului Tracic, tonii sînt cuprinși îndată de spaimă și se grăbesc spre poromotoriul Bizanțului. Alte exemple de „spaimă" a tonilor le găsim tot la Plinius [65], dar și la Oppian [66], cum și în multe alte texte, antice sau moderne, în care sînt descrise, uneori cu lux de amănunte, migrațiile acestor pești gregari [67]. Tonul din fabula lui Esop este așa de înspăimîntat de urmăritorul său, încît sare în luntrea pescarilor [68].

Trăiește în apele Mediteranei; la noi se pescuiește rareori și în exemplare mai mici [69].

15. *Echeneida* (lat. *remora* și *echenais, echeneis, — idis*, gr. *echeneis*), Ovidius, v. 99. Numele grecesc al acestui pește ar deriva din verbul *écho* „a ține, a reține, a opri pe loc", de unde apoi, prin traducere, numele ei latinesc de *remora*, derivat al verbului remor, -ari „a întîrzia, a opri". Despre „puterile grozave" ale echeneidei, Isidor din Sevilla [70] relatează: „echeneis e un peștișor *(parvus pisciculus)* pe care latinii l-au numit *remora* întrucît s-ar sili să țină pe loc corăbiile". Această putere a echeneidei a fost adesea semnalată și chiar exagerată de cei vechi. Plinius folosește în legătură cu acest pește, verbul *adhaerare* [71], datorită discului adeziv, format din lamele cartlaginoase, cu care acest pește se prinde de obiecte. Denumirea științifică este de *Echeneis remora*.

Nu trăiește în apele Mării Negre. Caracteristica lor e discul de deasupra capului care le servește pentru fixare.

16. *Pompilul* (lat. *pompilus*, gr. *pompilos*), e tradus de Quicherat „pompile ou pilote", la noi „peștele-pilot"; naturaliștii îi spun *Naucrates ductor*. Face parte din rîndul peștilor de larg (Ovidius, v. 100—101). Informațiile lui Ovidius sînt preluate de Plinius: „pompilul, care însoțește totdeauna mersul navelor", *qui semper comitatur navium cursus*". Alte informații le aflăm la Oppian și Elian [73].

Trăiește în Atlantic, Mediterana și, se pare, și Marea Neagră [74].

---

[60] *Nat. Hist.*, 32, 153.
[61] Dicționarul limbii române moderne, s.v. *pește*, „pește-cu-spadă". Pentru sensul de *xiphias* = *gladius*, Plinius, *Nat. Hist.*, 32, 15 *(xiphian, id est gladium)*.
[62] *Nat. Hist.*, 32, 15.
[63] *Ibid.*, Elian, apud EDSD, p. 53.
[64] *Nat. Hist.*, 9, 51.
[65] *Nat. Hist.*, 37, 66.
[66] *Hal.*, 4, 562 și urm.
[67] EDSD, p. 53, v. 98.
[68] Fabula *Pescarul și tonul* (22).
[69] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 182.
[70] *Origines*, 12, 6, 34.
[71] Apud EDSD, p. 53, v. 99.
[72] *Nat. Hist.*, 32, 153.
[73] Oppian, *Hal.*, 1, 203—206; Elian, citat după EDSD, p. 54.

17. *Cercirul* (lat. *cercyros*[75], gr. *kérkouros*) e tot un pește pelagic, căruia Ovidius îi alătură epitetul de *ferox* și precizează că „zăbovește pe marginea stîncilor", *scopulorum fine moratus* (v. 102). De altfel, Oppian[76] și Plinius[77] îl pun printre peștii de stîncă. Luîndu-se după forma grecească a denumirii peștelui, Capponi[78] crede că ar fi vorba de un soi de rechin, care scoate un anumit zgomot, ipoteză considerată însă de EDSD neverificabilă[79].

18. *Cantarul* (lat. *cantharus*, gr. *kantharos*) este neplăcut la gust „*ingratus suco*" (v. 103), susține Ovidius. E un pește bine cunoscut în Mediterana, unde i s-a păstra forma veche a numelui : *cantaro, cantarina* — în italiană, *cantaro* — în spaniolă, *cantaro, cantarela* — în provensală. EDSD vede în acest pește un fel de plătică de mare („brême de mer")[80], a cărui spinare e cenușie-brună ; de aici, și apropierea ce o face poetul cu orful, *orphos* (vezi nr. 19). Xenocrate afirmă că acest pește are gust plăcut, fiind vorba, între cele două afirmații de o nepotrivire de gusturi, de preferințe — aceasta numai în cazul cînd amîndoi, și Xenocrate[81] și Ovidius — se referă la unul și același pește.

Nu se întîlnește în Marea Neagră.

19. *Orful* (lat. *orphos*, gr. *orphós*) este, din cele relatate de Ovidius (v. 103—104) de aceeași culoare cu cantarul (vezi, mai sus, nr. 18), *concolor illi* (id est *cantharo*), dar, din păcate, poetul a omis să precizeze culoarea celui cu care îl compară.

Denumirea grecească[82], foloistă și azi în Marea Egee, tradusă în limba franceză prin „cernier" și „orphe" ; după EDSD[83], pare să fie „le meron (cernier brun)" ; Capponi (*Halieut.*, vol. II, p. 211) îl traduce prin *occhialone*. Nu a pătruns în Marea Neagră.

20. Eritinul (lat. *erythinus*/*erythrinus*, gr. erythinos/erythrinos) e un pește „de culoare roșie în contrast cu undele albastre ale mării", *caerulea rubens in unda* (v. 104), ne spune Ovidius. În dicționarul lui Quicherat e identificat cu *le rouget*, în românește „rîndunica-de-mare" denumită științific *Trigla hirundo*. O varietate *Trigla lucerna*, trăiește în Marea Neagră.

Numele latinesc, ca și pentru alți pești e luat din greacă, unde e un substantiv derivat dintr-un adjectiv calificativ : *erythros a, on*, „roșu", culoare pe care poetul o redă prin adjectivul *rubens*. E un pește de larg. După mai multe texte antice (Aristotel, Oppian, Plinius)[84], ar fi fost un pește hermafrodit. Athenaios[85] l-a apropiat de *phagros*, „fagrul" sau „pagrul", ceea ce i-a determinat pe unii cercetători să se gîndească la *pagelul comun*, *Pagellus erythrinus*[86], sau la o varietate de biban marin, cum este, de exemplu în Mediterana, „le barbier", pește de o frumoasă culoare roșie-deschisă, roză sau chiar stacojie[87].

Existența lui este accidentală în Marea Neagră[88].

21. **Sargul** (lat. **sargus**, gr. **sargos**), după relatarea lui Ovidius, se deosebește de alți pești, prin niște dungi transversale, **insignis notis** (v. 105). Citat de Quicherat

---

[74] Sergiu I. Cărăușu, *op. cit.*, p. 637.

[75] Quicherat, în Dicționar *latin-francez*, dă formele *cercyros* și *cercurus*.

[76] Oppian, *Hal.*, 1, 138—141.

[77] *Nat. Hist.*, 32, 152.

[78] Capponi, vol. II, p. 439.

[79] EDSD, p. 54, v. 102.

[80] Pentru datele cu privire la acest pește, vezi EDSD, p. 54, v. 103 și F. Capponi, vol. II, p. 440—443, care îl identifică după specie cu *Spondyliosoma cantharus*.

[81] Xenocrate, apud EDSD, p. 54.

[82] Vezi *Lexikon hellinogallikón syntáchteon hypó Angelou Vláhou*, Athinai, ekdosis tetarti, s.v. *orphós*.

[83] Pentru alte date, vezi EDSD, p. 54, v. 104 și F. Capponi, vol. II, p. 443—447.

[84] Citați de EDSD, p. 54—55.

[85] Athenaios, *Ospățul înțelepților*, 300 d.

[86] F. Capponi, vol. II, p. 447—451.

[87] EDSD, p. 55.

[88] *Atlasul...*, p. 192.

ca întîlnit la Lucilius (fără a preciza în ce fragment) și la Plinius (9,65) e tradus „sorte de muge (poisson)", dar acesta nu-i altul decît chefalul (Mugil cephalus). Cel care a reușit să-l identifice este Capponi : **Diplodus sargus** [89]. Numele antic e folosit și azi în greaca modernă (sargós), italiană (sargo), provensală sargou), franceză (sargue, sarguet, sarge) [90].

Existența unui pește înrudit în Marea Neagră, o confirmă **sargus annularis**, sparosul [91], (vezi, mai jos, nr. 23).

22. **Iulis** (lat. **iulis**, gr. **ioulis**), despre care Ovidius ne spune că e „distinsă", **insignis** (v. 105), nu e alt pește decît **Coris iulis**, rar întîlnit în Marea Neagră [92]. i se mai spune, din cauza coloritului variat, „peștele păun". Are diferite nume în bazinul mediteranian, mai ales în franceză **(girelle, donzelle, mariette, petite mariette, lucette, coquette de mer, fardée)**. În ce privește numele său latinesc, Plinius dă forma **iulus**, iar Aristotel, Elian, Oppian, Plutarch, Dioscoride, forma **iulis** [93].

23. **Sparul** (lat. **sparulus**, diminutiv de la **sparus** ; gr. **sparos**) este, din cele spuse de Ovidius, un pește „strălucitor deasupra cefei aurite" **super aurata cervice refulgens** (v. 106). Numele antic s-a păstrat întocmai în greaca modernă, iar în alte limbi mediteraneene are forma **sparo, sparletto** (italiană) ; **sparaillon, sparlin, esparlin (provensală)** [94]. F. Capponi l-a identificat cu **Sargus annularis** [95]. Este un pește de mici dimensiuni, după cum afirmă Marțial [96].

Rare exemplare ajung în Marea Neagră [97].

24. *Fagrul* sau *pagrul* (lat. *phager/phagrus* și *pager/pagrus* ; gr. *phagros, pagros)*, este, după cum ne informează Ovidius, în ce privește coloritul, de un roșu-aprins, *rutilus* (v. 107). Părerile sînt împărțite cu privire și la forma corectă a numelui și la varietatea piscicolă respectivă, lucru explicabil, dacă ținem seama de faptul că există aproximativ două sute de specii în apele marine de coastă, în afară de cele fluviale [98]. Cu privire la varietățile de fagru avem date la Aristotel, Athenaios, Plinius [99]. Nu trebuie confundat cu *pagurus*, gr. *págouros*, despre care Plinius (9,97) spune că e un fel de homar.

Denumirea științifică = *Pagrus pagrus* [100].

Un oaspete, rar însă, în Marea Neagră. Din numeroasa specie, de fagri ar fi de reamintit aici *Pagellus erythrinus*, (vezi mai sus nr. 20).

25. **Sinodonții,** sg. *sinodontul,* (lat. *synodus, — ontis*, pl. *synodontes ;* gr. *synódous*) sînt „roșcați", *fulvi* (v. 107), după relatarea lui Ovidius. Identificarea lor prezintă dificultăți. EDSD [101] traduce numele respectiv prin „pește cu dinți împreunați sudați", o particularitate care i-a făcut pe unii naturaliști, să se gîndească la *Sparus dentex L*, cunoscut de italieni sub numele *dentale* sau *dentice* [102]. Ciudata sa dentiție și-ar găsi o explicație și în cele spuse de Isidor din Sevilla : „dentix (sic) — numit așa din pricina mulțimii și mărimii dinților [103]. După nume și coloritul roșcat ar corespunde peștelui amintit de Epicharm, citat de Athenaios : *synódontas erythroporkilous*, „sinodonți împestrițați cu roșu" [104].

---

[89] Vol. II, p. 450—453.
[90] EDSD, p. 55.
[91] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 192.
[92] *Ibid.*, p. 196—197.
[93] EDSD, p. 55 ; F. Capponi, p. 453—455.
[94] Pentru denumirile populare ale lui *sparulus*, vezi EDSD, p. 55.
[95] *Op. cit.*, p. 455—458.
[96] *Epigr.* III, 60, 6.
[97] Vezi *supra*, n. 91.
[98] EDSD, p. 55—56, v. 107.
[99] *Ibidem.*
[100] F. Capponi, p. 458—461.
[101] EDSD, p. 56.
[102] În românește, „dințosul".
[103] *Origines*, 12, 6, 23.
[104] Athenaios, 322 b.

Noi l-am apropiat de sparidul *Dentex dentex*, existent și în Marea Neagră, iar F.Capponi l-a identificat cu *Dentex Macrophtalmus* [105].

26. *Hanosul, hanusul* (lat. *channe*, — es, gr. *chánne*) e prezentat de Ovidius ca o curiozitate fiind peștele care se înmulțește singur, datorită îndoitei sale funcții reproductive, *ex se/concipiens channe gemino sibi functa parente* (v. 107—108). Același lucru îl relatează Plinius: *channen ex se ipsan concipere* [106]. Informația cu privire la hermafroditism poetul a luat-o de la Aristotel [107]. Disecați, afirmă un naturalist [108], hanușii prezintă o reuniune a organelor reproducăteare ale ambelor sexe.

Numele antic s-a păstrat la grecii de azi, luat și de noi sub forma *hanus* pl. *hanuși*, la turci-*chani*, la maltezi-*channa*, în Catania-*chana* (v. EDSD, p. 56).

Hanosul, *Gobius batracocephalus*, e cel mai mare dintre gobiidele Mării Negre [109].

27. Saxatilul (lat. *saxatilis*), cum îl arată și numele, e un pește „de piatră", în sensul că trăiește în mediu pietros, un „pietrar", denumire folosită mai ales pentru peștii fluviatili ori lacustri [110]. După Ovidius, un pește „cu solzi verzi și gura mică", *viridis squamis parvo... ore* (v. 109). O întrebare judicioasă își pune EDSD [111] și anume dacă termenul *saxatilis* desemnează o grupă de pești ori numai o anumită specie. În sprijinul acestei observații stă faptul că, în catalogul său alfabetic (32, 151), Plinius nu l-a dat pe *saxatilis*, la singular, ci la plural *(saxatiles)*, desemnînd astfel grupul de „saxatili".

În ce privește identificarea lui, peștele descris foarte sumar de poet ar putea fi sau *faber* (v. 110), sau mai curînd *Labrus turdus* [112].

Și în Marea Neagră există o specie de *Labrus: Labrus viridis prasocitles*, cu corp verzui și pete albastre [113].

28. **Dulgherul** (lat. *faber* „faurul" ; gr. *chalkeús*, „arămarul") numit și azi fabro pe coasta dalmatină ([114], e un pește „rar", *rarus*, după cum ne spune Ovidius (v. 110), referindu-se, desigur, la raritatea lui în apele Mediteranei, la care face îndeobște aluzie el găsindu-se mai ales în Atlantic. La noi i se spune „dulgherul", iar științific *Zeus faber*. Numele său latinesc s-ar datora fie aspectului său afumat, înnegrit de fum, fie pentru zgomotele scoase de el asemenea căderii ciocanului pe nicovală, fie, după alții, numele i-ar veni de la faptul că scheletul lui are toate uneltele forjei [115]. Columella și Plinius susțin că *zaeus* (sic) era numit și *faber: fabri sive zaei* [116]. Epitetul acordat, acestui pește, de poet ar putea fi interpretat și în sensul savoarei, al cărnii sale foarte gustoase, mult apreciată de cei vechi, care constituia o „raritate".

În apele noastre ajung doar unele exemplare [117].

29. **Mormira** (lat. *mormyr*, — yris f. ; la Plinius, *mormyras*, deci sg. *mormyra* ; gr. *mormýros*) sînt, din cele spuse de Ovidius (v. 111), *pictae*, „zugrăvite" cu niște dungi negre pe un fond galben-argintiu, avînd, prin urmare, o colorație felurită, învîrstată, de unde și traducerea noastră: „mormirele vârgate", pentru

---

[105] *Op. cit.*, p. 461—464.
[106] *Nat. Hist.*, 32, 153.
[107] *Istoria Animalelor*, 4, 11, 4 ; 6, 12, 1.
[108] D'Arcy Thompson, citat de EDSD, p. 56, v. 108.
[109] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 134—135.
[110] Pentru asemenea denumiri populare, la noi, vezi M. Băcescu, *op. cit.*, sub titlul *Petrarul*, p. 45—46.
[111] EDSD, p. 56—57, v. 109.
[112] F. Capponi, p. 468—469.
[113] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 196.
[114] EDSD, p. 57, v. 110.
[115] Ambele explicații aparțin lui EDSD, *ibid.*
[116] Columella, 8, 16, 9 ; Plinius, *Nat. Hist.*, 9, 68 ; *„zaeus numit și faber"*, 32, 148 ; *„fabri sau zaei"*.
[117] Despre „dulgherul", *Zeus faber faber*, în Marea Neagră, vezi C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 200—202.

pictae mormyres. Felul de a le prezenta ovidian, într-un mod pictural, e imitat și de Plinius *(pictas mormyras)* și de Oppian [118].

Numele grecesc de azi e *mourmoura*, iar cel împrumutat de latini din greacă a rămas în italiană *(mormo, mormora, mormiro, mormillo)*, provensală *(mormena)*, monegască *(murmura)*, spaniolă *(mormo)* și e aplicat ca un derivat din gr.*mormýro*, căruia îi corespunde latinul *murmuro*, numele are o legătură, cu înțelesul de „a murmura", întrucît acest pește scoate un fel de mormăit. După acest „mormăit", EDSD [119] îl asemuie cu „le grondin", iar Capponi [120] a observat și a prins „mormora *(Lithognatus mormyrus)* în apele golfului Genova.

Nu am găsit vreo mențiune referitor la acest pește în Marea Neagră.

30. **Dorada** (lat. *aurata* și *chrysophris, — yos*; gr. *chrýsophrys*), despre care Ovidius spune că „imită odoarele de aur", *auri... imitata decus* (v. 110—111), a fost ușor identificată după detaliul dat de poet, dar și după cele afirmate, despre acest pește, de Plinius *(aurei coloris)*, [121] și de Isidor din Sevilla („numele unor pești e dat de culoarea acestora, cum, de ex. *doradele = auratae*, fiindcă ele au pe cap o culoare aurie") [122]. După numele grecesc ar însemna peștele „cu sprînceana *(ophrýs)* de aur *(chrysós)*".

Între pești din aceeași familie cu dorada e și una ce apare în Marea Neagră; poartă numele de *Aurata aurata* [123]. La Techirghiol, într-o așezare aparținînd culturii Hamangia, prin săpăturile făcute în 1956, s-au descoperit oasele acestui pește mediteranean, azi foarte rar la noi [124].

31. **Umbra** (lat. *umbra*, gr. *schiaina*) e, cum afirmă Ovidius, negricioasă la corp, *corporis... liventis* (v. 111—112). O explicație cu privire la numele său ne dă Isidor din Sevilla: „tot de la coloritul lor își trag numele și ùmbrele *(umbrae)*, fiindcă sînt de culoarea umbrei" [125], aceeași semnificație avînd-o și denumirea greacă, *skiaina*, derivată din subst. *skia*. Notația, cu privire la culoare, făcută de poet, e apreciată de EDSD ca exactă [126].

O specie fluviatilă este prezentă și în apele noastre și cunoscută sub numele de *țigănușul, Umbra canina* [127]. O varietate marină 25, milacopul, *Umbra cirrosa*, e rar întîlnită în fața litoralului românesc [128].

32. **Bibanul** (lat. *perca*; gr. *pérke*) e doar amintit de Ovidius (v. 112), fără nici un fel de explicație ori amănunte. Îl găsim amintit și de Plinius [129], care îl situează și printre peștii marini, dar și printre cei fluviatili, și de Ausonius [130], care însă îl amintește și îl descrie ca pește frecvent întîlnit în fluviul Mosella. Specia marină, e mai greu de identificat. Nici textele lui Athenaios [131] nu sînt destul de clare și nu ajută în suficientă măsură la identificarea lui. În Mediterana acești pești se mai numesc „perches de mer", deci „bibani-de-mare", care au, ca și bibanii-de-rîu *(percae fluviatiles)*, niște dungi negre și oblice, îndeosebi cei din specia numită științific *Perca scriba*, „bibanul-scris". Capponi, în lucrarea sa (p. 211), traduce numele acestor pești prin *sciarrani scritti*.

---

[118] EDSD, p. 57, v. 110; Plinius, *Nat. Hist.*, 32, 152; Oppian, *Hal.*, 1, 100.
[119] *Op. cit.*, p. 57.
[120] F. Capponi, p. 471—473.
[121] *Nat. Hist.*, 32, 152.
[122] *Origines*, 12, 6, 6.
[123] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 192—195.
[124] O. Necrasov, S. Haimovici, Sur la présence de la Dorade *(Aurate aurata L dans lea eaux du littoral roumain de la Mer Noire, pendant le Néolitique*, Lucr. Ses. Științ., 1956, St. Zool. mar., „Prof. I. Borcea" — Agigea, 1959; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, Ed. Acad., București, 1964, p. 40.
[125] *Origines*, 12, 6, 6.
[126] EDSD, p. 57—58, v. 111—112.
[127] M. Băcescu, *op. cit.*, p. 159—164; C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 121—122.
[128] Th. Bușniță, *op. cit.*, p. 105, fig. 67.
[129] *Nat. Hist.*, 32, 145, 152.
[130] *Mosella*, 115 și urm.
[131] EDSD, p. 58 se referă la textele lui Athenaios, 319 e și 320 e.

Trăiește sporadic în Marea Neagră, unde a pătruns și pătrunde încă, din Mediterana, bibanul de mare, *Serranus scriba* [132].

33. **Tragul** (lat. *tragus*, gr. *trágos*), ca și bibanul, *perca*, e doar amintit de Ovidius (v. 112), fără să le adauge nici un epitet care să-i distingă prin ceva. Este trecut printre peștii de larg. EDSD [133] susține că e „un pește mic, puțin prețuit, numit în gr. *mainis*, iar în latinește *maena*". Dar despre *maena* poetul face deja o mențiune într-un alt vers (120). Athenaios [134] este cel care precizează că *menei* „i se mai spune și *tragus*". Acestui pește, în Croația, i se zice *tragaj* sau *tragalj* (Capponi, vol. II, p. 487, pentru care *tragus* e o *Maema maena* în faza masculină, după distincția făcută de Aristotel) [135].

Nu știu dacă acest *piscusculus* există și în apele Mării Negre.

34. **Melanurul** (lat. *melanurus*, gr. *melánouros*), spune Ovidius, e „deosebit prin frumusețea demnă de laudă a cozii sale", *laude insignis caudae* (v. 113). De altfel însuși numele acestui pește înseamnă „coadă neagră" *(mélaina — oură)*, explicație pe care o găsim și la Isidor din Sevilla : [136] „*melanurus* (așa numit) fiindcă are coada neagră". Tot el ne spune că melanurul are „și aripioare negre și niște dungi negre pe corp". După aceste caracteristici somatice, EDSD crede că e vorba de „l' oblade", care încă e numită, în Mediterana, *melanoúrion* și *melanúori* de greci, iar de italieni *obbiata*, *occhiata* [137]. Capponi îl identifică (și definirea lui e certă) cu *Oblada melanoura* [138].

Nu l-am găsit citat ca prezent în Marea Neagră.

35. **Mierlele [marine]** (lat. *merula* pl. *merulae ;* gr. *kóttyphos*) sînt pești de culoare „verzuie", *virentes*, după epitetul acordat lor de Ovidius (v. 114). După EDSD [139], acest soi de pește („le merle-oiseau") e de culoare închisă, cu niște pete negre, cum interpretează el cele două adjective, *melánchros* și *melanóstikos*, puse de Athenaios alături de numele grecesc al mierlei marine. Asupra aceluiași colorit pune accentul și Isidor din Sevilla : *nigri merulae* [140]. Adjectivul verbal folosit de poet, *virens*, e un verde închis sau deschis, cum e și coloritul mierlei-pește, care variază, cum spune Aristotel [141], după anotimp.

Numele, sub o formă asemănătoare celei antice, se întîlnește și azi în Catalonia *(merlo)*, în Franța *(merleau* sau *merlot)*, numirea sa științifică fiind *Labrus merula L* [142].

Printre labridele din Marea Neagră, există un *Labrus viridis prasoctites :* culoarea corpului e verzuie, cu pete albastre sau de culoare închisă pe cap și pe spate [143].

36. **Congrul** (lat. *conger/gonger* și *congrus ;* gr. *kóngros*) e înfățișat de Ovidius (v. 115) ca un fel de fiară a apelor marine, de o cruzime asemănătoare cu a murenei [144]. EDSD [145] se întreabă dacă nu avem cumva de-a face cu... *crabul*, chiar dacă, în versurile de pînă acum, nu a fost citat nici un crustaceu (unul va fi citat abia, în v. 132). Sînt interesante considerațiile pe care le aflăm la EDSD : „Editorii care au optat pentru *cancer* pretextează că spusele lui Ovidius despre congru ar corespunde cu cele afirmate de Plinius cu privire la luptele dintre

---

[132] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 190.
[133] *Op. cit.*, p. 58.
[134] *Ut supra*, nr. 131.
[135] Aristotel, *Istoria Animalelor*, 8, 30, 607 b, 9—14, citat de Capponi, p. 487, distinge o fază masculină și o fază feminină a speciei *mainis*.
[136] *Origines*, 12, 6, 27.
[137] EDSD, p. 58, v. 113.
[138] Vol. II, p. 488—491.
[139] *Op. cit.*, p. 58, v. 113.
[140] *Origines*, 12, 6, 5.
[141] *Istoria Animalelor*, 8, 9, 2.
[142] EDSD, p. 58 ; F. Capponi, *op. cit.*, p. 496—500.
[143] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 196.
[144] Vezi despre *murena*, *supra*,
[145] *Op. cit.*, p. 59, v. 115.

cancri („ei se luptă între ei întocmai ca berbecii cînd se iau în coarnele lor dușmănoase"), urmîndu-l în această privință pe Aristotel. Numai că, la Aristotel, e vorba de languste înarmate cu antene și nu de crabi. Capponi se sprijină pe un alt pasaj plinian, unde *cancer* se referă la o întreagă clasă de crustacee: „speciile de *cancri* sînt: langustele *(carabi)*, homarii *(astaci)*, *maeae*-le (păianjenii de mare), pagurii, heracleoticii, leii și altele. Noi am considerat, continuă EDSD, că această enumerare e doar un rezumat stîngaci după Aristotel și că Plinius a falsificat totul rînduind langustele și homarii printre crabi *(cancrorum genera)*. Capponi a optat pentru lecțiunea „cancer" și îl traduce prin *granchio* (crab). Ar fi trebuit să ne arate că și crabii se bat între ei, ori dimpotrivă trăiesc în grupuri disciplinate, mai ales *paguri* și *maeae*, pe cînd *congri* sînt voraci și, prevăzuți cu gură mare cît corpul, se mănîncă între ei și cu atîta lăcomie încît se găsește cîteodată, deschizînd un congru mare, altul de același soi cu el, dar mai mic, intact. Această înclinație a congrului spre „canibalism" a fost notată și de Aristotel: „Toți peștii, cu excepția barbunului, se mănîncă între ei unii pe alții, mai ales *congri*" [146]. Rezultă din cele spuse și de Aristotel, că congrul e un pește, nu un crustaceu. Rămîne totuși, după părerea mea, o chestiune, din cauza corupteiei din manuscrise, nerezolvată, cu toate că și într-un caz (conger-pește și în celălalt (cancer-crustaceu) înseamnă că poetul a menționat o altă vietate marină, fie pește, fie crustaceu. Faptul că a introdus, între pești, un crustaceu, nu e o chestiune izolată, deoarece, la v. 132, alt crustaceu, *caris*, este amintit alături de o serie de alți pești. Ovidius e un poet, nu un naturalist.

Congrul nu există în Marea Neagră, crabul însă există.

37. **Scorpionul** sau *scorpia-de-mare* (lat. *scorpius [marinus]*, *scorpios* și *scorpio -onis*, gr. *skorpios*) e „vătămător prin puternica lui lovitură cu capul", *capitis duro nociturus scorpius ictu* (v. 116). Plinius [147] distinge două varietăți marine: *scorpaena* și *scorpio*, prima e brună, a doua — de culoare roșcată și cu pete, amîndouă varietățile fiind la fel de veninoase. Naturaliștii [148] cred că, în primul caz, e vorba de *Scorpaena porcus*, iar în al doilea — de *Acanthocottus scorpius L.*, cu spinarea de o culoare ce bate în brun, iar în perioada depunerii icrelor, masculul are burta de un roșu viu tărcat cu alb. După Cotte, sînt două varietăți: *Scorpaena porcus*, de culoare brună, și *Scorpaena scrofa*, de un roșu viu, numită și „capoun" în Provence.

Scorpia-de-mare trăiește pe fundurile Mării Negre, presărate cu pietre și acoperite de alge [149].

38. **Glaucul** (lat. *glaucus*, gr. *glaukos*) e un pește despre care Ovidius ne spune că nu e „niciodată văzut pe timp de vară", *nunquam aestivo conspectus sidere* (v. 117). Să reținem că numele acestui pește e luat din limba greacă. O lămurire asupra denumirii lui o găsim la Isidor din Sevilla [150]. *glaucul* e numit așa după culoare; grecii spun „alb" *glaukos*". EDSD precizează (p. 60, v. 117) că e vorba de un alb-albăstriu sau de un verde cenușiu [151]. Cît despre ceea ce relatează poetul cu privire la faptul că, vara, nu-i de văzut, găsim o explicație la Plinius: „unii pești, neputînd suferi arșița *(aestus)*, se ascund, în toiul căldurilor *(mediis fervoribus)*, timp de șaizeci de zile, ca glaucul" [152]. Cu privire la numărul de zile în care acest pește stă ascuns din pricina căldurii estivale, Plinius e tri-

[146] Am dat acest citat din EDSD, p. 59 întrucît, după părerea noastră, conține o serie de date foarte interesante, prezentate cu justețe. Pe de altă parte, și lectura părerilor lui F. Capponi, care acceptă lecțiunea *cancer*, crab, și nu *conger*, pește rapace ca și murena, prezintă interes științific.

[147] *Nat. Hist.*, 32, 151.

[148] Pentru clarificarea problemei, vezi EDSD, p. 59, v. 116 și F. Capponi, p. 505—509.

[149] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 171.

[150] *Origines*, 12, 6, 28.

[151] Compară cu lat. *glaucus* și gr. *glaukós* = verde ca marea, verde albăstrui, verde-cenușiu.

[152] *Nat. Hist.*, 9, 58.

butar, ca domeniu de informare, lui Aristotel [153]. Cîteva amănute în plus, culese tot de la cei vechi, ne fac să aflăm despre acest peşte că e „de mare talie" şi că are, pentru odraslele lui, o grijă impresionantă: dacă sînt în pericol, el le ascunde în propria-i gură şi-i lasă liberi, după ce a trecut pericolul. A fost identificat cu *Squalus glaucus L.*, în franceză „le bleu", numit în popor şi „peau bleue" (piele albastră), deci *rechinul albastru*, care se deosebeşte de ceilalţi *squali* prin frumosul său albastru, de culoarea ardeziei („bleu ardoisé"), care îi colorează spinarea [154].

Reprezentantul rechinilor în Marea Neagră, este „cîinele-de-mare", *Squalus acanthias* (vezi nr. 7).

39. **Mëna** (lat. *maena*, gr. *maine*) e amintită de Ovidius în seria peştilor care „se bucură de nisipul ierbos", *herbosa laetantur harena* (v. 118). Despre ea, ne spune poetul, e „o specie fecundă" *fecundum genus* (v .120). Din Quicherat aflăm de cei care, în afară de Ovidius vorbesc despre el: Plaut, *Poen*,, 5, 5, 33; Cic., *Fin.* 2 91, dînd şi următoarea traducere pusă însă sub semnul întrebării: „petit poisson de mer, anchois?" Vorbind despre tragi (v. mai sus, nr. 33), aminteam că, după Athenaios, „menei i se mai spune şi tragus". Acestui peşte francezii îi spun *mendole*, italienii *menola*, dar şi *menua*, *menella*, sicilienii *minola*, în monegască *menura* şi în spaniolă *mena* [155]. Denumirea ei ştiinţifică este *Maena maena* [156].

E o speţă comună în Mediterana, dar absentă în Marea Neagră [157].

40. **Lamirul** (lat. *lamirus/lamyrus*, gr. *lamyrós*) apare, în poemul lui Ovidius, fără nici un epitet (v. 120), dar cu terminaţie greacă şi cu iota în loc de ipsilon, *lamiros*, în vreme ce la Plinius [158] găsim forma *lamyrus*. Deşi, la început, îl dă ca „peşte necunoscut", EDSD [159] emite apoi părerea că ar putea fi acelaşi peşte ca *lárimos* sau *lárinos* amintit de Oppian. Sugestia, deşi bună, după părerea noastră, nu l-a determinat pe cercetător să-şi continuie consideraţiile pe această temă şi astfel a renunţat la identificarea lui, din lipsă şi le alte indicaţii descriptive. Apropierea, propusă de Cotte [160], de numele ce i-l dau pescarii din Sardinia *(lemaru)* şi în Sicilia (luvaru) pare fantezistă, pentru acelaşi cercetător. După Capponi, e probabil o specie din familia *Moenidae: Spicara alcedo* [161]. Forma siciliană „luvaru" ne-a făcut să ne gîndim la o identificare, pentru Marea Neagră, cu *lufarul*, îndeaproape înrudit cu stavridul.

41. Smarida sau *smaridul* (lat. *smaris*, gr. *smaris*), ca şi lamirul, nu este însoţit de vreun epitet sau calificativ în poemul ovidian (v. 120) Quicherat, în dicţionarul său, îl traduce prin „smaride cu picarel (petit poisson de mer) şi trimite la Plinius (*Nat, Hist.*, 32, 108). Singurele amănunte pe care le putem scoate din textul ovidian e că smarida face parte din rîndul peştilor care „se bucură de nisipul ierbos", ca şi scarul, mena, lamirul, deja amintiţi. EDSD [162] îl identifică tot cu „le picarel", *Smaris vulgaris L.* Numele său se păstrează şi azi în greacă *(smaris, smarida, marida)* şi în italiană *(smeridi, smeridia)*. Trăiesc în cîrduri, de unde, în mod sigur, le-a venit şi numele (în gr. mod. *smari* înseamnă „cîrd") [163].

---

[153] *Istoria Animalelor*, 8, 17, 4.

[154] EDSD, p. 60; F. Capponi, p. 509—515 crede că sub numele de *glaucus* grecii şi latinii considerau două specii: 1) *Pronace glauka* (după Oppian, Elian etc.); 2) o specie de *Caragidae*, în alte texte şi locuri, între care şi v. 118 din *Halieuticele* lui Ovidiu.

[155] EDSD, p. 60—61, v. 120.

[156] F. Capponi, vol. II, p. 520—523.

[157] Vezi fişa FAO pentru zona 37.

[158] *Nat. Hist.*, 32, 149.

[159] *Op. cit.*, p. 61; Oppian, *Hal.*, 3, 399.

[160] Citat de EDSD, p. 61.

[161] F. Capponi, p. 523—524.

[162] *Op. cit.*, p. 61.

[163] Vezi *Lexikón hellinogallikón*, s.v. *smári*.

Dintre smaride sau smarizi, o specie existentă în Marea Neagră este *Spicara smaris flexuosa (Smaris chryselis)*, pește mic, de adînc, care se apropie rareori de țărm [164].

42. **Hromis** (lat. *chromis*, -is f., gr. *chromis*) e pusă în contrast cu peștii amintiți în v. 120, întrucît, după cîte ne spune Ovidius, carnea ei e „neplăcută la gust", *inmunda* (v. 121), spre deosebire de Epicharm [165] care consideră „excelentă" carnea acestuia mai ales primăvara. Unii naturaliști [166] cred că ar fi vorba de *Sparus chromis L*, dar, după părerea lui EDSD, „nici o identificare sigură nu poate fi propusă pentru acest pește". Aș semnala că Ovidius încearcă o relativă apropiere a acestor pești, *chromis* și *salpa*, care urmează, după faptul că sînt pești nevaloroși pentru consum, de unde și epitetele *inmunda* și *vilissima* ce le-au fost date, pe lîngă faptul că sînt puse alături în același vers 121.

O varietate, *Chromis chromis*, e semnalată, rar, și în apele Mării Negre [167].

43. **Salpa** (lat. *salpa*, gr. *sálpe/sálpes*) e, potrivit părerii lui Ovidius, „foarte disprețuită, cum și merită", *merito vilissima* (v. 121). Denumirea antică dăinuie și azi în greacă *(sálpa, sálpe)*, franceză *(saupe)*, provensală *(salpe, saoupa, sarpa, saupo)* [168]. Se hrănește cu murdării și alge, din care cauză nu are carnea prea gustoasă, de unde și disprețul aruncat asupra ei de poet: *merito vilissima*. Cu privire la această lipsă de savoare a cărnii sale, avem amănunte și de la alți scriitori antici [169]. D'Arcy Thompson [170], ne spune că e un pește disprețuit pe piețele mediteraneene, îndeosebi la Alger, unde e numit „poisson de juif". Quicherat, în dicționarul său, îl traduce „merluche", id est *Merluccius vulgaris*.

Să fie *merluciul?* Să fie *Boops salpa?* Capponi (vol. II, p. 530). identifică acest pește cu *Bosc salpa* din familia Sparidae, pești tipici pelagici din care numai rare exemplare sînt prinse de pescarii noștri (v. C.S. Antonescu, *o.c.*, p. 153).

44. Peștele (sau mai curînd peștișorul) fără nume, despre care însă poetul ne dă un detaliu după care poate fi ușor identificat: „sub unde, el imită cuiburile dragi ale păsărilor", *avium dulces nidos imitata sub undis* (v. 122). Acest *innominatus piscis* e pus de Ovidius printre peștii care se bucură de nisipul ierbos, Luîndu-se după Aristotel [171] și detaliile date cu referință la acest pește, Plinius [172] îl identifică fără efort cu peștele *phycis* și ne spune despre el că „își schimbă culoarea" și că e singurul dintre pești care își face cuibul din alge și se reproduce *(parit)* în acest cuib". Făcînd abstracție de diferitele ipoteze cu privire la acest vers, urmăm sugestia lui EDSD [173], după care respectiva perifrază ovidiană, pe care o constituie întregul vers 122, ne indică peștele *phycis*, dar tot el se întreabă care poate fi acest pește al cărui nume *(phykis)* e legat, de unii cercetători, de *phykos*, „algă". După unii, ar fi *l'épinoche*, o specie marină cunoscută, iar după alții *guvidele* obișnuit, *Gobius niger L.*, care își face cuibul în alge și zostere.

La noi poartă numele de *ghidrin* (M. Băcescu, s.c., p. 33) sau peștele-cu-ghimpi; se întîlnește în lagunele salmastre, dar și în mare (v. C.S. Antonescu, s.c., p. 133—134.

45. **Barbunul** (lat. *mullus*) are, cum afirma Ovidius, „o nuanță sîngerie împrăștiată pe solzi", *squamas tenui subfusus sanguine* (v. 123). În identi-

---

[164] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 195—196.

[165] După Anthenaios, 328 a.

[166] EDSD, p. 61, v. 121; Capponi, p. 526—530 o identifică științific cu *Chromis chromis Sparus chromis L = Heliases chromis*, sau, după indicațiile unor scriitori greci, cu *Sargus vulgaris*.

[167] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 200.

[168] EDSD, p. 61.

[169] Aristotel, *Istoria Animalelor*, 8, 4, 1; Athenaios, 321 d; Plinius, *Nat. Hist.* 9, 68.

[170] Apud EDSD, p. 61.

[171] Aristotel, *Istoria Animalelor*, 8, 29, 3.

[172] *Nat. Hist.*, 9, 81.

[173] *Op. cit.*, p. 61—62.

[174] Quicherat trimite, în afară de Ovidiu, la Seneca, *Ep.*, 77, 16; Plinius, 9, 64 și îl traduce „mulet cu barbillon" cu precizarea „poisson de rivière".

ficarea lui [174], o contribuție deosebită are EDSD [175] : „acest pește stacojiu nu este *le mulet (mugil)*, în românește „chefalul" (n.n.), ci *le surmulet*, numit și *rouget-barbet, mulet-barbet* în Mediterana". Deci, e un alt pește decît mugil, deja amintit de poet în vesul 38 (v. nr. 6). Colorația lui de un roșu-aprins e amintită și de textele antice [176]. Așadar, acest pește nu-i altul decît „barbunul". Cu privire la coloritul său, vezi și Seneca [177].

Barbunul din apele noastre, *Mullus barbatus ponticus*, este pescuit intens, pentru că are o carne fină și gustoasă (v. C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 175—176).

46. **Limba-de-mare** (lat. *solea*, gr. *boûglossa*) e „de un alb strălucitor" : *fulgentes soleae candore* (v. 124). Numele acestui pește, în latină, îi venea din asemuirea cu o „talpă de sandală", *solea* [178], iar în greacă din asemănarea cu „limba de bou", *boûglossa*, ca și la noi, unde i se spune „limbă-de-mare". Albul strălucitor, la care se referă Ovidius, era coloritul părții ventrale, cu care solea stă culcată pe fundul mării ; partea ei superioară e de culoare cenușie mai mult ori mai puțin închisă. Identificarea sa nu a constituit nici o dificultate.

Limba-de-mare din Marea Neagră sau, cum i se mai spune, „șoarecele-de-mare, *Solea nasuta*, se pescuiește obișnuit la țărmul nostru (v. C.S. Antonescu, s.c., p. 165).

47. **Cambula** (lat. *passer*) e „de aceeași culoare", *concolor illi* (v. 125), cu limba-de-mare amintită mai sus (m. 46). E al doilea pește plat, amintit în poemul halieutic, fiind urmat de calcan (nr. 48), ceea ce ne face să remarcăm o încercare de grupare a acestor pești după forma lor aplatizată, *pleuronectes*, după denumirea lor științifică. Sînt astfel menționați și de Plinius [179] : *rhombi, soleae* ac *passeres*, numai că într-o ordine inversă, dar precizînd diferența dintre *passeres* (cambule) și *rhombi* (calcani). Aceștia „se deosebesc între ei numai prin poziția corpurilor, unii *(rhombi)* stînd culcați pe dreapta, iar ceilalți *(passeres)*, pe stînga".

Numele latinesc îi venea de la asemănarea cu o vrabie, deci *passer marinus*, „pasărea-de-mare" ; numele folosit la noi e de origine turcă și provine dintr-o contaminare : *[kal]kan balik* [180], ceea ce ar fi, ca înțeles, „pește-scut" [181].

Despre cambulă *(Pleuronectes flesus lusus)*, în Marea Neagră, vezi C. S.. Antonescu, *op. cit.*, p. 132—133.

48. **Calcanul** (lat. *rhombus*, gr. *rhombos*) „poate fi admirat, ne spune Ovidius la țărmul adriatic", *Hadriaco mirandus litore* (v. 125). De ce o fi folosit poetul gerundivul *mirandus*, de ce „poate fi văzut cu oarecare uimire" (sau chiar admirație), surprinză, drept ceva neașteptat ? Despre o astfel de uimire, dar legată de mărimea exemplarului prins, ne vorbește Iuvenal [182]. „Pe cînd ultimul Flavius (= Domitianus) sfîșia pămîntul pe jumătate mort și Roma era sclava lui Nerone cel chel (porecla lui Domitianus), un calcan de o mărime grozavă umplu năvodul, fiind prins înaintea templului Venerei, pe care îl întreține Ancona, colonie dorică [183]. Și nu era mai mic decît aceia pe care gheața meotică [184] îi acoperă și, numai după ce este ruptă de razele arzătoare ale soarelui, le dă drumul, așa că ajung la gurile Pontului [Euxin], mari și grași, din cauza lipsei de mișcare din timpul iernii. Acest pește de o mărime nemaivăzută fu sorocit de stăpînul luntrei și al năvodului să fie dăruit pontificelui maxim". Satira merită să fie citită și azi, pentru povestirea plină de haz a acestui calcan și pentru consiliul de stat convocat de Domitianus în vederea preparării acestui calcan enorm ! — După părerea lui Plinius [185], calcanul de Ravenna avea o carne foarte gustoasă.

---

[175] *Op. cit.*, p. 62, v. 123.
[176] Plinius, *Nat. Hist.*, 9, 66 ; Seneca, *N.Q.*, 3, 18, 5 ; Ausonius, *Mos.*, 117.
[177] Vezi Seneca, *Scrieri filozofice alese*, BPT, nr. 1089, p. 233—234, cap. XVIII.
[178] Explicația o găsim la Isidor din Sevilla, *Origines*, 12, 6, 6.
[179] *Nat. Hist.*, 9, 72.
[180] DLRM, s.v. *cambula*.
[181] *Dicționar turc-român*, Ed. științ. și encicl., București, 1979, s.v. *kalkan*.
[182] *Satire*, IV, 39—45 (trad. Anghel Marinescu).
[183] Port la Marea Adriatică, întemeiat de Siracuza în 380 î.e.n.
[184] *Palus Maeotis*, azi Marea de Azov.
[185] *Nat. Hist.*, 9, 169.

Denumirea noastră pentru acest pește e de origine turcă și semnifică „scut, pavăză", deci e metaforică, așa cum e și cea greco-romană, care se referă la forma rombică, fusiformă.

Specia existentă în Marea Neagră, *Rhombus (Scophtalmus) maeoticus*, e cel mai, mare pleuronectid din această mare. Foarte des întîlnit e „calcanul mic", *Rhombus laevis* (v. C.S. Antonescu, s.c., 163—165).

49. **Epozii** (lat. *epodes, -um* m. pl.) sînt „un soi de pești plați", *lati* (v. 126), ne spune Ovidius, deci din aceeași categorie cu limba, cambula și calcanul, amintiți în versurile 124—125, constituind, cum afirmam și mai sus, un grup aparte, conturat ca atare și de poet. Științific, constituie *Pleuronectidele*, pești care prezintă fenomenul de homocromie variabilă, adică își potrivesc culoarea corpului după aceea a fundului apelor în care stau[186], fenomen amintit mai sus, la caracatiță. Despre faptul că sînt pești plați ne vorbește și Plinius[187], numai că, la el, apare forma *epodas* în loc de *epodes: epodas lati generis*, „o varietate de formă (p)lată". Din păcate, nu a putut fi identificat, deoarece nu mai e amintit în alte texte antice. La Aristotel[188], se întîlnește forma *ápoda*, „fără picioare", dar care nu se referă la o specie sau la un gen de pești, ci la „toate animalele înotătoare fără picioare"[189]; cu privire la diferitele interpretări cauzate de găsirea formei corecte a numelui acestui pește trimitem la EDSD, *loco iam citato*. Capponi[190] care păstrează forma „epodes", traduce prin *razza*, raie al franceziilor, iar la noi *vatosul* sau *vulpea-de-mare, Raja clavata*, un pește deasemenea plat, care trăiește pe fundurile nisipoase ale zonei noastre litorale (v. C. S. Antonescu o.c., p. 165—167).

50. **Broasc-de-mare** (lat. *rana* gr. *bátrachos*).

Despre broaștele marine Ovidius ne spune doar că sînt „moi pe spinare", *molles tergore* (v. 126). Quicherat, în dicționarul său, traduce *rana* prin „martin-pêcheur (poisson)" și trimite, pentru amănunte, la *Plinius*, la care apare sub numele de *rana marina*, și la Cicero, *De natura deorum*, 2, 125.

Cîteva amănunte, culese de la cei vechi, le găsim la EDSD[191]: „această broască-de-mare, al cărei nume complet este *bátrachos halieús — rana piscatrix*, „broasca pescăriță"[192], este *la beaudroie*, „peștele-undițar", *Lophus piscatorius*, seamănă cu broasca terestră prin capul său peste măsură de mare, gura orizontală și despicată, corpul fără solzi acoperit de o piele moale și vîscoasă *(molles tergore)*". Acest pește e și azi numit la Patras *batrachópsaro*, „peștele-broască" sau „broasca-pește", în Italia *rane piscatrici*, „broaște-pescărițe", iar în Franța poartă, după regiuni, numele de *„le beaudroie, le baudreuil, le crapaud de mer, le grenouille pêcheuse, le diable"*[193].

Pe țărmurile atlantice ale Americii, pe funduri netede între pietre și iarbă-de-mare trăiește peștele-broască; pielea sa nu are solzi[194]. Cît despre *peștele-undițar*, mai sus amintit, populează toate mările europene din nordul Atlanticului și pînă în Marea Neagră, dar se întîlnește mai ales în Mediterana.

51. **Guvidul** (lat. *gobius*, gr. *kobiós*) e „lunecos și nevătămător cuiva prin spina dorsală", *lubricus et spina nocuus non gobius ulli* (v. 130). La Iuvenalis și Ausonius, îl găsim sub forma *gobio*, -onis, iar la Plinius și Martialis- *gobius, -ii*[195]. La Aristotel, îl întîlnim și ca pește de mare, litoral și saxatil, dar și ca pește de

---

[186] C. S. Antonescu, *op. cit.*, p. 162—163.

[187] *Nat. Hist.*, 32, 152.

[188] *Istoria Animalelor*, 1, 5, 489 b.

[189] EDSD, p. 63, v. 126.

[190] Capponi, vol. II, p. 553—554.

[191] *Op. cit.*, p. 63; Capponi, p. 554—558.

[192] *Nat. Hist.*, 9, 143.

[193] EDSD, p. 63.

[194] *Lumea animalelor după Brehm*, p. 283.

[195]. Quicherat, s.v. *gobius*.

rîu [195]. Theophrast și, după el, Plinius [197] plasează guvizii în Pont(ul Euxin), considerîndu-l, deci, o varietate pontică, printre peștii obișnuiți ai mării, *peculiares maris* [198].

E un pește des întîlnit în Marea Neagră (v. C. S. Antonescu, o.c., p. 135).

52. **Calmarul** (lat. *lolligo/loligo, -inis f.)* „poartă în corpul său alb ca neaua un lichid otrăvitor de culoare neagră", *nigrum niveo portans in corpore virus* (v. 131). E al treilea cefalopod menționat de Ovidius pînă acum, în afară de *caracatiță (polypus*, v. 32, supra : nr. 5) și *sepia* (v. 19, supra : nr. 2). Ca și acestea, e o moluscă marină, avînd forma unui buzunar flasc de culoare arămie-roșcată pe fața superioară și albă pe cea inferioară, de unde și antiteza ovidiană *(nigrum niveo)*. Ca și semenele ei, sepia și caracatița, *lolligo* împroașcă un fel de „cerneală" neagră, un lichid otrăvitor, cum spune Ovidius, cu care colorează apa, creînd un fel de ecran protector în spatele căruia se camuflează și poate scăpa de adversar. În legătură cu acest procedeu de autoapărare, Plinius [199] atrage atenția că și calmarul și sepia, „în momentul cînd simt că sînt surprinse, răspîndesc în jurul lor o negreală *(atramentum)*, pe care o au în loc de sînge (!) și se ascund în apa astfel înnegrită *(infuscata aqua)*. *Satiricul Horatius* [200], folosește în mod figurat referința la lichidul otrăvitor ejectat de această moluscă : „asta e otrava calmarului negru", *hîc nigrae succus lolliginis*. Există și calmar de dimensiune mai mică, *lolliguncula* [201].

În Marea Neagră nu există acest cefalopod.

53. **Porcul-de-mare** (lat. *sus*, gr. *hys*) e un pește „agresiv", *durus*, cum îl caracterizează Ovidius (v. 133). Urmîndu-l pe Archestratos [202], numele i s-ar datora faptului că rîmă pămîntul cu botul. În latină există și un diminutiv : *suillus*, „porcușorul", precum și *porcus marinus*. Astfel, Isidor din Sevilla [203] vorbește de „porcii marini" *(porci marini)* care, în popor, sînt numiți și porcușori *(suilli)*, fiindcă, în timp ce își caută hrana, rîmă *(fodiunt)*, sub ape, pămîntul întocmai ca porcul *(more suis)*. *Porcus marinus* și diminutivul *porculus marinus* l-ar desemna pe marsuin care grohăie și e numit de italieni *porco marino*, iar de francezi *cochon de mer* [204]. Pentru Capponi [205], *duri sues* din versul lui Ovidius ar putea fi, așa cum traduce el, „feroci pesci balestra", pentru Richmond sînt „file-fish", iar pentru Cotte : *orbis porcus orthagoriscus*, „la mole ou poisson lune" [206].

Despre porcul-de-mare din apele noastre, *Scorpaena porcus*, specie adaptată cu totul Mării Negre, v. C. S. Antonescu, o.c., p. 154.

54. **Carida** (lat. *caris, idis* f., gr. *karis*) e „încovoiată", *sinuosa caris* : astfel de atribut îi dă Ovidius, pentru că, într-adevăr, are spinarea recurbată. După Aristotel [207], asemenea crustacei sînt de patru feluri : langusta *(kárabos)*, homarul *(astakós)*, crevetele sau carida *(karis)* și crabul *(karkinos)* ; tot Aristotel subîmparte astfel familia carizilor : *kyphai*, „cocoșați", — care ar explica, într-un fel, epitetul *sinuosa* dat de poetul roman — *krángones și to kikròn génos*.

Și azi, pe țărmul nostru, peștele e cunoscut sub numele de *caridă* (pl. carizi) sau *garidă* (pl. garizi), după neogr. *karida*.

55. **Măgărușul-de-mare** (lat. *asellus marinus*, gr. *ónos* și *óniskos*) e considerat de Ovidius, „nedemn de un nume atît de înjositor", *tam deformi non dignus*

---

[195] *Istoria Animalelor*, 8, 15, 11 (guvidul de mare) și 8, 20, 4 (guvidul de rîu).
[197] *Nat. Hist.*, 9, 117.
[198] *Ibid.*, 32, 146.
[199] *Nat. Hist.*, 9, 84.
[200] *Sat.* 1, 4, 100.
[201] Plaut, *Casina*, 2, 8, 57. Lysidamus îl trimite pe Olympio să cumpere din piață „scpioare, stridii, calmari din cei micuți" (trad. N. Teică).
[202] Citat de Athenaios, 326 f.
[203] *Origines*, 12, 6, 12.
[204] EDSD, p. 64—65.
[205] Capponi, p. 571—574.
[206] Citați de EDSD, p. 65.
[207] *Istoria Animalelor*, 4, 2, 1 și urm.

nomine asellus (v. 133). Cine-i... acest măgăruș al apelor marine? Aflăm de la Plinius[208] că sînt două soiuri diferite și ca formă și ca gust: unul mic, *callaris*, de calitate inferioară *(asellorum generis pessimus)*, și altul, *bacchus*, o varietate ceva mai prețuită, care se prindea în largul mării, la adînc. Pentru romani constituia un fel de mîncare apreciată în care intrau, după rețeta păstrată de Apicius[209], pe lîngă carnea friptă de asellus, cîrnați de porc, ficățel de pui, actinii, stridii și brînză proaspătă[210]. Athenaios afirmă: „Eu însumi am privit în rîul Arethusa, care curge prin Chalcis, — poate și cei mai mulți dintre noi au făcut așa — și am zărit *chestre* [pești numiți „măgărușii"] ce pot fi prinse cu mîna"[211].

Ihtiologul român Sergiu Cărăușu[212] vorbește de un *Asellus aquaticus*, nu marinus care însă face parte dintre crustaceele superioare *(Isopodae)*. Ar fi, după *caridă (supra-* nr. 54) și după cei care acceptă lecțiunea *cancer* în loc de *conger/gonger* (supra- nr. 36) al treilea crustaceu amintit de poet în poemul său.

56. **Sturionul** (lat. *acipenser* și *acipensis*, gr. *akipésios*), *căruia* Ovidius i se adresează ca unei persoane (v. 134), e un pește cunoscut doar în ape străine: *tuque, peregrinis acipenser nobilis undis!* Doi pești sînt prezentați de poet în cuvinte elogioase și asemănătoare: *elops* v. 96 — supra 12: *(sturionul mic)* și acum *acipenser, sturionul comun*, obișnuit. Iată în ce paralelism, numai că în versuri situate la distanță, sînt menționați cei doi pești de elită: *et pretiosus elops nostris incognitus undis* și *tuque, peregrinis acipenser nobilis unids*: unul e prezentat ca „necunoscut în apele noastre" *(elopsul)*, celălalt dimpotrivă ca „bine cunoscut", *nobilis*, în apele străine *(acipenserul)*. Reținem că ambele varietăți sînt, prin urmare, străine de apele cărora poetul le acordă precizarea că sînt *undae nostrae*. O identificare a celor două specii a fost făcută de EDSD[213]. Bazîndu-se pe Plinius[124] care preciza că „uni îl numesc elops, pe acipenser" și că Athenaios[215] îi reproșa lui Apion că îi confunda pe cei doi pești, ajunge la concluzia că, în timp ce *acipenser* e „sturionul obișnuit" (l'esturgeon comun, denumit științific *Acipenser sturio L*) care, în prezent, e cunoscut în Meditera occdetală pînă la Sète, în golful Lyon, *elops* ar fi „micul sturion" (le petit esturgeon ou le sterlet), denumit științific *Acipenser Rhutenus L.*, cega, (cunoscută la noi), care aparține Mediteranei orientale și Mării Negre. Pentru antichitate, însă, reținem că amîndouă varietățile — și elops și acipenser erau străine de apele, la care se gîndea Ovidius: Adriatica, Ionica, Tireniana, mări ce înconjoară peninsula italică — și, dimpotrivă, cunoscute ca existente în ape străine, „depărtate de Italia": Mediterana răsăriteană, Egeea, Propontida, Pontul Euxin. Ambele varietăți piscicole se bucură de epitete excepționale, nefolosite în legătură cu alți pești: *pretiosus elops* și *nobilis acipenser*. Carnea delicioasă a acestor doi pești era cunoscută și prețuită de cei vechi. Plinius[216] afirmă că „mulți i-au acordat elopsului cea mai de seamă distincție în ce privea savoarea cărnii sale", *helopi palmam saporis inter pisces multi dedere*. Și alți scriitori ai antichității *(Ennius, Varro, Aulus Gellius, Athenaios, Columella)* apreciau elopsul, în vreme ce Macrobius, în *Saturnalia*, arată cît era de prețuită carnea de acipenser[217].

---

[208] *Nat. Hist.*, 9, 61; 32, 146.
[209] *De re coquinaria*, II, 3, 140.
[210] EDSD, p. 65, v. 133.
[211] *Ospățul înțelepților*, 8, 3.
[212] S. Cărăușu, *op. cit.*, p. 118.
[213] *Op. cit.*, p. 52, v. 96 *(elops)*.
[214] *Hat. Hist.*, 9 60.
[215] Athenaios 294 f; Apian, personaj din *Ospățul înțelepților*.
[216] *Nat. Hist.*, 32, 153.
[217] Macrobius, *Sat.*, III, 16 1—8.

LE POÈME HALIEUTICON D'OVIDE

IOAN MICU

Résumé

Les livres ont leur destinée, *habent sua fata libelli*, d'après l'aphorisme du poète grammairien *Terentianus Maurus*. On peut dire la même chose en ce qui concerne le poème d'Ovide, les *Halieutiques*, *Halieuticon (libellus)* ou *Halieutica*, deux formes qui désignent la même oeuvre ovidienne.

Mise en doute sous l'aspect de son appartenance à l'oeuvre de l'exilé, le poème déjà nommé est arrivé, avec le temps qui passe, qu'il soit de plus en plus au centre des preoccupations des chercheurs dans le domaine de la philologie classique, et non seulement pour le philologue mais aussi pour les naturalistes, en espèce pour les ichtyologistes, car le poème dont nous venons de parler mérite l'intérêt particulier, l'attention speciale qu'on a lui donné non seulement chez nous, mais dans les autres pays de l'Europe. Par exemple, dans l'entre temps, dans la dernière trentaine, ont paru : a Torino, en 1956, *P. Ovidii Nasonis Halieutica* de F. W. Lenz ; a Londre, en 1962, *The Halieutica ascribed to Ovid ;* a Leiden, en 1972, *P. Ovidii Nasonis Halieuticon* (Coll. *Roma Aeterna*) en deux volumes qui totalisent plus de six cent pages (615), et en fin a Paris, en 1975, les *Halieutiques*, texte établi, traduit et commenté par E. De Saint-Denis, professeur honoraire à la Faculté des Lettes de Djon, avec lequel j'ai eu l'honneur d'être en correspondance par la communauté de nos préoccupations en ce qui regarde ce poème d'Ovide.

Chez nous ont paru, jusqu'à present, trois traductions ; moi-même j'ai donné une version roumaine en hexamètres dactyliques et un commentaire que j'ai publié à Constantza, dans la revue *Tomis*. Des ichtyologistes roumains se sont occupé, mais en passant : de ce poème : le docteur *M. T. Gomoiu* (dans le *Guide pour la connaissance de la fleure et la faune marine du littoral roumaine de la Mer Noire*, Agigea, 1976) et l'ingénieur Gheorghe I. Manea (dans son volume sur *Les esturgeons/Acipenseridae/, taxonomie, biologie, culture et aménagements pour les esturgenos*). Parmi les ecrivains ont abordé cette problème : Ovidiu Drîmba (dans *Ovidiu, poetul Romei şi al Tomisului*, Ed. Tineretului, 1960, p. 305—306) et Romulus Zaharia (dans *Semnul delfinului*, Ed. Eminescu, Buc., 1976, passim).

En quelques mots nous pouvons dire, faisant la somme de ce que nous avons parlé jusqu'ici, qu'on peut signaler un véritable essor en face de ce petit poème pas suffisamment pris en considération jusqu'à nos jours.

L'oeuvre d'Ovide ne se résume pas, comme nous le savons, aux poèmes integralement conservés. Les unes se sont perdues presque en totalité ; des autres nous n'avons pas que des fragments, comme s'est passé avec les *Halieutiques*, oeuvre de vieillesse de l'exilé. De Pline d'Ancien, qui a cité Ovide et son poème halieutique deux fois dans sa *Naturalis Historia* (32, 152) nous savons qu'il a écrit cette oeuvre à Tomis *(in Ponto)* et pendant les dernières années de sa vie *(supremis suis temporibus)*, car c'est la mort du poète, survenue en 17/18 année de notre ère, qui a interrompu la réalisation integrale de cet *opusculum*, qui nous intéresse beaucoup, car il s'agit non seulement des poissons de la Méditerranée, mais aussi du Pont Euxin. Pline, qui a connu les *Halieutiques* d'Ovide, les a consultées et a tiré de cette oeuvre des notes pour son *Histoire Naturelle*, affirme, par ses mots, l'indubitable paternité ovidienne de ce poème infortuné, comme son auteur : *Mihi videntur mira, quae Ovidius prodidit piscium ingenia, in eo volumine quod Haleuticon inscribitur* (32, 2). Il me semble éblouissant ce que Ovide nous a dévoilé en ce qui concerne le naturel de poisson, dans ce poème qui porte le titre *d'Halieuticon*".

Quoique ce poème est arrivé jusqu'à nos temps avec toute une série de lacunes, les 134 des vers du poème nous permettent à faire toute une série de concluentes reflexions. En premier lieu l'auteur du poème semble qu'il se soit

proposé un parallèle entre les créatures terrestres et marines, en démarrant fu fait que la nature a donné à tous les animaux très petits et des êtres plus grands qui se nourissent avec les premiers. Le poète s'occupe d'une zone, dirai-je, littorale, où ces créatures marines trouvaient les conditions biologiques de développement et de prolifération. Ils sont mentionnés quelques variétés de poissons dificiles à identifié, mais pas impossiblés. Elles peuvent être, d'après mon opinion, ou des espèces déjà disparues de la Mer Noire, ou avec des noms locales, toujours getiques, inconnus dans le vocabulaire ichtyologique.

Parmi les termes denominatifs des poissons, ceux en grec constituent la majorité et ceux en latin sont en nombre plus reduit. Notre impression est que, même sous le nom latin de quelques espèces de poissons, il est possible, d'être dissimulées des dénominations autochtones des poissons, dénominations frequentes assurément chez nos aieuls les Geto-Daces, dont le poète même soutenait que, à Tomis, ils étaient plus nombreux que les Grecs : *Quippe simul nobis habitat discrimine nullo barbarus, et tecti plus quoque parte tenet* (*Tr.*, V, 10, 29—30). Voici quelques nomes latins de poissons du texte ovidien sous lesquels nous supposons des termes indigènes : *Lupus, Boves, Saxatilis, Faber, Umbrae, Merulae, Sues, Asellus*... Voilà pourquoi nous croyons que le poème dedié par Ovide à la pêche puisse susciter d'autres problèmes extrêmement intéressants.

À ce qu'il parait, la productivité de la pêche dans l'Antiquité, sur notre littoral, était appréciable, ainsi comme il résulte de l'inscription de *Flavius Sabinus*, découverte à Histria (v. V. Pârvan, *Le commencement de la vie romaine à l'embouchure du Danube*, Bucarest, 1923, p. 78—79) d'où il ressort que „à peu près le seul revenu de la cité était celui du poisson salé". À Tomis, aussi bien qu'à Histria et dans les autrs habitats pontiques, les hommes pratiquaient la pêche. Ils étaient ici beaucoup de pêcheurs et de négociants de poisson, à qui, sans doute, le poète pouvait s'adreser et s'informer directement, en grec ou dans la langue getique qu'il savait, en ce qui regarde la faune marine du Pont Euxin et même lacustre, car il y avait toute une serie de lacs littorals. En ce qui concerne la pêche à Tomis et dans les eaux qui, au nord et au sud de la cité milesienne de Tomis, baignaient le littoral, Ovide a trouvé aussi des sources d'information très riches dans les écrits des Grecs et des Romains qui avaient rapport au sujet du poème des *Halieutiques*.

L'étude du fragment conservé de l'*Halieuticon* nous fait croire que, dans la première partie du poème, il s'agissait de diverses animaux aquatiques et de leur manière de vivre, étant reservée à la pêche et au differents techniques de pêcheur la deuxième partie du poème. Après qu'il s'est occupé dans les premiers hexamètres, 1—81, des animaux terrestes et aquatiques en parallèle, sous le rapport du façon et de la conservation de leur vie, le poète passe, avec le vers 82, de la chasse à la pêche. Il ne semble pas être le partisan de la grande pêche. Il laisse à la volonté de chacun faire la choix entre un lieu et l'autre (v. 85), à savoir le plus indiqué par l'utilité (v. 85—91). Deux étaint les modalités de la pêche pratiquée sur le littorale pontique et qui sont mentionnées par Ovide : avec la ligne et avec le filet de pêche. Le poète précise qu'ils sont impropres à la pêche les lieux où poussent des herbes marines et des algues qui flottent au fond de l'eau et qui provoquent des difficultés aux filets des pêcheurs (v. 90—91). Dans un vers (92), Ovide qui s'était familiarisé, pendant son exil, avec l'étendue des eaux euxiniques constate que les poissons ne se tiennent pas aux mêmes endroits : *Discripsit sedes varie Natura profundi, nec cunctos una voluit consistere pisces* (v. 92—93). En effet, la Nature, que le poète la personnifie, a fait que la profondeur des mers soit variée et a rangé aussi que les poissons ne vivent pas ensemble. Arrivé ici le poète Ovide fait passer devant nos yeux plusieurs variétés de poissons. On dirait qu'il fait une sorte de classification : les uns, qui aiment le large (*gaudent pelago*, v. 94), par exemple : les scombres, les boeufs, les lipures etc., puis les autres, qui passent leur vie après des ecueils, où se plaisent à vivre dans les herbes et le sable, comme le scare, le ména, le lamyros, le smaris etc. et enfin d'autres et d'autres, comme le gobi, le calmar, les porcs de mer, l'asseullus et l'acipenser, „fameux même sur les bords étrangers".

RECENZII

1. P. OVIDII NASONIS HALIEUTICON
vol. I : Introduzione e testo (pp. 1—223, tav. I—IX)
vol. II : Commentario (pp. 225—615)
a cura di FILIPPO CAPPONI
Leiden, E.J. Brill, 1972
(coll. ROMA AETERNA)

2. Filippo Capponi, NOTE FILOLOGICHE, estratto da „Giornale Italiano di Filologia", Nuova serie IX [XXX] 2, 1978 (pp. 183—189)
Cadmo Editore in Roma

3. Filippo Capponi, I. FRAMMENTI DEGLI HALIEUTICA OVIDIANI, estratto da „Helikon", rivista di tradizione e cultura classica dell'Universitá di Messina, anno XX—XXI, 1980—1981 (pp. 119—163)

Apărute în ultimile două decenii, cele trei lucrări ale lui Filippo Capponi, cadru universitar genovez, — toate trei referindu-se la unul și același poem, *Halieutica*, atribuit lui Ovidiu, dar a cărui apartenență continuă să fie contestată, deși cu tot mai puțină vigoare, creîndu-se între timp convingerea autenticității sale ovidiene — vor constitui, în rîndurile ce urmează, subiect de comunicare a conținutului lor și de subliniere a contribuției autorului atît cu privire la autenticitatea, tradiția manuscrisă și economia ediției, cît și prin largul comentariu asupra poemului halieutic respectiv, căruia el i-a dedicat nu mai puțin de patru sute de pagini.

Titlul dat poemului în manuscrise, *Versus Ovidi de piscibus et feris*, nu seamănă cu cel relatat de Pliniu în *N.H.*, 32, 11 : *Halieuticon*. Incongruența dintre cele două titluri s-ar datora, după opinia regretatului profesor Eugène De Saint — Denis *(Pour les Halieutiques d'Ovide*, în „Les Etudes classiques", 25/1957, p. 424), faptului că manuscrisele cuprindeau exemplificări și cu privire la instinctul unor animale terestre, dar acestea constituiau doar termeni de comparație și nu o preocupare specială. Autenticitatea ovidiană e întărită de Pliniu care, între numele de autori latini folosiți pentru compunerea cărții a XXXII-a, îl amintește pe Ovidiu, după cum tot el spune clar cu privire la acest poem, la titlul și subiectul său : *Mihi videntur mira et quae Ovidius prodidit piscium ingenia in eo volumine, quod Halieuticon inscribitur* (32, 11). În aceeași carte, Pliniu reconfirmă paternitatea ovidiană asupra aceluiași poem : *His adiciemus ab Ovidio posita animalia, quem apud neminem reperiuntur, sed fortassis in Ponto nascen-*

tia, ubi id volumen supremis suis temporibus inchoavit, după care cuvinte adaugă un șir întreg de pești considerați specific pontici, de el. Bazat pe aceste date sigure, F. Capponi se situează printre cei care susțin autenticitatea ovidiană a poemului, clătinînd din temelie părerile unor filologi clasici ca *Barth, Vlitius, Wernsdorf* și *Lemaire* care atribuie, în mod fantezist, poemul altor autori decît Ovidiu. Ipotezele acestora F. Capponi le consideră neserios fundamentate, cum și par oricui încă de la prima lectură. Un alt grup d filologi — care i-au dat eruditului cercetător italian al problemei mai mult de lucru — au infirmat, din rațiuni stilistice și prosodice atestarea pliniană. Fiecare dintre aceștia *(Birt, Housman, Axelson, Wilkinson, Richmond, Duckworth)* s-au străduit să arate imperfecțiunile stilistice, de tehnica prosodiei și metricii, ba uneori și de folosire a izvoarelor informative. Capponi ia în discuție toate aceste teze ale opozanților la autenticitatea ovidiană a poemului, folosind, pe lîngă argumente proprii filologice și ihtiologice, argumentele mereu valide ale celor care îi susțin autenticitatea : *Zingerle, Curcio, Lenz, Saint — Denis, Herrmann*. Referitor la izvoare, filologul și ihtiologul genovez urmărește să afle ce autori ai antichității ar fi putut influența poemul latin (p. 19) și găsește că aceștia ar putea fi : *Herodicus din Selymbria* (sec. V î.e.n.), *Archestratos din Gela* (sec. IV î.e.n.), *Aristotel*, care, în jurul anilor 343—340, compune „Animalium Historia", tratat ce deschide calea scrierilor biologice și constituie baza științei aristotelice, *Theofrast din Eresos*, discipolul și apoi succesorul lui Aristofan în Școala Peripatetică, *Aristofan din Bizanț* (circa 257—180 î.e.n.), care a și rezumat *A.H.* a lui Aristotel, *Clearchos din Soloi, Trifon din Alexandria* și *Dorion*, din sec. I î.e.n. Păcatul este că tot ce ni s-a păstrat de la ei nu poate constitui o bază puternică de informație, deoarece, din operele lor, au ajuns pînă la noi doar fragmente. Același lucru se poate spune și despre cei opt autori greci de Halieutice, amintiți de Athenaios în *Deipnosophistes* (I, 13), dintre care Ovidiu i-ar fi putut folosi ca izvoare de informație doar pe *Noumenios din Heracleea* (sec. III î.e.n.) și pe *Pancrates din Arcadia* (sec. II î.e.n.), de la care, din fericire, avem cîteva fragmente, așa încît, comparate cu poemul halieutic ovidian, se poate reține că poetul latin își îmbogățește versurile cu elemente morfologice, biologice și deprinderi de-ale animalelor marine, îndu-le o anumită originalitate.

Ocupîndu-se de valoarea literară a poemului F. Capponi arată că, dacă are unele imperfecțiuni, acest lucru se datorează faptului că poetul, din cauza morții, nu a mai avut timpul necesar revederii poemului, a perfecționării lui. El atrage atenția asupra unui lucru sesizat anterior și de regretatul clasicist francez E. De Saint — Denis și anume cît de bine știe Ovidiu și cu cîtă proprietate atribuie el epitetul cuvenit unor pești și cu referință la morfologia, aspectul, firea, valoarea economică și caracteristicile proprii unora dintre ei. Remarcă de asemenea că, pentru a determina speciile, Ovidiu recurge la expresii concise, însă clare, folosește scurtimea descriptivă, iar în clasificări, unde se cere o lungă enumerare de specii, poetul depășește, cu priceperea lui de versificator, dificultățile metrice și ajunge să transpună în valori poetice realitatea vieții submarine.

Un capitol important al introducerii este cel referitor la tradiția manuscrisă a poemului. De notat e că o primă copie a Halieuticelor ovidiene a fost făcută de Iacopo Sannazzaro (1455—1530) din Neapole, membru al Academiei pontaniene și poet, între ale cărui opere sînt și cinci *Eglogae picatoriae*. F. Capponi ia în discuție cele trei manuscrise *(Vindobonensis, Parisinus* și *Ambrosianus)* arătîndu-și punctul de vedere referitor la edițiile aprografe, corecțunile făcute, justețea sau nonjustețea lor, propunerile sale în ce privește corectarea. Lucrurile sînt de strictă specialitate și a le reda în mod rezumativ nu înseamnă a le și face cunoscute, Este necesară citirea integrală a acestor pagini pline de constatări și observații, dovada cercetării judicioase a fiecăruia din manuscrisele amintite.

Ultima parte a introducerii o constituie economia ediției : textul, aparatul critic și traducerea poemului. Citind *Halieutica*, mărturisește autorul, și că-

lăuzit fiind mai mult de științele naturale, în speță de zoologie și ihtiologie (F. C. este și filolog clasic și naturalist : în 1979 a tipărit *Ornithologia Latina*, un volum de 525 de pagini) a fost solicitat la o emendare, cu prudență, a textului, la o limitare a tentativei de umplere a lacunelor destul de numeroase, realizată doar în caz de absolută necesitate și după o documentație prealabilă. Autorul speră ca, prin truda sa editorială, să prezinte textul poemului halieutic ovidian în redactarea lui originară. Pentru aceasta s-a folosit de două aparate critice : primul conține tot ce privește constituția textului, iar secundul, *orthogrphica*, adică înlăturarea erorilor grafice ale copiștilor și a lecțiunilor conjecturale de neacceptat.

Traducerea poemului în limba italiană — care vine după alte două, demne de laudă, una a lui J. H. Mozley, în engleză (1929, retipărită în 1939, 1947, 1957), și a lui E. De Saint — Denis, în franceză (1957 și 1975) — este o interpretare fidelă a textului ca vocabular și gramatică, reflectînd modul gîndirii și tehnicii ovidiene. În ce-l privește, traducătorul italian recunoaște că în transpunerea în proză a versurilor halieutice ale lui Ovidiu, s-a găsit în situația de a folosi, pentru pești, apelativul cel mai comun, deoarece în Italia (îl asigurăm că și la noi e aceeași situație) „se atribuie unei specii mai mult decît un nume", dar că, voind să evite ușoarele confuzii, îl solicită pe cititor să consulte sau în comentariu sau în indice numele științific.

Volumul al doilea este, în totalitate, un comentariu al fiecărui vers, iar mai pe urmă al fiecărui cuvînt, cînd acesta exprimă numele unui animal terestru sau acvatic, marin sau, dacă e cazul, fluvial, fiecărui element al poemului dîndu-i-se o importanță uneori excesivă. Numai citind întregul volum poți să-ți dai seama cîtă muncă și erudiție a folosit autorul pentru a-i pune în față cititorului său bogăția de date scoase cîteodată din surse informative extrem de sărace sau îndoielnice, în unele situații depășind exigențele cînd ale filologului clasic, cînd ale naturalistului, în speță ale ihtiologului. Cometariul e urmat de un *index piscium*, precum și de un *index locorum* cuprinzînd „locurile", citate în acest al doilea volum, grupate în două categorii : *auctores latini* și *auctores graeci*.

Cum a procedat autorul în ce privește latura ihtiologică a poemului ? La fiecare dintre pești, de exemplu, amintiți de Ovidiu și studiați în amănunțime de autor, au constituit o preocupare : nomenclatura peștelui, antică și de azi (denumirea sa științifică), ortografia numelui, etimologia, identificarea, apoi morfologia, biologia, răspîndirea, definirea și eventualele controverse (cu privire la trăsăturile sau caracterele distinctive, varietatea și speciile, ambiantul și comportamentul, concepțiile religioase în legătură cu unele specii), în fine discuții relative la lecțiuni (de ex. *cancer — conger — gonger*), valoarea economică, habitatul, modalitățile de reproducere, pescuitul.

*

Notele filologice — primele trei referitoare la Ovidiu — sînt o reluare a unor chestiuni din „Comentarii" la *Halieutica* (vol. II, v. 103 : *cercyros*, p. 407—409 ; v. 126 : *epodes*, p. 553—554 ; v. 130 : *lubricus*, p. 560), cărora le adaugă, însă privindu-l pe Aristotel, cîteva detalii cu privire la numele *helmis*, folosit de naturalistul grec spre a indica felurite forme de animale inferioare, termen ce nu apare la Ovidiu, de aceea nici nu ne vom ocupa de el.

1. Specia *cercyros*, neidentificată de E. De Saint — Denis (v. *Hal.*, p. 54, v. 102) întrucît în anticele observații ihtiologice, grecești și latinești, nu se dau suficiente referințe descriptive, este repusă în discuție de Capponi, care, în comentariul său (vezi supra) îl considera o specie probabilă de *scorpenide*, fiind plauzibilă, după părerea sa, o posibilă referire la *Scorpena porcus* sau mai degrabă la *Scorpena scrofa*. Peștele cu „coada ascuțită", după etimologia propusă de E. De Saint — Denis pentru „cercyros", ar putea fi, potriivt ipotezei genovezului, *Muraena*, întrucît ea trăiește între stînci și e foarte agresivă, ceea ce

corespunde cu epitetul *ferox* acordat de Ovidiu acestei specii.

2. E. De Saint — Denis a criticat lecțiunea conjecturală *apodes*, propusă de F. Capponi în comentariul său, în loc de *epodes* (*Hal.*, v. 126), pentru motivul că toate animalele marine sînt *apodes*, „fără picioare", nu numai *vatosul* (științific: *Raja clavata*) sau *vulpea de mare* (gr. *vátos*) care este un pește lat, cu corpul rombic, turtit de sus în jos și terminat printr-o coadă subțire. Critica filologului francez l-a determinat pe F. C. să-și revadă propunerea și să formuleze o altă ipoteză, ceea ce autorul italian și face acum. Ipoteza i-a fost sugerată de Oppian (Hal., III, 139—141), care a regrupat speciile *Batoide*, printre ele fiind și „tipuri" sau „varietăți" de vatos, în italiană *razze*. Termenul *pecudes*, propus în locul lui *epodes*, ar fi tocmai corespondentul latin al termenului grecesc *probata*. „Lui Ovidiu, susține F. C. (p. 185), nu i s-ar fi părut straniu să folosească term. *pecudes*, ca apelativ latin indicînd *specia* sau *grupul* (cf. ital. *genere*) de pești plați, din moment ce același termen fusese folosit cu sensul de *clasă* și de Lucrețiu (II, 342—3)".

3. Versul 130 din poemul halieutic ovidian începe cu adj. *lubricus*, care urmează după o mare lacună din text (v. 127—129), desigur atribuit unui pește, dar... care poate fi acest pește? E. De Saint — Denis credea că ar fi *somnul*, le *silure (Silurus glanis L.)*, de care amintește Ausoniu în poemul „Mosella" (v. 135), numai că silurul — așa cum precizează F. C. în cea de a treia notă filologică, și cu dreptate — e un locuitor al apelor din interiorul Europei, deci nu e clasificat printre peștii marini care trăiesc pe fundurile nisipoase și noroioase, cum afirmă Ovidiu despre peștii acestei categorii (v. 118: *at contra herbosa pisces laetantur harena)*. În comentariul referitor la acest termen (vol. II, p. 560), F. C. arătase că *lubricus* putea fi atribuit oricărui alt pește, dar călăuzit de experiența sa în domeniul ihtiologiei și bazîndu-se pe informații aristotelice (*Anim. Hist.*, VIII 2, 59 la 24—28), el a propus specia *mugil*, corespunzător în grecește fiindu-i *kestreus*, și anume *Mugil auratus Risso*, care posedă caracteristica viscozității, este *lubricus*, avînd — ceea ce spunea Aristotel (v. supra) — *myxa*, o substanță mucilaginoasă pe care chefalul *(mugil)* o are obișnuit.

*

Fragmentele poemului halieutic ovidian constituie subiectul celui de al treilea studiu al clasicistului — ihtiolog de la Genova pe care l-a dedicat investigării a două probleme capitale: lacunele poemului și clasificarea peștilor și animalelor marine din poemul *Halieuticon*. Cum se știe, poemul respectiv a ajuns pînă la noi cu o serie de lacune, deoarece textul, în decursul timpului, a suferit o serie de alterări sensibile. Astfel, poemului îi lipsește începutul și finalul, iar în afară de acestea sînt un șir de lacune în fragmentul însuși. „Începutul fragmentului, remarca neuitatul E. De Saint — Denis (*Hal.*, p. 13) e așa de abrupt încît le-a părut lacunar tuturor editorilor poemului: toate poemele didactice latinești comportă o dedicație sau o invocație, urmată de indicarea subiectului tratat". Savantul francez se întreba cu ce și-ar fi mobilat Ovidiu, în continuare, adică după versul 134, poemul. Ar fi continuat el enumerarea peștilor din versurile 94—134? Ar fi descris uneltele de pescuit cum a făcut, după el, în *Halieuticele* sale, Oppian? Și conclude astfel: „E imposibil să o spunem, pentru că începutul e lacunar și nu ne dă nici o *propositio*".

Necunoscînd izvoarele informative ale poemului ovidian, dar comparîndu-l cu *Halieutica* lui Oppian, F. Capponi deduce că poetul sulmonez a utilizat, în dezvoltarea temelor de interes ihtiologic, note și experiențe ale unor autori și observatori diverși. însă aceste surse nu ne-au parvenit, — timpul le-a făcut să se piardă — singura posibilitate pentru unele observații biotopice și informații tehnice (feluritele forme de pescuit) rămîne poemul halieutic al lui Oppian, din confruntarea cu care, într-o primă parte a acestui studiu (pp. 122—150), Capponi scoate o serie de date definitorii pentru speciile piscicole amintite de poetul latin, precum și referințele la unelte și modalitățile de pescuire, iar în a doua parte (pp. 150—160) se îndeletnicește cu clasificarea peștilor

după habitat, în poemul ovidian, limitată la trei zone : pelagică, de funduri pietroase și de funduri nisipoase cu ierburi, la care s-ar adăuga peștii de migrație anadromă, unicul exemplu de acest fel fiind *acipenser*, sturionul, amintit de Ovidiu în ultimul vers al fragmentului (v. 134). Spre deosebire de poetul tomitan, grecul Oppian observă, în poemul său, o mai mare varietate de habitat și într-o ordine diferită : funduri nisipoase, foarte noroioase, foarte ierboase, ape vecine cu gurile fluviilor, funduri stîncoase (pietre în vecinătatea nisipurilor, f. cu stînci ascuțite acoperite de ierburi, f. stîncoase acoperite cu moluște lamelliforme, f. stîncoase și nisipoase și în fine ape de suprafață în largul mării. Cum vedem, în vreme ce Ovidiu își limitează clasificarea la trei-patru zone, Oppian dezvoltă clasificarea sa, într-un mod mult mai judicios, lărgind-o pînă la unsprezece zone.

Considerăm, după această prezentare ce întrece exigențele unei simple recenzii, că, prin cele trei lucrări ale sale, toate trei referitoare la poemul *Halieuticon*, această — dacă ne e permis să comparăm lucrurile mici cu cele mari — simfonie neterminată, acest poem scris, în vuietele mării euxine, de Ovidiu, *supremis suis temporibus*, „în cele din urmă zile ale vieții", după expresia naturalistului Pliniu, constituie unul din cele mai de laudă omagii aduse de cultura modernă predecesoarei sale culturi, celei clasice antice, unde își caută și găsește mereu fîntînile după care însetează.

IOAN MICU

CRONICA
DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA (VIII)

ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA

Acest număr al seriei noastre de articole, cuprinde 181 piese, recoltate fie cu ocazia desfășurării unor săpături la șantierele tradiționale ale muzeului constănțean : Bugeac, Capidava, Păcuiul lui Soare, Satu Nou, Tîrgușor, fie ajunse în cabinetul numismatic prin intermediul unor colecționari din anumite zone : M. Malcea de la Isaccea, A. Crăciun de la Hîrșova.

De-a lungul anilor o mare parte din aceste materiale, din fostele colecții particulare, și-a găsit locul în suita cronicilor noastre.

Piesele sînt foarte diverse și acoperă un important interval de timp, din secolul al V-lea î.e.n. pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Varietatea emisiunilor face necesare unele sublinieri privind caracterizarea unor etape ale circulației monetare în Dobrogea.

Astfel obolul pe care-l publicăm, descoperit la Izvoarele, vine să confirme o dată în plus, intensa penetrație a monedei histriene de-a lungul Dunării [1]. De asemenea, trebuie remarcată raritatea acestui nominal în descoperirile de pînă acum. Pînă în prezent, materialele provenite din așezarea de la Izvoarele (Sucidava moesică) provin exclusiv pe calea descoperirilor întîmplătoare. Această regiune se arată a fi un important vad de trecere ce s-a bucurat de prezența activă a omului începînd cu cinci-șase veacuri înaintea erei noastre, pînă spre sfîrșitul secolului al VI e.n. [2].

În privința monedei emise de Claudius I, găsită la Bugeac, amintim că nu este o descoperire singulară pentru Dobrogea. Denari de la Claudius I sînt prezenții în componența tezaurelor de la Casicea [3] și Niculițel [4], foarte probabil și în cele de la Babadag, Adamclisi și Tulcea, rămase încă inedite [5]. Un aureus aflat

---

[1] B. Mitrea, St. Cl. 7, 1965, p. 143—167, T. Papasima, Pontica, 13, 1980, p. 298—302.

[2] V. Culică, Pontica, 5, 1972, p. 267—300 ; idem, Pontica, 8, 1975, p. 215—262 ; idem, Pontica, 9, 1976, p. 115—134 ; idem, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 419—425 ; P. Polonic, Natura, 24, 1935, nr. 7, p. 20 ; R. Vulpe, DID, 2, București, 1968, p. 205 ; A. Rădulescu, T. Cliante, Pontica, 19, 1986, p. 127—158.

[3] Gh. Papuc, Pontica, 7, 1974, p. 215, nr. 9.

[4] C. Deculescu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 577—592.

[5] R. Ocheșeanu, Pontica, 19, 1986, p. 84, nr. 9, 10, 11.

în colecțiile MINAC a fost descoperit la Isaccea [6], iar două bronzuri provin din așezarea getică de la Bugeac [7], respectiv de la Izvoarele (jud. Tulcea) [8].

Monedele provenite din raza localității Tîrgușor ilustrează o locuire intensă, încă din cele mai vechi timpuri [9], precum și dezvoltarea socio-economică a acestor așezări aflate în centrul provinciei transdanubiene [10].

În privința monedelor bizantine pe care le prezentăm, sînt de remarcat emisiunile lui Alexius I Comnenul, din primii ani de după reforma monetară din 1092/93, emisiuni a căror prezență probează reluarea circulației monetare la Dunărea de Jos, imediat după distrugerea pecenegilor la Lebounion [11]. Existența pieselor emise de împărații de Trapezunt constituie încă o dovadă a legăturilor economice și politice dintre Gurile Dunării și Imperiul marilor Comneni, cele două piese întregind seria descoperirilor de acest gen [12]. Ele fac parte din etapa finală a circulației monedei bizantine pe teritoriul Dobrogei.

Monedele locale pe care le publicăm în prezenta cronică au fost atribuite recent unei seniorii genoveze de la Chilia [13], dar frecvența mare a acestora la Enisala, pare să conducă la ideea unei monetării locale în această din urmă așezare [14]. Totuși lipsa unor cercetări arheologice sistematice pe teritoriul vechii cetăți de la Chilia face să rămînem numai la stadiul ipotezelor de lucru.

Monedele sîrbești, destul de rare în descoperiri, se concentrează în Nordul Dobrogei, zona Silistra-Păcuiul lui Soare și pe teritoriul nucleului statal al lui Dobrotici-Cavarna-Varna — adică în zonele cele mai evoluate din punct de vedere economic [15].

Monedele tătărești care constituie un capitol important din cadrul circulației monetare dobrogene din secolele XIII—XIV, sînt prezentate printr-o emisiune a hanului Möngke (1251—1259), care este cea mai timpurie monedă a Imperiului mongol și pînă în prezent unica publicată pe teritoriul românesc. La aceasta se adaugă emisiunile anonime ale Hoardei de Aur de la Nufăru și Păcuiul lui Soare [16]. Lipsa unei indicații privind locul descoperirii primei piese citate, face să consemnăm numai prezența ei în colecție fără alte comentarii.

Monedele bulgărești pe care le publicăm se adaugă rarelor descoperiri izolate de astfel de emisiuni pe teritoriul Dobrogei, la nord de linia Mangalia-Ostrov, iar prezența lor în localități de pe malul Dunării, arată calea de penetrație a acestor nominaluri [17].

---

[6] Iidem, SCN, 6, 1975, p. 234, nr. 4.

[7] B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 841, nr. 41.

[8] E. Oberlander-Târnoveanu, C. Opaiț, Peuce, 9, 1984, p. 271, nr. 60.

[9] E. Alexandrescu, A. Avram, O Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 19, 1986, p. 243—252.

[10] A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 17, 1984, p. 246, nr. 864, p. 248, nr. 900—907, p. 252—253, nr. 995—1000; idem, Pontica, 19, 1986, p. 298—299, nr. 1035, 1041—1061.

[11] O. Iliescu în P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, 2, București, 1977, p. 101; E. Oberlander—Târnoveanu, C.N. 3, 1980, p. 53 și p. 57—64.

[12] E. Oberlander—Târnoveanu, BSNR, 75—76, 1981—1982, p. 276.

[13] E. Oberlander—Târnoveanu, I. Oberlander—Târnoveanu, SCIVA, 31, 1981, 1, p. 106, nr. 109—112; idem, SCN, 9, 1989, p. 128, nr. 45—49.

[14] A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 15, 1982, p. 288, nr. 632, 633, vezi prezentul catalog nr. 1320, 1321 și supra nota 13.

[15] E. Oberlander—Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 511, 513; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 158—159, 162; E. Oberlander—Târnoveanu, Gh. Mănucu—Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 263; A. Kuzev, INM, Varna, 24 (39), 1988, p. 106—116.

[16] E. Oberlander—Târnoveanu, Gh. Mănucu—Adameșteanu, *op. cit.*, p. 278, nr. 197, 198; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 159 și 162.

[17] E. Oberlander—Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 511, nr. 181, 182; E. Oberlander—Târnoveanu, C. Opaiț, Peuce, 9, p. 277, nr. 188; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 14, 1981, p. 249, nr. 377—380.

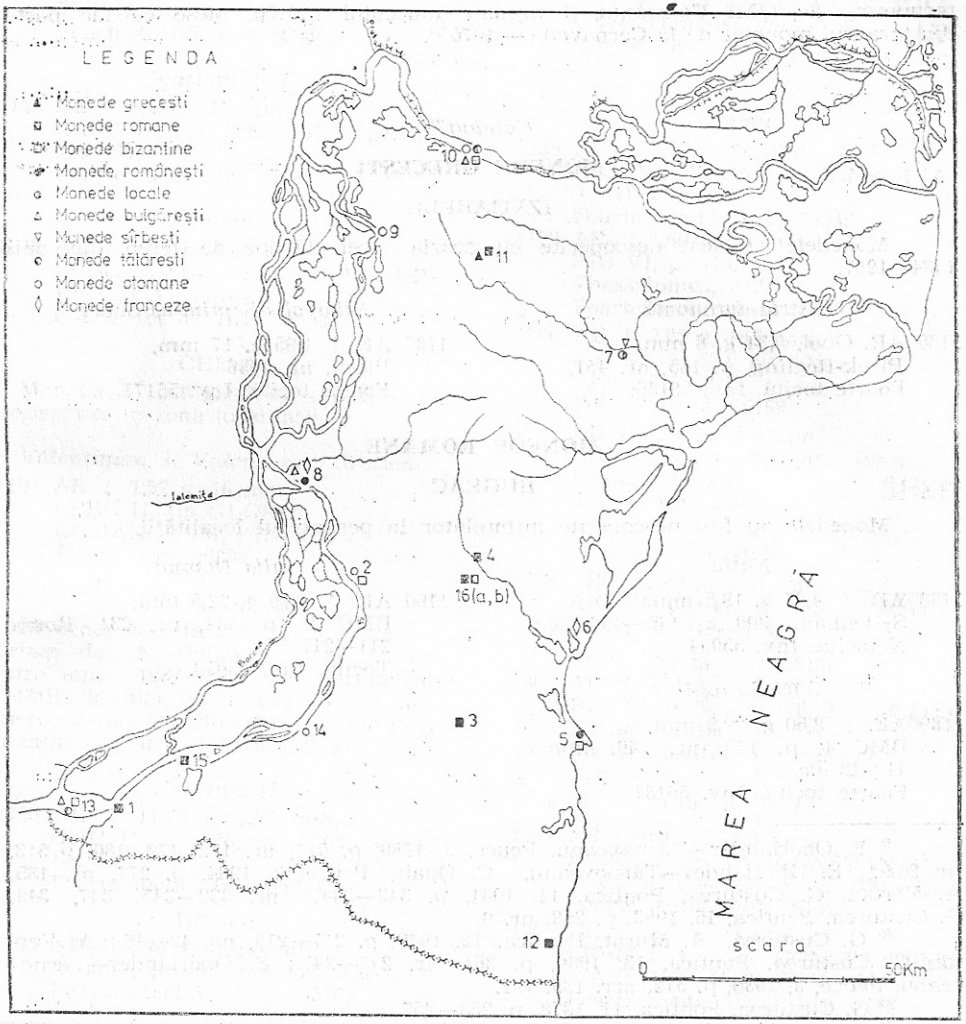

1 Bugeac; 2 Capidava; 3 Castelu; 4 Cheia; 5 Constanța; 6 Corbu; 7 Enisala; 8 Hîrșova; 9 Iglița; 10 Isaccea; 11 Izvoarele; 12 Mangalia; 13 Păcuiul lui Soare; 14 Rasova; 15 Satu Nou; 16 Tîrgușor.

Monedele românești, a căror publicare, pînă nu demult, s-a rezumat la cele din secolele XIV—XV, reapar în circulație în secolul al XVII-lea prin emisiunile transilvănene și cele ale lui Eustratie Dabija [18].

Emisiunile franceze din actuala cronică întregesc imaginea asupra circulației acestor piese în cursul secolului al XVII-lea [19].

Am considerat necesar să cuprindem în lucrare și un lot de monede recent recuperate de IJMI Constanța și predate muzeului nostru, piese ce fac parte din tezaurul monetar de la Cernavodă — 1976 [20].

Catalog [21]

MONEDE GRECEȘTI

IZVOARELE

Monedele au fost descoperite cu ocazia cercetărilor de teren din anii 1984—1987.

Histria-autonomă

1186 AR. Obol, 0,34 g, 8 mm,
Pieck-Regling, p. 165, nr. 451,
Foarte tocită. Inv. 56136.

Nikopolis-Septimius Sever

1187 AE ↑ 1,95 g, 17 mm,
Pieck, nr. 1436
Foarte tocită. Inv. 56177.

MONEDE ROMANE

BUGEAC

Monedele au fost descoperite întîmplător în perimetrul localității.

Natta

1188 AR. ↑ 4,07 g, 18,5 mm,
Sydenham, 390 a, 145—138 î.e.n.
Netocită. Inv. 55054.

Claudius I

1189 AE. ↓ 8,60 g, 29,5 mm
BMC I, p. 185, nr. 149, Roma,
41—42 e.n.
Foarte tocită. Inv. 56181.

Iulia Domna

1190 AR. ↑ 4,70 g, 22,5 mm,
BMC V, p. 434, nr. 231, Roma,
211—217.
Tocită. Inv. 55053.

---

[18] E. Oberlander—Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 511, nr. 172, 179, 180, p. 513, nr. 202 ; E. Oberlander—Târnoveanu, C. Opaiț, Peuce, 9, 1984, p. 277, nr. 185. A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 14, 1981, p. 343—344, nr. 332—345, 347, 348, G. Custurea, Pontica, 16, 1983, p. 298, nr. 9.

[19] G. Custurea, A. Murat, Pontica, 12, 1979, p. 217—218, nr. 42—46 ; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 13, 1980, p. 361, nr. 243—247 ; E. Oberlander—Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 512, nrr. 185, 192.

[20] G. Custurea, Pontica, 11, 1978, p. 253—257.

[21] Pentru identificarea pieselor am folosit următoarele lucrări : B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen Nord—Griechendlans*, 1, Berlin, 1910 ; *Pick-Regling ;* Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952 ; *Sydenham ;* H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, 4, Londra, 1968 ; *BMC ;* H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire* 2e ed. Paris, 1880 *Cohen* [2] ; C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, Londra, 1967 ; *RIC VI, Late Roman Bronze Coinage*, 2 vol., London, 1965 : *LRBC, I, II ;* W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini*, I, II, Wien, 1970, 1975 ; *MIB I, II ;* M. Hendy, *Coinage and money in the Byzantine Empire, 1081—1261*, Washing-

CASTELU

Monedele au fost descoperite în anul 1988 în aşezarea romană, cu ocazia cercetărilor de teren.

Constans

1191 AE ↓ 0,85 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (1 st), 335—337.
Foarte tocită. Inv. 56886.

Constantius II

1192 AE ↑ 1,31 g, 17 mm,
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE 355—361.
Foarte tocită. Inv. 56887.

Valens

1193 AE ↑ 1,64 g, 16,5 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56888.

CHEIA

Moneda a fost găsit cu ocazia unei periegheze în zona localităţii.

Valentinian I, Valens sau Gratian

1194 AE ↓ 1,52 g, 16 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM, 367—375.
Tocită. Inv. 56804.

IZVOARELE

În urma cercetărilor de teren întreprinse de N. Conovici şi M. Irimia între anii 1984—1987 din perimetrul cetăţii de aici au fost recoltate numeroase monede din care au putut fi identificate următoarele piese :

Faustina II

1195 AE ↑ 11,70 g, 23,5 mm,
BMC IV, p. 376, nr. 2163, Roma, 141 e.n.
Foarte tocită. Inv. 55044.

Aurelian

1196 AE ↑ 1,70 g, fragment,
Cohen [2], p. 193, nr. 167, 270—272.
Foarte tocită. Inv. 56162.

Diocletianus

1197 AE ↓ 2,85 g, 20,5 mm,
RIC VI, tip CONCORDIA MILITVM, Heraclea, 297—298. HA
Tocită. Inv. 56143.

Licinius

1198 AE ↓ 3,30 g, 19 mm,
RIC VI, tip IOVI CONSERVATORI, 311 e.n.
Foarte tocită. Inv. 55045.

1199 AE ↑ 1,60 g, 20 mm,
RIC VI, p. 518, nr. 54,
Thessalonica, 312.
Foarte tocită. Inv. 56182.

1200 AE ↑ 2,05 g, 18,5 mm,
RIC VI, p. 594, nr. 105 a,
Cyzic, 311—313.
Foarte tocită. 56169.

1201 AE ↑ 2,41 g, 21,5 mm,
RIC VI, p. 594, nr. 105 a,
Cyzic, 311—313. SHKB
Tocită. Inv. 55055.

Maximin

1202 AE ↑ 2,42 g, 20,5 mm, SMA7*
RIC VI, p. 641, nr. 158,
Antiohia, 311—313.
Foarte tocită. Inv. 56180.

1203 AE ↑ 3,54 g, 21,5 mm,
RIC VI, p. 542, nr. 76, 2, SMH
Heraclea, 313.
Foarte tocită. Inv. 56175.

Constantin I

1204 AE ↓ 0,84 g, 11,5 mm,
LRBC I, tip DN CONSTANTINI MAX AVG—VOT/XXX, 324—327.
Foarte tocită. Inv. 56137.

1205 AE ↓ 1,65 g, 11 mm,
LRBC I, tip DN CONSTANTINI MAX AVG—VOT/XXX, 324—327.
Foarte tocită, ruptă Inv. 561.

---

ton, 1969 ; *Hendy ;* S. Bendall, P. J. Donald, *The Later Palaeologan Coinage — 1282—1453 ; S. Bendall, P. J. Donald, LPC* ; O. Retowski, *Die Münzen der Komnene von Trapezunt*, Moskova, 1911 ; *O. Retowski ; N. Mušmov, Monetite i peceatite na bălgarskite ţare ;* Mušmov ; G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977 ; *MBR ;* E. Unger, *Mágyar Érmhátarozo*, II, Budapest, 1958 ; *Unger ;* Nuri Pere, *Osmanlilarda madenî paralalar*, Istanbul, 1968 ; *N.P.*

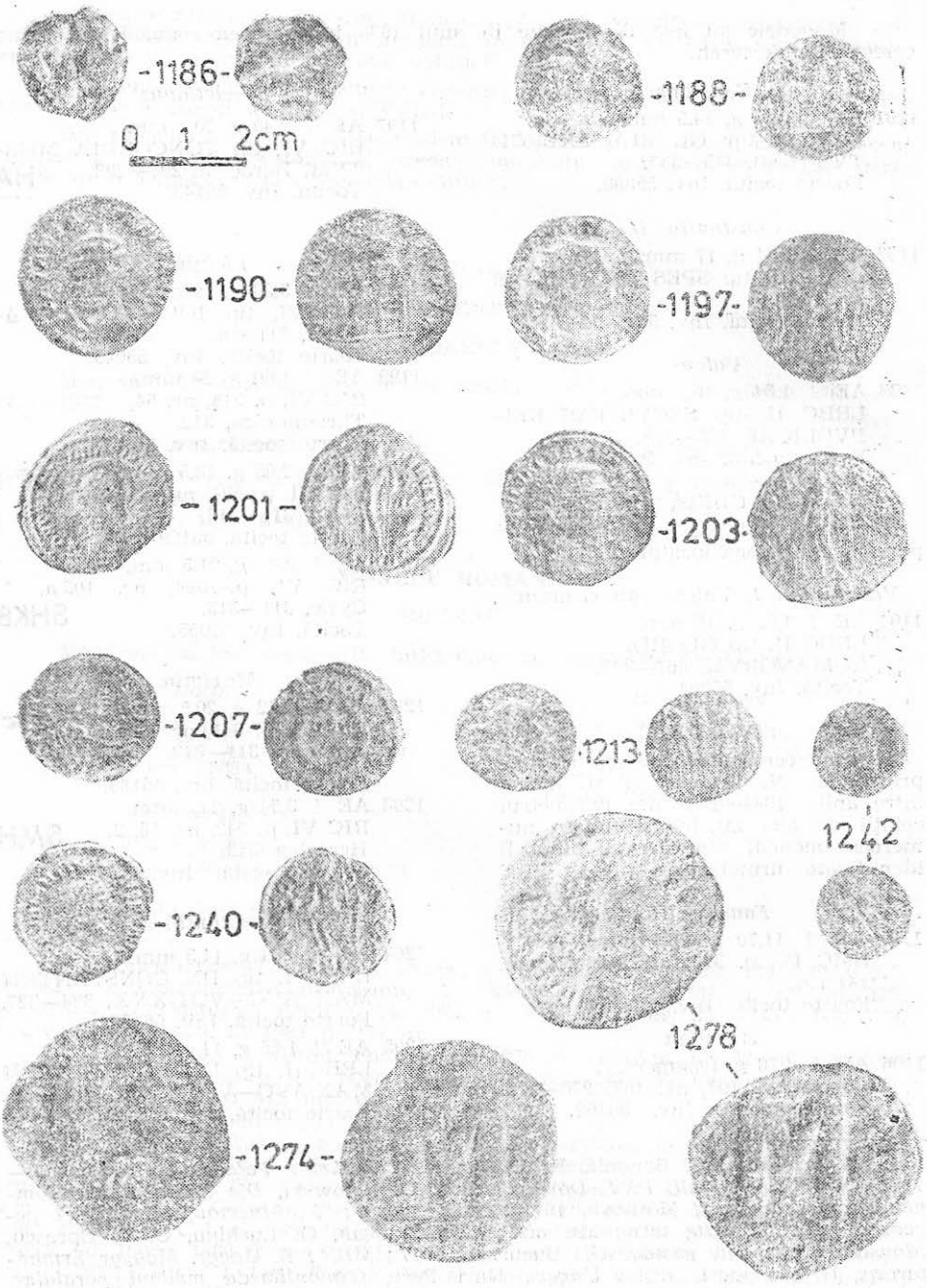
-1186-
0 1 2cm
-1188-
-1190-
-1197-
-1201-
-1203-
-1207-
1213
1242
-1240-
1278
-1274-

1206 AE ↑ 2,02 g, 19 mm,
LRBC I, p. 13, nr. 498,
Ticinum, 324—327.
Foarte tocită. Inv. 56171.

1207 AE ↓ 2,22 g, 19 mm,
LRBC I, p. 13, nr. 466, FT
Ticinum, 324—327.
Foarte tocită. Inv. 56161.

1208 AE ↑ 0,97 g, 11,5 mm,
LRBC I, p. 27, nr. 458, SMKA
Cyzic, 324—330.

Constantin II

1209 AE ↑ 2,23 g 18 mm,
RIC VII, p. 553, nr. 88,
Heraclea, 326—327. SMHΓ
Foarte tocită. Inv. 56178.

Constantin I

1210 AE ↙ 1,93 g, 19 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (2 st.), Constantinopol,
330—335. C NSA
Foarte tocită. Inv. 56152.

1211 AE ↑ 1,68 g, 17,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (2 st.), 330—335.
Foarte tocită. Inv. 56150.

1212 AE ↓ 1,80 g, 15,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (1 st.), Antiohia, 335—337.
Foarte tocită. Inv. 56149.

Constans

1213 AE ↑ 1,40 g, 16,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (1 st.), 335—337.
Foarte tocită. Inv. 56155.

1214 AE ↓ 1,32 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (1 st.), 335—337.
Tocită. Inv. 56148.

1215 AE ↓ 1,35 g, 14 mm,
LRBC I, p. 29, nr. 1261, SMKA
Cyzic, 335—337.
Tocită. Inv. 56146.

1216 AE ↓ 1,38 g, 11 mm,
LRBC, p. 29, nr. 1281, SMKA
Cyzic, 337—339.
Tocită. Inv. 55434.

1217 AE ↑ 0,65 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip VIRTVS AVGGNN,
337—341.
Foarte tocită. Inv. Inv. 55049.

Constans

1218 AE ↑ 1,44 g, 14 mm,
LRBC I, tip VICTORIAE DD AVGGQNN, 341—346.
Foarte tocită. Inv. 56167.

1219 AE ↑ 1, 44 g, 14 mm,
LRBC I, tip VOT XX MVLT/ XXX 341—346.
Foarte tocită. Inv. 55433.

1220 AE ↓ 1,25 g, 14,5 mm,
LRBC I, p. 6, nr. 140,
Treveri, 341—346.
Foarte tocită. Inv. 56184.

Constantius II

1221 AE ↓ 4,19 g, 19 mm,
LRBC II, p. 92, nr. 2294, SMNA
Nicomedia, 346—350.
Foarte tocită. Inv. 55062.

1222 AE ↓ 1,24 g, 18 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, Siscia, 346—350. ASIS
Tocită. Inv. 55436.

1223 AE ↑ 0,81 g, 14,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, 346—350.
Foarte tocită. Inv. 55046.

1224 AE ↑ 1,09 g, 12 mm,
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE, 355—361.
Foarte Tocită. Inv. 56166.

1225 AE ↓ 0,67 g, 12 mm,
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE, 355—361.
Foarte Tocit. Inv. 56166.

1226 AE ↑ 1,42 g, 17 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, 355—361.
Foarte tocită. Inv. 56183.

1227 AE ↖ 2,27 g, 19 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, 355—361.
Foarte tocită. Inv. 55042.

Valens

1228 AE ↓ 1,67 g, 17 mm,
LRBC II, p. 84, nr. 1932, SMHA
Heraclea, 366—367.
Foarte tocită. Inv. 56151.

1229 AE ↑ 2,14 g, 17 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2531, SMKA
Cyzic, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 55050.

1230 AE ↑ 1,73 g, 16,8 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE, Siscia, 367—375. ASISC
Foarte tocită. Inv. 56159.

1231 AE ↘ 2,03 g, 17,5 mm,
LRBC II, p. 80, nr. 1798,
Thessalonica, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56179.

1232 AE ↗ 1,21 g, 17,5 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2526,
Cyzic, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 50163.

1233 AE ↓ 1,53 g, 16 mm,
LRBC II, p. 93, nr. 2334,
Nicomedia, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56139.

Valentinian I

1234 AE ↙ 1,74 g, 16,5 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56140.

1235 AE ↓ 1,75 g, 15 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2531,
Cyzic, 367—375.
Foarte tocită, ruptă. Inv. 56160.

1236 AE ↓ 1,33 g, 18 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56170.

1237 AE ↓ 2,16 g, 17 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 55435.

1238 AE ↑ 1,60 g, 16 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICE, 367—375.
Tocită. Inv. 56153.

1239 AE ↗ 1,99 g, 18 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56138.

1240 AE ↓ 1,94 g, 18,8 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2532,
Cyzic, 378—383.
Tocită. Inv. 55048.

Theodosius I

1421 AE ↓ 0,51 g, 13,5 mm,
LRBC II, tip VOT /XV/MVLT/XX, 378—383.
Foarte tocită. Inv. 55051.

Arcadius

1242 AE ↓ 0,94 g, 13,2 mm,
LRBC II, p. 94, nr. 2406,
Nicomedia, 383—392.
Puțin tocită. Inv. 56157.

Valentinian II, Theodosius I sau Arcadius

1243 AE ↓ 0,79 g, 13 mm,
LRBC II, tip SALVS REIPVBLICAE, 388—392.
Arcadius sau Honorius
Foarte tocită. Inv. 56174.

Arcadius sau Honorius

1244 AE ? 1,32 g, 11 mm,
LRBC II, tip CONCORDIA AVG, 395—408.
Foarte tocită. Inv. 56188.

1245 AE ↑ 1,15 g, 12 mm,
IRBC II, tip CONCORDIA AGV (3),
Constantinopol, 395—408.
Foarte tocită. Inv. 56168.

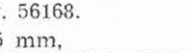

1246 AE ↗ 0,97 g, 12,5 mm,
LRBC II, tip CONCORDIA AVG, 395—408.
Foarte tocită. Inv. 56141.

1247 AE ↑ 0,64 g, 10 mm,
LRBC II, tip CONCORDIA AVG, 395—408.
Foarte tocită. Inv. 56172.

1248 AE ↑ 1,90 g, 16,5 mm,
IRBC II, 98, nr. 2580,
Cyzic, 395—408.
Foarte tocită, ruptă. Inv. 55432.

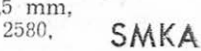

1249 AE ? 0,41 g, 8,2 mm,
LRBC II, tip, CONCORDIA AVG (3), 395—408.
Foarte tocită. Inv. 56165.

Arcadius sau Honorius

1250 AE ? 0,36 g, 8 mm,
LRBC II, tip CONCORDIA AVG (3), 395—408.

Honorius sau Theodosius II

1251 AE ↑ 0,56 g, 12,8 mm,
LRBC II, p. 90, nr. 2226,
Constantinopol, 408—423.
Foarte tocită. Inv. 55431.

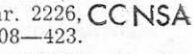

Theodosius II

1252 AE ↓ 1,12 g, 10,5 mm,
LRBC II, tip MONOGRAM 1, 425—450.
Tocită. Inv. 56147.

Valentinian III

1253 AE ↑ 1,16 g, 14 mm,
LRBC II, p. 63, nr. 867, 425—455.
Foarte tocită. Inv. 55058.

1254 AE ↗ 0,75 g, 11 mm,
LRBC II, tip VICTORIA AVGG, (1), 425—455.
Tocită. Inv. 56142.

Anastasius I

1255 AE 4? 0,46 g, 7,5 mm,
LRBC II, tip MONOGRAM 1
Foarte tocită. Inv. 56138.

MANGALIA

Monedele au fost recuperate de Miliția din localitate și predate muzeului în 1988.

Faustina I

1256 AE ↓ 3,30 g, 18,5 mm,
BMC IV, p. 164, nr. 1086,
Roma, 161.
Tocită. Inv. 56764.

Maximum

1257 AE ↓ 8,48 g, 25,5 mm,
RIC VI, p. 531, nr. 18 a,
Heraclea, 296—297.
Netocită. Inv. 56765.

SATU NOU

Monedele au fost descoperite întîmplător în anul 1984.

Constantin I

1258 AE ↓ 2,05 g, 21,5 mm,
RIC VI, p. 541, nr. 73,
Heraclea, 313.
Foarte tocită, ruptă. Inv. 55056.

1259 AE ↑ 0,75 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX, 341—346.
Foarte tocită. Inv. 55061.

TÎRGUȘOR

1. Monedele au fost descoperite întîmplător în zona așezării romane de la NE de Ester în anii 1987—1989.

Comodus

1260 AR ↓ 2,14 g, 16,5 mm,
BMC IV, p. 743, nr. 292, Roma, 190—191.
Tocită. Inv. 56793.

Constantius II

1261 AE ↑ 4,70 g, 24,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO,
Constantinopol, 395—408.
Puțin tocită. Inv. 56792.

Helena

1262 AE ↑ 1,06 g, 15 mm,
LRBC I, p. 25, nr. 1046,
Constantinopol, 337—341.
Foarte tocită. Inv. 54770.

Constantius II

1263 AE ↗ 1,34 g, 17 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, 355—361.
Foarte tocită. Inv. 56794.

1264 AE ↑ 1,34 g, 14 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, 355—361.
Foarte tocită. Inv. 56795.

Valens

1265 AE ↑ 2,05 g, 17,5 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM,
Thessalonica, 367—375.
Tocită. Inv. 56118.

Valentinian I

1266 AE ↗ 2,73 g, 17 mm,
LRBC II, p. 80, nr. 1757,
Thessalonica, 367—375.
Tocită. Inv. 56119.

1267 AE ↗ 1,68 g, 16 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56119.

Honorius

1268 AE ↑ 2,45 g, 20 mm,
LRBC II, tip VIRTVS EXERCITI,
Constantinopol, 346—350.
Foarte tocită. Inv. 56797.

2. Monedele au fost recuperate din așezarea de la Sectorul zootehnic al C.A.P. Tîrgușor, în anul 1988.

Constants

1269 AE ↖ 0,60 g, 13,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX, 341—346.
Foarte tocită. Inv. 56800.

Constantius II

1270 AE ↑ 1,42 g, 15 mm,
LRBC II, tip VOT/XX MVLT XXX, 341—346.
Tocită. Inv. 56799.

Valentinian I

1271 AE ↑ 0,88 g, 14.5 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56798.

3. Monedele au fost descoperite întîmplător în așezarea romană de la punctul „Urs" în anul 1989.

Constantius II

1272 AE ↑ 1,80 g, 17 mm, CONSE
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, Constantinopol, 346—350.
Tocită. Inv. 56803.

Valens

1273 AE ↑ 1,42 g, 16,5 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE, 367—375.
Foarte tocită. Inv. 56802.

MONEDE BIZANTINE

CAPIDAVA

Monedele au fost descperite în cursul campaniilor de săpături din anii 1982—1987.

Anastasius I

1274 AE ↓ 15,40 g, 31 mm,
MIB I, p. 100, nr. 23, M,
Constantinopol, A, anii 507—12.
Puțin tocită. Inv. 56018.

1275 AE ↓ 12,50 g, 33 mm,
MIB I, p. 100, nr. 23, M,
Constantinopol ?, anii 512—17.
Foarte tocită. Inv. 54796.

1276 AE ↓ 9,03 g, 28,5 mm,
MIB I, p. 101, nr. 33, K,
Constantinopol, A, anii 512—17.
Foarte tocită. Inv. 54797.

1277 AE ↓ 7,10 g, 27 mm,
MIB I, p. 101, nr. 33, K,
Constantinopol, Є anii 512—17.
Puțin tocită. Inv. 56019.

Justinus I

1278 AE ↓ 14,79 g, 29 mm,
MIB I, p. 103, nr. 11, M,
Constantinopol, B, anii 518—22.
Puțin tocită. Inv. 56079.

1279 AE ↙ 6,70 g, 24 mm,
MIB I, p. 104, nr. 18, K,
Constantinopol, A (Δ), anii 518—22
Foarte tocită. Inv. 46352.

1280 AE ↑ 15,55 g, 29,8 mm,
MIB I, p. 103, nr. 12, M,
Constantinopol, , anii 522—527.
Tocită. Inv. 56020.

1281 AE ↓ 13,89 g, 30,5 mm,
MIB I, p. 103, nr. 12, M,
Constantinopol, Γ, anii 522—27.
Tocită. Inv. 54798..

1282 AE ↓ 12,87 g, 31 mm,
MIB I, p. 104, nr. 16, M,
Constantinopol, Δ, anii 522—27.
Foarte tocită. Inv. 54795.

1283 AE ↓ 10,24 g, 28 mm,
MIB I, p. 103 nr. 12, M,
Constantinopol, ?, anii 522—27.
Tocită, deteriorată. Inv. 56030.

1284 AE ↓ 7,26 g, 26 mm,
MIB I, p. 103, nr. 19, K,
Constantinopol, B, anii 522—27.
Tocită. Inv. 54012.

Justinianus I

1285 AE ↓ 14,82 g, 28 mm,
MIB I, p. 111, nr. 84, M,
Constantinopol, A, anii 532—33.
Tocită. Inv. 56021.

1286 AE ↓ 21,15 g, 38 mm,
MIB I, p. 112, nr. 95 a, M,
Constantinopol, B, anul XIII = 539/40.
Puțin tocită Inv. 56022.

1287 AE ↓ 17,35 g, 33,5 mm,
MIB I, p. 117 nr. 113 a, M,
Nicomedia, A, anii X/II/II/III = 542—43.
Puțin tocită. Inv. 54013.

1288 AE ↑ 3,58 g, 15 mm,
MBI I, p. 119, nr. 118 a, I,
Nicomedia, anii X/X/?/ = 552/53—564/65.
Tocită. Inv. 56080.

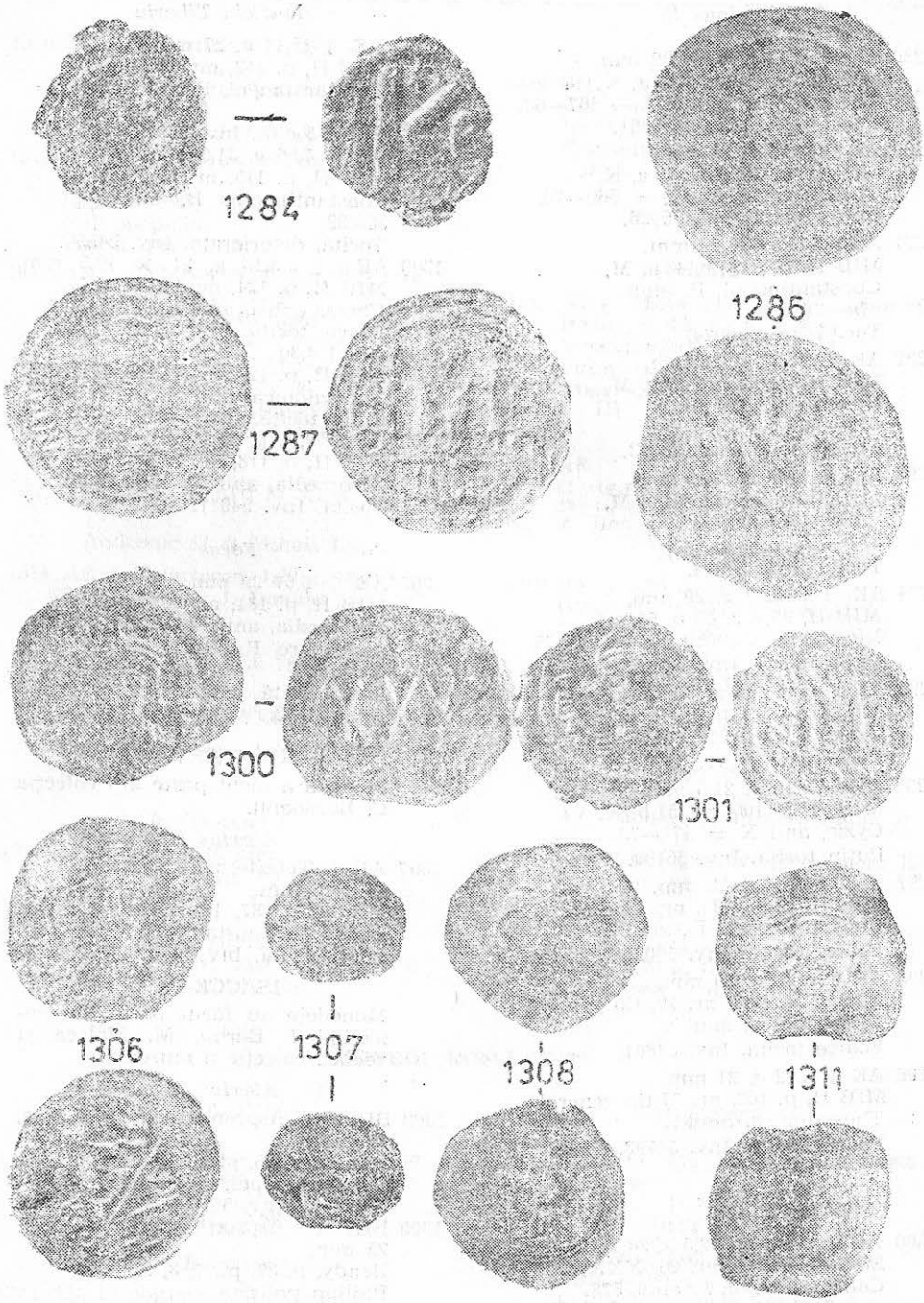
1284
1286
1287
1300
1301
1306
1307
1308
1311

Justinus II

1289 AE ↓ 6,53 g, 24 × 22 mm,
MIB II, p. 101, nr. 68 a, K,
Thessalonica, anul III — 567—68.
Foarte tocită. Inv. 56081.

1290 AE ↓ 4,79 g, 20 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 a, K,
Thessalonica, anul Є = 569—70.
Puțin tocită. Inv. 56026.

1291 AE ↙ 11,97 g, 29 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43 a, M,
Constantinopol, B, anul
570—71.
Tocită. Inv. 56024.

1292 AE ↓ 12,21 g, 28 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46 a, M,
Nicomedia, B, anii /II
573—74.
Puțin tocită. Inv. 56023.

1293 AE ↑ 12,65 g, 29,5 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43 a, M,
Constantinopol, Γ, anii X =
574—75.
Tocită. Inv. 54014.

1294 AE ↓ 10,32 g, 29 mm,
MIB II, 98, nr. 46 b, M,
Nicomedia, A, anii X — 574—75.
Puțin tocită. Inv. 54015.

1295 AE ↘ 11,03 g, 30 mm,
MIB II, p. 99, nr. 50 b, M,
Cyzic, B, anii X = 574—75.
Puțin tocită. Inv. 54794.

1296 AE ↑ 5,16 g, 21,5 mm,
MIB II, p. 100, nr. 51 b, K,
Cyzic, anii X = 574—75.
Puțin tocită. Inv. 56190.

1297 AE ↙ 9,34 g, 29 mm,
MIB II, p. 93—95, nr. 43 a, M,
Constantinopol, Γ, anul ?.
Foarte tocită. Inv. 56025.

1298 AE ↓ 3,80 g, 20 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70, tip general
Thessalonica, anul ?.
Foarte tocită. Inv. 54801.

1299 AE ↓ 3,22 g, 21 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 tip general
Thessalonica, anul ?.
Foarte tocită. Inv. 54793.

Tiberius II

1300 AE ↑ 10,59 g, 32,5 × 28 mm,
MIB II, p. 105, nr. 26, XXX,
Constantinopol, ?, anul 578.
Puțin tocită. Inv. 56027.

Mauriciu Tiberiu

1301 AE ↓ 11,44 g, 27 mm,
MIB II, p. 113, nr. 67 D, M,
Constantinopol, B, anii =
587/88.
Puțin tocită. Inv. 56028.

1302 AE ↑ 7,86 g, 31,5 mm,
MIB II, p. 113, nr. 67 D, M,
Constantinopol, B, anul I =
588/89
Tocită, deteriorată. Inv. 54558.

1300 AE ↓ 5,13 g, 21 × 19,5 mm,
MIB II, p. 124, nr. 113 D, K,
Thessalonica, anii X — 591/592.
Foarte tocită. Inv. 56082.

1304 AE ↑ 4,30 g, 20 mm,
MIB II, p. 124, nr. 113 D, K,
Thessalonica, anii X = 591/592.
Puțin tocită. Inv. 54016.

1305 AE ↙ 9,79 g, 25,5 mm,
MIB II, p. 118, nr. 76 Db, M,
Nicomedia, anii X/ Ч = 596/97.
Tocită. Inv. 54017.

Focas

1306 AE ? 9,67 29 mm,
MIB II, p. 131, nr. 70, XXX,
Nicomedia, anii Ч = 607/08,
surfrapare Rv./Rv. pe un follis
din anul
Puțin tocită, deteriorată.
Inv. 56092.

CONSTANTA

Moneda a făcut parte din colecția C. Băcăoanu.

Alexius I

1307 AR ↓ Tetarteron, 3,28 g,
19 × 16 mm,
Hendy, p. 87, pl. 7, 10, 11, var.
argintată, Constantinopol.
Puțin tocită. Inv. 6891.

ISACCEA

Monedele au făcut parte din colecțiile I. Barbu, M. Malcea și vechea colecție a muzeului.

Alexius I

1308 BIL ↓ Aspron trachy, 4,33 g,
27 mm,
Hendy, p. 85, pl. 6, 10, 11,
Constantinopol, emisiunea I.
Netocită. Inv. 56709.

1309 BIL ↓ Aspron trachy, 3,27 g
25 mm,
Hendy, p. 87, pl. 7, 8, 9.
Philippopolis.
Tocită, flan crăpat. Inv. 46444.

1310 BIL ↓ Aspron trachy, 3, 71 g, 27,5 × 26 mm,
Hendy, p. 87, pl. 7, 8, 9.
Philippopolis.
Foarte tocită. Inv. 7002.

1311 BIL ↓ Aspron trachy, 2,77 g, 25 mm,
Hendy, p. 87, pl. 7, 8, 9.
Philippopolis.
Tocită. Inv. 51221.

1312 AE ↓ Tetarteron, 2,37 g, 28,5 mm,
Hendy, p. 88, pl. 7, 8,
Thessalonica, emisiunea I.
Tocită. Inv. 51216.

1313 AE ↓ Tetarteron, 2,79 g, 18,5 mm,
Hendy, p. 88, pl. 8, 7, 8,
Thessalonica, emisiunea I.
Tocită, ruptă. Inv. 54095.

PACUIUL LUI SOARE

Andronic II și Mihail IX

1314 AE ↓ Tetarteron, 1,22 g, 18,5 mm,
S. Bendal, P. J. Donald, LPC, p. 90—91, 37.
Constantinopol.
Puțin tocită, ruptă. Inv. 567006.

TÎRGUȘOR

Moneda a fost găsită la NE de Ester (1).

Justinianus I

1315 AE ↓ 1,43 g, 16 mm,
MIB I, p. 116, nr. 99, I,
Constantinopol, anii X/X/X = 556—57
Foarte tocită, ruptă. Inv. 56117.
Moneda a fost găsită la Sectorul zootehnic al C.A.P. (2).

Alexius I

1316 BIL ↓ Aspron trachy, 3,37 g, 28,5 mm,
Hendy, p. 86, pl. 7, 5, 6,
Constantinopol, emisiunea IV.
Tocită. Inv. 53836.

PASSIM

Alexius I

1317 AE ↑ Tetarteron, 3,30 g, 20 mm,
Hendy, p. 88, pl. 8, 7, 8,
Thessalonica, emisiunea I.
Puțin tocită. Inv. 54677.
Imperiul de Trapezunt

Manuel III

1318 AE ↑ 0,77 g, 14 mm,
C. Retowski, p. 177—178, 21.
Puțin tocită, ruptă. Inv. 943.

Alexius IV

1319 AE ↓ 0,75 g, 15,5 mm.
BMC, III, p. 311, 2, p. XLII, 6.
Tocită. Inv. 985.

MONEDE LOCALE

ENISALA

Monedele fac parte din vechea colecție a muzeului.
Av. Tamga în cerc liniar exterior.
Rv. Cruce „genoveză" în cerc liniar exterior.

1320 AE ↓ 1,33 g, 15 mm,
Foarte tocită, ruptă. Inv. 3191.

1321 AE ↓ 0,70 g, 15,5 mm,
Puțin tocită. Inv. 31906.

MONEDE ROMÂNEȘTI

CONSTANȚA

Moneda a făcut parte din colecția Școlii generale nr. 28.

TRANSILVANIA

Francisc Rakoczy II

1322 AE. 10 poltura, 6,75 g, 31 mm,
Unger II, p. 31, nr. 568, 1706.
Puțin tocită. Inv. 48859.

HÎRȘOVA

Monedele fac parte din colecția A. Crăciun.

Petru Mușat

1323 AR. Groș, 1,07 g, 19 mm,
MBR, p. 50, nr. 148, var. Av. WOIWOD, stea cu 5 raze în finalul legendei
Tocită, perforată. Inv. 40508.

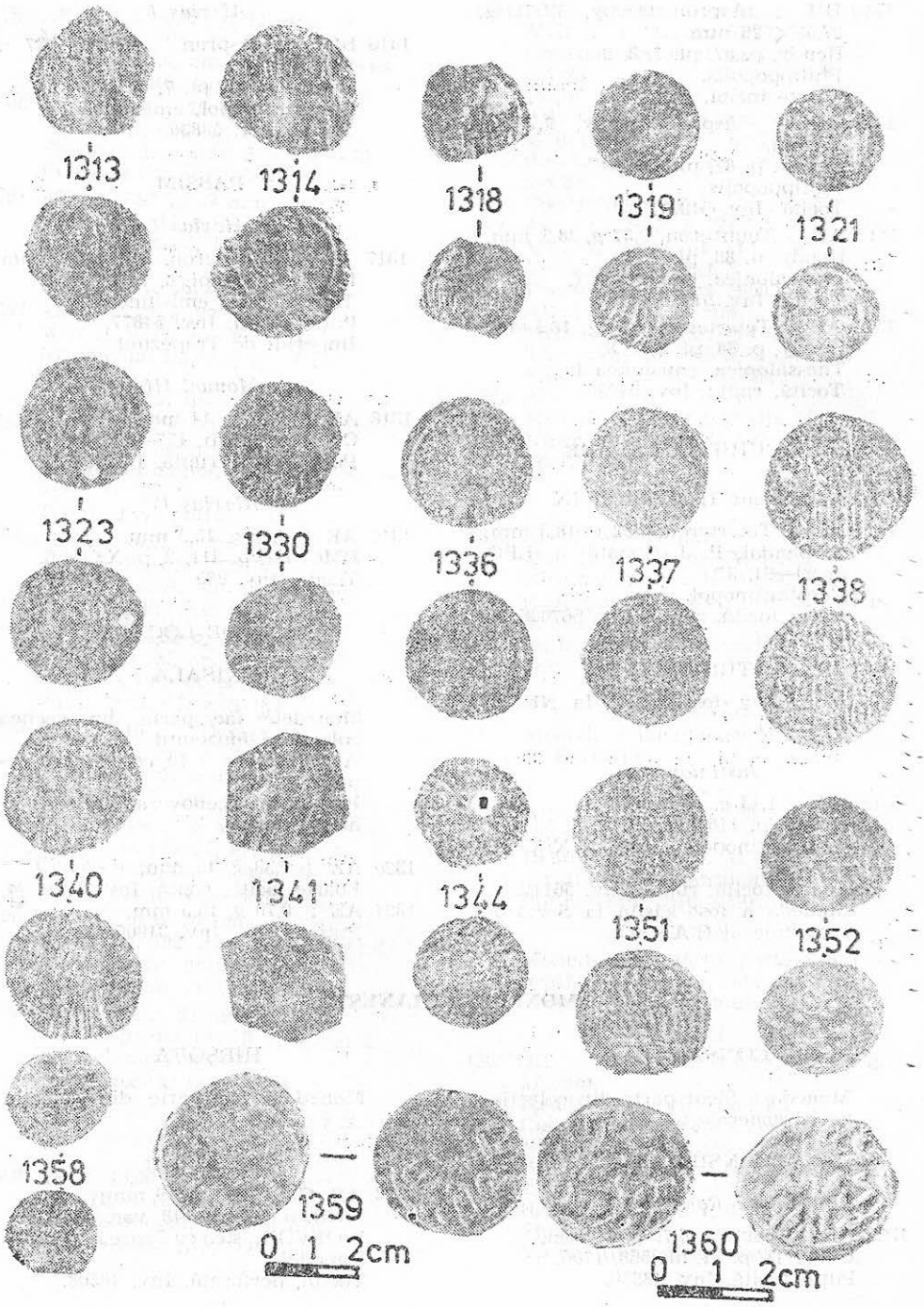
1313
1314
1318
1319
1321
1323
1330
1336
1337
1338
1340
1341
1344
1351
1352
1358
1359
0 1 2cm
1360
0 1 2cm

Eustratie Dabija

Riga-Cristina.

1324 AE. Solidus, 0,42 g, 15,5 mm, MBR, p. 95, nr. 854, var. CRISTINADG R. S.; SOLIDVS. . . . 16. Puțin tocită. Inv. 40211.

1325 AE. Solidus, 0,44 g, 15,5 mm, MBR, p.94, nr. 845 a. Tocită. Inv. 40206.

Lituania — Ioan Casimir

1326 AE. Solidus, 0,57 g, 16 mm, Av. IAACASDG RPOLO; SINVSDLT 15. Puțin tocită. Inv. 40208.

Prusia — Friedrich Wilhelm

1327 AE. Solidus, 0,49 g, 15,2 mm, FRIDVILH. AR... SRIP; SOLIDVSSSI; 165 ? Tocită. Inv. 34723.

1328 AE. Solidus, 0,46 g, 15,5 mm, FRID WILHMARHRSRIP; SOLIDVS — 11SS1; 165 ? Puțin tocită. Inv. 40209.

1329 AE. Solidus, 0,30 g, 15,3 mm, ... WILHMARHIBRI; SOLIDVSFRIISSI; 165 ? Tocită, ruptă Inv. 40210.

PASSIM

Moneda a făcut parte din colecția M. Alexandrescu și a fost donată muzeului.

MOLDOVA

Petru Mușat

1330 AR. Groș, 0,61 g, 18 mm, MBR, p. 45—57, var. argintată. Av. SIMPETRI...; în dr. rozetă în st. semiluna, între coarne o floare de crin. Rv... MOLDAVIE. Foarte tocită. Inv. 54267.

Monedele fac parte din vechea colecție a muzeului.

Eustratie Dabija

Riga — Sigismund III

1331 AE. Solidus, 0,77 g, 17,5 mm, Av. SIG III D G REX PO M D L Rv. SOLIDVS...., 1617. Puțin tocită. Inv. 56738.

1332 AE. Solidus, 0,70 g, 15 mm, MBR, p. 100, nr. 1032, var. SIG III D G... PO M D L; SOLIDVS... LIT: 1623. Tocită. Inv. 39801.

1333 AE. Solidus, 0,44 g, 15 mm, MBR, p. 100, nr. 1032, var. 1626. Foarte tocită. Inv. 56737.

Riga — Cristina

1334 AE. Solidus, 0,55 g, 16 mm, MBR, p. 95, nr. 866, 1638. Tocită. Inv. 54828.

Riga — Carol Gustav

1335 AE. Solidus, 0,38 g, 14 mm, Av. CAROLVSGVS...; Rv. SOLIDVS CIV... Tocită, perforată. Inv. 40531.

MONEDE SÎRBEȘTI

ENISALA

Moneda a fost donată muzeului de M. Liculescu în anul 1977.

Ștefan Dușan

1336 AR. Groș, 1,20 g, 18 mm, Lubic, p. 104, nr. 3, var. IMPERAT Puțin tocită. Inv. 45643.

PASSIM

Moneda face parte din vechea colecție a muzeului.

Ștefan Dușan

1337 AR. Groș, 1,12 g, 19 mm, Lubic, p. 94, nr. 50, var. STE... GRA Puțin tocită. Inv. 31126.

MONEDE BULGĂREȘTI

HÎRȘOVA

Monedele au fost achiziționate de la A. Crăciun, în anul 1977.

Svetoslav

1338 AR. Groș, 1,27 g, 21 mm,
Mușmov, p. 89, nr. 40.
Netocită, perforată. Inv. 34781.

Ivan Alexandru și Mihail

1339 AR. Groș, 1,50 g, 20 mm,
Mușmov, p. 111, nr. 101.
Puțin tocită. Inv. 34779.

1340 AR. Groș, 1,25 g, 20 mm,
Mușmov, 94/Av. ; 93/Rv.
Puțin tocită. Inv. 34780.

ISACCEA

Moneda a fost achiziționată de la I. Barbu

Constantin Asan

1341 AE. 1,15 g, 20 mm,
Mușmov, p. 81, nr. 25.
Tocită, tăiată. Inv. 46476.

PĂCUIUL LUI SOARE

Moneda a fost descoperită în anul 1984 pe malul Dunării.

Ivan Sișman

1342 AE. Aspru, 1,41 g, 19,5 mm,
Mușmov, p. 145, nr. 196.
Foarte tocită. Inv. 54064.

PASSIM

Monedele fac parte din vechea colecție a muzeului.

Ivan Alexandru

1343 AE. 0,92 g, 16,5 mm,
Mușmov, p. 132, nr. 168,
Tocită. Inv. 6674.

Sracimir

1344 AR. Aspru, 0,56 g. 16 mm,
Mușmov, p. 136, nr. 176.
Puțin tocită. Inv. 56739.

MONEDE FRANCEZE

CORBU

Moneda a fost descoperită întîmplător în anul 1986.

Ludovic XIV

1345 AR. 5 sous, 2,18 g, 20 mm,
Hoffman, p. 175, nr. 63, 1659.
Tocită. Inv. 55640.

HÎRȘOVA

Monedele au fost achiziționate de la A. Crăciun în 1977.

Ludovic XIV

1346 AE. 6 deniers, 6,38 g, 26,2 mm,
Hoffman, p. 181, nr. 248,
Aix en Provence, 1710.
Tocită. Inv. 34732.

Ludovic XVI

1347 AE. 12 deniers, 11,42 g, 28 mm,
Hoffman, p. 207, nr. 72, Paris, ?.
Foarte tocită. Inv. 34531.

MONEDE TĂTĂREȘTI

ISACCEA

Moneda a fost descoperită întîmplător în anul 1963.

Hoarda de Aur
Djanibek

1348 AE. 1,95 g, 15,5 mm,
MIA, 164, 1970, p. 202—203, tip 31,
Saray el Djedid, 753 H.
Foarte tocită. Inv. 40307.

PĂCUIUL LUI SOARE

Monedele au fost descoperite în anii 1977 și 1980.

Hoorda de Aur
Djanibek

1349 AE. 2,13 g, 15,5 mm, MIA, 164, 1970, p. 203, nr. 31 g, Saray el Djedid, 753 H. Puțin tocită. Inv. 46600.

1350 AE. 1,77 g, 20 × 17 mm, MIA, 164, 1970, p. 202—203 nr. 31 b, Saray el Djedid, 753 H. Tocită. Inv. 46601.

PASSIM

IMPERIUL MONGOL
MÖNGKE

1351 AR. 1,77 g, 19,5 mm, BMC, VI, nr. 4—5, var. Tbilisi, 653 H. Puțin tocită. Inv. 55693.

Djanibek

1352 AE. 2,24 g, 19 × 17 mm, MIA, 164, 1970, p. 203, nr. 31 g, Saray el Djedid, 753 H. Puțin tocită. Inv. 31513.

MONEDE OTOMANE

CAPIDAVA

Moneda a fost descoperită întîmplător în anul 1959.

Suleyman II

1353 AE. Mangîr, 1,38 g, 19 mm, N.P. nr. 471, Kostantinye, 1199 H. Tocită. Inv. 56086.

IGLITA

Moneda a fost donată muzeului de S. Constantin în 1986.

Selim III

1354 AR. Para, 0,19 g, 15 mm, N.P. nr. 713, Islambol, 1203 H (6). Foarte tocită, ruptă. Inv. 56009.

ISACCEA

Moneda face parte din vechea colecție a muzeului.

Ahmed I

1355 AR. Akçe, 0,16 g, 9 mm, N..P. tip 371, Rv. incus. Tocită. Inv. 56785.

RASOVA

Monedele au fost descoperite întîmplător în anul 1985.

Suleyman II

1356 AE. Mangîr, 1,64 g, 19 mm, N.P. nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. Inv. 54749.

Mahmud I

1357 AR. Para, 0,53 g, 16 mm, N.P. nr. 578, Kostantiniye, 1143 H. Tocită, perforată. Inv. 54750.

PASSIM

Monedele au făcut parte din colecția V. Ionescu.

Bayazid I

1358 AR. Akçe, 1,11 g, 15 × 13,5 mm, N..P. nr. 16,792 H. Tocită, perforată. Inv. 54689.

Mehmed II

1359 AR. Akçe, 0,89 g, 11 mm, N.P. nr. 86, Edirne, 865 H. Puțin tocită. Inv. 54691.

Selim I

1360 AR. Akçe, 0,71 g, 10,5 mm, N.P. nr. 128, Edirne, 918 H. Netocită. Inv. 54690.

Ahmed III

1361 AR. 1/2 zolta, 10,14 g, 30 mm. N.P. nr. 521, Kostantiniye, 115 H. Tocită. Inv. 54693.

Mustafa III

1362 AR. Guruş, 18,73 g, 38,5 mm, N.P. nr. 635, Islambol, 1171 H (6). Netocită. Inv. 54695.

1363 AR. Altmişlik, 26,25 g, 43 mm, N.P. nr.632, Islambol, 1171 H (8). Foarte tocită. Inv. 54694.

Abdulhamid I

1364 AR. Altmişlik, 26,34 g, 45 mm, N.P. nr. 674, Kostantiniye ,1187 H. Puţin tocită. Inv. 54697.

Selim III

1365 AR. Yuzluk, 32,32 g, 43,5 mm, N.P. nr. 705, Islambol, 1203 H. (2). Puţin tocită. Inv. 54696.

1366 AR. Yuzluk, 31,33 g, 45 mm, N.P. nr.705, Islambol, 1203 H (3). Puţin tocită Inv. 54698.

În încheiere menţionăm un lot de monede aparţinînd tezaurului de la Cernavodă (1976), ce au fost recuperate în acest an (1989) de către miliţia din Constanţa Lotul are următoarea componenţă :

1. Florin, emis de Oldenburg (Anthon Gunther) în timpul lui Ferdinand III
2. Florin, emisiune a oraşului imperial Emden din timpul lui Ferdinand II (III).
3. Guruş, emis de Mustafa II la Edirne, tip N. P. nr. 490.
4. Guruşi, emişi de Mustafa II la Kostantiniye, tip N.P. nr. 492 (13 exemplare).
5. Zolta, emise de Ahmed III la Kostantiniye, tip N. P. nr. 520 (6 exemplare. În prezent repartiţia pieselor din tezaurul amintit este următoarea)

— Oraş imperial ? — 1 fl.
— Emden — 2 ex. fl.
— Oldenburg — 1 fl.
— Sigismund III — 1 ort.
— Suleyman II — 28 ex. guruş ; 2 ex. 1/2 guruş.
— Ahmed II — 12 ex. guruş ; 3 ex. 1/2 guruş.
— Mustafa II — emise la Constantinopol : 893 ex. guruş ; 133 ex. 1/2 guruş ; emise la Adrianopol : 91 ex. guruş ; 20 ex. 1/2 guruş ; emise la Izmir ; 32 ex. guruş ; 2 ex. 1/2 guruş ; emine la Erzurum : 9 ex. guruş.
— Ahmed III — 1040 ex. zolta ; 145 ex. 1/2 zolta.

INDEX I

Împăraţi şi membri ai familiei domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
1	2	3	4
Natta	Bugeac	1188	1
Claudius I	Bugeac	1189	1
Faustina	Izvoarele	1195	1
	Mangalia	1256	1
Commodus	Tîrguşor	1260	1
Septimius Seversu	Izvoarele	1187	1
Iulia Domna	Bugeac	1190	1
Aurelian	Izvoarele	1196	1
Diocletianus	Izvoarele	1197	1

1	2	3	4
Maximianus	Mangalia	1257	1
Licinius	Izvoarele	1198—1201	4
Maximianus	Izvoarele	1202, 1203	2
Constantin I	Izvoarele	1204—1208, 1210—1212	8
	Satu Nou	1258, 1259	2
Helena	Tîrgușor	1262	1
Constantin II	Izvoarele	1209	1
Constans	Castelu	1191	1
	Izvoarele	1213—1220	8
	Tîrgușor	1269	1
Constantius II	Castelu	1192	1
	Izvoarele	1221 —1227	7
	Tîrgușor	1261, 1263, 1264, 1270, 1272	5
Valens	Castelu	1193	1
	Izvoarele	1228—1233	6
	Tîrgușor	1265, 1273	2
Valentinian I	Cheia	1194	1
	Izvoarele	1234—1240	7
	Tîrgușor	1266, 1267, 1271	3
Valentinian II	Izvoarele	1243	1
Theodosius I	Izvoarele	1241	1
Arcadius	Izvoarele	1242, 1244—1250	8
Honorius	Izvoarele	1251	1
	Tîrgușor	1268	1
Theodosius II	Izvoarele	1252	1
Valentinian III	Izvoarele	1253, 1254	2
Anastasius	Capidava	1274—1277	4
	Izvoarele	1255	1
Justinus I	Capidava	1278—1284	7
Justinianus I	Capidava	1285—1288	4
	Tîrgușor	1315	1
Justinus II	Capidava	1289—1299	11
Tiberiu II	Capidava	1300	1
Mauriciu	Capidava	1301—1305	5
Focas	Capidava	1306	1
Alexius	Constanța	1307	1
	Isaccea	1308—1313	6
	Tîrgușor	1316	1
	Dobrogea	1317	1
Monqa	Dobrogea	1351	1
Constantin Asan	Isaccea	1341	1

1	2	3	4
Andronic II, Mihail IX	Păcuiul lui Soare	1314	1
Svetoslav	Hîrşova	1338	1
Djanibek	Isaccea	1348, 1	1
	Păcuiul lui Soare	1349, 1350	2
	Dobrogea	1352	1
Ivan Alexandru şi Mihail	Hîrşova	1339, 1340	2
Ştefan Duşan	Enisala	1336	1
	Dobrogea	1337	1
Ivan Alexandru	Dobrogea	1343	1
Ivan Sişman	Păcuiul lui Soare	1342	1
Sracimir	Dobrogea	1344	1
Bayezid I	Dobrogea	1358	1
Petru Muşat	Hîrşova	1323	1
	Dobrogea	1330	1
Manuel III	Dobrogea	1318	1
Alexius IV	Dobrogea	1319	1
Mehmed II	Dobrogea	1359	1
Selim I	Dobrogea	1360	1
Ahmed I	Isaccea	1355	1
Ludovic XIV	Corbu	1345	1
	Hîrşova	1346	1
Eustratie Dabija	Hîrşova	1324—1329	6
	Dobrogea	1331—1335	5
Suleyman II	Capidava	1353	1
	Rasova	1356	1
Francisc II Rakoczy	Constanţa	1322	1
Ahmed III	Dobrogea	1361	1
Mahmud I	Rasova	1357	1
Mustafa III	Dobrogea	1362, 1363	2
Abdulhamid I	Dobrogea	1364	1
Selim III	Igliţa	1354	1
	Dobrogea	1365, 1366	2
Ludovic XVI	Hîrşova	1347	1

INDEX II

MONEDE GRECEŞTI

Monetărie	Localitate	Nr. crt.	Nr. piese
Histria	Izvoarele	1186	1
Nicopolis	Izvoarele	1187	1

MONEDE ROMANE

Monetărie	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Roma	Bugeac	1188—1190	3
	Izvoarele	1195	1
	Mangalia	1256	1
	Tîrgușor	1260	1
Constantinopol	Izvoarele	1245, 1251	2
	Tîrgușor	1261, 1262, 1268, 1272	4
Thessalonica	Izvoarele	1199, 1231	2
	Tîrgușor	1265, 1266	2
Siscia	Izvoarele	1222, 1230	2
Ticinum	Izvoarele	1206, 1207	2
Treveri	Izvoarele	1220	1
Nicomedia	Izvoarele	1221, 1233, 1242	3
Antiohia	Izvoarele	1202, 1212	2
Cyzic	Izvoarele	1200, 1201, 1208, 1215, 1216, 1229, 1232, 1235, 1240, 1248	10
Heraclea	Izvoarele	1197, 1203, 1209, 1228	4
	Mangalia	1257	1
	Satu Nou	1258	1

MONEDE BIZANTINE

Monetăria	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Constantinopol	Capidava	1274—1285, 1291, 1293, 1297, 1300—1302	18
	Constanța	1307	1
	Isaccea	1308	1
	Păcuiul lui Soare	1314	1
	Tîrgușor	1315, 1316	2
Thessalonica	Capidava	1290, 1298, 1299, 1303, 1304	5
	Isaccea	1312, 1313	2
	Dobrogea	1317	1
Nicomedia	Capidava	1287, 1288, 1292, 1294, 1305, 1306	6
Cyzic	Capidava	1295, 1296	2
Philippopolis	Isaccea	1309 —1311	3

1	2	3	4
Suceava	Hîrşova	1324 – 1329	6
	Dobrogea	1331 – 1335	5
Aix en Provence	Hîrşova	1346	1
Paris	Hîrşova	1347	1
Saray	Isaccea	1348	1
	Păcuiul lui Soare	1349, 1350	2
	Dobrogea	1352	1
Tbilisi	Dobrogea	1351	1
Constantinopol	Capidava	1353	1
	Igliţa	1354	1
	Rasova	1356, 1357	2
	Dobrogea	1361 – 1366	6
Adrianopol	Dobrogea	1359, 1360	2

MÜNZENFUNDE IN DER DOBRUDSCHA

A. VERTAN, G. CUSTUREA

Zusammenfassung

Die Verfasser behandeln 181 aus systematischen Grabungen, Streufunden oder Privatsammlungen stammende Münzen, die sich im Numismatikkabinett des Museums von Constanţa befinden. Es werden griechische, römische byzantinische und mittelalterliche Münzen veröffentlicht; die letzteren davon sind von einer besonders grossen Vielfalt vom Standpunkt der Aussteller. Die Funde sind für das Bild des Münzenumlaufs in der Dobrudscha für eine lange Zeitspanne (5. Jh. v.u.z. — 18. Jh.) wichtig.

LISTA PRESCURTĂRILOR

AARMSI — Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice.
AD — Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938.
AMN — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Ampurias — Ampurias. Revista de prehistoria, arqueologia i etnologia, Bercelona.
Apulum — Apulum, Alba Iulia.
Archeologija Sofia — Archeologiaj, organe na arh. institut i muzei, Sofia.
BCH — Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris.
BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
BMI — Buletinul Monumentelor Istorice, București.
BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române, București.
CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNA — Cronica numismatică și arheologică, București.
Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucarest, I—XII, 1924—1947 ; NS, Revue d'Archéologie et d'Historia ancienne, I/1957.
Danubius — Danibius, Galați.
DID — Din istoria Dobrogei, București.
EB — Etudes Balcaniques, Sofia.
ESA — Eurasia. Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
Germania — Germania. Anzeiger der Römisch—Germanischen Kommission der Deutschen Arhäologigischen Instituts, Berlin.
Hesperia — Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens.
IAK — Izvestija Arheologiceskoi Komisii.
ISM — Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine, București.
Istros — Istros, Brăila.
Izvestija Varna — Izvestija na Varnenskoto Arheologicesko Druzestvo.
KS — Kratkie soobesceniia Instituta istorii materillnoi kulturî Akademii Nauk SSSR.
LRBC — Late Roman Bronze Coins.
Marisia — Marisia, Tîrgu Mureș.
Materiale (MCA) — Materiale și cercetări arheologice, București.
MIA — Materiali i issledovanija po arheologii, SSSR.
MN — Museums Notes. American Numismatic Society.
NC — Numismatic Chronicle, London.
NNM — Numismatic Notes and Monographs, New York.
NZ — Numismatische Zeitschrift, Wien.
Peuce — Peuce, Tulcea.
REG — Revue des études grecques, Paris.
RER — Revue des études roumaines, Bucarest.
Rev. Ist — Revista de istorie, București.
Rev. Muz — Revista Muzeelor, București.
RN — Revue Numismatique, Paris.
RPh — Revue de philologie et d'histoire ancienne.
RRH — Rvue roumaine d'histoire, Moskva.
SA — Sovestskaia Arheologija, Moskva.
SCIV (A) — Studii și cercetări de istorie veche (Studii și cercetări de istoire veche și arheologie, 1974...), București.
SCN — Studii și cercetări de numismatică, București.
SMIM — Studii și materiale de istoire medie, București.
Studii — Studii. Revistă de istorie, București.
StCl — Studii clasice, București.
TIR — Tabula Imperii Romani.
VDI — Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.

Tiparul executat sub comanda nr. 740
la I.P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, București
România